HANS-GUNNAR AXBERGER

TRYCK FRIHETENS GRÄNSER

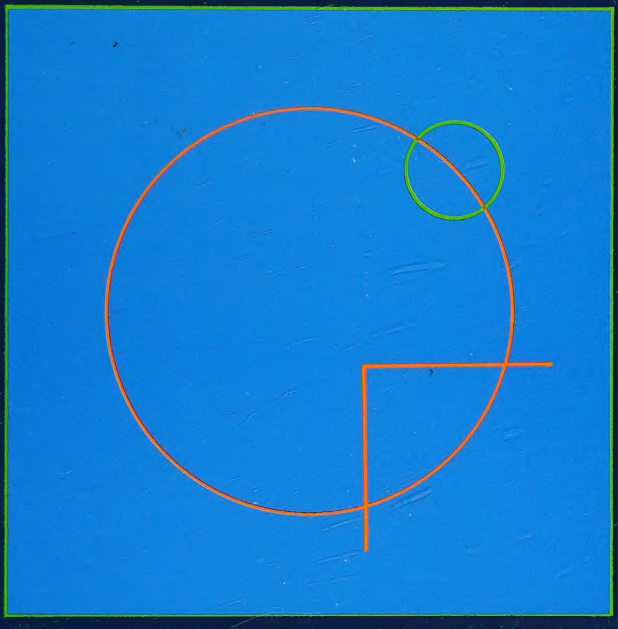

Duss
Stockholm
1984

LIBER

Hans-Gunnar Axberger

Tryckfrihetens gränser

Liber Förlag
Stockholm

Hans-Gunnar Axberger
Tryckfrihetens gränser
Liber Förlag Stockholm
ISBN 91-38-90530-2
Upplaga 1:1

Omslag: Sven-Gunnar Lidmar
Förlagsredaktör: Annika Rembe
© 1984 Hans-Gunnar Axberger

Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1984

arla var jag vaken
bar ord samman

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552727_0006

Förord

Föreliggande arbete har, som redan antytts, tillkommit i avskildhet; att författa en juridisk avhandling är ett uthållighetsprov i ensamhet. Sedan orden väl burits samman har de dock granskats. Madeleine Löfmarck har härvid lagt ned ett betydande arbete på att bringa konsekvens och reda i de framförda tankarnas utformning. Från tid till annan har hon också påmint mig om och återfört mig till forskarlivets realiteter på ett sätt som underlättat och påskyndat mina studier. Hans Thornstedt har under de gångna åren erbjudit mig stimulerande arbetsuppgifter som givit både bärgning och lärdom; han har under sommaren 1984 dessutom läst stora delar av föreliggande arbete i manuskript och framfört mängder av värdefulla råd och synpunkter. Till dessa bägge straffrättsprofessorer riktar jag ett varmt tack; utan deras hjälp skulle denna avhandling varit mer ofullkomlig.

Vid Stockholms universitets juridiska institution och fakultet har jag erhållit all tänkbar hjälp. För den generositet som personal, stipendienämndsledamöter m fl visat vill jag framföra min tacksamhet. Särskilt vänder jag mig till Anna-Cajsa Bjällerud och Ulla Rathsman som under slutskedet givit mig ovärderlig hjälp med utskrifter på sina televiserade skrivapparater.

Staten har bjudit på s k utbildningsbidrag under föreskriven tid, föredömligt kringgärdat av föreskrifter som försvårat förverkligandet av dess syfte. Mer förbehållslösa anslag har jag tacksamt mottagit från Karin Kocks och Hugo Lindbergs fond, Winroths fond, Tore Alméns minnesfond, Stiftelsen Staten och Rätten samt, som bidrag till tryckningskostnaderna, Emil Heijnes Stiftelse för rättsvetenskaplig forskning.

Att arbetet tillkommit i avskildhet är till syvende och sist kanske ändå inte riktigt sant. Mina föräldrar, Kerstin och Gunnar, har intresserat följt mina vandringar i den juridiska diasporan. Min mor har dessutom hjälpt mig med tusen ting — från syntax till korrektur. Tack vare detta stöd kan jag nu till sist avsluta mina akademiska studier.

Hans-Gunnar Axberger

Innehållsförteckning

Förkortningar 13

Inledning 15

Kapitel I
Tryckfrihetsförordningens tillämpningsområde

Tryckfrihetsförordningens objekt 21

Begreppet tryckt skrift m m 21

De ursprungliga reglerna i TF s 21 — *1976 års ändringar; gällande rätt* s 23 — *Tryckt skrift* s 24 — *Stenciler och dylikt* s 25 — *Periodisk skrift med utgivningsbevis* s 26 — *Bild eller tillfällighetstryck* s 26 — *Anmärkningar angående betydelsen av skillnaden mellan tryckt skrift och övriga skrifter* s 28

Indelningen i periodiska skrifter och övriga skrifter 28

Utgivningens betydelse för TF:s tillämplighet 31

Skrifter som trycks utomlands 35

Skrifter som trycks i Sverige för spridning utomlands 36

Tryckfrihetsförordningens materiella tillämpningsområde. Exklusivitetsfrågan 38

Inledning 38

Något om rättsutvecklingen 39

Tryckfrihetsbegreppet i 1812 års TFF s 39 — *1876 års ändring* s 41 — *1871 års förslag* s 41 — *Ändring om lotterimeddelanden* s 42 — *Bedrägeri genom tryckt skrift* s 43 — *Alexanderson och 1912 års betänkande* s 43 — *Lagstiftningen om illojal konkurrens* s 45 — *Varumärkeslagstiftningen* s 46

1949 års TF. Allmänt 47

Lotterimeddelanden 50

Förfalskningsbrotten samt olovligt användande av symboler och kännetecken 51

Förmögenhetsbrott 52

Reklam 54

Marknadsföringslagen s 54 — *Lagen om namn och bild i reklam* s 55 — *Helg-Extramålet* s 57 — *Vivo/Konsummålet* s 58 — *Prostitutionsannonsering* s 61 — *Reklamundantagets rekvisit; sammanfattning* s 62

Delegationsregler; uttryckliga regler i TF om den materiella tillämpligheten 62

Undantag för upphovsrättslig lagstiftning. TF 1:8 s 63 — *Alkohol och tobaksreklam samt kreditupplysning. TF 1:9* s 64 — *Spridande av pornografisk bild m m. TF 6:2* s 65

Teoretiska utgångspunkter vid gränsdragningen mellan TF och allmän lag 66

Begreppsjuridik? s 67 — *Rättsdogmatisk utgångspunkt; två slags tryckfrihet* s 67 — *Det materiella kriteriet och "momenttanken"* s 68 — *Anmärkningar kring tryckfrihetens syfte* s 70

Exklusivitetsfrågan ur vissa särskilda aspekter 73

Skall TF i sin helhet tolkas teleologiskt? s 73 — *Något om spridningsrättens avgränsning* s 74 — *Straff för sättet att sprida skrift* s 75 — *Användande av tryckt skrift utan att spridningsrätt kan åberopas* s 76

Kapitel II
Tryckfrihetsförordningens ansvarssystem

Äldre rätt 81

Allmänt om straffrättsligt och tryckfrihetsrättsligt ansvar 90

Straffrättsligt ansvar s 90 — *Olika ansvarsformer* s 90 — *Det tryckfrihetsrättsliga ansvarssystemets syften* s 92 — *Motiv som hänför sig till preventionens och repressionens effektivitet* s 92 — *Motiv som hänför sig till behovet av en vidsträckt och levande (utnyttjad) tryckfrihet* s 94 — *Det formaliserade ensamansvaret* s 96

Det subjektiva rekvisitet vid tryckfrihetsbrott 97

Allmänt s 97 — *"Extrema förhållanden"* s 102

Krav på samtycke till skriftens utgivning som förutsättning för ansvar 105

Den s k instruktionen. TF 1:4 107

Annonsundantaget. TF 7:2 110

Subjekt för tryckfrihetsrättsligt ansvar. Ansvarskategorier och ansvarsordning 112
Ansvarsövergång enligt TF 8:10 112
Utgivaransvar för periodisk skrift 113
Ställföreträdande utgivare 119
Ägaransvar för periodisk skrift 120
Författaransvar 124
Förläggaransvar 127
Ansvar för utgivare av icke periodisk skrift 129
Något om översättares ansvar 131
Tryckaransvar 131
Utspridaransvar 133
Särskilt om ansvar för skrift som tryckts utomlands 135

Tryckfrihetsrättsligt ansvar för juridiska personer m m 137
Straffansvar för juridiska personer. Allmänt 137
Uppsåtligt brott 138
Oaktsamhetsbrott 138
Ansvarets utsträckning s 138 — *Placering och fördelning av ansvaret* s 139 — *Delegation* s 139
Strikt ansvar 140
Juridiska personers ansvar för tryckfrihetsbrott. Allmänt 141
Ägaransvar för juridisk person (eller eljest för en grupp av personer) 142
Förläggaransvar för juridisk person (eller eljest för en grupp av personer) . 145
Tryckaransvar för juridisk person 146
Utspridaransvar för juridisk person (eller eljest för en grupp av personer) . 147
Ansvar för upphovsrättsbrott och tryckfrihetsrättsliga överväganden härvidlag 148

De s k ordningsförseelserna 156

Objektivt förfarande 159

Kapitel III
Tryckfrihetsbrotten

Inledning ... 163

Dubbel kriminalisering s 163 — *Tryckfrihetsbrott och andra yttrandefrihetsbrott* s 164 — *Otillåtna yttranden och otillåtna offentliggöranden* s 165

Otillåtna yttranden ... 166

Högförräderi ... 166

Högförräderi riktat mot riket s 168 — *Högförräderi riktat mot de högsta statsorganen* s 174

Krigsanstiftan ... 180

Uppror ... 181

Uppror riktat mot rikets statsskick s 182 — *Uppror riktat mot de högsta statsorganen* s 183

Landsförräderi ... 187

Landsskadlig vårdslöshet ... 189

Ryktesspridning till fara för rikets säkerhet ... 190

Uppvigling ... 192

Förledande s 194 — *Brottslig gärning* s 196 — *Svikande av medborgerlig skyldighet* s 196 — *Ohörsamhet mot myndighet* s 197 — *Straffrihet i ringa fall* s 197 — *Uppsåt* s 201 — *Uppvigling som åsiktsbrott* s 203

Hets mot folkgrupp ... 207

Den brottsliga gärningen s 209 — *Objektet för brottet* s 212 — *Uppsåt* s 213 — *Några anmärkningar* s 214

Förtal ... 216

Inledning. Äldre rätt s 216 — *Gällande rätt* s 225 — *Lämnande av uppgift* s 228 — *Kravet på att uppgiften skall avse annan* s 231 — *Att utsättas för andras missaktning* s 232 — *Straffrihet på grund av intressekollision m m* s 234 — *Intressekollisioner och övriga straffrihetsgrunder på tryckfrihetens område* s 237 — *Krav på att uppgiften skall vara sann eller att uppgiftslämnaren kan visa att han haft skälig grund för den* s 240 — *Sanning och skälig grund på tryckfrihetens område* s 242 — *Något om underrättspraxis* s 245

Förtal av avliden ... 249

Förolämpning ... 250

Barnpornografibrott ... 251

Otillåtna offentliggöranden ... 253

Brott mot rikets säkerhet ... 253

Spioneri ... 255

Spioneri enligt BrB 19:5 s 255 — *Spioneri som otillåtet offentliggörande i tryckt skrift* s 260

Obehörig respektive vårdslös befattning med hemlig uppgift 260
Obehörig befattning med hemlig uppgift enligt BrB 19:7 s 261 — *Grov obehörig befattning med hemlig uppgift enligt BrB 19:8* s 263 — *Vårdslöshet med hemlig uppgift enligt BrB 19:9* s 264 — *Särskilt om obehörig respektive vårdslös befattning med hemlig uppgift som tryckfrihetsbrott* s 265

Rena sekretessbrott 267
Handlingssekretess och tystnadsplikt s 267 — *Handlingssekretess. Allmänna handlingars offentlighet* s 268 — *Tystnadsplikter. Sekretesslagen* s 270 — *Regleringen av tystnadsplikter enligt RF 2 kap* s 270 — *Sekretessens subjekt* s 271 — *Sekretessens relativa karaktär* s 272 — *Kvalificerad och icke kvalificerad sekretess* s 272

Otillåtet offentliggörande av allmän handling enligt TF 7:5 p 2 273

Otillåtet röjande av uppgift enligt TF 7:5 p 3 275

Kapitel IV
Ansvar för meddelare och andra som medverkar till framställning i tryckt skrift

Inledning. Meddelarfrihet och meddelarskydd 279

Något om rättsutvecklingen 281
Ensamansvarets rättsliga grund s 281 — *Äldre reglering* s 282 — *Reuterskiölds uppfattning* s 286 — *1941 års ändringar i TFF* s 291 — *1949 års TF* s 295 — *Ändringar i TF 7:3 vid BrB:s införande* s 297 — *Den s k IB-affären* s 298 — *1976 års ändringar* s 301 — *Anonymitetsreglernas utveckling* s 302 — *JO-praxis angående efterforskning* s 303

Meddelarfriheten 306
Abstrakt och konkret meddelarfrihet s 306 — *Subjekt* s 307 — *Adressat* s 308 — *Publiceringskrav?* s 309 — *Publiceringssyfte* s 310 — *Särskilt om anskaffande* s 312 — *Betydelsen av meddelandets art. Exklusivitetsgrundsatsen och meddelarfriheten* s 314 — *Andra sanktioner än straff* s 317

Meddelarfrihet och avtalsfrihet m m 318
Tryckfrihet och civilrätt s 318 — *Avtalsbrott genom medverkan i tryckt skrift* s 319 — *Vissa frivilliga överenskommelser. Överenskommelser om publiceringsregler* s 327 — *Fackliga avtal* s 329 — *Myndighets avtalsfrihet* s 329 — *Sammanfattning* s 329

Undantagen från meddelarfriheten och principen om ensamansvar enligt TF 7:3 331

Straff för meddelande och annan medverkan 331

TF 7:3 p 1. Grövre brott mot rikets säkerhet 333

Straff för anskaffande av uppgifter enligt TF 7:3 2 st 334
TF 7:3 p 2. Oriktigt utlämnande av allmän handling 334
TF 7:3 p 3. Otillåtet åsidosättande av tystnadsplikt 335

Meddelarskyddet 337
Förbud mot att röja författare eller meddelare enligt TF 3:3 338
Samtycke s 339 — *Utredning av författarskap i vissa fall* s 340 — *Vissa grövre brott mot rikets säkerhet* s 340 — *Ansvar för övriga meddelar- och medverkansbrott samt ansvar för svårbegripliga meddelanden* s 341 — *Undantag från vittnesplikten i övriga fall* s 342
Straff för brott mot tystnadsplikten enligt TF 3:5 344
Förbud mot efterforskning 345
Straff för otillåten efterforskning 346

Några synpunkter. Epilog 348
Bör meddelarreglerna utvidgas? s 348 — *Kan reglerna förenklas?* s 349 — *Privilegielagstiftning* s 349 — *Meddelarskydd för meddelanden angående grova rott. En rättslig episod* s 351

Anförd litteratur 354

Anförda rättsfall 357

Abstract 360

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolen; Arbetsdomstolens domar
BrB	Brottsbalken
Ds A	Departementspromemoria från arbetsmarknadsdepartementet
Ds Ju	Departementspromemoria från justitiedepartementet
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
HT	Historisk tidskrift
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen eller dennes ämbetsberättelse
JR	Justitieråd
JuU	Justitieutskottet eller dess betänkande
KBrB	Beckman m fl, kommentar till brottsbalken, se litteraturlistan
KO	Konsumentombudsmannen
KU	Konstitutionsutskottet eller dess betänkande/utlåtande
LU	Lagutskottet eller dess betänkande
MD	Marknadsdomstolen
MDA	Marknadsdomstolens avgöranden
MFL	Marknadsföringslagen
MGL	Massmedieutredningens förslag till massmediegrundlag
MMU	Massmedieutredningen eller dess slutbetänkande, SOU 1975:49
MO	Militieombudsmannen eller dennes ämbetsberättelse
NIR	Nordiskt immateriellt rättsskydd
NJA	Nytt juridiskt arkiv avd I
NKÅ	Nordisk kriminalistisk årsbok
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna, utgivna av domstolsverket
RR	Rådhusrätten
RÅ	Riksåklagaren
TF	1949 års tryckfrihetsförordning
TFF	1812 års tryckfrihetsförordning
TL	Lagen (1977:1016) med vissa bestämmelser på tryckfrihetsförordningens område
TR	Tingsrätten
TSA	Tidskrift för Sveriges advokatsamfund
SekrL	Sekretesslagen (1980:100)
SFS	Svensk författningssamling
SL	Strafflagen (1864 års)
SOU	Statens offentliga utredningar
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
SvJT	Svensk juristtidning
YFU	Yttrandefrihetsutredningen eller dess betänkande SOU 1983:70
YGL	Yttrandefrihetsutredningens förslag till yttrandefrihetsgrundlag

Inledning

Denna avhandling har inletts med ord lånade från Egil Skallagrimsson och den slutar med att citera Thomas Thorild; vad däremellan är är dock ej annat än slät juridik. Visserligen inbjuder ämnet tryckfrihet till skön och allsköns retorik och en avhandling i ämnet kunde utformas till en tryckfrihetens lovsång. Avsikten med denna framställning har emellertid inte varit att utveckla de tankar och idéer som bär upp tryckfriheten utan att med vanlig juridisk metod analysera och belysa den svenska tryckfrihetslagstiftningen. Föremålet för avhandlingen är därmed lagstiftningen och inte tryckfriheten som ideologi.

Man kan naturligtvis även i en juridisk framställning närma sig tryckfrihetsrätten från ideologiska utgångspunkter, t ex genom anläggandet av ett idéhistoriskt eller komparativt perspektiv. Jag har dock valt att angripa ämnet på ett mer juridiskt-tekniskt sätt: undersökningsobjektet har därvid varit de gränser den svenska tryckfrihetslagstiftningen ställer upp för tryckfrihetens utövande. Vilken tryckfrihet som är önskvärd eller vilken tryckfrihet som eftersträvas i olika länders portalparagrafer i saken lämnas därhän. Den fråga som uppställts är i stället: vad får man enligt nu gällande tryckfrihetsförordning trycka och ge ut utan risk för straff? Huruvida det svar som lagstiftningen därvid ger är lämpligt ur rättspolitiska aspekter dryftas i huvudsak inte.

Genom valet av utgångspunkt har framställningen hamnat i det straffrättsliga facket. Tryckfrihetsförordningen har eljest oftast betraktats som offentligrättslig — statsrättslig — lagstiftning. De offentligrättsliga delarna av tryckfrihetsrätten har också genom åren blivit ganska väl belysta. Det synes dock som TF:s formella status som grundlag medfört att andra delar än de statsrättsliga försummats. Egentligen är TF något så märkligt som en konstitutionell strafflag, eller straff- och processlag. Det straffrättsliga inslaget har därvid ägnats mycket liten uppmärksamhet, både i lagstiftning och i doktrin. När det gäller lagstiftning har det ofta gått till så att den konstitutionella delen utretts och beretts för sig medan de straffrättsliga delarna fått tillkomma som följdlagstiftning vid införandet av vanlig strafflag. Särskilt påtagligt var detta vid tillkomsten av 1949 års TF, då de straffrättsliga delarna till stor del lämnades outredda för att antingen så förbli eller för att fyllas ut som följdlagstiftning till den parallellt förberedda brottsbalken. Detta ledde till att straffrättsliga överväganden inte tillräckligt beaktades i den konstitutionella delen och att konstitutionellt tryckfrihetsrättsliga överväganden spelade en mindre roll i den straffrättsliga del som påverkades av brottsbalkens införande. I tryckfrihetsdoktrinen har man ansett sig kunna helt hoppa över t ex tryckfrihetsbrotten, tydligen under förevändning

att dessa behandlas i straffrätten; i straffrättslig doktrin har man å andra sidan mycket litet bekymrat sig om de särskilda rekvisit som tryckfrihetsrätten uppställer vid tryckfrihetsbrott.

Denna framställning över tryckfrihetens gränser träffar just TF som konstitutionell strafflag. Vissa av dess inslag kan därvid ses som statsrättsliga, andra som helt straffrättsliga. I princip är en sådan kategorisering dock poänglös; den svenska tryckfrihetsrätten är så pass särpräglad att den bör betraktas som ett eget rättsområde. I de angivna termerna kan man säga att förevarande avhandling är avgränsad så att den behandlar de straffrättsliga delarna av tryckfrihetsrätten. Detta område har som nämnts tidigare ägnats föga intresse. Eftersom det vidare är tunnsått med prejudikat har framställningens tyngdpunkt kommit att ligga på uttolkning och systematisering av 1949 års TF utifrån lagtext och förarbeten.

En avgränsning som ovan antytts är att arbetets utgångspunkt varit rättsdogmatisk de lege lata. Härav följer att rättsociologiska spörsmål inte tagits upp. Exempelvis har studier av hur ansvarsreglerna uppfattas och tillämpas i förlags- och tidningsvärlden inte gjorts. Detta betyder inte att dessa frågor skulle sakna intresse. Föremålet för denna avhandling har dock varit lagstiftningen och dess innehåll. Huruvida denna vid en konfrontation med rådande förhållanden är rimlig eller kanske rentav skulle få anses överspelad av sedvänja är något som lämnats utanför fokus men som skulle kunna studeras på grundval av den uttolkning av ansvarssystemet som här gjorts. (Inom parentes sagt torde för övrigt utrymmet för sedvänja som rättskälla vara litet inom den formaliserade ansvarsregleringen.) Även på andra områden vore betraktelser över tryckfrihetslagstiftningens genomslag och effekter av intresse; de måste dock alltid föregås av ett klargörande av rättsreglernas innehåll och denna framställning har i första hand inriktat sig därpå.

Avhandlingen saknar nästan helt komparativa inslag. Detta beror på att dess föremål är den svenska tryckfrihetsförordningen och att en jämförbar lagstiftning inte synes finnas någon annanstans. Som framhållits ovan hade ett komparativt perspektiv kunnat anläggas om utgångspunkten varit tryckfriheten som ideologi. När utgångspunkten i stället tagits i den svenska tryckfrihetens legala gränser tvingas man konstatera att merparten av de juridiska problem som här föreligger snarare har uppstått som en konsekvens av den rättsliga regleringen än i form av vanskliga rättspolitiska intresseavvägningar som har direkta motsvarigheter i närliggande samhälls- och rättssystem. Detta gäller t ex frågan om TF:s exklusivitet, som är en följd av att en detaljreglering av tryckfriheten i sin helhet upptagits i grundlag — något som synes sakna motsvarighet i jämförbara rättssystem. Rent begreppsmässigt kan likartade gränsdragningsproblem uppstå även i andra rättsordningar, men gränsdragningen avser då andra förhållanden varför jämförelser har ett begränsat värde. Även det samspel mellan tryckfrihetsbrott och vanliga brott som följer av TF:s regler om dubbel kriminalisering synes unikt för svensk rätt. Detta gäller i än högre grad regleringen av meddelarfriheten; den svenska lagstiftaren har här egenhändigt uppfunnit de flesta av svårigheterna. Däremot har TF:s "konstlade" ansvarssystem, det successiva

ansvaret, motsvarigheter på andra håll, t ex i Danmark och Västtyskland.[1] Även om jämförelser här är av intresse har utgångspunkten, att utreda TF:s regelsystem, inte krävt sådana, varför de i huvudsak underlåtits.

Generellt gäller att de komparativa studier som framför allt vore av intresse är sådana som jämför olika tryckfrihetsrättsliga system som helhet. Att däremot i en framställning som fokuserar den svenska tryckfrihetsrättens straffrättsliga inslag spränga in "motsvarande" inslag ur andra rättsordningar — med nödvändighet ytligt redovisade — endast för formens skull har synts mig meningslöst.

Avhandlingen är uppdelad i fyra kapitel. I det första behandlas TF:s tillämpningsområde. Härvid har en uppdelning gjorts mellan vad man kan kalla TF:s formella respektive dess materiella tillämplighet. Den förra behandlas i kapitlets första del under rubriken Tryckfrihetsförordningens objekt. Med detta avses de skrifter som faller under TF. Kapitlets andra del ägnas åt den materiella tillämpligheten, varmed avses de delar av en skrifts innehåll som faller under TF. Denna problematik benämns ofta, med ett något diffust språkbruk, exklusivitetsfrågan.

Det andra kapitlet innehåller en redogörelse för TF:s ansvarssystem, inklusive vissa allmänna förutsättningar för straffrättsligt ansvar för innehållet i tryckt skrift. Uppmärksamhet ägnas även åt juridiska personers straffansvar för tryckfrihetsbrott, varvid jämförelser görs med ansvar för upphovsrättsbrott.

Det tredje kapitlet behandlar tryckfrihetsbrotten. Här har framställningen i huvudsak disponerats så, att de respektive brottens utformning i TF och brottsbalken först jämförs från formella utgångspunkter, varefter de ges en allmän straffrättslig presentation där tryckfrihetsrättsliga synpunkter lagts in då det varit särskilt befogat. Det har på grundval av det begränsade rättskällematerialet inte varit möjligt att direkt och i detalj ge varje brott en egen tryckfrihetsrättslig profil. Tillgången på rättskällematerial har vidare delvis styrt framställningen. Exempelvis har avsnittet om förtal kunnat göras relativt omfattande — vilket varit befogat även med tanke på att det är det oftast förekommande tryckfrihetsbrottet — medan det varit svårt att ge annat än en något fragmentarisk bild av de tryckfrihetsbrott som förutsätter krigstillstånd eller andra extraordinära förhållanden.

Vissa av tryckfrihetsbrotten anknyter direkt till sekretesslagstiftningen. Därvid har framställningen främst begränsats till en redogörelse för huvudprinciperna i regleringen; avvägningen mellan offentlighet och sekretess i de enskilda sekretessbestämmelserna har ej behandlats trots att denna givetvis är av betydelse för tryckfrihetens gränser. Skälet härtill är dels att detta skulle kräva ett mycket stort utrymme och dels att regleringen är nytillkommen och som sådan utförligt behandlad i förarbeten och en i anslutning härtill utgiven lagkommentar.

I det sista kapitlet behandlas reglerna om ansvar för meddelare och andra som

1 Angående nordisk rätt, se översikten i Johs. Andenæs Rettsvesendet og massemedia, referat till förhandlingarna vid det 30:e nordiska juristmötet, s 461 ff.

medverkar till framställning i tryckt skrift. Terminologiskt har här gjorts en uppdelning i å ena sidan meddelarfrihet, vilken anknyter till den straffrättsliga regleringen, och å andra sidan meddelarskydd, vilket rör rätten till anonymitet. Det är dock inte fråga om införande av nya rättsliga begrepp, utan snarare om en etikettering för att underlätta framställning och systematisering. I kapitlet ingår även ett avsnitt om meddelarreglernas och delvis även tryckfrihetens i allmänhet förhållande till civilrättsliga förpliktelser och förbindelser.

Kapitel I

Tryckfrihetsförordningens tillämpningsområde

Tryckfrihetsförordningens tillämpningsområde

Tryckfrihetsförordningens objekt

Begreppet tryckt skrift m m

Som senare i framställningen konstateras är TF:s egentliga skyddsintresse den fria kommunikationen mellan medborgarna i samhället. Denna kommunikation i sig kan dock inte lagtekniskt ges något juridiskt skydd. I stället skyddas kommunikationens medier. Tryckt skrift kan därmed — i egenskap av det medium som först tilldrog sig lagstiftarens intresse — sägas vara TF:s (formella) skyddsobjekt. I detta avsnitt skall behandlas vad som i denna mening är TF:s objekt eller, annorlunda uttryckt, dess formella tillämplighet.

Vad som skall avses med tryckt skrift borde kanske inte vara så svårt att bestämma. Teknikens framsteg och förändrad syn på hur långt lagskyddet bör sträcka sig har emellertid medfört att regleringen av vilka skrifter TF skyddar kommit att bli delvis komplicerad. Bestämmelserna i 1949 års TF kan lämpligen utgöra utgångspunkt för en beskrivning av rättsutvecklingen härvidlag.

Man kunde naturligtvis ha tänkt sig att alla skrifter — handskrivna, kopierade, tryckta osv — finge omfattas av TF. Anledningen till att så icke skedde, eller tidigare inte hade skett, var icke en önskan att beskära grundlagskyddet, utan snarast en strävan att anpassa skyddet till det praktiska behovet. Ett sådant förelåg beträffande de skrifter till vilka den fria kommunikationen, som ju var regleringens egentliga skyddsobjekt, kunde tänkas söka sig. De skrifter som härvid kom i fråga var de som kunde framställas och spridas i stora upplagor. Skälet för att TF begränsades till att gälla tryckt skrift var således framför allt att endast dessa kunde fylla de behov TF avsåg att tillgodose; det var inte av önskan att kunna bättre kontrollera andra former av skrifter.[1]

Det gjordes dock även andra överväganden. Hade det enbart varit fråga om att begränsa TF till att gälla framställningsmetoder som möjliggjorde stora upplagor kunde man ju i stället ha knutit TF:s tillämplighet till upplagans storlek.[2] Detta ansågs emellertid mindre lämpligt av följande skäl.

För att möjliggöra kontroll av vad som trycktes och för att underlätta beivrande av tryckfrihetsbrott förelåg anmälningsskyldighet för tryckerier. Utvidgades

1 Se SOU 1947:60 s 56 ff.
2 Jfr a a s 58.

TF till att gälla allehanda andra framställningsformer än tryck, skulle det medföra antingen att dessa måste åläggas anmälningsplikt eller att man förlorade kontrollen över dem. Ingetdera alternativ ansågs önskvärt.[3] Det skulle även eljest medfört en ökad byråkrati kring användandet av dessa framställningsmetoder: krav på att ange ursprungsuppgifter och sända in granskning- och arkivexemplar.

TF avsåg att skydda skrifter som kunde framställas i stora upplagor och nå många människor. Den enda typ av framställning som vid denna tid således ansågs aktuell härför var den tryckta skriften. I TF 1 kap 5 § slogs därför helt kort fast: "Denna lag äger tillämpning allenast å skrift som framställts i tryckpress".

Utgångspunkten för bedömningen var alltså framställningsmetoden: tryckpressen. Häri överensstämde TF med vad som gällt enligt TFF. I betänkandet antas att TFF, som saknade uttrycklig bestämning av begreppet tryckt skrift, vid sin tillkomst avsett alster från boktryckarpress med rörliga typer.[4] Enligt praxis hade dock även stentryck och koppartryck omfattats.[5] Stenciler ansågs i *NJA 1931 s 338* ej skyddade av TFF; underrätterna hade dock jämställt stencil med tryckt skrift. I 1912 års betänkande tonade man ned betydelsen av själva framställningssättet till förmån för dess resultat:[6]

> "Överhuvud synes avgörande betydelse icke böra tillmätas den omständighet, att framställningssättet mer eller mindre liknar det vid tryckning i vanlig tryckpress använda förfarandet, utan vikten lägges därpå, huruvida en metod för mångfaldigande *i sin effekt* närmar sig vanlig tryckning, med andra ord huruvida den, sådan den faktiskt användes, är ett med vanlig tryckning jämförligt medel att till en större allmänhet sprida ett tankeinnehåll."

Med tryckpress avsågs enligt 1949 års TF inte endast boktryckarpress med rörliga typer; till tryck hänfördes allt som framställts i tryckpress, oavsett hur trycket mekaniskt utfördes.[7] Man torde här avsiktligt ha hållit dörren öppen för den tekniska utvecklingen, varvid det citerade uttalandet från 1912 års betänkande, som även återgavs av tryckfrihetssakkunniga, torde ha varit avsett att tjäna som vägledning. — Stencilering och hektografering ansågs dock uttryckligen som i jämförelse med tryck alltför primitiva metoder för att kunna aktualisera skydd enligt TF.[8]

Det kan anmärkas att man under remissbehandligen riktade viss kritik mot förslaget; bestämningen ansågs på vissa håll alltför snäv.[9] Departementschefen medgav att även enklare framställningsformer borde omfattas av TF:s skydd, särskilt, syntes det, i orostider då det fria ordet gärna sökte sig andra vägar än via det etablerade trycket. Under hänvisning till att tekniken ännu inte nått så

3 A st.
4 A a s 56.
5 A st, se även Rydin s 213.
6 1912 års betänkande s 147.
7 SOU 1947:60 s 57.
8 A a s 58.
9 Se prop 1948:230 s 116 f.

långt att andra framställningsformer behövde skydd och till att det väsentligaste trots allt var att en klar och entydig gräns kunde dras, förordades dock förslaget oförändrat — och därvid blev det.

De synpunkter som sålunda framfördes under remissbehandlingen kom snarast att förstärkas allteftersom den tekniska utvecklingen på området fortskred. Dels blev nya framställningssätt alltmer lämpade och dels blev det allt dyrare att trycka. Trycket blev sålunda för många en mer svårtillgänglig väg att nå ut till andra människor, medan exempelvis stencilering kom att utgöra ett både billigare och alltmer lämpligt tillvägagångssätt. — Denna utveckling utgjorde grunden till det förslag till utvidgning av begreppet tryckt skrift som massmedieutredningen lade fram 1975.[10] Utredningens förslag innebar en avsevärd utvidgning av TF:s formella tillämpningsområde. Det innebar också att reglerna blev betydligt mer komplicerade än tidigare.

Som motivering till utvidgningen anfördes det angelägna i att TF:s skydd gjordes tillgängligt för de alternativa och billigare framställningsformer som den tekniska utvecklingen frambringat. I den följande propositionen anfördes:[11]

> "Man skulle med visst fog kunna hävda att den tryckfrihet, som TF tillerkänner varje svensk medborgare, har mist en del av sitt innehåll till följd av att tryckningen blivit så dyr att den ligger utanför flertalets ekonomiska möjligheter men att den återställs genom den föreslagna utvidgningen."

I samband med ändringen föreslogs även att systemet med skyldighet att anmäla boktryckerier och lämna granskningsexemplar skulle upphävas, varvid också ett av de argument som 1947 förts fram mot att låta stenciler omfattas av TF försvann.

De införda reglerna, som trädde kraft 1978, innebär att TF:s objekt numera kan indelas i fyra grupper:

1. De skrifter som omfattades av den ursprungliga lydelsen i 1949 års TF. Dessa skrifter kallas här, och i TF, *tryckt skrift.*

2. De skrifter vartill TF:s bestämmelser under vissa förutsättningar utvidgades att gälla 1978. Vad som i TF sägs om tryckt skrift gäller även dessa skrifter; de kallas dock inte tryckt skrift. De kallas i denna framställning för enkelhetens skull *stenciler och dylikt.*

3. *Periodisk skrift med utgivningsbevis.* — Normalt har indelningen i periodisk och icke periodisk skrift ingen betydelse på detta plan. De utgör undergrupper i p 1 och 2. Periodisk skrift med utgivningsbevis omfattas dock av TF även om den varken är att betrakta som "tryckt skrift" eller uppfyller de krav som gäller för att stencil och dylikt skall omfattas. De bör därför nämnas som egen grupp.

4. *Bild eller tillfällighetstryck* enligt TF 4:3. Denna bestämning har till främsta syfte att definiera en grupp av tryck som i olika sammanhang kan undantas från vad som gäller för övrigt tryck.

10 SOU 1975:49.
11 Prop 1975/76:204 s 90.

Tryckt skrift omfattas alltid av TF, oavsett hur många exemplar den framställts i och om den försetts med s k ursprungsuppgifter, dvs uppgifter om när, var och av vem den framställts. Denna grupp utgörs som nämnts av de skrifter, som enligt den äldre lagstiftningen var de enda som åtnjöt tryckfrihetsrättsligt skydd. Avgränsningen anknyter således till äldre praxis, vilket innebär att vad som ovan sades beträffande bestämningen av begreppet tryckt skrift i 1949 års TF här äger giltighet. Det kan nämnas att utvecklingen härvid lett till att s k offsettryck kommit att räknas som tryckt skrift.[12] Några närmare uttalanden om denna avgränsning gjordes eljest inte, annat än att man i propositionen hävdade att det vore "förhållandevis lätt att konstatera"[13] huruvida en skrift var tryckt i denna mening. — Det är, som nedan skall exemplifieras, av rättsligt betydelse att tryckt skrift kan skiljas från icke dito.

När det gäller materialet görs ingen begränsning; inte bara papper utan även t ex tyg kan användas. Enligt 1947 års betänkande var den begränsningen att skriften skulle vara framställd i tryckpress tillräcklig; härmed begränsades även vad som kunde utgöra material.[14] Det sagda synes dock innebära att begreppet är utsträckt även till sådant som i normalt tal knappast skulle kallas tryckt skrift.

Begreppet skrift ges för övrigt en mycket vid innebörd. Det skall i detta sammanhang inte endast förstås i betydelsen text. I själva verket omfattas allt som överhuvudtaget kan utgöra tryck av begreppet tryckt skrift. I sin ursprungliga lydelse stadgade TF 1:5 att till skrift skulle hänföras även "karta, ritning eller bild, även om den ej åtföljes av text".[15] 1978 togs den uttryckliga hänvisningen till karta och ritning bort. I sak innebar dock detta ingen nyhet, eftersom ändringen var betingad enbart av en strävan att åstadkomma terminologisk enhetlighet; i andra delar av TF brukades bild som ett samlingsbegrepp vari även karta och ritning ingick.[16]

I 1947 års betänkande hade den uppfattningen refererats, att i uttrycket skrift snarast låg ett krav på tankeinnehåll, varför t ex en bildserie med ett berättande innehåll borde omfattas av TF:s skydd.[17] De sakkunniga framhöll i anslutning härtill att en bild kunde innefatta ett meddelande, varvid TF borde vara tillämplig. Det principiellt riktiga vore härvid att låta TF omfatta bilder (och motsvarande) som innehöll ett meddelande. En sådan gränsdragning ansågs dock praktiskt ogörligt att upprätthålla. För att begreppsbildningen skulle "erhålla nödig stadga" lät man därför TF omfatta såväl bilder och ritningar som kartor, om de var tryckta.[18]

Enligt en uppfattning (företrädd i Malmgrens grundlagskommentar, TF 1:5 anm 1, Eek, Nya TF s 36 och refererad i SOU 1975:49 s 200) skulle 1949 års TF inte ha omfattat musiknoter i tryck, om de ej åtföljdes av text. MMU föreslog, utan ändring i lagtexten, att

12 Jfr a prop s 88.
13 A prop s 91.
14 SOU 1947:60 s 216.
15 Före 1949 års TF synes viss oklarhet ha rått på denna punkt. Avgörande betydelse torde ha tillmätts om bilden (eller motsvarande) åtföljdes av text; därest så var fallet åtnjöts tryckfrihetsrättsligt skydd (se SOU 1947:60 s 62). Se även Thulin s 9 f.
16 Prop 1975/76:204 s 135 f.
17 SOU 1947:60 s 62.
18 A a s 63.

musiknoter, blindskrift och "tecken av annat slag" skulle omfattas av den nya grundlagen (SOU 1975:49 s 200) MMU:s förslag i denna del refererades i propositionen (1975/76:204 s 132). Den ändring som gjordes i TF 1:5 — "karta" och "ritning" togs bort, eftersom de kunde anses rymmas under begreppet bild — angavs dock uttryckligen inte innebära någon saklig ändring (a prop s 136), varför något nytt tolkningsläge inte kan sägas ha uppkommit genom ändringen i denna fråga. — Mot den i Malmgren m fl företrädda uppfattningen synes möjligen kunna invändas att det inte finns något sakligt skäl att undanta musiknoter utan text från TF, när andra bildsymboler uppenbarligen inte undantas.

Det sagda innebär att bilder, kartor, teckningar osv omfattas av TF:s skydd oavsett om de är kombinerade med text eller inte, så länge de är tryckta. Trycket som framställningsmetod är det enda kriteriet. Däremot utgör således inte — på kemiska väg framställda — fotografier tryckt skrift.

Till *stenciler och dylikt* hör enligt TF 1:5 skrifter som framställts genom stencilering, fotokopiering eller annat liknande tekniskt förfarande. Skrifter som mångfaldigats genom maskinskrift (skrivare) omfattas inte.[19] Det förefaller som distinktionen här bygger på att det skall föreligga ett original, som sedan mångfaldigas genom ett förfarande liknande stencilering och dylikt, för att TF skall kunna bli tillämplig.

Stenciler och dylikt faller emellertid inte direkt under TF. Det förutsättes att vissa formkrav uppfylls. Det skulle leda till onödig byråkrati och sannolikt svåröverskådliga konsekvenser om alla skrifter tillhörande denna grupp grundlagsskyddades. Syftet med ändringen var också endast att bereda *möjlighet* till tryckfrihetsrättsligt skydd för stenciler och dylikt. Reglerna har därför konstruerats så att framställaren kan välja om han önskar att TF skall vara tillämplig på en skrift eller inte. Önskas sådant skydd skall skriften enligt TF 1:5 2 p förses med uppgift som visar att den är "mångfaldigad", vem som gjort detta samt på vilken ort och vilket år det gjorts. Dessa uppgifter, som skall placeras väl synligt (på titelblad eller motsvarande) och i ett sammanhang, tjänar som ett slags symbol, vilken anger att skriften är avsedd att falla under TF. Några närmare preciserade formkrav gäller dock inte härvidlag; just ordet "mångfaldigad" behöver således inte användas, även om detta enligt propositionen vore att rekommendera.[20]

En skillnad i jämförelse med gruppen tryckta skrifter är vidare att det för TF:s tillämplighet krävs att skriften verkligen är "mångfaldigad". Hur stort antal exemplar som härvid är nödvändigt har ej uttalats. Stundom nämns att ett trettiotal exemplar skulle vara tillräckligt; något stöd för den siffran synes dock icke gå att uppbringa.[21] I propositionen uttalades att mångfaldiga endast hade den betydelsen att skriften skulle vara framställd i tillräckligt antal exemplar för att kunna lämnas ut till spridning.[22]

Enligt massmedieutredningen ställdes som krav på framställningsmetoden att denna tillät mångfaldigande i 30–40 exemplar (SOU 1975:49 s 200). Härav skulle man kunna sluta sig

19 Prop 1975/76:204 s 90.
20 A a s 134; som synonym angavs "stencilerad" och "kopierad".
21 Jfr Nisser s 18.
22 Prop 1975/76:204 s 134.

till att en skrift framställd enligt sådan metod i det maximala antalet exemplar, dvs 30–40, vore mångfaldigad. I propositionen (1975/76:104 s 134) tog man emellertid avstånd från detta uttalande; även metoder som icke tillät framställande av fullt så många exemplar som 30–40 kunde omfattas. Någon koppling till vad "mångfaldiga" innebär antalsmässigt gjordes inte, och slutsatser härom kan knappast dras.

Vad som ovan under tryckt skrift sagts beträffande bilder och liknande gäller även här; bild ingår i den skrift varå TF enligt ovan kan bli tillämplig.

En särskild grupp utgör som nämnts *periodisk skrift med utgivningsbevis*. Utgångspunkten för om en skrift formellt faller under TF eller inte är, som framgått, antingen att den är tryckt, och då direkt omfattas av TF, eller att den är stencilerad eller dylikt, och då omfattas av TF i den mån de ovan nämnda ursprungsuppgifterna angivits på den. I ett fall kan dock TF tillämpas på en skrift även om den varken är tryckt eller som stencilerad har försetts med ursprungsuppgifterna i fråga. Periodisk skrift för vilken utgivningsbevis erhållits skall nämligen alltid åtnjuta skydd enligt TF.[23] Enkelt uttryckt kan man säga att förekomsten av ett utgivningsbevis ersätter kravet på ursprungsuppgifter för TF:s tillämplighet på stenciler och dylikt. Detta får den något olyckliga konsekvensen att det beträffande dessa skrifter inte omedelbart vid en besiktning kan avgöras om TF är tillämplig eller inte. — I sammanhanget kan dock observeras att utgivande av periodisk skrift utan angivande av ursprungsuppgifter är straffbelagt i TF 4:5.

Det kan synas onödigt att periodisk skrift med utgivningsbevis skall ges tryckfrihetsrättsligt skydd även när de som stencilerade saknar den symbol som ursprungsuppgifterna utgör. Lösningen vore emellertid eljest att underlåtenheten, som kanske berott på glömska eller annat förbiseende, skulle få till konsekvens att det tryckfrihetsrättsliga skyddet helt uteblev. Detta kunde möjligen vara en rättvis påföljd för den för underlåtenheten ansvarige, men däremot inte för medarbetare, sagesmän osv, vilka förlitat sig på TF:s skydd. Det ligger också i linje med övriga liknande regler i TF att vara generös med förordningens tillämplighet och bestraffa ordningsförseelser särskilt, utan konsekvenser i övrigt (jfr periodisk skrift som ges ut utan utgivningsbevis, se nedan).

Frågans betydelse skall ytterligare belysas vid behandlingen av TF:s indelning i periodiska och icke-periodiska skrifter.

Som en särskild grupp behandlar TF det s k *bild- eller tillfällighetstrycket*. Avsikten med att definiera en sådan grupp var att därigenom visst enklare tryck skulle kunna undantas från TF:s bestämmelser om avlämnande av granskningsexemplar osv samt att tryckerier som enbart sysslade med sådant skulle undantas från anmälningsplikten. Förutsättningen var att materialet till sin art var så enkelt att tryckfrihetsmissbruk vore uteslutet. Definitionen som ursprungligen intogs i TF 4:10 finns numera i 4:3 och lyder:

> "Med bild eller tillfällighetstryck förstås i denna förordning vykort och bildalbum, visitkort och notifikationer, adresskort, etiketter, blanketter, reklam- och emballagetryck samt annat affärstryck ävensom andra sådana tryckalster, allt under förutsättning att på grund av texten eller vad eljest framställes tryckfrihetsmissbruk kan anses uteslutet."

23 Se närmare a prop s 135.

Avgränsningen fyller numera främst den funktionen att den nämnda gruppen av tryck inte behöver förses med ursprungsuppgifter om tryckare, tryckort och tryckår enligt TF 4:2.

Vid massmedieutredningens behandling av denna bestämmelse kom en viss anknytning att ske till frågan om TF:s exklusivitet (dess materiella tillämplighet). Enligt förslaget skulle utgångspunkten vara, att till tillfällighetstryck räkna alster som inte är inriktade på åsiktsbildning eller nyhetsförmedling.[24] En remissinstans, konsumentombudsmannen (KO), hävdade härvid att bestämmelsen i så fall vore överflödig, eftersom sådant tryck ändå saknade tryckfrihetsrättsligt skydd.[25] Det är möjligt att KO främst befarade att den föreslagna bestämmelsen skulle kunna motsatsvis tolkas på ett sätt, som gav reklamen ett större tryckfrihetsrättsligt skydd än KO ansåg lämpligt. Ur rättssystematisk synvinkel förefaller KO:s kritik dock helt befogad.[26] KO ifrågasatte om man inte i stället borde bibehålla den gällande principen att tillfällighetstrycket omfattades av TF, men att det undantogs från kraven på angivande av ursprungsuppgifter. Denna uppfattning synes ha biträtts i propositionen, där ingen ändring i gällande regler föreslogs.[27]

Det bör således understrykas att den indelning som här gjorts skett på formell grund, för att av praktiska skäl utesluta vissa alster från tryckfrihetsrättsliga formkrav — men att denna indelning i och för sig bygger på det materiella kriteriet att tryckfrihetsmissbruk genom det aktuella alstret (tillfällighetstrycket) skall vara uteslutet. Det är följaktligen två krav som skall vara uppfyllda för att bild- eller tillfällighetstryck skall föreligga. Dels att skriften hör till den genom exemplifieringen avgränsade gruppen och dels att dess innehåll är sådant att det typiskt sett inte kan aktualisera tillämpning av TF:s regler om tryckfrihetsmissbruk. Detta betyder att t ex vykort[28] eller s k dekal som innefattar någon form av budskap inte hör till tillfällighetstrycket, varför det i enlighet med TF 4:2 skall åsättas ursprungsuppgifter. Detsamma gäller annat reklamtryck än sådant som endast återger firma, produktnamn och kanske någon återkommande slogan.[29] Det sagda innebär även, att skrift som på grund av exklusivitetsgrundsatsen faller under TF, inte kan höra till tillfällighetstrycket. I den mån tryckfrihetsbrott genom skrift som av dess framställare uppfattas som tillfällighetstryck aktualiseras innebär detta automatiskt att framställarens uppfattning är felaktig. Annan lag än TF kan dock inte tillämpas blott för det skriften avsetts som tillfällighetstryck. Konsekvensen blir i stället att TF tillämpas beträffande det aktualiserade tryckfrihetsbrottet och att straff för underlåtenheten att sätta ut ursprungsuppgifter enligt TF 4:5 kommer i fråga.

24 SOU 1975:49 s 201.
25 Se prop 1975/76:204 s 44.
26 Marknadsdomstolen anförde liknande invändningar, ehuru man dock inte synes ha skilt mellan frågorna om den materiella resp den formella tillämpligheten, se prop 1975/76:204 s 43 f.
27 A a s 93.
28 Jfr det äldre fallet *NJA 1904 s 89*, som gällde från Tyskland importerade s k franska kort, vilka av HD befanns utgöra tryckt skrift varå TFF var tillämplig.
29 Jfr prop 1948:230 s 155, där exemplifieringen kommenteras; se även SOU 1947:60 s 232.

Anmärkningar angående betydelsen av skillnaden mellan tryckt skrift och övriga skrifter.

Det är givetvis av stor vikt att TF:s formella tillämpningsområde är klart och entydigt avgränsat; de straffrättsliga ansvarsreglerna är ju helt andra om t ex brottsbalken tillämpas i stället för TF. Som bestämmelserna är utformade torde det normalt inte heller medföra något problem för en domstol att vid en närmare granskning avgöra om en skrift faller under TF eller ej. Om periodisk skrift med utgivningsbevis ges ut i stencilform eller motsvarande, utan att ursprungsuppgifter satts ut, är det dock omöjligt att avgöra skriftens status utan kännedom om utgivningsbeviset. Vid vissa tillfällen torde det vidare kunna medföra olägenhet, om det inte omedelbart och enkelt kan avgöras huruvida TF skyddar viss skrift eller ej.

Den ena typen av fall är de som kan uppstå vid spridning av skrift. Spridning av tryckt skrift samt stenciler och dylikt är skyddad i TF, och myndighetsingripanden mot spridning av sådana skrifter är underkastad restriktioner som inte gäller om skrifterna faller utanför TF. Om myndighet t ex inskrider mot spridande av tryckt skrift under förebärande att förfarandet utgör förargelseväckande beteende torde inskridandets tillåtlighet stundom vara avhängigt av om TF är tillämplig på skrifterna eller inte. I ett sådant läge är det av vikt att myndigheten (normalt polisen) lätt kan förvissa sig om skriftens rättsliga status. Detsamma kan gälla militära förhållanden.

En annan situation, som nämnts i 1975 års proposition,[30] är när fråga om beslag aktualiseras. Möjligheten att ta skrift, varå TF är tillämplig, i beslag är begränsad i jämförelse med vad som eljest gäller. Även här är det av vikt att myndighet lätt kan förvissa sig om vilken typ av skrift det rättsligt sett är fråga om.

Problem av ovanstående art torde främst kunna uppkomma när det gäller gränser mellan tryckta skrifter å ena sidan samt stenciler och dylikt, vilka saknar de för TF:s tillämplighet nödvändiga ursprungsuppgifterna, å andra sidan. Det är med andra ord, som ovan antytts, även med de nya reglerna viktigt att kunna skilja tryckt skrift från annan skrift.

Ytterligare en typ av fall är de där någon som medverkar i skrift får en felaktig föreställning om vad slags skrift det gäller. Den kategori som främst kommer i åtanke är meddelare, medförfattare och andra sagesmän. Dessa kan ha ett klart intresse av att kunna avgöra huruvida den skrift de avser att medverka i omfattas av TF:s regler om ensamansvar och meddelarskydd (se vidare nedan, kap IV).

Indelningen i periodiska skrifter och övriga skrifter

Den svenska tryckfrihetsrätten har sedan gammalt skilt tidningar och tidskrifter som regelbundet utkommer — "periodiska skrifter" — från övriga skrifter. De förra har därvid alltid särbehandlats. Det må här vara tillräckligt att erinra om

30 1975/76:204 s 91.

det en gång gällande privilegiesystemet, som under 1812 års TFF förvandlades till ett system med krav på tillstånd för utgivande av periodisk skrift — ett tillstånd som på administrativ väg kunde dras in. Detta system, som är känt under benämningen indragningsmakten, avskaffades 1844, men en skyldighet att låta registrera periodisk skrift består.

Tidningar och tidskrifter utges under andra förhållanden än t ex böcker. Den största skillnaden är att fler personer medverkar vid framställningen — som författare, redigerare, sagesmän m m. Tidningar utgör också fasta fora, medier, för ett kontinuerligt informationsflöde, på ett annat sätt än engångsskrifter. Dessa omständigheter påkallar framför allt att olika ansvarsregler tillämpas för dessa bägge kategorier. Behovet av särskild ansvarsreglering har också lyfts fram som grunden för uppdelningen i periodiska och "icke-periodiska" skrifter.[31]

Tanken är att till periodiska skrifter skall räknas "tidningar och tidskrifter och andra sådana tryckta skrifter, som utkomma regelbundet under bestämd titel".[32] Det avgörande är således regelbunden utgivning under oförändrad titel. Bestämningen har närmare angivits i TF 1:7:

> "Med periodisk skrift förstås tidning, tidskrift eller annan sådan tryckt skrift, som enligt utgivningsplanen är avsedd att under bestämd titel utgivas med minst fyra å särskilda tider utkommande nummer eller häften årligen, samt därtill hörande löpsedlar och bilagor. Sedan utgivningsbevis för skriften meddelats skall denna, till dess beviset återkallas, anses som periodisk."

Till tryckt skrift räknas här enligt TF 1:5 2 st även stenciler och dylikt som enligt 1:5 1 st faller under TF.

Det kan observeras att löpsedel omfattas av skyddet för den periodiska skriften. Löpsedels nyhetsförmedlande respektive dess marknadsförande funktion var föremål för behandling i *NJA 1975 s 589* (Helg-Extra), se härom nedan s 57.

Med regelbunden utgivning avses således fyra nummer per år. För detta kravs uppfyllande skall dock enligt §:n inte den faktiska utgivningen vara bestämmande, utan vad som angivits i "utgivningsplanen".

Formföreskrifter angående periodisk skrift meddelas i TF 5 kap. Enligt dessa bestämmelser gäller bl a att ägare till periodisk skrift skall vara svensk medborgare om ej annat föreskrivits i lag.[33] Vidare skall för den periodiska skriften finnas en utgivare, utsedd av ägaren. Utgivaren skall anmälas hos Patent- och registreringsverket. Den periodiska skriften "må icke utgivas" innan utgivningsbevis meddelats av nämnda myndighet (TF 5:5). Sådant bevis meddelas efter ansökan av ägaren, vari titel, utgivningsort och utgivningsplan skall uppges. Härvid skall utgivningsplanen således omfatta minst fyra nummer per år.

De i 5 kap sålunda meddelade formföreskrifterna skulle kunna uppfattas så, att skrift som inte uppfyller kraven ej vore att betrakta som periodisk. TF är på grund av sin redigering och systematik här något oklar. Beträffande det aktuella kravet på ingivande av utgivningsplan m m, är det dock tydligt att underlåtenhet

31 Se SOU 1947:60 s 63.
32 SOU 1947:60 s 64.
33 Jfr TL 6 §.

härvidlag inte innebär att skriften blott därför skall bedömas som icke-periodisk. Detta framgår av att TF 5:12 straffar "ägare till periodisk skrift som utgiver sådan utan att utgivningsbevis finnes" och även av 8:2, som föreskriver att ägaren skall bära det tryckfrihetsrättsliga ansvaret för periodisk skrift som utges utan utgivningsbevis.[34] Teoretiskt vore det tänkbart att tolka 5:12 och 8:2 som gällande enbart det fallet att utgivningsbevis funnits, men dragits in. Det stämmer dock mindre väl med ordalydelsen ("utan att utgivningsbevis finnes" respektive "Fanns ej utgivningsbevis"); man hade eljest kunnat skriva "om utgivningsbevis indragits".[35]

Det sagda medför konsekvenser för tolkningen av kravet enligt TF 1:7, att periodisk skrift skall utkomma minst fyra gånger per år. Normalt kan detta bedömas med utgångspunkt från ingiven utgivningsplan. Eftersom en skrift dock enligt ovan kan anses som periodisk trots att utgivningsplan ej ingivits, måste bedömningen stundom ske på annan grund. Vad man härvid skall gå efter är oklart. Enligt Strömberg får det avgörande sannolikt anses vara "om skriften faktiskt utkommit eller är avsedd att utkomma minst fyra gånger om året".[36] Svårigheten ligger emellertid i att bedöma denna avsikt, när den ej är formellt uttryckt i en ingiven utgivningsplan. Ett uttalande härom från skriftens ägare och som vinner stöd av omständigheterna, får kanske anses tillräckligt. Det bör dock observeras att när tvekan vid ansvarstalan uppkommer, huruvida en skrift är periodisk eller ej, kan motstående intressen komma att föreligga mellan den som utpekas som ägare, dvs i så fall ansvarig för eventuellt tryckfrihetsbrott, och de som t ex medverkat som författare, vilka kan bli ansvariga om skriften ej anses periodisk.

Sammanfattningsvis är en skrift således periodisk i TF:s mening, när den utges under bestämd titel med minst fyra nummer årligen. Huruvida det senare kravet är uppfyllt bedöms enligt den avsikt som uttryckts i en till myndighet ingiven utgivningsplan. Om utgivningsplanen härvid följs eller inte saknar betydelse. Finns utgivningsplan ej ingiven betraktas skrift likväl som periodisk, om den antingen rent faktiskt utkommit minst fyra gånger under året eller om den, enligt vad som kan utredas, varit eller är avsedd att göra det.

Periodisk skrift vartill utgivningsbevis en gång erhållits betraktas som sådan så länge beviset ej återkallats. Detta gäller, som antytts ovan, oavsett hur ofta skriften faktiskt kommer ut. Möjlighet att återkalla utgivningsbeviset har dock införts för att det inte skall vara möjligt att komma i åtnjutande av de för periodisk skrift särskilda ansvarighetsreglerna hur länge som helst, utan att uppfylla kravet på viss utgivningstäthet.[37] Regler härom ges i TF 5:6. De viktigaste fallen då återkallande kan ske är dels när skriften ännu ej utkommit sex månader efter bevisets utfärdande (p 4), dels när skriften inte under något av de två senast förflutna kalenderåren utkommit med minst fyra nummer (p 5). Det kan observeras att reglerna om återkallande har ett visst samband med det titelskydd som uppkommer i följd av den tryckfrihetsrättsliga regleringen.[38]

34 Jfr Strömberg s 17.
35 Jfr SOU 1975:49 s 206.
36 Strömberg s 17.
37 SOU 1947:60 s 64.
38 Se härom i SOU 1947:60 s 97 f.

De skrifter som omfattas av TF, men vilka ej enligt det ovan sagda är periodiska skrifter, har ingen särskild benämning enligt TF. Oftast kallas de helt enkelt "icke periodisk skrift". Vad som avses är främst böcker, men även affischer, flygblad och liknande hör naturligtvis hit. Det är dock svårt att finna en sammanfattande benämning, varför det tekniskt entydiga begreppet icke periodisk skrift även här kommer att användas.

Man kunde tänka sig "engångstryck"; som benämning på t ex böcker är det dock knappast mer lyckat än icke-periodisk skrift.

Till de icke periodiska skrifterna räknas även samlingsverk som kommer ut i flera delar. För sådant samlingsverk kan finnas en gemensam utgivare, som under vissa förutsättningar kan vara ansvarig för hela verket (se TF 8:6).

Utgivningens betydelse för TF:s tillämplighet

Begreppet tryckt skrift är i TF sammankopplat med ett krav på att skriften skall vara utgiven. I TF 1:6 har nämligen till den ovan behandlade bestämningen i 1:5 fogats följande legaldefinition:

"Tryckt skrift skall, för att anses som sådan, vara utgiven ———"

Formuleringen är, som påpekats,[39] mindre lyckad. Även systematiskt medför bestämmelsen komplikationer. Den gör TF som lagtext mer svårtillgänglig än nödvändigt. Bestämmelsen skulle kunna förstås så, att TF formellt endast omfattar skrifter som är utgivna. Detta vore emellertid en förenkling. Kravet på utgivning är nämligen inte ett krav för att en skrift skall åtnjuta tryckfrihetsrättsligt skydd, utan snarare en förutsättning för att de ingripanden mot skrift som TF tillåter skall kunna ske.[40] Det föreligger här således en skillnad mellan TF som konstitutionell skyddslag för tryckfriheten och TF som straff och processlag; kravet på utgivning äger betydelse främst i det senare hänseendet.

Bestämmelsens avfattning har lett till att man gärna ställer sig frågan vilket skydd (de facto) tryckt skrift som enligt TF ännu ej är utgiven har, eftersom den inte (de jure) är "tryckt skrift", dvs enligt TF:s definition. Denna fråga är dock således felställd; 1:6 berör ej detta. Tillämpliga regler är här i stället TF 1:2 och 3, av vilka det klart framgår att skrifter skyddas av TF även före utgivningen.[41] Den valda legaldefinitionen medför att TF saknar en benämning på gruppen av "potentiella" tryckta skrifter, varå förordningen likväl är tillämplig. Förhållandet är förvillande och ägnat att reducera regleringens begriplighet.

Om man här skall tala om TF:s objekt är det således inte tillräckligt att nämna den grupp som avskiljs genom TF 1:5 och 6; det är dessutom nödvändigt att finna en benämning för de skrifter som skyddas av TF men som inte hör till den förra gruppen. Det enklaste torde vara att kalla dem *icke utgivna tryckta skrifter.* — Frågan om vilket skydd icke utgiven tryckt skrift åtnjuter enligt TF faller

39 Strömberg s 14.
40 Jfr SOU 1947:60 s 59; även MMU, SOU 1975:49 s 202.
41 Se Strömberg s 15; jfr vidare nedan.

huvudsakligen utanför ramen för detta arbete. Här skall endast understrykas vad som redan framgått, nämligen att betydelsen av TF 1:6 är att det tryckfrihetsrättsliga skyddet efter denna tidpunkt delvis försvinner, och inte tvärtom, vilket man skulle kunna förledas att tro.

När det gäller TF som strafflag är det tydligt att objektet endast är utgiven tryckt skrift; före utgivningen får straffrättsligt eller straffprocessuellt ingripande ej ske. Detta framgår av kopplingen till det i 1:5 och 6 definierade begreppet tryckt skrift, som görs vid definitionen av tryckfrihetsbrott i TF 7:1:

> "Med tryckfrihetsbrott förstås i denna förordning brott, som innefattar otillåtet yttrande i tryckt skrift eller otillåtet offentliggörande i sådan skrift."

Kravet på utgivning innebär enligt 1:6 vidare att "skrift skall anses utgiven, då den blivit utlämnad till salu eller för spridning på annat sätt———"

Enligt motsvarande bestämmelse i 1812 års TFF krävdes att skriften skulle vara lagd "under allmänhetens ögon" (TFF § 1 mom 1 2 st). Härigenom uppstod emellertid en viss tvekan om huruvida spridning i en begränsad krets kunde medföra att TFF blev tillämplig.[42] Denna tvekan undanröjdes genom att bestämmelsen vid 1941 års ändringar fick den lydelse den fortfarande har.[43] Uppfattningen att spridande i en begränsad krets vore tillräcklig godtogs som princip även i motiven till TF.[44]

Det är tillräckligt att skriften utlämnats till spridning. Den behöver därvid ej faktiskt ha nått någon läsare, utan det räcker att den blivit tillgänglig för allmänheten eller den krets den eljest varit avsedd för.

I ett av Strömberg relaterat JK-beslut ansågs i IB-affären en bok utgiven då den överlämnats till en politiker och några journalister, trots att den ännu ej utlämnats till försäljning (JK-beslut 28/12 1973; se Strömberg s 15). Ett trettiotal korrekturavdrag som via författaren gjorts tillgängliga vid föreningsmöte ansågs redan enligt TFF utgöra tryckt skrift, se *NJA 1909 s 330*. Eljest är korrektur, även om de lämnas till flera personer för granskning, inte att anse som utgivet (SOU 1947:60 s 60). (Jfr även *NJA 1890 s 401*.)

En skrift som nått bokhandel eller annat försäljningsställe är därmed att anse som utgiven även om inget exemplar försålts.[45] Däremot torde det krävas att skriften faktiskt nått försäljningsställe eller motsvarande och där blivit tillgänglig.

I *NJA 1959 s 495* hade ett tryckeri sänt en utförd beställning om 2 000 exemplar av ett särtryck till fel adressat. Upplagan sändes därefter vidare till rätt adress, som var "Folkpensionärernas riksförbund". Detta förbund var emellertid splittrat i två fraktioner och upplagan hamnade därvid inte heller denna gång hos beställaren. Någon ytterligare spridning ägde ej rum. — Skriften ansågs ej utgiven enligt TF 1:6, varför TF ej var tillämplig.

42 Jfr *NJA 1902 s 367*.
43 SOU 1939:32 s 37 f. Se även 1912 års betänkande s 147 f.
44 SOU 1947:60 s 61.
45 Jfr SOU 1947:60 s 59: "redan utlämnande till spridning innefattar utgivning, även om skriften ännu ej blivit spridd".
46 Jfr dock SOU 1947:60 s 151, där det i annat sammanhang i förbigående sägs om "utspridaren" och "då han tar befattning med (skriften), är den redan utgiven".

Rättsfallet kan antingen tolkas så, att skriften överhuvudtaget inte ansågs spridd eftersom den aldrig kommit beställaren tillhanda, eller att spridning möjligen skett, men i så fall på grund av misstag och utan samtycke från beställaren. Misstag av det senare slaget utesluter att skrift betraktas som utgiven; det krävs att utlämnandet till spridning skett med samtycke från någon som kan göras anvarig för skriftens innehåll. Det har nämligen ansetts olämpligt att de för TF speciella formella ansvarighetsreglerna, som ju sätts i spel just genom utgivningen, skulle kunna bli tillämpliga utan att den ansvarige medverkar vid utgivningen; för en dylik ståndpunkt talar även de preventiva syften som ligger bakom beivrandet av tryckfrihetsbrott.[47] Om skriften således blivit spridd enbart på initiativ av någon som stått utanför ansvarskedjan skall den enligt motiven ej anses som utgiven.[48] De närmare konsekvenserna härav skall behandlas i samband med ansvarsreglerna. Här skall endast konstateras att detta "samtyckesrekvisit" har betydelse för möjligheten att straffrättsligt och straffprocessuellt ingripa mot skrift. Genom den i motiven anvisade regleringen kan ingrepp mot olovligen spridd skrift i princip aldrig ske, eftersom skrift som ej är utgiven skyddas av TF 1:2 och 3.

Det bör observeras att begreppet utgivning ibland måste appliceras på förhållanden till vilka det inte är direkt anpassat, t ex spridning av flygblad. Det avgörande torde här vara att skriftens innehåll görs tillgängligt för allmänheten eller annan större krets. Samma perspektiv får anläggas när det gäller kringbärande av tryckt plakat[49] i demonstrationer och liknande, ävensom affischering; det blir här innehållets spridning direkt genom den tryckta skriften som konstituerar utgivning.

Ett udda fall av utgivning förelåg i *JO 1970 s 36*. JO bedömde att en tryckt affisch som tillhandahållits en kvällstidning för publicering, och där också återgivits, var att betrakta som utgiven enligt TF 1:6, oaktat affischen eljest ej utlämnats för spridning.

Som ovan angivits är det inte nödvändigt att utlämnandet skett till allmänheten. Även om det således räcker att spridning skett inför en begränsad krets torde det böra krävas att kretsen inte är alltför privat och avskild. Enligt Malmgrens grundlagskommentar anses sålunda inte spridning av internt tryck inom ett företag konstituera utgivning.[50] Antagandet att viss offentlighet krävs vinner stöd i ett uttalande av massmedieutredningen: utredningen föreslog att för utgivning skulle krävas spridande bland allmänheten samtidigt som detta angavs inte innebära någon egentlig ändring i förhållandet till vad som gällde.[51]

I ett fall har uttryckligt undantag meddelats vid spridning av tryckt skrift i begränsad krets; myndighets tryckta handlingar är enligt 1:6 ej tryckt skrift i TF:s mening om de ej är "tillgängliga för envar", dvs om de är sekretessbelagda enligt sekretesslagen, även om de spritts inom myndigheten.

I motiven angavs huvudsakligen två skäl för detta undantag.[52]

47 Se SOU 1947:60 s 60.
48 A st.
49 Jfr Malmgren, TF 1:6 anm 3.
50 A st.
51 SOU 1975:49 s 78. Förslaget ledde ej till lagstiftning; uttalandet endast anfört som uttryck för utredningens uppfattning de lege lata.
52 SOU 1947:60 s 61.

För det första. Om en dylik skrift spreds inom en myndighet, för internt bruk i tjänsten, skulle den få anses utgiven enligt 1:6. Handlingen vore då tryckt skrift i TF:s mening och eftersom den till sin natur ofta innehöll uppgifter, vilkas publicerande i tryckt skrift kunde utgöra otillåtet offentliggörande enligt TF 7:5, funnes det då en teoretisk möjlighet att åtala skriftens författare för tryckfrihetsbrott. Detta vore givetvis en orimlig konsekvens.

Det orimliga ligger dock närmast i att man betraktar en hemlig handling som utgiven enligt TF, och att denna handlings blotta upprättande skulle kunna medföra ansvar för otillåtet offentliggörande. Man kan här enligt min mening starkt ifrågasätta om ett internt spridande till berörda tjänstemän inom en myndighet av en handling, som enligt lag är hemlig, kan anses utlämnad för spridning i den mening som avses i 1:6. — Enligt MMU:s förslag krävdes som nämnts spridning bland allmänheten. Med hänvisning härtill föreslog man ingen motsvarighet till den här behandlade bestämmelsen. Förslaget innebar att offentliga tryckta myndighetshandlingar ansågs utgivna, till skillnad från icke offentliga (SOU 1975:49 s 203).

För det andra. Om denna typ av handlingar bleve tryckt skrift redan vid detta tidiga stadium, skulle den del av spridningsrätten som innebär en rätt att sprida tryck som man har i sin besittning, medföra att spridande av dylik hemlig handling inte kunde beivras på grund av TF:s bestämmelser om spridningsrätt. Det skulle med andra ord bli omöjligt att bestraffa t ex tjänsteman för olovligt utlämnande av sådan skrift. Resonemanget, som inte synes helt invändningsfritt, berör bl a spridningsrättens avgränsning mot allmän lags bestämmelser.[53] — Att hela denna frågeställning blir något skev sammanhänger för övrigt med att man här utan närmare eftertanke tillämpar TF:s regler, som i grunden gäller enskildas rätt att utan inblandning från myndighet ge ut tryckta skrifter, på myndigheters utgivande av skrifter inom myndigheten.

Som ovan påpekats saknar utgivningen betydelse för uppkomsten av tryckfrihetsrättsligt skydd för en skrift; här är främst TF 1:2 och 3 aktuella och de anknyter inte till någon särskild tidpunkt. Som påpekas på annat ställe är det ju egentligen den fria kommunikationen som TF avser att skydda, vilket betyder att TF som skyddslag för tryckfriheten träder i funktion långt innan kommunikationen materialiserats i en skrift. Det bästa exemplet på det sistnämnda är för övrigt anskaffar- och meddelarfriheten.

Utgivningens betydelse ligger i stället i att det är först härigenom som TF:s straff- och sanktionsbestämmelser kan tillämpas. Den äger även processuell betydelse bl a för frågan om åtalspreskription. I sistnämnda hänseende kan det, med hänsyn till den korta preskriptionstiden — allmänt åtal mot periodisk skrift skall väckas inom sex månader från utgivningen; mot ickeperiodisk skrift inom ett år, se TF 9:3 — vara av vikt att tidpunkten kan preciseras. Än viktigare torde detta vara när myndighet står beredd att ingripa så snart TF tillåter. Av särskild betydelse blir det i sådant fall hur "fördistributionen" i en mindre krets skall bedömas. Hur bedöms t ex utdelande av recensionsexemplar av en bok före den officiella utgivningen i handeln? Eller distribution av en tidning inom tidningsföretaget före utgivningen? Den tolkning av utgivningsbegreppet som gjordes av

53 Jfr det s k fosterfördrivningsfallet, *NJA 1936 s 567;* se vidare nedan s 76.

de tryckfrihetssakkunniga när myndighets tryckta handlingar undantogs från 1:6, liksom JK:s tolkning i IB-affären (se ovan), förefaller leda till konsekvenser som rimmar mindre väl med tanken bakom kravet på att utgivning skall ha skett innan ingripande mot tryckt skrift tillåts få äga rum. Det mesta talar för att utgivningstidpunkten kopplas till att skriften skall i någon mening ha blivit tillgänglig för allmänheten. Tanken är ju att man — låt vara ibland i begränsad omfattning, eller kanske endast i teorin, men ändock — skall kunna nå ut med en skrift innan den snöps.

En särskild fråga i anslutning till detta är i vad mån straffrättsliga ingripanden kan ske mot framställning av skrift innan den enligt 1:5 och 1:6 blir "lovlig". Straffrättskommittén påpekade i sitt remissvar över de tryckfrihetsakkunnigas betänkande, att det i lagförslaget (och ej heller i den antagna lagen) inte sades något om huruvida man mot tryckt skrift som aldrig blivit utgiven, kunde vidta åtgärder mot brott som begåtts under skriftens framställning. Som exempel angav kommittén att någon låtit trycka ett "högförrädiskt manifest, avsett för utdelning inom befolkningen eller försvarsmakten"[54]. Om manifestet inte hunnit utdelas borde åtgärden enligt straffrättskommittén — "därest hänsyn till tryckfrihetslagstiftningen inte gjorde sig gällande" — kunna bestraffas enligt allmän lag som förberedelse till högförräderi. — Detta straffrättskommitténs påpekande illustrerar vad som inledningsvis sades om det vilseledande i redigeringen. Departementeschefen tillbakavisade straffrättskommitténs funderingar:[55]

> "En av de ledande grundsatserna i den svenska tryckfrihetslagstiftningen har sedan gammalt varit att ingripande mot missbruk av tryckfriheten icke får ske förrän skriften blivit utgiven. ———Den gärning som består i framställandet av en för sådan utgivning avsedd skrift men icke fullbordats genom utgivning kan således icke föranleda beivran, även om gärningen enligt allmän lag är straffbar redan på förberedelsestadiet."

Det sistnämnda framgick, anförde departementschefen vidare, med önskvärd tydlighet av bestämmelserna i 1:2 och 3.

Skrifter som trycks utomlands

Enligt motiven avsåg TF att skapa garantier även för skrifter som trycks utom riket om de ges ut här.[56] De sakkunniga anförde:[57]

> "För tryckfrihetens ändamål att främja ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning är det nämligen ej minst i vår tid av vikt att allmänheten fritt kan taga kännedom om den utländska pressen och litteraturen och att därför spridningen av sådana skrifter sker under samma betingelser som de inländska."

54 Prop 1948:230 s 119.
55 A st.
56 SOU 1947:60 s 203 f.
57 A a s 205 f.

Därtill kom att alster som härrörde från svensk produktion av ekonomiska skäl stundom trycktes utomlands.[58]

Den grundläggande principen uttrycks i TF 13:1:

> "Skrift, som tryckts utom riket, skall anses här utgiven, då den på sätt i 1 kap 6 § sägs blivit utlämnad för spridning inom riket."

Vad som här skall avses med utgiven får tolkas i enlighet med vad som ovan anförts i anslutning till TF 1:6. Enstaka exemplar av skrift som införs av enskild kan därvid ej omfattas, såvida det inte rör sig om t ex tryckta affischer som skall ställas ut eller liknande.

Tidpunkten för utgivning får här anses ha samma innebörd som eljest, dvs ingripande mot skrift kan ej ske förrän utgivning enligt 1:6 ägt rum. Det sistnämnda innebär att myndighet (t ex tullen) inte kan ingripa mot införsel av tryckt skrift, som är avsedd att ges ut i landet, förrän skriften är i angiven mening utgiven. De klara, ovan relaterade förarbetsuttalandena, måste nämligen innebära att TF som skyddslag för tryckfriheten (här närmast TF 1:2 och 3) är avsedd att tillämpas fullt ut även på utrikes tryckta skrifter, om de är avsedda att ges ut i Sverige.

De utrikes tryckta skrifterna delas enligt TF in i två typer. Dels periodiska skrifter som huvudsakligen är avsedda för spridning inom riket och dels övriga skrifter. Till den första gruppen hör främst tidningar som är avsedda för den svenska marknaden, men vilka av ett eller annat skäl framställs utomlands. Här gäller enligt TF 13:2 i tillämpliga delar vad som stadgas i TF 5 kap, dvs utgivningsbevis skall anskaffas i enlighet med vad där sägs. Härigenom blir även ansvarsreglerna i TF 8 kap tillämpliga. Stadgandet gör undantag för eljest gällande krav på ägarens behörighet; denne kan således vara utlänning. Om utgivandet sker utan utgivningsbevis är detta straffbart enligt 5:12; sanktionen riktar sig dock mot ägaren, vilken givetvis kan befinna sig utom räckhåll för den svenska rättvisan.

Övriga skrifter åtnjuter även de tryckfrihetsrättsligt skydd; ansvarsregleringen avviker dock från vad som eljest gäller.

Skrifter som trycks i Sverige för spridning utomlands

Trots att det inte direkt framgår får det anses underförstått att när i TF 1:6 anges att skrift skall vara utgiven, detta innebär att utgivning skall ha skett inom landet.[59] För att TF:s sanktionsregler skall kunna tillämpas krävs sålunda att en skrift blivit utgiven i Sverige. Har så ej skett blir skriften aldrig ett objekt för TF som strafflag. Däremot torde framställandet av skrifter som skall ges ut utomlands omfattas av TF som skyddslag; TF 1:2 och 3 skulle därvid vara tillämpliga, och myndighetsingripande mot skriften i Sverige blir i enlighet härmed otillåtet.[60]

58 A st.
59 Se Strömberg s 19.
60 Se SOU 1947:60 s 204 och prop 1948:230 s 192; även Strömberg a st.

Bedömandet av tidpunkten för utgivning är här åter av betydelse. I *NJA 1956 s 48* hade den tilltalade distribuerat tryckta skrifter till enskilda utländska adressater från postkontor i Sverige. HD ansåg att skrifterna hade blivit utlämnade till spridning och därmed utgivna i den mening som avses i 1:6.

Enligt Strömberg[61] är vidare skrift vars hela upplaga utförs ur landet, varefter den egentliga spridningen påbörjas först utomlands, ej att anse som utgiven. Sammanställs denna uppgift med rättsfallet ovan blir resultatet att det skulle vara av avgörande betydelse om skriftens framställare själv fraktar skrifterna utomlands eller om han anlitar en självständig fraktförare. Detta resultat synes mer betingat av ett rent formalistiskt synsätt på 1:6 än på en ändamålsenlig tolkning av bestämmelsen.

Det finns två sätt att se på problemet. Antingen anser man skriften utlämnad till spridning då den lämnat utgivaren eller motsvarande, eller också anser man den utgiven i och med att den nått det ställe, varifrån den skall spridas till allmänheten eller den krets den eljest är avsedd för. En tolkning av 1:6 efter dess ändamål — väl förenlig även med dess ordalydelse — talar för det senare alternativet. En skrift skulle då anses utgiven först då den nått utspridaren och — åtminstone teoretiskt — blivit tillgänglig för mottagarkretsen. Detta överensstämmer med de tankar som ligger bakom såväl TF 1:6 som 1:2 och 3, nämligen att ingripande skall kunna ske endast i efterhand, först sedan skriften haft tillfälle att nå ut.

I enlighet med det sagda skulle skrift som avlämnats i Sverige för befordran till utlandet för att där vidare distribueras inte vara att anse som utgiven. Åtgärder mot skriften skulle därvid kunna vidtagas först utomlands — i enlighet med reglerna i BrB 2 kap[62] — eftersom TF 1:2 och 3 som nämnts skyddar även framställningen av skrift som skall ges ut utomlands.

Det angivna rättsfallet företer här den egenheten att spridningen till de slutliga mottagarna påbörjades redan i Sverige. Det skulle därmed kunna förenas med den här förespråkade tolkningen av TF 1:6, om man antar att det avgörande var att något utlämnande till spridning icke skulle ske utomlands och att detta därför måste anses ha skett redan då de enskilda skrifterna i Sverige lämnades till posten för befordran.

Som något tvivelaktigt i sammanhanget kvarstår möjligen huruvida det överhuvudtaget föreligger något svenskt intresse av att tryckfrihetsrättsligt skydda framställandet av tryckt skrift som enkom är avsedd för spridning utomlands. För närvarande synes dessa i praktiken närmast åtnjuta straffrättslig immunitet i Sverige.

61 A st.
62 Dessa är i enlighet med TF 14:5 tillämpliga, se SOU 1947:60 s 291, se även s 204.

TF:s materiella tillämplighet. Exklusivitetsfrågan

Inledning

Ovan har redogjorts för TF:s formella tillämplighet, dvs frågan om vilka skrifter förordningen är tillämplig på, eller, annorlunda uttryckt, vilka skrifter som åtnjuter tryckfrihetsrättsligt skydd. Det finns emellertid även en materiell sida av saken.

I den äldre tryckfrihetsförordningen av år 1812, TFF, hette det bl a att under ordet skrift skulle förstås "allt vad, genom tryck, under allmänhetens ögon lägges" (§ 1 mom 1). Lagen torde också ha tänkts tillämplig på just allt som kunde stå i de skrifter förordningen gällde. Genom åren kom denna tanke dock att ifrågasättas och i 1949 års TF frånträddes den definitivt. Idag är det allmänt erkänt att TF inte är tillämplig på allt som genom trycket under allmänhetens ögon lägges. Däremot är det omtvistat vad som sålunda utesluts och vad som omfattas. Det är också omtvistat och oklart vilka kriterier som skall användas för att fastställa gränsdragningen därvidlag.

Som utgångspunkt för beskrivningen av rättsläget kan följande skiss tjäna.

TF:s tillämpningsområde:

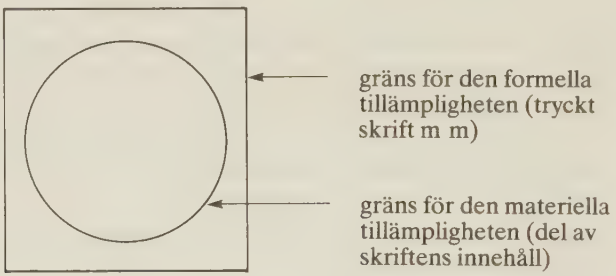

Kvadraten markerar således TF:s formella tillämplighet, varmed här avses samtliga skrifter som faller under TF och det som de innehåller; till innehållet räknas då allt, text som bild, från de enklaste meddelanden till de mest djupsinniga utläggningar över konst, vetenskap, politik m m, begripligt som obegripligt. Cirkeln markerar TF:s materiella tillämplighet, dvs den del av de tryckta skrifternas innehåll som skyddas av TF.

Bägge dessa gränser bestäms i TF. Eftersom TF är grundlag kan de inte rubbas av innehållet i allmän lag. När en konflikt uppstår mellan TF och en allmän lag, dvs bägge är enligt sin lydelse tillämpliga, skall TF tillämpas: på grund av sin konstitutionella status är TF exklusiv lag i allt den reglerar. Övriga lagtolkningsprinciper om lex specialis, senare tillkommen lags företrädare o s v kan endast komma i fråga på konstitutionell nivå. Den yttre gränsen aktualiserar sällan konflikter med andra lagar; den inre gör det däremot ganska ofta. Vad det i dessa konflikter blir fråga om är att bestämma TF:s exklusiva tillämpnings-

område. Härav kommer den terminologi som ofta används i detta sammanhang. Man talar om exklusivitetsfrågan, och menar då frågan om hur långt TF:s exklusiva tillämpningsområde sträcker sig. Eller man talar om exklusivitetsgrundsatsen, och menar då att TF genom sin grundlagsställning äger företräde framför allmän lag inom sitt tillämpningsområde.

Av exklusivitetsgrundsatsen följer att det är TF som skall tolkas; vad som sägs i andra lagar och de rättskällor som kan åberopas för deras tolkning har endast ett sekundärt intresse. Likväl förekommer det att förarbeten till allmän lag — t ex reklamlag — åberopas till stöd för uppfattningar i exklusivitetsfrågan. Detta är, med utgångspunkt från gängse rättsdogmatiska metoder, felaktigt. Det är vidare ägnat att upplösa exklusivitetsgrundsatsens viktigaste beståndsdel, dvs dess genom grundlagsställningen tillförsäkrade egenskap att inte kunna rubbas genom ordinär lagstiftning.

Som utgångspunkt för exklusivitetsfrågans behandling används numera TF:s och tryckfrihetens däri uttryckta syfte. När man ställs inför frågor som t ex om bedrägeri genom tryckt skrift kan lagföras utan stöd i TF, besvaras de med att så kan ske, eftersom dylika framställningar inte är av den art som TF avser att skydda. Exakt hur denna tolkningsmetod ser ut, hur den skall tillämpas och vilka resultat den ger skall nedan bli föremål för diskussion. Först skall dock genom några glimtar ur rättsutvecklingen illustreras att vägen fram till dagens exklusivitetsgrundsats ingalunda varit självklar och spikrak.

En sak som här fördolts är att exklusivitetsfrågan presenterad på detta sätt innefattar en förenkling, nämligen den att TF:s materiella tillämpningsområde skulle kunna bestämmas generellt. Samma resonemang kan dock t ex inte tillämpas på TF:s regler om censurförbud som på dess regler om missbruk av tryckfriheten. Ofta underförstås också med exklusivitetsgrundsatsen TF:s exklusivitet som straff- och processlag. Som skall framgå nedan kan frågan inte heller med den begränsningen ges en generell lösning (se nedan s 73 ff)

Något om rättsutvecklingen

1812 års TFF var uppbyggd enligt en inte alldeles lättillgänglig systematik.[1] När det gäller att avgränsa dess tillämpningsområde är man hänvisad till att tolka och sammanställa ett flertal bestämmelser.

TFF inleddes med en utförlig ingress, vari bl a stadgades att med tryckfrihet förstods enligt regeringsformens 86 §:

> ”hvarje svensk mans rättighet, att, utan några af den offentliga magten i förväg lagda, af tryckfrihetslagen ej föreskrifna, hinder, utgiva skrifter; att sedermera inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll, och att icke, i annat fall, kunna derför straffas, än om detta innehåll strider emot tydlig lag, gifven att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning; alltså, och med hänsigt till de sålunda föreskrifna ändamål, hafve vi härmed velat förklara hvar och en fritt och öppet, att, med iakttagande af de före-

1 Dess systematiska brister, eller brist på systematik, har påpekats av t ex Malmgren i StvT 1931 s 378.

skrifter mot tryckfrihetens missbruk, hvilka här nedanföre, i öfverensstämmelse med rikets allmänna lag, skola uttryckligen stadgas, i afseende på statens invärtes lugn och utvärtes säkerhet, samt det högsta väsendets, öfverhetens, den enskilda medborgarens och sedernas dermed förknippade helgd, sina tankar uttrycka och meddela i alla ämnen, i hvad skrifart som helst, och ehvad föremålet skulle vara, detta rike enskildt, eller främmande länder, ett närvarande tidehvarf eller de förflutna, lefvande personer eller aflidna."

Denna ingress, vars budskap och formuleringar delvis fortlever i vår nuvarande TF, utgjorde en ram för de enskilda bestämmelser som följde. Dessa bestämmelser upprepade, utvecklade och preciserade vad som sagts i ingressen. I § 1 mom 1 1 st stadgades att böcker, tryckta skrifter och handlingar inte fick åtalas annat än när TFF så tillät. I 2 st av samma stadgande definierades på sätt ovan nämnts skrift som "allt vad, genom tryck, under allmänhetens ögon lägges". Denna formella definition kompletterades i § 2 mom 1 av en bestämmelse som garanterade ämnesvalets frihet. I samma § mom 2 tillförsäkrades rätten att skriva på det sätt man önskade. Genom de två sistnämnda stadgandena kan man säga att TFF skyddade både skrifters innehåll och deras form från andra sanktioner än dem TFF själv påbjöd.

1812 års lagstiftare synes således ha haft för avsikt att reglera allt som gällde bruket av tryckta skrifter i TFF. Det tryckfrihetsbegrepp som framkommer vid en sammanställning av bestämmelserna är mycket kategoriskt: tryckfriheten var rätten att trycka och ge ut vad som helst, sedan kunde denna rätt få vidkännas inskränkningar, men de skulle i så fall stadgas i själva TFF.

Tanken att vissa typer av framställningar eller yttranden inte skulle beröras av regleringen framskymtar aldrig. Därmed vare inte sagt att 1812 års lagstiftare skulle ha tagit ställning till det vi i dag kallar exklusivitetsfrågan; allt talar tvärtom för att man inte insåg denna problemställning. Med den formella syn som kommer till uttryck i regelverket, synes det emellertid antagligt att lagstiftaren, därest han ställts inför t ex problemet med "bedrägeri genom tryckt skrift", snarare skulle ha fogat ett särskilt stadgande i saken till TFF, än sagt "sådant har inte med tryckfriheten att göra" på sätt man senare skulle komma att hävda (jfr nedan.)

Att exklusiviteten inte var ifrågasatt, och exklusivitetsfrågan inte väckt, framgår även av juridisk doktrin från 1800-talets senare hälft. Sålunda framgår av Naumann, Sveriges statsförfattningsrätt, att tryckt skrifts innehåll inte kunde prövas annat än enligt TFF; "att innehållet stridde mot Strafflagen, gjorde här icke tillfyllest", tillade han och hänvisade till TFF § 2 mom 4.[2]

Av intresse är att Naumann gjorde en indelning i "egentliga" tryckfrihetsbrott och icke tryckfrihetsbrott. Till de förra räknades kriminalisering av "själva skrifternas innehåll", medan till icke tryckfrihetsbrotten räknades eftertrycksbrott och ordningsbrott (se s 477 ff).

Även Rydin behandlar principen om TFF:s exklusivitet utan tillförande av några materiella begränsningar (se s 235 och s 266 f). Jfr också Asks framställning (berörd nedan s 67).

2 A a s 520; se även det åberopade prejudikatet på samma sida samt s 477 f, s 536, s 575 och s 611 ff.

Föreställningen att TFF skulle reglera allt som gällde bruket av tryckta skrifter frånträddes 1876 då bestämmelserna om den s k litterära äganderätten lyftes ut ur TFF för att i stället överföras till allmän lag. Ändringen föreslogs av konstitutionsutskottet 1871 (KU 1871:7). Enligt KU var de ifrågavarande reglerna helt och hållet av civilrättslig karaktär och de innebar ingen garanti för tryckfriheten. Upphovsrätten var vidare stadd i snabb utveckling och skulle ämnet i sin helhet regleras i TFF upptoge den snart merparten av dess §§.[3] Det noterades i propositionen att TFF enligt sin lydelse förhindrade reglering i annan ordning, varför det första steget måste bli att från TFF:s tillämpningsområde avskilja "allt, som rörer den litterära äganderätten".[4] TFF ändrades genom att förskriften i § 1 mom 1, enligt vilken tryckt skrift inte kunde "åtalas annorlunda, än denna Tryckfrihetslag bjuder", ersattes med följande:

> "Ej må någon i annan ordning eller i annat fall, än denna lag stadgar, kunna för tryckt skrifts innehåll tilltalas eller straffas".

Genom ändringen begränsades, med modern terminologi, TFF:s exklusiva tillämplighet som straff- och processlag till sådant som avsåg tryckt skrifts innehåll. I motiven klargjordes visserligen inte närmare vad som inlades i uttrycket skrifts "innehåll", men av lagstiftningsärendet som helhet framgår klart att det endast syftade till att bereda väg för upphovsrättslig reglering i allmän lag. I straff- och processrättsligt hänseende var det således eftertrycksbrotten man ville undanta från TFF (jfr även Naumann, se ovan).

TFF ändrades vidare på det viset att en särskild hänvisningsregel infördes i § 1 mom 3 där det stadgades att "angående eganderätt till skrift gälle vad som stadgas i särskild lag ———". Att denna regel befanns nödvändig visar att man ansåg att TFF i övrigt, i och för sig, omfattade det område som brutits ut.

Det nämnda utskottsförslaget innehöll emellertid även än mer långtgående förslag om den straff- och processrättsliga exklusiviteten; man föreslog faktiskt dess avskaffande. TFF § 3 ("brottskatalogen") skulle ersättas med en enkel hänvisning av innebörd att brott som begicks genom tryckt skrift, och för vilket i TFF straff ej utsatts, skulle bestraffas enligt allmän lag.[5] Bakgrunden var att TFF och strafflagen i flera hänseenden var inkongruenta, vilket orsakat problem i det praktiska rättslivet.[6] Inkongruensen synes dock ha bestått i att TFF innehöll straffbestämmelser vartill strafflagen saknade motsvarighet och inte tvärtom, varför förslagets genomförande snarast skulle ha lett till viss avkriminalisering i vad avser tryckfrihetsbrotten.

Förslaget genomfördes inte. Dess framläggande och däri gjorda överväganden stöder dock den uppfattning som här framförts: att exklusivitetsgrundsatsen var ett faktum, att den uppfattades mycket formellt samt att de problem som var förknippade härmed ännu inte uppmärksammats.

3 KU 1871:7 s 14.
4 Prop 1873:13 s 2.
5 KU 1871:7 § 16 (förslaget innehöll en helt ny tryckfrihetsförordning).
6 A a s 27. Se även JO 1864 bilaga I och II med de prejudikat som där omtalas, ävensom Naumann, Sveriges grundlagar, 1866, s 553 f.

I en vid 1873 års riksdag avgiven motion anmärktes att propaganda för deltagande i lotterier, vilket var förbjudet i allmän lag, inte kunde bestraffas — på grund av "exklusivitetsgrundsatsen" — om det skedde i tidningsannons. Motionären föreslog för att avhjälpa denna brist att ett stadgande av den innebörd KU 1871 framlagt skulle införas. KU, som behandlade motionen, synes ha delat motionärens uppfattning om rättsläget, men avvisade förslaget, med motiveringen att det skulle kräva en revision av hela § 3 i TFF.[7]

Frågan om lotteriannonser och lotterimeddelanden återkom dock flera gånger i riksdagen. 1881 yrkade KU bifall till en motion angående införande av en bestämmelse om saken i TFF. Lotterierna hade blivit ett sådant bekymmer "att icke något medel, som kan bidraga att motverka det ifrågavarande onda, bör lämnas oförsökt".[8] Utskottet anförde vidare:[9]

> "En sådan åtgärd har dessutom synts Utskottet så mycket mera av behovet påkallad, som därigenom en betänklig ofullständighet i gällande lagstiftning skulle undanröjas. Enligt Tryckfrihetslagen kan nämligen vad som i tryck lägges under allmänhetens ögon icke åtalas annorlunda, än samma lag bjuder. En följd härav är, att utbjudande av lotter, vilket i 1844 års Kongl. förordning är belagt med straff, däremot för närvarande icke kan åtalas, om utbjudandet sker i tryck, emedan Tryckfrihetsförordningen för denna handling icke stadgar någon ansvarspåföljd; men att samma handling, vilken, begången under annan form än i tryck, är straffbar, skulle under skydd av tryckfrihetslagen vara fri från straff, kan ej vara förenligt med rättvisans krav."

Den formella synen på den hävdade exklusivitetsgrundsatsen framträder här än klarare.

Att KU utgick från att TFF hindrade bestraffning av lotteriannonser är uppenbart. I efterhand har Malmgren hävdat att denna uppfatttning var "felaktig" (Se Malmgren, Sveriges grundlagar, 1921, s 191 f, med anförande av rättsfallet *NJA 1874 s 197*).

En bestämmelse om lotterimeddelanden infördes i § 3 mom 12 som ett tillägg till stadgandet om "lögnaktiga uppgifter och vrängda framställningar till allmänhetens förvillande och förledande".

Av visst intresse är den reservation som avgavs av sex utskottsledamöter. Det anmärktes här att man i praxis inte kunnat uppnå någon enhetlig tolkning av lotteribegreppet, varför detta otydliga begrepp inte borde användas i grundlag. Viktigare är dock de generella betänkligheter reservanterna härefter anförde mot den som man tycker tämligen harmlösa begränsningen av tryckfriheten som förslaget innebar:

"Men ej nog härmed: då man vet, att ordspråket: 'aptiten kommer medan man äter' ganska ofta besannas, är det ock att befara, att steget från angrepp på annonsområdet in i den övriga tidningstexten snart skulle kunna bliva allt för frestande och lätt tagas, då vare sig välmeningen eller illviljan sannolikt ofta skulle finna anledningar att anfalla även *omtalanden* av lotterier, lotterivinster m.m., vilka då också skulle kunna rubriceras och dömas såsom *inbjudningar* till lotterispel, förespeglingar om stora vinster o.s.v. Vilket farligt angrepp mot tryckfriheten en dylik anordning skulle medföra, borde ligga klart för en var." (KU 1881:5 s 6)

7 Se KU 1873:6.
8 KU 1881:5 s 3.
9 A st.

Att det fanns skäl att ifrågasätta riktigheten av konstitutionsutskottets utgångspunkter framgår av rättsfallet *NJA 1874 s 197* (jfr Malmgren ovan). Målet gällde lotterimeddelanden och HD synes inte ha funnit TFF utgöra hinder mot ett beivrande härav; åtalet ogillades dock på annan grund. Att beivrande kunde ske efter ändringen i TFF är uppenbart. Detta bekräftas eljest av *NJA 1908 s 399* och *418*.

I ett par rättsfall från seklets begynnelse ansågs ingripande mot bedrägeri som begåtts genom tryckt skrift kunna ske.

NJA 1900 s 528. I platsannons införd i dagstidning hade sökande uppmanats att svara skriftligt samt bifoga svarsporto. Den tilltalade hade emellertid aldrig haft några platser att förmedla utan behöll i stället svarsportona för egen räkning. Han dömdes för bedrägeri.

NJA 1905 s 364. Mot postanvisning å visst belopp (kr 1:50) utlovades i tryckt cirkulär varor till ett värde klart överstigande vederlaget. Flertalet postanvisningsavsändare erhöll aldrig några varor. Cirkulärets upphovsman dömdes för bedrägeri.

I inget av fallen synes ha invänts eller uttryckligen beaktats att den som brottslig påstådda gärningen skulle ha skyddats av TFF och att den därmed också skulle varit straffri eftersom TFF inte innehöll något stadgande om bedrägeri.

Den förste att uttryckligen behandla problemställningen var i stället Alexanderson i framställningen över den svenska tryckfrihetsprocessen (1907). Han synes dock inte ha uppfattat saken som särdeles problematisk: Det är, skriver han,[10]

> ”alldeles klart — ehuru motsatsen stundom påstås i missriktat nit om hvad man förmenar vara tryckfrihet — att TFO 1:1 ingalunda innebär att varje åtalat förfarande, som begagnat det tryckta ordet att förmedla sitt syftes uppnående, skulle falla under tryckfrihetsprocessens regler. Det oriktiga häri finner man lätt genom en befogad jämförelse mellan yttrandefrihet och tryckfrihet. Om en bedragare begagnar sig av en tryckt annons för att nå sitt mål, så är det lika litet ett tryckfrihetsbrott som det skulle kunna falla oss in att beteckna den muntliga bedrägliga framställningen som ett brottsligt överträdande av *yttrandefrihetens* gränser. Kriminaliseringen har i bägge fallen tydligen skett ur en alldeles annan synpunkt. Det tillhör emellertid *straffrätten* att närmare utreda, när ett brott, förmedlat genom trycket, är ett tryckfrihetsbrott eller ej, med andra ord, att bestämma omfånget av de fall, på vilka den i TFO:s ovan citerade stadgande jämväl förefintliga proklamationen av nämnda lags ställning som exklusiv *straffrättslig* norm är tillämplig.”

Alexandersons ståndpunkt var således klar. Dess närmare precisering och utvecklandet av grunderna härför överlämnade han dock, till synes med varm hand, åt straffrätten att reda ut. Såsom medverkande i 1909 års tryckfrihetskommitté fick han emellertid anledning att återkomma till saken.

Kommittén berörde exklusivitetsfrågan i samband med regleringen av lotterimeddelanden.[11] Viss kritik riktades mot det synsätt som KU 1881 anlagt vid införandet av den särskilda bestämmelsen härom i TFF; utskottet kritiserades för att ha givit TFF en vidsträcktare innebörd än den i verkligheten ägde.

10 Alexanderson s 7 f.
11 1912 års bet s 151 ff.

Kommittén anförde:[12]

> "Om varje brottsligt förfarande, som begagnar det tryckta ordet som medel att nå sitt syfte, gäller visserligen icke, att det vore straffbart endast i kraft av tryckfrihetsförordningen, varav jämväl skulle följa, att boktryckare resp. tidnings ansvarige utgivare vore i denna sin egenskap därför ansvarig. För en bedräglig annons exempelvis ansvarar den bedräglige annonsören; boktryckare eller tidningsutgivare blott om och i den mån han enligt allmänna straffrättsliga regler varit delaktig i bedrägeriet, men i så fall efter allmän strafflag. Även om bedrägeriet enligt vår rätt vore straffbart redan på försöksstadiet och försökshandlingen i givet fall bestått blott av den tryckta annonsen, vore saken att bedöma på enahanda sätt. Grunden är tydligen den, att vad tryckfrihetsförordningens citerade § 1 mom. 1 hägnar med grundlagsskydd är *yttrandefrihet* i tryck; men kriminaliseringen av ett förfarande som oredligt har intet med frågan om yttrandefrihetens gränser att göra."

Som synes är det i stort sett Alexandersons ståndpunkt som återkommer. Det saknas fortfarande en närmare utvecklad grund för den framförda uppfattningen. Det kan även noteras att någon teleologisk tolkning inte direkt förespråkas, även om en sådan möjligen kan skönjas i bakgrunden.

Betänkandet ledde inte till lagstiftning. Det torde dock ha haft inflytande på rättsutvecklingen på andra sätt, framför allt genom att ligga till grund för det fortsatta reformarbetet. Uttalandena om bedrägeri genom tryckt skrift är tillsammans med ovan anförda rättsfall klargörande; rättsläget har här inte senare ifrågasatts, åtminstone inte såvitt avser fullbordat bedrägeri.[13]

Beträffande lotterimeddelanden var 1912 års förslag avsiktligt inkonsekvent. Man anförde i anslutning till det just återgivna uttalandet att det förhöll sig med lotteriförseelser som med bedrägeri: "synpunkten av yttrandefrihetsmissbruk är icke den, som är den tillämpliga på en tryckt inbjudan till deltagande i lotteri, lika lite som på en muntlig sådan". Härav ansågs dock inte följa att det vore obehövligt att ta upp ett förbud mot lotterimeddelanden i tryckfrihetslagen; ett effektivt bekämpande av de åsyftade företeelserna skulle nämligen inte kunna ske om inte förbudet riktades mot boktryckare och tidningsutgivare på de grunder som gällde för tryckfrihetsmissbruk.[14] — Tanken synes ha varit att TFF:s rättigheter inte skulle gälla dessa meddelanden medan däremot förordningens repressiva system kunde vara användbart.

Förslaget ledde som nämnts inte till lagstiftning. Den 1881 införda bestämmelsen kom därmed att kvarstå i TFF under förordningens återstående livstid.

I doktrinen yppades sedermera oenighet beträffande lotterimeddelandenas tryckfrihetsrättsliga ställning. Malmgrens uppfattning har anmärkts. Mot denna uppfattning polemiserade Eek; enligt honom krävdes för ingripande mot dylika meddelanden stöd i TFF (Eek s 298). Samma ståndpunkt omfattades av Svennegård i SvJT 1947 s 111.

Vid arbetet med lagstiftning mot illojal konkurrens kom exklusivitetsfrågan att

12 A a s 152.
13 Om försök, se Eek s 299, noten 5.
14 1912 års betänkande s 152 f.

uppmärksammas ur en annan synvinkel: reklamens. Utgångspunkten var till en början att TFF skyddade reklam i tryckt skrift och att lagstiftning som riktade sig häremot därför krävde stöd i TFF. Småningom kom dock perspektivet att förskjutas.

Enligt ett förslag av patentlagstiftningskommittén 1915 fordrade en lagstiftning mot illojal reklam omfattande ändringar i TFF; kommitténs förslag innehöll bl a särbestämmelser för illojal reklam i TFF beträffande ansvars- och processystemet.[15] Dylika genomgripande förändringar i TFF ansågs dock sedermera mindre lämpliga och 1919 års lag kom därför inte att innehålla något dylikt förbud. Frågan återkom 1931 då en proposition lades med bl a förbud mot illojal konkurrens (1931:175). TFF:s exklusivitet kom där att behandlas utförligt.

I lagrådsremissen utgick man i princip i från patentlagstiftningskommitténs uppfattning att TFF hindrade lagstiftning mot reklammeddelande i tryckt skrift. Kriminaliseringen inriktades därför inte på det otillbörliga reklammeddelandet eller dess lämnande, utan på tillhandahållandet av en vara (eller en prestation) under lämnande av sådan reklamuppgift.[16] Två av lagrådets ledamöter kritiserade förslaget och hävdade att bestämmelsen skulle bli ineffektiv och leda till kringgående. Man synes även ha vänt sig emot propostionens, och därmed även patentlagstiftningskommitténs, tolkning av TFF; mot denna syntes nämligen:[17]

> ”med fog kunna göras den invändningen, att vad omförmälda stadgande i § 1 mom. 1 avser att hägna med grundlagsskydd är *yttrandefriheten* i tryck och att stadgandet förty icke rimligen kan utgöra hinder för kriminalisering genom allmän lag av ett förfarande som bör anses brottsligt i helt annat avseende än såsom ett överskridande av den lagliga yttrandefriheten”.

Yttrandet anslöt till den av (Alexanderson och) 1912 års betänkande hävdade uppfattningen, vartill även hänvisades.[18] Med en sådan, mer restriktiv, tolkning av TFF:s exklusivitet vore det enligt ledamöterna inte nödvändigt att utforma bestämmelsen om illojal reklam så snävt som i det remitterade förslaget.

Övriga två ledamöter av lagrådet uttryckte sig försiktigare. Man sade sig dock dela den i 1912 års betänkande framförda meningen beträffande bedrägeri genom annons och anförde vidare:[19]

> ”Använder sig någon av meddelande till allmänheten för att förskaffa sig orättmätig vinning eller obehöriga fördelar på andras bekostnad, bör den omständigheten, att meddelandet lämnats i tryckt skrift, ej utgöra hinder att enligt allmän lag straffa förfarandet — vare sig som fullbordat brott eller på försöksstadiet — och detta även om i brottsbeskrivningen meddelandet till allmänheten angives som förutsättning för brottet.”

15 Se Patentlagstiftningskommitténs 1915 avgivna betänkande, bd IV, s 421 ff.
16 Prop 1931:175 s 19.
17 A prop s 46.
18 A st.
19 A prop s 49.

Å andra sidan fann dessa ledamöter i sitt yttrande att det föreslagna stadgandet inte skulle bli så effektivt som vore önskvärt, om det inte kombinerades med ändringar i TFF.

Det är svårt att se om de olika meningarna på något grundläggande sätt skilde sig åt; det sist refererade uttalandet är svårtolkat. Föredragande statsråd synes också ha varit något konfunderad vid sitt referat av lagrådsutlåtandet. Det synes knappast, anförde han, som om de olika uppfattningar som kommit till uttryck kunde vara "av mera djupgående natur".[20]

Föredraganden konstaterade vidare att det dock syntes råda enighet om att det föreslagna stadgandet inte stred mot tryckfriheten. Detta förhållande skulle inte förändras om straffet knöts till meddelandet i stället för till "tillhandahållandet av en vara under lämnande av" meddelandet. Det var ju nämligen inte i något av fallen meddelandet i sig som var straffbart, utan "meddelandet såsom ett led i ett förfarande, vari ingå andra ur straffrättslig synpunkt betydelsefulla moment."[21] — Vad som slutligen kom att kriminaliseras var därför lämnandet av oriktig reklamuppgift.

Eek kritiserade den uppfattning som kom till uttryck i lagrådets och departementschefens framställningar (Eek s 299). Så även Reuterskiöld; han karakteriserade lagrådsyttrandet som "genom bristande konstitutionell uppfattning felaktigt" (Reuterskiöld, Sveriges grundlagar III, s 217). Enligt framställningen i Medborgarrätt fick det införda stadgandet anses såsom ett avsteg från TFF:s exklusivitetsprincip "trots lagstiftarens och lagrådets uppfattning" (Fahlbeck, Jägerskiöld och Sundberg, Medborgarrätt, s 288).

Exklusivitetsfrågan behandlades även i varumärkeslagstiftningen. I den utredning som föregick den äldre varumärkeslagen hade man uppmärksammat varumärkeslagstiftningens förhållande till TFF och därvid kommit fram till att användande i tryck av ett varumärke inte berörde den yttrandefrihet, som TFF avsåg att värna.[22] Man kunde därför, enligt utredningen, bortse från TFF i varumärkessammanhang.

Departementschefen instämde och sökte något utveckla principerna för gränsdragningen genom att precisera vari varumärkesbrottet bestod. Det var[23]

> "icke publiceringen av tryck, vari annans varubeteckning förekommer, lika lite som användandet i och för sig av sådan varubeteckning utan användandet av beteckningen eller det tryck, där den förekommer, *i näringsverksamhet för kännetecknande av egna varor*, d.v.s. ett användande på sådant sätt, att eventuella kunder kunna bibringas den uppfattningen, att de salufördа varorna härstamma från visst annat företag, eller äro av dess välkända kvalitet."

Departementschefen jämförde vidare varumärkesbrott genom tryckt skrift med det i praxis behandlade fallet att bedrägeri begås genom annons, och kom fram till att de bägge fallen vore analoga.

20 A prop s 57.
21 A st.
22 Se prop 1930:215 s 9.
23 A st.

1949 års TF. Allmänt

Av det ovan sagda framgår att man successivt kom till insikt om att frågan om TFF:s tillämplighet inte enbart kunde uppfattas formellt; även vissa materiella begränsningar behövde göras. Det framgår också att det fanns utrymme för olika uppfattningar om hur TFF härvid rätteligen skulle förstås. När 1944 års tryckfrihetssakkunniga grep sig an detta problem konstaterade man — efter att ha givit en redogörelse för rättsutveckligen — att den i TFF uttryckta principen, att grundlagen ensam skulle reglera brottsligheten av tryckt skrifts innehåll, hade begränsad räckvidd; den fick inte uppfattas så att varje förfarande där skrifts innehåll, i bokstavlig mening, ingick som ett led skyddades av TFF.[24] Härmed kan man konstatera att de sakkunniga avvisade en tolkning av TFF efter ordalydelsen. Under hänvisning till Alexanderson anfördes vidare att det fanns förfaranden som var brottsliga i ett annat hänseende än såsom ett överskridande av yttrandefrihetens gränser. Det avgörande vid gränsdragningen härvidlag måste, anförde de sakkunniga, vara "tryckfrihetens innebörd och syfte". Därmed hade man uttryckligen tagit ställning för en teleologisk tolkning. Man fortsatte:[25]

> "Tryckfriheten har i första rummet till uppgift att säkerställa en fri nyhetsförmedling och en obeskuren politisk debatt, och det är denna uppgift som föranlett att tryckfriheten, såsom en förutsättning för ett fritt samhällsskick, reglerats i grundlag. I nära samband med tryckfrihetens politiska uppgift står dess betydelse ur en mera vidsträckt kulturell synpunkt såsom grundval för en allmän upplysning."

Det som här framhålls kan sägas vara dels tryckfrihetens politiska kärna, dels dess kulturella komplement. Dessa bägge ting är i ett övergripande perspektiv oupplösligt förenade, men i enskilda fall kan mer renodlade kulturyttringar synas ha mycket lite med tryckfrihetens politiska kärna att göra, varför det påpekande härom som de sakkunniga gjort är betydelsefullt: till tryckfrihetens syfte hör att skydda inte bara nyhetsförmedling och en obeskuren politisk debatt utan även en allmän upplysning "ur mera vidsträckt kulturell synpunkt".

De sakkunniga gick på annat ställe mer i detalj in på tryckfrihetens principiella innebörd. Då det gäller att i lag garantera tryckfriheten träder dess politiska funktion i förgrunden, anförde man, och fortsatte:[26]

> "Utvecklingen under den tid 1812 års tryckfrihetsförordning bestått har gått mot ett ökat deltagande i samhällslivet från den enskilde medborgarens sida samt en utbyggnad av de allmänna organen och deras arbetsuppgifter. Denna utveckling synes alltjämt pågå. Samtidigt ha tidningar, tidsskrifter och andra tryckta skrifter fått en avsevärt större betydelse än tidigare för spridande av nyhetsmaterial och för den politiska debatten. Denna publicitet måste i ett demokratiskt samhälle, där de allmänna organen bygga sin ställning på folkligt förtroende, vara grundad på yttrandefrihet. Den enskildes politiska

24 SOU 1947:60 s 119 f.
25 A a s 120.
26 A a s 45 f.

medverkan i samhället kräver att han fritt kan taga kännedom om händelser och förhållanden av politisk betydelse och därigenom sättes i stånd att bilda sig ett omdöme, liksom de allmänna organens verksamhet fordrar en kännedom om de enskildas förhållanden och reaktioner, som endast den fria publiciteten kan förmedla. En fri press tjänstgör både som en opinionsskapande faktor och som ett uttryck för en förhärskande eller framväxande opinion. Det demokratiska samhället kan i en mening sägas fungera genom det fria ordet. Tryckfriheten blir härigenom kännemärket på ett fritt samhällsskick."

Mot denna bakgrund kom man så fram till den ståndpunkt och den formulering som sedermera inflöt i lagtexten, nämligen att "(s)yftet med en allmän tryckfrihet måste ——— vara att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning".[27] Härvid underströks även att tryckfriheten inte endast får uppfattas som en rätt att uttrycka egna tankar och åsikter: "Under tryckfriheten måste även innefattas en vidsträckt rätt att lämna upplysningar om sakförhållanden. ——— Oavsett om innehållet i en tryckt skrift framstår som ett egentligt yttrande av den som författat skriften eller som ett meddelande eller fortspridande av en upplysning, måste samma frihet gälla att låta detta innehåll komma till allmän kännedom".[28]

Som exempel på framställningar som inte krävde konstitutionell reglering anfördes i betänkandet att "(b)egagnandet av trycket såsom medel i den enskilda näringsverksamhetens tjänst kräver ej grundlagsskydd".[29] Man torde härvid dock inte ha avsett att helt undandra den enskilda näringsverksamheten från yttrandefrihetsrättsligt skydd; i betänkandet anges att av ståndpunkten följer att oredliga eller illojala yttranden inte behöver kriminaliseras som tryckfrihetsbrott.[30] En parallell med bedrägeribrottet ligger här nära till hands: den som genom ett vilseledande, oredligt eller illojalt yttrande skaffar sig ekonomisk vinning på andras bekostnad, skall inte anses ha gjort bruk av den yttrandefrihet tryckfriheten syftar att skydda.

Den sistnämnda gruppen av brott nämndes också i specialmotiveringen som exempel på gärningar som kunde begås genom eller med hjälp av tryckt skrift, men som likväl inte vore att anse som missbruk av tryckfriheten.[31] Även oredligt förfarande, svindleri, varumärkesbrott och de tidigare åsyftade bestämmelserna i lagen om illojal konkurrens nämndes, samt ytterligare några brott, som innefattade användande av oriktig ursprungsbeteckning.

Som en annan grupp upptogs yttranden som inte innefattade vilseledande, men vilka ändå vore otillåtna. Här angavs först de s k lotterimeddelandena; dessa ansågs ligga utanför TF:s skyddsområde. Vidare nämndes bl a skydd för vapen och vissa andra officiella beteckningar samt olika former av förfalskningsbrott.

Exemplifieringen avslutades med ett kort resonemang om hotelser.[32] Sådana

27 A a s 46.
28 A st.
29 A a s 120.
30 A st.
31 A a s 250.
32 A a s 251.

kunde vara smädande eller ingå som led i uppviglingsbrott eller samhällsfarlig ryktesspridning, varvid de vore att bedöma som missbruk av tryckfriheten. Var det däremot fråga om hot om att i framtiden publicera ofördelaktiga uppgifter om någon kunde detta såsom led i utpressningsförsök eller annat brott vara straffbart enligt allmän lag.

I motiveringen till TF 1:3 anförs att det enligt TFF legat en begränsning i uttrycket "för tryckt skrifts innehåll" (SOU 1947:60 s 212). Det antyds att denna begränsning skulle ha lämnat även bedrägeri, illojal konkurrens m m utanför TFF. Som framgått ovan var avsikten med uttryckssättet vid införandet endast att avskilja eftertrycksbrotten. Uttryckssättet behölls inte heller i TF, utan det ersattes med "missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri", varvid de sakkunniga anmärkte att betydelsen härav var begränsad på sätt ovan anförts. Stadgandet hindrar således inte utdömande av straff eller skadestånd på grund av sådant yttrande i tryckt skrift som faller utanför det område TF avser att värna.

I propositionen gavs exklusivitetsfrågan ingen självständig behandling; man återgav ståndpunkter som hade redovisats av de sakkunniga och hänvisade till betänkandet.[33] Med anledning av att straffrättskommittén efterlyst frågans otvetydiga lösning i själva lagtexten anförde departementschefen:[34]

> "De synpunkter som sålunda äro bestämmande för begreppet tryckfrihetsbrott föranleda att dit räknas endast sådana brott som innebära ett missbruk av den yttrandefrihet tryckfrihetsförordningen avser att värna, under det att brott som icke äro av denna beskaffenhet böra kunna straffas omedelbart enligt allmän lag, även om framställning i tryckt skrift ingår som ett led i det brottsliga förfarandet. En sådan uppdelning har också kommit till stånd genom rättsutvecklingen; härom hänvisas till de sakkunnigas betänkande (s 115–121). Att giva de grundsatser, varå denna gränsdragning bygger, ett uttryck i lagtexten skulle ha till uppgift att vid en utvidgad kriminalisering i strafflagen underlätta ett bedömande av frågan, huruvida denna, utan motsvarande ändring i tryckfrihetsförordningen, kan tillämpas i fråga om framställning i tryckt skrift. Emellertid möter det stora svårigheter att utforma ett dylikt principstadgande. Vad här avses är egentligen icke något annat än ett angivande av tryckfrihetens innebörd och syfte, vilket kommit till uttryck redan i 1 kap 1§. Att härutöver upptaga något ytterligare därom i detta kapitel synes icke påkallat."

Motiven kan sammanfattas på följande sätt. Den teleologiska metoden anvisas för att avgöra vilka yttranden i tryckt skrift som omfattas av TF och vilka som inte gör det. Som utgångspunkt för den tolkningen skall tryckfrihetens syfte således användas. Detta syfte uttrycks sammanfattat så, att tryckfriheten avser att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. I detta ligger att lagen skall garantera den politiska yttrandefriheten — i vilken ingår fri nyhetsförmedling och obeskuren politisk debatt — men också dess kulturella komplement, varav delar av vetenskaplig, konstnärlig, litterär och religiös yttrandefrihet hör samman med den politiska yttrandefriheten, medan t ex underhållning,

33 Prop 1948:230 s 37.
34 A prop s 172.

konsumentupplysning, marknadsföring och mer vardagligt informationsutbyte samt annat som ingår i vår levnadskultur, hör till den yttrandefrihet i mer vidsträckt kulturell bemärkelse som omnämns i betänkandet. — Utanför grundlagsskyddet faller yttranden som TF inte sålunda typiskt sett avser att värna. Hit hör först gruppen vilseledande, oredlighet m m på det ekonomiska området (förmögenhetsbrott inklusive vilseledande reklam). Vidare en grupp som i största allmänhet anses sakna betydelse för yttrandefriheten, där lotterimeddelanden synes vara det enda exemplet. Som tredje grupp framträder förfalskningar och olovligt användande av symboler och kännetecken, där yttranden i egenskap av vilseledande dock ibland även kan vara att hänföra till den första gruppen. Den sistnämnda gruppen gränsar även till vissa typer av upphovsrättsbrott; dessa har dock reglerats särskilt genom TF 1:8 och de bör således inte inräknas bland de gärningar som via exklusivitetsgrundsatsen utesluts från TF:s tillämplighet.

När den angivna tolkningsmetoden här kallas teleologisk avses inte annat än att den utgår från rättsregleringens syfte. Någon mer avancerad teleologi är det ju dock uppenbarligen inte fråga om, eftersom syftet eller i vart fall utgångspunkterna för hur syftet skall bestämmas, angivits i förarbetena. I denna mening är det fråga om en subjektiv tolkning. Det kan vidare observeras att tolkningen är restriktiv: lagtexten synes ge ett vidare skydd för tryckfriheten än vad som framkommer genom det som här kallats den teleologiska metoden.

Lotterimeddelanden

Lotterimeddelanden utgör, som ovan framgått, en egen grupp bland de gärningar som är undantagna från TF:s tillämpningsområde på grund av exklusivitetsgrundsatsens avgränsning. Det är här inte fråga om vilseledande eller eljest oredliga yttranden. Det aktuella förbudet i 6 § lotteriförordningen (1939:207) riktar sig sammanfattningsvis mot spridande av uppgift som främjar deltagande i utländskt eller icke tillåtet inländskt lotteri. Bestämmelsens tillämpning i tryckfrihetsrättsliga sammanhang illustreras av följande rättsfall.

NJA 1961 s 715. Tidningen Expressen hade låtit införa meddelanden om vinstnummer i utländskt lotteri. Ansvarige utgivaren åtalades för brott mot lotteriförordningen. HD anförde under hänvisning till TF:s förarbeten att lotterimeddelanden såsom inte berörande yttrandefriheten kunde bedömas oberoende av TF. HD fann vidare att utgivaren haft indirekt uppsåt att främja deltagande i det aktuella lotteriet på det sätt lotteriförordningen 6 § kräver, varmed man underförstod att den direkta avsikten varit att främja den egna upplagans avsättning.

Jareborg har träffande kritiserat HD:s bedömning i uppsåtsfrågan genom att framhålla att den tilltalade inte kunnat främja den egna upplagans avsättning utan att samtidigt gynna lotteriet (Jareborg, Handling och uppsåt s 277). Eller annorlunda uttryckt: endast genom ett gynnande av lotteriet kunde fler tidningar säljas. Främjande av lotteriet måste därmed ha framstått som ett nödvändigt genomgångsled och icke som en mer eller mindre likgiltig bieffekt.

Det kunde ifrågasättas om fler gärningstyper ryms inom denna grupp, en grupp som i så fall inte skulle karakteriseras av annat än att yttrandet i största allmänhet är otillåtet samt att det icke berör den yttrandefrihet TF avser att värna. Prostitutionsannonsering av den typ som var före i *NJA 1979 s 602* kunde

ytligt sett tänkas höra hit; i det fallet betonades emellertid de kommersiella aspekterna och de resonemang som anfördes var snarast hämtade från reklam- eller förmögenhetsbrottsgruppen, varför därav inte kan dras slutsatsen att det var de prostitutionsbefrämjande yttrandena som uteslöts från TF:s tilllämplighet.

Det är nog snarare så att man principiellt sett måste ifrågasätta riktigheten av att utan vidare undanta de gärningar som kriminaliseras i 6 och 10 §§ lotteriförordningen från TF:s tillämpningsområde. Det kan trots allt röra sig om ett neutralt informationsförmedlande, låt vara av ringa intresse sett utifrån tryckfrihetens centrala skyddsobjekt, men ändock med ett klart nyhetsvärde. Till sin art ligger de gärningstyper som kan komma i fråga för tryckta skrifters del nära uppvigling: att genom publicering av information kring otillåtna lotterier förleda till deltagande häri. Uppvigling är ett typiskt yttrandefrihetsbrott och det kunde mot bakgrund härav anses naturligt att även ta upp de s k lotterimeddelandena i TF. Intresset av grundlagsreglering är här naturligtvis försumbart, men saken har sitt principiella intresse; skall man formulera en generell grund för lotterimeddelandenas undantag från TF, blir det att all information som inte kan anses relevant med avseende på TF:s syfte, kan uteslutas från dess tillämplighet — vilket synes väl allmänt hållet.

Ett annat sätt att se saken, vilket historiskt sett förefaller välgrundat, är att hänföra lotterimeddelanden till en grupp av yttranden som inte är vilseledande eller eljest oredliga men vilka likväl har ett ekonmiskt syfte, dvs den som framför yttrandet har själv ekonomiskt intresse i lotteriet. Det skulle motivera att meddelandena undantogs från tryckfrihetsrättsligt skydd.[35] Tyvärr är ett sådant synsätt inte förenligt med motiveringen i det ovan citerade rättsfallet; tidningens blotta informerande om dragningslistornas innehåll — i syfte att göra den egna upplagan mer intresseväckande och utan eget ekonomiskt intresse i lotteriföretaget — borde i så fall ha varit tryckfrihetsrättsligt skyddat. Annorlunda däremot om man publicerat annonser från lotteriarrangörer eller själv varit medarrangör på det sätt som skett i 1908 års bägge rättsfall (*NJA 1908 s 399* och *s 418*).

Förfalskningsbrotten samt olovligt användande av symboler och kännetecken

I motiven angavs som exempel på förfaranden vilka faller utanför TF:s materiella tillämplighet förfalskning — inklusive penning- och märkesförfalskning och efterbildning — samt olovligt användande av beteckning, vapen och emblem. Gemensamt för dessa brott synes vara att man oriktigt utger en viss handling (skrift, yttrande) för att ha ett visst ursprung. Som grund för uteslutande av TF:s tillämplighet är detta dock otillräckligt; att allmänt utesluta uppgifter som i sådant hänseende är oriktiga kan naturligtvis inte komma ifråga.

Beträffande kännetecken — inklusive varumärken — torde det otillåtna i

35 Jfr SOU 1972:49 s 70 f.

detta sammanhang kunna sägas vara användandet av ett kännetecken på sådant sätt att det ger sken av att den som har rätten till kännetecknet har i ett eller annat hänseende sanktionerat framställningen. Ytterligare precisering synes överflödig; TF skyddar helt enkelt inte användande på angivet sätt av kännetecken vartill annan har rätten. Därmed kan reglering ske i allmän lag. Detta är också förenligt med en teleologisk tolkning av TF; det ligger inte i linje med TF:s syfte att värna om ett falskeligt användande av annans kännetecken. En förutsättning är givetvis att begreppet kännetecken avgränsas till att avse enstaka symbol, som vapen, emblem eller "logotyp". Ett dylikt symbolskydd interfererar inte på något sätt med tryckfrihetens syfte. — Ett härmed överensstämmande resonemang kan föras beträffande penning- och märkesförfalskning samt olaga spridning av efterbildning enligt BrB 14:10.

Vad angår förfalskning i övrigt bör först observeras att härmed avses falsk handling, inte osann uppgift. Det kan givetvis inte komma i fråga att beivra osanna uppgifter i tryckt skrift utan stöd i TF; typiska tryckfrihetsbrott som förtal och ryktesspridningsbrott är ju bl a riktade häremot. Det kunde däremot ifrågasättas om det ligger i linje med TF:s syfte att exklusivt reglera användandet av falska tryckta handlingar. Med den gängse definitionen av falsk handling (handling som inte i sin helhet härrör från den som den ger sken av att härröra från) kan man emellertid konstatera att skrift som utgivits under pseudonym utan att detta angivits är att beteckna som en falsk handling i denna mening. Eftersom detta till och med är en garanterad rättighet enligt TF krävs ytterligare preciseringar för att förfalskningsundantaget skall kunna anses förenligt med TF. Erforderlig precisering härvidlag torde böra avse handlingsbegreppet; i enlighet med BrB 14:1 bör här endast urkund (jfr BrB 14:1 2 st) komma ifråga. Förfalskningsundantaget skulle därmed endast avse tryckta skrifter som tillika är urkunder. Härav följer att det har en marginell betydelse för det normala bruket av tryckta skrifter, något som också torde vara underförstått i motiven.[36] — I enlighet med den teleologiska tolkningen kan det inte heller anses interferera med TF:s syfte att kriminalisera framställandet av falska urkunder oaktat om gärningen sker i den tryckta skriftens form.

Gränsdragningen skulle väl lika gärna kunna knytas till rekvisitet fara i bevishänseende; kravet på fara i bevishänseende föreligger enligt BrB vid samtliga förfalskningsbrott. Gemensamt i bägge fallen är den anknytning till rättslig angelägenhet som både begreppet urkund och fara i bevishänseende innebär.

Förmögenhetsbrott

Bedrägliga förfaranden kunde som ovan framgått beivras utan stöd i TFF även om de begåtts med hjälp av framställning i tryckt skrift. Med stöd av de uttalanden som gjordes i motiven till TF kan man formulera detta undantag från förordningens tillämpningsområde så, att vilseledande eller eljest oredliga uppgifter i syfte att nå ekonomisk vinning eller att skada annan ekonomiskt inte

36 Jfr SOU 1947:60 s 251. Jfr i denna fråga även Löfmarck, s 225 f.

omfattas av TF:s skydd. Till denna grupp hör bedrägeribrotten (BrB 9:1–3), oredligt förfarande (9:8) och svindleri (9:9). Någon anledning att härvid bedöma försök till brott, i den mån det är straffbelagt, på annat sätt synes inte föreligga.[37] Undantagets rekvisit är således dels kravet på vilseledande eller annan oredlighet, dels kravet på ett ekonomiskt syfte. I det sistnämnda inbegrips skada/vinning i den mening detta uttryck används i samband med förmögenhetsbrott, men även enbart skada på sätt som krävs vid oredligt förfarande. Räknar man även vilseledande eller illojal reklam till denna grupp får kravet på ekonomiskt syfte ges även en mer indirekt innebörd, jämställd med vad som i de sammanhangen brukar kallas kommersiellt syfte.

Innan framställningen går över till att behandla reklamen närmare skall något anmärkas om svindleri. Brottet uppfyller klart de två uppställda rekvisiten. Eftersom det centrala i gärningsbeskrivningen är att man riktar sig till allmänheten med vilseledande information är det samtidigt uppenbart att brottet med fördel kan begås genom tryckt skrift.[38] Det föreligger här ett behov av att klart avgränsa undantagets tillämpning från vad som kan utgöra bruk av den tryckfrihet TF avser att värna. Frågan är i vilken utsträckning t ex en börskommentator i en tidning kan drabbas av ansvar för svindleri för att ha spritt vilseledande uppgifter av betydelse för värderingen av en viss aktie. Till utgångspunkt kan här tas den föreliggande kriminaliseringen i brottsbalken. Enligt denna krävs för ansvar direkt uppsåt att påverka pris etc. Häri ligger i praktiken ett krav på att gärningen skall ha ett utpräglat ekonomiskt syfte. Med en sådan avgränsning synes även tryckfrihetsrättsliga intressen tillgodosedda; det kan inte anses interferera med TF:s syfte att ingripa mot medvetet vilseledande framställningar som sker med direkt uppsåt till ekonomisk påverkan av den art som stadgandet avser. Att däremot straffbelägga även ett indirekt eller eventuellt uppsåt härvidlag vore ur tryckfrihetsrättslig synvinkel definitivt värt de särskilda överväganden som skall göras vid instiftandet och beivrandet av tryckfrihetsbrott, eftersom detta skulle kunna beröra ekonomisk journalistik och ekonomisk debatt. Förmögenhetsbrottsundantagets krav på ekonomiskt syfte måste därför i tveksamma fall, för att kunna förenas med de intressen TF avser att tillvarata, förstås som ett krav på direkt uppsåt. Med en sådan begränsning kan svindleriansvar aldrig drabba normal journalistik, ekonomisk vetenskaplig debatt osv, utan endast den som använder tryckt skrift i de syften och på de sätt som anges i BrB:s nuvarande svindleribestämmelse.[39] Delvis kommer det sagda i konflikt med principen att gränsen för TF:s tillämplighet inte skall dras med utgångspunkt i subjektiva omständigheter.[40] Av hänsyn härtill kan vad ovan anförts sammanfattningsvis formuleras så att från TF:s tillämpningsområde bör i förevarande hänseende undantas endast handlingar med ett utpräglat ekonomiskt syfte, något som ju kan komma till uttryck i ett krav på direkt uppsåt härvidlag.

37 Jfr dock Eek s 299 noten 5.
38 Jfr *NJA 1954 s 393.*
39 Jfr här även Holmberg s 31.
40 Jfr SOU 1947:60 s 252.

Reklam

Som ovan framgått kan förmögenhetsbrottsundantaget tillämpas även vid lagstiftning mot vilseledande reklam; som gärningstyp ligger vilseledande reklam nära bedrägeribrotten. De överväganden som gjordes i samband med lagstiftningen mot illojal konkurrens antyder också ett sådant synsätt (jfr avsnittet om rättsutvecklingen ovan). Lagen om illojal konkurrens har i förevarande hänseende numera ersatts av marknadsföringslagen (MFL). MFL innehåller i 2 § en generalklausul enligt vilken marknadsdomstolen vid vite kan förbjuda näringsidkare att använda reklam som är otillbörlig mot konsument eller näringsidkare eller som eljest strider mot god affärssed. Uppsåtligt vilseledande reklam kan föranleda straff enligt 6 §. Enligt 3 § kan näringsidkare föreläggas att vid marknadsföring lämna viss information; i den mån näringsidkaren då annonserar blir han tvungen att framföra även den förelagda informationen i annonsen.

Förhållandet till TF behandlades under förarbetena till MFL tämligen utförligt. Härvid bör man hålla i minnet att det rör sig om motivuttalanden till allmän lag, vilka således inte med förarbetsstatus kan läggas till grund för tolkningen av TF.

Utredningen hänvisade i sitt betänkande (SOU 1966:71) till det uttalande av 1944 års tryckfrihetssakkunniga där begagnandet av tryckt skrift i enskild näringverksamhet sades inte vara i behov av grundlagsskydd (se ovan). Själv ville utredningen fästa avgörande vikt vid ett yttrandes syfte; om syftet var att gynna den egna näringsverksamheten skulle TF ej tillämpas. Det vore då inte fråga om en framställning som är ett mål i sig, ”inte en åsiktsyttring eller en upplysning som endast har ett kritiskt eller informativt syfte”.[41] Sammanfattningsvis anförde utredningen:[42]

> ”När man använder en framställning såsom en konkurrenshandling bör därför enligt utredningens mening förfarandet falla utanför tryckfrihetsområdet. I motsats härtill står att man uttalar en åsikt eller lämnar en upplysning, vilket faller inom tryckfrihetsområdet.”

I propositionen framhölls vikten av att den föreslagna lagen inte kom i konflikt med tryckfrihetsrättsliga principer.[43] Gränsdragningen beskrevs som förenad med uppenbara svårigheter. Generellt angavs att grunden för ingripande mot reklam i tryckt skrift låg i att där ingrepp ansetts kunna ske, var det fråga om åtgärder av utpräglat kommersiell natur, som inte avsett nyhetsförmedlingen eller åsiktsbildningen i samhället.

Utredningens uppfattning att konkurrenshandlingar föll utanför TF delades dock inte av departementschefen. Ett kommersiellt syfte var enligt hans mening inte tillräckligt; att uppställa enbart ett sådant rekvisit skulle kunna leda till inskränkningar som stred mot TF. Departementschefen förordade i stället att begränsingen endast skulle avse framställning som har ”rent kommersiella förhållanden till föremål”. Härmed avsåg han framställning som avser näringsidka-

41 SOU 1966:71 s 87.
42 A st.
43 Prop 1970:57 s 65 ff. Jfr även LU3 1970:45 s 86.

res affärsverksamhet eller där tillhandahållna varor eller tjänster. Han framhöll vidare att lagen inte borde kunna tillämpas på "reklam i tryckt skrift , vilken är inriktad på att bibringa allmänheten vissa allmänna värderingar eller påverka dess allmänna beteende i viss riktning".

I dessa uttalanden, som får anses ha syftat till att garantera att reklamlagstiftningen inte skulle kunna inkräkta på TF:s område, skönjer man principerna för ett självständigt reklamundantag.

Frågan om gränsen mellan tryckfriheten och reklamen aktualiserades åter vid införandet av lagen (1978:100) om förbud mot användande av annans namn eller bild av annan i reklam. Någon ändring i TF ansågs inte nödvändig. Det kunde, enligt propositionen, sägas vara en allmän om än i viss mån omdebatterad uppfattning att ingripande mot kommersiell reklam i tryckt skrift kan ske utan hinder av TF.[44] Någon klar gräns mot TF drogs inte upp; uttalandena i förarbetena präglas av en viss försiktighet. Lagrådets majoritet uttalade dock att det vore klart att reklamen enligt gällande rätt inte åtnjöt fullt tryckfrihetsrättsligt skydd.[45] TF hindrade inte ingripande mot reklam av utpräglat kommersiell natur som inte avser nyhetsförmedling eller åsiktsbildning av det slag som TF avser att värna. Man angav vidare att det skulle vara fråga om åtgärd som vidtas i kommersiell verksamhet och i kommersiellt syfte samt att den skall ha rent kommersiella förhållanden till föremål.

Dessa uttalanden synes vara en precisering i förhållande till vad som sades vid införandet av MFL. Man bör dock notera att utgångspunkten fortfarande är reklamen och hur den skall regleras — men inte tryckfriheten och hur den redan är reglerad på ett sätt som inte skall kunna rubbas i ett lagstiftningsärende av denna typ.

En ledamot av lagrådet, regeringsrådet Petrén, hade en avvikande uppfattning och avstyrkte förslaget med motiveringen att den grundlagsproblematik som förhållandet till TF aktualiserade inte tillräckligt beaktats. Hans motivering utgör en grundlig genomgång av hela denna gränsdragningsfråga.

Petrén slog till en början fast att reklamen omfattas av TF.[46] Det vore således klart att förbudet mot censur och förhandsgranskning, liksom reglerna om meddelarskydd och anonymitet är tillämpliga även på reklamskrifter.[47] Däremot fann Petrén läget annorlunda när det gällde TF:s exklusivitet som sanktionslag. TF 1:3 stadgar att endast "missbruk av tryckfriheten" omfattas. Beträffande denna bestämmelses tolkning har allmänna uttalanden under förarbetena kommit att bli vägledande.

Allteftersom behovet att ingripa mot reklam uppstått har småningom den uppfattningen utbildat sig att kommersiella reklammeddelanden inte innefattar ett begagnande av tryckfriheten. Mot denna uppfattning var Petrén kritisk: "Att på detta sätt utgå från att varje meddelande, som har till huvudsakligt syfte att främja avsättning av vara, tjänst eller annan nyttighet, skulle i sig vara av den art att det icke omfattas av tryckfriheten innebär enligt min mening en otillåten förenkling."[48]

44 Prop 1978/79:2 s 51.
45 A prop s 72.
46 Se för det följande prop 1978/79:2 s 78 ff.
47 Petrén hänvisade här till departementschefen som i lagrådsremissen uttryckt denna uppfattning.
48 A a s 80.

Den uppfattning som Petrén refererade har sin grund i en restriktiv teleologisk tolkning av begreppet tryckfrihet i TF 1:1. Petrén uttryckte detta så, att TF stundom ges den tolkningen, att den endast skulle gälla nyhetsförmedling och åsiktsbildning. En sådan tolkning förutsatte dock enligt Petrén för det första att termerna "fritt meningsutbyte" och "allsidig upplysning" gavs en inskränkt innebörd. För det andra överensstämde den inte med den åberopade bestämmelsens fortsatta lydelse. Där sades nämligen att det skall stå var medborgare fritt att i tryckt skrift meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst. "Denna generella princip är", yttrade Petrén, "visserligen i lagrummet relaterad till det nyssnämnda tryggandet av meningsutbyte och upplysning men däri kan icke sökas stöd för en diskriminering av meddelanden som exempelvis går ut på att upplysa allmänheten om var och när och till vilket pris en viss vara eller tjänst finnes att tillgå. För uppfattningen att denna form av nyhetsförmedling — låt vara att den vanligen har till syfte att få till stånd ett köp, ett arbetsbeting eller annat liknande privaträttsligt avtal — skulle vara av lägre valör och ligga utanför tryckfrihetens ram ger TF enligt sin ordalydelse ej något stöd."[49]

Efter att sålunda ha kritiserat den på många håll som gängse uppfattade meningen om utgångspunkterna för gränsdragningen mellan tryckfriheten och reklamen övergick Petrén till begreppet kommersiell reklam och reklamens roll i samhället. Begreppet kommersiell reklam rymde meddelanden av skiftande slag. Att ett sådant meddelande i första hand har ett kommersiellt syfte innebar inte att det saknar betydelse för den allmänna meningsbildningen. Tvärtom framhöll man ofta den moderna reklamens betydelse för påverkan av människors inställning till företeelser och allmänna livsvärderingar. I förlängningen hade detta betydelse också för den politiska meningsbildningen. "Dagens politiska verklighet formas ju i stor omfattning av medborgarnas konsumtionsmönster, deras sparvanor etc."[50]

Ett urskiljande av kommersiella reklammeddelanden som icke hörande till åsiktsbildningen i samhället syntes således Petrén tvivelaktigt. Han framhöll härvid också att TF 1:1 enligt sin ordalydelse inte ger stöd för en dylik uppdelning. "Detta för hela TF grundläggande lagrum gör icke någon skillnad mellan ett meningsutbyte om förhållandet mellan socialism och kapitalism som samhällsformer och ett meningsutbyte om lämplig längd på ett klädesplagg. Inte heller görs där någon skillnad på nyhetsmeddelande som gäller tidpunkten för ett politiskt möte och ett som avser öppethållande av en tidningskiosk."

Petréns slutsats i denna del var att TF 1:1 inte kunde tolkas så, att opinionsbildning och nyhetsförmedling som har till primärt syfte att förmå människor att träda i olika slag av kommersiella förbindelser med andra, är undantaget från TF; man finge lov att antingen acceptera att TF avser alla former av opinionsbildning och nyhetsförmedling eller också ändra TF:s lydelse.

Petrén anförde avslutningsvis:

> "Av skäl som framgår av det nu anförda låter det sig enligt min mening icke göra att i nuläget förorda genomförandet av en lagstiftning om bruket av någons namn och bild vid marknadsföring av varor, tjänster och andra nyttigheter som skall gälla även tryckta skrifter utan att reklamens placering i tryckfrihetshänseende blir preciserad. Det här är fråga om ett rättsområde av ökande betydelse. Marknadsföringen av varor och tjänster är av vital betydelse för det samhälle vari vi lever. Olika ideologiska uppfattningar om reklamens roll bryter sig mot varandra. Det måste i denna situation falla på lagstiftaren att i klara regler lägga fast om och i vilken omfattning kommersiell reklam skall undantas från den tryckfrihetsrättsliga regleringen. Om undantag skall göras är det av vikt att få fastslaget vilka delar av det tryckfrihetsrättsliga systemet som icke skall gälla beträffande tryckt reklam.
>
> Jag kan icke heller underlåta att framhålla de faror för vilka tryckfriheten utsättes i ett längre perspektiv, om lagstiftaren fortsätter på den inslagna vägen och finner ingripanden mot olika slag av tryckta skrifter tillåtliga vid sidan av TF med den motivering att opinionsbildningen och nyhetsförmedlingen icke avses skola påverkas

49 A st.
50 A a s 81.

genom ingreppen. I det långa loppet kommer en rättsutveckling i denna riktning att underminera tryckfrihetsrättens grunder. Det kan vara frestande för lagstiftaren att genom vanlig lag utanför och utan stöd av TF ingripa mot tryckta skrifter genom att åberopa något i och för sig beaktansvärt intresse, som han vill främja och som kan sägas i och för sig inte ha något starkare samband med nyhetsförmedling och åsiktsbildning i dessa ords trängre mening. Det kan t ex gälla att främja hälsovård eller en god miljö, förbättra sysselsättningsmöjligheterna, åstadkomma skydd för ena parten i ett avtalsförhållande. Emellertid finns vanligen också en klar tryckfrihtesrättslig aspekt på ämnesområden där den vid en förstahandsgranskning kan synas försumbar. Vill lagstiftaren för att tillgodose speciella samhälleliga syften inskränka medborgarnas rätt att fritt bruka det tryckta ordet som kommunikationsmedel sig emellan, bör därför stöd för ingripandet skapas i TF. Att lagstiftaren härvidlag är noggrann utgör en betydelsefull garanti för tryckfriheten.

Under hänvisning till ovan redovisade omständigheter anser jag mig nödsakad att avstyrka den föreslagna lagstiftningen, som utformats utan tillräckligt hänsynstagande till den här diskuterade grundlagsproblematiken. Den kan enligt min mening inte förbigås."

Departementschefen fann Petréns synpunkter "intressanta" och "tankeväckande", men lät sig inte övertygas om det nödvändiga i att införa särskilda regler om reklamen i TF. Inte heller trodde han att lagen skulle få ett begränsat tillämpningsområde. Det fanns, anförde han, med utgångspunkt i hittillsvarande erfarenheter "goda skäl förutsätta att den form av utnyttjande av annans bild eller namn som lagförslaget tar sikte på i det stora flertalet fall vidtas i rent kommersiella syften och under förhållanden i övrigt som enligt förhärskande uppfattning om gällande rättsläge inte medför ett fullt tryckfrihetsrättsligt skydd".[51] Härvid stödde sig departementschefen även på lagrådets majoritet. Vidare anförde han som skäl det trängande behovet av förstärkt integritetsskydd; enbart mycket tungt vägande skäl kunde väga upp detta behov. De principiella skäl Petrén anfört ansågs följaktligen inte äga sådan tyngd. Som skäl för att inte genomföra någon delreform i TF med regler om förhållandet mellan tryckfriheten och reklamen angav departementschefen slutligen att "hela den frågan" ingick i yttrandefrihetsutredningens uppdrag.[51a]

HD har i två fall bedömt förhållandet mellan TF och MFL — Helg-Extra och Vivo-Konsum — och i ett tredje använt principerna för reklamundantaget vid tillämpning av BrB:s koppleribestämmelse på prostitutionsannonsering. I Helg-Extra målet var omständigheterna följande.

NJA 1975 s 589. Tidningen Helg-Extras löpsedel innehöll vid ett tillfälle rubriken "Årets skandal" och omedelbart därunder "100 000 sparare lurade". Den undre texten hade inramats med en svart linje. "Årets skandal" avsåg en artikel om uttagning av deltagare till en biltävling för poliser. "100 000 sparare lurade" synes ha avsett en mindre färsk nyhet om en bankkonkurs som ägt rum 1929. (Jfr referat i Nisser s 130.)

KO yrkade vid marknadsomstolen (MD) förbud för tidningsbolaget att vid marknadsföring vilseleda köpare av tidningen om dess innehåll eller att företa annan liknande handling. MD meddelade förbudet. Tidningen ansökte under hänvisning till TF om resning. — HD angav som utgångspunkt för prövningen TF:s syfte:
"Tryckfrihetens syfte anges i tryckfrihetsförordningen (TF) vara att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Av förarbetena till TF framgår, att man i första

51 A a s 90.
51a A st.

rummet velat skydda en fri nyhetsförmedling och en obeskuren politisk debatt. I nära samband med tryckfrihetens politiska uppgift anges stå dess betydelse ur en mera vidsträckt kulturell synpunkt såsom grundval för en allmän upplysning."

"Enligt 1 kap 3 § TF gäller", anförde HD vidare, "att ingripanden på grund av missbruk av tryckfriheten inte får ske i andra fall eller i annan ordning än TF bestämmer. Stadgandet innebär emellertid inte, att frågan om ansvar för innehållet i tryckt skrift regleras uteslutande av TF. I fall då innhållet är brottsligt i annat hänseende än som ett överskridande av yttrandefrihetens gränser kan ansvar utkrävas enligt allmän lag."

Diskussionen om var gränsen för TF:s tillämplighet går, fortsatte HD, har förts från denna utgångspunkt. I förarbetena till MFL framhölls därvid som ledande princip att ingripanden utanför TF:s ram mot reklamåtgärder får ske endast i fråga om framställningar av utpräglat kommersiell natur och med rent kommersiella förhållanden till föremål.

Efter att ha slagit fast att löpsedel tillhörande periodisk skrift omfattades av TF övergick HD till att pröva den sålunda angivna principen på löpsedlar i allmänhet. Man konstaterade att en löpsedel regelmässigt har ett dubbelt syfte: dels att ange skriftens innehåll eller delar därav, dels att väcka intresse för skriften. "Att löpsedeln därmed", yttrade HD, "utgör ett viktigt led i marknadsföringen av tidningen medför emellertid inte, att den utan vidare kan jämställas med en sedvanlig annons eller eljest kan sägas vara av utpräglat kommersiell natur med rent kommersiella förhållanden till föremål". Bestämmelsen i TF om att löpsedel tillhör den periodiska skriften grundade sig på att den "typiskt sett är att uppfatta som ett led i den nyhets- och åsiktsförmedling som TF avser att värna".

Det sagda innebar enligt HD att löpsedel kunde sägas angå rent kommersiella förhållanden endast i vissa särskilda fall, då löpsedeln har ett innehåll jämförligt med en annons. Det sistnämnda kunde inte anses gälla den i målet aktuella löpsedeln som, oaktat den på ett missvisande sätt antydde tidningens innehåll, utgjorde ett led i dess nyhetsförmedling. — HD ansåg att MD:s rättstillämpning uppenbart stred mot lag och undanröjde med bifallande av resningsansökan MD:s beslut.

Av målet framgår klart att det för tillämpning av reklamundantaget inte räcker med vilseledande uppgifter som avgivits i kommersiellt syfte — dessa bägge krav var uppfyllda i målet — utan att kravet på att framställningen skall ha rent kommersiella förhållanden till föremål har en självständig betydelse. Domen får vidare anses innefatta ett betonande av att det skall röra sig om *rent* kommersiella förhållanden. När det gäller uppgifter i en skrift om skriften själv, som vara, blir situationen naturligtvis speciell. Utrymmet för att påstå att sådan uppgift har renodlat kommersiella förhållanden till föremål torde vara litet.[52] Endast uppgifter som överhuvud taget inte anknyter till skriftens av TF skyddade innehåll kan komma i fråga; föredraganden i HD anförde som exempel härpå uppgift om en tidnings pris eller om vara som saluförs genom tidningen.

Reklam för en skrift genom återgivande av artikel ur skriften i annons i annan skrift bedömdes i *SvJT 1978 rf s 37* som skyddad av TF; att artiklarna fördes ut som annonser gav dem inte en sämre tryckfrihetsrättslig status. Den i annonsform utförda artikeln hade karaktären av varurecension och den kunde som sådan enligt domstolarnas uppfattning endast bedömas enligt TF:s regler. Hovrätten framhöll även att syftet med annonsen inte var kommersiellt i förhållande till den vara som recenserades.

I målet Vivo-Konsum var omständigheterna följande:

NJA 1977 s 751. Konsum hade i ett hörn av en helsidesannons, som huvudsakligen avsåg matvaruerbjudanden i löpande text låtit införa följande:

52 Jfr Strömberg i SvJT 1980 s 38.

"Privathandlare ömmar för Konsums medlemmar"
"Förlora inte pengar på sänkt återbäring, handla i privata butiker! säger Vivo och Favör i en enspaltsannons i dagspressen. Vi kostar på oss ytterligare spridning av budskapet. — Men låt oss tillägga följande. Vilka är Vivo och Favör? Det är två butikskedjor som i dag behärskas av redarkapitalet som nu söker sin bärgning på land. — Vivo och Favör ingår i DAGAB-blocket. DAGAB i sin tur behärskas av J S Saba. Saba betyder Saléns-Banankompaniet. Saba har 92 procent av aktiekapitalet och mer än 63 procent av rösterna i DAGAB. Vidare — försök hänga med nu — Saba ägs till 40 procent av Johnsonkoncernen, till 40 procent av Saléns och till 10 procent av NK och till 10 procent av Åhlén & Holm. De två rederikoncernerna, Johnson med rederi AB Nordstjernan, Avesta Jernverk, Karlstad Mekaniska Verkstad m m och Salén med Salénrederierna, Götaverken, Öresundsvarvet m m har full kontroll över DAGAB där Vivo och Favör alltså hör hemma. — Konsumenterna har ingen makt över och ingen insyn i dessa företag. Konsumenterna har aldrig fått och kommer aldrig att få ett öre av överskottet i dem. — Vore det inte klädsamt om privathandeln lämnade diskussionen om Konsums återbäring till våra medlemmar." — Denna annonsdel (annonsinlägget) var inte typografiskt avskild från resten av annonsen.

Det omtalade konkurrentbolaget Vivo yrkade vid MD att domstolen måtte vid vite förbjuda Konsum att i marknadsföringen hävda att Vivo ingick i Dagab-blocket och att det behärskades av redarkapitalet eller att göra annat liknande påstående. — MD meddelade förbudet.[53] Konsum ansökte om resning under motiveringen att MD på grund av TF:s bestämmelser bort avvisa talan.

HD framhöll till en början att påståendet om att Vivo ingick i Dagab-blocket och behärskades av redarkapitalet torde få betraktas som en del av — det ovan relaterade — annonsinlägget; skulle det uppfattas som ett fristående meddelande vore det tryckfrihetsrättsligt skyddat redan på den grunden att de framförda påståendena i sig inte rymde något kommersiellt syfte. HD framhöll vidare att det aktuella inlägget kunde läsas på två sätt, antingen kunde textinnehållet "uppfattas som ett i meningsutbytet med bolaget gjort, ideologiskt färgat inlägg byggt på en information om ägarförhållanden i vissa företag, som påstås ligga bakom butikskedjorna Vivo och Favör" eller också kunde det "betraktas som en redogörelse för vissa ekonomiska bindningar, som påstås föreligga mellan Vivo- och Favörkedjorna och olika namngivna bolag, lämnad i syfte att ge läsaren uppfattningen, att den som handlar i Vivo- och Favörskedjornas butiker inte kan påräkna någon prisförmån motsvarande den som Konsumföreningen erbjuder sina medlemmar i form av återbäring". Läst på det förra sättet föll meddelandet under TF; läst på det senare sättet skulle ingripande enligt MFL vara möjligt — i vart fall om kravet på att meddelandet skall röra en näringsidkares affärsverksamhet inte gåves en för snäv innebörd. Eftersom således frågan om meddelandet föll inom TF:s tillämpningsområde kunde vara föremål för delade meningar kunde MD:s bedömning att ta upp målet till prövning inte anses uppenbart stridande mot lag. Resningsansökan avslogs.

Målet aktualiserar framför allt frågan om hur s k blandade meddelanden skall bedömas. Ett meddelande kallas i dessa sammanhang blandat då TF är exklusivt tillämplig på delar av det, medan MFL kan tillämpas på andra delar. Det får anses i viss mån oklart hur sådana meddelanden skall bedömas.[54] Normalt torde man böra sträva efter att, där så kan ske, särskilja olika avsnitt och bedöma dem var för sig.[55] När så inte kan ske ligger det nära till hands att uppfatta texten som

53 MD synes i sin något vacklande motivering särskilt ha haft problem med kravet på att föremålet för marknadsföringen skall utgöras av *rent* kommersiella förhållanden; man underströk att MFL kräver detta, men underlät att direkt påstå att så var fallet i målet.

54 Jfr Strömberg i SvJT 1980 s 33.

55 Jfr Strömberg a st: "Så mycket lär väl dock stå klart som att de olika momenten bör kunna behandlas vart för sig i sådana fall, där det är möligt att klart särskilja olika textpartier av helt olika innebörd."

odelbar med inslag av både sådant som omfattas av reklamundantaget och sådant som värnas av TF. Den aktuella annonsdelen var således att betrakta som ett blandat meddelande: uppgifterna om ägarförhållandena var skyddade av TF, medan detta inte ansågs vara fallet beträffande uppgifterna om återbäringsförmånerna. HD gjorde bedömningen att annonsdelen kunde läsas på två sätt, varvid den ena läsarten skyddades av TF, men den andra inte. Vid sådant förhållande torde man böra fråga sig var presumtionen ligger; är TF tillämplig på innehållet i tryckt skrift tills dess att så visats inte vara fallet — eller är det motsatta antagandet det riktiga? HD har inte behövt ta ställning härtill; på grund av det för beviljande av resning föreliggande kravet på att den angripna rättstillämpningen måste befinnas uppenbart stridande mot lag, ställdes presumtionsfrågan inte på sin spets. HD kunde därför nöja sig med att uppenbarhetskriteriet vid angivna förhållanden inte var uppfyllt. — Med denna motivering är det givetvis vanskligt att dra några slutsatser om HD:s uppfattning i sakfrågan. Domskälen präglas emellertid av en viss tveksamhet som knappast varit påkallad om man delat MD:s bedömning. Detta gäller särskilt när man säger att annonsdelen kan sägas röra näringsverksamhet "i vart fall om inte detta uttryck ges en snäv innebörd" och när det hävdas att annonsdelens karaktär av åtkomlig utanför TF "blir särskilt tydlig om meddelandet uppfattas så, att det främst avsåg att få läsaren att vid bedömningen av de priser, till vilka Konsumföreningen i helsidesannonsen i övrigt utbjöd olika varor, beakta den förmån som återbäringen utgör". Det sistnämnda är ju tämligen krystat och dessutom rättsligt tvivelaktigt, eftersom den del av annonsen man här hänvisar till var klart åtskild från den som blandat meddelande betecknade annonsdelen; något liknande hade heller inte anförts av MD. — HD:s motivering ger vid en samlad bedömning ett något överslätande intryck. Härav kan dock givetvis inga som helst slutsatser av prejudikatsvärde dras. Sammantaget med Helg-Extramålet har den väl däremot kanske viss inverkan på prejudikatsvärderingen av MD:s domar när det gäller gränsdragningen mellan TF och MFL.[56]

Strömberg har i sin behandling av detta fall endast kommenterat MD:s dom. Enligt Strömberg var annonsdelen "ett blandat meddelande, i vilket det knappast var möjligt att hålla isär de olika momenten".[57] Samtidigt som meddelandet framhöll återbäringsförmånen var det ägnat att påverka läsarnas allmänna attityd till konkurrentföretagen genom att de "vädjade till gängse föreställningar om storfinansens profitbegär". Strömberg framhöll också, vilket är viktigt, att även om ett särskiljande hade varit möjligt, "så bör observeras att det just var påståendena om ägarförhållandena som av MD betraktades som otillbörliga".[58] Med andra ord: det blandade meddelandet hade vad Strömberg kallar "en dubbel funktion", det kunde därvid inte anses angå "rent" kommersiella förhållanden; och hade meddelandet kunnat klyvas skulle det ha uteslutit MFL:s tillämplighet i den del där de påtalade uppgifterna återfanns.

Den naturligaste slutsatsen av HD:s uppfattning att annonsmeddelandet kan

56 Jfr yttrandefrihetsutredningens uttalanden angående behovet av en instans för överprövning av bl a MD:s bedömning i grundlagsfrågor vid sidan av resningsinstitutet, SOU 1983:70 s 242.
57 A a s 34.
58 A st.

läsas på två sätt, borde, i anslutning till Strömbergs påpekande om meddelanden med "dubbel funktion" vara att meddelandet vid sådana förhållanden inte kan anses angå "rent" kommersiella förhållanden.

Den dubbla funktionen framgår här mycket tydligt. Att tala om ägarförhållandena är ju detsamma som att i kommersiellt syfte vädja till konsumenten att göra andra överväganden än rent kommersiella. Denna typ av reklam har en klart politisk dimension och fallet visar det omöjliga i att helt allmänt skilja "reklam" från "åsiktsbildning".

Vad gäller den "presumtionsfråga", som aktualiserades av fallet men ej prövades av HD, synes den, med hänsyn till de kategoriska uttalanden om TF:s tillämplighet på tryckta skrifter, som görs i TF, uppenbart att dennas ställning som grundlag medför att TF måste anses tillämplig på innehållet i varje tryckt skrift till dess att motsatsen befinns vara fallet; och vore det också därför synnerligen naturligt att man i tveksamma fall tillämpade TF framför allmän lag.

Denna mening företräds uttryckligen av Bernitz m fl s 100 ff, där man också anser att detta kommit till uttryck i MFL:s förarbeten. — I förarbetena till lagen om namn och bild i reklam angavs direkt att TF skulle tillämpas i tveksamma fall (prop 1978/79:2 s 53).

I ett tredje fall där HD tagit ställning till gränsen mellan TF och allmän lag har likartade principer åberopats trots att det här inte rörde sig om tillämpning av MFL, utan av brottsbalken. Fallet gällde vidare annonsering av ett slags kommersiell art, varför det således finns flera skäl att behandla det i detta sammanhang. Omständigheten var följande.

NJA 1979 s 602 (prostitutionsannonsering).[59] Verkställande direktören och tillika ansvarige utgivaren av en tidning, dömdes för koppleri enligt brottsbalken för att han låtit föra in s k kontaktannonser från prostituerade i vilka dessa utbjöd sina tjänster.

Tingsrätten fann att det aktuella förfarandet inte berörde tryckfriheten. Hovrätten instämde i frågan om allmän lags tillämplighet med tingsrätten.

I HD åberopade riksåklagaren ett yttrande av professor Håkan Strömberg. Strömberg redogjorde för rättsutvecklingen och jämförde den aktuella annonseringen med reklam: "De nu aktuella annonserna synes sakna varje betydelse för åsiktsbildning och upplysning. De är snarast att jämställa med kommersiella annonser. De har publicerats i rent kommersiellt syfte — att värva kunder — och de avser rent kommersiella förhållanden, nämligen av en näringsidkare tillhandahållna tjänster. Vad som skiljer dessa annonser från vanlig reklam är främst att lovprisandet av det som saluförs sker i ganska diskreta ordalag."

Annonseringen hade vidare enligt Strömberg inget att göra med upplysning eller åsiktsbildning. Hans slutsats var att TF inte hindrade prövning i vanlig brottsmålsordning.

HD uttalade att rättsutvecklingen klarlagt "att TF:s exklusivitet gäller enbart i fråga om missbruk av tryckfriheten som en art av yttrandefrihet. Meddelande som är lagstridigt i annat hänseende än som ett överskridande av gränserna för yttrandefriheten faller sålunda utanför TF:s område". HD slog vidare fast att frågan huruvida åtgärder enligt allmän lag kan vidtas mot meddelanden i tryckt skrift i tveksamma fall skall bedömas med utgångspunkt i TF:s syfte. Detta syfte hade av HD inledningsvis angivits vara att garantera ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Eftersom de åtalade annonserna var av rent kommersiell natur och inte kunde uppfattas som inlägg i debatten om prostitutionen eller eljest som opinions- eller åsiktsbildande, skyddades de ej av TF.

59 Frågan om prostitutionsannonsernas rättsliga behandling analyseras av Nelson i FT 1973 s 1 ("Tryckfrihet och annonsering").

Fallet visar en klar tillämpning av den teleologiska tolkningen av TF:s tillämplighet å ena sidan samt principerna för reklamundantaget å andra sidan. Detta kunde ske utan större bedömningssvårigheter: att de påtalade annonserna var av utpräglat kommersiell natur, att de hade rent kommersiella förhållanden till föremål och att de inte avsåg nyhetsförmedling eller åsiktsbildning eller eljest syftade till att bibringa allmänheten allmänna värderingar är ställt utom allt tvivel. Detta, att bedömningen av den i målet aktuella frågan var tämligen okomplicerad, bör beaktas vid rättsfallets tolkning; utgången i sig ger knappast uttryck för en restriktiv tillämpning av TF. Det får därmed fortfarande anses vara en öppen fråga, hur HD skulle komma att ställa sig vid en självständig prövning av ett mer svårbedömt fall av exempelvis den typ som förelåg i Vivo-Konsummålet.

Det reklamundantag som sålunda utvecklats i icke konstitutionell lagstiftning och praxis har två grundläggande rekvisit: det gäller framställning som har ett kommersiellt syfte och som samtidigt har rent kommersiellt förhållande till föremål, dvs behandlar rent kommersiella ting. Stundom uttrycks kravet så att framställningen skall vara av utpräglat eller rent kommersiell natur, vilket får anses innefatta bägge rekvisiten. Som kompletterande spärr föreligger dessutom det under förarbetena till MFL uttryckta kravet att framställning, som är inriktad på att bibringa allmänheten allmänna värderingar eller påverka dess allmänna beteende i viss riktning, inte omfattas av reklamundantaget.

Detta reklamundantag synes förenligt med exklusivitetsgrundsatsen och den teleologiska tolkningen av TF; ett sålunda avgränsat undantag interfererar inte med TF:s syfte. I jämförelse med förmögenhetsbrottsundantaget har reklamundantaget inget krav på vilseledande eller eljest oredlig uppgift — det torde dock ligga i sakens natur att det är mot dylika uppgifter reklamlagstiftningen riktar sig. En reklamlagstiftning som riktar sig mot marknadsföring i tryckt skrift av en viss produkt finge anses tryckfrihetsrättsligt tvivelaktig om den inte gavs stöd i TF. Å andra sidan föreligger en precisering genom att endast framställningar som behandlar rent kommersiella ting omfattas. Vad som härmed skall förstås är visserligen inte helt uppenbart; viss vägledning kan dock hämtas ur ovan relaterad praxis.

Massmedieutredningen föreslog vid två tillfällen (SOU 1972:49 och 1975:49) uttrycklig grundlagsreglering av förhållandet mellan TF och reklamlagstiftningen. Det avvisades dock bägge gångerna (jfr prop 1973:123 s 41 och 1975/76:204 s 37 f). Den avgörande stötestenen synes ha varit oenighet om hur långt TF här sträckte sig samt motvilja hos de organ som företräder de s k konsumentintressena mot att TF gavs en vid tolkning.

Ett nytt förslag i saken har numera lagts fram av yttrandefrihetsutredningen (se SOU 1983:70, förslaget till ändringar i TF 1 kap 10 §).

Delegationsregler; uttryckliga regler i TF om begränsningar i den materiella tillämpligheten

Genom uttryckliga bestämmelser i TF 1:8, 9 och 6:2 har vissa ämnesområden helt eller delvis undantagits från TF:s tillämpningsområde. Allmänt måste dessa bestämmelser förstås så att de möjligheter till lagstiftning i icke grundlagsstad-

gad ordning som härigenom öppnas eljest skulle varit förhindrade av exklusivitetsgrundsatsen.[61] De kan ses som delegationsregler, vilka tillåter den ordinäre lagstiftaren att inom de ramar som anges i bestämmelserna lagstifta på det som egentligen är tryckfrihetsrättens område. Man torde dock inte utan vidare kunna dra slutsatsen att delegationsreglerna avgränsats så att de i sin helhet ligger inom eljest tryckfrihetsrättsligt skyddat område; några dylika övervägande torde inte ha gjorts vid bestämmelsernas införande.

Det sagda kan illustreras på den förut använda skissen över TF:s tillämplighet:

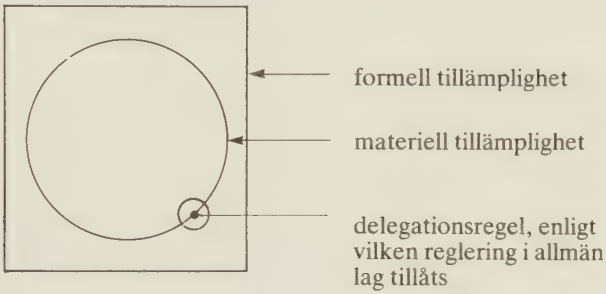

Undantag för upphovsrättslig lagstiftning. TF 1:8

Som ovan framgått bröts den upphovsrättsliga regleringen ut ur TFF redan 1876. Motsvarande undantagsstadgande infördes i TF 1:8. I motiven framhölls att upphovsrätten kunde innefatta inskränkningar i den rätt som garanterades i TF 1:1, varför en hänvisning till allmän lag borde tas upp i TF.[62] Man torde ha avsett att delar av upphovsrätten kunde medföra sådan inskränkning; andra delar torde under hänvisning till exklusivitetsgrundsatsen falla utanför TF:s tillämpningsområde. Några närmare preciseringar i dessa hänseenden har dock inte gjorts.

I samband med att den upphovsrättsliga lagstiftningen förnyades ändrades 1961 hänvisningen i TF 1:8.[63] Den äldre lydelsen ansågs inte täcka in det idella skydd som den nya upphovsrättslagstiftningen innehöll, varför man till delegationsundantaget fogade möjlighet att i allmän lag införa "förbud mot att återgiva litterärt eller konstnärligt verk på ett sätt som kränker den andliga odlingens intressen". Ändringen utfördes som en följdändring till upphovsrättslagstiftningen och den föranledde ingen reflektion eller diskussion om de närmare tryckfrihetsrättsliga aspekterna.[64] Räckvidden av 1:8 har aldrig närmare prövats; att den täcker in den upphovsrättslagstiftning som antogs i samband med dess införande framgår av tillkomstsättet. Begreppet "den andliga odlingens intressen" synes emellertid även kunna åberopas för mer långtgående upphovs-

61 Jfr lagrådet i prop 1970:57 s 130.
62 SOU 1947:60 s 218.
63 SFS 1961:20; SOU 1956:25, prop 1960:17, KU 21.
64 Jfr a bet s 485 f, a prop s 350 f.

rättsligt grundade inskränkningar i tryckfriheten än dem som för närvarande föreligger.

Delar av upphovsrätten — de som riktar sig mot ett utnyttjande av annans skrift i ekonomiskt syfte — skulle kunna tänkas uteslutna från TF:s tillämplighet genom att sådant utnyttjande skulle falla utanför den frihet TF avser att värna. Andra delar faller klart innanför detta skyddsområde. Reglerna om s k droit moral är exempel härpå. Gränsen mellan upphovsrättsbrott och förtal kan här för övrigt vara flytande. Upphovsrätten kan vidare ges betydelsen av en personlighetsrätt och kan då komma i klar motsatsställning till tryckfrihetsrättsliga intressen. (Jfr Axberger i Festskrift till Hans Thornstedt s 55 ff. — Jfr här även SOU 1967:28, Tryckfrihet och upphovsrätt, s 19 och s 30; uttalandet på s 30 om TF 1:8 2 st synes dock tvivelaktigt. — Allmänt om personlighetsrätt och yttrandefrihet, se Lögdberg, Personlighetsrätt.)

Alkohol- och tobaksreklam samt kreditupplysning. TF 1:9

1974 infördes vissa bestämmelser om tobaks- och alkoholreklam samt kreditupplysning i TF 1:9 (SFS 1974:67). I förstnämnda hänseende innebar ändringen att TF inte skall hindra införande i allmän lag av förbud mot kommersiell annons som marknadsför alkohol eller tobak. Det kunde ligga nära till hands att tolka ändringen så, att det förutan den nya bestämmelsen inte skulle varit möjligt att ingripa mot dylika annonser i tryckt skrift, vilket i sin tur skulle kunna leda vidare till mer allmänna slutsatser om förhållandet mellan reklam och tryckfrihet. I propositionen var man dock noga med att framhålla att införandet av den nya bestämmelsen inte fick ses som något ställningstagande i fråga om förhållandet mellan tryckfriheten och den kommersiella reklamen; anledningen till att bestämmelsen infördes vore att det kunde anses tveksamt om ingripanden av generell art mot kommersiell reklam var möjligt utan stöd i TF.[65] Det är således TF som hinder mot generella förbud av viss typ av reklam (här alkohol och tobak) som bestämmelsen avser att undanröja.

Massmedieutredningen hade beträffande reklam för alkohol och tobak funnit att önskemålet om att dämpa konsumtionen vägde tyngre än behovet av grundlagsskydd för tryckfriheten; förbud mot reklam kunde i dessa hänseenden införas utan att de bärande principerna i TF frångicks.[66] Det kunde dock inte bli tal om att undanta alla uppgifter som skulle kunna innebära ett främjande av alkohol- och tobakskonsumtionen, det vore ur tryckfrihetssynpunkt oacceptabelt; endast meddelanden av rent kommersiell karaktär borde komma i fråga.[67] I propositionen underströks att regleringen inte fick inkränkta på "journalistiken".[68] Detta krav tillgodosågs dels genom att redaktionell text undantogs, dels genom att endast kommersiell reklam avsågs.

Sammanfattningsvis kan sägas att det vid ändringen i TF 1:9 varit lagstiftarens avsikt att undgå att påverka den generella gränsdragningen mellan tryckfriheten

65 Prop 1973:123 s 43.
66 SOU 1972:49 s 56.
67 A st. MMU synes här ha ansett att det bör tillmätas betydelse vem som är "reklamens" upphovsman; märkesjämförelser som görs av annan än näringsidkare i branschen skulle ej omfattas av undantaget.
68 Prop 1973:123 s 46.

och reklamen. — Jfr även HD:s uttalanden i *NJA 1979 s 602.*

Beträffande kreditupplysning innebar ändringen att TF inte skall hindra förbud i allmän lag mot offentliggörande i yrkesmässig kreditupplysningsverksamhet av kreditupplysning, som innebär otillbörligt intrång i enskilds personliga integritet eller som innehåller oriktig eller missvisande uppgift samt regler om ersättningsskyldighet i anledning härav. Härvid sades uttryckligen att man inte skulle kunna vidtaga några åtgärder mot oriktig kreditupplysning i tryckt skrift utan direkt stöd i TF.[69] Samtidigt framhölls dock att "de inskränkningar som kan komma i fråga när det gäller de särskilda kreditupplysningspublikationerna går emellertid inte ut på att begränsa den fria åsiktsbildningen i samhället eller hejda nyhetsförmedlingens informationsflöde".[70] Det sistnämnda bör kanske tolkas så, att hade det varit fråga om ett sådant ingrepp, borde ändringen ha införts direkt i brottskatalogen i stället för som ett undantag från exklusivitetsregeln genom delegering.

Spridande av pornografisk bild m m. TF 6:2

Rätten att sprida skrifter enligt TF 6:1 får anses ingå i tryckfriheten sådan den angivits redan i förordningens inledande paragrafer.[71] Enligt TF 6:2 gäller att tryckfriheten i detta hänseende får begränsas i allmän lag:

> **2 §** Utan hinder av denna förordning gälle vad i lag är stadgat för det fall att någon
>
> 1. förevisar pornografisk bild på eller vid allmän plats genom skyltning eller annat liknande förfarande på sätt som är ägnat att väcka allmän anstöt eller utan föregående beställning med posten sänder eller på annat sätt tillställer någon sådan bild;
>
> 2. bland barn och ungdom sprider tryckt skrift, som genom sitt innehåll kan verka förråande eller eljest medföra allvarlig fara för de ungas sedliga fostran.
>
> Beträffande spridande av sådan karta över Sverige eller del därav som innehåller upplysning av betydelse för rikets försvar, eller av därmed jämförlig ritning eller bild meddelas närmare bestämmelser i lag.

Formuleringen ansluter till TF 1:9. Stadgandet öppnar således möjlighet att under angivna förutsättningar inskränka spridningsätten.

p 2 och sista stycket härrör från TF i dess ursprungliga lydelse. p 1 tillkom 1971, i samband med en större översyn av TF:s brottskatalog. Bl a utmönstrades straffbestämmelserna om skymfande av svensk eller utländsk flagga och annan rikssymbol, brott mot trosfrid samt tukt- och sedlighetssårande handling (SFS 1971:29; SOU 1969:38, prop 1970:125, LU 1 47, KU 39). Den sistnämnda bestämmelsens avskaffande föranledde i TF införandet av delegationsregeln i 6:2 p 1 vilken i allmän lag motsvaras av den samtidigt införda regeln om otillåtet förfarande med pornografisk bild enligt BrB 16:11.

Bakgrunden till bestämmelsen i p 1 var således att avkriminaliserandet av tukt-

69 A prop s 49.
70 A st.
71 Jfr SOU 1947:60 s 107 med hänvisning till dåvarande RF 86 §, nuvarande TF 1:1 1 st.

och sedlighetssårande handlingar krävde en viss reglering av spridningsrätten; den som inte vill ta del av pornografiska alster skall heller inte behöva göra det, eller tvingas till det.[72]

Förbudet som sådant och undantaget i TF 6:2 ansågs inte kunna utgöra ett "alltför hårt ingripande i yttrandefriheten".[73] En uttrycklig bestämmelse i TF ansågs dock nödvändig.[74]

Beträffande undantagets närmare avgränsning skall här endast understrykas att vad som avses är bild, ej text.[75] Övriga begränsningar framgår av stadgandets syfte, som mindre är att inskränka yttrandefriheten än att begränsa den kommersiella friheten att påtvinga allmänheten pornografiska alster. Vad som avses med skyltning illustreras i *NJA 1974 s 516,* som dock främst gällde bedömning av rekvisitet "väcka anstöt".

p 2 infördes således redan 1949. Inte heller denna bestämmelse torde för sin avgränsning kräva några närmare kommentarer. Den motsvaras i allmän lag av BrB 16:12. Av intresse för exklusivitetsfrågan är att de sakkunniga framhöll att inskridande mot sedlighetssårande skrifter måste ske med viss försiktighet: "En vidsträckt frihet måste föreligga att i litterära verk, vetenskapliga arbeten eller populärvetenskapliga upplysningsskrifter behandla hithörande frågor".[76] Oaktat en bestämmelse angående spridande av pornografiska alster m m till barn och ungdom inte hade sin plats i TF krävde emellertid en dylik bestämmelses införande i allmän lag att ett undantagsstadgande intogs i TF.[77]

I sista stycket har gjorts undantag för karta eller liknande av betydelse för försvaret. Att ett inskridande enligt allmän lag mot sådana skrifter kräver stöd i TF är uppenbart. Viss spridning kan här vidare utgöra tryckfrihetsbrott eller meddelarbrott enligt 7:5 respektive 7:3. Beträffande uttrycket "av betydelse för rikets försvar" hänvisas till vad nedan sägs angående motsvarande rekvisit vid spioneri.

Undantaget för kartor m m motsvaras i allmän lag av två lagar angående dels kartor (SFS 1975:370), dels fotografier (1975:371).

Teoretiska utgångspunkter och grunder vid gränsdragningen mellan TF och allmän lag

Man har sedan länge i doktrin och även i lagstiftningssammanhang sökt finna en generell norm, en formel, för avgränsningen av TF:s materiella tillämpningsområde. Härvid synes man ha tänkt sig att det någonstans i den juridiska verkligheten finns en naturlig gräns som kan uppspåras. Alexanderson lät tidigt

72 Prop 1970:125 s 71.
73 A prop s 74.
74 A st.
75 Jfr a st.
76 SOU 1947:60 s 111.
77 A a s 111 f.

förstå att det finns sådant som har med yttrandefriheten att göra och sådant som inte har det; många författare har sökt teoretiskt precisera detta något intuitiva betraktelsesätt.

Det ligger nära till hands att man vid sökandet av vad som är yttrandefrihet och vad som inte är det hamnar i en rättsdogmatiskt meningslös begreppsdiskussion. Doktrinen visar också exempel härpå. Tydligast framträder detta i Asks framställning över ansvarighet för tryckfrihetsbrott (1890).

Författaren ägnar stort utrymme åt begreppet tryckfrihetsbrott; dess avgränsning och karaktär (se Ask s 3 ff). Han tenderar dock att glömma bort varför en definition behövs och ägnar i stället mest kraft åt definitionen i sig. Bl a förs en ingripande diskussion om begreppet tryckfrihetsbrott/pressdelikt i utländsk doktrin, utan att man närmare får veta vilken funktion begreppet fyller i de rättsordningar, utifrån vilka respektive författare utgår. Underlåtenheten straffar sig dock: författaren nödgas småningom konstatera att den definition han själv kommit fram till "icke alltid eller till alla delar" hade "sin tillämpning på lagstiftningens område" (a a s 15). Förekomsten av en lagstiftning som inte stämde med det uppställda begreppet föranledde författaren till en remarkabel reträtt enligt vilken tryckfrihetsbrott gavs den ampert positivistiska definitionen att vara straffbar gärning som begås genom meddelande till allmänheten i tryckt skrift: tryckfrihetsbrott förelåg "så snart de för meddelande till publicum genom pressen i lag givna stadganden blivit överträdda, och under förutsättning tillika, att de allmänna villkoren för straffbarhet blivit uppfyllda" (a a s 16). Härmed var ju inte särskilt mycket vunnet. Asks framställning ger heller ingen vägledning för vilka brottsliga förfaranden genom tryckt skrift som faller utanför tryckfriheten, vilket inte hindrar att diskussionen i sig kan vara stimulerande och tankeväckande.

Den teoretiska diskussionen måste för att vara rättsdogmatiskt meningsfull anknyta till rättskällematerialet. Om man utgår från en tänkt total tryckfrihet, dvs tryckfriheten som en rätt att trycka och ge ut precis vad som helst så länge det till formen är att betrakta som tryck, kan man konstatera att TF:s tryckfrihetsbegrepp avviker härifrån; det är snävare. Detta illustreras av den tidigare anförda skissen över TF:s formella respektive dess materiella tillämplighet.

Till en början kan man observera att det finns åtminstone två slags tryckfrihet enligt TF. Det finns dels det område som förbehålls för lagstiftning genom TF; detta är TF:s materiella tillämpningsområde. Dels finns den faktiska tryckfriheten, dvs vad som på tryckfrihetens område är tillåtet enligt TF. På skissen ser detta ut på följande sätt:

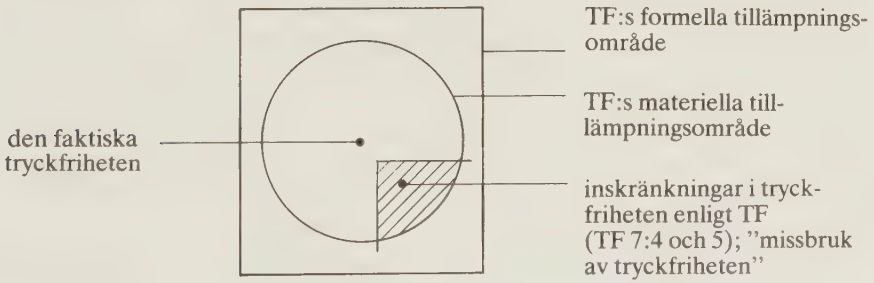

Det finns således ett allmänt tryckfrihetsbegrepp som är vidsträcktare än den faktiska tryckfriheten. Det allmänna tryckfrihetsbegreppet synes vara uttryck för en ideologisk strävan som ligger i själva grundlagsregleringen: man har sökt skydda inte bara den tryckfrihet man faktiskt finner det rimligt att ha, utan också att avskärma ett visst område från lagstiftning genom allmän lag. Detta illustreras även genom användandet av uttrycket "missbruk av tryckfriheten" i TF 1:3, dvs tryckfrihet föreligger i princip inom TF:s materiella tillämpningsområde, samtidigt som dess "missbrukande" kan beivras.

TF:s olika regler kan mot denna bakgrund sägas ha delvis skilda funktioner. Det finns en typ av regler som främst syftar till att bestämma det allmänna tryckfrihetsbegreppet, dvs avgränsa det område som lagstiftningsmässigt är exklusivt förbehållet TF. Hit hör t ex 1:1 och 1:3. Syftet med dessa regler är, i likhet med dem i regeringsformen 2 kap, inte att direkt reglera utan att förhindra att reglering sker annat än i viss ordning. Andra bestämmelser i TF utgör däremot reglering i direkt mening, t ex de nämnda bestämmelserna om tryckfrihetsbrott i 7:4 och 5. Som en följd av grundlagskaraktären är dock varje enskild bestämmelse i TF också en exklusivitetsregel; merparten av förordningens stadganden ryms emellertid härvid under de förstnämnda övergripande bestämmelserna. Som en särskild typ framstår det som ovan kallats delegationsregler, dvs bestämmelserna i 1:8, 9 och 6:2 vilka medger lagstiftning genom allmän lag inom vissa delar av det som i och för sig hör till TF:s område.

Exklusivitetsfrågan är liktydig med frågan om gränsen för TF:s materiella tillämpningsområde. Frågeställningen har härvid formulerats på olika sätt. Ibland talas det som nyss nämnts om huruvida ett visst yttrande har med tryckfriheten "att göra" eller inte. Andra talar om att huruvida ett visst förfarande kan aktualisera "missbruk av tryckfriheten" eller inte; kan det inte det är TF:s tillämplighet utesluten. Stundom ställer man frågan om ett visst yttrande hänför sig till "skrifts innehåll" eller inte. I det sistnämnda fallet anknyter terminologin till äldre TFF; som ovan anmärkts är den numera mindre lämplig. Det numera vanligaste, och enligt TF korrekta, är att helt enkelt ifrågasätta huruvida ett visst yttrande typiskt sett är av den art TF avser att värna.

Många lösningsförslag har framlagts — inte alltid lättbegripliga. I huvudsak kan man ur det stora material, som doktrin tillsammans med lagstiftnings- och utredningsarbeten här utgör, utläsa två olika synsätt.

Enligt det första är det för gränsdragingen avgörande huruvida ett yttrande är straffbart i sig eller endast som ett led i ett som helhet straffbart förfarande. Det senare faller därvid utanför TF. Ett exempel är bedrägeri genom annons i tryckt skrift; själva yttrandet, annonsen, är endast ett led i det som bedrägeri straffbara förfarandet — däremot blir det mer problematiskt med försök till bedrägeri.[79] Denna lösningstyp kan kallas momenttanken: TF skulle inte skydda yttranden som ingår som ett bland flera moment i ett som helhet straffbart förfarande.

Den andra lösningstypen är inte på detta sätt teknisk; man ser i stället till yttrandets innehåll för att avgöra om detta är skyddat av TF eller inte. Detta kan kallas för en gränsdragning på materiell grund. TF och i synnerhet senare praxis bygger uppenbart på detta materiella kriterium.

79 Jfr Eek s 299 noten 5.

Exempel på uttalanden som bygger på "momenttanken" finns i Patentlagstiftningskommitténs betänkande från 1915, bd IV, s 435, prop 1931:175 s 57, SOU 1933:36 s 178, SOU 1947:60 s 119, prop 1948:230 s 172, SOU 1975:49 s 197, Eek s 298, Svennegård i SvJT 1947 s 111 samt Jareborg III s 222 f; den sistnämnde anför dock momenttanken endast "i princip" och då närmast som karakteristik på vissa brott som faller utanför TF.

Momenttanken kan sägas härröra ur de tendenser till begreppsjurisprudens som stundom präglat diskussionen i denna fråga. Man har sökt efter begrepp som tryckfrihet och tryckfrihetsbrott för att via dessa avgränsa TF:s (TFF:s) tillämplighet. I frånvaro av klara direktiv i lagstiftning och motiv har detta delvis varit berättigat; begreppen i sig har dock inget värde och kan inte ge någon ledning — först om de fångar vad som kan anses ligga i lagstiftningen eller vad om kan anses rättspolitiskt önskvärt blir de användbara. Att momenttanken inte på detta sätt är användbar sammanhänger med att den saknar anknytning till lagstiftningen och att den inte heller fyller något rättspolitiskt syfte; den saknar helt enkelt relevans med avseende på rättsordningen, vilket exempelvis illustreras av att TF 7:4 p 1–5 med dess tillämpning skulle falla utanför TF, medan otillbörlig reklam och lotterimeddelanden skulle falla innanför.

Tanken att utföra gränsdragningen på materiell grund, utifrån varje enskild framställnings innehåll, kan väl sägas ligga bakom redan hävdandet av att vissa framställningar inte har med yttrandefriheten att göra. Detta utvecklades i motiven till TF genom att det slogs fast att vad som därvid hade med TF "att göra" skulle bedömas vid en jämförelse mellan en framställnings innehåll och tryckfrihetens syfte. Detta gränsdragningskriterium är således inte i någon mening tekniskt: det saknar betydelse om ett yttrande är självständigt eller om det utgör en upprepning av vad någon annan sagt eller hittat på; om det utgör ett av flera led i ett förfarande vilket som helhet inte kan karakteriseras som ett yttrande; om det framställs i annons eller i fristående text. Det avgörande är endast yttrandets innehåll — och det syfte, den funktion, som därav kan utläsas — i jämförelse med de intressen tryckfriheten avser att värna.

Förtjänsten med det betraktelsesätt som sålunda anlagts är framför allt att det öppet och klart redovisar att rättspolitiska värderingar skall styra gränsdragningen.

En brist är det däremot att TF:s syfte i sammanhanget inte närmare preciserats; man har mer talat om hur gränsdragningen skall gå till, mindre om var gränsen därvid är tänkt att gå. Om man skall kunna förutse resultatet förutsätts klargörande direktiv avseende just tryckfrihetens syfte. Sådana direktiv kan emellertid delvis sägas ha tillkommit genom frågans behandling i annan lagstiftning och praxis i anslutning härtill. Härvid har det dock uppstått ett slags dualistisk tolkningssituation: man har å ena sidan tolkningen av TF enligt den teleologiska modell som anvisas i förarbetena och å andra sidan de olika "undantag" från TF:s tillämpning som åtminstone delvis tillkommit genom annan lagstiftning. Tydligast är detta när det gäller reklamen. Där har med utgångspunkt från TF:s syfte utarbetats ett slags konkurrerande exklusivitetsregel för just reklamens del. Jämför man de uttalanden som gjordes under förarbetena till först marknadsföringslagen och senare lagen om namn och bild i reklam med TF:s egen exklusivitetsregel finner man att dessa är mer precisa och mer långtgående än TF:s allmänna utgångspunkter. Man kan vidare finna att "reklamundantaget" — som det här uppfattats — håller sig på behörigt avstånd från TF härvidlag. Det finns med andra ord en gråzon mellan reklamundantaget och de inskränkningar TF:s exklusivitetsregel med en restriktiv tolkning skulle tillåta.

Den dualistiska tolkningssituationen, tillsammans med det faktum att TF:s exklusivitetsregel är allmänt hållen och därför kan tolkas restriktivt eller extensivt, medför ett glapp där lagstiftningen ger utrymme för olika uppfattningar. Detta förhållande karakteriserar i stor utsträckning exklusivitetsfrågans behandling. Särskilt klart framträdde detta vid de två tillfällen under 1970-talet då massmedieutredningen föreslog att ett reklamundantag skulle skrivas in i TF. Vid bägge tillfällena förhindrades lagstiftningen av att det de lega lata fanns utrymme för olika uppfattningar om var den gräns som sålunda skulle skrivas in i TF egentligen gick, vilket gjorde att förslagen av vissa uppfattades som en kodifiering och av andra som ett förstärkande av de tryckfrihetsrättsliga intressena på framför allt de s k konsumentintressenas bekostnad.[80] Även i andra sammanhang har det utrymme för tveksamhet som här finns avspeglat sig.[81]

Bristen i sammanhanget är som anförts att det är oklart vad som närmare skall förstås med TF:s syfte. Som bakgrund till den diskussion härav som i framtida rättstillämpning torde vara oundviklig skall några anmärkningar göras.

De uttryckliga bestämmelser i TF som måste ligga till grund för en bestämning av förordningens allmänna tillämpningsområde är 1:1 1 och 2 st samt 1:2 och 3. 1:1 1 st syftar till att definiera tryckfriheten. "Med tryckfrihet förstås", heter det:

1. svensk medborgares rätt att utan några av myndighet eller annat allmänt organ i förväg lagda hinder ge ut skrifter;
2. att den som utnyttjat denna rätt endast inför laglig domstol kan tilltalas för dess innehåll; och
3. att straff endast kan utdömas om skriftens innehåll strider mot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn utan att återhålla allmän upplysning.

Detta stadgande återfanns tidigare som 86 § i 1809 års RF; det flyttades över till TF i samband med grundlagsreformen (SFS 1974:155; SOU 1972:15 s 312, prop 1973:90 s 486 och KU 26 s 89; jfr även SOU 1963:17). Det som här satts som punkt 2 har sin förklaring i att tillsynen över trycket före det tryckfrihetsliberala genombrottet betraktades som en administrativ angelägenhet, vilket gjorde det åtkomligt för politiskt godtyckliga överväganden; det sågs, som Rydin skriver, "som en politie angelägenhet" (Rydin s 136).

1:1 2 st, liksom även senare bestämmelser, framstår delvis som en upprepning av vad som sagts i 1 st; det 2 st utgör TF:s ursprungliga ingress. Det utgör vidare en precisering och kan sägas innehålla följande.

Till säkerställande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning, skall det stå varje svensk medborgare fritt att i skrift yttra
— tankar
— åsikter
— offentliggöra allmänna handlingar
— meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst.

80 Jfr SOU 1972:49, förslaget TF 1:9 och prop 1973:123 s 41; SOU 1975:49, förslaget MGL 1:9 och prop 1975/76:204 s 37.

81 Se t ex referatet från lagstiftningen om namn och bild i reklam ovan. Även HD:s osäkerhet om den rätta bedömningen i Vivo-Konsummålet kan förstås som ett uttryck härför, se ovan. Jfr också yttrandefrihetsutredningens utförliga behandling av frågan, SOU 1983:70 s 213 ff.

1:2 preciserar det censurförbud som redan uttryckts i 1:1. Ett viktigt förbehåll görs i 2 st där det sägs att det är åtgärd som grundar sig på skrifts innehåll som är otillåten.

I 1:3, slutligen, upprepas och uttrycks klarare förbudet mot sanktion i annan ordning än TF medger.

Lagstiftaren ger i dessa bestämmelser uttryck för en kategorisk syn på tryckfriheten; stundom får man intrycket att denna, med de begräsningar som följer av TF, är absolut. Detta gäller t ex i passusen om rätten att meddela uppgifter och underrättelser "i vad ämne som helst". Vad där sägs bör dock ses mot det i föregående sats angivna syftet med tryckfriheten. Att saken skall förstås på det sättet framgår klart av motiven (se ovan). Ytterligare en begränsning av intresse är när man i 1:2 2 st delvis släpper anknytningen till skriften som form för att i stället åberopa innehållet. Härav framgår vad som även kan utläsas ur syftet, nämligen att TF:s egentliga skyddsobjekt inte är skriften utan dess innehåll, dvs det som förmedlas genom skriften. Att TF kommit att skydda själva skriften är betingat av praktiska skäl; för att skydda viss kommunikation bygger man upp ett skydd för dess bärare, men det egentliga skyddsintresset är kommunikationen, utbytandet av information och åsikter.

Exklusivitetsfrågan bör i enlighet med det sagda inte formuleras som huruvida det eller det yttrandet eller den eller den uppgiften omfattas av TF, utan huruvida viss typ av kommunikation till sin art omfattas av TF eller inte. Den allmänna exklusivitetsregeln kan då vidare formuleras på följande sätt:

> "TF reglerar exklusivt i vad mån det allmänna äger hindra eller beivra kommunikation genom tryckt skrift."

TF beskriver den skyddsvärda kommunikationen som yttrande av åsikter och tankar, offentliggörande av allmänna handlingar samt meddelanden av uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst. Detta är heltäckande; häri ryms all kommunikation som kan förekomma i skrift. Den enda begränsningen ligger således i det angivna syftet. Vad som därvid uttrycks i satsen "säkerställande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning" för dock fortfarande tanken till ett kategoriskt och närmast absolut skydd; det är först med vetskap om de frågeställningar som exklusivitetsfrågan rest som man blir varse den begränsning som tänkts uttryckt i denna sats. Vad som menas har framgått ovan. Å ena sidan har tillämpningsområdet allmänt beskrivits vid tryckfrihetsrättslig lagstiftning utifrån dess syfte; området har givits en positiv bestämning. Å andra sidan har området givits en negativ bestämning allteftersom olika förfaranden undantagits från TF. Som framhållits ovan kan man mellan dessa bägge bestämningar skönja ett ingenmansland, en gråzon. I denna gråzon kan man tänka sig placera renodlad lättare underhållning och trivialt informationsutbyte; det kunde hävdas att dylika framställningar saknar betydelse för det fria meningsutbyte och den allmänna upplysning TF avser att säkerställa. Samtidigt har det emellertid inte i allmän lag eller praxis gjorts några försök att formulera så allmänna undantag.

I doktrinen finns här exempel på att ett sådant synsätt avvisas. Strömberg skriver således att "TF skyddar också framställningar av ren underhållningskaraktär, oavsett om de har

något kulturellt eller moraliskt värde" (Strömberg s 11). Holmberg har i sammanhanget framhållit att gränsen är oklar och han tycks ha sett en fara i det rådande tillståndet:

"Erfarenheten lär att man åstadkommer en begränsning av vad som får tryckas fritt lättare genom ändring av allmän lag än om man nödgas ändra TF. Det finns därför bland dem som önskar en mera omfattande kriminalisering av yttranden t ex på det ekonomiska området en tendens att hävda att yttrandena, om de kriminaliseras, blir brottsliga 'i annat avseende än såsom ett överskridande av yttrandefrihetens gränser'." (Holmberg s 33)

Det finns i motiven en tendens att betona tryckfrihetens politiska funktion. I ett ovan anfört citat framhåller de tryckfrihetssakkunniga således att det demokratiska samhället i en mening kan sägas fungera genom det fria ordet. Tryckfriheten ges härvid, skulle man kunna säga, en statsrättslig funktion. Det finns emellertid anledning att något varna för konsekvenserna av ett sådant synsätt. Det kan nämligen leda till slutsatsen att det är tryckfriheten som en del av konstitutionen i teknisk mening som skyddas av TF; varvid den kommunikation som härvid skulle vara skyddsvärd vore den som kunde anses relevant för det demokratiska styrelseskickets funktion.

Som yttrandefrihetsutredningen framhållit har vi emellertid inte yttrandefrihet för att kunna ha fungerande politiska friheter.[82] Förvisso fyller tryckfriheten en politisk funktion, men grundlagsregleringen av tryckfriheten innebär samtidigt ett erkännande av denna fri- och rättighet i sig. I stället för att tala om tryckfrihetens funktion i mer inskränkt mening kan man tala om dess syfte i ideologisk mening: att garantera en rätt att fritt yttra sig i tryckt skrift för fria människor i ett fritt samhälle. Denna frihet är mer vittomfattande och förbehållslös än en politisk-konstitutionell tryckfrihet. Samtidigt är det just denna frihet som behövs i det fria demokratiska samhället, nämligen en verklig frihet och inte bara upprätthållande av vissa politiska kommunikationskanaler på det sätt som ett politiserat tryckfrihetsbegrepp kan leda till.

Att positivt definiera tryckfriheten när det gäller innehållet i det som skall få tryckas är vanskligt; definitionen kan bli en begränsning i stället för en garanti. Vad som skett i motiven till TF är väl inte heller detta, utan man har sökt beskriva syftet med tryckfriheten utifrån dess centrala delar, dess kärna. Dess mer vidsträckta innebörd har man inte gett sig på att positivt definiera; den har bara antytts genom omnämnandet av det som här kallats för dess kulturella komplement.

Det sagda leder till att uttrycket "tryckfrihetens syfte" bör ges en vidsträckt innebörd. Den teleologiska tolkningen bör därvid snarare göras teleologisk-extensiv än teleologisk-restriktiv. Den omtalade gråzonen skulle därmed täckas av TF, vilket även skulle innebära att nya "undantag" från tillämpningsområdet finge ges självständiga motiveringar under beaktande av TF:s syfte på det sätt som skett vid utvecklingen av reklamundantaget. Detta kan uttryckas så, att presumtionen bör ligga för TF:s tillämplighet, och att det inte i varje enskilt fall är denna tillämplighet som skall motiveras utan det berättigade i att begränsa den. Gör man på motsatt sätt har begreppet tryck*frihet,* såsom det utifrån motiven och eljest måste förstås, ingen egentlig innebörd; kvar blir bara en rätt

82 SOU 1979:49 s 20; upprepat i SOU 1983:70 s 78; se även sistnämnda bet s 82: "man får inte förbise att yttrandefriheten har en vidare syftning än att hålla demokratin gående".

att yttra sig om vissa ting.

Det finns i praxis och i diskussionen kring exklusivitetsfrågan en tendens att se saken från den motsatta sidan, dvs att det är TF:s tillämplighet som i varje särskilt fall måste motiveras och att den gråzon som i detta arbete påståtts föreligga därmed inte skulle omfattas av TF:s skydd. Bortsett från att detta inte synes vara i överenstämmelse med en riktig tolkning av TF, torde det även ur allmän tryckfrihetsrättslig synpunkt vara betänkligt. Det finns en risk för att tryckfrihetsskyddet på det sättet definieras bort skal för skal tills endast en naken kärna av rent politisk tryckfrihet har det grundlagsskydd som i alla händelser en gång var tänkt vara mer omfattande än så. Det blir en gannlaga uppgift för domstolar och framtida stiftare av allmän lag att avgöra hur mycket av den formella tryckfriheten som "av praktiska skäl" kan skalas bort utan att man skadar det grundlagsskyddade intresset.

Exklusivitetsfrågan ur vissa särskilda aspekter

Den allmänna princip som formulerats ovan är att TF exklusivt reglerar i vad mån staten äger hindra eller beivra kommunikation i tryckt skrift. Den kommunikation som härvid avses, avgränsas med utgångspunkt i TF:s syfte. Det ligger då nära till hands att TF som helhet endast skulle skydda just sådan kommunikation. Det skulle betyda att t ex censurförbudet samt reglerna om anonymitet och meddelarfrihet endast gällde sådant som TF avser att värna. Man har dock varit obenägen att ta detta steg. Tvärtom har det ofta framhållits att just de tryckfrihetsrättsliga institut som nämndes inte genom en teleologisk tolkning av TF kan undantas från dess tillämpningsområde.[83]

Det undantag som med stöd av den teleologiska tolkningen görs från TF:s tillämpningsområde gäller således endast TF som straff- och processlag. Det är också så regeln oftast formuleras. Det bör dock observeras att detta undantag oundvikligen får återverkningar även på meddelarfrihetens och meddelarskyddets område. Själva poängen med att undanta t ex bedrägeri genom tryckt skrift från TF är ju att man skall kunna straffa bedragaren utan hinder av reglerna om ensamansvar; bedragaren torde emellertid ofta vara meddelare i TF:s mening, varför det är oundvikligt att hans meddelarfrihet inskränks i motsvarande mån. Saken behandlas vidare nedan i anslutning till meddelarfriheten, varvid som utgångspunkt för bedömningen formulerats principen att publicerat meddelande som på grund av exklusivitetsgrundsatsen ej är skyddat av TF — eller opublicerat meddelande, som om det skulle ha publicerats, vore att bedöma på enahanda sätt — även upphäver meddelarfriheten. Beträffande meddelarskyddet, rätten till anonymitet, är saken något annorlunda reglerad, se vidare nedan s 315 och 343.

83 SOU 1975:49 s 172, prop 1973:123 s 48, prop 1978/79:2 s 51. Jfr även Strömberg s 36 f samt densamme i SvJT 1980 s 29 ff. Även lagrådet synes i prop 1970:57 s 130 f ha utgått från denna uppfattning. Yttrandefrihetsutredningen har däremot uttalat att saken är omdiskuterad, SOU 1983:70 s 216.

Vad angår censurförbudet befinner sig saken när det gäller förhållandet till kommersiell reklam enligt Strömberg "i ett ganska förvirrat läge" (SvJT 1980 s 32). Bakgrunden är en diskussion om huruvida MFL:s vitessanktion skall anses utgöra sådant hinder som avses i TF 1:2. Frågan bedömdes av lagrådet vid MFL:s införande, varvid man med ett tämligen vacklande (jfr Strömbergs karakteristik i a a s 31) resonemang fick det till att vitet egentligen var av mer repressiv än preventiv art, varför det kunde föras till de undantag som var tillåtna enligt TF 1:3. Av det faktum att lagrådet tillgrep ett så pass sökt resonemang synes man kunna dra slutsatsen att TF 1:2 inte ansågs begränsad på samma sätt som 1:3 (prop 1970:57 s 130 f). — Jfr dock LU 3 1970:45 s 86.

I ett särskilt sammanhang har frågan huruvida den teleologiska tolkningen kan användas även utanför TF 1:3 varit föremål för marknadsdomstolens prövning. Saken gällde s k annonsvägran.

MDA 1974:4 Tidningen Land hade vägrat att införa annons för viss gödselprodukt. Näringsfrihetsombudsmannen ansåg att denna åtgärd utgjorde skadlig konkurrensbegränsning och begärde förhandlig inför marknadsdomstolen om dess undanröjande. Domstolen ansåg att konkurrensbegränsning visserligen förelåg, men att denna grund av stadgandet i TF 5:3 om ansvarige utgivarens exklusiva rätt att bestämma över innehållet i tryckt skrift inte var otillåten. — Domstolen fann således att 5:3 gällde även sådana yttranden som faller utanför TF vid tillämpning av 1:3.

Strömberg höll domstolens uppfattning för välgrundad (a a s 28). Uttalanden om TF 5:3 som stöder marknadsdomstolens uppfattning har gjorts i prop 1978/79:2 s 51 och av massmedieutredningen (SOU 1975:49 s 172). Jfr dock Bernitz m fl (s 101).

Något om spridningsrättens avgränsning

TF skyddar numera inte bara publiceringen av en skrift utan hela dess framställningförlopp, från anskaffandefrihet till rätten att sprida skrifer. Det som därvid kallas spridningsrätten avser i viss mån olika företeelser. Den spridningsrätt som följer av TF 1:2, där skrifts spridning bland allmänheten skyddas, kan sägas vara den naturliga slutpunkten i framställandet och utgivandet av en skrift. Den spridningsrätt som regleras i 6:1 kan däremot förstås som en näringsrätt: rätt att idka bokhandelsrörelse osv. I spridningsrätten i allmänhet ingår emellertid också — vare sig man hänför det till 1:2 eller 6:1 — en rätt att sprida redan spridda skrifter; i den meningen är spridningsrätten "evig". Det kan synas som det sista vore ett onödigt påpekande; vissa frågor som aktualiserats i rättstillämpningen tyder dock på att det här finns problem som behöver övervägas.

Spridningsrätten sådan den garanteras i TF aktualiserar i mindre grad straffrättsliga bestämmelser; det är främst offentligrättslig reglering kring myndigheters möjlighet att öva tillsyn över skrifters försäljande och/eller spridande på annat sätt som beskärs genom stadgandena i 1:2 och 6:1. Det kan t ex gälla militära myndigheters möjlighet att av ordningsskäl reglera spridande av tryckta skrifter vid förband[84] eller motsvarande situation vid en skola.[85] Dylika frågor, om spridningsrättens avgränsning mot myndigheters befogenheter avseende icke straffrättsliga ingripanden, behandlas inte i denna framställning. Däremot skall något beröras spörsmålet om i vad mån spridningsrätten kan komma i konflikt med straffrättsliga bestämmelser och huruvida exklusivitetsgrundsatsen härvid berörs.

84 Jfr *NJA 1973 s 29, JO 1975 s 169, 1975/76 s 178* samt *1978/79 s 101* och *103.*
85 Jfr *JO 1970 s 294;* jfr även *JO 1981/82 s 287.*

Vissa inskränkningar i spridningsrätten har gjorts genom delegationsregeln i TF 6:2, härigenom blir skyltningsförbudet i BrB 16:11 och stadgandet om förledande av ungdom i 16:12 förenliga med TF (se ovan). Dessa straffbestämmelser har således krävt stöd i grundlagen.

En generell begränsning av spridningsrätten föreligger enligt TF 1:2 2 st, där det framgår att ingrepp mot tryckt skrift som inte är riktat mot dess innehåll faller utanför bestämmelsen. Härav följer t ex att ordningsbestämmelser om förbud mot att affischera på viss plats kan meddelas i allmän lag om förbudet är generellt, dvs gäller all affischering. Ibland kan det emellertid vara svårt att avgöra om ett ingripande mot spridande av tryckt skrift är dikterat av skriftens innehåll eller av andra omständigheter. I straffrättsliga sammanhang har den frågan aktualiserats vid tillämpning av stadgandet om förargelseväckande beteende i BrB 16:16. Här föreligger två rättsfall av intresse; de daterar sig dock från tiden före TF.

NJA 1935 s 113. På plakat hade tryckta antinazistiska affischer klistrats. Plakaten frambars på en gata i Stockholm. Mot åtalet för förargelseväckande beteende invände de tilltalade att det som påstods vara ägnat att väcka förargelse var affischernas innehåll vilket dock skyddades av TFF, som ej upptog något stadgande härom. HD fann utan närmare motivering att förfarandet inte var tryckfrihetsrättsligt skyddat och återförvisade målet till första instans, där man tidigare funnit att TFF förhindrade prövning av åtalet.

NJA 1944 s 702. Utdelande av tryckta flygblad med starkt antisemistiskt innehåll bedömdes av HD som förargelseväckande beteende trots att sättet för utdelandet varit klanderfritt.

I motiven till TF synes man dock, i vart fall de lege ferenda, ha tagit avstånd från HD:s bedömning i dessa mål. De sakkunniga anbefallde försiktighet vid bedömandet av om spridandet av en skrift kan innefatta förargelseväckande beteende; endast om sättet för spridandet är förargelseväckande kunde ansvar ådömas — "att enbart på grund av skriftens innehåll anse dess spridande vara straffbart såsom förargelseväckande står däremot icke i överensstämmelse med tryckfrihetsförordningens grundsatser."[86] Strömberg har dragit slutsatsen att de nämnda fallen numera inte torde ha något prejudicerande värde.[87]

Utanför tryckfrihetsrätten har i brottsbalkskommentaren gjorts ett uttalande angående förhållandet mellan förargelseväckande beteende och yttrandefriheten:[88]

> "Att förargelseväckande beteende icke får fattas som en åsiktsförbrytelse kommer till uttryck däri, att vad som straffbeläggs är att offentligen bete sig på ett sätt som är ägnat att väcka förargelse. Innehållet av ett uttalande är som sådant icke tillräckligt för att uppfylla förutsättningarna för straffbarhet. Vad som är straffbelagt är sättet att uppträda offentligen genom att offentligen göra ett sådant uttalande, varvid visserligen är att märka att innehållet i ett uttalande kan vara så beskaffat att uttalandet, emedan det sker offentligen, fyller kravet på att vara ett förargelseväckande beteendesätt."

86 SOU 1947:60 s 108.
87 Strömberg s 44.
88 KBrB II s 264.

Innebörden i detta uttalande är icke uppenbar.[89] Det synes dock som man ville — på ett inlindat sätt — säga att det finns åsikter som är sådana att deras offentliga uttryckande, oavsett sättet, fyller kraven för förargelseväckande beteende. — Att det finns förargelseväckande åsikter är förvisso sant. Sant är emellertid också att det i TF:s förarbeten sagts att spridande av tryckt skrift i detta hänseende inte kan vara straffbart enbart på grund av skriftens innehåll; uttalandet i brottsbalkskommentaren synes därför inte vara tillämpligt i tryckfrihetsrättsliga sammanhang. Vad man möjligen kunde ifrågasätta är om kombinationen av ett visst innehåll och en viss typ av offentlighet kan sätta TF ur spel. Ett hovrättsfall från 1964 illustrerar frågeställningen.

SvJT 1964 rf s 19. Vid 1962 års förstamajdemonstrationer ägnades uppmärksamhet åt de pågående oroligheterna i Algeriet. Vid en talarstol på Gärdet i Stockholm hölls ett möte med anhängare av Algeriets strävan till frigörelse från den franska kolonimakten. Därvid dök det upp några personer med ballonger på vilka texten "Algérie francaise" målats. De tog plats närmast talarstolen vilket väckte stor förargelse i församlingen och synes det också ha givit upphov till lättare handgemäng. — Hovrätten fann att det vid demonstrationer av ifrågavarande typ inte kunde utgöra förargelseväckande beteende att på sätt skett ge uttryck för en avvikande ståndpunkt.

Motdemonstranterna hade lika gärna kunnat bära tryckta plakat. Man kan även tänka sig att utdelandet av flygblad med ett visst innehåll i princip är straffritt, men att det skulle kunna utgöra förargelseväckande beteende om det skedde på ett ur ordningssynpunkt illa valt ställe. I enlighet med de sakkunnigas uttalanden och det refererade hovrättsfallet torde en sådan tanke dock böra avvisas. Först då sättet att agera i sig är förargelseväckande torde straff kunna inträda.

Det sistnämnda kan dock innebära att det som utgör medverkan till spridande av tryckt skrift kan vara straffbart som annat brott, oaktat det tryckfrihetsrättsliga ensamansvaret. Spridandet av tryckt skrift torde t ex om det sker på sådant sätt att detta fyller rekvisiten härför, kunna bestraffas som uppvigling eller hets mot folkgrupp. Den som således delar ut antisemistiska flygblad under samtidigt proklamerande av dessas innehåll kan åtalas enligt BrB så länge åtalet inte grundar sig på flygbladets innehåll. Det är därvid tänkbart att flygbladets författare åtalas för tryckfrihetsbrott och spridaren för brott enligt BrB.

Det finns även exempel på fall där man kan ifrågasätta TF:s tillämplighet trots att spridandet sker på ett försynt sätt.

NJA 1936 s 567. En läkare hade till havande kvinnor som sökt honom delat ut en tidning, i vilken återfanns en artikel innehållande namn och adress till en abortör. Läkaren åtalades för delaktighet i fosterfördrivning. Ett justitieråd ansåg att det rörde sig om ansvar för innehållet i tryckt skrift varför allmän lag inte kunde tillämpas. Majoriteten ansåg dock inte att målet rörde ansvar för innehållet i tryckt skrift.

Att detta egenartade fall inte är unikt visar ett avgörande från marknadsdomstolen.

MDA 1976:24. En s k hälsokostaffär hade i skyltfönster bredvid ett visst preparat placerat en uppslagen tidning vari angavs att preparatet i fråga bl a kunde bota cancer. Marknadsdomstolen förbjöd affären att använda tidningens påståenden på detta sätt vid marknadsföring av preparatet — oaktat artikeln som sådan var skyddad av TF.

89 Jfr bedömningen i SOU 1983:70 s 186.

I inget av dessa fall kan man hävda att ingripandet skett oberoende av skriftens innehåll; tvärtom, innehållet var av central betydelse. I bägge fallen kan det däremot sägas att ingripandet mer var riktat mot skriftens användande i ett visst sammanhang än mot framförandet av innehållet i sig. Som exemplen ovan visar kan dock TF:s tillämplighet inte uteslutas genom att spridande i ett visst sammanhang åberopas som stöd för ett ingripande.

Som inledningsvis framhållits finns det två olika slags spridningsrätt: dels som ett led i framställandet och utgivandet av en skrift och dels som en näringsrätt. I det förstnämnda hänseendet måste rätten till spridning ansluta till eller ha samband med framställandet och utgivandet; det naturliga är, som ovan påpekats, att spridandet ses som slutpunkten i detta förfarande. Man kan härvid tänka sig att det finns situationer då ett användande av en skrifts innehåll faller utanför vad som sålunda skyddas och inte heller faller under spridningsrätten som näringsrätt. De nämnda fallen är exempel på sådana situationer. I inget av dem kan man säga att användandet av skriften, spridandet av dess innehåll, stått i ett naturligt samband med skriftens framställande och utgivande. Inte heller var det fråga om handel med skrifter eller liknande.

Det här anlagda synsättet uppdagar ingen skarp gräns för spridningsrätten. De frågor som de nämnda fallen väcker torde, lika lite som exklusivitetsproblematiken, kunna lösas med begreppsteknik. Till syvende och sist blir det de rättspolitiska övervägandena som ligger bakom TF som avgör vad som skall betraktas som ett naturligt spridande av en tryckt skrift och vad som skall utgöra ett icke tryckfrihetsrättsligt skyddat användande av skrifts innehåll.

Det sagda stämmer ganska väl överens med vad som anförts i motiven. De tryckfrihetssakkunniga konstaterade att rätten att fortsprida äldre redan spridda skrifter ur yttrandefrihetssynpunkt inte vore betingad på samma sätt som spridning i samband med utgivningen. Under hänvisning till att det vore svårt att skilja mellan olika former av spridande angavs dock att den i TF garanterade spridningsrätten i princip måste gälla "för varje tyckt skrift och för envar som innehar skriften" (SOU 1947:60 s 107).

Det kan observeras att den exklusivitetsfråga som här aktualiseras inte är den om innehållet är tryckfrihetsrättsligt skyddat eller inte utan om spridningsåtgärden är det. Slutsatsen ovan — att exklusivitetsgrundsatsens avgränsning genom den teleologiska tolkningen med reklamundantag osv i princip endast gäller vid bedömandet av ansvar för tryckfrihetsbrott och icke övriga tryckfrihetsrättsliga institut — kvarstår således orubbad; rätten att sprida skrift är inte, vare sig enligt 1:2 eller enligt 6:1, begränsad till skrift vars innehåll faller under TF:s exklusiva tillämpningsområde, utan gäller tryckt skrift i begreppets formella mening.

Kapitel II

Tryckfrihetsförordningens ansvarssystem

Tryckfrihetsförordningens ansvarssystem

Äldre rätt

Tiden före 1766

Den brottsförhindrande funktion som ett straffrättsligt ansvarssystem fyller, uppfylldes före 1766, i vad angår tryckfriheten, väsentligen på annat sätt än genom straffbestämmelser. För att förhindra att misshagligt tryck överhuvudtaget nådde ut använde man i stället förebyggande åtgärder. I första hand litade man naturligtvis till censuren.

Censursystemet i Sverige började ta form i mitten av 1600-talet:[1] ett veritabelt censorsämbete — "censor librorum" — inrättades 1686 för att bestå ända fram till vår första tryckfrihetsförordning år 1766.

Den rättsliga regleringen utgjordes vid 1600-talets slut, förutom av det den verkställande makten underställda censorsämbetet, även av en rad andra institut som möjliggjorde en effektiv kontroll över det tryckta ordet. Så gällde t ex enligt en förordning från 1691 att psalmböcker och andlig litteratur inte fick ges ut utan erhållande av Kunglig Maj:ts tillstånd och privilegium.[2] Detta var främst motiverat av omsorg om att inte slarviga redigeringar skulle spridas, men det fick även en annan effekt: eftersom dessa skrifter var de enda som var lönsamma att ge ut, kom boktryckarna i beroendeställning; den som inte skötte sig riskerade att förlora sina privilegier och därmed sin näring.[3]

Privilegiesystemet var även utvecklat på andra sätt. Bl a krävdes privilegium för att ge ut förut utgiven skrift, vilket underlättade för de styrande att förhindra nyutgivning av misshagliga alster. Vidare gällde vissa särskilda förbud, som t ex det 1706 daterade förbudet mot införande i landet av kättersk eller eljest skadlig utländsk litteratur.[4] Som ett led i det repressiva systemet fungerade senare även boktryckarskrået i form av den s k Boktryckerisocieteten.[5] Detta fick vid mitten av 1700-talet en näst intill offentlig ställning — "med rätt att t o m ålägga böter".[6] Man utövade tillsyn över boktryckare och hade i gengäld rätt att

1 Se härom Rydin s 127 ff, Eek s 156 ff; för en utförlig framställning över ämnet, se Burius. Ömhet om friheten, s 9 ff. För en inblick i censurverksamheten, se Benzelstjernas censorsjournal och Sylwan i HT 1893 s 123 ff.
2 Intagen hos Klemming och Nordin s 291; se även Rydin s 134.
3 Se Rydin s 135; jfr även densamme i Reform . . . s 218 f och Eek s 155. Om privilegiesystemet, se Eberstein s 18 ff.
4 Se Klemming och Nordin s 292; Rydin s 133.
5 Se Klemming och Nordin s 599 ff.
6 Rydin s 146.

bestämma över nya tryckeriers anläggande m m.[7]

Att några särskilda ansvarsregler till yttrandefrihetens befrämjande inte var aktuella torde framgå av en tidig reglering från 1665: Kungl Maj:ts "Placat och Förbud angående pasquiller och smädesskrifter". I dess bestämmelser stadgades att var en och som tagit befattning med dylik skrift utan att överlämna den till myndighet skulle straffas som gärningsman, "lika som hade han sjelf samma skrift componerat, uppdiktat och sammansatt".[8]

Ansvar utmättes i övrigt i första hand för tryckande eller utgivande av ocensurerad skrift; stundom kunde även, som just framgått, gärningsmannaansvar för innehållet aktualiseras.[9] Ansvar för innehållet synes eljest främst ha riktats mot författaren. Att en skrift härvid passerat censuren och erhållit utgivningstillstånd — "imprimatur" — var ingen garanti för straffrihet; det innebar endast att man inte kunde straffas för att ha underlåtit att underställa skriften censors granskning.

Hela den rättsliga regleringen av utgivande av tryckt skrift betraktades vidare som en administrativ angelägenhet, vilket medförde att av censor godkända skrifter som påtalades som brottsliga inte prövades av allmän domstol enligt allmän lag, utan av det censorsämbetet överordnade Kanslikollegium. Härigenom blev bedömande av tryckt skrifts eventuellt brottsliga innehåll underkastat de verkställande organen — det blev, som Rydin säger, "en politie angelägenhet"[10] — vilket gav den anklagade en sämre ställning än om han begått ett vanligt brott.[11] Ansvarssystemet privilegierade således inte yttranden i tryckt skrift, utan diskriminerade dem snarare.

Det var inte bara tryckfriheten som satt trångt, även annat bruk av yttrandefriheten ådrog sig missnöje. Sylwan vet att berätta följande episod från 1700-talets mitt.[12]

Som bekant stod då den politiska striden mellan hattar och mössor. Det härskande hattpartiet använde sig därvid bl a av kyrkorna och predikstolarna för agitation. När emellertid en präst i Norrköping, vars sympatier tydligen låg åt mösshållet, försiktigt lät detta komma fram i en likpredikan över en förtjänt kyrkoherdehustru genom att yttra: "Visheten sitter icke alltid under hatten utan ock så snart och stundom mer under mössan", blev han rentav varnad. Stiftets biskop försökte förgäves försvara sin präst med att det prästen sagt likväl vore bättre än om han valt att säga "under byxorna" resp. "särken".

Tiden från 1766 till 1812

1766 års tryckfrihetsförordning var inriktad på att författaren skulle bära det straffrättsliga ansvaret för innehållt i tryckt skrift. Den uttryckliga lagregleringen synes emellertid ofullständig och lämnar en del frågor obesvarade.[13] Klart är att någon åtskillnad motsvarande dagens indelning i periodisk skrift och icke

7 Se härom Rydin s 145 ff.
8 Klemming och Nordin s 284.
9 Se Rydin s 153.
10 A a s 136.
11 Jfr a a s 154.
12 Sylwan, Nils von Ohlreich såsom censor librorum, i HT 1893 s 130, noten.
13 Det är t ex oklart om ett fullständigt ensamansvar gällde eller om möjligen "meddelare" kunde straffas. Vidare måste tvekan anses råda beträffande ansvaret för "publikationsbrott", dvs sekretessförbrytelser. Se vidare härom nedan.

periodisk skrift ej gjordes. Av regelverket framgår vidare att man velat förhindra boktryckarcensur, dvs ett system där boktryckare tvingades "censurera" det han tryckte för att själv inte riskera straff, men samtidigt möjliggöra för författare att vara anonyma. I § 4 stadgades sålunda att boktryckare skulle på titelbladet utsätta författarens namn "så framt thenne ej åstundar wara onämnd, hwilket icke förnekas bör". Om författaren önskade vara anonym uppmanades boktryckaren att ta skriftligt bevis om författarskapet; i händelse av åtal var boktryckaren nämligen i sådant fall tvungen att bevisa vem författaren var, eljest blev han själv ansvarig (§ 4 2 st). Genom bestämmelsen förebyggdes boktryckarcensur såtillvida att boktryckaren uttryckligen skulle vara fri från ansvar när han, som det hette i § 4, "gitter Authoren uppgifwa". Viss tvekan synes ha rått om huruvida bevisningen härvid var fri eller om det endast var genom angivande av författarens namn på titelbladet, alternativt företeende av skriftligt bevis ("namnsedel") som ansvarsfrihet medgavs boktryckaren.[14] Frågan är av betydelse, eftersom en fri bevisrätt för boktryckaren samtidigt utesluter möjlighet till garanterad anonymitet och straffrihet för författaren — något som ej alltid synes uppmärksammat i litteraturen.

Efter 1772 års revolution utfärdades en ny regeringsform. Enligt dess 39 § upphörde alla tidigare grundlagar att gälla. Viss tvekan uppstod härvid huruvida 1766 års tryckfrihetsförordning var en grundlag i denna mening; i sin 14 § stadgade förordningen endast att den skulle äga "all den fullkomliga trygghet, som en oryggelig grundlag medförer". I ett avgörande från 1774, som slutligt träffades av konungen själv, klarlades dock att förordningen upphört att gälla efter statskuppen och införandet av den nya regeringsformen.[15]

I samband med målet avgavs ett yttrande av konungen, vari han sjöng tryckfrihetens lov. Han anförde bl a följande. "En konung får genom tryckfriheten veta sanningen, som man med så mycket omsorg, och tyvärr! ofta nog med så mycken framgång för honom döljer. Ämbetsmän njuta den förmån, att emottaga välförtjänt och oförfalskat beröm; eller ock äga de tillfälle, att upplysa allmänheten över falska uttydningar om deras göromål. Folket äger änteligen den säkerheten, att frambära dess klagan; den trösten att sig beklaga och ofta bliva övertygade om ofoget av dess klagan".[16]

Samtidigt med avgivandet av omförmälda yttrande utfärdades 1774 års tryckfrihetsförordning. Denna förordning synes ha uppburit folkets bifall och konungen mottog i anledning av den en skrivelse från själve Voltaire, i vilken denne bl a skall ha yttrat: "Det är Eder, som mänskligheten har att tacka för nedbrytandet och förstörandet av de skrankor, som okunnigheten, fanatismen och den falska politiken satt emot dess framsteg" (Rydin s 167).

1774 års tryckfrihetslagstiftning hade ej grundlagsställning; dess frihet var, skriver Rydin, "ej längre en i statsförfattningen grundad, nationen tillhörande, rättighet, den

14 Enligt Ask (s 118 f) och Eek (s 165) var bevisningen fri, medan Rydin (s 163 och s 169) synes ha utgått från att endast de två angivna alternativen var tillåtna för boktryckaren. Lagtexten — "gitter (boktryckaren) Authoren uppgifwa, ware från allt answar fri" — synes snarast stödja den förra uppfattningen. Den förhållandevis ofullständiga regleringen synes ej heller tillåta en så formell tolkning som Rydins. Frågor som borde varit reglerade vid en formaliserad bevisrätt — t ex vad som skulle gälla om en författare felaktigt eller mot sin vilja angivits på titelbladet — saknar nämligen svar i regelverket.

15 Se Boberg, Gustav III och tryckfriheten, s 25 ff; se även Rydin s 165 ff och Eek s 167 f.

16 Konung Gustav III:s yttrande till Protokollet i Rådskammaren angående Tryckfriheten, den 26 April 1774. Återgivet i Klemming och Nordin s 316 f.

betraktades såsom en av Konungen förunnad nåd" (Rydin s 170). I litteraturen anmärks på flera håll diskrepansen mellan Gustav III:s ord och hans lagstiftningsåtgärder. Rydin konstaterade att tryckfriheten blev beroende "av det nöje eller de ledsamheter, den skänkte konungen" (Rydin a st. Jfr Boberg, a a s 76; även Eek s 170 f).

Den nya tryckfrihetsförordningens ansvarssystem var inte heller lika tryckfrihetsvänligt som det föregående. I förordningen stadgades helt andra principer för ansvarssystemet än enligt 1766 års lagstiftning. Detta gällde särskilt boktryckarens ansvar. Framför allt ansvarade boktryckaren gemensamt — som gärningsman — med författaren för innehållet i tryckt skrift när det gällde vissa av förordningen som särskilt allvarliga ansedda brott (§ 2). Enligt § 4 hade boktryckaren i övrigt möjlighet att gå fri genom att uppge författaren och därmed leda över ansvaret. En nyhet synes ha varit att boktryckaren skulle ansvara även för det fall den av honom uppgivne författaren icke vore den rätte upphovsmannen — oaktat om boktryckaren varit i god tro härvidlag.[17] Boktryckaren ålades vidare enligt § 4 att när han "därom behörigen varder frågad, uppgifva Autorens namn". — Systemet implicerade således boktryckarcensur, utan att garantera rätt till anonymitet.

Enligt Eek "etablerades nu i själva verket en boktryckarens censur, utövad med den stora stränghet försiktigheten bjöd och utan den kunskap och bildning, som dock kännetecknat de statliga censores librorum" (Eek s 171).

Utvecklingen mot ett system med boktryckarcensur fortsatte. Enligt en kungörelse från 1780 omkastades ansvarigheten så, att boktryckaren blev den huvudansvarige.[18] Anledningen till nyordningen var enligt kungörelsen det tilltagande missbruket av tryckfriheten. Detta missbruk härrörde vidare främst från "en del Boktryckares öfwerdrivna egennytta, i thet the, för att öka sin afsättning och winning, oförsynt emottaga och nästan trycka allt, hwad them i sådant afseende tillställes". Genom kungörelsen gjordes boktryckaren som gärningsman ensam ansvarig för innehållet i de skrifter han tryckte; vid vissa grövre brott kunde dock författaren göras medansvarig. Samtidigt skärptes straffen bl a genom att boktryckaren vid upprepad brottslighet kunde förlora sin rätt att utöva yrket.

Rydin är inte nådig i sin kritik av denna nyordning; han skriver: "Att ett så beskaffat stadgande som detta saknar stöd av allt vad rättsgrundsatser heter, ligger klart för var man. Skulle man bestraffa boktryckares s k egennytta, borde varje annan näringsidkare, som mottog och fullgjorde en beställning utan att förvissa sig om ändamålet med det beställda arbetet, stå ansvar för missbruket därav och sålunda skulle man t ex komma till den orimligheten, att ansvaret för mord borde överflyttas från mördaren till smeden eller verkmästaren, som förfärdigat mordgeväret" (Rydin s 172).

Regleringen utsträcktes och preciserades ytterligare 1783 då det påbjöds att boktryckaransvaret alltid skulle bäras av tryckeriets ägare, något som gjorde det nödvändigt för ägaren att själv ganska de tryckta alstren på platsen.[19]

17 Se Rydin s 169 och Eek s 171.

18 Kungl Maj:ts Nådiga Kungörelse Och Påbud, Angående Boktryckarens ansvar för brott och förseelser emot Kungl Maj:ts Förordning om Skrift- och Tryckfriheten. Gifwen Stockholms Slott den 6 maj 1780. — Intagen hos Klemming och Nordin s 322 f.

19 Kungl Maj:ts brev till kanslikollegium den 4 augusti 1783. — Intaget hos Klemming och Nordin s 323. Härigenom blev enligt Rydin boktryckarnäringen mindre attraktiv (Rydin s 172).

Den framväxande periodiska pressen påkallade reglering.[20] I syfte att få viss kontroll över densamma tilldelades boktryckare 1785 ensamrätt att ge ut dagblad samt vecko- och månadsskrifter.[21] Boktryckare fick sådan rätt genom att ansöka om tillstånd och privilegium hos myndighet. Något senare ändrades detta till att endast konungen kunde utfärda privilegium. Samtidigt stadgades att privilegium kunde återtas om det missbrukats. Härmed var en indragningsmakt etablerad. — 1785 års nu nämnda reglering upphävdes visserligen genom 1792 års tryckfrihetsförordning, men den kom tillbaka 1798.

Även det stränga boktryckaransvaret upphävdes 1792. Dock endast för en kort tid: 1774 års ansvarsordning återinfördes redan i slutet av samma år.

Den period som följde fram till införandet av 1812 års TFF präglades av ett strängt "trycktvång";[22] till synes dock utan några innovationer på ansvarssystemets område.

Slutet av den gustavianska tiden utgör en mörk parentes i den svenska tryckfrihetsrättens historia. Det förtjänar framhållas att vår nuvarande tryckfrihet snarare daterar sig från 1810 och 1812 års lagstiftning, än från den korta perioden 1766–1772. Stundom får man eljest höra att den svenska tryckfriheten rentav skulle vara den äldsta i världen. Detta kunde möjligen vara riktigt i den formella meningen att den svenske lagstiftaren synes ha varit först med att, för en kortare period, ge tryckfriheten grundlagsskydd. Som nämnts ovan är det dock omtvistat huruvida 1766 års förordning formellt verkligen var en grundlag; att den inte hade det fäste en sådan bör ha synes uppenbart.

Hur löst tryckfrihetens idé satt framgår bl a av Rydins och Eeks skildringar. Särskilt kan nämnas de restriktioner redan Gustav III lät införa 1790 om pressens behandling av den franska revolutionen.[23] Restriktionernna tilltog för att under Gustav IV ta sig närmast tragikomiska uttryck. Denne lät nämligen utfärda förbud mot nyheter om kejsar Napoleons person, ja småningom förbjöds kejsarens blotta omnämnande på annat sätt än som "M. Napoleon Buonaparte", vilket senare begränsades till endast "N. Buonaparte". Över den sista befängdheten lär kejsaren själv ha yttrat: "Detta M. som Konungen av Sverige inte tillåter sina journalister att sätta framför mitt namn, det skall jag låta sätta i slutet av hans", varefter Gustav IV stundom skall ha titulerats "Gustave Adolphe M." i de franska aviserna.

1812 års Tryckfrihetsförordning (TFF)

Det ansvarssystem som infördes genom 1812 års tryckfrihetsförordning bibehölls i sina huvuddrag oförändrat fram till 1941 års reform. Åtskilliga förslag framlades dessförinnan — dock utan att leda till annat än marginella förändringar.[24]

Ansvarsregleringens primära syfte ansågs vara att garantera att någon alltid skulle kunna ställas till ansvar för eventuella tryckfrihetsbrott.[25] Det ovillkorliga

20 Den periodiska pressen hade under tryckfrihetsperioden fått visst fäste. Se Rydin s 172; jfr även Holmberg m fl s 26 ff.
21 Se härom och för det närmast följande framställningen i Rydin s 173 ff.
22 Se framställningen i Rydin s 178 ff och Eek s 176 ff.
23 Se för det följande Eek s 176 f med hänvisningar.
24 Ändringsförslag framlades 1869 (KU 1869:14), 1871 (KU 1871:7), 1872 (KU 1872:6), 1887 (proposition 21), 1912 (1912 års betänkande) och 1935 (SOU 1935:8) samt slutligen det genomförda förslaget i SOU 1939:32 och prop 1940:276. Förslagen och deras öden behandlas bland annat hos Eek 198 ff och 213 ff, Rydin (Reform . . .), Ask s 185 ff och SOU 1947:60 s 141 ff.
25 Se KU 1869:14 s 7, prop 1887:21 s 28 f, Ask s 127 och 129, Alexanderson s 116, m fl, jfr dock Eek s 107, se även nedan kap IV.

boktryckaransvar som tidigare tillämpats vore emellertid inte lämpligt, eftersom det ledde till en "boktryckarcensur" som hämmade tryckfriheten.[26] Systemet avsåg i första hand att göra författaren ansvarig; dock med bibehållande i vissa fall av den redan vid denna tidpunkt som ett tryckfrihetsrättsligt fundament ansedda anonymitetsrätten. Dessa tre faktorer — kravet attt det alltid skulle finnas en ansvarig; att denne ansvarige normalt skulle vara författaren (utgivaren); och att författaren likväl skulle ha möjlighet att vara anonym — kom tillsammans att utgöra grunden för ansvarsregleringen.

I regleringen gjordes även skillnaden mellan "periodiska skrifter" och övriga skrifter. Med periodisk skrift avsågs enligt 1§ 1 mom skrift som utgavs "i nummerföljd, eller på bestämda tider".[27]

Ansvaret för yttrande i periodisk skrift åvilade i första hand "utgivaren". Enligt 1§ 7 mom var nämligen utgivaren i avseende på ansvaret att anse som författare. Utgivarbegreppet var formellt och anknutet till hos Chefen för Justitiedepartementet gjord anmälan härom (1§ 4 mom). Den som sålunda var anmäld som utgivare stod ansvaret även om han ej faktiskt ombesörjt utgivningen — ja, även om han överhuvudtaget ej haft med denna att göra.[28] Denna strängt formella syn gjorde det möjligt att ha en "ansvarig utgivare", en s k "ansvaring", som i själva verket endast hade denna uppgift utan att i övrigt ha någon befattning med anknytning till skriften.

Utgivaransvaret för periodisk skrift torde ha varit ett exklusivt ensamansvar, som uteslöt ansvar för artikelförfattare och övriga i skriften medverkande (t ex "meddelare").[29] Någon ansvarskedja motsvarande vad som gäller enligt TF fanns inte. Ägaransvar för periodisk skrift kunde ej utkrävas. Däremot fick såväl boktryckare som den som spred periodisk skrift ansvara i vissa fall.

Boktryckaren ansvarade för innehållet i periodisk skrift om hans tryckeri inte varit behörigen anmält (1§ 5 mom 3 st).[30] (Detta gällde även vid utgivande av icke periodisk skrift, se nedan.) Om boktryckaren gav ut periodisk skrift utan att införskaffa bevis om att utgivaren var anmäld hos chefen för justitiedepartementet, riskerade han enligt 1§ 2 mom böter för denna sin underlåtenhet. Däremot synes det oklart huruvida ansvar för innehållet kunde göras gällande mot boktryckaren i sådant fall.

Enligt Ask kunde *ingen* göras ansvarig för periodisk skrift som under i övrigt korrekta förhållanden utgivits utan att anmälan om utgivare gjorts (Ask s 148). Enligt Rydin fick sådan skrift anses som icke periodisk och bedömdes efter de ansvarsregler som därvid gällde (Rydin s 239). Alexanderson hävdade att boktryckaren här skulle ansvara för innehållet direkt, på samma sätt som han beträffande icke periodisk skrift bar ansvaret

26 Se t ex Ask s 129 f. Ask utvecklar här även en rad andra nackdelar med boktryckaransvar, varav åtminstone en synes gälla hela systemet med formalansvar, nämligen den, att en "naturlig fordran" på ett ansvarssystem av dylik art, vore "att en förolämpad borde äga rätt att känna sin förolämpare".

27 Denna definition kritiserades av Rydin som "alldeles oefterrättlig" (s 216); med en sådan bestämning bleve t ex Geijers och Tegnérs arbeten att betrakta som periodiska, påpekade han, liksom t ex almanackor.

28 Jfr *NJA 1886 s 256.*

29 Andra uppfattningar företräddes dock; se Rydin i Reform . . . s 223 och vidare nedan kap IV.

30 Detta ansvar synes boktryckaren ej ha kunnat leda över på utgivaren; hans synes härvid i stället ha ansvarat *jämte* utgivaren (jfr SOU 1947:60 s 140).

om han inte skaffade sig s k namnsedel från författaren (Alexanderson s 129). Alexanderson jämställde således bevis om utgivaranmälan till justitiedepartementet med namnsedel. Härvid anslöt sig Alexanderson närmast till Rydins uppfattning (se Alexanderson s 125 ff). — Enligt 1944 års tryckfrihetssakkunniga skulle boktryckaren i praxis ha ställts till ansvar för innehållet i periodisk skrift när utgivaren inte erhållit "tillståndsbevis" för densamma (SOU 1947:60 s 140).

Den som försålde eller eljest spred periodisk skrift kunde göras ansvarig för dess innehåll främst då skriften saknade uppgifter om var, när och av vem den tryckts (1 § 12 mom). Detta stadgande återfanns inte i den ursprungliga lydelsen, utan infördes 1841. Motsvarande gällde vid spridande av icke periodisk skrift, se nedan.

För innehållet i icke periodisk skrift ansvarade normalt författaren. Processuellt var dock ordningen den att ansvarstalan först riktades mot boktryckaren, som hade att söka leda över ansvaret till författaren. Detta kunde endast ske på två sätt: antingen genom att författaren frivilligt trädde fram inför domstolen eller genom att boktryckaren ingav en s k namnsedel där författaren medgav sitt upphovsmannaskap (1 § 8 mom). Den förra metoden krävde kanske inte så utförlig reglering; den reste dock i praxis frågan om i vad mån motbevisning skulle tillåtas; se strax nedan. Namnsedelsinstitutet var mera komplicerat.

Författaren ålades enligt 1 § 6 mom att överlämna s k namnsedel till boktryckaren. Detta skulle ske även om författaren önskade framträda med sitt namn på skriften. Namnsedeln, som skulle innehålla författarens namn och hemvist, skulle vara förseglad och påskriven av "tvenne på orten väl kända inom Sverige boende, svenske medborgare". Dessa s k namnsedelsvittnen stod författaransvar för skriftens innehåll, om namnsedeln innehöll felaktigt eller inget författarnamn samt även för den händelse författare utan laga förfall uteblev från rättegången. Det var alltså fråga om ett slags straffrättsligt borgensansvar. Ansvar för boktryckaren kunde därmed primärt endast aktualiseras då han underlåtit att skaffa sig en namnsedel från författaren och denne vägrade att frivilligt framträda. — Därjämte kunde boktryckaren, som nämnts ovan, göras ansvarig för innehållet om tryckeriet inte varit anmält till vederbörande myndighet.

I vissa fall kunde utgivare av icke periodisk skrift göras ansvarig,[31] liksom även översättare (1 § 7 mom). Vidare kunde, som ovan nämnts, den som spred skrift som saknade föreskrivna ursprungsuppgifter göras ansvarig för innehållet (1 § 12 mom).

Den ordning för straffansvarets utkrävande som 1812 års tryckfrihetsförordning stadgade blev föremål för kritik[32] och åtskilliga ändringsförslag.[33] Vad man främst vände sig mot var att den strikt formella metoden att utpeka ansvarige gjorde det möjligt för den verklige upphovsmannen — eller den verklige brottslingen, om man så ville — att "leja bort" ansvaret till någon annan. Det fanns heller ingen möjlighet att föra någon motbevisning om att den formellt anmälde utgivaren, respektive den i namsedeln utpekade, inte vore den "verklige utgivaren" respektive den "verklige författaren".

31 Jfr det egenartade fallet *NJA 1940 s 518* ("Gröna ön").
32 Se t ex framställningen i 1912 års betänkande s 65 f, se även nedan.
33 Se ovan s 85 noten 24.

Se härom JO:s ämbetsberättelse 1860 s 13 ff:

I ett tryckfrihetsmål gällande icke periodisk skrift där ansvarstalan fördes mot boktryckaren anmälde sig en utomstående person frivilligt som skriftens författare. Rådhusrätten ingick på prövning huruvida det vore sannolikt att denne var den verklige författaren och fann därvid att så inte var fallet, varför talan mot boktryckaren fick fullföljas. Boktryckaren fälldes till ansvar och ådömdes ett fängelsestraff. JO fann att rådhusrätten förfarit felaktigt; man hade enligt tryckfrihetsförordningen bort taga den frivilligt framträdande "författarens" uppgift att han var skriftens upphovsman för god, utan materiell prövning. Rättens ledamöter åtalades och dömdes sedermera i hovrätten för "lagskipningsfel". — Jfr även Alexanderson s 119 ff; Alexanderson kritiserade de lege ferenda denna ordning, men han synes de lege lata ha instämt i den tolkning JO givit åt tryckfrihetsförordningens bestämmelser i frågan (s 124). Han påpekade dock att det eljest vore en allmän uppfattning att endast den verklige författarens framträdande — via namnsedel eller inför rätta — kunde avlyfta namnsedelsvittnena respektive boktryckaren deras ansvar. Enligt denna uppfattning skulle en materiell prövning för att utröna om den framträdande var den verklige författaren ha varit tillåten; kom man härvid fram till att vederbörande icke var skriftens verklige upphovsman finge ansvaret ledas över till namnsedelsvittnena eller boktryckaren (s 121). — I 1887 års proposition (1887:21) synes JO:s och hovrättens tolkning i 1860 års fall ha ansetts felaktig. Tolkningen vore, hette det, en följd av tryckfrihetsförordningens "bristfälliga redaktion" (s 27 och s 30). I propositionen yttrade föredraganden vidare:

> "På någon rätt att få med behållande av sin anonymitet, även då skriften befinnes brottslig, att den gjorts till föremål för åtal, låta en oskyldig undergå straff i sitt ställe, kan författaren ej med skäl göra anspråk. En sådan rätt är honom, så vitt jag vet, icke i något lands lagstiftning tillförsäkrad och är det ej heller enligt gällande tryckfrihetsförordning, om den rätt förstås" (prop s 29).

Här kan man dock — liksom Alexanderson (s 120) — ifrågasätta om det inte var föredraganden som illa förstått tryckfrihetsförordningens innebörd och systematik.

Jfr i denna fråga även Rydin i Reform . . . s 238 f. Rydin raljerar här med den tolkning enligt vilken lagtextens "författare" som "sig för domaren självmant tillkännagiver" (TFF 1 § 8 mom) skulle kunna vara liktydig med "vem helst i hela världen, som behagar för domaren uppgiva sig såsom författare till en åtalad skrift" (s 238).

Systemet synes ibland ha utnyttjats så, att utgivare och författare lejde medel- och ärelösa personer att bära det straffrättsliga ansvaret för sina skrifter, vilket naturligtvis kunde göra repressionen av eventuella brott ineffektiv och till och med löjeväckande. Såvitt angår periodiska skrifter bör man dock ha i åtanke att den s k indragningsmakten drabbade hårt: en anmäld utgivare miste sin möjlighet att vidare ge ut periodiska skrifter om hans tidning drogs in; under sådana förhållanden blev det en tämligen naturlig motåtgärd för en tidningsutgivare att leja formellt ansvariga utgivare.[34] Efter indragningsmaktens avskaffande 1844 fanns det dock få skäl att överse med ansvarssystemets brister; det synes tämligen allmänt ha ansetts att det ledde till för rättvisan stötande konsekvenser.[35] Som illustration och sammanfattning av problemställningen kan följande citat ur 1912 års betänkande anföras:[36]

> "I själva verket företer det nu tillämpade systemet i vissa delar så uppenbara brister, att deras tillvaro och det verkliga behovet av deras avhjälpande

34 Jfr Asks resonemang s 143; jfr även KU 1871:7 s 6 samt prop 1887:21 s 26 där viss förståelse för anlitande av "ansvaring" under dylika förhållanden uttrycks.

35 Se Rydin i Reform . . . s 236 ff, Ask s 149, 1912 års betänkande s 57 f, SOU 1935:8 s 139 och 1939:32 s 19 ff; jfr även Eek i TSA 1941 s 57.

36 1912 års betänkande s 57.

knappast från någon sida lärer kunna på allvar bestridas. Det är allbekant, hurusom de nuvarande stadgandena om 'ansvarig utgivare' för periodiska pressalster, och om 'namnsedel' såsom bevis för författarskapet till icke periodiska skrifter öppnat lätt tillgängliga utvägar för de verkligt ansvariga att skjuta straffrisken ifrån sig på en bulvan, ävensom att de öppnade möjligheterna ingalunda lämnats obegagnade. Framförallt gäller detta om den 'lejde ansvaringen' för tidningar och tidskrifter, som sedan långliga tider är en bofast institution inom vissa utkanter av den svenska publiciteten. Att denna 'ansvaring' i vår tid i vissa fall måhända icke för penningar, utan av mera ideella bevekelsegrunder förmås att ställa sig som skylt för en annans verksamhet och påtaga sig det straff, som denne andre förskyllt, är påtagligen föga ägnat att förringa missförhållandet ur rättsordningens och rättskänslans synpunkt."

Märkligt nog kom inte något av de många ändringsförslagen att leda till lagstiftning — inte förrän 1941, då ett ansvarssystem till stora delar motsvarande dagens infördes. Skälet härtill torde närmast ha varit att det var svårt att ändra systemet på ett sådant sätt att de påtalade bristerna undanröjdes utan att möjligheterna att anonymt ge ut skrifter försämrades;[37] möjligen uppfattades problemet på sina håll också mer som rättssystematiskt, än som en praktisk olägenhet.[38]

37 Jfr Rydin i Reform . . . s 212 (beträffande de äldre förslagen).
38 Se Eek s 200 med anfört citat från Naumann. Se även densamme i TSA 1941 s 58.

Allmänt om straffrättsligt och tryckfrihetsrättsligt ansvar

Vill man göra ett straffrättsligt ansvarssystem verkligt effektivt borde straffhotet kanske, som Thornstedt skriver, riktas mot var och en som befinner sig i en sådan situation, att han genom att vidtaga eller underlåta viss åtgärd kan främja de intressen, som strafflagstiftningen vill gynna.[1] Ett så vidsträckt straffansvar möter emellertid betänkligheter ur andra synpunkter. T ex är man ovillig att ålägga medborgarna positiv handlingsplikt, varför en person sällan kan göras ansvarig för underlåtelse att företa en ur samhällets synvinkel i och för sig önskvärd handling (t ex rädda någon som håller på att drunkna). Vidare kräver legalitetsskäl att de straffrättsliga reglernas tillämplighet noga avgränsas så att godtycklig, ej förutsebar tillämpning undviks.

De allmänna straffrättsliga ansvarsreglerna i brottsbalken stadgar likväl ett mycket vidsträckt ansvar så snart ett brott begåtts. Till ansvar skall ställas inte bara den som utfört den brottsliga gärningen, utan även alla andra som främjat gärningen med råd eller dåd. Visserligen skall härvid var och en endast straffas efter sin delaktighet, men det är likväl enligt rättspraxis fråga om ett långtgående ansvar.[2] Det straffrättsliga regelsystemet begränsar vidare ansvaret genom att arbeta med olika ansvarsformer. Man kan härvid räkna med huvudsakligen tre former: uppsåtsansvar, oaktsamhetsansvar och strikt (objektivt) ansvar.

Enligt BrB (1:2) gäller att flertalet av där förekommande brott kan bestraffas endast då de begås uppsåtligen. Utgångspunkten är att gärningsmannen handlat på ett i lagen såsom straffbart beskrivet sätt, vanligen att han bedöms ha orsakat viss effekt (skada). Detta anses, något förenklat, ha skett uppsåtligen om gärningsmannen med vilja orsakat de effekter för vilka han ställs till ansvar samt om han haft vetskap om för gärningens straffbarhet relevanta omständigheter. En jägare som av våda dödsskjutit en kamrat kan således inte straffas för mord och en restauranggäst som i garderoben tar en annan gästs rock i tro att det var hans egen kan inte straffas för stöld. Uppsåtsansvaret är begränsat till fall där uppsåt i denna mening kan styrkas. Detta kan bl a sägas vara ett uttryck för den i straffrätten förekommande skuldprincipen, enligt vilken straff förutsätter moralisk skuld, vilken i sin tur i princip antas kunna föreligga endast om det finns en brottslig vilja, ett brottsligt uppsåt, bakom gärningen. Även mer pragmatiskt betonade skäl, såsom hänsyn till straffets allmänpreventiva effekt, kan anföras för ett inskränkande av det straffrättsliga ansvaret till huvudsakligen de fall där uppsåt föreligger.[3]

Vid oaktsamhetsansvar (culpaansvar) utgår man närmast från att en brottslig vilja av ovan omtalad art inte föreligger; i stället för att som vid uppsåtsansvar fokusera på subjektiva faktorer görs en mer objektiv bedömning. Man frågar inte primärt efter gärningsmannens avsikter, utan huruvida han handlat som han

1 Thornstedt, Om företagaransvar s 5.
2 Jfr t ex *NJA 1963 s 574*, där den som hållit i rocken åt en kamrat, när denne misshandlade en tredje person, dömdes för medhjälp till misshandeln.
3 Jfr Thornstedt a a s 8.

bort i den situation han befann sig. Har han inte gjort vad som härvid kunnat begäras, anses han ha handlat oaktsamt och kan ställas till ansvar för de effekter han sålunda oaktsamt orsakat. — Även oaktsamhetsansvaret kan sägas anknyta till skuldprincipen genom att det förutsätter att gärningsmannen avvikit från de aktsamhetsnormer som anses råda i samhället.

Strikt ansvar utgår varken från gärningsmannens vilja och vetskap eller från hans aktsamhet, utan utpekar en person som ansvarig oavsett om denne både velat undvika och gjort allt man kunnat begära för att undvika det resultat för vars orsakande han ställs till ansvar. Till sin konstruktion anknyter inte detta ansvar till någon skuldprincip; det tillämpas dock ofta på ett sådant sätt att det relativt nära ansluter till oaktsamhetsansvar. Det kan t ex gälla vid ansvar för annans oaktsamhet (strikt ansvar, till skillnad från rent strikt dito). Vidare kan exempelvis den som ger sig i kast med en verksamhet som a priori är riskabel — t ex sprängning — göras strikt ersättningsskyldig för de skador som kan uppkomma i anledning av verksamheten; det kan därvid hävdas att det i själva verket är vederbörandes "oaktsamhet" att överhuvudtaget idka denna verksamhet som är grunden till ansvar för eventuella skador.

Det inses lätt, skriver Thornstedt, "att praktiskt sett skillnaden mellan culpa och strikt ansvar icke är stor, och att det vid en analys av rättspraxis ofta är svårt att avgöra, om domstolarna i ett visst fall skärpt aktsamhetskravet men ändå ansett sig fälla till ansvar på grund av culpa hos den dömde, eller om de avsett att statuera ett strikt ansvar" (Thornstedt s 12).

Vilken typ av ansvar som skall användas i lagstiftningen får avgöras genom en avvägning mellan å ena sidan den kriminaliserade gärningens farlighet och/eller etiska förkastlighet samt å andra sidan legalitetshänsyn och andra rättviseaspekter. Huvudregeln inom straffrätten — särskilt enligt brottsbalken — är att krav på uppsåt uppställs som förutsättning för ansvar. Oaktsamhetsansvar förekommer huvudsakligen då allvarliga skador orsakats, t ex vållande till annans död enligt BrB 3:7; ansvar för "oaktsamma" förmögenhetsbrott, t ex bedrägeri eller stöld, förekommer i princip inte. Strikt ansvar är utomordentligt sällsynt i svensk straffrätt. Det förekommer dock i enstaka specialstraffrättsliga författningar, särskilt i samband med s k företagaransvar.[4] I den mån det förekommer synes det vara fråga om brott som endast kan leda till lindriga straff.

De straffrättsliga ansvarsreglernas syfte är att förhindra begående av brott genom att hota med straff för den som begår eller främjar brott. Därutöver måste, som ovan nämnts, ställas kravet att regleringen inte görs så vidsträckt att dess tillämpning blir godtycklig och oförutsebar eller att den eljest kommer att stå i strid med det allmänna rättsmedvetande med vilket den för att effektivt kunna fungera måste åtminstone hjälpligt harmoniera. Detta är dock ett krav som framför allt ställs på tillämpningen; om regleringen i sig, något ytligt betraktad, ger intryck av att vara mer vidsträckt än den i själva verket är, synes detta knappast innebära någon nackdel. Om regleringens avskräckningseffekter, annorlunda uttryckt, är mer vidsträckta än straffbestämmelsernas faktiska

4 Jfr Thornstedt i Ds Ju 1975:23 140 f.

tillämpningsområde, betraktas detta sannolikt snarast som en fördel: som straffbara klassificeras i allmänhet endast klart farliga eller ur etisk synpunkt mycket förkastliga handlingar; i gränsområdet finns en "grå zon" av handlingar som inte är särskilt önskvärda, men vilka likväl av olika anledningar (legalitetsskäl, beivrande- och bevissvårigheter, integritetsaspekter m m) inte bör eller kan åtkommas. Om straffsystemet ändå har avskräckningseffekter i denna grå zon är det kanske icke någon nackdel. Det kan hävdas att stora delar av straffsystemet i själva verket är utformat för att ge överskottseffekter allmänpreventivt och att de också gör det.

Se t ex sättet att i BrB i anslutning till brotten sätta ut endast straffen (böter eller fängelse) — i skalor som sällan tillämpas fullt ut — medan de mildare påföljderna och reglerna om t ex villkorlig frigivning placerats i skymundan. Jfr vidare den undanskymda roll som regler om åtals- och rapporteftergift spelar i den rättsliga diskussionen trots att det här ofta finns en mycket fast praxis. De restriktiva lagtolkningsregler man inom straffrätten arbetar med är heller inget som särskilt eftertryckligt framhålls i själva regleringen.

Det tryckfrihetsrättsliga ansvarssystemet har primärt samma syfte som det allmänt straffrättsliga: att förhindra brott. Tryckfrihetsrätten som helhet har däremot inte detta syfte; dess primära syfte är att främja det tryckta ordets användning och spridning. Man kan därför säga att det tryckfrihetsrätten innehåller en tydlig intressekonflikt i det den syftar till att garantera en fri och ohämmad tryckfrihet, samtidigt som den måste stävja "missbruk" av denna frihet genom att förhindra tryckfrihetsbrott. Den överskjutande avskräckning som enligt ovan kan vara önskvärd på andra håll inom straffrätten är därmed något som man i tryckfrihetsstraffrätten snarast strävar efter att undvika.

Det dubbla syfte som den tryckfrihetsrättsliga ansvarsregleringen sålunda har att tillgodose har kommit till uttryck vid lagstiftarens behandling av ansvarssystemet.[5] Även i litteraturen har dessa syften framhållits.[6]

Dessa syften har här angivits i endast grova drag. De mer detaljerade motiv som kan spåras bakom det ansvarssystem som tillämpas i TF skall här något utvecklas.

Motiv som hänför sig till preventionens och repressionens effektivitet

1. Ansvaret bör riktas mot någon som har en sådan ställning att han under påverkan av straffhotet kan förhindra att tryckfrihetsbrott begås.

Om ansvaret, enligt vad ovan sagts, bör begränsas för att inte hämma den lagliga tryckfrihetens utövande, är det viktigt att detta görs så, att den som utpekas som ansvarig också har ett avgörande inflytande över vad som publiceras. Häri låg en av det äldre systemets brister. Beträffande periodisk skrift lades ansvaret på en enbart formellt utpekad utgivare, som inte behövde ha något som helst inflytande över skriftens innehåll. I nuvarande TF har denna brist avhjälpts genom kravet på att den formellt utpekade utgivaren för att anses som ansvarig måste ha ett faktiskt inflytande (TF 5:3 och 8:2). Brister det i denna förutsätt-

5 Se t ex prop 1887:21 s 28 f, 1912 års betänkande s 59 ff och SOU 1947:60 s 145 och s 146 f.
6 Se Holmberg s 71 f.

ning skall ansvaret bäras av skriftens ägare; sistnämnda kategori fanns ej upptagen i den äldre TFF:s ansvarssystem. Beträffande icke periodisk skrift fanns flera möjligheter att lägga ansvaret på någon som inte behövde ha det ringaste inflytande över eller ens kännedom om skriftens innehåll, t ex namnsedelsvittnen eller frivilligt framträdande "ansvaringar". Även här innebär TF en upprensning. Det kan numera göras en materiell prövning huruvida den som framträder som författare är den verklige författaren. Detta har möjliggjorts genom att man som sekundäransvarig i fall där en dylik prövning resulterar i ett nekande svar insatt "förläggare".

Stundom har man uttryckt att ansvarssystemet bör inrikta sig på att ställa den "mest" ansvarige till svars. Även detta torde grunda sig på att straffhotet eljest inte blir effektivt.

Se t ex SOU 1939:32 (s 21), där det sägs att ansvarssystemet söker "straffa endast en person, den mest skyldige". I SOU 1947:60 (s 146) uttrycks detta så, att det är den som "kan anses stå det brottsliga resultatet närmast" som skall straffas.

2. Ansvaret bör rikta sig mot någon som i händelse av brott lätt kan uppbringas och ställas inför rätta.

Denna synpunkt, som är direkt betingad av kravet på en effektiv repression, torde ha varit avgörande vid utformandet av det äldre ansvarssystemet enligt TFF.[7] I modern litteratur framhålls den mindre ofta, men det är inte svårt att inse att man med det allmänna straffrättsliga ansvarssystemet ofta skulle ha svårt att finna någon gärningsman. Detta förhållande har även föranlett andra rättssystem, t ex det tyska,[8] att jämte det allmänna straffrättsliga ansvarssystemet utpeka en formalansvarig för yttranden i tryckt skrift; ofta synes det i praktiken endast vara denne som kan lagföras. — Om erfarenheten av tillämpning av allmänna grunder för straffrättligt ansvar på tryckfrihetsförbrytelser yttrade man i 1887 års proposition att[9]

> "det sällan eller aldrig lyckas att med tillämpning av dessa grunder träffa den skyldige, om han vill hålla sig undan. Det är icke lätt att ådagalägga, att en tidningsredaktör, förläggare eller boktryckare haft den vetskap om innehållet just av det brottsliga stället i en skrift, som fordras för hans fällande till ansvar, och någon anvisning till författarens upptäckande kan man desto mindre vänta av desse medbrottslige, som en sådan upptäckt icke minskar deras straff, utan snarare bidrager att röja deras egen delaktighet i den begångna gärningen och befordra dem själva till straff."

Denna lagföringsaspekt berörs även i motiven till gällande TF.[10] Det bör observeras att den hänger nära samman med anonymitetsrätten. En omfattande anonymitetsrätt omöjliggör tillämpning av normala undersökningsmetoder till utrönande av vem som enligt allmänna straffrättsliga regler är ansvarig för ett tryckfrihetsbrott, varför ett annat ansvarssystem som underlättar bevisföringen

7 Se Ask s 129 med hänvisning till 1812 års proposition och Alexanderson s 116.
8 Se Löffler, bd II s 357 ff.
9 Prop 1887:21 s 28.
10 SOU 1947:60 s 145.

behövs. Och omvänt: anonymitetsrätten urholkas om myndigheterna ges möjlighet att verkställa vidlyftiga undersökningar i anledning av misstänkt tryckfrihetsbrott.

3. Repressionen måste uppfattas som någorlunda rättvis.

För att ett straffsystem skall kunna fylla sin primära funktion att förhindra brott krävs att dess postulat i huvudsak accepteras av medborgarna. Detta gäller särskilt den del av allmänpreventionen som brukar benämnas moralbildningen. Om systemet uppfattas bestraffa "fel" person råkar det i vanrykte och dess regler respekteras mindre; den auktoritativa moralbildningen försvagas och medborgarnas hämningar mot att begå de ifrågavarande brotten försvagas. "Lagen mister sitt grepp över sinnena", som Eek anmärkte i anslutning till TFF:s ansvarssystem.[11]

När det gäller allmänna straffrättsliga ansvarsregler är detta en självklarhet (det behöver inte heller som här motiveras pragmatiskt; även renodlade, aprioriska rättvise/skuld-resonemang kan anföras). Förespråkar man däremot en mer formalistisk ordning gör sig dock dessa aspekter påminda. TFF:s strängt formella system betraktades just som "orättvist"; det finns åtskilliga påpekanden av denna innebörd.

Jfr Ask s 149: "Vi kunna ej annat än instämma i en av de anmärkningar, som ansvaringssystemet framkallat, nämligen den att detta system står i öppen strid med folkfrihetens väsende, och att ingen har rätt att sälja sin frihet eller åtaga sig straff för andra, liksom ingen har rätt att för penningar eller andra värden på andra lasta straffet för sina egna lagbrott." Se vidare 1912 års betänkande s 65; där följande anförs: "Att även våra egna ansvarighetsprinciper bära inom sig frön till allvarsamma onöjaktigheter och understundom visa sig leda till (för) rättskänslan svårt stötande resultat, skall naturligen ingalunda förnekas. Såsom en sådan brist av svår beskaffenhet framstår först och främst möjligheten att en person får stånda gärningsmannaansvar för ett brott, som han i själva verket icke ens främjat, varken uppsåtligen eller ens genom försummelse, som rimligen kan läggas honom till last." (Jämför också KU 1871:7 och 1872:6 samt Rydin i Reform . . . s 240.)

Motiv som hänför sig till behovet av en vidsträckt och levande (utnyttjad) tryckfrihet.

4. Ansvarssystemet bör vara så konstruerat att det klart och tydligt pekar ut den eller dem som kan göras ansvariga. Det bör vidare gärna uttryckligen ange vilka som inte kan drabbas av ansvar, dvs positivt definiera ansvarsfriheten.

Uppställandet av dessa krav förhindrar systemet från att ge avskräckningseffekter utanför det straffbara området. Genom att uttryckligen ange vilka som inte kan straffas uppnår man kanske till och med en viss "uppmuntringseffekt".

I de angivna kraven ligger även ett starkt förutsebarhetsintresse: det måste gå att på förhand lätt avgöra vem eller vilka som ansvarar. Ett formaliserat ansvar tillgodoser detta intresse. En bestämmelse innebärande att endast "gärningsmannen" straffas skulle t ex inte uppfylla kraven, eftersom det ofta vore svårt att på förhand i t ex redaktionsarbete avgöra vem som är "gärningsmannen" till ett eventuellt brott. Endast vid ett formaliserat utpekande av den ansvarige kan

11 Eek s 108.

övriga känna sig säkra; eljest uppstår avskräckningseffekter utanför det straffbara området.

Det kan anmärkas att begreppet gärningsman i svensk straffrätt inte är särskilt väldefinierat; brottsbalkens medverkansregler gör i stort sett en närmare precisering av gärningsmannabegreppet onödig. Jfr dock t ex den besvärliga och i målet avgörande gränsdragningsfråga mellan medhjälp och gärningsmannaskap som uppkom i det s k Hedebymålet, *NJA 1979 s 802.*

5. För undvikande av avskräckningseffekter utanför det straffbara området är det en fördel om de som utan att vara ansvariga för tryckfrihetsbrott lämnat sin medverkan vid tryckt skrifts framställning garanteras anonymitet.

I svensk rätt har man sedan gammalt gjort den bedömningen att den lagliga tryckfriheten kan utnyttjas fullt ut endast om rättssystemet garanterar en viss anonymitet vid medverkan i tryckt skrift. Ett exempel på denna inställning är följande ofta anförda citat ur 1912 års betänkande.[12]

> "Den fortgående självrannsakan, varav samhället är i behov, torde allra minst i ett samhälle av våra begränsade dimensioner och inom ett folk av vår läggning kunna undvara ett effektivt anonymitetsskydd. Hänsyn till den sociala omgivningen: familj, förmän, kamrater, affärsförbindelser o.s.v., och fruktan för andligt eller ekonomiskt obehag från dess sida utövar hos oss ett övermäktigt tryck på den enskildes yttrandefrihet. Tydligen innebär ingalunda den demokratiska utveckling, varemot samhället tenderar, någon förändring i sådant hänseende, snarare tvärtom. Falsk 'kåranda' och falsk 'solidaritetskänsla' förbliva samhällsskadliga faktorer att räkna med. Anonymitetsskyddet är mot detta tryck säkerhetsventilen, som i månget fall ensam möjliggör, att ord sägas, som böra bliva uttalade, fakta framdragas, som böra bliva framdragna. Den enhälliga värme, varmed man inom den periodiska pressen omfattar detta skydd är i och för sig ett starkt vittnesbörd härom."

Det kan kanske inte påstås att anonymitetsrätten är en direkt nödvändighet för att undvika oönskade avskräckningseffekter. Klart är dock att den många gånger reellt ökar enskilda medborgares benägenhet att lämna information och material för publicering. Den torde å andra sidan lätt medföra att vissa tryckfrihetsbrott inte kan beivras "rättvist". Väljer man att stadga en anonymitetsrätt avsäger man sig nämligen, på sätt som strax skall anges, i praktiken även möjligheten att fullständigt utreda tryckfrihetsbrott.

6. Tryckfrihetsbrott bör utredas med beaktande av anonymitetsrätten.

Om icke-ansvariga medverkande i tryckt skrift skall garanteras rätt till anonymitet får detta återverkningar på hela ansvarssystemet. Anonymitetsrätten bleve nämligen en illusion om man, för att finna den ansvarige och binda denne vid brottet, vore tvungen att utreda de närmare omständigheterna kring den straffbara publiceringen; härvid skulle ju oundvikligen flera av de medverkandes anonymitet röjas. Vidare vore det stor risk för att andra, icke till brottet hörande, "konfidentiella" uppgifter skulle komma fram; risken härför skulle

12 1912 års betänkande s 63.

göra det vådligt även för den som inte vore inblandad i något som helst brottsligt, att utan att framträda offentligt samarbeta med publicister.[13] Härav följer att anonymitetsrätten i praktiken medför krav på att tryckfrihetsbrott endast skall få utredas summariskt. Det enklaste sättet att tillgodose det kravet är att stadga ett formellt ansvar för en på förhand utpekad. Argumenten för anonymitetsrätt blir på det sättet samtidigt argument för det formaliserade ensamansvaret (jfr p 2 ovan). — På detta sätt vävs argumenten samman: ensamansvaret kan motiveras med repressionens krav, men det utgör samtidigt en förutsättning för anonymitetsrätten — och det har troligen utgjort en förutsättning för hela meddelarskyddets framväxt.

Det formaliserade ensamansvaret

Det ansvarssystem som de anförda övervägandena implicerar är ett formaliserat ensamansvar. Härmed skulle avses att en på förhand bestämd person utpekas, framträder, som ansvarig för viss gärning och sedan också får bära detta ansvar även om andra enligt ”naturligt”[14] synsätt förefaller mer ansvariga för ett begånget brott. Som framgått har en dylik ordning också sedan länge upprätthållits inom den svenska tryckfrihetsrätten. Det har även framgått att formaliseringen inte kan drivas alltför långt. Det nuvarande systemet har härvid modifierats t ex genom det befogenhetskrav som ställs på ansvarig utgivare av tryckt skrift och genom att tillåta motbevisning beträffande författarskapet till icke periodisk skrift.

Ett stort problem vid anpassningen av ett formaliserat ansvar till det straffrättsliga systemet i övrigt, som däremot inte lösts, är uppsåtsfrågan. Inom straffrätten krävs normalt, som ovan kort berörts, att ansvar kan utdömas endast då ”skuld” i form av uppsåt eller i vissa fall oaktsamhet kan konstateras hos gärningsmannen. Ett sådant krav kan inte upprätthållas vid ett formaliserat ansvar; det skulle ta udden av dess preventiva och repressiva effekter. Eljest uppställda rekvisit härvidlag måste därför åtminstone delvis efterges. Äldre tryckfrihetsrätt innehöll ingen uttrycklig reglering i denna sak, men TF har i 8:12 ett särskilt stadgande om uppsåt. Problemet, som är tekniskt komplicerat, har knappast ägnats tillräcklig uppmärksamhet i lagmotiv och doktrin; det är nog inte för mycket sagt att man helt enkelt har undvikit det.

13 Jfr 1912 års betänkande s 62 f.

14 Stundom talas om ett ”naturligt” ansvarssystem i motsats till det ”konstlade”, se t ex Eek s 107 ff. Jfr även Andenæs, Rettsvesendet og massemedia, s 462.

Det subjektiva rekvisitet vid tryckfrihetsbrott

Allmänt

Tryckfrihetsansvaret är ett ansvar för att en skrift kommit att ges ut med visst innehåll.[1] Därest innehållet skulle visa sig konstituera tryckfrihetsbrott utkrävs ansvaret. Tryckfrihetsbrotten är konstruerade i nära anslutning till brottsbalken, vilken som huvudregel anger att brott endast föreligger då det begåtts uppsåtligen. Beträffande flertalet av de kategorier, som kan ställas till ansvar för tryckfrihetsbrott, gäller emellertid att de sällan kan visas ha sådan kännedom om skriftens innehåll, att de kan beslås med uppsåt i straffrättslig mening. Denna svårighet är förutsedd i TF och delvis undanröjd genom ett särskilt stadgande, intaget i 8:12, enligt vilket skriftens innehåll skall anses infört med den ansvariges, vem det än vare, vetskap och vilja. Det rör sig här om en presumtion, som inte kan motbevisas.

Denna regel har föranlett att man kommit att tala om tryckfrihetsansvaret som strikt eller objektivt. Detta språkbruk är riktigt så tillvida att den utpekade ansvarige, i denna sin egenskap, inte kan anföra sitt eget subjektiva förhållande till skriftens innehåll och övriga omständigheter kring brottet som grund för ansvarsfrihet.[2] Det är emellertid inte riktigt i den meningen att tryckfrihetsbrottets straffbarhet skulle vara helt oberoende av subjektiva omständigheter. "En sådan ståndpunkt skulle", som det heter i betänkandet, "leda till att de särskilda straffbuden vid tillämpning på tryckfrihetsbrott finge ett vidsträcktare innehåll än vid brott som ej skett genom tryckt skrift".[3]

De subjektiva omständigheter som i första hand skall beaktas, synes man ha menat i motiven, är de som förelegat hos den verklige gärningsmannen, dvs skriftens upphovsman. Med en måhända mindre lyckad formulering heter det nämligen i betänkandet att det skall beaktas om det framgår att upphovsmannen "på grund av misstag icke handlat uppsåtligt".[4] Det framhålls dock på samma ställe att det med hänsyn till anonymitetsreglerna kan vara svårt att förebringa utredning härom. I huvudsak torde ett bedömande av detta slags subjektiva faktorer få grundas på skriftens innehåll, heter det vidare; de "yttre omständigheter under vilka skriften tillkommit och det syfte som med hänsyn härtill genom skriften ådagalägges få bilda grundval för de begränsningar av det brottsliga som enligt allmän strafflag tillgodoses genom kravet på uppsåt eller oaktsamhet".[5]

De utgångspunkter som de tryckfrihetssakkunniga gav för uppsåtsbedömningen i tryckfrihetsmål är något oklara.[6] Den grundläggande tanken är, som utred-

1 SOU 1947:60 s 156.
2 Jfr dock SOU 1947:60 s 252.
3 A a s 156.
4 A st.
5 A st.
6 Jfr Kjellin, en av betänkandets författare, i FT 1952 s 328: "Det må gärna medgivas att uttalandena i betänkandet på denna punkt (SOU 1947:60 s 156) icke är så otvetydiga som vore önskvärt." Jfr även SOU 1965:58 s 59.

ningens sekreterare uttryckt saken, att "förutsättningarna för att ett brott skall anses föreligga bör vara desamma, oberoende av om gärningen betraktas som tryckfrihetsbrott eller bedömes omedelbart enligt SL".[7]

Problemet är, att denna tanke är helt oförenlig med det tryckfrihetsrättsliga formalansvarets princip, på vilken förslaget i övrigt byggde. Det karakteristiska är där bl a att en tilltalad kan fällas till ansvar för t ex förtal, utan varje kännedom om det förtal som begåtts, något som vore uteslutet enligt allmänna straffrättsliga regler.[8] Vad man i betänkandet sökt åstadkomma är därför en tulipanaros: ett straffansvar oberoende av uppsåt som skulle hanteras på sådant sätt att bedömningen blev densamma som enligt vanliga straffrättsliga regler.

Vad som anfördes blir något mer begripligt om det förstås så, att det straffbara området objektivt sett inte skall vara mer omfattande enligt TF än enligt motsvarande stadganden i allmän lag (BrB). Att den begränsning, som kravet på subjektiv täckning enligt BrB 1:2 utgör, i TF delvis motsvaras av en presumtion som upphäver just detta krav, innebär emellertid på den subjektiva sidan en avvikelse. Det var sannolikt effekterna av denna avvikelse som man i betänkandet sökte begränsa genom de — alltför allmänna — resonemang som fördes kring det subjektiva rekvisitet vid tryckfrihetsbrott.

Vad som härvid särskilt förvillar är uttalandena om uppsåtet hos "skriftens upphovsman" dvs ofta annan än den tilltalade. Samtidigt sägs att det inte är "möjligt att, såsom allmän regel, till grund för ansvaret lägga viljeriktningen hos skriftens upphovsman och, då annan är ansvarig, låta denne svara för upphovsmannens gärning".[9] På annat ställe, och i propositionen, anförs att de subjektiva omständigheterna skall beaktas om de föreligger hos den ansvarige.[10] Härtill kommer, det i och för sig fullt begripliga, uttalandet om att yttre omständigheter får bilda underlag för bedömningen (se ovan).

Det vore väl i och för sig inte omöjligt att ställa samman dessa uttalanden och TF:s systematik i övrigt till en teoretiskt hållbar konstruktion. Eftersom själva utgångspunkten för de i motiven förda resonemangen är oriktig, synes det emellertid bättre att börja i en annan ända.

Stadgandet i 8:12 avser skriftens innehåll. Den formalansvarige kan inte invända att han saknat kännedom om detta i ett eller annat hänseende. Däremot kan han invända att skriften givits ut utan hans medgivande (jämför om samtycke enligt 1:6 nedan).

Vad som skall avses med skriftens innehåll är dock inte helt självklart; en text kan ha olika innebörd för olika läsare. En läsare med vissa förkunskaper kan förstå en text som förtal under det att en läsare utan dessa kunskaper kan finna den oförarglig. Vilket är då det "innehåll" som den ansvarige skall svara för?

Tryckfrihetsansvaret är till sin grundläggande karaktär objektivt; i själva ansvarssystemet ligger implicit att man till stor del måste bortse från subjektiva faktorer.[11] Det är, särskilt beträffande periodiska skrifter, ett ansvar för flera

7 A st; jfr även SOU 1947:60 s 156.
8 Se SOU 1947:60 s 122 och SOU 1953:14 s 198.
9 SOU 1947:60 s 156.
10 A a s 252 och prop 1948:230 s 40.
11 Jfr Eek s 115.

personers arbete. Vid införandet av en artikel i en tidning kan en rad personer samverka och ha inflytande över dess innehåll; det juridiska ansvaret åvilar likväl endast en person. Även författaransvaret kan vara ett ansvar för andras gärningar; en författare kan således göras ansvarig för ändringar och tillägg som förläggaren gjort eller för ett förord eller liknande som annan skrivit. Man kan härvid med Kjellin säga att "(t)ryckfrihetsansvaret är ett slags företagaransvar, ett ansvar för en kollektiv verksamhet".[12] Det skiljer sig härmed på ett grundläggande sätt från normalt straffansvar. Och den grundläggande skillnaden är just att man såväl objektivt som subjektivt frigjort sig från den allmänna straffrättens gärningsmanna- och medverkansansvar. På den objektiva sidan har man satt in det formella utpekandet av en på förhand ansvarig, vilket på den subjektiva sidan motsvaras av plikten att tillse att inget brottsligt publiceras; inträffar detta ändå anses den utpekade "skyldig" till att inte ha förhindrat det. I ett sådant system finns det inte plats för ett traditionellt uppsåtkrav.

Kvar står problemet: ett helt objektivt ansvar är inte önskvärt eftersom det straffbara området då bleve större enligt TF än enligt brottsbalken. I exemplet ovan skulle den ansvarige således kunna dömas för förtal så snart texten av någon enda läsare kunde uppfattas som brottslig härvidlag, även om det för den ansvarige varit helt omöjligt att förutse detta. Ansvaret skulle i så fall vara rent objektivt. De uttalanden som gjorts i motiven bör ses mot bakgrund härav; avsikten bakom dem har som nämnts uppenbarligen varit att något modifiera systemets effekter.

Eftersom man i övrigt inte använder objektivt ansvar i svensk straffrätt finns det inte mycket att falla tillbaka på vid en tolkning av dess innebörd för tryckfrihetsrättens del.[13] Utgångspunkten får här bli de sakkunnigas uttalande, att de begränsningar som eljest åstadkoms genom det subjektiva rekvisitet, får ersättas av en bedömning utifrån de yttre omständigheter under vilka skriften tillkommit och det syfte som med hänsyn härtill genom skriften ådagalagts. Renodlat subjektiva faktorer som en upphovsmans eventuella villfarelser får härvid inordnas bland de omständigheter vartill en domstol har att ta hänsyn vid den samlade bedömning det måste bli fråga om. Däremot bör en normal uppsåtsbedömning vara utesluten, dvs det krävs inte, varken hos den ansvarige eller hos någon annan, uppsåt; därför kan inte heller frånvaro av uppsåt hos den verklige upphovsmannen a priori utesluta en fällande dom mot den ansvarige. I sistnämnda hänseende kan man tänka sig att en intervjuad person uttalar sig på ett sätt som är brottsligt utan att själv ha uppsåt härtill, medan det för den ansvarige utgivaren måste stå klart att uttalandet är brottsligt; den ansvarige kan då inte gå fri under hänvisning till att den intervjuade saknat erforderligt uppsåt. Motsvarande bedömning kan göras beträffande material som sänts till en periodisk skrift.

Det sagda synes dock fortfarande inte ha givit något svar beträffande det tidigare exemplet angående förtal. Vad som framgått är att den ansvariges uppsåt inte skall läggas till grund för bedömningen och inte heller upphovsmannens. Det måste i enlighet med det sagda bli fråga om en objektiviserad

12 Kjellin i FT 1952 s 329.
13 Jfr här dock allmänt Vinding Kruse, Erhvervslivets kriminalitet, s 390 ff.

prövning utifrån den publicerade texten och de omständigheter under vilka den tillkommit. Man har att utgå från de omständigheter som varit bekanta för de personer som ägt inflytande över publiceringen. Kravet på uppsåt vid förtal får konsekvensen att en fällande dom inte kan grundas på vad som därvid *borde* varit bekant. En annan sak är att det, på grund av svårigheter att utreda de närmare omständigheterna, i större utsträckning än eljest kan bli nödvändigt att grunda bedömningen på antaganden om vad som varit känt för de ifrågavarande personerna. — Mer precist än så torde utgångspunkterna för bedömandet av det subjektiva rekvisitet inte kunna anges.

Ett särskilt problem innebär de tryckfrihetsbrott som för straffbarhet förutsätter att gärningsmannen har ett fristående uppsåt, såsom högförräderi, uppror och spionerі. I första hand får man därvid göra samma typ av bedömning som i det förra fallet. Enligt uttalanden i propositionen skulle det finnas omständigheter som inte täcks av presumtionen i 8:12 beträffande vilka uppsåt i så fall skulle krävas hos den ansvarige.[14] Uttalandet avser möjligen just fristående subjektiva rekvisit.

Som ovan antytts kan det ofta inträffa att de närmare omständigheterna kring en publicering inte kan utredas. Detta beror givetvis på anonymitetsreglerna.[15] Ju mindre som härvid kan utredas, desto mer måste en bedömning grunda sig på det syfte som kan utläsas ur skriften och på allmänna antaganden kring vad som sannolikt varit känt osv. Det betyder att om skriften är brottslig och ådagalägger ett sådant syfte att uppsåtskravet anses uppfyllt, åvilar det i praktiken den tilltalade att förebringa utredning om övriga omständigheter i den mån han bedömer att dessa skulle tala till hans fördel. Anonymitetsskyddet kan då bli ett hinder för honom; den ansvarige äger givetvis inte för sitt eget väl och ve bryta tystnadsplikt enligt TF 3:3. (Däremot har han ju möjlighet att övertala en eventuell anonym sagesman att frivilligt framträda.)

Utgångspunkten för en uppsåtsbedömning vid tryckfrihetsbrott skulle därmed sammanfattningsvis vara följande.

1. Tryckfrihetsansvaret är objektivt och oberoende av uppsåt hos den tilltalade.[16]

2. Uppsåtskravet enligt allmän lag ersätts av en objektiviserad prövning av det syfte som kan anses ådagalagt genom gärningen.

3. I första hand utgår denna prövning från själva skriften; om därur kan utläsas ett syfte motsvarande uppsåtskravet är detta uppfyllt.[17]

4. I andra hand bedöms de omständigheter under vilka skriften publicerats, t ex det material som personer med inflytande över publiceringen haft tillgång till, deras kunskaper, tidsfaktorer m m. Bland dessa omständigheter ingår även det "uppsåt", de subjektiva faktorer, som kan ha förelegat hos olika agerande, i den mån de varit av betydelse för publiceringen.

14 Prop 1948:230 s 40.
15 Jfr SOU 1947:60 s 156.
16 Jfr Fahlbeck s 125 samt allmänt Eek s 115 och Alexanderson s 117.
17 Jfr SOU 1975:49 s 261.

De givna utgångspunkterna är tillämpliga även i det fall då endast oaktsamhet krävs, med undantag för att särskilt syfte då givetvis inte behöver styrkas. Den objektiviserade prövningen är ju redan i sig ett närmande till en culpabedömning.

De här givna utgångspunkterna överensstämmer med de Eek angivit.[18] Eek framhåller särskilt att det härvid visserligen kan uppkomma situationer då en fällande dom ter sig stötande för rättskänslan. "Den begränsade ansvarigheten utgör emellertid ett så väsentligt led i det tryckfrihetsrättsliga systemet att detta resultat måste accepteras", fortsätter han. — Detta påpekande, att priset för ensamansvar med meddelarfrihet och meddelarskydd är ett delvis oberäkneligt straffansvar, torde vara väsentligt för det rätta förståendet av TF:s ansvarssystem.

Vad som här förespråkats ligger också i linje med Jareborgs uppfattning om hur motiv och doktrin synes böra förstås (Jareborg, Brotten III s 217). Även massmedieutredningen har varit inne på liknande tankar (Se SOU 1975:49 s 260 f). Holmberg har, liksom Jareborg, ifrågasatt om uppsåtsbedömningen, i linje med presumtionen i 8:12, bör göras hypotetisk, dvs om man då den ansvarige t ex inte tagit del av skriften kan anta att han gjort det och dra slutsatser om vad han därvid sannolikt skulle ha insett osv (Holmberg s 78 f, Jareborg a st). Nackdelen med en sådan metod är, som Jareborg anmärkt, att den inte ger något bra svar på frågan hur uppsåtsbedömingen skall göras om den ansvarige *har* läst texten. Om detta fick ersätta det hypotetiska provet skulle det innebära att det kunde vara en fördel för den ansvarige att sanningslöst påstå att han läst texten men inte begripit för brottsligheten relevanta fakta (Jareborg a st). Det kan tilläggas att en hypotetisk prövning avseende skriftens innehåll inte ger underlag för en fullständig uppsåtsbedömning; den ger t ex ingen ledning vid bedömandet av vad den tilltalade vid en publicering känt till om en viss uppgifts sanningshalt.

I praktiken ligger konstruktionen med ett hypotetiskt antagande ganska nära vad som ovan förordats. Skillnaden är framför allt att tanken på att den ansvarige i princip skall kunna beslås med traditionellt straffrättsligt uppsåt här har frångåtts såsom oförenlig med ansvarssystemets uppbyggnad. Likheten består i att de antaganden som måste göras vid ett hypotetiskt prov om vad den ansvarige skulle ha insett osv torde få grunda sig på i stort sett samma omständigheter som den objektiviserade uppsåtsprövningen enligt ovan.

Ersättandet av uppsåtsbedömningen med en objektiviserad bedömning av en gärnings "syfte" innebär att en främmande fågel släppts in i rättssystemet. Härvid uppstår vissa anpassningsproblem; något som också inträffat vid andra rariteters införande via TF, t ex jurysystemet. De oklara motivuttalandena och frånvaron av praxis innebär ytterligare svårigheter, som gjort att den rättsliga analysen av det subjektiva rekvisitet vid tryckfrihetsbrott i detta arbete, för att inte lösas upp i ett tomt teoretiserande, måst begränsas. Om detta område gäller nämligen vad Eek en gång anförde om meddelarreglerna:[19]

> "Otvivelaktigt äro de gränsdragningsproblem som kunna uppstå svåra att avgöra. De ha icke på förhand beaktats av lagstiftaren och det måste vara i hög grad tveksamt, om rättsvetenskap och praxis på nuvarande lagstiftnings ståndpunkt skall kunna åstadkomma den konsekvens, reda och systematiska fasthet, varom lagstiftaren inte tillräckligt bekymrat sig."

18 Eek, Nya TF s 107.
19 Eek s 312; även anfört nedan s 292.

Det kan tilläggas att yttrandefrihetsutredningen föreslagit att principen i 8:12 skall utsträckas till ansvarssystem för andra medier än tryckta skrifter, bl a teaterföreställningar — dock utan att fördjupa sig i eventuella tillämpningsproblem.[20]

"Extrema förhållanden"

Straffrättskommittén kritiserade, med utgångspunkt från pressens förhållanden, synes det, tämligen utförligt vad de sakkunniga föreslagit angående det subjektiva rekvisitet;[21] kommittén var emot ett så markant avsteg från de allmänna straffrättsliga principerna, som förslaget innebar. Avslutningsvis anfördes:[22]

> "Kommittén finner i varje fall önskvärt att en mera fullständig bearbetning av hela denna problemställning ägde rum. Den intresseavvägning mellan yttrandefrihetens krav och vanliga straffrättsliga synpunkter, som det här gäller, får visserligen anses vara ytterst vansklig, men lagstiftaren synes icke kunna undandraga sig att låta densamma resultera i klarare riktlinjer än som nu äro angivna i förslagets motiv."

Det ansåg sig lagstiftaren dock i princip kunna; kritiken hörsammades inte. Beträffande ett par av straffrättskommittén givna exempel kom departementschefen emellertid att göra uttalanden av intresse. Kommittén hade anfört:[23]

> "Ännu mera otillfredsställande skulle den föreslagna regleringen enligt kommitténs mening verka i det icke otänkbara fallet att en brottslig artikel råkat inflyta i en tidning utan att ens oaktsamhet kan läggas dess ansvarige utgivare till last. Denne kan exempelvis genom någon av hans vilja oberoende omständighet ha varit förhindrad att granska artikeln eller han kan på ett för honom ursäktligt sätt ha blivit förd bakom ljuset i fråga om artikelns verkliga innebörd; det skulle också rentav kunna tänkas att artikeln insatts i tidningen först genom en kupp i sätteriet utan att utgivaren kunnat veta något därom."

Även andra remissinstanser synes ha uppmärksammat liknande fall.[24] Kritiken föranledde departementschefen till påpekandet att presumtionen i 8:12 — "liksom ansvarighetsbestämmelserna i övrigt" — uppenbarligen utginge "från normala situationer vid skriftens tillkomst"[25]; och vidare:

> "Det kan icke anses helt uteslutet att så extrema förhållanden kunna förekomma att ansvarighetsreglerna icke äro tillämpliga eller att eljest tryckfrihetsrättsliga grundsatser icke äga giltighet. I sådant hänseende innebär förslaget icke någon ändring av vad som enligt allmänna rättsgrundsatser kan anses gälla."

20 SOU 1983:70 s 314.
21 Se prop 1948:230 s 62 f.
22 Se a prop s 63.
23 Se a st.
24 Se a prop s 173.
25 A prop s 93.

På annat ställe anförde departementschefen i samma fråga:[26]

> "Beträffande det av presidenten i Svea hovrätt anförda fallet att någon bakom den ansvariges rygg insmugglat en brottslig artikel i tidning må framhållas att utgivaren icke kan undgå ansvar enbart därför att han ej gjort bruk av sin befogenhet att öva inseende över skriftens utgivning och förhindra intagande av den brottsliga artikeln. Men även i detta fall skulle möjligen så extrema förhållanden kunna tänkas att det framstår som uppenbart oberättigat att göra utgivaren ansvarig. Sådana frågor torde emellertid huvudsakligen äga intresse endast ur teoretisk synpunkt; tillräckliga möjligheter torde föreligga att med ledning av allmänna rättsgrundsatser komma till rätta därmed i rättsskipningen."

Oklart i de sålunda givna lagmotiven synes vara dels vad som innefattas i "extrema förhållanden", dels vilka allmänna rättsgrundsatser det är som skall tillämpas.

Utgångspunkten torde dock i det förstnämnda hänseendet vara att det finns fall då presumtionen i 8:12 inte skall tillämpas. Utgående från de av remissinstanserna givna exemplen skulle dessa fall vara när publiceringen framstår som en "kupp", varom utgivaren ej ägt eller bort äga[27] kännedom, eller när materialet eljest "smugglats" förbi utgivaren. Det synes dock endast kunna röra sig om åtgärder som kan betraktas som extrema; att en journalist som ett led i ett mer alldagligt intrigerande smusslar en artikel förbi utgivaren torde inte omedelbart kunna medföra ansvarsfrihet för den sistnämnde. Ett sådant handlingssätt må vara förkastligt; tillmättes det rättslig betydelse skulle det emellertid betyda att man bröt udden av regleringens preventiva effekt. Det skulle dessutom på ett med anonymitetsreglerna oförenligt sätt öppna för allsköns invändningar och parlamenterande kring införandet av enskilda artiklar. — Man bör därför ta departementschefen på orden när det står "extrema förhållanden"; i praktiken torde endast kuppfallet och därmed jämställda förhållanden aktualisera en från 8:12 avvikande bedömning.

Med allmänna rättsgrundsatser bör departementschefen ha avsett att rätt och billighet kräver att utgivaren går fri i "kuppfallet" och under andra liknande "extrema förhållanden". Tveksamt är huruvida han även avsett att man med ledning härav skulle kunna göra någon annan ansvarig. I brist på klargörande reglering torde dock såväl legalitetshänsyn som TF:s formaliserade ansvarssystem utesluta annat avsteg från regleringen än ansvarsfrihet för utgivaren. Detta innebär att ingen kan göras ansvarig i de extrema situtationer som här avses,[28] vilket väl får anses som en brist; de extrema förhållandenas uppkomst torde oftare kunna sökas i straffvärda handlingar än i rena olycksfall. Det sagda betyder även att det kan saknas en svarandepart vid befogade skadeståndskrav.

26 A prop s 174.
27 Beträffande det culpösa fallet, se citatet ur straffrättskommitténs yttrande, prop 1948:230 s 62 f.
28 Har något kunnat införas *mot* utgivarens vilja kan det dock ifrågasättas om han haft befogenhet enligt TF 5:3. Om inte kan ansvarets övergång till skriftens ägare aktualiseras.

Det är svårt att hålla med departementschefen när han anför att hithörande frågor endast skulle äga intresse ur teoretisk synpunkt. Kuppfallet är t ex i tider av bistert fackligt klimat på tidningarna alls inte orealistiskt — och det borde inte ha varit helt oförutsebart för 1948 års män. Även i andra hänseenden kan förhållandena på tidningsredaktioner vara sådana att det ingalunda enbart är av teoretiskt intresse hur tryckfrihetsrätten skall behandla egenmäktig publicering bakom utgivarens rygg. Motivuttalandena framstår här som en fantasilös ram till en onödigt primitiv reglering. Att, som i propositionen, utgå från "normala situationer" när det är fråga om strafflagstiftning är kanske inte heller helt idealiskt.

Svea hovrätt har i en ej refererad dom från 1980 prövat ett fall av "extrema förhållanden" (Svea hovrätts avd 2 dom DB 9/1980. Jfr även Cars och Danowsky, s 206 ff). I Jugoslaviska riksförbundets i Sverige tidning "Jugoslavenski List" hade införts en artikel som befanns innefatta grovt förtal. Artikeln i fråga hade tillställts tidningen av C varvid den dock av redaktionen strukits ned och redigerats kraftigt. C förmådde emellertid personligen tryckeriet att sätta i stort sett den ursprungliga texten. Tingsrätten fann omständigheterna förmildrande för utgivaren men ej av beskaffenhet att frita honom från ansvar. I hovrätten framkom att *chefredaktören* fått tidningen i korrektur och att han därvid haft möjlighet att stoppa publiceringen. Hovrätten anförde att "tidningens redaktionella ledning varit medveten om att artikeln — sådan den kom att publiceras — varit lagstridig". — Det framkom dock även att utgivaren, B, inte haft någon del i publiceringen alls; enligt den redaktionsmedlem som hördes som vittne var B:s ställning som utgivare "rent formell och innefattade inget inflytande över tidningen". — Mot bakgrund av att redaktionsledningen haft möjlighet att förhindra utgivningen ansåg hovrätten emellertid inte omständigheterna förmildrande för B, varför det av tingsrätten utmätta straffet skärptes.

Vad gäller kravet på uppsåt hos den formalansvarige synes domen ansluta till vad som ovan anförts; i och med att det funnits personer med inflytande över publiceringen som haft vetskap om den lagstridiga artikelns införande, kunde inte utgivaren försvara sig med att han själv varit ovetande härom. Frågan är dock om B överhuvud taget bort göras ansvarig; hans utgivarposition synes ju ha varit rent formell. Under sådana omständigheter skall ansvarstalan i stället riktas mot skriftens ägare. B:s ställning blev dock, enligt vad som framgår av domen, inte föremål för närmare utredning i målet, varför några slutsatser om det riktiga i att likväl låta B ansvara inte kan dras.

Krav på samtycke till skriftens utgivning som förutsättning för ansvar

Som framgått ovan i avsnittet om utgivningens betydelse kan tryckfrihetsbrott inte föreligga annat än om skriften blivit utgiven enligt 1:6. Det sägs i 1:6 att skriften skall ha *utlämnats* till spridning. I detta krav anses ligga att skriften skall ha spritts med den ansvariges goda minne; har han ej samtyckt till utgivningen skall han heller inte ansvara för skriftens innehåll. I motiven anfördes:[1]

> "Ansvaret för tryckfrihetsbrott fullföljer dock samma syfte att förebygga brott som ansvaret för annat brott. Tryckfrihetsansvaret kan därför ej grunda sig allenast på att den för skriften ansvarige medverkat till skriftens tillkomst i den egenskap lagen angiver; ansvaret måste även förutsätta att skriftens utgivning skett med hans samtycke eller eljest under hans direkta eller indirekta medverkan. Inom den ansvariga kretsen av personer kan bristande samtycke till spridning medföra övergång av ansvaret på senare led i ansvarighetskedjan."

"Samtyckesrekvisitetet" synes delvis ansluta nära till andra delar av regleringen. Beträffande författare är det således närmast identiskt med kravet i TF 8:5 respektive 3:2 på att författare skall ha framträtt frivilligt för att kunna göras ansvarig. För utgivare av periodisk skrift kan skriftens utgivande utan hans samtycke innebära att han saknat befogenhet enligt 5:3, vilket enligt 8:2 medför ansvarets övergång å ägaren. Bristande samtycke kan emellertid åberopas av samtliga presumtivt ansvariga.[2]

Om t ex författare till icke periodisk skrift eller utgivare av periodisk skrift inte i allo godkänt en viss publicering skulle han kanske kunna tänkas hävda att skriften ej blivit utgiven enligt 1:6. Detta stadgande torde emellertid inte böra förstås så, att så fort samtycke inte föreligger beträffande viss del av skriften är denna inte "utgiven". Samtyckeskravet enligt 1:6 måste anses gälla skriften i dess helhet; har den ansvarige varit införstådd med att skriften skulle komma att ges ut är den också utgiven i angiven mening, oavsett om den delvis fått ett innehåll vartill han ej samtyckt. Den sistnämnda frågan regleras i stället tydligt i 8:12, i vars motiv även sägs att utgivaren till sitt fredande inte kan åberopa att "skriftens innehåll — — — influtit däri utan hans samtycke"[3]

Viss praktisk betydelse har rekvisitet om en skrift kommit i orätta händer och därifrån spritts. Det har, som framgått, inte ansetts rimligt att ålägga någon ansvar för ett brott som fullbordats utan den ansvariges medgivande. Det bör dock observeras att det i dessa typer av fall knappast blir fråga om övergång av ansvaret; brottet kommer snarare att bli obeivrat.

Följande exempel kan tjäna som illustration. Antag att det är politiska oroliga tider. En tidning — periodisk skrift — har tagit in material som kan aktualisera tryckfrihetsbrott. Under pressläggning tillspetsas emellertid det politiska läget drastiskt.

1 SOU 1947:60 s 60. Jfr även Malmgren, TF 1:6 anm 2 samt ovan referad praxis.
2 SOU 1947:60 s 60.
3 A a s 260.

Utgivaren och ägaren blir tveksamma om det riktiga i att låta tidningen gå ut och beslutar därför att skjuta på utgivningen i avvaktan på att den politiska situationen skall klarna. Några journalister på tidningen blir otåliga och beslutar att själva sprida upplagan. Så sker också. Skriften befinns innefatta t ex uppvigling. Antag för enkelhets skull också att tidningen trycks på eget tryckeri. Varken utgivare, ägare eller tryckare kan då ställas till ansvar. Journalisterna är visserligen utspridare i TF:s mening, men utspridare kan endast göras ansvarig om skriften saknat eller haft oriktiga ursprungsuppgifter — något som det inte finns anledning att förutsätta i exemplet. Följaktligen kan ingen ställas till ansvar.

Det kan anmärkas att s k objektivt förfarande , dvs talan om skrifts konfiskation då ingen kan göras ansvarig för dess innehåll (TF 9:5), inte heller kan tillgripas annat än mot utgiven tryckt skrift; 9:5 förutsätter tryckfrihetsbrott, vilket i sin tur definitionsmässigt endast kan förekomma i skrift som blivit utlämnad till spridning i enlighet med 1:6.

Skulle skriften däremot innefatta t ex grov obehörig befattning med hemlig uppgift eller landsförräderi — t ex i form av spridande av misströstan bland allmänheten — kan journalisterna eventuellt ställas till ansvar enligt 7:3, om de medverkat på där angivet sätt, eftersom denna bestämmelse inte förutsätter att skrift utgivits.

Man kunde tänka sig att myndigheterna i det förra fallet ändå skulle rikta ansvaret mot utspridaren under åberopande av att de tillhör ansvarskedjan och att det räcker att någon i denna kedja lämnat ut skriften för att den skall anses utgiven enligt 1:6. En sådan tolkning är dock inte möjlig eftersom den i praktiken skulle upphäva "samtyckesrekvisitet": varje form av spridande skulle ju nämligen ha denna effekt.[4] Just spridande av olovligen frånhänd skrifts upplaga nämns för övrigt i motiven som exempel på fall där utgivning ej föreligger.[5]

4 Jfr Strömberg s 14.
5 SOU 1947:60 s 60.

Den s k instruktionen. TF 1:4

I TF 1:4 återfinns ett stadgande, riktat till dem som har att tillämpa TF, med anvisningar om hur förordningen rätteligen skall tolkas. Bestämmelsen, som hade en motsvarighet i TFF, har sedan länge gått under benämningen "instruktionen". Den har följande lydelse:

> "4 § Envar, vilken blivit förtrott att döma över missbruk av tryckfriheten eller eljest vaka över denna förordnings efterlevnad, bör därvid städse hava i åtanke att tryckfriheten utgör grundval för ett fritt samhällsskick, alltid fästa sin uppmärksamhet mera på ämnets och tankens än på uttryckets lagstridighet, på syftet än på framställningssättet, samt i tvivelsmål hellre fria än fälla."

I 1812 års TFF var instruktionen placerad som ingress till förordningens "brottskatalog", dvs § 3. Till stora delar överensstämmer dagens instruktion ordagrant med vad där stadgades. Delvis var den äldre lydelsen dock tydligare. Bl a talades det uttryckligen om "skriftens åsyftning" i stället för som nu allmänt om "syftet"; det sistnämnda skulle kunna förstås som avseende gärningens eller gärningsmannens syfte. Vidare innehöll den äldre lydelsen ett särskilt förbud mot att "draga obestämda slutföljder av uttrycken". — Av motiven till TF synes dock framgå att de ändringar som gjorts endast avsett språkliga förtydliganden (jfr prop 1948:230 s 113).

Instruktionen är, som framgår av dess lydelse, en tolkningsregel, inte en ansvarsfrihetsgrund. I sin äldre lydelse avsåg den uttryckligen "tvetydiga fall", vilket fortfarande får anses vara dess primära användningsområde. Den kan också få genomslag i straffmätningsfrågor, som ju aldrig är självklara.

Redan 1912 ifrågasattes det lämpliga i att ha tolkningsregler intagna direkt i en lagtext.[1] I andra sammanhang förekommer det knappast (jfr dock 84 § i 1809 års regeringsform). Det kan ju också hävdas att vad i instruktionen sägs om att i tvivelsmål hellre fria än fälla endast är ett uttryck för de ändå gällande principerna in dubio pro reo och in dubio mitius.[2] 1909 års sakkunniga bedömde dock att instruktionen var "en av tryckfrihetsförordningens verkliga kärnpunkter", som också gav uttryck för TFF:s anda.[3] Det sistnämnda framgår även i 1948 års proposition, där det framhålls att stadgandet äger betydelse för att belysa tryckfrihetens allmänna innebörd.[4]

Instruktionen kan således ses som ett uttryck för den anda vari TF skall tillämpas. I dess framhävande av tryckfriheten som grundval för ett fritt samhällsskick får även förstås en hänvisning till TF 1:1 1 och 2 st.[5] Ett annat sätt att uttrycka detta är att instruktionen bör förstås som en generell intressekollisionsnorm, enligt vilken yttrandefrihetsintresset skall beaktas vid all tillämpning enligt TF.[6]

Det kan synas som 1:4 anknyter till subjektiva omständigheter och att man vid dess tillämpning skulle ha att ta ställning till uppsåtsfrågor. Bedömningen av det

1 1912 års betänkande s 149.
2 Jfr SOU 1983:70 s 196.
3 1912 års betänkande s 149.
4 Prop 1948:230 s 112; jfr även SOU 1983:70 s 196 f.
5 Jfr a prop s 112 f.
6 Jfr vad nedan vid förtal sägs om "abstrakt" intressekollision. Jfr även SOU 1983:70 s 197.

"syfte" som omtalas i bestämmelsen är dock objektiv; vad som avses är, som straffrättskommittén anmärkte, "formen och innehållet av vad som publiceras och icke ——— den ansvarige utgivarens subjektiva förhållande".[7] Med syftet avses således det syfte som framträder i skriften, inte mer allmänt vad som kan antagas ha varit den tilltalades syfte eller syftet med publiceringen. Som ovan nämnts framgick detta tydligare enligt den äldre lagtexten, vilken använde uttrycket "skriftens åsyftning".

Att bedömningen enligt 1:4 skall ske objektivt betyder också att den skall avse brottets objektiva sida. Om en skrift friats under hänvisning till 1:4 innebär detta inte bara att den tilltalade skall frikännas utan även att skriften inte är brottslig. Att bestämmelsen inte är en ansvarsfrihetsgrund innebär vidare att den tilltalades uppfattning att han gynnat ett sådant ändamål som TF skyddar inte kan tillmätas betydelse om den inte har täckning i objektiva förhållanden. Dylika omständigheter får i stället beaktas inom ramen för den objektiviserade uppsåtsprövningen (de kan t ex ha betydelse vid försvarlighetsbedömning enligt förtalsbestämmelsen).[8]

Förhållandet mellan TF:s uppsåtsprövning och instruktionen kan sägas vara att det syfte som skall beaktas enligt 1:4 är skriftens syfte i förhållande till de intressen TF avser att skydda, medan uppsåtsprövningen är knuten till det aktuella brottets rekvisit. En ytterligare skillnad är att den sistnämnda prövningen kan inkludera subjektiva omständigheter.

Instruktionen äger betydelse för frågan om vilken vikt skriftens innehåll respektive dess form skall tillmätas vid den rättsliga bedömningen. Av det ovan sagda har framgått att 1:4 inte öppnar möjlighet för slutsatser angående skriftens syfte med mindre de har täckning i själva skriften (jfr den äldre lydelsens förbud mot att "draga obestämda slutföljder av uttrycken"). Det innebär att man i princip är förhindrad, i vart fall under åberopande av instruktionen, att läsa mellan raderna eller eljest spekulera kring ett brottsligt syfte i en skrift, t ex med utgångspunkt från vad som tidigare är känt om dess författare. De tryckfrihetssakkunnigas uttalande att ett omskrivande framställningssätt inte bör fria från straff då det brottsliga syftet står klart, kan således inte förstås så att straff skulle kunna utgå där brottet inte tillika kan utläsas ur skriften.[9] Den anda vari 1:4 stiftats påbjuder också försiktighet vid denna typ av ställningstaganden.

Eljest torde instruktionen på denna punkt vara att tolka så att ett överilat framställningssätt kan ursäktas om tryckfrihetsrättsliga hänsyn kan åberopas. Om så inte är fallet utgör en olämplig form snarast en försvårande omständighet, dvs 1:4 betyder knappast att man skall bortse från formen i de fall då redan innehållet är klart straffbart. (Jfr vidare vad som nedan sägs vid uppvigling.)

Som yttrandefrihetsutredningen framhållit torde det vara svårt att avgöra vilken roll instruktionen spelar i rättstillämpningen; utredningen själv antog dock att den "utgjort en betydelsefull och allmänt respekterad länk i skyddet för tryckfri-

7 Se prop 1948:230 s 62.
8 Jfr t ex motsvarande förhållanden vid nödvärn, se t ex KBrB II s 666.
9 SOU 1947:60 s 214.

heten".[10] Enligt sin äldre lydelse var instruktionen föremål för prövning i *NJA 1943 s 445*. I Cars och Danowskys material finns exempel på att stadgandet åberopats.[11] Det kan också noteras att det åberopats vid lagstiftningen rörande uppvigling.[12] Ett exempel på fall där instruktionen borde ha kunnat läggas till grund för en friande dom är det nedan (s 248) omtalade målet mellan journalisten Tony Rosendahl och Nya Wermlands-Tidningen; det angripliga låg där inte i uppgifterna i sig — de kunde såväl enligt förtalsbestämmelsen som mot bakgrund av TF:s skyddsintressen anses försvarliga — utan i den tarvliga form vari de uttryckts.

10 SOU 1983:70 s 196.
11 Se t ex Cars och Danowsky s 164; jfr även tingsrätten i *SvJT 1977 rf s 33*.
12 Prop 1970:125 s 57, se även nedan s 205.

Annonsundantaget. TF 7:2

TF innehåller i 7:2 en ansvarsfrihetsregel som anknyter till subjektiva faktorer. Som framgått ovan gör TF för sin tillämplighet inte skillnad mellan annonser och annan typ av text. Regeln i 7:2 särbehandlar dock annonser och liknande med utgångspunkt från vad som kan begripas av den för skriften ansvarige. Stadgandet har följande lydelse:

> "**2** § Såsom tryckfrihetsbrott skall icke anses tillkännagivande i annons eller annat sådant meddelande, om ej av meddelandets innehåll omedelbart framgår att ansvar för sådant brott kan ifrågakomma. Är i förening med omständighet, som icke omedelbart framgår av meddelandets innehåll, meddelandet straffbart, gälle vad därom är stadgat. Vad nu sagts äge motsvarande tillämpning i fråga om meddelande genom chiffer eller på annat sätt, som är hemligt för allmänheten."

Förutom annonser gäller regeln således "annat sådant meddelande". Härmed avses dock enligt motiven inte annat än "sedvanliga notiser, vilka på grund av sitt innehåll ha samma uppgift som annons".[1] Beträffande allt annat innehåll i tryckt skrift gäller alltså att TF:s ansvarssystem skall tillämpas även om ett meddelandes straffbarhet framgår endast för den som har vissa förkunskaper. I ett sådant fall kan det dock tänkas att straffrihet i stället följer enligt den objektiviserade uppsåtsbedömningen.

Av det sagda följer även att 7:2 inte har någon generell betydelse för frågan om TF:s exklusiva tillämpningsområde.[2] Stadgandet gäller därmed endast annonser och liknande meddelanden vilka i och för sig ansetts falla inom TF:s område.

Det kan observeras att stadgandet har två funktioner: enligt 7:2 1 p avlyfts den formalansvarige sitt ansvar; enligt 2 p öppnas möjlighet att i stället bedöma förfarandet enligt allmän lag. Prövningen skall ske helt objektivt; det är inte fråga om vad den ansvarige själv begripit, utan vad en person i dennes ställning kan antas förstå. Detta innebär bl a att en ansvarig utgivare som tar in dylik annons men faktiskt inser dess brottslighet visserligen befrias från sitt ansvar enligt TF, men han kan i stället bestraffas enligt allmän lag, med tillämpning av vanliga uppsåtsregler, som gärningsman eller för annan medverkan.[3]

I stadgandets 3 p har chiffermeddelande eller annat för allmänheten hemligt budskap jämställts med de behandlade annonsmeddelandena. I motiven har anmärkts att här inte inkluderas meddelanden som i och för sig endast kan förstås av den som har vissa kunskaper, t ex kännedom om teknisk terminologi eller främmande språk.[4]

Det framgår av motiven att bakgrunden till införandet av detta tämligen kasuistiska stadgande i en reglering, som eljest inte detaljreglerat vare sig sin

1 Prop 1948:230 s 174.
2 SOU 1947:60 s 244.
3 Jfr prop 1948:230 s 173.
4 SOU 1947:60 s 245.

tillämplighet eller frågor om subjektiva omständigheters betydelse, är ett något udda rättsfall från 1934.[5]

NJA 1934 s 7. Barberaren Schwartzberg hade till en tidningskiosk — av HD jämställd med redaktion — för införande i periodisk skrift inlämnat en annonstext vari uppgavs att Elna och Mulle S blivit lyckliga föräldrar till en gosse. Annonsen infördes i tidningen. Emedan Elna och Mulle ingått äktenskap blott fem dagar tidigare ansåg de annonsen innefatta ärekränkning och de stämde barberaren härför. Denne fälldes i HD till ansvar för att han "låtit till tidningens redaktion avlämna omförmälda skriftliga tillkännagivande".

Tryckfrihetssakkunniga tolkade fallet så, att TFF inte ansetts tillämplig på annonsens publicerande, på grund av att dess brottslighet inte framgick för den som inte känt till att makarna så nyligen gift sig.[6]

Som framgår nedan (s 294) bör fallet dock snarare tolkas så, att HD inte ansåg själva meddelandegärningen skyddad av TFF. (Jfr även det *skiljaktiga* justitieråd vars skrivning överensstämmer med de sakkunnigas tolkning.)

Fallet togs till intäkt för att en särreglering behövdes. Trots att det således sannolikt feltolkats i motiven utgör de omständigheter som aktualiserades exempel på vad som avses i 7:2.[7]

Jämför här även *NJA 1945 s 680,* vilket rättsfall dock icke anförts i motiven. I tidningen Bohuslänningen, utkommande i Uddevalla, återfanns den första april 1944 följande annons:

"I kväll gå vi på vårbalen Grand Hôtel. Karl Gerhard sjunger. Bob Larnys orkester spelar. Dans. Utsträckt tid. Fri entré. Bordsbeställn. Namnanr."

Omedelbart härunder stod följande annons:

"Den 1:ste april. Stadshotellet, Uddevalla. Inget aprilnarri men dans och utsträckt tid."

Ägaren av Grand Hôtel, en herr Ekman, stämde Stadshotellets innehavare, Edla Svensson, för ärekränkning; Stadshotellets annons vore ägnad att få allmänheten att tro att Grand Hôtels annons var ett skämt och således lögnaktig, vilket påstående vore kränkande för Ekman. Den trots Karl Gerhards apparence låga tillströmningen till balen tydde också på att annonsen uppfattats på det sättet. Svensson invände dels att annonsen inte innehöll något påstående om Ekman varför ärekränkning inte kunde föreligga, dels att målet borde handläggas som tryckfrihetsmål, varvid Svensson inte vore rätt svarande.

RR ogillade talan under motivering att förfarandet ej utgjorde ärekränkning. HovR gjorde ej ändring. HD fastställde domslutet, men under motivering att TFF var tillämplig varvid Svensson inte kunde göras ansvarig.

En rimlig slutsats är att TFF ansetts exklusivt tillämplig på ärekränkning genom annons i tryckt skrift. Enligt gällande rätt synes en tidning helt sakna undersökningsplikt beträffande annonser av vars innehåll inte omedelbart framgår att tryckfrihetsbrott kan komma i fråga,[8] eller som det uttrycks i förarbetena, "annonser och andra sådana meddelanden, vilka genom sin alldagliga form framstå som oklanderliga".[9] Det betyder att ett ansvarsyrkande av denna typ numera skulle kunna riktas direkt mot annonsören — bortsett från att det i fallet påtalade yttrandet knappast skulle uppfylla rekvisiten för förtal.

5 Se a a s 123.
6 A st.
7 Om 7:2 se även Nial, Annonsavtalet s 77 ff.
8 Jfr dock Nial s 78, vars framställning här dock möjligen avser äldre rätt.
9 SOU 1947:60 s 123.

Subjekt för tryckfrihetsrättsligt ansvar. Ansvarskategorier och ansvarsordning

TF:s ansvarssystem bygger på tanken att det i princip alltid skall finnas någon som kan göras straffrättsligt ansvarig för innehållet i tryckt skrift, men att detta ansvar samtidigt skall utesluta ansvar för alla andra som medverkar. TF utpekar därför successivt olika ansvarssubjekt; utgångspunkten är en primäransvarig, vars ansvar under vissa förutsättningar övergår på en sekundärt ansvarig osv. Den ansvarsordning som sålunda uppställs är olika utformad för periodisk respektive icke periodisk skrift; man talar om att det föreligger två "ansvarskedjor". Subjekten är härvid för periodisk skrift utgivare, ägare, tryckare och utspridare samt för icke periodisk skrift författare, (utgivare), förläggare, tryckare och utspridare. Talet om en successiv ansvarskedja innefattar dock en viss förenkling; som nedan skall framgå hoppar ansvaret ställvis lite av och an. Detta gäller särskilt förhållandet mellan ägare och utgivare av periodisk skrift, där det egentligen endast är en definitionsfråga vem som skall anses primäransvarig; eftersom TF i första hand utpekar utgivaren kommer dock detta också att vara utgångspunkten i denna framställning.

Dispositionsmässigt görs i framställningen inte någon åtskillnad mellan ansvarskedjorna, utan de olika subjekten behandlas fristående; detta bl a för att undvika upprepningar.

Ansvarsövergång enligt TF 8:10

Innan ansvarssubjekten och de olika ansvarsfallen behandlas skall några ord sägas om den gemensamma regeln om ansvarsövergång i TF 8:10. Bestämmelsen gäller flertalet ansvarskategorier; dock med en viss begränsning beträffande utgivare av icke periodisk skrift[1] och den gäller inte alls beträffande utspridare.

Det är två typer av fall som regleras. Det första är då den som ansvarig utpekade vid skriftens utgivande inte haft känt hemvist i Sverige, samtidigt som det i målet inte kan utrönas om han uppehåller sig i landet och i så fall var. Det föreligger således två rekvisit, vilka bägge måste vara uppfyllda för att ansvaret skall övergå till nästa led. Har t ex tryckaren förvissat sig om att förläggaren hade känt hemvist i landet vid uppdragets utförande riskerar han inte ansvar för förläggarens eventuella senare avvikande — i ett sådant fall kan den situationen uppstå att ingen kan straffas.[2]

Av förarbetena framgår att ansvaret för den utpekades hemvist i landet osv är strikt; i propositionen anfördes:[3]

> "Att göra ansvarets övergång beroende av att den på vilken ansvaret övergår känt till att den före honom ansvarige saknade hemvist i riket kan ej anses lämpligt; det bör åligga honom att förvissa sig om hur därmed förhåller sig."

1 Ansvaret övergår här endast i de fall som avses i 8:6 1 st.
2 För kritik och ställningstaganden i denna fråga, jfr prop 1948:230 s 63 f och 93; även SOU 1947:60 s 258.
3 Prop 1948:230 s 181.

Det andra fallet som regleras i bestämmelsen är då den utpekade ansvarige enligt allmänna regler inte är straffbar.[4] Vad som avses är att den utpekade inte är straffmyndig, dvs är under femton år, eller att han på grund av "sinnesbeskaffenhet", som det heter i betänkandet[5] inte kan straffas. Under sådana förhållanden övergår i stället ansvaret till nästa led.

Vid dessa fall är ansvaret emellertid inte strikt; den uttryckliga förutsättningen för ansvarets övergång är att den å vilken ansvaret skall övergå känt till eller bort känna till den omständighet som utesluter att den utpekade straffas.[6]

Utgivaransvar för periodisk skrift

Utgivaren enligt TF 8:1 är den för periodisk skrift primäransvarige; tanken är att denne normalt skall ansvara för innehållet och eventuella tryckfrihetsbrott.

I TF 5:2 anges sålunda att för periodisk skrift "skall finnas en utgivare". Bestämmelsen är sanktionerad i 5:12. Sanktionshotet riktar sig mot skriftens ägare, som enligt 5:3 har att utse utgivare. Enbart en överenskommelse mellan ägaren och en annan person att denne skall fungera som utgivare är dock inte tillräckligt för att utgivarskap i TF:s mening skall föreligga. Först i och med att ägaren enligt 5:4 gjort anmälan hos myndighet (Patent- och registreringsverket, se TL 7 §) om vem skall fungera som utgivare får detta verkan enligt TF.

Att ansvarsställningen för utgivaren inte uppkommer i och med utseendet enligt 5:3, utan genom anmälan enligt 5:4, framgår av 8:2: om utgivningsbevis saknas ansvarar alltid ägaren — jämför 5:5 2 st — och detsamma gäller då den som finns angiven som utgivare i ett förekommande utgivningsbevis inte längre fungerar som sådan. Detta formella betraktelsesätt kan inte rubbas av att man internt på tidningen utsett en (annan) utgivare, även om denne också upprätthåller funktionen.

Anmälan om utgivare skall inkludera bl a förklaring av utgivaren att han åtar sig uppdraget. Utgivarens ansvar upphör om han skiljs eller skiljer sig från uppdraget, t ex genom att ägaren anmäler ny utgivare, eller om skriftens utgivningsbevis återkallas. Fortsätter i sistnämnda fall skriftens utgivning ansvarar ägaren för innehållet.

Anmälan utgör emellertid endast den formella förutsättningen för utgivarens ansvar; härutöver finns vissa andra krav som måste vara tillgodosedda vid äventyr att ansvaret eljest drabbar ägaren. Ytterligare ett formellt krav föreligger dock i 5:11, som stadgar att utgivarens namn skall utsättas å skriften. Brott häremot leder dock inte till ansvarsövergång; stadgandet är i stället bötessanktionerat i 5:14.

Övriga förutsättningar för utgivares ansvar kan sammanfattas under krav på behörighet respektive befogenhet.

4 SOU 1947:60 s 258.
5 A st.
6 Jfr härom i prop 1948:230 s 181 f och SOU 1947:60 s 258.

Behörighetskravet

Behörighetskravet enligt 5:2 innehåller fyra punkter. De är alla lätta att uppfylla; syftet torde inte vara att försvåra utgivandet av periodiska skrifter, utan att säkerställa att de som görs ansvariga kan lagföras och i möjligaste mån ersätta de publicetetsskador de kan ha orsakat.

Enligt TF skall utgivaren vara *svensk medborgare,* om ej annat föreskrivs i lag. Skälet härtill torde ursprungligen ha varit att man ville markera och hävda den svenska pressens oberoende.[7] Detta skäl lär numera, åtminstone beträffande utgivare, vara mindre vägande; tvärtom talar berättigade invandrarintressen för att hinder av denna art ej bör resas. Som framgår av lagtexten öppnar också TF möjlighet att i allmän lag dispensera från kravet på svenskt medborgarskap. I TL 6 § har även medgivits att utländsk medborgare får vara utgivare på samma villkor som svensk. Notera dock att den utländske medborgarens rättighet härvidlag saknar grundlagsskydd. Förutom i detta konstitutionella hänseende upprätthålls således inte detta behörighetskrav enligt TF för närvarande.

Däremot kräver TF att utgivaren skall vara *bosatt i Sverige.* Det är givetvis lagföringsaspekten som här gör sig gällande. Ägaren står enligt 8:2 1 st ett strikt ansvar för att villkoret uppfylls. Det kunde synas som denna fråga är reglerad i den generella bestämmelsen om ansvarsövergång i TF 8:10. Utgivaransvaret är dock inte nämnt i detta stadgande.[8] Det bör vidare observeras att 8:10 inte medför ansvarsövergång om den, i och för sig i Sverige ej bosatte, kan uppbringas inom landet, något som inte gäller enligt 8:2, varför det här för ansvarets övergång å ägaren saknar betydelse om utgivaren skulle kunna uppbringas; 8:2 innebär således ett strängare ansvar för ägaren än om 8:10 hade varit tillämplig.

Utgivaren får *inte vara omyndig* och *inte heller försatt i konkurs,* stadgas slutligen. Även här är det lagföringsaspekten och kanske särskilt intresset av att den ansvarige skall vara i någon mån solvent att ersätta eventuella skador som ligger bakom.[9] — Det bör observeras att 8:2 även här ger ägaren ett strängare — strikt — ansvar än 8:10. 8:2 bör härvid, som lex specialis, äga företräde. 8:10 får däremot självständig betydelse om utgivaren är sinnessjuk, men ej omyndigförklarad.

Ägaren ansvarar således strikt för att de nämnda kraven är uppfyllda. Att Patent- och registreringsverket godtagit en utgivare kan inte avlyfta ägaren detta hans ansvar. Lagtexten synes i och för sig förutsätta att myndigheten inte kan missta sig eller vilseledas, när det i 8:2 sägs att ansvaret övergår då utgivaren inte *längre* är behörig. Allt talar dock för att detsamma måste gälla om stadgad behörighet aldrig förelegat.

Befogenhetskravet

Enligt TF 5:3 skall utgivaruppdraget innefatta befogenhet att öva inseende över skriftens utgivning och bestämma över dess innehåll så att inget införs i skriften

7 Jfr Malmgren, TF 5:2 anm 2.
8 Jfr SOU 1947:60 s 258.
9 A a s 234.

mot utgivarens vilja. Enligt samma bestämmelse gäller att inskränkning i denna befogenhet skall vara utan verkan.

Det sistnämnda betyder att befogenheten inte med tryckfrihetsrättslig verkan kan inskränkas genom lag eller avtal. Har en inskränkning likväl faktiskt ägt rum medför detta att utgivaren inte längre är ansvarig; ansvaret övergår till ägaren (8:2 2 st. Jfr även det ovan s 104 refererade hovrättsfallet).

Syftet med regeln i 5:3 och dess "sanktion" 8:2 är att förhindra ett bulvansystem, genom uppställande av krav på att utgivaren skall ha ett verkligt inflytande över skriftens innehåll. Stundom åberopas bestämmelsen också i mer fackligt betonade kompetenstvister, varvid även viss förvirring om rättsläget yppats. Det kan därför vara skäl att något närmare redovisa bestämmelsens bakgrund och plats i systemet.

Enligt äldre rätt ställdes endast rent formella krav på utgivaren; TFF stadgade således, förutom att vederbörlig anmälan skulle ha gjorts, att till utgivare ej kunde utses någon som "för nesligt brott blivit dömd, eller förklarats ovärdig att föra andras talan" (TFF § 1 mom 4 i 1812 års lydelse). I materiellt hänseende ställdes däremot inga som helst krav; utgivaren kunde, som framgått, vara en person utan varje annan anknytning till skriften, än den att han åtagit sig att ansvara för dess innehåll.

Missnöjet med den äldre ordningen har tidigare redovisats. Början till den förändring av TFF:s ansvarssystem, som slutligen kom att genomföras under de sista av de nära etthundrafyrtio år lagen bestod, kan sökas redan i 1887 års förslag. Detta innebar att den för periodiskt utkommande skrift primäransvarige utpekades enbart efter materiella kriterier; ansvaret skulle bäras av "den verklige redaktören"[10]. 1912 års förslag anslöt nära härtill; ansvaret åvilade där "den *verklige* ledaren av en tidning eller tidskrift".[11] Denne skulle benämnas huvudredaktör och vara angiven å skriften samt vederbörligen anmäld (förslaget 4 kap 7 och 11 §§). Visade det sig sedan att den anmälde ej utövade den faktiska ledningen, kunde detta i sig medföra straff för såväl den uppgivne som den verklige huvudredaktören samt även för "förläggaren" (4 kap 9 §).[12] För innehållet ansvarade under alla förhållanden den verklige huvudredaktören, varom bevisning fick föras.[13] Utgångspunkten vore härvid att huvudredaktören var den som i denna egenskap hade "inseende över skriftens utgivning och äger bestämma dess innehåll" (förslaget 4 kap 7 §).[14]

I 1935 års förslag (SOU 1935:8) hade termen huvudredaktör utmönstrats; den ansvarige kallades åter utgivare. Anledningen härtill var att titeln huvudredaktör börjat ges åt personer i lägre ställning än som här avsågs.[15] I övrigt anslöt förslaget i det närmaste helt till vad som framlagts 1912. Utgivaren utpekades således som den som i denna egenskap utövade inseende över skriftens utgiv-

10 Prop 1887:21 s 30.
11 1912 års betänkande s 68.
12 Med "förläggare" avsågs tidningsföretagets ägare, se 1912 års bet s 263.
13 1912 års betänkande 69.
14 Lydelsen återfanns även i 1887 års förslag (se prop 1887:21 s 30).
15 Se SOU 1935:8 s 139.

ning och bestämde dess innehåll (förslaget § 1 mom 4). Man tillfogade i motiven att det "avgörande därvidlag torde, med hänsyn till huru förhållandena i praktiken gestalta sig, böra vara utövandet av det stadigvarande överinseendet över redaktionsarbetet".[16] Att annan angivits som utgivare saknade, liksom i 1912 års förslag, betydelse för ansvarsplaceringen; denna följde det verkliga utgivarskapet, varom fri bevisning avsågs få föras.[17]

I ett i 1939 års betänkande (SOU 1939:32) omnämnt yttrande skall "tidningsmannaorganisationerna" i anledning av 1935 års förslag ha anmärkt att man på redaktionsledarnivå knappast bestämde tidningens innehåll, medan man däremot hade inseende över skriftens utgivning. Man förordade därför den något vagare bestämningen, att den ansvarige skulle, förutom öva inseende över skriftens utgivning, inta en ledande ställning inom skriftens redaktion.[18] De sakkunniga synes ha tagit intryck av detta; i förslaget försvann kravet att utgivaren skulle bestämma över skriftens innehåll. Det ersattes av det nu gällande stadgandet att utgivaren skall äga sådan bestämmanderätt över skriftens innehåll att inget får införas däri mot hans vilja (förslaget § 1 mom 7). Syftet angavs dock — "i anslutning till 1935 års förslag" — vara att utgivaren "verkligen" skulle äga "bestämmanderätt över skriftens innehåll".[19] I lagtexten angavs vidare att därest flera personer medverkade vid redigeringen, skulle "chefsredaktören eller någon som eljest intager en verkligt ledande ställning inom redaktionen vara utgivare" (förslaget § 1 mom 7).

I sistnämnda hänseende anmärkte pressorganisationerna att det särskilt vid stora tidningar ofta vore lämpligare att annan person än chefredaktören fungerade som utgivare.[20] Detta hörsammades av departementschefen; han lät bestämmelsen i denna del utgå, varvid han i motiven tillade:[20a]

> "Att utgivaren under alla förhållanden skall intaga en ledande ställning inom redaktionen framgår av det allmänna stadgandet att utgivaren skall ha inseendet över utgivningen och äga bestämmanderätt över skriftens innehåll."

Rättsläget när de nya reglerna slutligen infördes 1941 (SFS 1941:90) kan mot bakgrund av det sagda beskrivas på följande sätt. Regleringen kräver att utgivaren skall utöva inseende över skriftens utgivning. Häri ligger ett krav på att utgivaren skall stå i nära kontakt med och följa den löpande utgivningen; i praktiken torde det innebära att han måste tillhöra redaktionen.

Läget är mer oklart vad gäller bestämmanderätten över innehållet. I de äldre förslagen torde man ha avsett att utgivaren helt skulle bestämma vad som fick införas, dvs en både negativ och positiv bestämmanderätt. Uttalandena under förarbetena till den antagna lagen synes dock betyda att utgivarposten inte nödvändigtvis måste besättas med tidningens "verklige ledare". Lagtexten synes

16 A st.
17 A a s 140. Förslaget behandlat i KU 1936:42.
18 SOU 1939:32 s 25.
19 A a s 25 f.
20 Prop 1940:270 s 21.
20a A prop s 24.

ju också enbart stadga en negativ bestämmanderätt för utgivaren: han äger hindra att material införs; däremot sägs inte att han positivt skall äga rätt att få material infört — mot t ex tidningsledningens vilja. — Häremot skulle dock kunna invändas att stadgandets övergripande innebörd måste vara att utgivaren skall äga den faktiska bestämmanderätten över skriftens innehåll i dess helhet. Departementschefens ovan citerade uttalande, som sträcker sig längre än lagtexten, kan möjligen anföras till stöd härför.

Även lagtextens ordalydelse öppnar för en mindre kategorisk tolkning. Det står att utgivaren skall "bestämma över (skriftens) innehåll så att intet däri får införas mot utgivarens vilja". Det står inte: "Intet får införas i skriften mot utgivarens vilja". Satsen har således två led, där det första ledet har en mer allmän innebörd än det senare, varför det kunde hävdas att stadgandet inte kan förstås på annat sätt än att det i varje fall avser att ge utgivaren en något vidsträcktare befogenhet än endast rätten att hindra publicering.

Som nämnts har det angivna stadgandet i här relevanta delar ograverat införts i TF (5:3). Under förarbetena till TF gjordes dock några för den här behandlade tolkningsfrågan intressanta uttalanden. Dessa uttalanden fullföljer den ovan beskrivna utvecklingen från en utpräglat materiell syn på utgivarskapet i 1912 års förslag mot en mer formell reglering. Kravet på att utgivaren skall utöva den redaktionella ledningen tonas ned; något krav på verkligt ledarskap var det inte längre tal om. Befogenheterna i utgivaruppdraget torde visserligen, anförs i betänkandet:[21]

> "(v)anligen — — — vara förenade med ett mera allmänt uppdrag att utöva den redaktionella ledningen inom företaget eller viss del därav. Detta är emellertid en fråga som icke regleras i tryckfrihetsförordningen utan ankommer på det privaträttsliga avtalet mellan ägaren och utgivaren."

Det får därmed anses klarlagt att stadgandet i 5:3 inte i sig ger utgivaren någon rätt mot ägaren eller tidningsledningen i övrigt att införa material. Stadgandet konstituerar över huvud taget inte någon rätt för utgivaren; det innebär egentligen endast att ägaren har att respektera utgivarens befogenhet att vägra införa visst material i skriften, vid äventyr att han eljest själv blir ansvarig för innehållet. En annan sak är att ägaren inte för jämnan kan driva tidningen alltför självsvåldigt gentemot utgivaren.

Förutsättningen för att ansvaret för den periodiska skriften skall övergå från utgivaren till ägaren på grund av brister i befogenhetskravet, är att utgivaren *faktiskt* inte har eller har haft de befogenheter han enligt 5:3 skall ha. Det har ovan framgått att befogenhetskravet härvidlag inte brister blott för det ägaren nekat utgivaren införa visst material. Det torde över huvud taget, enligt vad som följer av vad ovan sagts, ur TF:s synpunkt vara ägaren obetaget att i hög grad granska och blanda sig i vad som införs i den skrift han trots allt äger. I varje fall kränks inte utgivarens negativa bestämmanderätt härav, så länge inblandningen inte utesluter även detta utgivarens inflytande. Däremot är det samtidigt uppenbart att ägarens, eller annan dennes representants, inblandning inte får sträcka

21 SOU 1947:60 s 235; se även s 102.

sig så långt att utgivaren ej längre kan sägas utöva inseende över skriftens utgivning; den negativa bestämmanderätten får inte förvandlas till en fristående formalitet. Härvid gör sig bestämmelsen syfte klart gällande. Sköts utgivningen av skriften eller delar därav på ett sådant sätt att utgivaren i praktiken är undandragen inseende och inflytande över vad som publiceras, kan inte befogenhetskravet anses uppfyllt blott för det utgivaren ges en formell möjlighet att granska och stoppa material som är avsett att införas i skriften, eftersom detta skulle innebära att tidningsägaren kunde ha lejt en bulvan på utgivarposten, allt medan han själv hade den faktiska bestämmanderätten över hela skriftens innehåll. Av syftet med bestämmelsen följer med andra ord att utgivaren förutom en ovillkorligt negativ bestämmanderätt även måste ha *en viss* positiv dito, vilken skulle kunna beskrivas så, att han skall äga ett faktiskt inflytande över tidningens innehåll i stort.

Jämför betänkandet (SOU 1947:60 s 102): "Oeftergivligt ur tryckfrihetssynpunkt är att den som utsetts till utgivare intar en sådan ställning att han är i tillfälle att granska vad som införes i skriften och att han kan förhindra tryckfrihetsbrott. Dessa befogenheter för den som utses till utgivare få alltså icke inskränkas genom några föreskrifter som ålägga utgivaren att rätta sig efter ägarens anvisningar eller genom uppdrag för annan att utöva den redaktionella ledningen av skriften i dess helhet eller i vissa delar."

De som i detta sammanhang hävdat att utgivaren saknar all positiv bestämmanderätt synes ha gjort det allför enkelt för sig.

Frågan huruvida TF 5:3 ger utgivaren en positiv bestämmanderätt över skriftens innehåll har endast ytligt berörts i doktrinen. I Malmgrens grundlagskommentar sägs dock kort och gott att utgivaren "i princip" bestämmer såväl positivt som negativt över skriftens innehåll (Malmgren,TF 5:3 anm 3). — Strömberg har i ett yttrande återgivet i NJA 1979 s 602, anfört att det "förtjänar understrykas att utgivarens bestämmanderätt över tidningens innehåll har en rent negativ karaktär: intet får införas i tidningen mot utgivarens vilja. ——— Däremot hindrar TF 5:3 inte att ägaren förbjuder utgivaren att intaga en annons eller annat bidrag ———". — Holmberg konstaterar att TF inte förbjuder ägaren att anordna censur; TF 5:3 fordrar endast att utgivaren kan förhindra publicering som han motsätter sig (Holmberg 74). — Jfr även yttrandefrihetsutredningens diskussion i SOU 1983:70 s 127 f.

Det bör understrykas att gränsdragningen är långtifrån knivskarp. Betydelsen härav minskar dock avsevärt genom att det för ansvarets övergång från utgivaren till ägaren krävs att utgivarens befogenhet klart kränkts; i lagtexten anges att ansvaret skall övergå då utgivaren "uppenbarligen" inte har föreskriven befogenhet.[22]

Bristen på en klar gräns kan dock alltfort ha betydelse i kompetenstvister vid periodiska skrifter. Det förtjänar därvid att åter framhållas, liksom i motivuttalandet ovan, att detta inte är ett förhållande som TF direkt reglerar. TF torde tvärtom förutsätta att ägare och utgivare arbetar nära samman, i huvudsaklig endräkt och under ömsesidigt förtroende; ytterst torde ägaren förutsättas kunna lita på sin utgivare — eljest kan han ju utnyttja den möjlighet han i lagen givits att byta ut honom.[23]

22 Jfr SOU 1947:60 s 234 f.

23 Enligt Cars och Danowsky skall man "inom Bonnierpressen" tillämpa detta genom upprätthållandet av principen att "tuppen får gala som den vill och om man inte gillar tuppens galande får man nacka den" (Cars och Danowsky s 13).

Ställföreträdande utgivare

Det är inte realistiskt att tro att en person ständigt skall kunna övervaka allt som publiceras i en periodisk skrift — i synnerhet inte om det gäller en stor dagstidning. I anledning härav har diskussioner förts om behovet av att kunna utse flera utgivare. Sålunda övervägdes i 1912 års betänkande om utgivarskapet skulle kunna delas så, att olika avdelningar av en periodisk skrift hade olika utgivare. En sådan lösning avvisades dock, främst med motiveringen att ett delat utgivarskap skulle medföra en försvagad ledarauktoritet samt att det skulle öppna möjlighet för ett bulvansystem; även svårigheten att fixera gränserna mellan de olika ansvarsområdena torde ha spelat in.[24]

I 1939 års betänkande övervägdes frågan ytterligare. Slutsatsen blev densamma. Man var i och för sig medveten om det orealistiska i att kräva utgivarens detaljerade övervakning av allt material, men man synes ha förutsatt att utgivaren kunde organisera redaktionsarbetet på sådant sätt, att de artiklar som aktualiserade tryckfrihetsansvar regelmässigt underställdes honom för bedömande.[25]

Inte heller nuvarande reglering tillåter ett på angivet vis delat utgivarskap. Presumtionen i TF 8:12 utgör i stället ett incitament att organisera verksamheten i överensstämmelse med vad som i 1939 års betänkande antyddes.

En besläktad fråga är huruvida ansvaret bör kunna delas över tiden. Hur skall man förfara när utgivaren för en längre eller kortare tid är förhindrad att utöva sitt uppdrag?

Denna fråga har diskuterats och övervägts tämligen grundligt. Utgångspunkten var redan i 1912 års förslag att kortare tids förfall för utgivaren inte medförde ansvarsövergång, men att man vid längre frånvaro skulle tillsätta en ersättare.[26] Detta synsätt har i huvudsak behållits. Den obillighet som kan ligga i att utgivaren får ansvara även då han, t ex på grund av sjukdom, faktiskt varit förhindrad att granska skriftens innehåll, innebar enligt 1939 års sakkunniga ingen allvarligare olägenhet; i betänkandet anfördes vidare:[27]

> "Det skulle för övrigt av praktiska skäl vara omöjligt att vid varje tillfälligt förfall överlåta ansvaret till annan person. Vidare måste man förutsätta, att i periodiska skrifter med flera medarbetare den ansvarige utgivaren kan så organisera redaktionsarbetet och välja sina medarbetare, att artiklar och meddelanden, som ur tryckfrihetssynpunkt kunna anses tvivelaktiga, ej inflyta, innan de underställts den ansvarige utgivarens bedömande."

Nuvarande TF bygger i stort sett på det 1941 införda systemet, ehuru det genom vissa smärre ändringar gjorts något smidigare, i syfte att underlätta för ställföreträdaren att inträda vid utgivarens förfall.[28] Regleringen utgår från att det skall finnas en eller flera ställföreträdare anmälda, vars formella behörighet

24 Se 1912 års betänkande s 69 f.
25 SOU 1939:32 s 28.
26 1912 års betänkande s 70 f.
27 SOU 1939:32 s 28.
28 Jfr SOU 1947:60 s 104.

redan skall vara prövad, vilket medger att ställföreträdaren kan insättas utan annan yttre formalitet än ett angivande härav å skriften. I praktiken innebär systemet att en tidning kan hålla sig med flera utgivare som alternerar.

Enligt 8:9 utses ställföreträdare av utgivaren, med ägarens godkännande. Därefter skall anmälan göras till Patent- och registreringsverket. På ställföreträdare ställs samma behörighetskrav som på utgivare. Uppdraget är knutet till utgivarens, vilket medför att det i princip upphör om utgivarens gör det; ställföreträdaren inträder således inte automatiskt i dennes ställe (se TF 5:9 2 st).

Sedan anmälan gjorts kan utgivaren när som helst tillfälligt överlämna sitt uppdrag åt ställföreträdaren, varvid han dock ansvarar för att denne ges utgivares befogenhet (8:2 3 st). För att ställföreträdaren skall ansvara för skriftens innehåll krävs således, förutom de behörighets- och befogenhetskrav som gäller för utgivare, dels att han är vederbörligen anmäld, dels att han är angiven som utgivare å skriften. Det sistnämnda kravet synes dock kunna eftergivas.

I lagtexten — 8:1 2 st — sägs att ansvaret uppkommer då ställföreträdare "inträtt som utgivare". Enligt de tryckfrihetssakkunniga vore det väsentliga härvid angivandet å skriften (SOU 1947:60 s 238 och 254). Av propositionen framgår dock att det materiella förhållandet skall tillmätas avgörande betydelse; kan det visas att ställföreträdaren verkligen inträtt skall han ansvara oavsett vad som angivits å skriften (se prop 1948:230 s 180). Enligt 5:14 kan dock ställföreträdare som underlåter att sätta ut sitt namn bestraffas för detta som ett särskilt brott.

Det föreligger ingen begränsning angående hur ofta och för hur lång tid ställföreträdare kan utses, något som i princip gör det möjligt att låta utgivarskapet rotera mellan "huvudutgivaren" och en eller flera ställföreträdare. Däremot anges att ställföreträdare ibland *måste* utses, se 5:10 2 st och 12 3 st. Utgivaren ansvarar subsidiärt efter ställföreträdaren (8:2 3 st). Var denne icke behörig eller saknade han utgivares befogenheter enligt 5:3 återgår således ansvaret till utgivaren. Härigenom utesluts tillämpning av 8:10 1 st, medan däremot 2 st, liksom för utgivare, äger viss tillämplighet. Har utgivaren således utsett en sinnessjuk ställföreträdare återgår ansvaret enligt de förutsättningar som i övrigt anges i bestämmelsen (8:10 2 st).[29]

De lege ferenda kunde det kanske diskuteras om det inte vore lämpligare att ägaren bar det subsidiära ansvaret efter ställföreträdaren när det gäller bristande befogenhet. Det vore rimligt att denne garanterade ställföreträdande utgivares befogenhet på samma sätt som ordinarie. Det synes i vart fall svårt för en frånvarande utgivare att öva tillsyn häröver.

Ägaransvar för periodisk skrift

TF utgår från att en periodisk skrift alltid har en "ägare" och ålägger denna kategori ett relativt vidsträckt ansvar. Ägarbegreppet i denna TF:s mening är stundom något svårbestämbart, vilket kan leda till viss osäkerhet om vem som egentligen utpekas.

Det rör sig om två problem. Dels gäller det att bestämma vad som skall avses

29 Jfr SOU 1947:60 s 259.

med ägare under de tämligen varierande omständigheter som kan råda kring utgivandet av en periodisk skrift. Dels gäller det att avgöra vilken person som i egenskap av företrädare för ägaren skall bära det straffrättsliga ansvaret, som ju ej får drabba en juridisk person, oaktat ägaren i TF:s mening mycket väl kan vara en sådan.

Beträffande det första problemet får man ställa sig frågan vad TF åsyftar med begreppet ägare. I lagtexten ges inget svar, ingen definition. Inte heller i förarbeten eller i litteraturen är frågan nämnvärt berörd — förutom att det påpekas att ägaren kan vara en juridisk person; det sistnämnda framgår för övrigt även direkt i TF 5:1.

Att vara ägare till en periodisk skrift låter ju egentligen något abstrakt, för så vitt man inte avser ägare till ett enstaka exemplar — vilket man uppenbarligen inte gör. Vad är det egentligen man skall äga? Flera svar är tänkbara. Ägaren skulle kunna vara den som äger den produktionsapparat som användes vid skriftens utgivning. Det är väl ett svar som ligger ganska nära till hands; det stämmer också överens med de intentioner som ligger bakom uppställandet av ett ägaransvar. Å andra sidan kan man ju tänka sig att en periodisk skrift ges ut utan att någon fast produktionsapparat används. I sådana fall skulle man kanske i stället analogt kunna säga att ägaren är den som betalar tryckningS- och utgivningskostnaderna. Därmed skulle ägaren vara definierad som den som står för den ekonomiska insatsen vid utgivandet av periodisk skrift.

Man kan vidare tänka sig att med ägare avse den som innehar rätten att ge ut skriften i fråga. En sådan rätt föreligger nämligen så till vida att en periodisk skrifts titel skyddas genom utgivningsbeviset (jfr 5:5 3 st). Denna rätt torde primärt få anses tillfalla den som såsom skriftens ägare ingett ansökan om och erhållit utgivningsbevis. Utgivningsbeviset och därmed utgivningsrätten torde emellertid kunna överlåtas utan att det enligt TF skulle krävas ny anmälan; härom stadgar TF endast att beviset skall återkallas om nye ägaren inte uppfyller föreskrivna behörighetsvillkor (5:6 2 p). Därmed torde det inte utan vidare kunna sägas att ägaren är den i utgivningsbeviset angivne; ägaren är i så fall snarare innehavaren av detsamma.

Vilket av dessa här nämnda sätt att utpeka ägaren som skall användas kan inte generellt anges; det är kanske inte heller nödvändigt: finansiären, den som står för kapitalinsatsen, torde oftast vara identisk med innehavaren av den rätt som utgivningsbeviset ger.

De situationer där utgivningsbevis finns borde dock normalt inte innebära några problem när det gäller utpekande av "ägare". Skrifterna torde här utges under så ordnade former att ägarskapet klart framgår. Det finns emellertid även andra fall, och det är för avgörandet av "ägarskapet" i dessa av vikt att ha de ovan berörda utgångspunkterna klara.

Som tidigare utvecklats kan skrift vara att anse som periodisk även om utgivningsbevis saknas. I ett sådant fall saknas alltså den ledning om ägarskapet som detta eljest ger. Det är vidare möjligt att en periodisk skrift ges ut utan någon kapitalinsats att tala om. Man kan t ex tänka sig att en mindre grupp människor stencilerar och ger ut, sprider, en skrift under sådana förhållanden att den enligt TF är att anse som periodisk. Saknas i ett sådant fall utgivningsbevis är det denna skrifts "ägare" som primärt skall bära det straffrättsliga ansva-

ret för dess innehåll. Att fastställa ägarskapet till en sådan skrift är emellertid vanskligt. Man kan till en början fråga sig om det egentligen finns något att äga? Kapitalinsatsen består måhända endast i eget arbete; stencileringsutrustningen har man kanske haft tillgång till gratis; skriften kanske även sprids kostnadsfritt. Eller också har någon i gruppen stått för en viss ekonomisk insats — är det därmed automatiskt sagt att det är denne som är "ägare"?

Det är här knappast givande att anlägga mer eller mindre formalistiska betraktelsesätt. Man bör snarare tillstå att TF:s ägarbegrepp i vissa fall framstår som något konstlat; det är avpassat efter stora tidningar som ges ut under ordnade former. Däremot lämpar den sig mindre väl för småskalig utgivning, särskilt i de enklare former som efter 1976 års ändringar kommit att omfattas av TF. Medan den större, "normala" utgivningen kan bedömas enligt de kriterier som berördes inledningsvis, torde den senare få bedömas på annat sätt.

När utgivningen kan anses ha skett i någon juridiskt existerande associationsform kunde det ifrågasättas om inte detta faktum borde beaktas. De associationsrättsliga reglerna är dock knappast avpassade för utkrävande av straffrättsligt ansvar och framför allt vore det inte förenligt med TF:s intentioner att man genom bolagsavtal eller stadgar skulle kunna utpeka en "ansvarig ägare".

Ägaransvaret syftar till att träffa den som faktiskt står bakom utgivandet av en skrift. Det är icke formaliserat på samma sätt som utgivaransvaret. I de fall som här behandlas bör man därför söka den pådrivande kraften bakom skriften. Man kan därvid dra fruktbara paralleller mellan TF:s förläggarbegrepp och dess ägarbegrepp; det ligger nära till hands att säga att vad man i TF menar med ägare till periodisk skrift är i huvudsak detsamma som man avser med förläggare av icke periodisk skrift.[30] Det i första hand avgörande för ägarskapet skulle i så fall, analogt med vad som gäller beträffande förläggare, vara den faktiska befattningen med skriften: den som ombesörjer tryckning och utgivning av periodisk skrift skulle därmed också vara att anse som dess ägare i TF:s mening.

I enlighet härmed skulle de ifrågavarande fallen bedömas så, att som ägare utpekas den eller de som varit ledande i det praktiska arbetet med skriftens utgivning. Ingenting hindrar i och för sig att flera personer anses ansvariga; det bör dock möjligen observeras och beaktas i tillämpningen, att TF strävar efter ett ensamansvar där endast en person, "den mest ansvarige",[31] kan straffas. — Självfallet kan svårbedömda situationer tänkas uppkomma. Praktiskt sett är problemet dock mindre betydande; endast få periodiska skrifter ges ut utan utgivningsbevis och de torde vidare sällan anses nog betydelsefulla för att ådraga sig den legala tryckfrihetsgranskningens uppmärksamhet.

Däremot finns det viss anledning att fråga sig om parallellen mellan TF:s förläggare- och ägarbegrepp kan ha någon tillämpning vid bestämmandet av ägarskapet till periodisk skrift som ges ut på mer normalt sätt, dvs skrifter med utgivningsbevis som ges ut på marknaden. Det synes dock kunna ha en åtminstone sekundär betydelse.

30 Jfr Thulin som, utan att utveckla det närmare, säger att "(ä)gare av periodisk skrift motsvarar förläggaren av icke periodisk skrift" (Thulin s 23). Enligt förslagen 1912 och 1935 benämndes för övrigt den subsidiärt ansvarige för periodisk skrift förläggare, medan termen ägare inte alls förekom. Se 1912 års förslag kap 4 § 2 mom 1 och § 1 mom 4 i 1935 års förslag (SOU 1935:8).

31 Jfr ovan s 93.

Primärt torde ägarskapet som nämnts få avgöras utifrån kapitalinsatsen och innehav av utgivningsrätten. I åtminstone ett fall framstår emellertid detta som mindre lämpligt. Om en skrift drivs med utländsk kapital och av utländska "ägare", men har en representant i Sverige som sköter utgivningen, synes det stundom kunna vara förenligt med TF att betrakta den svenska representanten som ägare i TF:s mening. (Det kan dock självfallet inte komma i fråga att betrakta ett företag som importerar olika skrifter som ägare till dessa; dylik verksamhet faller under vad som i 13:3 benämnas utlämnande av skrift för spridning inom riket.) Även då en periodisk skrift, för vilken utgivningsbevis tidigare utfärdats, överlåtits på utlänning torde det kunna bli aktuellt att i analogi med förläggarbegreppet hävda, att den som i Sverige ombesörjt tryckning och utgivning också skall svara som skriftens ägare.[32] Som särskilt angeläget framstår detta när tryckaren utan kännedom om de utländska intressena förlitat sig på att den svenska representanten är skriftens ägare; se vidare härom nedan.

Det ansvar som åvilar ägare till periodisk skrift är, som framgått, subsidiärt. Det aktualiseras i princip då ägaren försummat att inrätta eller upprätthålla en utgivarfunktion enligt TF:s föreskrifter.

Ansvarsfallen, som regleras i 8:2 är följande.

Det åligger, som tidigare behandlats, ägaren att införskaffa utgivningsbevis för skriften. Som förutsättning för att utgivningsbevis skall kunna erhållas gäller bl a att utgivare anmälts för skriften. Utges periodisk skrift utan att utgivningsbevis erhållits är detta straffbart i sig (5:12). (Att skriften likväl kan vara att anse som periodisk har framgått ovan, s 29 f.) Det medför vidare enligt 8:2 att ägaren ansvarar för innehållet.

Enligt 8:1 ansvarar utgivaren så snart han vederbörligen anmälts, dvs enligt 5:4, medan 8:2 utpekar ägaren då utgivningsbevis saknas. För det fall att anmälan om utgivare gjorts, medan utgivningsbevis fortfarande ej erhållits, synes TF således utpeka två ansvariga. Enligt motiven utesluts dock utgivarens ansvar av ägaransvaret enligt 8:2; det har uttryckligen angivits att ägaren skall bära ansvaret.[33]

Ägaren ansvarar även då utgivningsbeviset återkallats. Ett faktiskt återkallande måste dock ha skett; det är ej tillräckligt att förutsättningarna för återkallande enligt 5:6 är för handen.

Ägaren ansvarar vidare om utgivaren ej uppfyller behörighetskravet enligt 5:2. Detta gäller som ovan framgått även om anmälan upptagits av Patent- och registreringsverket. Det praktiskt mest väsentliga fallet torde dock vara när utgivarens behörighet upphört, t ex på grund av att han flyttat från landet eller gått i konkurs. Här som eljest är ansvaret strikt, varför ägaren har att hålla ett öga även på utgivarens ekonomiska förhållanden.

Även då utgivarens uppdrag eljest upphört, dvs då han helt enkelt slutat sin

32 Utgivningsbeviset "må" i detta fall återkallas. Oavsett om så sker eller ej kommer skriften dock att fortsätta vara periodisk så länge den fortsätter att utkomma eller avses fortsätta utkomma som sådan, jfr ovan s 30.

33 SOU 1947:60 s 254.

tjänst, övergår ansvaret till ägaren. Detta gäller vare sig uppdraget upphört på ägarens eller utgivarens initiativ.

Viss tvekan kan här råda om vad som avses med att "uppdraget" skall ha "upphört" (8:2 1 st). Att ägaren med omedelbar verkan kan skilja utgivaren från uppdraget torde följa av att det står ägaren fritt att när som helst utse ny utgivare, vilket denne inte kan motsätta sig.[34] Regleringen är vidare uppbyggd i syfte att tvinga ägaren upprätthålla och respektera utgivarfunktionen vid äventyr att han eljest själv blir ansvarig för skriften; det är under sådana förhållanden givetvis lätt för ägaren att ställa sig själv ansvarig, t ex genom att faktiskt inskränka utgivarens befogenhet. — Huruvida utgivaren kan hoppa av sitt uppdrag och därmed med omedelbar verkan få det att upphöra i TF:s mening kan synas mer osäkert. Har utgivaren emellertid gjort klart för ägaren att han ej längre önskar kvarstå, åligger det enligt 5:8 ägaren att utse ny utgivare. Under mellantiden torde ägaren, enligt vad som allmänt gäller vid utgivarskifte (se omedelbart nedan), vara ansvarig.

Det sagda bör gälla oavsett vad som avtalats mellan parterna, eftersom ansvarsplacering enligt TF inte kan vara föremål för avtal annat än när så direkt framgår av regleringen — som mellan förläggare och författare.

Har utgivare utsetts för skens skull vinner detta ej rättsligt beaktande; ansvaret stannar hos ägaren som om utgivare ej hade utsetts (8:2 2 st). Har utgivarens befogenhet eljest inskränkts övergår ansvaret till ägaren; här hänvisas till framställningen över utgivaransvaret ovan.

Enligt 5:8 åligger det ägaren att, som det heter, "genast draga försorg om att ny utgivare utses samt att därom göra anmälan" när den gamle utgivaren inte längre är behörig eller när dennes uppdrag eljest "kommer — — — att upphöra". I den mån det härvid uppstår ett "interregnum" innan den nye är utsedd och anmäld, är ägaren under mellantiden ansvarig för skriftens innehåll. Detta synes framgå av lagtexten och har även stöd i motiven.[35]

Det kan slutligen observeras att ägaren inte är subsidiärt ansvarig i förhållande till ställföreträdande utgivare; här inträder i stället, som ovan framgått, den ordinarie utgivaren före ägaren.

Ägarens ansvar är — med undantag för 8:10 2 st — strikt; oavsett vilka åtgärder han vidtagit för att försäkra sig om utgivarens anmälande, behörighet, upprätthållande av dennes befogenhet osv görs han ansvarig för om något av rekvisiten för utgivarens ansvar brister. Oaktsamhet kan dock, se nedan, beaktas när det gäller placeringen av det straffrättsliga ansvaret då ägaren är en juridisk person.

Författaransvar

Direkt författaransvar aktualiseras endast beträffande icke periodiska skrifter. (Indirekt kan författare ansvara även för innehållet i periodisk skrift, men då

34 SOU 1947:60 s 237; även s 100.
35 SOU 1947:60 s 150; jfr även SOU 1939:32 s 26.

endast såsom medverkande enligt bestämmelserna i TF 7:3.) Kategorin är relativt lättbestämd: författare är skriftens upphovsman, dvs den som de facto skrivit den. Någon möjlighet för annan att formellt påtaga sig författaransvaret medger TF inte. Den som framträder skall således också vara den verklige författaren för att ansvaret skall kunna utkrävas av honom. Till skillnad från äldre lagstiftning tillåter TF också att kärandesidan för motbevisning angående det verkliga författarskapet, se nedan.

I den mån flera personer samfällt framträder som författare till skriften i dess helhet torde samtliga också böra ställas till ansvar.[36] Författarna skulle i ett sådant fall kunna tänkas hävda att de författat olika delar av skriften och att ansvaret borde fördelas som ensamansvar följande denna uppdelning. Lagtexten synes dock snarast indikera att alla författarna får ansvara solidariskt. TF medger heller knappast — med sitt formalistiska ansvarssystem — att hänsyn till skiftande grad av medverkan ("skuld") tas vid straffmätningen; skall alla ansvara bör alla också vid en eventuell följande dom ha samma straff.

Författaransvaret är reglerat i 8:5 med hänvisning till 3:2, varvid författaren är den för icke periodisk skrift primäransvarige; tanken är att denne i normalfallet skall ansvara för innehållet, vilket är naturligt eftersom han i egenskap av upphovsman är den som står brottet närmast. Det enda fall då författaren inte ansvarar är när han utnyttjat sin möjlighet att vara anonym; så snart han framträtt blir han däremot ansvarig.

Författaren kan framträda på flera sätt, av vilka det enklaste och vanligaste är att han låter utsätta sitt namn på skriften. Har han låtit sätta ut pseudonym eller signatur bedöms han ha framträtt om det är allmänt känt vem som härigenom åsyftas. Med det sistnämnda torde man ha avsett att begagnandet av pseudonym respektive signatur skall ha skett i syfte att hålla upphovsmannen anonym; därest begagnandet skett i annat syfte saknar det tryckfrihetsrättslig relevans.

Lagens stadgande att upphovsmannens verkliga identitet skall vara "allmänt känd" torde få tolkas så, att det skall vara känt (även) utanför den trängre förlagskretsen. Av 1939 års förarbeten kan man dra den tämligen klargörande slutsatsen att de fall som avses är de, där utsättandet av pseudonym får likställas med utsättande av namnet.[37]

Betydelsen av den oklarhet som möjligen kan föreligga i ovanstående hänseende minskas av att författaren kan "framträda" även då han använt pseudonym eller eljest icke låtit utsätta sitt verkliga namn å skriften. Han kan nämligen skriftligen erkänna sitt författarskap inför förläggaren; detta erkännande kan av denne företes vid ett eventuellt tryckfrihetsåtal, varvid författaren anses ha framträtt i TF:s mening.

Framträdande av sistnämnda slag kan även ske genom att författaren inför domstol erkänner sitt författarskap.

Enligt TF 8:11 måste framträdandet dock ske före huvudförhandlingen för att kunna beaktas. Jfr *NJA 1951 s 652* där en person, som fällts till ansvar för sedlighetsbrott begånget genom en skrift med titeln "Jag var en kärlekskonstens mästare", inför verkstäl-

36 Så enligt SOU 1939:32 s 22 och Malmgren, TF 8:5 anm 1. Jfr även SOU 1947:60 s 256.
37 SOU 1939:32 s 22; jfr även SOU 1947:60 s 256.

landet av det utdömda fängelsestraffet ansökte om resning under åberopande av att han ej vore skriftens författare — en ansökan som av HD lämnades utan avseende under hänvisning till 8:11.

Framträdandet måste i samtliga dessa fall ske frivilligt. Har namn, känd pseudonym eller signatur utsatts utan författarens samtycke kan denne ej göras ansvarig. Detsamma gäller givetvis ett skriftligt erkännande som ej avgivits frivilligt. Kommer författarens identitet fram i domstol genom bevisning, kan han heller inte göras ansvarig, oaktat han till äventyrs därvid skulle tvingas erkänna bevisningens riktighet och därmed sitt författarskap; erkännandet skall avges självmant och innefatta ett frivilligt axlande av ansvarsbördan, eljest övergår ansvaret från den ursprungligen angivne, förmente, författaren direkt till förläggaren. Jfr även det nämnda stadgandet i 8:11.

Av det sagda följer att förhållandet författare/förläggare har avgörande betydelse för ansvarsplaceringen. Det som stundom kallas författarens anonymitetsrätt är i själva verket en rättighet som — åtminstone till dels — är beroende av en förläggares villighet att acceptera den och själv överta ansvaret. Avgörande för vem som skall bära ansvaret kan därmed sägas vara vad som avtalats mellan dessa parter. Vad som sagts om reglerna i 8:5 och 3:2 kan därvid uppfattas som formkrav för att avtalet skall vinna tryckfrihetsrättsligt beaktande.

Författaransvaret regleras exklusivt i 8:5; såsom primäransvarig berörs inte författare av den gemensamma bestämmelsen om ansvarsövergång i 8:10.

I subjektivt hänseende kommer författaren att inta en särställning; den ansvarige är här identisk med upphovsmannen, varför subjektiva omständigheter enligt ovan kan beaktas direkt hos den ansvarige. Det är givetvis även här fråga om ett ansvar för att skriften givits ut med ett visst innehåll; författaren kan inte invända att skriften genom tryckfel, redigering eller liknande kommit att få ett innehåll han inte känt till. För denna typ av "misstag" ansvarar författaren enligt 8:12 — åtminstone så länge ändringen inte är så omfattande att han inte längre kan sägas vara skriftens upphovsman.

I den mån författaren utsätts för ingrepp i texten som inte kan kallas "misstag" kan det te sig obilligt att göra honom ansvarig. Man kan t ex tänka sig att författaren gjort en strykning i ett manus eller korrektur som förläggaren självsvåldigt ignorerar, eller att förläggaren eller annan gör tillägg i manus utan författarens vetskap. Principen synes även här, i enlighet med vad som sades i de ovan relaterade motivuttalandena angående olika "kuppfall", vara att författaren likväl skall ansvara. TF saknar helt regler för denna typ av situationer; först när förhållandena kan anses vara "extrema" kan de allmänna rättsgrundsatser som omtalas i motiven åberopas. Möjligen bör dock en annan bedömningsmall anläggas för icke periodisk skrift; redan det förhållandet att en förläggare ingriper i en författares manus i ett hänseende som aktualiserar tryckfrihetsmissbruk är kanske tillräckligt för att situationen skall anses extraordinär. Medgivande av ansvarsfrihet för författaren i ett dylikt fall medför dock att ansvarssystemet faller samman, eftersom någon möjlighet att låta ansvaret övergå på den som varit upphov till brottet saknas enligt TF. Antingen är författaren eller förläggaren ansvarig; någon möjlighet att hålla författaren ansvarig för allt utom de otillbörliga ingreppen och låta förläggaren svara för dessa ges inte. Denna

antingen-eller situation torde medföra att en domstol, i enlighet med motiven, skulle kräva mycket speciella förhållanden för att frångå författarens ensamansvar. Däremot möter formellt inte hinder att beakta de för författaren förmildrande omständigheterna vid straffmätningen. Beträffande ett eventuellt skadeståndsyrkande är detta givetvis svårare; en tröst är att ett sådant enligt TF 11:2 även kan riktas mot förläggaren.

I övrigt torde författarens invändningar om bristande uppsåt i praktiken kunna beaktas på i princip samma sätt som i ett vanligt brottmål. Viss påverkan från den övriga tryckfrihetsrätten, som är objektiviserad, och då särskilt bedömning utgående från TF 1:4, torde man emellertid böra räkna med. Praktiskt viktigt är att meddelarskyddet kan förhindra författaren att förebringa bevisning som styrker ett bristande uppsåt. Härför synes författaren stå risken; anlitar han anonyma källor, som inte lagligen får åberopas, kan han inte heller dölja sig bakom dessa.

Förläggaransvar

Förläggaransvar aktualiseras endast beträffande icke periodiska skrifter. Enligt TF 8:7 är förläggaren den som haft hand om tryckning och utgivning av icke periodisk skrift.

Enligt lydelsen i TF 8:7 betonas att det skall vara fråga om *annans* skrift. Det är ju i och för sig tänkbart att en författare förlägger sin egen skrift; i ett sådant fall skulle han dock tydligen enligt TF inte kunna ansvara för dess innehåll i egenskap av förläggare. Detta synes något kryptiskt: om en förläggare önskar förtiga vem som är skriftens författare kan han med hänvisning till TF 3:3 göra det; han kommer då att göras ansvarig för dess innehåll oavsett om det är han själv eller någon annan som är den anonyme författaren. Av TF 8:8 och dess specialmotivering i betänkandet (SOU 1947:60 s 257) kan man i och för sig få intrycket att ansvaret i dessa fall skall bäras av tryckaren. I den mån den anonyme författaren framträder som förläggare torde detta dock i praktiken ej aktualiseras. — Att man enligt TF kan anses som förläggare även när det enbart rör sig om enstaka verk framgår klart i förarbetena (SOU 1947:60 s 239, specialmotiveringen till förslaget 5:13, sedermera TF 8:7, 2 st).

Enligt 1939 års förslag räknades till förläggare den som yrkesmässigt gav ut skrifter.[38] I praktiken omfattade emellertid förläggarbegreppet enligt förslaget även mer tillfällig utgivning, t ex boktryckare som förlade enstaka skrift. Med anledning av denna inkongruens intogs inte någon definition alls i den slutliga lagtexten[39] och när en definition sedermera inflöt i nuvarande TF saknades kravet på yrkesmässighet. Att något sådant krav ej uppställts framgår även klart av förarbetena.[40] Härav framgår också att TF brukar ordet förläggare "i en överförd betydelse": avgörande är den faktiska befattningen med en skrift och inte den finansiella befattningen (bekostandet av tryckning och utgivning).[41]

Förläggare i TF:s mening är således den som ombesörjer att en icke periodisk

38 SOU 1939:32 s 23 samt förslaget § 1 mom 3 2 st.
39 Se prop 1940:270 s 27.
40 SOU 1947:60 s 239.
41 A st. Jfr här även de resonemang som ovan förts beträffande ägare till periodisk skrift.

skrift trycks och ges ut. Begreppet omfattar både den som "förlägger" enstaka skrift och företag som helt ägnar sig åt förlagsverksamhet. I det senare fallet kan förläggaren vara en juridisk person och ansvaret ålägges då dennes "laga ställföreträdare", som det heter i betänkandet.[42] I det förra fallet kan förläggaren utgöras av en person ensam eller en grupp personer, varvid begreppet kan komma att omfatta andra företeelser än enligt normalt språkbruk, som t ex styrelse i ideell förening eller någon än mer löslig gruppering. Vem som är "förläggare" vid mer sporadisk förlagsverksamhet torde få avgöras utifrån omständigheterna vid varje enskild utgivning.

Förläggarens tryckfrihetsrättsliga ansvar är främst ett subsidiärt ansvar i förhållande till författaren av det förlagda verket. Ansvarsplaceringen är härvid närmast en fråga om vad som avtalas mellan dessa parter.

Om en författare önskar vara anonym kan detta ur förläggarens synpunkt tillgodoses på två sätt. Antingen kan författaren garanteras fullständig anonymitet inklusive ansvarsfrihet. Författarens (verkliga) namn anges då inte på skriften och ingen handling där författaren skriftligen erkänner sitt författarskap upprättas. Förläggaren bär då hela det tryckfrihetsrättsliga ansvaret för skriftens innehåll. Författarens ansvarsfrihet begränsas dock av regeln om meddelar- och medverkansansvar i TF 7:3 och hans anonymitetsskydd av undantagen i 3:3.

Önskar förläggaren inte åta sig det straffrättsliga ansvaret för skriftens innehåll kan han i stället tillgodose författarens önskemål genom att ge ut skriften utan angivande av det (verkliga) författarnamnet, samtidigt som han för eget bruk avkräver författaren ett skriftligt erkännande av författarskapet. Vid ett eventuellt tryckfrihetsåtal kan förläggaren då förete denna "namnsedel", varvid ansvaret övergår till författaren. Den sistnämndes anonymitetsskydd, i form av förläggarens tystnadsplikt, är därvid lika gott som i det förra fallet, med undantag av att det enligt 3:3 p 2 viker i tryckfrihetsmål då förläggaren således äger förete "namnsedeln". Vill förläggaren inte tillmötesgå författarens önskemål alls, innebär detta antingen att författaren får lov att framträda med sitt namn eller att utgivning inte kommer till stånd, i vart fall inte på det förlaget. Som framhålls på annat ställe innebär rätten att ge ut skrifter anonymt enligt TF endast en rätt gentemot myndigheterna, dvs att ett avtal om sådan utgivning måste respekteras. Rätten är således avhängig av att en förläggare är villig att inträda på något av de angivna villkoren.

Av det sagda framgår att förläggarens ansvar aktualiseras då han genom avtal med författaren inträtt som ansvarig i dennes ställe. Ansvaret uppkommer dock överhuvud taget då författaren inte framträtt på det sätt som sägs i 3:2, dvs även i det fall då författarnamn angivits på skriften, men då detta skett mot författarens vilja eller utan hans vetskap. Ett fall av förläggaransvar att uppmärksamma är härvid följande. Antag att en skrift ges ut på vanligt sätt med en öppet framträdande författare. Vid ett följande tryckfrihetsåtal visas dock att skriften författats av annan än den angivne, åtalade, personen. Om den avslöjade, verklige, författaren då inte självmant tar på sig det rättsliga ansvaret — något som TF snarast förutsätter att han inte behöver göra — kommer åtalet i stället

42 SOU 1947:60 s 257. Se vidare nedan.

att riktas mot förläggaren. Ansvarsövergången är härvid helt oberoende av förläggarens uppsåt eller oaktsamhet, varför det således saknar betydelse om han t ex blivit förd bakom ljuset av den förmente författaren. Slutsatsen av detta är att en förläggare vid utgivning av skrifter som kan aktualisera tryckfrihetsåtal måste noga förvissa sig om det verkliga författarskapet, vid äventyr att han eljest själv blir ansvarig, något som för övrigt är en konsekvens som ligger väl i linje med tanken bakom det formaliserade ensamansvarets princip, ehuru kanske mindre väl i linje med andra rättsprinciper.

Som nedan framgår kan beträffande vissa icke periodiska skrifter särskild utgivare utses, varvid denne under vissa förutsättningar bär ansvaret för skriftens innehåll. Förhållandet mellan förläggare och utgivare motsvaras då av vad som eljest gäller i förhållandet förläggare/författare. Härvid kan observeras att om en särskild utgivare inte utses för t ex uppslagsverk, och inga författare heller framträder, kommer tryckfrihetsansvaret att åvila förläggaren.

Enligt den gemensamma bestämmelsen i 8:10 ansvarar förläggaren även för att författaren (utgivaren) har hemvist inom riket eller att det kan visas att han uppehåller sig i landet och i så fall var. Detta har framför allt praktisk betydelse vid förläggande av utländska verk, översatta eller på originalspråk; konsekvensen är oftast att förläggaren får bära det tryckfrihetsrättsliga ansvaret vid en sådan utgivning. Innehåller verket bidrag av flera författare kan särskild utgivare utses enligt 8:6 1 st; motsvarande möjlighet beträffande utgivning av en författares verk saknas formellt. Detta torde dock kunna avhjälpas antingen genom att utgivning organiseras i en "serie", varvid utgivare kan utses för denna, eller genom att den tänkte utgivaren helt enkelt framträder som förläggare till den aktuella skriften.

Även regeln i 8:10 2 st har betydelse för förläggaransvaret; är författaren icke straffmyndig eller föreligger för honom eljest omständighet som utesluter straffbarhet, övergår ansvaret till förläggaren om denne insett eller bort inse detta förhållande.

Ansvar för utgivare av icke periodisk skrift

I TF 8:6 1 st behandlas "skrift, vilken innehåller eller är avsedd att innehålla bidrag av flera författare". Hit hör antologier och andra samlingsverk; i motiven nämns festskrifter, årsböcker, uppslagsverk, och tidskrifter som inte kommer ut i sådan omfattning att de är periodiska.[43] Även engångstidningar, som t ex de numera stundom förekommande reklamtidningarna, torde tillhöra denna grupp. En annan typ av skrifter som hör hit är enstaka elevtidningar som framställs som led i utbildning.

Huvudregeln för tryckfrihetsrättsligt ansvar är här att respektive författare svarar för sitt bidrag; även ett kollektivt ansvar är tänkbart, dvs att samtliga bidragsgivare tillsammans framträder som författare till skriften i dess helhet. Under vissa förutsättningar kan dock en särskild "utgivare" överta ansvaret.

43 Prop 1948:230 s 178.

Härvid krävs dels att denne utgivare framträder på det sätt som enligt 3:2 eljest gäller som förutsättning för författares ansvar (utgivaren kan således vara anonym för läsekretsen), dels att den verklige författaren (bidragsgivaren) inte framträtt på detta sätt. Det sistnämnda innebär att särskilt utgivaransvar är uteslutet då bidragen signerats. Det är följaktligen inte möjligt att t ex framställa en engångstidning med de medverkande skribenternas namn angivna och samtidigt utse en "ansvarig utgivare" i syfte att denne skall bära det juridiska ansvaret.

Kravet på författarens framträdande innebär även att utgivaransvar kan aktualiseras då författare i och för sig angivits på skriften, men detta, eller kanske publiceringen av verket över huvud, skett utan hans samtycke.

Utgivaransvaret för icke periodiska skrifter är subsidiärt i den meningen att det inträder först då författare inte kan göras ansvarig, t ex på grund av att han vill vara anonym eller om han inte samtyckt eller kunnat samtycka — han kan vara avliden — till publiceringen. I normala fall svarar då förläggaren för innehållet. Utgivaransvaret öppnar här i stället en möjlighet att sätta in någon mellan författare och förläggare. Förutsättningen för att detta skall kunna ske är dock att skriften innehåller, eller i varje fall är avsedd att innehålla, bidrag av flera författare. Det sistnämnda syftar enligt motiven på det fall att en serie skrifter med olika bidragsgivare planerats under det att endast en av dem hunnit utges.[45]

Enligt 8:6 2 st gäller vidare en särregel för avliden författares verk. Särskild utgivare kan vid utgivning härav inträda som ansvarig utan att det behöver röra sig om samlingsverk etc.

I det ovan sagda antyds att utgivaren i detta sammanhang har en roll som liknar författarens. Enligt TF (8:6 4 st) är utgivaren vidare den som tillhandahåller samlingsverket för tryckning och utgivning. Utgivarens verkliga befattning med skriften kan dock vara svår att kontrollera: om någon uppger sig vara den ansvarige utgivaren enligt 8:6 torde detta i allmänhet få accepteras. Det innebär emellertid att det finns ett visst utrymme för förläggaren att här använda en bulvan som "ansvaring". Det enda som krävs av utgivaren är ju att han frivilligt påtar sig utgivarskapet och ansvarsrollen. Kan det visas att denne "utgivare" inte i någon rimlig mening tillhandahållit skriften för tryckning och utgivning skall dock ansvaret övergå å förläggaren i enlighet med TF 8:7.

I den äldre lagtexten (TFF § 1 mom 17, SFS 1941:90) behandlades denna utgivarkategori tillsammans med utgivning av översättningar och avlidna författares verk samt utgivning mot författarens vilja. Kategorin har således först utvecklats för de fall där författaren av olika skäl inte kan ställas till ansvar; man har då sett behov av en annan ansvarskategori före förläggaren. Den har sedan gjorts mera självständig och kan nu användas även där det i och för sig finns författare som kunde ansvara. Det hela har resulterat i att man enligt TF 8:6 har att räkna med ett utgivaransvar där det inte finns någon författare som kan ställas till svars (på grund av att han är avliden), och ett utgivaransvar som träder i stället för författaransvar på ett sätt som har likheter med vad som gäller

45 SOU 1947:60 s 256.

för periodiska skrifter. Däremot saknas numera särskilt utgivaransvar för publicering av enstaka verk mot författarens vilja, såvida inte flera sådana publiceringar av olika författare görs i samma verk.

Något om översättares ansvar

Kategorin översättare är ej nämnd i TF och finns således inte med i "ansvarskedjan".

Enligt TFF kunde översättare ansvara i stället för författaren. Se TFF § 1 mom 7, ändrad genom SFS 1941:90 och flyttad till § 1 mom 17.

Översättare av utländskt arbete kan därmed inte i denna roll åläggas något tryckfrihetsrättsligt ansvar. I Malmgrens grundlagskommentar heter det visserligen att översättare i ansvarshänseende skall betraktas antingen som författare eller utgivare.[46] Författaransvar för översättare torde dock numera endast kunna aktualiseras då översättningen framstår som ett nytt och självständigt verk, se nedan. Tanken är istället att ansvaret i första hand skall bäras av den utländske författaren såvitt angår icke periodiska skrifter.[47] Det normala i sådana fall torde dock vara att ansvaret enligt TF 8:10 övergår på förläggaren, eftersom författaren till översatt arbete oftast saknar hemvist i Sverige.[48] Däremot kan det tänkas att någon översätter och tillika ger ut en avliden författares verk; översättaren kan då inträda i rollen som utgivare enligt TF 8:6 2 st.

Som Strömberg påpekar kan det stundom vara svårt att dra gränsen mellan översättning och författarskap: en mycket fri "översättning" kan vara att bedöma som ett nytt verk vartill "översättaren" är att anse som författare.[49]

Beträffande periodiska skrifter kan inget annat ansvar för översättaren aktualiseras än medverkan enligt TF 7:3.

Tryckaransvar

Enligt TF 8:3 och 8:8 skall i vissa fall "den som tryckt skriften" ansvara för dess innehåll.

Teoretiskt föranleder utpekandet av tryckaren inga problem: tryckaren är den som de facto tryckt skriften.

Boktryckare kan dock tänkas låta annan boktryckare utföra tryckningen; den förstnämnde blir likväl att anse som tryckare om hans tryckeri angivits på skriften. Äldre lagstiftning innehöll uttryckliga bestämmelser härom (TFF § 1 mom 12 resp TF 4:5; den sistnämnda bestämmelsen upphävd genom SFS 1976:955. Att någon ändring i sak härvid inte avsågs framgår av prop 1975/76:204 s 148 och 135. Beträffande äldre rätt, jfr *NJA 1909 s 389*.

Normalt torde tryckaren vara ett tryckeriföretag och den utpekade är då i

46 Malmgren, TF 8:6 anm 3.
47 SOU 1947:60 s 257.
48 Jfr prop 1948:230 s 181.
49 Strömberg s 22.

allmänhet en juridisk person. Den som slutligt får bära ansvaret blir därvid en representant för företaget; enskilda anställda riskerar inget straff för sin eventuella delaktighet. Skulle det icke vara fråga om en juridisk person är det den som eljest driver rörelsen eller innehar tryckeriet som ansvarar.[50]

I praktiken kan det naturligtvis vara ganska svårt att avgöra vem som tryckt en viss skrift; ursprungsuppgifter, dvs. uppgifter om vem som tryckt samt tryckort och tryckår, kan saknas eller de kan vara oriktiga.[51] I sådana fall torde dock utspridaren kunna vara behjälplig med information om vem som tryckt skriften. Det bör understrykas att tryckaren således inte kan undgå ansvar genom att vara anonym och låta bli att sätta ut tryckeriet; det räcker med att hans faktiska medverkan kan påvisas. Är utspridaren åter obenägen att medverka till att tryckaren avslöjas får han vackert betala detta genom att i stället bära ansvaret för skriftens innehåll enligt TF 8:4.

Regleringen av de fall då tryckare kan bli ansvarig för skriftens innehåll sker huvudsakligen i TF 8:3 och 8:8. Härvid intar tryckaren i ansvarskedjan platsen efter ägare till periodisk skrift respektive förläggare av icke periodisk skrift. De fall då tryckaren kan göras ansvarig är följande.

Om det ej kan visas vem som var ägare till en *periodisk skrift* vid det tillfälle då den gavs ut ansvarar tryckaren för dess innehåll, under förutsättning att ägaren eljest skulle ha ansvarat, dvs att utgivarens primäransvar övergått på ägaren. I förarbetena anges att detta ansvar torde aktualiseras "endast i sällsynta undantagsfall".[52]

Den situation som avses är således att det inte kan utredas vem som är ägare.

I betänkandet har för säkerhets skull anmärkts: "Den i paragrafen angivna förutsättningen, att det icke kan visas vem som var ägare, avser självfallet icke sådana fall då äganderätten är tvistig. Är det oklart vem av flera personer som ägde skriften, då denna utgavs, får denna fråga prövas i målet." (SOU 1947:60 s 255)

Stadgandet tjänar syftet att förmå tryckaren vara behjälplig inför och vid en utredning om ägarskapet; genom att noga försäkra sig om att han kan ange vem uppdragsgivaren är förvissar sig tryckaren om ansvarsfrihet.

Bestämmelsen är lättillämpad sånär som på en av Svenska boktryckarföreningen vid remissbehandlingen uppmärksammad omständighet; man påpekade att tryckaren kunde bli vilseledd angående ägarskapet och därvid utpekad som ansvarig trots att han kanske iakttagit all rimlig aktsamhet. Föreningen föreslog att tryckaren skulle ansvara endast om han förfarit oaktsamt.[53] Detta förslag avvisades av departementschefen med den, som det kanske kan tyckas, mindre relevanta motiveringen att dylikt vilseledande av tryckaren i vissa fall skulle kunna beivras som förfalskningsbrott. Allmänt anförde departementschefen att "(d)et torde icke föreligga tillräckliga skäl att i tryckfrihetsförordningen införa någon bestämmelse av det innehåll föreningen avsett".[54]

50 SOU 1947:60 s 228, se vidare nedan.
51 Om "falsk" ursprungsuppgift, se *NJA 1909 s 389*.
52 SOU 1947:60 s 255.
53 Prop 1948:230 s 180.
54 A st.

Mot bakgrund av vad som sålunda förevar under förarbetena måste den slutsatsen dras, att tryckarens ansvar för att ägaren kan utpekas i händelse av tryckfrihetsbrott är strikt.[55]

För innehållet i *icke periodisk skrift* ansvarar tryckaren om det inte funnits någon förläggare eller om det inte kan visas vem förläggaren är, under förutsättning att förläggaren eljest skulle ha ansvarat. Vad som ovan sagts beträffande ägare kan här tillämpas analogt. Bl a gäller således att tryckarens ansvar för att förläggaren kan utpekas är strikt.

Den gemensamma bestämmelsen i 8:10 om ansvarets övergång på nästa ansvarslänk när den utpekade inte finns i landet respektive inte kan bestraffas gäller även tryckare, som alltså kan ställas till ansvar om ägare eller förläggare ej har hemvist i riket och ej heller kan uppbringas här. Det kan observeras att det enligt 8:10 föreligger ett utrymme att beakta god tro hos tryckaren beträffande eventuellt bristande straffbarhet.

Utspridaransvar

I TF 8:4 och 9 stadgas om ansvar för "utspridaren" av tryckt skrift.

Använd utanför TF verkar termen "utspridare" något klumpig; "distributör" skulle kanske i vissa sammanhang vara att föredra, samtidigt som utspridare passar väl för t ex spridning av flygblad och liknande på gator och torg. Utspridare är emellertid den övergripande term som används i förarbeten och även eljest.

Vem som är att anse som ansvarig utspridare skall enligt förarbetena bedömas med utgångspunkt i TF 6:1.[56] I motiveringen till denna bestämmelse sägs att såsom utspridare "får anses den som driver rörelsen eller eljest föranstaltar om spridningen; det osjälvständiga biträde han därvid anlitar är icke utspridare".[57] Det sägs vidare på samma ställe att i begreppet spridning ingår även saluhållande och försändande — något som väl får anses framgå även direkt av lagtexten. Att försändande genom fristående (privat) fraktbolag kan aktualisera utspridaransvar för bolaget torde vidare framgå motsatsvis av TF 6:4 2 st, där det sägs att allmän trafikanstalt som mottagit skrift för befordran ej skall anses som skriftens utspridare.

Av det sagda följer att utspridaransvar kan aktualiseras för samtliga som befattar sig med distributionen av en skrift från det att den lämnar tryckeriet till det att den hamnar hos läsaren. Utspridaransvaret är i den meningen inte exklusivt; det synes kunna drabba flera utspridare. Detta torde dock endast böra gälla då olika utspridare arbetat självständigt på skilda håll på sådant sätt att de var och en framstår som gärningsman. Normalt bör emellertid en huvudansvarig sökas. Medverkan till dennes gärning är straffri. Som framgått av citatet ovan kan inte heller en helt osjälvständig befattning aktualisera ansvar. De som enligt betänkandet kommer i fråga är "bokhandlare, innehavare av

55 Observera dock SOU 1939:32 s 27, där ond tro synes förutsatt.
56 SOU 1947:60 s 256.
57 A a s 241.

distributionsföretag eller annan huvudsaklig spridare".[58] Detta uttalande är väl tämligen klargörande när det gäller den som direkt handlar med skriften i fråga, som grossist eller detaljist; däremot är det mer tveksamt i vad mån den som enbart fraktar en skrift skall kunna anses som ansvarig utspridare. Att fraktbolag i och för sig måste anses omfattat av utspridarbegreppet har ovan nämnts. I somliga fall torde man dock kunna ifrågasätta om inte fraktbolagets befattning med själva skriften är alltför osjälvständig för att den skall kunna föranleda ansvar (jfr vad som ovan citerats angående "osjälvständigt biträde" och även kravet på att det skall vara en *huvudsaklig* spridare). Någon helt klargörande gränsdragning är svår att göra på denna punkt; beträffande fraktbolagen synes det mig dock som TF ginge för långt om den skulle tolkas så att fraktbolags befattning med skrifter som kollin kunde aktualisera utspridaransvar. — Denna fråga har f ö betydelse även på det sättet att enskilt fraktbolag som kan åberopa ställning som (potentiellt) ansvarig utspridare enligt TF inte torde vara underkastad eventuell näringsrättslig lagstiftning som förbjuder konkurrenshindrande diskriminering.[59]

Utspridaren kan i många fall vara en juridisk person; detta synes förutsatt men ej närmare behandlat i förarbetena. Se härom nedan.

Även enskilda personer kan vara ansvariga spridare enligt TF. Spridaransvaret kan här ha relativt stor praktisk betydelse, t ex när det gäller utdelande av flygblad, frambärande av tryckta plakat, affischering och liknande. Såväl de som faktiskt sprider skrifterna, som de ansvariga för en eventuellt bakomliggande organisation torde kunna komma i fråga för ansvar. Se även nedan.

Utspridares ansvar regleras således i 8:4 och 9. Utspridaren intar den sista platsen i ansvarskedjan både för periodiska och icke periodiska skrifter.

Förutsättningarna för utspridaransvar är — förutom att förutsättningarna för tryckaransvar skall vara uppfyllda — att det antingen saknas ursprungsuppgifter å skriften eller att dessa är oriktiga. Dessutom krävs att det inte kan utrönas vem som tryckt skriften, dvs om det trots frånvaron av ursprungsuppgifter ändå kan visas vem som tryckt skriften går utspridaren fri. Detta gäller även om tryckaren likväl inte skulle gå att uppbringa eller eljest inte kunna ställas till ansvar. Det kan härvid också observeras att den gemensamma bestämmelsen i 8:10 inte gäller ansvarsövergång från tryckare till utspridare.

Beträffande mer reguljär distribution av skrifter på marknaden torde utspridaransvaret sällan aktualiseras; även om det skulle kunna inträffa att ursprungsuppgifter saknas eller är felaktiga, är det troligt att det under de relativt ordnade förhållanden det här får förutsättas vara fråga om, ändå skulle gå att leta fram tryckaren eller någon före denne ansvarig.[60] Däremot lär utspridaransvar oftare kunna aktualiseras vid spridning av flygblad, affischer och andra ströskrifter. Dessa förhållanden har ovan kort berörts. I detta sammanhang skall nämnas att en utpekad utspridare alltid har möjlighet att gå fri genom att ange tryckaren, varvid ansvaret övergår på denne. Tryckaren är således inte skyddad genom att

58 A a s 256.
59 Jfr fallet Land, MDA 1974:4, se ovan s 74.
60 Jfr SOU 1947:60 s 151.

han ej framträtt; inte heller kan han skydda sig genom avtal med utspridaren. Däremot kan tryckaren i sin tur gå fri genom att ange sin uppdragsgivare, vilken i denna typ av situationer blir att betrakta som förläggare. Därvid torde det kunna inträffa att förläggaren och utspridaren är samma person eller ur samma krets. Vad utspridaren därmed skulle ha vunnit med att ange tryckaren är i bästa fall att utspridaransvaret, som kan tänkas drabba flera personer, förvandlas till ett förläggaransvar, som normalt endast drabbar en person. Förläggaren kan sedan även överföra ansvaret på författaren enligt 8:5 och 3:2, dvs om denne ej har anonymitetsskydd. — Det sagda kan givetvis även ses som en instruktion om hur ett dylikt spridande bör organiseras om ensamansvar eftersträvas.

Om ursprungsuppgift saknas helt är utspridarens ansvar strikt; hans enda möjlighet att gå fri är då att det ändå kan utredas vem tryckaren är eller att någon före denne i ansvarskedjan kan göras ansvarig. Vid oriktiga ursprungsuppgifter krävs det däremot att utspridaren kände till oriktigheten, eljest kan han ej ställas till ansvar. Här krävs således vetskap om oriktigheten — vilket komplicerar även ansvarsplaceringen. Det är tveksamt om ens eventuellt uppsåt kan användas. Varför man här så drastiskt — inte ens culpa bestraffas ju — avvikit från det eljest strikta ansvaret i motsvarande situationer för andra kategorier framgår inte av motiven.

Utspridaren är, som nämnts, undantagen från den gemensamma regeln i 8:10. Det betyder bl a att han inte ansvarar för att den å skriften angivne tryckaren har känt hemvist i landet. Härvid bör dock observeras vad i 13 kap stadgas angående skrift som tryckts utomlands. När det gäller sådan skrift aktualiseras enligt 13:3 ansvar för utspridare så snart han inte kan ange "den som låtit utlämna skriften inom riket" eller om denne vid utgivningen inte haft känt hemvist i Sverige. I sistnämnda hänseende får vad som allmänt anförts om 8:10 anses äga analog tillämpning.

Särskilt om ansvar för skrift som tryckts utomlands

TF är som ovan framgått enligt 13:1 även tillämplig på skrift som tryckts utomlands om den ges ut i Sverige. Ansvaret för sådan skrift är tänkt fördelat på i princip samma sätt som för skrifter som trycks inom riket. Generellt gäller enligt 13:3 att den som utlämnar skrift för spridning i Sverige ersätter tryckaren i ansvarskedjan. För periodisk skrift som huvudsakligen är avsedd att spridas inom riket gäller vidare att utgivningsbevis skall sökas; primäransvaret bärs då av den anmälde utgivaren enligt reglerna i 5 och 8 kap. Eftersom den utländske ägaren knappast kan nås av den svenska rättvisan träder importören i praktiken in som subsidiärt ansvarig. I sista hand inträder ansvar för utspridare. Det sagda gäller enligt 13:2 även skrift som eljest erhållit svenskt utgivningsbevis, dvs oavsett om den huvudsakligen är avsedd för spridning i Sverige eller inte. Frånvaro av utgivningsbevis får däremot här konsekvensen att samma regler som för icke periodisk skrift får tillämpas. För dessa gäller i princip vanliga regler. I praktiken torde dock utländsk författare och förläggare inte komma i fråga för ansvar, varför primäransvaret enligt 13:3 kommer att ligga på den som

tar in skriften i landet och här lämnar ut den till spridning. Kan det inte visas vem som gjort detta, eller om vederbörande ej haft hemvist här när skriften gavs ut, övergår ansvaret till den som sprider skriften. Som nämnts i motiven kan det i dessa fall vara av betydelse som ett skydd för utspridaren att importören anger sitt namn (firma) och hemvist (säte) på skriften.[61]

Det ansvar som i enlighet med det sagda åvilar den som importerar och i riket distribuerar utländskt tryck torde vara relativt betungande. Större importföretag (förlag) är härvid skyldiga att organisera verksamheten så, att brott genom de importerade alstren ej begås, varvid det som nedan sägs om ansvar för brott i juridisk persons verksamhet är tillämpligt. Om t ex ett företag, ledningen ovetande, skulle förmedla en utländsk tidskrift, vari haschodling eller annan narkotikaframställning beskrivs på sådant sätt att det kan förleda till brott, riskerar medlemmar av företagsledningen att dömas för uppvigling enligt TF 7:4 p 6.

61 SOU 1947:60 s 286.

Tryckfrihetsrättsligt ansvar för juridiska personer m m

Det har ovan framgått att flera av TF:s ansvarssubjekt kan förekomma som juridiska personer. Detta gäller således för ägare till periodisk skrift, förläggare av icke periodisk skrift, tryckare samt utspridare. Frågan om hur ett eventuellt straffansvar härvid skall placeras inom den juridiska personen behandlas nedan. Även vissa fall av utgivning och spridning i enklare former skall något beröras.

Straffansvar för juridiska personer. Allmänt

Juridiska personer kan enligt svensk rätt inte göras straffrättsligt ansvariga. Denna rättsprincip är i och för sig inte självklar; flera oss närliggande rättssystem intar en annan ståndpunkt (t ex det danska).[1] Principen vann fäste i HD:s praxis mot slutet av 1800-talet[2] och har sedan dess upprätthållits. Den bakomliggande tanken torde vara att juridiska personer inte anses kunna ha någon "skuld" i den subjektiva mening som vårt straffsystem genomgående anger som krav för straffrättslig ansvarighet.[3]

Det kan i sammanhanget också anmärkas att vårt nuvarande straff- och påföljdssystem är närmast exklusivt anpassat till fysiska personer som gärningsmän (individualansvar). Detta hindrar dock inte — det bör tilläggas — att juridiska personer, sedan brott av fysisk person väl konstaterats, kan beröras av andra sanktioner i anledning av brottet, såsom skadestånd och förverkande.

Trots att således endast fysiska personer kan drabbas av straff och påföljder är det inte ovanligt att straffbud är utformade så att juridiska personer träffas. I dessa fall uppkommer frågan vem som skall bära det straffrättsliga ansvaret, dvs vilken fysisk person som skall bestraffas för brott som begåtts i den juridiska personens verksamhet. Några generella lagregler som besvarar den frågan finns inte, utan man är hänvisad till de allmänna straffrättsliga reglerna. Härur har emellertid en relativt omfattande rättspraxis vuxit fram, som är väl bearbetad och utvecklad i doktrinen.[4] Rättsläget är därmed på de flesta punkter tämligen klarlagt. Ett straffrättsligt ansvar som riktas mot ett företag[5] skall primärt bäras av företagsledningen[6] eller av företagets eljest verkställande organ; begräns-

1 För en översikt över utländsk rätt se Ds Ju 1978:5 s 116 ff.
2 Ds Ju 1975:23 s 128.
3 Jfr Ds Ju 1975:23 s 128 f; även Ds Ju 1978:5 s 101.
4 Se framför allt Thornstedts skrifter (Om företagaransvar, betänkandet Ds Ju 1975:23 och Straffrättsligt ansvar inom näringslivet i Sverige, i Lov og Frihet. Festskrift till Johs. Andenæs). Jfr även Strahl, s 353 ff och Bergendal i SvJT 1928 s 425. Den följande framställningen är inte en fullständing redogörelse för det s k företagaransvaret. Såväl terminologin som problemorienteringen är något förenklad. Sammanhanget motiverar dock inte en mer ingående undersökning.
5 "Företaget" kan i straffstadgandet tänkas utpekat på olika sätt. Den typ av ansvar som är aktuellt i tryckfrihetsrättsliga sammanhang benämns av Thornstedt "självständigt och legalt företagaransvar". Jfr Thornstedt i Festskrift till Andenæs s 363, där just "ägare" och "boktryckare" nämns.
6 Se för det följande t ex Thornstedt i Ds Ju 1975:23 s 130 f.

ningen till företagsledningen torde dock ej gälla vid uppsåtligt brott, se nedan.

Med företagsledningen avses styrelse eller motsvarande; verkställande direktör räknas också dit, oavsett om han är medlem av styrelsen eller inte. Ytterligare organ eller personer torde ej omfattas; medlemmar och aktieägare vid förenings- respektive bolagsstämma ingår således inte.

De två huvudfrågor som inställer sig vid ansvarets vidare placering är dels hur det skall fördelas inom företagsledningen, dels huruvida det även kan drabba personer utanför densamma.

Uppsåtligt brott

När det gäller uppsåtliga brott uppkommer inga för företagaransvaret särskilda problem; allmänna straffrättsliga regler kan tillämpas på vanligt sätt. Ansvar drabbar dem som medverkat till brottet, i princip oavsett deras ställning i företaget, allt i den mån de haft erforderligt uppsåt.[7] I princip föreligger här således ingen begränsning nedåt i hierarkin. Ansvarsfrihet kan dock inträda på grund av reglerna om straffrihet när brottslig gärning begåtts på förmans befallning (BrB 24:6). Det finns möjligen även en viss allmän tendens att begränsa ansvarstalan till personer i ledande ställning, också när det gäller uppsåtliga brott i företags verksamhet. I praktiken kan en begränsning av den ansvariga kretsen också ske genom åtalspraxis.

Oaktsamhetsbrott

Ansvarets utsträckning

Vid oaktsamhetsbrott som begås i ett företags verksamhet riktas ansvaret primärt mot företagsledningen. Man kan här skilja mellan två typer av situationer. Den ena är när en eller flera medlemmar ur företagsledningen tagit aktiv del i den brottsliga handlingen. Dessa personer torde aldrig kunna undgå ansvar. Med denna form av mer "aktiv oaktsamhet", kan jämställas det fall att medlem av företagsledningen haft kännedom om den brottsliga handlingen, och även faktisk möjlighet att förhindra den; underlåter han därvid att agera bör han således göras ansvarig för brottet.[8]

Den andra typen av situationer föreligger när medlem av företagsledningen icke tagit aktiv del i brottet och heller inte haft kännedom om det, men där det kan hävdas att det på ett mer övergripande plan ålegat företagsledningen att förhindra brott av ifrågavarande slag. Den oaktsamhet som härvid skulle läggas företagsledningens medlemmar till last är underlåtenhet att organisera verksamheten på sådant sätt att brott förebyggs. — Det är av stor praktisk betydelse om sådan underlåtenhet görs straffbar eller inte. Det torde nämligen ofta vara svårt att styrka den typ av aktivt deltagande eller faktisk kännedom hos

7 Jfr dock Strahl s 353 ff.
8 Jfr Ds Ju 1975:23 s 134.

företagsledningen som omtalats ovan, ansvaret för bristfällig organisation osv är bevismässigt betydligt mer lätthanterligt.

Ytterst gäller det här att avgöra hur långt aktsamhetskravet skall sträcka sig. Enligt Thornstedt förelåg i äldre rättspraxis en tendens att ställa kraven på aktsamhet så högt att man närmade sig det strikta ansvaret. Efterhand skall dock HD ha avvikit från denna linje och småningom klart ha markerat "att en icke alltför obetydligt culpa kräves".[9] Aktsamhetskravet torde dock alltfort vara högt ställt och det är helt klart att bristfällig organisation kan utgöra ansvarsgrund även för medlem av företagsledningen som inte tagit aktiv del i brottet eller eljest känt till det.

Placering och fördelning av ansvaret

Frågorna om aktsamhetskravets utsträckning och ansvarets placering inom företagsledningen är självfallet nära förbundna. Möjligen förhåller det sig t o m så, att man när ett brott begåtts i ett företags verksamhet har att utgå från att detta inte kunnat ske utan att någon förfarit oaktsamt. Den primära utgångspunkten blir då att det är företagsledningen i sin helhet som ansvarar för att verksamheten och tillsynen över densamma är organiserad så att brott däri icke begås. Företagsledningen kan emellertid fördela detta ansvar inom sig; en sådan fördelning godtas i praxis och det straffrättsliga ansvaret utmäts hos den som enligt den interna organisationen varit ansvarig för det område där brottet skett.[10] I den mån inte uppsåt eller den nyss nämnda mer aktiva formen av oaktsamhet föreligger hos någon av dem, torde övriga medlemmar av företagsledningen i princip gå fria.

Enligt Thornstedt föreligger dock alltid även en viss allmän skyldighet för ledamot av företagsledning att förvissa sig om att företagets verksamhet i dess helhet är lagenlig; se Thornstedt i Festskrift till Andenæs s 362. Jfr även Ds Ju 1975:23 s 135. Denna typ av ansvar aktualiseras särskilt då verksamheten är direkt lagvidrig; se sist anförda arbete med där angivna exempel ur praxis.

Delegation av ansvaret

Vad ovan sagts gäller fördelning inom företagsledningen av det mot denna riktade ansvaret. Under vissa omständigheter tillåts även att detta ansvar delegeras till befattningshavare utanför företagsledningen. Denna möjlighet torde främst föreligga vid mindre allvarliga brott.[11] Den rättsliga grunden för att man i praxis accepterat sådan delegation torde vara att företagsledningen genom att ge en lägre befattningshavare i uppdrag att övervaka viss del av verksamheten under vissa förutsättningar bedöms ha uppfyllt det ställda aktsamhetskravet.[12] Enligt Thornstedt är det framför allt tre krav som ställs för att delegation av ansvaret utanför företagsledningen skall beaktas rättsligt.[13] Det skall föreligga

9 Thornstedt i Festskrift till Andenæs s 360; se även där anförda rättsfall.
10 Se Thornstedt a a s 362; och Ds Ju 1975:23 s 134 f.
11 Jfr Ds Ju 1978:5 s 111.
12 Thornstedt i Festskrift till Andenæs s 366.
13 Se a a, med där anförda rättsfall, s 365 ff.

ett behov att delegera ansvaret. Behovet kan t ex vara att verksamheten är så omfattande att ledningen inte praktiskt kan öva tillsyn över det aktuella området eller att verksamheten bedrivs t ex på flera orter varvid det finns behov att utse lokalt ansvariga. Delegationen måste vidare ske till någon som är kompetent att handha ansvaret. Slutligen måste denne även inta en självständig ställning inom företaget. — Är inte samtliga dessa krav uppfyllda anses företagsledningen inte ha iakttagit vederbörlig aktsamhet varvid delegationen inte beaktas; ansvaret stannar i stället inom företagsledningen, där det dock således kan fördelas och placeras i enlighet med vad som ovan sagts.

Strikt ansvar

Hittills har endast uppsåts- och oaktsamhetsansvar behandlats. Det ansvar som riktar sig mot företagare kan emellertid stundom vara strikt. Frågan om hur det strikta ansvaret skall behandlas som företagaransvar är — terminologiskt — något komplicerad, i så måtto att det strikta ansvaret, när det skall utmätas hos någon i företaget, tenderar att i praktiken göras beroende av oaktsamhet.[14] Eftersom samtidigt aktsamhetskravet vid oaktsamhetsbrott, som ovan anmärkts, är långtgående, synes de olika ansvarsformerna att som företagaransvar påtagligt närma sig varandra. Gränsen dem emellan är ju för övrigt även till sin natur flytande.

Rent begreppsmässigt är det svårt att se hur ett strikt ansvar skulle kunna vare sig fördelas eller delegeras. Om ett ansvar är oberoende av uppsåt eller oaktsamhet kan man i princip inte komma ifrån det hur mycket aktsamhet man än iakttar i organisatoriskt fördelande eller delegerande; ansvaret bör stanna där dit det primärt riktats, dvs normalt hos företagsledningen. Enligt Thornstedt har tendenser till ett sådant betraktelsesätt funnits i praxis; en fördelning av det strikta ansvaret torde dock också ha godtagits, särskilt beträffande lindriga brott.[15] Småningom synes emellertid även delegation av det strikta ansvaret utanför företagsledningen ha accepterats. Thornstedt har anmärkt att detta ”reellt sett inneburit att det strikta ansvaret förvandlats till ansvar för culpa”.[16] Den rättsliga situationen skulle därmed vara den, att företaget som sådant har ett strikt ansvar, medan placeringen av detta strikta ansvar görs beroende av eventuell oaktsamhet hos de fysiska personer som ifrågakommer för straff. — Det bör dock framhållas att rättsläget här inte är helt klart. Särskilt synes det outrett i vilken mån brottets svårighetsgrad påverkar ansvarsplaceringens rörlighet.[17]

14 Jfr Thornstedt i Festskrift till Andenæs s 364 och 366.
15 Se Ds Ju 1975:23 s 140.
16 Thornstedt i Festskrift till Andenæs s 366.
17 Jfr Ds Ju 1975:23 s 140.

Juridiska personers ansvar för tryckfrihetsbrott. Allmänt

Flera av TF:s ansvarssubjekt kan, som ovan konstaterats, förekomma som juridiska personer. De rättsliga förutsättningarna för att ansvar för respektive kategori härvid skall aktualiseras varierar. Vidare rör det sig om olika typer av företagare och organisationer som arbetar och verkar under skilda förhållanden.

Det för samtliga kategorier gemensamma är att deras ansvar är subsidiärt: det aktualiseras endast då den primärt utpekade (utgivare respektive författare) inte rättsligen kan svara. Det primära ansvaret enligt TF — ansvaret för skriftens innehåll — är på grund av TF 8:12 av objektiv karaktär. Det subsidiära ansvar som övertas följer samma princip; det torde i praktiken kunna betraktas som närmast strikt, eftersom de subsidiärt ansvariga i allmänhet saknar den närmare anknytning till skriften som den primäransvarige har. Däremot är själva övertagandet, ansvaret för övertagandet av ansvaret, inte alltid strikt. Visserligen föreskrivs endast undantagsvis en uppsåts- eller oaktsamhetsprövning; likväl kan ansvaret i allmänhet inte aktualiseras annat än i den mån den subsidiärt ansvarige — objektivt sett — försummat att uppfylla någon förpliktelse enligt TF. Man kan här, i anknytning till vad som ovan sagts, säga att företagets ansvar är strikt, alltmedan det finns utrymme att beakta eventuell försumlighet vid placeringen av ansvaret inom företaget.

För samtliga kategorier gäller vidare att det tveklöst är företagsledningen som får anses utpekad. I flertalet fall torde i och för sig goda skäl kunna åberopas för att delegera ansvaret till lägre befattningshavare; de allmänna straffrättsliga förutsättningar som ovan berörts för att sådan delegation skall beaktas rättsligt torde ofta föreligga. Vore det fråga om ett företagaransvar enligt allmän lag, skulle dessa principer som ovan angivits i sina huvuddrag också kunna tillämpas. Ett antal specifikt tryckfrihetsrättsliga synpunkter gör sig emellertid gällande. Vissa av dessa skall redovisas nedan för respektive kategori, medan några allmänna synpunkter skall anföras omedelbart.

För det första skall framhållas att det subsidiära straffansvaret enligt TF har ett mycket utpräglat preventivt syfte. Som repressivt instrument har det sällan eller aldrig använts. För att uppfylla det preventiva syftet har ansvaret regelmässigt placerats där det kan antagas göra största verkan, dvs så högt upp som möjligt. Härigenom ges företagets ledande krafter incitament att organisera verksamheten på ett sådant sätt att tryckfrihetsbrott effektivt förebyggs. Det har vidare begreppsmässigt konstruerats som ett slags strikt ansvar. Den utveckling som ägt rum på företagaransvarsregleringens område, och som medfört att placeringen av detta ansvar, med beaktande av företagsorganisationen i det enskilda fallet, gjorts mer flexibel, torde kunna beskrivas som en mer formell och primitiv företagarstraffrätts anpassning till den övriga straffrätten; renodlade preventionssynpunkter har sucessivt och delvis fått vika för kravet på att repressionen måste drabba rättvist. I jämförelse härmed präglas tryckfrihetsrätten emellertid alltfort av ett utpräglat formalistiskt synsätt och ett objektiviserat ansvarssystem. T ex skulle en utgivares delegation av ansvaret för en viss del av tidningen till en redaktör aldrig kunna beaktas rättsligt, även om aldrig så goda skäl för åtgärdens rimlighet kunde anföras. Det är ju överhuvudtaget inte alls främmande för TF att formellt och på förhand placera ansvaret, och sedan även

utmäta det där, oavsett ursäkter osv i det enskilda fallet.

TF:s systematik bygger vidare, som redan åtskilliga gånger påpekats, på att utredning av de närmare omständigheterna kring ett tryckfrihetsbrott, av hänsyn till eventuella anonyma medverkande, om möjligt bör undvikas. Detta talar för att ansvaret skall utmätas hos den formellt och utåt ansvarige och mot en mer fri ansvarsplacering allt efter omständigheterna i det enskilda fallet.

En delegation av ansvaret är således inte förenlig med tryckfrihetsrätten. En fördelning (placering) av tryckfrihetsansvaret inom den juridiska personens ledning torde dock kunna godtas. De skäl som talar mot tillåtligheten av en delegation av det subsidiära tryckfrihetsansvaret har inte samma bärkraft när det gäller fördelning. Det för preventionen väsentligaste torde vara att ansvaret träffar så högt upp som möjligt; däremot är det knappast ett självändamål att det träffar företagsledningen in corpore, även om detta någon gång kan vara befogat. Det finns inte heller några andra tryckfrihetsrättsliga synpunkter som talar mot att en intern fördelning av ansvaret inom företagsledningen beaktas. En dylikt fördelning rimmar ju även väl med de ovan citerade motivuttalandena om att det är "den legale ställföreträdaren" eller de "juridiska personernas representant" som skall ansvara.

Ägaransvar för juridisk person (eller eljest för en grupp av personer)

Ägarens ansvar enligt TF 8:2 är strikt; det finns inget krav på uppsåt eller oaktsamhet hos ägaren för att denne skall kunna straffas. (Jämför dock ansvaret enligt 8:10.) Är ägaren en juridisk person torde ansvaret därmed, i enlighet med vad som ovan sagts, böra drabba företagets ledning.

I motiven sägs att därest ägaren är en juridisk person skall "dennes representant" bära ansvaret.[18] Senare, i förarbetena till TF, sägs att det i dessa fall är den "legale ställföreträdaren" som skall svara som ägare.[19]

I doktrinen skriver Strömberg kortfattat att det är "den som äger företräda den juridiska personen" som är tryckfrihetsrättsligt ansvarig, "t ex verkställande direktör" (Strömberg s 22). Enligt Petrén skall ansvaret utkrävas av "verkställande direktören, ledamot av styrelsen osv" (Petrén s 52). Gemensamt för de nämnda källorna synes bl a vara att de inte utesluter att flera befattningshavare kan komma i fråga.

Ägandet av en periodisk skrift torde normalt inte utgöra någon biverksamhet eller marginell del i den juridiska personens verksamhet. Tillseendet över att skriften har en utgivare osv, dvs tillsynen över de faktorer som kan påverka frågan om ansvaret för skriftens innehåll, bör därför normalt åvila företagets ledning. Även detta talar för att företagsledningen får ansvara för "ägarens" eventuella tryckfrihetsbrott.

Allmänna tryckfrihetsrättsliga överväganden talar — som framgått ovan — mot tillåtligheten av att tryckfrihetsansvaret delegeras nedåt. Beträffande ägare kan särskilt följande tilläggas. Ägaren är den för skriften juridiskt huvudansvari-

18 SOU 1939:32 s 27.
19 SOU 1947:60 s 255.

ge; honom åligger det att söka utgivningsbevis och utse utgivare. Detta är i TF:s system fundamentala funktioner för vilkas uppfyllande företagsledningen inte bör kunna avsäga sig ansvaret. En sådan ståndpunkt är även väl förenlig med TF:s formalistiska ansvarssystem, som ju beträffande periodiska skrifter illustreras genom utgivarens stränga ansvar, vilket ej fritt kan delegeras. Därmed är dock inte klarlagt var inom företagsledningen ansvaret skall träffa. Med tanke på att det är ett vanligen strikt ansvar för en fråga som rimligen måste ha hög prioritet inom företaget torde skäl kunna anföras för att ställa hela företagsledningen till svars.

Enligt Thornstedt (Ds Ju 1975:23 s 140) finns det som nämnts tendenser i rättspraxis att straffa hela företagsledningen vid strikt ansvar. En viss fördelning och även delegation av strikt ansvar har dock också godtagits i rättspraxis. Det synes emellertid främst ha rört sig om bagatellförseelser och Thornstedt framhåller i anslutning härtill att det då kan framstå som onödigt att straffa mer än en person; det "kan t.o.m. framstå som ett löjeväckande eller förargande utslag av byråkratiskt tänkesätt att åtala och döma ett flertal personer för en ringa förseelse, som de inte personligen har begått" (a st). — Resonemanget äger dock näppeligen tillämpning på tryckfrihetsbrott.

Den enligt Thornstedt föreliggande plikten för samtliga medlemmar av företagsledningen att förvissa sig om att verksamheten i de delar som kan överblickas bedrivs lagenligt bör här vidare kunna åberopas.[20]

Även om det ovan sagda torde böra utgöra utgångspunkt för bedömningen finns det likväl mycket som talar för att en fördelning av ansvaret inom företagsledningen bör accepteras. Det kan inte alltid framstå som motiverat, vare sig av preventiva skäl eller eljest, att straffa ett flertal personer som ett kollektiv, om det i själva verket finns en eller ett par av dem som står klart närmare brottet än de övriga. Detta gäller även när det icke rör sig om bagatellförseelser.

Tidningsföretag kan vidare drivas under olika former. Det är därvid olämpligt att dogmatiskt låsa sig vid en stereotyp ansvarsordning grundad mest på att ansvaret i juridisk terminologi är "strikt". En viss öppenhet för en rimlig placering av ansvaret allt efter omständigheterna i det enskilda fallet är därför i stället att rekommendera.

Slutligen kan det även hävdas att det skulle ligga mer i linje med TF att endast ställa en person till ansvar. Varken TF, dess förarbeten eller doktrinen ger dock något svar på vem denne exklusivt ansvarige i så fall skulle vara. Någon praxis som ger ledning föreligger heller inte, eftersom ägaransvar praktiskt taget aldrig aktualiserats i rättstillämpningen.

Vid en sammanvägning av det sagda framstår det som lämpligt att i normalfallet låta ägaransvaret följa den rollfördelning som torde föreligga inom företagsledningen. Av tidigare anförda skäl är däremot en delegation av ansvaret utanför företagets ledning inte godtagbar.

I ett par rättsfall har frågan om ansvar för brott i tidningsverksamhet aktualiserats utan att det rört sig om tryckfrihetsbrott.

I *NJA 1961 s 715* (refererat ovan s 50) hade man i tidningen Expressen, i strid mot lotteriförordningens bestämmelser, låtit införa dragningslistor från utländ-

20 Jfr ovan. Se även Ds Ju 1975:23 s 136 med där anförda rättsfall.

ska lotterier. Härför åtalades och dömdes chefredaktören — till synes i denna egenskap. Något specifikt företagaransvar var det knappast fråga om; chefredaktören vitsordade att han varit ansvarig för dragningslistornas införande och domstolarna fann att han haft erforderligt uppsåt till brottet.

Av större intresse i förevarande sammanhang är *NJA 1979 s 602* (referat ovan s 61). En tidning hade infört prostitutionsannonser vilket befanns innefatta koppleri enligt BrB 6:7. För detta åtalades A i egenskap av tidningsföretagets (ett aktiebolag) VD, ledamot av dess styrelse och ansvarig utgivare för tidningen ifråga. I HD invände A bl a att underinstanserna inte angivit i vilken egenskap han fällts till ansvar. Riksåklagaren genmälde att A enligt allmänna straffrättsliga regler vore att bedöma som gärningsman, eftersom han haft den faktiska bestämmanderätten över tidningens innehåll och att han därmed också varit ansvarig för annonsernas införande. Riksåklagaren åberopade även ett yttrande från professor Håkan Strömberg, som i denna fråga anförde:

> "I det aktuella målet har revisionskäranden ställt frågan, om han blivit dömd i sin egenskap av tidningsföretagets verkställande direktör eller såsom tidningens ansvarige utgivare. Härom kan följande sägas. Ett åtal i vanlig brottsmålsordning bör riktas mot den verklige gärningsmannen (och eventuella medverkande). Att utgivaren enligt TF 8:1 i första hand bär ansvaret för tryckfrihetsbrott kan inte i och för sig åberopas som skäl för att rikta ett koppleriåtal just mot honom. Men om utgivaren faktiskt har utövat den bestämmanderätt över tidningens innehåll, som TF 5:3 tillförsäkrar honom, är detta ett skäl att betrakta honom som den verklige gärningsmannen. Om utgivaren däremot endast har följt direktiv från tidningens ägare, bör ansvaret för gärningen rimligtvis åvila den sistnämnde."

HD motiverade A:s ansvar med en formulering som nära anslöt till vad riksåklagaren anfört; A har, heter det i domen, "såsom ledare för tidningsföretagen haft den faktiska bestämmanderätten i fråga om införandet av annonserna ———". HD anförde vidare att A "varit medveten om att annonserna innebar ett sådant främjande" av annans otuktiga levnadssätt som koppleribestämmelsen förutsätter.

Rättsfallet har i referatets rubrik presenterats så, att den som haft "den faktiska bestämmanderätten" över annonsernas införande fällts till ansvar. Härvid torde man ha avsett att den formella ansvarigheten som utgivare enligt TF i detta fall inte spelat någon avgörande roll. I stället har närmast "företagaransvarsregler" använts. Av intresse är därvid att åtalet riktas mot den som haft det högsta ansvaret och den faktiska bestämmanderätten, utan att aktualisera något medverkaransvar. — Man synes dock inte ha tagit någon tryckfrihetsrättslig hänsyn; tvärtom underströks det att allmänna regler skulle tillämpas.

Fallen — åtminstone det sistnämnda — visar att man varit obenägen att låta TF:s regelsystem påverka tillämpningen av allmän lag i situationer som rör pressrättsliga förhållanden. Som jämförelsematerial till de fall av tryckfrihetsansvar för juridiska personer som ovan behandlats har de därmed ett begränsat värde, såtillvida att dessa fall måste bedömas inom TF:s regelsystem. Några renodlade exempel på "företagaransvar" utgör fallen heller inte, eftersom HD i bägge domarna gått in på en vanlig uppsåtsbedömning.

Beträffande småskalig utgivning av periodisk skrift av den typ som beskrivits ovan, gäller som där framgått att "ägaren" torde få utpekas på ungefär samma sätt som förläggaren till en icke periodisk skrift. Härvid är det tänkbart att en grupp av personer tillsammans framstår som "ägare". Hur skall ansvaret i så fall fördelas dem emellan? Om gruppen framstått som så enhetlig att den som helhet betraktats som ägare i TF:s mening finns det skäl att tro att ingen gruppmedlem heller framstår som mer ansvarig än de övriga. I det enskilda fallet kan det möjligen finnas utrymme att beakta en faktisk rollfördelning mellan de agerande. Utgångspunkten torde dock vara att samtliga ansvarar.

Jfr det av Thornstedt (Ds Ju 1975:23 s 138f) refererade rättsfallet *NJA 1954 s 115*, där skeppare och besiktningsmän på en fiskebåt bedömdes tillsammans utgöra ett enkelt bolag vars samtliga medlemmar hade att ansvara för ett av oaktsamhet begånget olaga fiske.

Förläggaransvar för juridisk person (eller eljest för en grupp av personer)

I ansvarskedjan för icke periodiska skrifter intar förläggaren en ställning motsvarande den som ägaren intar beträffande periodiska skrifter. Även i övrigt finns likheter; som nämnts framstår t ex ägaren ibland som något av en periodisk skrifts "förläggare". När det gäller iakttagande av TF:s ansvarsbestämmelser finns dock olikheter. Medan det är ganska enkelt för ägaren till en periodisk skrift att iaktta TF:s bestämmelser om utseende av utgivare m m är det besvärligare för en företagsledning att kontrollera och övervaka att utgivningen av de enskilda titlarna inte medför förläggaransvar. Detta talar för att det i förlagsverksamhet skulle finnas ett större behov än vid tidningsutgivning av att delegera ansvaret till en lägre nivå. Av tidigare anförda skäl torde en sådan delegation dock inte kunna beaktas tryckfrihetsrättsligt. Förläggaransvaret stannar i stället hos företagsledningen.

Däremot kan en fördelning av ansvaret inom företagsledningen beaktas. Den normala tillsynen över att förlägggaransvaret inte aktualiseras genom att en skrift ges ut utan författarens samtycke eller genom att namnet utsätts mot dennes vilja, eller genom ansvarsövergång enligt TF 8:10, torde ingå i tillsynen över den löpande verksamheten. Är förlaget ett aktiebolag skulle denna uppgift därvid åvila verkställande direktören, varför förläggaransvaret också bör bäras av denne i dessa typer av fall. Har överenskommelse träffats mellan förlaget och författaren att skriften skall ges ut anonymt och att författaren ej behöver framträda, eller eljest bära något tryckfrihetsrättsligt ansvar, torde däremot det förläggaransvar som därigenom uppkommer, kunna riktas mot samtliga medlemmar av företagsledningen som deltagit i beslutet.

När det gäller mer sporadisk och småskalig förlagsverksamhet som bedrivs av en mindre grupp personer är ovanstående resonemang knappast tillämpligt. Det gäller i dessa fall dock först och främst att bestämma vem som är den aktuella skriftens förläggare (se ovan). Skulle man därvid finna att förläggaren utgörs av en grupp personer, utan att denna för den skull kan benämnas ett företag på

vilka de ovan utvecklade reglerna kan äga tillämpning, måste man emellertid fastställa hur ansvaret skall fördelas dem emellan.

Det troliga är att om man inte kunnat utpeka någon ur gruppen som förläggare, det inte heller är möjligt att särskilja någon som mer ansvarig än övriga. Något behov av intern fördelning eller delegering av ansvaret kan knappast föreligga i detta sammanhang, varför sådant inte heller skulle kunna beaktas rättsligt. Mycket talar därför för att samtliga såsom förläggare utpekade får bära ansvaret i dessa fall. (Jämför vad som sagts om ägare ovan.)

Tryckaransvar för juridisk person

Det är relativt enkelt för en tryckare att förvissa sig om att han inte kan göras tryckfrihetsrättsligt ansvarig. Rättssystematiskt är tryckaransvaret dock ingen bagatell; det framtvingar ägaren resp förläggarens tydliga framträdande. I den mån tryckaren blir ansvarig sker det därför antingen medvetet eller av försumlighet bestående i underlåtenhet att iakttaga TF:s i detta hänseende inte särskilt betungande föreskrifter. Tryckaren måste med andra ord i praktiken handla uppsåtligt eller oaktsamt för att ansvar skall aktualiseras, även om detta inte i och för sig krävs enligt TF (Jämför dock 8:10.)

Tryckaren torde normalt vara ett tryckeriföretag. När tryckaren utpekas i TF avses detta företags ägare. Är ägaren en juridisk person får det enligt förarbetena "bedömas enligt allmänna regler" vem som skall bära det straffrättsliga ansvaret.[21] Det anges vidare på annat ställe att det är den juridiska personens "legale ställföreträdare" som skall ansvara.[22] Detta får förstås så att det är tryckeriföretagets ledning som utpekas.

Den detaljkontroll det innebär att i det enskilda fallet försäkra sig om att ett uppdrag inte kan föranleda ansvar för tryckaren, kan i och för sig inte sägas åligga företagsledningen. Detta skulle tala för att företaget borde tillåtas delegera tryckaransvaret enligt TF till en lägre nivå.

Mot detta talar vad som ovan allmänt anförts. Tryckaren har vidare i TF givits en viktig funktion i systemet. Sanktionshotet måste riktas mot personer i ledande ställning om det skall få avsedd preventiv effekt. Det kan som nämnts i och för sig inte åligga företagsledningen att utöva detaljkontroll, men det kan mot bakgrund av det sagda väl åligga den att se till att denna kontroll utförs — och ansvara för om den brister.

En fördelning av ansvaret bör däremot godtas. Den tillsyn det normalt är fråga om torde ingå i den löpande verksamhet för vilken inom ett aktiebolag verkställande direktören ansvarar. Det är därvid rimligt att tryckarens ansvar fördelas i enlighet härmed.

I de fall där tryckaren medvetet påtar sig tryckfrihetsansvar genom att t ex trycka en skrift där förläggare saknas och författare inte framträder, intar tryckaren i princip förläggarens ställning. Ansvarsplaceringen får bedömas i analogi härmed, dvs ansvaret bör, som ovan framgått, ligga högre än vad gäller ansvaret för löpande tillsyn.

21 SOU 1947:60 s 228.
22 A a s 255.

Utspridaransvar för juridisk person (eller eljest för en grupp av personer)

Utspridaren kan göras ansvarig för tryckt skrifts innehåll i två fall: dels om skriften som sprids saknar ursprungsuppgifter, dels om sådana uppgifter finns, men är felaktiga. I det förra fallet synes ansvaret vara strikt, medan det i det senare uttryckligen krävs att utspridaren känt till oriktigheten (TF 8:4).

Lagstiftaren har inte intresserat sig för de närmare förutsättningarna för utspridares ansvar; tvärtom synes man snarast ha utgått från att det i praktiken aldrig skulle komma att aktualiseras.[23] Vid sådant förhållande är det i och för sig naturligt att man inte angivit vem som skall ansvara om utspridaren är en juridisk person. Å andra sidan framgår klart att man räknat med möjligheten att utspridaren kan vara t ex ett distributionsföretag.[24] I fråga om placeringen av ansvaret sägs att därest spridningen drivs som rörelse, skall "den som driver rörelsen" svara[25] samt att distributionsföretags ansvar skall bäras av dess "innehavare".[26] — De refererade uttalandena synes dock, särskilt mot bakgrund av de tydligare uttalandena beträffande övriga kategorier, vara tillräckliga för slutsatsen att det i dessa fall är företagsledningen som utpekas.

En komplikation i detta sammanhang som däremot inte alls berörts (vare sig i förarbetena till TF, till ändringen 1939 eller i 1912 års betänkande, som hade ett likartat förslag) är hur man skall handskas med det utpräglade subjektiva rekvisit som föreligger vid den ena typen av utspridaransvar. Kravet enligt TF 8:4 på att ursprungsuppgifter "utspridaren veterligt" skall vara oriktiga torde stundom utesluta ansvar för företagsledningen.

En företagsledning i ett distributionsföretag, som kanske inte ens huvudsakligen ägnar sig åt distribution av skrifter, kan givetvis inte själv kontrollera ursprungsuppgifter i skrifter som man åtar sig att distribuera. Denna tillsyn måste uppdras åt någon lägre befattningshavare. I enlighet med vad som ovan sagts kan dock sådan delegation inte beaktas tryckfrihetsrättsligt; det yttersta ansvaret för att kontrollen utförs åvilar företagsledningen. En fördelning där ansvaret läggs på verkställande direktören eller motsvarande kan däremot beaktas. Det sagda gäller dock främst ansvaret för att skrift sprids utan ursprungsuppgift. Är ursprungsuppgiften oriktig bör ansvaret inom företagsledningen, dit det ju är riktat, i analogi med vad som gäller för uppsåtliga brott, i princip läggas på den eller de som känt till oriktigheten. Är oriktigheten känd endast på lägre nivå skulle därmed ingen kunna göras ansvarig, såvida man inte tillgriper en konstruktion med principalansvar för annans uppsåtliga gärning.[27]

Som ovan antytts kan utspridaransvaret ha relativt stor praktisk betydelse vid spridning av tryckta flygblad och liknande. I den mån ett företag eller eljest en organisation ligger bakom sådan spridning reser sig frågan hur ett eventuellt ansvar skall fördelas. Rör det sig om ett företag som betalar personer för

23 Se SOU 1947:60 s 151.
24 A a s 241 och 256; jfr även ovan.
25 A a s 241.
26 A a s 256.
27 Jfr Strahl s 358 f.

spridande drabbar ansvaret helt i enlighet med det ovan sagda detta företags ledning.

Om däremot enskilda på mer ideell grund delar ut eller klistrar upp tryckta skrifter torde de inte kunna undgå utspridaransvar enbart för att de arbetar för eller i en organisation; deras engagemang torde oftast vara alltför självständigt för att ett sådant resonemang skulle kunna föras. Bedömningen förändras inte av att ansvariga (styrelsemedlemmar) inom organisationen i fråga också är att betrakta som ansvariga utspridare i TF:s mening. En annan sak är att man vid ett eventuellt åtal skulle kunna tänkas mer eller mindre skönsmässigt inskränka ansvarstalan inom denna krets.

Ansvar för upphovsrättsbrott och tryckfrihetsrättsliga överväganden härvidlag

Genom TF 1:8 undantas upphovsrättslig reglering i huvudsak från TF:s tillämpningsområde. Brott mot upphovsrätten hör därför ej till tryckfrihetsbrotten, även om de sker i tryckt skrift. Till sin art kan de dock stundom gränsa till vad som eljest regleras i TF; kränkande av en upphovsmans droit moral kan således ligga ärekränkningen nära och publicering av hans alster är en form av otillåtet offentliggörande (jämför t ex det ännu ej avgjorda s k Manifestmålet). Även historiskt finns ett samband: brott mot den "litterära äganderätten" reglerades, som ovan framgått, en gång i TFF.

Gränsområdet mellan tryckfrihetsrätten och upphovsrätten är värt en egen studie. Här skall emellertid endast göras vissa anmärkningar rörande placeringen av ansvaret för upphovsrättsbrott och de tryckfrihetsrättsliga överväganden som dettas utmätande aktualiserar.

Enligt 53 § i upphovsrättslagen (1960:729) kan den som begått upphovsrättsintrång bestraffas om detta skett uppsåtligen eller av grov oaktsamhet. Frågan om vem som träffas av denna straffbestämmelse berördes endast kortfattat i förarbetena. Bl a hade publicistklubben under remissomgången yppat farhågor om att omfattande polisundersökning på en tidning, i syfte att finna gärningsmannen till ett genom tidningen förövat upphovsrättsintrång, kunde medföra att anonymitetsrätten enligt TF kränktes. Publicistklubben efterlyste därför en ordning där tidningens ägare — "med stöd av reglerna om företagaransvaret" — gjordes ansvarig för dylika intrång i stället för den enskilde publicisten.[28] Det ansågs av departementschefen dock "icke motiverat" att stadga särskilda regler för pressens förhållanden. Någon särskild reglering av frågan om vem som skall anses som gärningsman behövdes heller inte; "här får allmänna principer tillämpas", anförde departementschefen.[29]

Frågan om hur ansvaret skall placeras har några gånger prövats i rättspraxis, dock inte i samband med publicistisk verksamhet.

I *NJA 1973 s 699* var omständigheterna följande. En idrottsklubb hade sökt och erhållit tillstånd att ordna danstillställningar. Som ansvarig anordnare enligt allmänna ordnings-

28 Prop 1960:17 s 287. Jfr även Olsson, Copyright, 2 uppl, s 90.
29 A prop s 289.

stadgan hade angivits föreningens ordförande. Denna uppdrog emellertid åt annan person, B, att arrangera och genomföra tillställningarna. B åtalades sedermera för upphovsrättsintrång, bestående i att man spelat dansmusik utan vederbörligt tillstånd från upphovsmännen. Underrätterna fann emellertid att B ej kunde anses som "anordnare" av tillställningen varför han ej heller kunde göras ansvarig för brotten. HD däremot, konstaterade att B självständigt genomfört tillställningarna och tillsammans med klubbmedlemmar skött de praktiska arrangemangen, varvid han även borde ansvara för de upphovsrättsintrång som ägt rum. HD, som vidare fann att B ådagalagt åtminstone grov oaktsamhet med avseende på intrånget, biföll åtalet.

Medan underrätterna synes ha anlagt ett formalistiskt betraktelsesätt, som anknöt till allmänna ordningsstadgans begrepp "anordnare", ansåg HD att bedömningen skulle utgå från de faktiska förhållandena i det särskilda fallet. Detta synes stå i överensstämmelse med förarbetena, vari uttalas att "såsom gärningsman är i regel att anse den som utför den olovliga handlingen".[30] — Riksåklagaren hade i ett utförligt yttrande anfört att det för gärningsmannaskapet till upphovsrättsbrottet icke vore avgörande vem som var "anordnare" enligt allmänna ordningsstadgan; utgångspunkten för detta avgörande borde i stället vara upphovsrättlagen. Om denna anförde riksåklagaren:

> "Upphovsrättslagen är så avfattad, att en mycket vidsträckt personkrets är ansvarig. Något medverkansansvar finnes inte stadgat, men med den utformning gärningsmannaskapet fått är behovet av medverkansansvar ringa. Jag hävdar, att gärningsman är envar, som vidtager åtgärd som innebär intrång i upphovsrätten, allt under förutsättningen att de subjektiva rekvisiten uppfyllts. Primärt ansvarig synes den vara, som själv spelar ett verk offentligt eller under motsvarande omständigheter lägger på en grammofonskiva e. d. Ansvar synes dessutom kunna drabba varje annan, som vidtar någon åtgärd som innebär att allmänheten får del av sådan olovligen framförd musik, exempelvis den som säljer biljetter, engagerar orkester eller eljest deltar i verksamheten. — Det kan naturligtvis inte komma i fråga att i varje mål åtala ett stort antal personer som haft någon del i verksamheten. Av rent praktiska skäl måste någon begränsning av den ansvariga kretsen sökas. ——— I vissa fall kan åtal underlåtas med stöd av 20 kap. 7 § 1 st. 1 RB. Den princip som ligger bakom detta stadgande kan i många fall tillämpas så, att utredningen eller åtalet riktas endast mot en person, nämligen den som framstår som närmast ansvarig för det begångna intrånget i upphovsrätten. Den omständigheten, att åklagaren bland många i och för sig straffrättsligt ansvariga personer utvalt en, innebär inte att domstol, som finner en annan person ha varit närmare att bära ansvaret, skall ogilla det mot den förste väckta åtalet."

Riksåklagaren hävdade således att en vid personkrets träffas av den aktuella straffregeln, men att åtal i princip endast bör väckas mot den som "framstår som närmast ansvarig". Av intresse är även att riksåklagaren ansåg att domstolarna

30 SOU 1956:25 s 426. Härefter sägs visserligen även att där den olovliga handlingen företagits för annans räkning skall denne senare stå ansvaret. Som framgår av de i betänkandet givna exemplen torde härmed dock avses utförande av rena beställningsjobb och andra situationer jämförbara med dem vari straffrättsliga regler om konverterat gärningsmannaskap skulle kunna tillämpas.

därvid har att godta den bedömning åklagaren gjort — så länge denne hållit sig inom den vida personkrets inom vilken ansvar kan göras gällande.

I *NJA 1976 s 43* var omständigheterna närmast de omvända: här åtalades den som var "anordnare" enligt tillståndsbeviset, trots att han närmast var att betrakta som bulvan. Målet gällde upphovsrättsligt otillåten musikuppspelning på en s k porrklubb. A, som — tydligen utan ersättning — ställt upp som "anordnare", åtalades. Han hade regelbundet besökt klubben och han kände även till att anspråk på ersättning för musiken hade rests. Däremot synes han inte ha haft något inflytande över klubbens drift och ledning. HD ansåg att A genom att ställa sig till förfogande som anordnare "möjliggjort att klubbens verksamhet kunnat drivas i avsedda former". Därvid, synes HD ha menat, hade han haft sådan del i och kännedom om verksamheten att det ålegat honom att tillse att tillstånd till de av honom kända otillåtna musikframförandena anskaffades. Genom att underlåta detta hade A ådagalagt i vart fall grov oaktsamhet och gjort sig skyldig till brott enligt 53 § upphovsrättslagen.

Utgången motsäger inte riksåklagarens uppfattning i det tidigare refererade fallet, att en domstol har att bifalla ansvarstalan så snart den riktar sig mot någon i den ansvariga personkretsen, som uppfyller det subjektiva rekvisitet, oavsett om det finns någon annan som kan sägas vara mer ansvarig.

Sammanställda med varandra visar fallen vidare att förekomsten av en formellt ansvarig inte utesluter ansvar för annan; och omvänt att ansvar för annan inte utesluter ansvar för den formellt ansvarige.

Övrig förekommande praxis tyder på att ansvaret i princip skall bäras av den som framstår som närmast ansvarig för brottet eller för den verksamhet vari brottet begåtts.

Se NJA *1967 s 150* (ordföranden i dansförening fick ansvara för att föreningen spelat dansmusik utan upphovsmännens tillstånd); *NIR 1976 s 331* (den som praktiskt skött danstillställningen och tillika var firmatecknare i det arrangerande aktiebolaget, gjordes ansvarig för vid tillställningen begångna upphovsrättsintrång); *NIR 1976 s 330* (Restaurangägare ansågs ansvarig för upphovsrättsintrång som begåtts av på restaurangen framträdande s k trubadurer).

Det nämnda fallet från 1967, *NJA 1967 s 150,* har av Strahl anförts som ett exempel på företagaransvar. I detta fall synes någon oaktsamhetsbedömning ej heller ha ägt rum. Såväl *NJA 1973 s 699* — vilket fall Strahl också uppmärksammat — som *1976 s 43* tyder dock på att HD i vart fall numera kräver en traditionell bedömning av det subjektiva rekvisitet i dessa sammanhang. (Se Strahl s 357 f)

Den av riksåklagaren förordade, och till synes av HD godtagna, bedömningen i de refererade fallen från 1973 och 1976 synes sammanfattningsvis innebära att man vid förevarande gärningar medelst ett möjligen företagaransvarsliknande resonemang pekar ut en krets av personer som anses objektivt ansvariga för brottet, vilka sedan kan dömas om erforderlig subjektiv täckning kan konstateras. Däremot anvisas ingen metod för att peka ut *den* ansvarige eller åtminstone den mest ansvarige. Bedömningen synes därigenom mer grunda sig på ett traditionellt straffrättsligt synsätt, än på en konstruktion med "företagaransvar". Samtidigt torde metoden innebära att bedömandet av vem som skall dömas för brottet stannar hos åklagaren. Riksåklagarens uppfattning, att den rättstillämpning som ligger till grund för åtalet skall av domstolarna tagas för god, så länge åklagaren hållit sig inom den rätta kretsen, synes emellertid inte acceptabel. Visserligen torde rättsbildningen här i viss mån få styras av åtalspraxis. Om lagen emellertid endast stadgar ett gärningsmannaansvar, syftande

till att träffa den närmast ansvarige, bör domstolarna äga gå in på bedömande av huruvida åtalet är lagligen grundat i det hänseendet.

Ett överförande av det sagda på *publicistisk verksamhet* skulle innebära att man även där angav en krets objektivt sett ansvariga, av vilka de som ådagalagt uppsåt eller grov oaktsamhet skulle kunna dömas allt efter åklagarens urval.

Vad gäller den ansvariga kretsen torde man i första hand i enlighet med motivuttalandena böra söka den som utfört den olovliga handlingen. Ofta torde det därvid finnas en upphovsman till det alster vari brottet begåtts; denne är då normalt att betrakta som ansvarig. Detta torde vara det vanliga vid upphovsrättsbrott i böcker och liknande alster. Lika ofta kan det dock röra sig om publicering av något som är underkastat annans upphovsrätt i sin helhet — en artikel, dikt, bild etc. Frågan blir då vem som är ansvarig för själva publicerandet. Störst aktualitet torde saken ha för periodiska skrifters del.

I viss mån är förhållandena jämförbara med de i rättsfallen ovan behandlade. Den formella positionen som ansvarig utgivare torde sålunda inte, lika litet som positionen som "anordnare" enligt allmänna ordningsstadgan, medföra att utgivaren är exklusivt ansvarig för upphovsrättsbrott i skriften. Å andra sidan skall utgivaren ha ett sådant inflytande över vad som publiceras att han regelmässigt — om befogenheten enligt 5:3 inte kränkts — hör till den personkrets som kan göras upphovsrättsligt ansvarig. Normalt skulle utgivaren därvid riskera åtal; endast om han ej ådagalagt erforderligt uppsåt eller grov oaktsamhet — presumtionen enligt TF 8:12 gäller givetvis inte här — eller om det eljest föreligger särskilda omständigheter — som gör att hans ansvar i förhållande till övriga framstår som obetydligt — skulle han med säkerhet kunna undgå åtal.

Ytterligare redaktionsmedlemmar kan också höra till den ansvariga personkretsen. Detta gäller naturligtvis främst den som författat eller sammanställt det material vari upphovsrättsintrånget ingår. Även chefredaktören och medlemmar av redaktionen som varit med om att fatta beslut om publiceringen torde dock omfattas. Slutligen lär även tidningens ägare, dvs tidningsföretagets ledning, stundom kunna omfattas av straffbestämmelserna.

Som emellertid framgått är det inte nödvändigt att åtala samtliga dem som sålunda ingår i den vida personkrets som kan göras ansvarig. En första begränsning ligger i kravet på subjektiv täckning. Hur det vidare urvalet skall ske är oklart. Denna oklarhet får, bl a av de skäl publicistklubben anförde, anses olycklig ur tryckfrihetsrättslig synpunkt. Såvitt angår de tryckfrihetsrättsliga aspekterna kan följande anföras.

Upphovsrätten och vad som därtill hör är undantagen från TF:s tillämpningsområde enligt ett uttryckligt stadgande i TF 1:8. Viss tvekan kan dock råda om hur långt detta undantag sträcker sig i situationer, då eljest skyddade tryckfrihetsrättsliga domäner beträds. I detta fall är det således främst den grundlagsfästa anonymitetsrätten som möjligen kan komma att något urholkas.

En av huvudtankarna i TF:s ansvarssystem är att ett formellt utpekande på förhand av vem som är ansvarig för tryckfrihetsbrott onödiggör vidlyftiga undersökningar beträffande gärningsmannaskap, vilka skulle göra det praktiskt omöjligt att till hundra procent upprätthålla den eftersträvade anonymiteten. Om nu

denna grundsats i TF:s ansvarssystem inte beaktades vid undersökningar gällande gärningsmannaskap till upphovsrättsbrott, skulle det betyda att den tryckfrihetsrättsligt skyddade anonymiteten bröts igenom av intresset att förebygga och beivra upphovsrättsintrång.

Frågan berördes, som framgått ovan, kortfattat under förarbetena till upphovsrättslagen. Enligt ett tämligen svårtolkat yttrande av departementschefen vore det sålunda "icke motiverat att ——— stadga särskilda regler i detta hänseende såvitt rör pressens förhållanden".[31] I stället skulle "allmänna principer" tillämpas. Det är troligt att departementschefen här avsåg reglerna om gärningsmannaskap i allmänhet och i förekommande fall regler om företagaransvar. Det är däremot mindre troligt att han inrymde tryckfrihetsrätten i de allmänna principer han anförde; inom den sistnämnda tillämpas för övrigt alls icke allmänna principer vid utpekande av gärningsman. Därest departementschefen velat framhålla vikten av att anonymitetsrätten beaktades i tillämpningen, hade det vidare varit enkelt att göra det, i stället för att endast säga att pressens förhållanden inte motiverade särskild reglering. Det är därför sammanfattningsvis inte troligt, att man vid upphovsrättslagens införande avsett att ansvarsreglerna skulle tillämpas annorlunda, då det gäller upphovsrättsintrång i tryckt skrift än eljest. — Därmed är emellertid frågan inte avgjord: ett förarbetsuttalande om upphovsrättslagens tillämpning påverkar inte direkt TF:s innehåll och vid en konflikt mellan sagda lag och TF äger TF företräde.

Gränsdragningen mellan TF och upphovsrättslig lagstiftning sådan den kommer till uttryck i TF 1:8 är tämligen opreciserad. TF 1:8 undantar från TF:s tillämpningsområde dels lagstiftning som skyddar upphovsmans rätt till litterärt eller konstnärligt verk samt fotografs motsvarande rätt till fotografisk bild, dels lagstiftning som innehåller förbud mot sådana verks återgivande på ett sätt "som kränker den andliga odlingens intressen". Hur långt det sålunda angivna upphovsrättsliga undantaget är tänkt att kunna sträcka sig framgår inte. Avsikten får antas ha varit att täcka in just den införda upphovsrättslagen, vilken därmed i princip får anses förenlig med TF. (Tolkningssituationen blir ganska besvärlig; undantagets räckvidd får bestämmas utifrån TF 1:8, vilket stadgande i sin tur således får tolkas mot bakgrund bl a av upphovsrättslagens tänkta räckvidd.) Det står emellertid samtidigt klart att inte vilken lagstiftning som helst, som kallas upphovsrättslig och motiveras med upphovsrättsliga intressen, med stöd av 1:8 är förenlig med TF. Sålunda skulle t ex en upphovsrättslig bestämmelse i allmän lag som gav myndighet rätt att förhandsgranska skrifter i syfte att kontrollera att dessa inte innehöll upphovsrättsintrång, uppenbarligen inte kunna tillämpas; den skulle strida mot TF 1:2. Vid en konflikt mellan upphovsrättslig lagstiftning och TF skall bedömningen således utgå från 1:8, men denna bestämmelse måste härvid tolkas mot bakgrund av övriga bestämmelser i TF och det tryckfrihetsrättsliga regelsystemet som helhet.

När det gäller konflikten mellan de ovan behandlade upphovsrättsliga reglerna för utpekande av gärningsman till upphovsrättsbrott och TF:s anonymitetsskydd, aktualiseras bestämmelserna i TF 3 kap.

31 Prop 1960:17 s 289.

Det praktiskt viktigaste skyddet för anonymiteten utgörs av den tystnadsplikt som enligt TF 3:3 åvilar dem som tagit befattning med framställning av tryckt skrift. Denna tystnadsplikt är vidsträckt och den viker endast i vissa i bestämmelsen särskilt angivna fall. Det enda undantag från tystnadsplikten som skulle kunna åberopas vid upphovsrättsbrott är p 5, enligt vilken tystnadsplikten kan vika om rätten av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift lämnas i saken. Rätten har vid detta undantag, som alltså endast kan tillämpas när den tystnadspliktige hörs vid domstol, således att göra en intresseavvägning. Förarbetena ger föga konkret vägledning, om hur denna avvägning skall ske.[32] Allmänt sades att undantaget inte får åberopas om bevisning lämpligen kan föras på annat sätt. Beträffande brottmål anfördes att hänsyn bör tas till hur pass allvarligt brottet är. Vidare underströks sammanfattningsvis att "beslut om att ta hänsyn till att anonymiteten skall vika får fattas endast om mycket starka skäl kan åberopas".

Undantagsregeln i 3:3 p 5 kan knappast åberopas vid upphovsrättsbrott.

Först skall slås fast att tystnadsplikten enligt 3:3 inte generellt kan anses upphävd i upphovsrättsliga sammanhang på grund av TF 1:8. TF 3:3 behandlar frågan om anonymitetsskyddets upprätthållande även utanför tryckfrihetsrättsliga sammanhang och p 5 behandlar särskilt reglerna i *icke* tryckfrihetsmål, varför denna regel måste framstå som lex specialis och därvid äga företräde framför den allmänna regeln i TF 1:8.

Upphovsrättsbrott torde, för att övergå till intresseavvägningen enligt TF 3:3 p 5, inte relativt sett kunna betraktas som grövre brottslighet. Av särskild vikt vid intresseavvägningen är vidare den ansvarsbild som föreligger vid upphovsrättsbrott: en relativt stor krets av personer är presumtivt ansvariga och om en författare eller sagesman i tryckfrihetssammanhang tillåtits vara anonym finns det alltid någon som tagit ansvar härför. Detta betyder att det vid upphovsrättsbrott så gott som alltid torde finnas någon i denna mening ansvarig, varför ett åtal oftast torde kunna fullföljas, även om man vid förundersökning och rättegång respekterar föreliggande anonymitetsskydd. Det sistnämnda är, tillsammans med det faktum att upphovsrättsbrott i sammanhanget inte generellt kan anses som särskilt grov brottslighet, tillräckligt för att intresseavvägningen normalt bör utfalla till anonymitetsskyddets fördel.

Den andra delen av skyddet för anonymiteten enligt TF är det s k efterforskningsförbudet enligt TF 3:4. Denna regel avser dock uttryckligen inte efterforskning som erfordras för åtal eller annat ingripande som inte står i strid med TF. Åtal enligt upphovsrättslagen strider enligt 1:8 ej mot TF, varför efterforskning av gärningsman till upphovsrättsbrott kan ske utan hinder av TF.[33] Däremot gäller givetvis vad som sägs i 3:4 2 p, att den tystnadsplikt till skydd för anonymiteten som gäller enligt 3:3 måste beaktas vid efterforskningen, dvs det råder här i princip förbud att under efterforskningen tillfråga dem som har tystnadsplikt.

32 Jfr prop 1975/76:204 s 111 f; se även nedan kap IV.

33 Man skulle kunna hävda att begränsningen av efterforskningsförbudet endast gäller åtal för i TF angivna brott. Av förarbetena framgår emellertid att även utanför TF liggande kriminalisering är avsedd, se prop 1975/76:204 s 145.

Situationen synes således vara den, att en del av anonymitetsskyddet normalt är direkt tillämplig vid upphovsrättsbrott, medan en annan inte är det. Dessa faktorer synes jämte ovan angivna synpunkter kunna vägas samman till följande sammanfattning av rättsläget.

TF 1:8 ger inget carte blanche för lagstiftaren att genom upphovsrättslig lagstiftning inkräkta på vilka som helst av TF:s regler. Fastmer framstår TF 3:3 i förevarande fall som överordnad 1:8. Tystnadsplikten enligt 3:3 gäller i princip fullt ut även vid upphovsrättsbrott. Den tystnadsplikt som sålunda — i normala sammanhang — är överordnad intresset att straffa anonyma gärningsmän för upphovsrättsbrott är ett uttryck för TF:s anonymitetsskydd. Intresset av detta anonymitetsskydd kan därmed sägas vara principiellt överordnat intresset att beivra upphovsrättsbrott. Det sagda synes kunna formuleras så, att upphovsrättslig lagstiftning i förevarande sammanhang skall tillämpas med beaktande av anonymitetsskyddet enligt TF.

Efterforskning av författare, meddelare m fl är tillåten i samband med upphovsrättsbrott. Denna efterforskning skall uttryckligen ske med beaktande (frågeförbud) av tystnadsplikten enligt 3:3. Den skall vidare i enlighet med det sagda ske med respekterande av anonymitetsskyddet i dess helhet. Konkret skulle det betyda att efterforskning får ske, dock icke i syfte att röja personer vilka enligt 3:3 åtnjuter anonymitet genom där stadgade tystnadsplikter. Härmed avses att myndighet, som vid undersökning gällande upphovsrättsbrott finner eller misstänker att undersökningen involverar sådana personer, inte heller får försöka spräcka deras anonymitet på annat sätt än genom att fråga inblandade personer med tystnadsplikt. Det är således inte bara tystnadsplikten som skall respekteras, utan hela den anonymitetsrätt som denna är uttryck för. Detta medför att förundersökning rörande upphovsrättsbrott i skrift som skyddas av TF stundom måste bli något summarisk.

Det sagda får konsekvenser framför allt för dem inom ansvarskretsen som kan åberopa tystnadsplikt och anonymitetsrätt. Är författaren eller den som sammanställt materialet eller annan som eljest står nära brottet anonym enligt TF 3:3 torde detta förhindra att han efterforskas. Ej heller bör omständigheterna kring brottet utredas på sådant sätt att hans anonymitet röjs. När anonymitetsskyddet på detta sätt hindrar efterforskning och närmare undersökning bör ansvaret i stället läggas på den som är ansvarig för den anonymes delaktighet, dvs i en periodisk skrift normalt utgivaren. Det hela kan formuleras så, att aktsamhetskravet stiger hos den som är ansvarig för att anonym medverkan tillåts; det implicerar en undersökningsplikt för den ansvarige. För utgivaren får det sagda således den konsekvensen att han, när anonymitetsskyddet åberopas måste räkna med att ta ansvaret för upphovsrättsbrott, oaktat det kanske finns andra personer som inte åtalas trots att de stått närmare brottet.

Man kan dock tänka sig att annan redaktionsmedlem i högre grad än utgivaren i det enskilda fallet framstår som ansvarig för den anonymes bidrag och medverkan. Inget hindrar därvid att denne görs ansvarig för upphovsrättsbrottet; man är icke i detta sammanhang bunden av TF:s formella utpekande av utgivaren som ansvarig, det ger blott materiell vägledning.

I viss utsträckning kan ansvaret även tänkas övervältrat på ägaren, nämligen om upphovsrättsbrottet i anonymitetens skydd blivit möjligt genom brister i

organisationen. T ex kan det tänkas att tidningen regelbundet publicerar insänt material utan närmare granskning. Tryckfrihetsansvaret för detta material åvilar utgivaren; det upphovsrättsliga ansvaret bärs emellertid under sådana omständigheter även av ägaren, företagsledningen. Hade därför brottet kunnat undvikas genom en mer ändamålsenlig organisation bör företagsledningen kunna ställas till ansvar härför.

Beträffande beivrande av upphovsrättsbrott och TF:s anonymitetsskydd föreligger således en direkt kollision. Även i övrigt torde man dock böra fråga sig om TF:s ansvarssystem påverkar upphovsrätten i förevarande hänseende. Det skulle således kunna hävdas att TF:s grundtanke om att endast en på förhand angiven person kan göras ansvarig för brott borde tillämpas även i detta sammanhang. En tillämpning av vanliga straffrättsliga ansvarsregler på brott genom tryckt skrift, vars beivrande enligt allmän lag TF tillåter — i detta fall enligt TF 1:8 — strider dock inte mot TF, så länge inget av de tryckfrihetsrättsliga fundamenten undergrävs. Till dessa fundament hör anonymitetsskyddet, censurförbudet, meddelarfriheten m m, men knappast ensamansvaret i sig. Detta är något för TF:s ansvarssystematik karakteristiskt, men det är icke något självändamål utan snarare en funktion av anonymitetsskyddet och meddelarfriheten. TF synes därför inte i och för sig hindra att avsteg görs från ensamansvaret i denna typ av fall. Av vad som tilldrog sig vid upphovsrättslagens införande framgår vidare klart att upphovsrätten här inte självständigt begränsats av hänsyn till tryckfriheten (se ovan). — Under sådana förhållanden saknas det möjlighet att de lege lata hävda att TF:s allmänna ansvarssystematik skall tillämpas i stället för upphovsrättens egna regler.

Däremot kunde det finnas anledning att förespråka en något mer formaliserad ansvarsordning av företagaransvarstyp. Ansvaret skulle med andra ord — analogt med vad som ovan anförts om tidningsägares ansvar för tryckfrihetsbrott — riktas i första hand mot företagsledningen varvid dock en fördelning av ansvaret inom denna skulle accepteras. Här skulle det vidare saknas skäl att motsätta sig en delegation av straffansvaret om övriga förutsättningar härför är uppfyllda. En sådan ordning skulle göra det möjligt för tidningar, tidskrifter och, i den mån frågan aktualiseras, även bokförlag att genomföra en organisatorisk placering av ansvaret för att därigenom förebygga utredningar som kunde undergräva företagets integritet. Även om något direkt stöd ej kan anföras torde det finnas starka skäl för en domstol — och åklagare — att acceptera en sådan ordning.

De s k ordningsförseelserna

Såsom framskymtat tidigare i framställningen innehåller TF straffbestämmelser riktade mot den som underlåter att följa vissa meddelade formföreskrifter. Syftet är att ge stadga åt ansvarsordningen. TF kan härvid sägas innehålla sanktioner på flera plan. I första hand bygger systemet på att påföljden för den som inte uppfyller de villkor för skriftens utgivande som TF uppställer, är att han själv får ansvara för skriftens innehåll. Detta gäller t ex ägares förhållande till utgivare av periodisk skrift. I andra hand finns dock självständiga straffbestämmelser. Dessa kan ibland som sanktion komplettera ansvarsövergången, t ex då ägare till periodisk skrift underlåter att utse ny utgivare när den förutvarande inte längre är behörig. I vissa fall är ansvarsövergången dock ej obligatorisk, t ex utgår straff enligt 4:5 då tryckare underlåter att utsätta ursprungsuppgift, oavsett om tryckfrihetsansvar för tryckare aktualiseras. Som ytterligare sanktion föreligger i detta sammanhang möjligheten enligt 5:6 att återkalla utgivningsbevis för periodisk skrift.

De nämnda straffbestämmelserna benämns ofta "ordningsförseelser", varvid dock även stadgandet om tystnadsplikt 3:5 synes medräknat.[1] Det förefaller emellertid mindre lämpligt att kalla brott mot tystnadsplikt enligt 3:5 för "ordningsförseelse". Det stadgandet behandlas i denna framställning i stället i anslutning till meddelarskyddet, nedan s 344.

Merparten av ordningsförseelserna gäller periodisk skrift. Som generell bestämmelse föreligger egentligen endast kravet på utsättande av ursprungsuppgifter enligt 4:2 1 st och straffet för underlåtenhet härvidlag enligt 4:5 och 6:3 1 st. Kravet får anses innebära inte bara att ursprungsuppgift skall finnas, utan jämväl att denna skall vara korrekt. Som framgått ovan gäller kravet inte bild- och tillfällighetstryck.

Skyldigheten att sätta ut uppgift om tryckare, tryckort och tryckår fyller en viktig funktion i ansvarssystemet: ursprungsuppgiften leder så att säga fram till en länk i ansvarskedjan, varifrån ansvaret sedan kan ledas vidare i enlighet med reglerna i 8 kap. Denna skyldighet utesluter ju också ett helt anonymt utgivande av skrifter; någon måste alltid ta ansvaret.

4:5 riktar sig till tryckaren. Skulle denne vara en juridisk person får ansvaret placeras på samma sätt som tryckfrihetsansvaret i enlighet med vad som ovan sagts. Ansvaret för att uppgifterna sätts ut torde få anses strikt; straffskalan — från böter och upp till fängelse i ett år — medger dock ett beaktande av subjektiva faktorer.

6:3 1 st riktar sig till utspridaren av tryckt skrift. Liksom beträffande ansvarsövergången (jfr 8:4) skiljer TF här mellan det fall att ursprungsuppgift saknas och att den är oriktig. I det första fallet synes ansvaret strikt. I det andra krävs uttryckligen att uppgiften "utspridaren veterligt" är oriktig. I motiven anförs att det för straffbarhet "krävs vetskap om spridningshindret".[2] Det synes tveksamt om ens eventuellt uppsåt kan vara tillräckligt. Är utspridaren en juridisk person

1 Så hos Strömberg s 60, Holmberg s 84 och i Malmgren, TF 3:5 anm 4.
2 SOU 1947:60 s 242.

gäller vad som ovan sagts härom. Det kan observeras att straffet enligt 6:3 1 st endast är böter, lägst femtio och högst femhundra kronor.

Enligt 6:3 1 st straffas även den som sprider skrift ur gruppen stenciler och liknande om angivna ursprungsuppgifter enligt 1:5 1 st 2 (jfr ovan) är oriktiga och utspridaren känt till detta.

I *NJA 1957 s 352* ogillade HD ett åtal som gällde medhjälp till enligt TF 6:3 1 st straffbar spridning. HD slog fast att strafflagens, numera brottsbalkens, regler om medverkan inte är tillämplig "i fråga om brott och förseelser mot tryckfrihetsförordningen". — Det kan tilläggas att utgången, mot bakgrund av stadgandet i TF 14:5, inte var självklar, vilket även framgår av att en ledamot var skiljaktig härvidlag.

Ytterligare en straffbestämmelse som gäller generellt föreligger enligt 6:3 2 st. Sanktionen avser emellertid där de i denna framställning ej behandlade processuella tvångsmedlen och de särskilda sanktionerna konfiskation och utgivningsförbud. (Jfr även 5:12 4 st.)

Kring utgivandet av periodisk skrift föreligger en rad — tämligen milda — straffbestämmelser.

Straff utgår om periodisk skrift ges ut utan utgivningsbevis (5:12 1 st).[3] Som ovan påpekats kan skrift således vara periodisk även om utgivningsbevis, och följaktligen även ansvarig utgivare, saknas. Straffbudet riktar sig mot ägaren, varvid vad som ovan sagts om ägarens ansvar äger tillämplighet. Mot ägaren riktar sig även bestämmelsen i 5:12 2 st om skyldighet att formellt upprätthålla utgivarfunktionen. Att inskränka utgivarens befogenhet i strid med 5:3 är däremot inte särskilt straffbelagt för ägaren. Ägaren drabbas vidare av ansvar om han inte själv är behörig enligt 5:1 (5:12 1 st).

Utgivares av periodisk skrift skyldighet att i vissa fall sätta in ställföreträdare är straffsanktionerad i 5:12 3 st. Mot samma kategori riktar sig bestämmelsen i 5:12 5 st: om någon låter sätta ut sitt namn som utgivare, eller ställföreträdare, på periodisk skrift utan att vara behörig är detta straffbart i sig. Stadgandet avser endast behörigheten. Att "låna ut" sitt namn som utgivare utan avsikt att inträda i utgivarfunktionen enligt 5:3 är således inte straffbart för utgivaren om han har hemvist i Sverige osv. Det är dock straffbart att i sådan förklaring som avses i 5:4 2 p oriktigt förklara sig villig att åta sig uppdraget som utgivare (se 5:13, även nedan).

Straffet är i samtliga fall enligt 5:12 dagsböter; om skriften förklarats brottslig eller omständigheterna eljest är synnerligen försvårande kan dock fängelse upp till ett år utdömas.

Frågan om vilken grad av subjektiv täckning som krävs synes stå öppen; motiven är tysta på denna punkt. TF:s ansvarssystem som helhet har dock en objektiv karaktär. På somliga ställen har krav på "vetskap" vidare ställts upp, varvid detta direkt angivits i lagtexten (se 5:13 och 6:3; jfr även 8:4 och 8:10 2 st). Det finns skäl att tro att ansvaret, när något dylikt krav inte ställts upp i lagtexten, är strikt. Ett utrymme för modererande härav i praxis, allt efter beaktansvärda omständigheter, synes dock böra ges. Vid placering av ansvar inom juridiska personers verksamhet kan, som ovan påpekats, oaktsamhet beaktas även då ansvaret är strikt.

3 Jfr *JK-beslut* 1983 B 5.

Samma straff som enligt ovan kan drabba ägare eller utgivare av periodisk skrift skall enligt 5:13 drabba den som "mot bättre vetande lämnat oriktig uppgift" i ansökan, anmälan eller förklaring avseende utgivninsbevis eller utgivarskap. Sanktionen riktar sig således även här mot ägare och utgivare av periodisk skrift, inklusive ställföreträdare. Bestämmelsen synes kunna karakteriseras som ett fall där osant intygande avseende egna angelägenheter gjorts straffbart (jfr BrB 15:11).

Mot utgivare av periodisk skrift, inklusive ställföreträdare, riktar sig slutligen bestämmelsen i 5:14 om straff för underlåtenhet att utsätta utgivares respektive ställföreträdares namn på varje nummer av skriften som ges ut (jfr 5:11). Ansvaret synes strikt. Straffet är dock endast böter från femtio till femhundra kronor.

Objektivt förfarande

Enligt TF 9:5 kan talan om skrifts konfiskerande föras utan samtidig ansvarstalan. Proceduren är avsedd för det fall ingen kan göras ansvarig för en brottslig skrift eller då den som skulle ansvara inte kan nås för lagföring.

Förutsättning för att konfiskation skall kunna ske är här att skriften innefattar tryckfrihetsbrott.[1] Den skall därmed, som framhållits ovan, vara utlämnad för spridning enligt TF 1:6. Framställningens brottslighet skall prövas i tryckfrihetsmål (TF 12:1). Några särregler för prövning ges inte, vilket bl a innebär att samtliga förutsättningar för tryckfrihetsbrott i princip skall vara uppfyllda; den objektiviserade uppsåtsprövningen torde därvid kunna bli helt objektiv.

1 Jfr härom Tore Strömberg i StvT 1951 s 130.

Kapitel III

Tryckfrihetsbrotten

Tryckfrihetsbrotten

Inledning

Dubbel kriminalisering

Att stöd i TF krävs för bestraffning av yttrande i tryckt skrift följer av TF 1:3. Man kunde därvid tänka sig att TF innehöll egna straffbestämmelser. Det gör förordningen dock inte. I stället anger den vissa ramar för att i övrigt hänvisa till allmän lag; i såväl 7:4 som 7:5 hänvisas således till "enligt lag straffbar gärning". Skälet härtill är att om TF vore en egen strafflag skulle dess grundlagsställning motverka inte bara ingrepp i tryckfriheten utan även avkriminalisering till gagn för densamma. I syfte att skapa ett system som såvitt gäller det kriminaliserade områdets omfång är svårt att utvidga, men lätt att inskränka, infördes principen om dubbel kriminalisering.[1]

Denna princip medför att bestämmelserna om tryckfrihetsbrott i praktiken är konstruerade som delegationsreglerna (se ovan s 62 ff). Den möjlighet att överföra delar av straffbestämmelsernas innehåll till allmän lag som därmed öppnats har också utnyttjats. Således hänvisar 7:6 generellt till allmän lag när det gäller straff och påföljder för tryckfrihetsbrott. Detta innebär att brottsbalkens straffskalor och övriga regler om straff och påföljder skall tillämpas. En ändring i strafflatituden för t ex förtal enligt BrB 5:1 och 2 skulle således gälla även tryckfrihetsbrott utan att grundlagsändring behövde företas.

Också när det gäller brottsbeskrivningarna finns det utrymme att låta vissa delar bestämmas i allmän lag. En skillnad föreligger här mellan otillåtna yttranden enligt 7:4 och otillåtna offentliggöranden enligt 7:5. De förstnämnda är noggrant angivna i TF, medan de senare mera har karaktären av blankettstraffbud. Denna skillnad har i förarbetena motiverats med att regleringen av de otillåtna offentliggörandena inte bör vara alltför bunden av detaljformuleringar i TF. Detta gällde särskilt i krigstid; jämkningar i bestämmelserna om rikets säkerhet borde kunna göras och få omedelbar genomslagskraft även på tryckfrihetens område. Det betonades dock att lagstiftningen härvid måste hållas inom den ram som 7:5 utgör.[2]

De sakkunniga hade använt en liknande teknik även i 7:4. Där avvisades denna dock av departementschefen, efter kritik från flera remissinstanser, som "konstitutionellt betänklig". Beträffande de otillåtna offentliggöranden gjorde sig emellertid samma betänkligheter enligt departementschefen inte gällande (prop 1948:230 s 91 f). Massmedieutredning-

1 Se prop 1948:230 s 91.
2 Prop 1948:230 s 102.

en ansåg att åtskillnaden mellan kategorierna över huvud taget inte var motiverad ur principiell synvinkel; man föreslog en gemensam brottskatalog, där brotten mot rikets säkerhet angavs fullständigt, med rubricering och brottsbeskrivning (SOU 1975:49 s 235 ff). Yttrandefrihetsutredningen har anslutit sig till vad massmedieutredningen sålunda föreslog (SOU 1983:70 s 188 ff).

De otillåtna yttrandena är avsedda att, såvitt angår brottsbeskrivningarna, överensstämma med motsvarande stadganden i allmän lag[3] Smärre avvikelser förekommer dock, som framgår av framställningen nedan. Delvis är dessa betingade av att brottsbeskrivningen i allmän lag täcker gärningar som inte kan begås genom yttrande i tryckt skrift. Detta gäller t ex bestämmelsen om landsförräderi. Några djupare överväganden har lagstiftaren dock knappast gjort härvidlag. Delvis är avvikelserna endast redigeringstekniska. På något ställe finns det emellertid skillnader av betydelse. Detta gäller särskilt vid uppviglingsbrottet, där den i BrB 16:5 2 st 1970 införda straffrihetsregeln för ringa fall inte fått någon motsvarighet i TF, vilket således medför att denna regel, som motiverats av yttrandefrihetsrättsliga överväganden, saknar grundlagsskydd (se vidare nedan).

Den dubbla kriminaliseringens princip innebär att man vid tillämpning av TF 7:4 och 5 har att beakta även reglerna i allmän lag. Tolkningen kommer härvid att karakteriseras av en växelverkan: det straffbara området är liktydigt med minsta gemensamma nämnaren i förhållandet mellan TF och BrB. Med anledning härav kommer denna framställning över tryckfrihetsbrotten delvis att inriktas på förhållandet mellan de tryckfrihetsrättsliga stadgandena och straffbuden i brottsbalken.

Tryckfrihetsbrott och andra yttrandefrihetsbrott

Genom stadgandet i TF 1:3 ges en möjlighet att privilegiera yttrandena i tryckt skrift. En jämförelse mellan kriminalisering i allmän lag av "yttrandefrihetsbrott" och det straffbara området enligt TF ger dock vid handen att någon nämnvärd skillnad inte föreligger. Det enda brott som enligt allmän lag skulle kunna förekomma som "yttrandefrihetsbrott" vilket saknar motsvarighet i TF är förargelseväckande beteende enligt BrB 16:16.[4] En viss privilegiering kan vidare sägas föreligga vid sekretessbrott där 7:5 p 3 ställer upp ett krav på kvalificerad sekretess.

En annan sak är att TF som helhet ger yttrandefriheten i tryckt skrift ett annat skydd, inte minst straffprocessuellt, än vad övrig yttrandefrihet har. Två statliga utredningar — massmedieutredningen (SOU 1975:49) och yttrandefrihetsutredningen (SOU 1983:70) — har lagt fram förslag om en utjämning av olika mediers rättsliga villkor härvidag. Den förra utredningen föreslog en "massmediegrundlag"; den senare en "yttrandefrihetsgrundlag". Någon lagstiftning har dock ännu inte kommit till stånd.

3 Prop 1948:230 s 92.
4 Om detta brott och TF:s spridningsrätt, se ovan s 75.

Otillåtna yttranden och otillåtna offentliggöranden

TF känner två typer av tryckfrihetsbrott: otillåtet yttrande (7:4) och otillåtet offentliggörande (7:5). Denna uppdelning har sin grund i den sedan länge upprätthållna distinktionen mellan yttranden som är förgripliga i sig och yttranden vilkas förgriplighet består i röjande av uppgifter som på ett eller annat sätt betraktas som hemliga. Distinktionen är i själva verket svår att upprätthålla; ett offentliggörande torde alltid innefatta även ett yttrande, i varje fall i den vida bemärkelse som TF använder den sistnämnda termen. Bland de otillåtna yttrandena finner man vidare brott som omfattar gärningar vilka snarare är ”offentliggöranden” än ”yttranden”; det gäller t ex sådan former av förtal och hets mot folkgrupp som kan begås genom publicering av för den enskilde respektive folkgruppen ofördelaktiga fakta. De otillåtna offentliggörandena omfattar å andra sidan gärningar som är brottsliga utan att innefatta röjande av hemlig information, t ex sammanställande av i och för sig offentliga uppgifter och slutsatser dragna därur. — Uppdelningen svarar således inte i allo mot någon sakernas naturliga ordning; i stället bör den ses så att den ena typen av brott, de otillåtna offentliggörandena, anknyter till röjande av enligt lag sekretessbelagda uppgifter, medan den andra, de otillåtna yttrandena, innehåller övriga tryckfrihetsbrott. Det kan även noteras att det föreligger en viss överlappning mellan de bägge grupperna; 7:4 p 4, 5 och 7 (landsförräderi eller landssvek, landsskadlig vårdslöshet samt ryktesspridning till fara för rikets säkerhet) synes nämligen — åtminstone delvis — även omfattade av 7:5 p 1.

Otillåtna yttranden

De otillåtna yttrandena återfinns i 7:4; den uppräkningen som där görs benämns ofta TF:s brottskatalog — en benämning som alltså är något oegentlig, eftersom 7:5 hänvisar till ytterligare ett antal brott.

De otillåtna yttrandena kan grupperas i sådana som endast kan begås under krigstid, beredskapstillstånd eller eljest under tämligen extrema förhållanden, och sådana som kan begås även under mer normala omständigheter. De förra utgör ett slags extraordinära brottstyper vilka sällan kommer till användning. Detta avspeglar sig också vid en rättsdogmatisk analys. Frånvaron av rättskällematerial och verklighetsunderlag för hur såväl krig som revolutioner numera skulle komma att gestalta sig gör detta område svårbehandlat. Det är härvid befogat att ägna något större utrymme åt de mer frekvent förekommande tryckfrihetsbrotten, än åt dessa "extraordinära" brott.

Till de "extraordinära" tryckfrihetsbrotten kan räknas högförräderi (7:4 p 1), krigsanstiftan (p 2), uppror (p 3), landsförräderi eller landssvek (p 4), landsskadlig vårdslöshet (p 5) samt ryktesspridning till fara för rikets säkerhet (p 7). De tre sistnämnda brottstyperna förutsätter uttryckligen krig eller beredskapstillstånd. Krigsanstiftan förutsätter förhållanden likartade dem som råder vid beredskapstillstånd. Högförräderi och uppror förutsätter väl icke nödvändigtvis sådana förhållanden; de utgör dock till sin art så extrema brottstyper att de knappast kan förekomma annat än under extraordinära förhållanden.

Den nedan givna framställningen över högförräderi, uppror och de övriga "extraordinära" tryckfrihetsbrotten är ytlig och delvis spekulativ. Detta har mot bakgrund av det ovan sagda varit svårt att undvika. Avsikten har varit att redogöra för det fragmentariska rättskällematerial som finns, samt att något fylla ut det i de hänseenden som kan vara av tryckfrihetsrättsligt intresse.

Allmänt bör slutligen tilläggas att brott som högförräderi och uppror har en mycket speciell ställning i strafflagstiftningen. Det fullbordade högförräderiet eller det lyckade upproret kommer aldrig att bestraffas. Bestämmelserna syftar här främst till avskräckning. Mot bakgrund härav är, för att anknyta till framställningen över ansvarssystemet, en viss överskjutande avskräckningseffekt möjligen önskvärd; man får vid studiet av dem en känsla av att ett stort område preventivt straffbelagts allt medan den verkliga tillämpningen, repressionen, sannolikt måste begränsas. Det är kanske naturligt att bestämmelserna givits en vid och något vag utformning; därmed blir de effektivare redskap i den i grunden politiska uppgörelse där de är tänkta att användas. Man kan hålla detta i åtanke vid tolkningen av dessa stadganden: de är avsedda för mycket speciella situationer, även om så inte alltid klart framgår av de uppställda rekvisiten. Däremot har själva brottsnamnen en mörk och allvarstyngd klang, som erinrar om att här inte avses några vanliga förseelser, utan verkligt farliga angrepp på landets självständighet eller det demokratiska styrelseskicket.

Högförräderi

"Det kan tryggt sägas, att för många svenska juristgenerationer bestämmelserna om förräderibrotten och andra brott mot rikets säkerhet i 1864 års

strafflag icke representerade mycket av en realitet. Dessa stadganden, som genom sitt ordval och föreställningssätt buro bud från gångna, oroligare tider i vår historia, hade visserligen sin givna plats i strafflagens systematik och inlärdes vid universiteten, men därefter fick den svenske juristen i regel icke vidare någon anledning att syssla med dem eller reflektera över deras innehåll."

Ovanstående citat — hämtat från ett av de ytterst få fristående bidragen till läran om förräderibrotten i svensk juridisk litteratur, Sture Petréns uppsats om högförräderi och uppror i 1948 års strafflagstiftning[1] — kan överföras till att gälla även dagens från 1948 härstammande bestämmelser om rikets säkerhet, möjligen med det tillägget att de idag knappast heller ägnas något studium vid de juridiska fakulteterna. Även om dessa bestämmelsers tillämplighet inte i och för sig är begränsad till krigsförhållanden, för de i lugnare tider en så slumrande tillvaro att det är svårt att ägna dem ett levande intresse. Likt delar av krigsmakten ligger de i malpåse; likt dessa kan de emellertid också snabbt aktiveras, om förhållandena så kräver. De borde inte heller glömmas bort i rättsdogmatiska sammanhang; straffbestämmelser i malpåse åldras inte lika självklart som slagskepp: vid avdammandet kan de komma att framstå i en ny och oväntad skepnad, om de inte kontinuerligt ägnats ett visst studium.

Brotten mot rikets säkerhet indelas i BrB i brott mot den yttre och brott mot den inre säkerheten. De behandlas i 18 respektive 19 kapitlet. Högförräderibrottets skyddsintresse är rikets yttre säkerhet; BrB 19:1 skyddar statsområdets integritet, rikets oberoende samt de högre statsorganen från sådan påverkan som förutsätter utländskt bistånd. Angrepp mot rikets inre säkerhet straffbeläggs i 18:1 som uppror.

Nuvarande högförräderibestämmelse infördes i strafflagen 8:1 1948 (se SOU 1944:69, prop 1948:80 och LU I 39). Bestämmelsen har överförts till BrB 19:1 där den kvarstår oförändrad, sånär som på några smärre följdändringar i den nya regeringsformens kölvatten (SFS 1974:565).

TF:s gärningsbeskrivning överensstämmer helt med BrB:s, bortsett från att TF inte innehåller någon särskild passus om straff vid ringa fara, vilket är naturligt eftersom straffskalorna för tryckfrihetsbrotten enbart är angivna i BrB. Undantagsregeln för fall av ringa fara enligt BrB är formulerad så, att dessa fall i och för sig förutsätts inrymda under huvudbestämmelsen, varför även TF får anses omfatta fall där endast ringa fara förelegat.

Högförräderi kan förekomma i två skepnader: såsom riktat mot riket och såsom riktat mot de högsta statsorganen. Rekvisiten skiljer sig så pass mycket åt att det är befogat att tala om två skilda gärningar. Tekniskt företer de den likheten att de bägge som konstitutivt element i brottsbeskrivningen har ett s k fristående subjektivt rekvisit, som inte bara utgör brottets stomme, utan också dess i det närmaste enda substans. Den allt överkuggande förutsättningen för att högförräderi skall föreligga är således att gärningsmannen besuttit en förrädisk vilja, sådan denna beskrivs i bestämmelsen. På den objektiva sidan finns endast

1 Sture Petrén i festskrift till Birger Ekeberg s 410.

kravet på att gärningsmannen skall ha företagit en handling, vilken som helst, som inneburit fara för denna viljas förverkligande.

I praktiken torde inte det fristående subjektiva rekvisitet som här används innebära ett så uttalat bortseende från objektiva uttryck som man i teorin skulle kunna tro. För det första innebär farerekvisitet en viss begränsning på den objektiva sidan. För det andra torde det brottsliga uppsåtet inte kunna styrkas annat än då det kommit till objektivt uttryck i åtskilliga hänseenden.[2] Den systematiska betydelsen ligger framför allt i att inga på förhand beskrivna handlingssätt eller omständigheter behöver styrkas; vilken objektiv handling eller omständighet som helst duger, så länge den innebär fara för det angivna uppsåtets förverkligande.

Högförräderi riktat mot riket

Vid högförräderi riktat mot riket föreligger följande fristående subjektiva rekvisit.

Uppsåt att
1. riket eller därav skall med
2. a) våldsamma medel
   b) eljest lagstridiga medel eller
   c) utländskt bistånd
3. a) läggas under främmande makt
   b) bringas i beroende av främmande makt eller
   c) lösryckas.

Som objektiva rekvisit föreligger krav på
1. företagande av handling
2. som innebär fara för det ovan angivna uppsåtets förverkligande.

Dessa objektiva rekvisit skall på vanligt sätt vara subjektivt täckta. Det fristående subjektiva rekvisitet innebär inte ett krav på direkt uppsåt; samtliga uppsåtsformer kan användas.[3]

Skyddsintresset är således riket eller del därav; gärningsmannens uppsåt skall innefatta ett angrepp på rikets självständighet. Angreppet kan även vara riktat mot del av riket. Härvid kunde det synas som om en förutsättning vore att angreppet syftade till att det aktuella området skulle läggas under eller bringas i beroende av främmande makt, varvid rena självständighetssträvanden inte skulle ingå. I motiven synes emellertid förutsatt att även denna typ av fall skall omfattas,[4] något som lagtexten inte heller utesluter. I den mån ett dylikt självständighetssträvande sker med någon form av utländskt bistånd kan förfarandet för övrigt tänkas uppfylla förutsättningarna för den andra formen av högförräderi, riktat mot de högsta statsorganen (se nedan).

2 Jfr resonemangen i Ds Ju 1975:16 s 21 ff, särskilt s 22, med hänvisningar.
3 Se KBrB II s 339. Jfr även Ds Ju 1975:16 s 21 f.
4 SOU 1944:69 s 116.

I punkten 2 har angivits de medel gärningsmannen skall ha haft uppsåt att använda. Rekvisiten 2 a och b torde för övrigt kunna sammanföras till ett: "lagstridiga medel, t ex våld". I våld inbegrips först och främst våld mot person, men även våld i form av ödeläggande eller annan förstörelse av byggnader, försvarsställningar och liknande är att hänföra till våld i bestämmelsens mening.[5] Även hot om våld, såväl uttryckligt som konkludent, omfattas.[6] Allt dylikt våld torde regelmässigt vara lagstridigt i ett eller annat hänseende. Sabotagegärningar kan stundom vara att betrakta som våld i denna mening, exempelvis sprängning av försvarsställning. I andra fall, då det t ex endast rör sig om att kapa en telefonledning för att sätta en dataanläggning ur funktion, föreligger inte våld i denna mening, utan endast sabotage enligt BrB 13:4. Däremot är ju kravet på lagstridighet fortfarande uppfyllt. (Det sagda har större betydelse vid upprorsbrottet, där endast våld men icke lagstridiga medel ingår i brottsbeskrivningen.)

Med rekvisitet lagstridiga medel anknyts brottsbeskrivningen vidare till vad som eljest är kriminaliserat i strafflagstiftningen. Som exempel på de lagstridiga medel som skulle kunna ingå i planeringen har nämnts bestickning, brott under myndighetsutövning, brott av krigsmän samt lögnaktig propaganda som kan åtkommas enligt BrB eller i förekommande fall TF, t ex som ärekränkning.[7] Ett annat exempel som givits är olovlig kårverksamhet.[8] Listan över exempel skulle kunna göras längre. Det ligger nära till hands att nämna de övriga brotten mot rikets säkerhet i BrB 19 kap (t ex spionerі, obehörig befattning med hemlig uppgift, tagande av utländskt understöd m m). Nära till hands ligger även uppviglingsbestämmelsen i BrB 16:5.

Om uppsåtet endast i detaljer omfattar användandet av lagstridiga medel torde rekvisitet inte vara uppfyllt. Är det tänkt att ett flertal smärre lagöverträdelser skall användas kan det däremot tyda på en sådan laglöshet att rekvisitet bör anses uppfyllt.

Det har diskuterats i vad mån arbetsinställelser av typen strejk och lockout skulle kunna utgöra lagstridiga medel i bestämmelsens mening.[9] Sture Petrén nämnde sålunda det fallet att en viktig arbetsgivar- eller arbetstagarorganisation eller annan sådan grupp i nyckelställning, hotar med arbetsinställelse om inte regeringen fattar ett beslut som skulle innebära ett uppgivande av rikets utrikespolitiska handlingsfrihet. Petrén konstaterade att det vore otillfredsställande om det avgörande för bedömningen härvidlag skulle vara huruvida åtgärden står i strid med en lagstiftning som främst är av arbetsrättslig karaktär och vilken knappast stiftats under överväganden av de omständigheter som aktualiseras vid högförräderi.[10]

Exemplet förefaller, som Petrén också påpekade, mindre realistiskt för svensk del. Om ordet lagstridig, som i denna framställning, uppfattas som

5 KBrB II s 337.
6 A st.
7 A st.
8 Sture Petrén i a a s 414.
9 Se Sture Petrén i a a s 415 f och SOU 1953:14 s 320 ff.
10 A a s 415 f. Se även SOU 1953:14 s 322.

synonymt med straffbar, torde det inte heller teoretiskt kunna uppkomma — åtminstone inte med nuvarande lagstiftning.

Rekvisiten under punkt 2 kan även uppfyllas genom att planeringen inbegriper utländskt bistånd. Häri inryms allt utländskt bistånd; det behöver inte härröra från en stat, utan det kan komma t ex från enskilda eller organisationer.[11] Motivet till detta är först och främst insikten att en stat mycket väl kan dölja sig bakom en organisation. Förarbetena präglas här allmänt av fruktan för all utländsk infiltration, varför dock tillämpligheten utsträckts till att omfatta utländskt bistånd överhuvud taget.[12]

Med bistånd avses t ex ekonomiskt understöd eller propaganda; även direkt militär hjälp omfattas givetvis. Det framhålls i motiven vidare att det utländska biståndet skall ha ingått som ett väsentligt led i brottsplanen:[13]

> "Att medhjälp från utländskt håll i form av ekonomiskt understöd, propaganda eller dylikt påräknats är sålunda inte tillräckligt, utan i planen måste ha ingått utländska påtryckningar på Sverige eller något därmed jämförligt."

Det sagda preciserades även av departementschefen på följande vis.[14]

> "Det må emellertid framhållas, att uttrycket 'utländskt bistånd' här icke åsyftar annat än bistånd vid själva förverkligandet av förräderiuppsåtet. Om sålunda någon anser sig böra arbeta för att vårt land skall ansluta sig till annan stat och därvid icke avser annat än att lagliga medel skola komma till användning, kan den omständigheten att han söker kontakt med personer eller någon sammanslutning i den andra staten i syfte att väcka intresse för saken icke i och för sig föranleda straff för högförräderi."[15]

Förräderiet skall enligt rekvisitet 3 syfta till att riket eller del därav skall med de angivna medlen läggas under främmande makt, bringas i beroende av sådan makt eller lösryckas. Endast uttrycket beroende av främmande makt torde kräva någon kommentar. I förarbetena sägs att stadgandet inte skall förhindra unionssträvan mellan jämställda stater eller liknande överenskommelser. Det är avsett att förhindra att Sverige kommer i beroende av överlägsen främmande makt. Här avses t ex protektoratsförhållanden samt s k fredlig penetration.[16] Det understryks i motiven vidare att bestämmelsen gäller även då endast en del av riket utgör objekt.[17]

Ovanstående rekvisit är således av fristående subjektiv karaktär; gärningsmannens uppsåt skall omfatta de nämnda effekterna och medlen. Däremot krävs i och för sig inte att effekterna uppnåtts eller att medlen använts. På den objektiva sidan krävs endast att en handling företagits som inneburit fara för det

11 SOU 1944:69 s 116.
12 A st.
13 A st.
14 Prop 1948:80 s 107.
15 Jfr vidare nedan.
16 SOU 1944:69 s 116.
17 A st.

sålunda konstaterade uppsåtets förverkligande. Bestämmelsen uppställer inga närmare krav på vad för typ av handling detta skulle vara.

Handlingsrekvisitet kopplas dock till uppsåtet genom kravet på att handlingen skall ha inneburit fara för uppsåtets förverkligande. Av farerekvisitet framgår dels att det inte krävs att gärningsmannen hunnit särskilt långt i sin förrädiska gärning, men dels också att "åtgärden icke får ha varit bagatellartad eller eljest utsiktslös".[18] Det bör dock påpekas att straffbarhet föreligger även vid ringa fara, samt att brottet är straffbart jämväl på försöks-, förberedelse- och stämplingsstadiet, varvid "fara för fara" är tillfyllest.

Handlings- och farerekvisiten skall som nämnts vara subjektivt täckta. Beträffande faran krävs det att uppsåtet omfattar de omständigheter på vilka domstolen grundar sin bedömning, samt att gärningsmannen insett att handlingen kunde värderas som "farlig".[19]

De sålunda angivna rekvisiten ger knappast en klar och tydlig bild av vilka gärningar som egentligen omfattas. Sammantagna utgör de en diffus och i teorin mycket omfattande brottsbeskrivning. En viss begränsning av det straffbara områdets omfång torde kanske ligga i själva brottsbenämningen. Normalt utgör denna naturligtvis inte ett självständigt rekvisit, men mycket värdeladdade rubriceringar, typ just "högförräderi", torde i praktiken utgöra en viss begränsning. Det skulle med andra ord finnas en viss allmän uppfattning om vad som kan kallas högförräderi; och denna uppfattning sätter vissa gränser även för vad som kan inrymmas i det juridiska begreppet högförräderi.

Uttalanden med anknytning till brottsrubriceringens betydelse återfinns även i förarbetena. Beträffande högförräderi sades sålunda av utskottet om en viss gärninstyp att "(e)tt förfaringssätt av nu tänkt slag synes ——— alltför mycket skilja sig från högförräderi i hävdvunnen mening för att det skulle kunna vara förenligt med den allmänna rättsuppfattningen att här använda detta brottsnamn ———" (LU I 1948:39 s 20. Jfr även SOU 1944:69 s 156). Likartade resonemang fördes beträffande spioneribrottet i Ds Ju 1975:16 s 25 f, vilket betänkande ledde fram till att vissa former av spioneri enligt den tidigare lagstiftningen i stället kom att rubriceras som obehörig befattning med hemlig uppgift.

Det anförda utskottsuttalandet gällde givetvis främst de lege ferenda (delvis dock även de lege lata, se nedan). Enligt gängse rättsdogmatiskt synsätt kan brottsrubriceringen inte tillmätas betydelse som rekvisit. Att det i praktiken torde föreligga en viss växelverkan mellan brottsnamn och rekvisit — i synnerhet när det gäller värdeladdade och hävdvunna brottsnamn — synes dock antagligt. Som nedan anmärks ökar betydelsen av det sagda i tryckfrihetsrättsliga sammanhang.

Materiellt skulle en begränsning av anfört slag innebära att endast åtgärder av en viss politisk dignitet och stadga kan komma i fråga som högförräderi.[20]

Vid tillämpning av högförräderibestämmelsen på *tryckfrihetsbrott* uppkommer vissa naturliga begränsningar — som t ex att "handlingen" här endast kan bestå

18 A a s 117.

19 Rättsläget i denna fråga är något oklart; vägledande uttalanden i praxis saknas (jfr dock lagrådet i prop 1979/80:66 s 132 f). Se vidare Hoflund, Om farebegreppet i straffrätten, s 100 ff, med hänvisningar.

20 Jfr här även resonemangen i SOU 1935:8 s 270 f.

i ett yttrande. För att något underlätta överförandet av bestämmelsen och det ovan sagda till tryckfrihetens område skall rekvisiten här slås samman och delas in i tre grupper: det fristående uppsåtsrekvisitet, handlingsrekvisitet och farerekvisitet. Innan framställningen övergår till att söka ge exempel på tänkbara högförräderibrott genom tryckt skrift skall några ord sägas om dessa rekvisit för tryckfrihetsrättens del.

Det fristående uppsåtsrekvisitet är något svårt att placera in i TF:s ansvarssystem, eftersom detta utesluter en vanlig uppsåtsbedömning. Beträffande uppsåt till själva den brottsliga publiceringen gäller presumtionen i TF 8:12; den formalansvarige kan inte freda sig genom påståendet att han saknat vetskap om att den aktuella texten publicerats eller att han eljest varit okunnig om skriftens innehåll. Det finns i motiven uttalanden som antyder att ett fristående subjektivt rekvisit måste på vanligt sätt visas vara uppfyllt för den tilltalades del, dvs den formalansvarige (jfr ovan s 100). Utgångspunkten torde dock även här få bli den publicerade skriften och de omständigheter under vilka den framställts. I praktiken bör uppsåtsbedömningen här därför knappast avvika från vad som eljest gäller för det subjektiva rekvisitet vid tryckfrihetsbrott.

Handlingsrekvisitet är mer okomplicerat; endast yttranden i tryckt skrift kan komma i fråga. Några närmare krav på vilken typ av yttranden det skall röra sig om ställs å andra sidan inte; här utgörs begränsningen i stället av det samband som måste föreligga mellan yttrandet och uppsåts- respektive farerekvisitet.

Farerekvisitet innebär att det publicerade yttrandet skall medföra fara för det angivna uppsåtets förverkligande. Det är något tveksamt hur detta rekvisit skall förstås. Det kan antingen tolkas så, att yttrandet bedömt för sig skall innebära fara för uppsåtets förverkligande. Eller det kan tolkas så, att det tillsammans med andra företagna handlingar skall innebära sådan fara. Den förra, strängare, tolkningen skulle betyda att bestämmelsen endast kunde tillämpas i mycket instabila lägen, där blotta uppmaningen till högförrädisk gärning eller dylikt kan medföra fara för dettas förverkligande. Den senare tolkningen innebär att man även uppfattar TF:s högförräderistadgande som ett slags medverkansregel: den som genom tryckt skrift bidrar till att fara för högförräderis förverkligande uppkommer kan straffas härför utan hinder av TF.

Det ligger i högförräderibrottets natur att det begås under omfattande planering, med många medverkande och i flera moment. Det kan inte utgöras — åtminstone inte högförräderi gentemot riket — av enstaka gärning utförd av någon enstaka person. Mot bakgrund härav bör bestämmelsen knappast tolkas på det först nämnda sättet, utan snarare i enlighet med det sist sagda.[21] Man torde emellertid inte böra gå så långt som till ett jämställande med BrB:s medverkansregler. Där är det tillräckligt med endast ett ytligt eller tillfälligt främjande för att medhjälparansvar skall aktualiseras. I TF straffbeläggs ett enskilt yttrande som ett särskilt brott. Det bör då för straffbarhet krävas att detta yttrande självständigt bidragit till att fara för högförräderiets förverkligande uppstått. En annan tolkning skulle strida mot lagtexten, som trots allt stadgar att gärningen, dvs yttrandet, skall ha inneburit fara för uppsåtets förverkligan-

21 Jfr här även vad som i förbigående sägs i SOU 1947:60 s 247.

de. Sammanfattningsvis bör yttrandet således utgöra ett självständigt led i brottsplanen eller ett aktivt underblåsande av för denna gynnsamma stämningar (härtill kommer uppsåtskravet), medan mer passivt informerande bör falla utanför — även om det således skulle anses kunna utgöra främjande i BrB:s mening.

Att ge exempel på högförräderibrott mot riket är vanskligt. Det obestämda objektiva handlingsrekvisitet samt det vidsträckta och konturlösa fristående uppsåtsrekvisitet ger föga ledning. Uppenbara fall, som att en organisation vänder sig till främmande makt för att med dennas militära bistånd angripa rikets självständighet kan naturligtvis tänkas. Det man frågar sig är emellertid om exempelvis organiserade demonstrationer, med inslag av s k civil olydnad, syftande till att riket skall ansluta sig till en utländsk pakt, skulle kunna träffas av bestämmelsen. — För besvarandet av denna typ av frågor är vad som tidigare sagts om den begränsning som kan ligga i själva brottsrubriceringen av viss betydelse. Det synes med andra ord — förutom en prövning enligt rekvisiten — kunna bli fråga om en, tämligen skönsmässig och från tid till annan skiftande, bedömning av vad som enligt gängse språk- och rättsuppfattning kan innefattas i begreppet "högförräderi".

Betydelsen av brottsrubriceringen torde öka när högförräderi aktualiseras som tryckfrihetsbrott. Anledningen är att juryn sannolikt skulle ta intryck härav, i synnerhet om brottsrubriceringen är vag och svårgripbar; det ligger möjligen även i linje med TF 1:4 för juryn att ta sådana hänsyn.

När det gäller högförräderi mot riket som tryckfrihetsbrott går det givetvis att även här finna exempel på tämligen uppenbara fall. En tidning som är inblandad i ett organiserat högförräderi innebärande att främmande makt skall med militära medel lägga Sverige under sig, kan riskera åtal enligt 7:4 p 1, om man t ex propagerat för organisationen och dess syften på ett slagkraftigt sätt. Det finns många möjligheter att använda sig av tryckta skrifter i sådana sammanhang. Förutom propaganda kan t ex olika former av desinformation användas. — En förutsättning är givetvis att övriga rekvisit enligt ovan är uppfyllda.

Det är i övrigt svårt att se att en skrift i politiskt lugna och förhållandevis stabila tider skulle kunna föranleda åtal för högförräderi riktat mot riket; farerekvisitet skulle knappast kunna uppfyllas annat än vid mycket vidlyftigt organiserade och väl planerade förfaranden. En och samma gärning (yttrande) kan dock tänkas bli olika bedömd beroende på det politiska läget. Antag att någon utifrån en extrem politisk ståndpunkt skrivit en bok och propagerat för att Sverige bör underkasta sig någon större främmande makt och ge upp sitt nationella oberoende. Antag vidare att man därvid som medel angivit olovliga strejker, civil olydnad och olika tänkbara utländska organisationer som skulle kunna ge ekonomiskt och annat understöd. En sådan skrift skulle under lugna tider kanske inte ens föranleda åtal för uppvigling. Under andra politiska betingelser skulle den däremot kunna dra på sig åtal för högförräderi, med ett strängt straff som följd. — Exemplet är inte ett prov på att bestämmelsen ger utrymme för godtycke, vilket den i och för sig i viss mån gör — utan på att farerekvisitet ger den ett dynamiskt innehåll.

Högförräderi riktat mot de högsta statsorganen

Vid högförräderi riktat mod de högsta statsorganen föreligger följande fristående subjektiva rekvisit.

Uppsåt att
1. åtgärd eller beslut
2. av statschefen, regeringen, riksdagen eller högsta domarmakten
3. skall med utländskt bistånd
4. framtvingas eller hindras.

Som objektiva rekvisit föreligger krav på
1. företagande av handling
2. som innebär fara för uppsåtets förverkligande.

Dessa rekvisit skall på vanligt sätt vara subjektivt täckta.

För det fristående subjektiva rekvisitet är det liksom vid högförräderi mot riket tillräckligt med någon av de tre uppsåtsformerna.

Skyddsintresset är även här rikets oberoende. Vad som kriminaliseras är åtgärder som "indirekt äro farliga för rikets orubbade fortbestånd".[22] Uppsåt till direkt angrepp mot riket krävs följaktligen inte. Brottets konstitutiva element är i stället påverkan av de högsta statsorganens beslut med utländskt bistånd. Eftersom försök att påverka dessa organs beslut i största allmänhet tillhör det politiska livet — och är i högsta grad tillåtet — är det enbart mot utländskt stöd av viss sådan påverkan som bestämmelsen riktar sig. Förarbetena andas också, som nämnts, utomordentligt stor respekt för faran med sådan påverkan. Straffrättskommittén anförde att åtgärder som förutsatte hjälp från utlandet alltid vore farliga:[23]

> "Erfarenheten visar, att sådan hjälp städse innebär fara för en utveckling, som kan leda till kränkning av rikets yttre integritet, även om målet för den aktion vartill hjälpen lämnas från början är ett annat och mera begränsat. Det är därför påkallat att till högförräderi med den begränsade innebörd denna beteckning enligt förslaget erhåller hänföra jämväl varje mot staten riktad politisk aktion som bygger på hjälp från utlandet."

Lagtexten stadgar allmänt att uppsåtet skall vara inriktat på "åtgärd" eller "beslut" av de högsta statsorganen. Däremot ges ingen närmare ledning om vilka slags beslut eller åtgärder som åsyftas; inte heller förarbetena innehåller någon mer ingående diskussion härom. Det får antas att lagstiftaren i enlighet med lagtexten avsett varje de högsta statsorganens beslut eller åtgärd. Utvecklingen har möjligen medfört att dessa organ numera stundom fattar beslut på en så låg nivå att det skulle synas främmande att kalla ett från utlandet understött försök att framtvinga eller hindra beslutet för högförräderi, även om rekvisiten härför enligt bestämmelsens ordalydelse vore uppfyllda. — Faktum kvarstår

22 SOU 1944:69 s 117.
23 A a s 115.

dock att någon begränsning avseende beslutets eller åtgärdens dignitet inte finns utsagd.

De statsorgan som avses är statschefen, dvs konungen, regeringen, riksdagen och den högsta domarmakten. I sistnämnda hänseende avses numera högsta domstolen och regeringsrätten.[24] (Ursprungligen omfattades även riksrätt enligt 102 § i 1809 års regeringsform; den nya regeringsformen saknar dock särskild motsvarighet till riksrättsinstitutet.) Det är i samtliga fall de respektive organen som avses, inte de personer som befolkar dem. Personligt angrepp på organens företrädare kan utgöra högförräderi endast då det indirekt utgjort ett angrepp även på statsorganet i fråga.[25]

Uttrycket "med utländskt bistånd" motsvarades i den tidigare lagstiftningen av "med hjälp av främmande makt". Mot den äldre lydelsen invände straffrättskommittén att den syntes förutsätta bevisning om främmande makts inblandning eller uppsåt härtill.[26] Sådan bevisning vore dock ofta svår att förebringa, särskilt i de fall då den främmande makten döljer sig bakom en utländsk organisation. Den nya bestämmelsen fick därför inbegripa allt utländskt bistånd. (Se även ovan.)

Utan att närmare gå in på exemplifieringar anförde departementschefen "att straff givetvis inte skall drabba sådana fall som att enskilda personer taga initiativ till en gemensam opinionsyttring av likasinnade eller jämställda i andra kulturländer — t. ex. vetenskapsmän — för att söka påverka regeringen i viss riktning".[27]

I utskottet uttalade man viss tveksamhet mot bestämmelsen i denna del. Enligt utskottet syntes bestämmelsen ha kommit att omfatta sådant som föll utanför dess enligt motiven angivna skyddsområdet:[28]

> "Om t. ex. en krets av personer skulle försöka påverka regeringens beslut i en importregleringsfråga, i vilken de äro intresserade, och för sådant ändamål lyckades genom utnyttjande av utländska affärsförbindelser framkalla handelspolitiska påtryckningar mot Sverige, skulle detta efter orden omfattas av det andra stycket i den föreslagna paragrafen. Det nu beskrivna fallet täckes emellertid knappast av den för stadgandet anförda motiveringen, att med utländskt bistånd företagna politiska aktioner innebure fara för en utveckling, som kunde leda till en kränkning av rikets yttre integritet. Ett förfaringssätt av nu tänkt slag synes också alltför mycket skilja sig från högförräderi i hävdvunnen mening för att det skulle vara förenligt med den allmänna rättsuppfattningen att här använda detta brottsnamn och som normalstraff livstids straffarbete, vilket är stadgat i paragrafens båda stycken."

Utskottets resonemang — som redan ovan delvis citerats — ansluter till vad som anförts om den begränsning som kan ligga i själva brottsrubriceringen. Det visar

24 A a s 117.
25 A st.
26 A a s 116.
27 Prop 1948:80 s 107.
28 LU1 1948:39 s 20.

också att man hade klart för sig att bestämmelsens lydelse omfattade mer än vad det uttalade skyddsintresset krävde. Det anförda medförde dock inte att utskottet avvisade förslaget:[29]

> "Med hänsyn till vad nu anförts skulle utskottet i och för sig ha funnit värdefullt, om lagtexten kunna erhålla en klarare avfattning. I betraktande av de motivuttalanden av straffrättskommittén och departementschefen, för vilka i det föregående redogjorts, anser sig utskottet likväl kunna godtaga paragrafen i den föreslagna lydelsen."

Utskottets mening synes således ha varit att bestämmelsen i sin helhet bör tolkas restriktivt — möjligen även teleologiskt — mot bakgrund av motivuttalandena om dess skyddsobjekt, snarare än strikt efter ordalydelsen. Under sådana förhållanden får uttalandet om brottsrubriceringen viss betydelse de lege lata.

Det utländska biståndet måste slutligen utgöra en väsentlig del i brottsplanen. Det bör vidare framstå som väsentligt att biståndet kommer just från utlandet; det skall kunna ses som ett yttre angrepp på den svenska självbestämmanderätten i viss fråga.

Det fristående uppsåtsrekvisitet skall vidare omfatta ett framtvingande eller hindrande, således avses både positivt och negativt tvång. I kravet på framtvingande eller hindrande torde — även om detta inte framgår av motiven eller eljest — få inläsas ett krav på att det skall vara frågan om en påverkan som i någon mån kan sägas vara otillbörlig.

Antag att en invandrarmyndighet har bestämt att A skall utvisas ur riket. Beslutet överklagas till regeringen. En svensk organisation vänder sig till en grupp i A:s hemland. Denna grupp finansierar annonsering i svensk press och annan propaganda som avser att påverka regeringen vid dess beslut. — Redan planerade åtgärder av denna typ aktualiserar ytligt sett rekvisiten för högförräderi. Likväl är det uppenbart att detta handlingssätt inte kan klassificeras som förräderibrott. Skälet härtill synes vara att den påverkan som använts inte kan anses utgöra framtvingande i bestämmelsens mening, även om den i och för sig skulle kunna försätta regeringen i ett politiskt tvångsläge. Det är här fråga om normal opinionsbildning och sådant bör näppeligen bestraffas som högförräderi enbart därför att det skett med utländskt understöd. (Att enbart bedriva opinionsbildning med utländskt understöd kan vara straffbart enligt BrB 19:13; eljest torde det vara straffritt.)

Problemet uppstår inte om man med framtvingande eller hindrande förstår ett otillbörligt dylikt, till skillnad från opinionsbildning och annat normalt agerande inom det demokratiska samhällets ramar. Till otillbörligt i denna mening torde få hänföras först och främst aktioner där direkt våld eller hot om våld ingår i brottsplanen. Exempel på sådana åtgärder skulle vara kidnappning (människorov) och sabotage i olika former. Även planerade åtgärder som riktar sig mot den allmänna ordningen, i syfte att därigenom tvinga de högsta statsorganen, bör anses som otillbörliga. Hit hör t ex uppviglande propaganda och desinfor-

29 A st.

mation, organiserade och olovliga strejker, upplopp m m. För straffbarhet som högförräderi måste emellertid krävas att brottsplanen omfattat sådana åtgärder; bestämmelsen kan inte tillämpas på fall där normal opinionsbildning lett till störande av allmän ordning.

Det kan ifrågasättas om även påverkan genom mutförsök och liknande omfattas. Det synes dock möjligen strida mot allmänt språkbruk att säga att en muta utgör ett "tvingande". Kanske kan mutor ingå i en brottsplan som syftar till att senare försätta den mutade i ett tvångsläge.

De nämnda åtgärderna är alla olagliga i sig, dvs även förutan utländskt bistånd. Är då olagligheten en förutsättning för att det här uppställda otillbörlighetsrekvisitet skall anses uppfyllt?[30] Lagtexten antyder inget sådant krav, vilket den ju däremot uttryckligen uppställer vid högförräderi mot riket. Det kan också tänkas fall av t ex organiserande av olovliga strejker som icke är olagliga, men vilka sannolikt får anses omfattade av högförräderibestämmelsen.[31]

Sålunda förstått kommer framtvinganderekvisitet att sätta en nedre gräns för vilka gärningar som kan hänföras till denna typ av högförräderi. Högförräderi mot de högsta statsorganen skiljer sig därmed från högförräderi mot riket främst genom att det inte kräver uppsåt till angrepp på riket, utan endast till angrepp på vissa av dess organ; äljest rymmer det åtgärder av samma dignitet.

På den objektiva sidan krävs handling som innebär fara för det angivna uppsåtets förverkligande. Denna handling, anförs det i motiven, kan även bestå i en underlåtenhet, t ex att någon som har ansvaret för statschefens personliga säkerhet förhåller sig passiv och därigenom möjliggör att en politisk tvångsåtgärd kan genomföras mot honom.[32] I övrigt kan handlingen liksom vid högförräderi riktat mot riket bestå i vilken gärning som helst, som innebär angiven fara.

Avslutningsvis skall här några exempel på tänkbara högförräderier av denna typ tas upp och diskuteras.

Antag att några personer i Sverige tillsammans med en utländsk terroristorganisation planerar att kidnappa ett statsråd i syfte att därigenom tvinga regeringen att frige en fånge från ett svenskt fängelse. Planeringen har framskridit så långt att man kartlagt statsrådets vanor, skaffat vissa redskap och en lokal där statsrådet skall förvaras. Aktionen styrs från den utländska organisationen. Personerna i Sverige har fått gott om pengar att röra sig med. Fara för att planerna skall kunna slutföras föreligger.

Rekvisiten för högförräderi mot regeringen synes uppfyllda. Det kan dock ifrågasättas om det är denna typ av beslut som bestämmelsen åsyftar. Det kunde diskuteras om det inte föreligger krav på att det skall röra sig om ett ärende som normalt ligger på regeringsnivå. Någon begränsning härvidlag har, som ovan framgått, dock inte uppställts. Däremot kan det invändas att kravet på utländskt bistånd inte är uppfyllt om det inte framstår som väsentligt att biståndet kom

30 Jfr Eek, Nya TF, s 100.

31 Jfr det allmänna resonemanget om rekvisitet "lagstridiga medel" i SOU 1953:14 s 322; jfr även exemplifieringen av i och för sig ej olagliga åtgärder på s 323 i samma arbete.

32 SOU 1944:69 s 118; exemplet nämnt främst därför att det är ett av de ytterst få exempel som över huvud taget ges på högförrädiska gärningar.

från utlandet. Det avgörande i denna typ av fall skulle därmed vara huruvida aktionen framstår som ett angrepp mot regeringen och den svenska självbestämmanderätten eller inte. Om den gör det — genom att det t ex visas att terroristorganisationen i fråga stöds av främmande makts underrättelseorgan — kan högförräderibestämmelsen tillämpas. Är det åter endast fråga om en enskild organisation vars åtgärder inte kan anses riktade mot Sveriges nationella oberoende, förefaller det långsökt att använda högförräderibestämmelsen; i stället kan stadganden om stämpling och förberedelse till människorov m m tillämpas.

Som ett andra exempel kan följande anföras. Antag att en svensk terroristorganisation bildas. Dess syfte är att med våldsaktioner av olika slag, terrordåd mot högt uppsatta personer och sabotage m m, påverka politiska beslut. Organisationen räknar med stöd från utlandet. Fara för att syftena skall uppnås föreligger.

Här krävs för det första att organisationen kan bindas vid att ha planer angående vissa särskilda beslut. För det andra torde krävas att det utländska biståndet utgör en väsentlig förutsättning för verksamheten. Slutligen torde det, liksom i det föregående fallet, krävas att det framstår som väsenligt att biståndet kommer från utlandet. Organisationens syften skall genom det utländska biståndet kunna utgöra ett angrepp på den svenska nationella självbestämmanderätten, eljest föreligger inte högförräderibrott.

Antag slutligen följande. Regeringen står inför ett beslut om byggande av ett kärnkraftverk. Svenska grupper som vill förhindra bygget ämnar organisera demonstrationer av kravalltyp. Man avser vidare att uppmana till civil olydnad, olovliga strejker, blockader, blockeringar av trafikleder m m. Grupperna påräknar ekonomiskt stöd från utlandet bl a för att finansiera propaganda. Från utlandet har även ställts i utsikt garantier avseende böter och andra liknande anspråk som demonstranter och andra aktivister kan komma att dra på sig. Den utländska inblandningen är inte avsedd att komma till allmänhetens kännedom.

Grupperna avslöjas strax efter det att man tagit vissa inledande kontakter med de utländska intressenterna. Det visas föreligga fara för att dessa skulle ha ställt upp enligt planerna; även i övrigt visas fara ha förelegat för att planerna skulle ha kunnat gå i lås.

I exemplet synes rekvisiten för högförräderi uppfyllda. Det är även allmänt fråga om en situation där den svenska interna beslutsprocessen kan låsas genom påverkan av utländska intressen, dvs en sådan situation vars uppkomst högförräderibestämmelsen avser att förhindra. Ett krav är dock att det utländska biståndet utgör en väsentlig förutsättning för aktionernas genomförande och framgång.

Exemplet kan ges i en "mildare" variant, där det endast är fråga om demonstrationer med inslag av civil olydnad, flygbladsutdelning ocn annonsering i pressen. Finansieringen sker helt genom en utländsk s k miljöorganisation. Det ter sig främmande att tillämpa högförräderibestämmelsen i ett sådant fall. I första hand kan det ifrågasättas om framtvinganderekvisitet är uppfyllt. I andra hand kan det invändas att åtgärderna inte utgör ett sådant angrepp på den nationella bestämmanderätten som ovan uppställts som krav för att högförräderi skall kunna föreligga. — Det bör dock noteras att förfarandet kan rymmas under bestämmelsen om denna tolkas direkt efter ordalydelsen.

För tillämpningen av förevarande brottstyp i *tryckfrihetsrättsliga sammanhang* gäller i tillämpliga delar vad som ovan anförts om högförräderi mot riket som tryckfrihetsbrott. Det som där sagts om uppsåtsprövningen är direkt överförbart. Vidare gäller att handlingen även här endast kan utgöras av ett yttrande. Farebedömningen måste göras på ett likartat sätt; det krävs således att yttrandet självständigt bidragit till att fara för högförräderiets förverkligande uppkommit.

Beträffande det fristående uppsåtsrekvisitet kräver endast punkterna 3 och 4 kommentarer.

Att i tryckt skrift bedriva propaganda med utländskt understöd i syfte att utöva påverkan på regeringen osv i viss fråga utgör inte högförräderi. Det krävs härutöver att propagandan syftar till ett framtvingande eller hindrande i bestämmelsens mening (se nedan). Däremot kan förfarandet vara straffbart som tagande av utländskt understöd enligt BrB 19:13, enligt vilket stadgande ansvar kan ådömas den som tar emot bistånd från utlandet för att genom utgivande eller spridande av skrifter påverka den allmänna meningen i fråga som gäller grunderna för rikets statsskick eller angelägenhet som har betydelse för rikets säkerhet och som det ankommer på regering eller riksdag att besluta om.

Förekomsten av BrB 19:13 utgör ett inte ointressant tolkningsdatum vid analysen av högförräderibrottet. Bestämmelsen utmönstrades ur BrB vid den allmänna räfst bland brotten mot rikets säkerhet som företogs 1976 med bl a den motiveringen att vissa av de förfaranden som omfattades vore kriminaliserade som förberedelse eller stämpling till högförräderi (prop 1975/76:174 s 30). Bestämmelsen återinfördes emellertid 1981 (SFS 1981:1165; Ds Ju 1979:6, prop 1979/80: 176 och JuU 1981/82:8). Dess syfte får anses vara att kriminalisera de fall då lagstiftaren ansett att mottagande av utländskt understöd i avsikt att bedriva politisk propaganda skall vara förbjudet. Härav följer att denna typ av gärningar skall bedömas i första hand enligt BrB 19:13, medan bestämmelsen om högförräderi reserverats för fall som innehåller ytterligare kvalificerande moment.

Av framtvinganderekvisitet följer att yttrandet skall ingå som ett led i ett framtvingande eller hindrande av beslut eller åtgärd. Av de tänkbara "framtvinganden" som ovan nämnts, är det främst i de sammanhang där allmän ordning angrips som tryckta skrifter kan användas. Spridande av uppviglande propaganda kan naturligtvis med fördel utföras medelst tryckt skrift. En skrift, som med stöd från utlandet publicerar sådan propaganda, i syfte att genom störande av den allmänna ordningen tvinga t ex regeringen att fatta visst beslut, kan följaktligen medföra åtal härför. Om, för att anknyta till exemplen ovan, den där tänkta svenska terroristorganisationen skulle använda sig av tryckta skrifter i sin verksamhet, kan dessa föranleda åtal under samma förutsättningar som angavs i anslutning till exemplet.

Även i det tredje exemplet, om otillbörlig opinionsbildning vid kärnkraftsbeslut, skulle åtal mot tryckta skrifter tänkas kunna förekomma.

Sammanfattningsvis kan för dessa fall sägas att en presskampanj i syfte att påverka regeringsbeslut eller motsvarande som visar sig vara finansierad från utlandet normalt sett endast kan bestraffas enligt de förutsättningar som anges i BrB 19:13. Syftar kampanjen däremot till att beslutet skall framtvingas eller hindras genom upplopp, strejker osv kan högförräderi föreligga.

Ansvarig för brottet blir i första hand den för skriften formalansvarige (jfr dock TF 7:3). Uppsåtsbedömningen är, som framgått, i teorin något svårgripbar. I

praktiken torde den i dessa fall inte vara så komplicerad. I den mån invändning om bristande uppsåt görs får de publicerade texterna, och även t ex sättet för deras tillkomst och spridande, bilda underlag för en prövning av invändningens trovärdighet och bärkraft. Kärnfrågan lär ofta bli att avgöra om texten endast varit avsedd att utgöra led i en tryckfrihetsrättsligt skyddad opinionsbildning eller upplysning, eller om den varit avsedd att främja den högförrädiska gärningen.

Krigsanstiftan

Brottet krigsanstiftan, sådant det numera föreligger enligt BrB 19:2 och TF 7:4 p 2, infördes genom BrB; strafflagen innehöll inte något motsvarande stadgande. Härom anförde straffrättskommittén:[33]

> "Om exempelvis någon i ett spänt läge, med uppsåt att föra riket ut i krig men utan uppsåt att riket skall bliva underkuvat av främmande makt, iscensätter ett gränsintermezzo eller en bombfällning från flygplan, hemfaller han sålunda ej under något straffbud som tager sikte på sådan handlings speciella karaktär av krigsanstiftan. Här synes föreligga en lucka som bör utfyllas."

Enligt straffrättskommitténs förslag förelåg krigsanstiftan då någon, med uppsåt att riket skall invecklas i krig eller andra fientligheter, åstadkommer fara därför med utländskt bistånd eller med våldsamma eller svikliga medel. Rekvisitet "svikliga medel" utsattes dock för kritik och inflöt inte i den slutliga lagtexten.

Av bestämmelsen i BrB framgår att stadgandet om krigsanstiftan är subsidiärt i förhållande till högförräderi, vilket därmed gäller även i tryckfrihetsrättsliga sammanhang. Bestämmelsen i TF har även en i övrigt från BrB 19:2 något avvikande lydelse. I TF tas sikte på åtgärder som med utländskt bistånd framkallar fara för att riket skall invecklas i krig eller andra fientligheter; skillnaden är således att gärningar med "våldsamma medel" inte är brottsliga enligt TF, vilket är självklart.

Skälet till att krigsanstiftan överhuvudtaget behövde tas upp i TF:s brottskatalog var enligt straffrättskommittén att brottet kunde begås genom tryckt skrift t ex då någon i Sverige uppträder som bulvan för en utländsk propagandacentral och därigenom åstadkommer sådan fara som avses i bestämmelsen.[34] Departementschefen delade, utan tillförande av fler argument, kommitténs mening att krigsanstiftan borde tas upp bland tryckfrihetsbrotten.[35]

Rekvisiten enligt TF är följande.
1. Att med utländskt bistånd
2. framkalla fara för att riket invecklas i
   a) krig eller
   b) andra fientligheter.

33 SOU 1953:14 s 336.
34 A a s 470.
35 Prop 1964:133 s 10.

Dessa ojektiva rekvisit skall vara subjektivt täckta. Samtliga tre uppsåtsformer kan användas.

Beträffande utländskt bistånd hänvisas till vad som ovan sagts angående samma rekvisit vid högförräderi.

Av förarbetena framgår att med andra fientligheter avses åtgärder av militär natur, exempelvis ockupation.[36]

När det gäller åtgärder som skulle kunna komma i fråga som tryckfrihetsbrott framhölls av såväl lagrådet som departementschefen att propaganda i tryckt skrift normalt inte omfattas av bestämmelsen. Sålunda anförde tre ledamöter av lagrådet att ensidig tidningspolemik eller liknande uppenbarligen inte hörde hemma under lagrummet.[37] Enligt den fjärde ledamoten förelåg det för "mera elakartade fall av påverkan av den allmänna opinionen, medelst subsidier från främmande makt eller från någon som handlar i dess intresse" tillräckliga ingreppsmöjligheter enligt bestämmelsen om tagande av utländskt understöd.[38]

Departementschefen framhöll vid 1958 års genomarbetning av förslaget att det beträffande den som sprider lögnaktiga uppgifter om främmande makt i syfte att provocera fram fientligheter, finns möjlighet till bestraffning enligt reglerna om ryktesspridning till fara för rikets säkerhet (prop 1962:10 B 276). Det kan noteras att den bestämmelse departementschefen här hänvisade till numera endast gäller under beredskaps- eller krigstillstånd (BrB 22:2 a och TF 7:4 p 7). Även det stadgande om tagande av utländskt understöd som den nämnde ledamoten av lagrådet hänvisade till har delvis ändrats. Det är sålunda inte längre generellt straffbart att ta emot understöd från den som handlar i främmande makts intresse; det krävs att denne handlat i direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda. — Även vid 1960 års genomarbetning gjordes uttalanden av liknande innebörd. Departementschefen anförde att stadgandet inte avsåg fall då någon "i laga former söker påverka regering och riksdag" att vidtaga fientlig åtgärd mot annan makt (a prop C 204).

Sedan de situationer som tas upp i de anförda motivuttalandena sålunda undanförts från bestämmelsens tillämpningsområde, synes endast ett smalt område återstå för bestämmelsens användbarhet i tryckfrihetsrättsliga sammanhang. Fall som är tillräckligt allvarliga för att aktualisera ingripande torde ofta snarare vara att hänföra till högförräderi eller tagande av utländskt understöd. Detta synes gälla även för det av straffrättskommittén anförda exemplet.

Uppror

Upprorsbestämmelsen syftar till att skydda rikets statsskick mot angrepp inifrån. Medan förräderibrottets essens är lieringen med utländska intressen, kan upprorsbrottet begås av den sannaste patriot — som med våldsamma medel vill omstörta rikets styrelseskick till ett förmenat bättre.

Upprorsbestämmelsen infördes i sin nuvarande lydelse genom 1948 års ändringar i strafflagen (strafflagen 8:1; förarbeten SOU 1944:69, prop 1948:80 och LU I 39. Vissa smärre ändringar gjordes vid genomförandet av den nya regeringsformen, SFS 1974:565). Enligt

36 SOU 1953:14 s 337.
37 Se prop 1962:10 B 463.
38 Se a prop B 464.

tidigare bestämmelser hade gärningar av upprorstyp i stor utsträckning varit straffbara som högförräderi. Straffrättskommittén framhöll att brottsbegreppet högförräderi därigenom kommit att få en i förhållande till det allmänna uppfattningssättet alltför vidsträckt omfattning; när man i äldre lagstiftning betraktat varje icke konstitutionsenligt angrepp på riksstyrelsen som förräderibrott torde man ha sett saken alltför ensidigt utifrån de maktägandes synpunkt, ansåg kommittén (SOU 1944:69 s 156). Bestämmelsen överfördes till BrB utan annan ändring än att straff för stämpling tillkom. — I TF infördes stadgandet genom 1949 års lagstiftning.

Lydelserna i BrB 18:1 och TF 7:4 p 3 är i stort sett överensstämmande. Liksom vid högförräderi saknas särskild anmärkning om fara i TF, vilket dock icke skall tolkas som att fall av ringa fara där utesluts från det straffbara området, se härom ovan vid högförräderi. Av BrB, men icke av TF, framgår vidare att upprorsbrottet är subsidiärt i förhållande till högförräderi, vilket därmed gäller även i tryckfrihetsrättsliga sammanhang.

Tekniskt är brottet uppbyggt på samma sätt som högförräderi, dvs med ett vidsträckt fristående subjektivt rekvisit samt ett opreciserat handlingsrekvisit och krav på fara för uppsåtets förverkligande på den objektiva sidan.

Vid en jämförelse mellan upprors- och högförräderibestämmelserna bör vidare noteras att rekvisitet "utländskt bistånd" saknas vid uppror, vilket är naturligt, eftersom just den utländska anknytningen är det som i grunden skiljer högförräderi från uppror. Vid uppror ingår inte heller "lagstridiga medel" i brottsbeskrivningen; endast uppsåt att använda våldsamma medel omfattas.

Liksom högförräderi är uppror uppdelat i två gärningstyper, dock utan att dessa skiljer sig åt på ett lika markant sätt som vid högförräderi.

Uppror riktat mot rikets statsskick

Vid uppror riktat mot statsskickket föreligger följande fristående subjektiva rekvisit.

Uppsåt att
1. statsskicket
2. skall omstörtas
3. med vapenmakt eller eljest med våldsamma medel.

Som objektiva rekvisit föreligger krav på
1. företagande av handling
2. som innebär fara för uppsåtets förverkligande.

De objektiva rekvisiten skall på vanligt sätt vara subjektivt täckta, dvs samtliga uppsåtsformer kan användas.

Skyddsintresset är själva styrelseskicket. Som skäl för ett särskilt skyddande härav, utan ett samtidigt skyddande av statsorganen, angavs i motiven att det vore tänkbart att ett uppror icke avsåg "att framtvinga eller hindra någon åtgärd av de högsta statsorganen utan att med våldsamma medel sätta dem ur spelet genom införande av ny författning".[39] Det kan ifrågasättas om en sådan brotts-

39 SOU 1944:69 s 157.

plan inte städse måste innefatta även åtminstone ett passiviserande av statsorganen. Bevismässiga och allmänpreventiva synpunkter kan dock under alla förhållanden utgöra skäl för att hålla även angrepp med våldsamma medel mot själva statsskicket kriminaliserat som uppror.

Till "omstörtning" torde få hänföras varje försök till förändring av grundlagarna. Rekvisitet har mindre självständig betydelse; kriminaliseringen tar självfallet mest sikte på sättet för åtgärdens genomförande.

Inte heller rekvisitet "med vapenmakt eller eljest med våldsamma medel" kräver dock några ingående kommentarer. Det är tydligt att vad som främst avses helt enkelt är väpnat uppror.[40] Självfallet ingår dock också mindre vidlyftigt organiserad våldsanvändning. Jämför i övrigt vad som ovan (s 169) sagts om motsvarande rekvisit vid högförräderi; som där påpekats har distinktionen mellan lagstridiga och våldsamma medel direkt betydelse för upprorsbrottets del, eftersom användandet av lagstridiga medel här inte generellt straffbelagts.

Den handling som bestämmelsen kräver för straffbarhet kan vid *tryckfrihetsbrott* begås endast genom yttrande i tryckt skrift. Ansvar kan tänkas bli aktualiserat då någon härigenom propagerar för väpnad resning eller liknande och därigenom åstadkommer fara härför, något som synes förutsätta ett mycket labilt inrikespolitiskt läge. Även opinionsbildning till förmån för upprorsmän bör kunna medföra ansvar, om faran för väpnat uppror härigenom påtagligt ökar.

Uppror riktat mot de högsta statsorganen

Vid uppror mot de högsta statsorganen föreligger följande fristående subjektiva rekvisit.

Uppsåt att
1. åtgärd eller beslut
2. av statschefen, regeringen, riksdagen eller högsta domarmakten
3. skall framtvingas eller hindras
4. med vapenmakt eller eljest med våldsamma medel.

Som objektiva rekvisit föreligger krav på
1. företagande av handling
2. som innebär fara för uppsåtets förverkligande.

Beträffande uppsåtsbedömningen gäller som ovan att de objektiva rekvisiten skall vara subjektivt täckta, varvid samtliga tre uppsåtsformer kan tillämpas.

Skyddsintresset är även här ytterst statsskicket; genom bestämmelsen skyddas de statsbärande organens funktion och integritet. Vad som kriminaliseras är åtgärder som syftar till att med våld eller hot om våld påverka dessa organ, annan typ av påverkan faller utanför bestämmelsen.

40 Jfr Sture Petrén i Festskrift till Ekeberg s 421.

Samtliga rekvisit har behandlats ovan i anslutning till högförräderi; några har även berörts i anslutning till uppror mot statsskicket ovan. Vad som därvid sagts äger här motsvarande tillämplighet. Tilläggas kan att upproret kan bestå i att ett av statsorganen tvingar något eller några av de andra; i förarbetena sägs särskilt att t ex statskupp av regeringen är att bedöma som uppror.[41]

Straffrättskommittén framhöll att bestämmelsen, för att överensstämma med upprorsbegreppet enligt gängse språkbruk, måste avgränsas till att avse endast angrepp på de högsta statsorganen. Att som i tidigare lagstiftning, till uppror hänföra t ex det fallet "då en folkmängd samlar sig och ådagalägger uppsåt att med förenat våld sätta sig upp mot verkställighet av offentlig myndighets bud eller att tvinga myndigheten till någon ämbetsåtgärd eller att hämnas för sådan åtgärd" vore icke korrekt (SOU 1944:69 s 156). "De folkrörelser", fortsatte kommittén, "som i historiska framställningar gå under beteckningen uppror, ha alla riktat sig mot statens ledning och ej blott mot underordnade myndigheter" (a a s 157).

I motiven framhölls vidare beträffande sättet för brottets begående att den som, utan användande av våld, i upproriskt syfte sprider falska eller andra vilseledande uppgifter, skulle straffas för spridande av falskt rykte, dvs enligt nuvarande BrB 22:2 a respektive TF 7:4 p (a a s 157). Det bör därvid, liksom ovan, anmärkas att ryktesspridning numera är avkriminaliserat såvitt avser fredstid. Under förarbetena vidtogs även vissa förändringar i bestämmelsens lydelse, i syfte att "klargöra att omstörtande av statsskicket, liksom framtvingande eller hindrande av här avsedda åtgärder i övrigt, är straffbart endast om det sker med vapenmakt eller eljest med våldsamma medel" (prop 1948:80 s 146).

Första lagutskottet kritiserade förslaget till upprorsbestämmelse (se LU I 1948:39 s 26 ff). Utskottet noterade att upprorsparagrafen fått ett betydligt snävare tillämpningsområde än stadgandet om högförräderi genom att rekvisitet lagstridiga medel inte upptagits vid uppror. Denna skillnad hade enligt utskottet inte blivit närmare motiverad; enligt utskottets mening var det troliga skälet dock att man velat undvika vissa kriminaliseringar av mindre tilltalande slag, som t ex varje lagstridig strejk eller lockout som anordnats för att påverka en regeringsfråga vilken som helst. Problemet var här enligt utskottet att bestämmelsen inte gjorde någon skillnad mellan olika slag av beslut eller åtgärder. Sammanfattningsvis tillstyrkte utskottet förslaget, men förordade samtidigt vidare utredning i syfte att utvidga upprorsbestämmelsen även till vissa fall av andra åtgärder än våld.

Följden blev att bestämmelsen antogs, samtidigt som straffrättskommittén gavs i uppdrag att utreda frågan ytterligare i enlighet med utskottets önskemål. I ett senare avgivet betänkande föreslog kommittén en utvidgad upprorsbestämmelse. Den tidigare antagna, dvs den nu gällande, motsvarade enligt kommittén inte "de krav man måste uppställa på skydd mot omstörtning av statsskicket eller på skydd för de högsta statsorganens frihet" (SOU 1953:14 s 320). I en livfull och för dessa sammanhang tämligen konkret skildring av den verklighet som en upprorsbestämmelse hade att reglera anförde kommittén följande.

"Beroende av eller fruktan för en övermäktig makt kan utgöra en väsentlig förutsättning för upprorsmännens verksamhet och spela en avgörande roll vid upprorsplanens genomförande. Särskilt i ett fall där landet är utsatt för tryck från främmande makts sida kan det för upprorsmännen framstå såsom möjligt och önskvärt att genomföra en omvälvning utan att använda vapenmakt eller eljest våldsamma medel. Sådana medel tillgripas då endast såsom en sista utväg. Det kan emellertid betyda att uppsåtet att använda dem kommer till uttryck på ett så framskridet stadium, att ingripande av landets lagliga myndigheter mot upprorshandlingarna kommer för sent för att hindra omvälvningen.

I första hand kan man räkna med att upprorsmännen arbeta med de hjälpmedel som propagandan erbjuder. Missnöje och oro uppammas genom lögner och falsk propaganda och misstänkliggörande av samhällets organ, särskilt de högsta. Även genom att underblåsa missförhållanden på arbetsmarknaden eller eljest inom näringslivet kan förtroendet

41 SOU 1944:69 s 157.

för den bestående ordningen undergrävas. Vilda strejker och ytterst generalstrejk kunna exempelvis vara medel att förbereda en revolt.

Samtidigt som upprorsmännen i hemlighet utbygga sina maktmedel genom att bilda kampgrupper och lägga upp vapenförråd utnyttjas möjligheterna att genom propaganda, infiltration och på annat sätt undergräva polisens och militärens tjänlighet att användas mot upprorisk verksamhet.

Som ett led i strävandena att 'på fredlig väg' genomföra en omvälvning kan det för upprorsmännen vara av betydelse att underminera mot samhället lojal verksamhet inom föreningar, förbund och andra sammanslutningar. Angrepp mot samhällets fria institutioner bliva under sådana förhållanden ett hot mot själva samhället. Dylika angrepp kunna taga formen av kupper inom fackliga sammanslutningar, särskilt genom att uppamma och utnyttja tillfälliga missnöjesanledningar på arbetsmarknaden. Genom provokation åstadkomna sammanstötningar och oroligheter skärpa motsättningarna och giva kuppen allvarligare karaktär.

På ett mera framskridet stadium kan man räkna med att upprorsmännen under utnyttjande av resultatet av undermineringsarbete, stundom med hot, söka att skaffa sig ökat inflytande inom förvaltningen och ytterst inom regeringen. Om detta lyckas kan det bliva möjligt att, i laga former eller på olaglig väg, vidtaga ytterligare åtgärder för att uppnå det avsedda målet. På detta stadium kan man räkna med att 'utrensning' av motståndare påbörjas och att angrepp riktas mot yttrandefriheten och föreningsfriheten genom vissa makthavares ingripande, samordnat med enskilda upprorsmäns vålds- eller tvångsåtgärder mot föreningar, radio och press.

De politiska valen äro stundom under en kritisk period av nu ifrågavarande slag av stor, stundom avgörande betydelse. Man har därför i sådana situtationer att räkna med övergrepp från de upproriskas sida genom osann och vilseledande propaganda, genom hot och påtryckningar samt genom åtgärder av annat slag för att förvanska valresultatet.

Sabotage kan komma till användning på olika stadier av en revolutionär händelseutveckling och kan antagas bliva av särskilt våldsam och allvarlig karaktär när spänningen stegras. Då kan man också räkna med våldshandlingar mot enskilda, mord på motståndsmän, stundom i form av provocerade 'olyckshändelser', forcerad 'utrensning' och undanröjande på annat sätt av motstånd mot omvälvningen. I sista hand insättas kampgrupper, utrustade med vapen från hemliga vapenupplag, för ett avgörande slag, om ett sådant visar sig nödvändigt för revoltens genomförande." (SOU 1953:14 s 320 f)

Den gällande upprorsbestämmelsen gav således enligt kommitténs mening inte möjlighet att ingripa på ett tillräckligt tidigt stadium. Som utvidgning föreslog man att "sabotage eller andra åtgärder som hindra eller allvarligt störa verksamhet av synnerlig vikt för samhällslivet" infördes i brottsbeskrivningen. Kommittén gav åtskilliga exempel på förfaranden som härigenom kunde komma att aktualisera ansvar enligt förslaget (SOU 1953:14 s 323). Man underströk att åtgärder som endast hade karaktär av opinionsbildning inte vore straffbara (a a s 324). I syfte att begränsa bestämmelsens tillämpningsområde till verkligt straffvärda fall föreslogs även krav på direkt uppsåt.

Förslaget synes ha rönt ett överlag positivt mottagande bland remissinstanserna (jfr prop 1962:10 B 260 f). Vissa instanser — särskilt arbetstagarorganisationerna — ifrågasatte dock om inte bestämmelsen kommit att få en alltför vid omfattning; departementschefen fann den inte vara tillräckligt klar och entydig, varför den fick utgå ur förslaget till brottsbalk (a a B 264).

De överväganden för vilka nu redogjorts utgör ett relativt intressant tolkningsunderlag: de upprepade uttalandena om den trots allt oförändrade bestämmelsens alltför snäva tillämpningsområde kan inte gärna medföra annat än att den måste tolkas tämligen restriktivt, i enlighet med dessa uttalanden. De exempel som straffrättskommittén radade upp som motivering för sitt förslag, måste efter förslagets avvisande och det sätt på vilket det skedde, anses ligga utanför upprorsparagrafens räckvidd.

Beträffande exemplen, se SOU 1953:14 s 323. Bl a angavs följande såsom lagstridiga betecknade handlingar: "olaga tvång, olaga hot, spionerі, förtal eller skymfande av de högsta statsorganen, bestickning, samhällsfarlig ryktesspridning, otillbörligt verkande vid röstning m.m." Olaga tvång och olaga hot torde dock kunna hänföras till våld i upprorsbestämmelsens mening, i varje fall om avsikten är att rikta åtgärderna direkt mot statsorganen. — Som icke lagstridiga handlingar angavs "lockout, strejk, blockad, bojkott och liknande". Vidare nämndes det fall "att ett rederi eller en grupp av rederier, som behärska en väsentlig del av landets tonnage, med upproriskt eller förrädiskt uppsåt utöva tvång mot statsmakterna genom hot att låta fartygen stanna i främmande land".

Det har förekommit att rekvisitet våldsamma medel givits en relativt extensiv tolkning. Sålunda ifrågasatte Sture Petrén om inte med våldsamma medel borde jämställas "åtminstone vissa andra medel, t.ex. att någon omedelbart före ett riksdagssammanträde i riksdagens lokaler sprider ett lögnaktigt panikrykte i syfte att förleda riksdagen att fatta något visst beslut".[42] En dylik extensiv tolkning hör till det som efter vad som förevarit måste anses utesluten.

Upprorsbestämmelsen var föråldrad redan vid sin tillkomst. "Paragrafen tar", skrev Sture Petrén vid dess införande, "uteslutande sikte på upprorshandlingar av en äldre historisk typ, såsom att revolterande trupper tåga mot huvudstaden eller att beväpnade folkhopar inträngа i riksdagens överläggningsrum".[43] Även om denna kriminalisering inte gör någon skada heller i våra dagar, ter det sig som en brist att en anpassning till de av straffrättskommittén skisserade förhållanden inte kom till stånd, ehuru det samtidigt är förståeligt att kommitténs vidlyftiga och svåravgränsade förslag avvisades.

Området bör beträdas med stor varsamhet. Det får inte förglömmas att samhällsutvecklingen till stor del drivs framåt, och enligt förhärskande demokratiska synsätt är avsedd att drivas framåt, av påverkan — ofta i form av politiskt tvång — mot statsorganen och dess folkvalda företrädare. (När Sture Petrén i nämnda uppsats jämförde påtryckningar mot en landsfiskal med på tryckningar mot regering och riksdag, förbiså han möjligen detta faktum).

För *tryckfrihetsrättens* del innebär det sagda att upprorsbestämmelsen i TF 7:4 p 3 medför en mindre påtaglig inskränkning i tryckfriheten. Så länge brottsbeskrivningen endast tar upp "våldsamma medel" kommer dess betydelse (främst) att begränsas till sådana fall där tryckta skrifter används som del i en brottsplan där användande av våld ingår.

I viss utsträckning torde dock bestämmelsen, liksom vid högförräderi, fungera som ett slags medverkansregel. En tidning som, ehuru organisatoriskt fristående från upprorsmännen, aktivt understöder dessa på sådant sätt att angivet uppsåt kan styrkas och faran för detta uppsåts förverkligande kan sägas ha påtagligt ökat genom tidningens texter, torde kunna föranleda åtal för uppror.

Som helt självständig gärning synes uppror genom tryckt skrift endast kunna förekomma i ytterst labila inrikespolitiska lägen, där propaganda för tillgripande av våld gentemot statsorganen kan tänkas leda till framgång. Ur yttrandefri-

42 Sture Petrén i a a s 421.
43 A st.

hetssynpunkt kan bestämmelsen därmed sägas ha den innebörden att yttrande- och tryckfriheten i vissa hänseenden kan minska med tilltagande politisk instabilitet. Denna dynamik är, vilket påvisats även beträffande högförräderi, en direkt följd av farerekvisitet.

Landsförräderi

Landsförräderibrottet tillhör de s k krigsartiklarna, vilka för sin tillämplighet förutsätter krig eller krigsliknande förhållanden. Det omfångsrika område som kriminaliseras genom bestämmelsen avser generellt gärningar som försvårar rikets försvarande.

Den nuvarande bestämmelsen i BrB 22:1 motsvarades i strafflagen av stadgandet om krigsförräderi i 27 kap 1 § (se SOU 1944:69, SOU 1946:83, prop 1948:80 och 144 samt LU I 39). Vid BrB:s tillkomst ändrades brottsbeteckningen till landsförräderi, vilket ansågs bättre överensstämma med stadgandets tillämpningsområde; landsförräderi kan begås även under icke krigsförhållanden — t.ex. ockupation — och även av icke krigsmän (se SOU 1953:14, prop 1962:10, LU I 1964:42). Även vissa andra smärre justeringar vidtogs i samband med överförandet till BrB. — Krigsförräderi ingick i TF:s brottskatalog från införandet. Vid BrB:s tillkomst gjordes vissa följdändringar (SFS 1965:52; SOU 1953:14, prop 1964:133, KU 13); eljest kvarstår bestämmelsen i TF oförändrad sedan 1949.

Landsförräderi enligt BrB 22:1 är mer omfattande än enligt TF 7:4 p 4. I TF har ansetts böra upptagas endast de delar som kan tänkas förekomma som tryckfrihetsbrott (prop 1948:230 s 174).

Tekniskt sett är TF:s bestämmelse inte uppdelad i punkter på det sätt som skett i BrB. Den egentliga avsikten med att dela upp stadgandet i olika punkter var dock inte att uppställa olika gärningstyper, utan endast att göra det mer överskådligt (SOU 1953:14 s 348). De grundläggande rekvisiten är de som återfinns i BrB 22:1 2 st. Punkterna 1–4 utgör exempel på gärningar som kan uppfylla dessa rekvisit; p 5 är en "generell klausul" (jfr a st), som får sitt innehåll genom de angivna grundläggande rekvisiten.

Bestämmelsen i TF kan delas upp i tre delar: förledande av krigsfolk, spridande av misströstan bland allmänheten samt "generalklausulen". Det systematiskt korrekta är dock att betrakta bestämmelsen som odelbar, med de två först nämnda typfallen som exempel på enligt stadgandet straffbara gärningar.

Som grundläggande rekvisit föreligger för det första att riket skall befinna sig i krig eller att "eljest i lag meddelade bestämmelser om sådana brott äger tillämpning", som det heter i TF. TF får här anses hänvisa till BrB 22:16. Enligt denna bestämmelse kan regeringen vid krigsfara eller andra "av krig föranledda utomordentliga förhållanden" förordna att straffstadganden som eljest endast gäller under krig skall äga tillämplighet.[44]

Som grundläggande krav gäller för det andra att den påtalade gärningen skall ha varit till men för försvaret eller folkförsörjningen eller, under ockupation då militärt motstånd ej förekommer, för motståndsverksamheten (jfr BrB 22:16 2 st).

44 Jfr KBrB II s 601 f.

Det bör noteras att TF:s skaderekvisit (kravet på men) är konkret, medan motsvarande rekvisit enligt BrB är abstrakt.

Kravet på men skall givetvis vara subjektivt täckt. Här finns visst utrymme att hävda att publiceringen skett av andra motiv. Det kan t ex tänkas att en framställning som av försvarets ledning anses menlig, enligt gärningsmannens uppfattning ytterst varit avsedd att gagna riket och dess försvar. Möjligheten att tillämpa eventuellt uppsåt minskar dock betydelsen av det sagda. Det bör även observeras att brottet är straffbart i culpa, se nedan.

Med försvaret avses inte endast det militära försvaret; även civilförsvaret ingår.[45] I begreppet skulle dock enligt straffrättskommittén läggas en än allmännare betydelse, "nämligen att såsom förräderi mot försvaret skola anses även handlingar som överhuvud äro ägnade att avsevärt försvåra möjligheterna att försvara riket"; detta skulle gälla även gärningar som inte hade "omedelbar betydelse för de militära operationerna".[46] Som ett exempel på sådan åtgärd torde för övrigt gärningar som innebär men för folkförsörjningen kunnat anföras. Sistnämnda gärningstyp blev på anmodan av lagrådet uttryckligen införd i lagtexten. Kommittén synes ha sett detta som omfattat redan av det lagda förslaget.[47]

Med den vidsträckta omfattning rekvisitet sålunda fått kan det utan svårighet tänkas uppfyllt genom framställning i tryckt skrift. De i bestämmelsen givna "exemplen" på förrädiska gärningar — vilka nedan något skall beröras — synes understryka detta.

Som exempel på landsförrädisk gärning är således angivet *förledande av krigsfolk*, eller andra för försvaret av riket verksamma, till myteri, trolöshet eller annan modlöshet. Förledande av denna art kan givetvis utföras genom tryckt skrift, t ex genom böcker, tidningar eller flygblad. Det är inte heller här enbart det militära försvaret som avses. Bestämmelsen kan dock inte utsträckas så långt som till att gälla allmänheten, även om denna skulle kunna sägas delta i försvaret; ett förslag av denna innebörd avvisades nämligen under förarbetena.[48] Personal inom krigsindustrin eller annan för försvaret av riket central produktion bör däremot omfattas. Myteri kan dock definitionsmässigt endast begås av krigsmän, varför även trolöshet upptagits.[49] "Modlöshet" synes vara en vag begränsning; som framhålls i brottsbalkskommentaren kommer detta rekvisits begränsning snarare att ligga i det generella kravet på men för rikets försvar.[50]

I uttrycket förledande torde inte kunna inläsas ett krav på att den påtalade framställningen skall innehålla osanningar eller eljest faktamässiga felaktigheter; sannolikt är det tillräckligt att den värderingsmässigt avviker från den bild den officiella propaganden vill ge. "Förleda" betyder snarast att man leder in någon på felaktig väg, och vad som härvid är felaktigt torde få avgöras mot bakgrund av vad som anses vara det lämpliga för rikets försvar, vilket i sin tur i

45 SOU 1953:14 s 348.
46 A a s 348 f.
47 Jfr även KBrB II s 562.
48 Prop 1948:80 s 111.
49 Jfr KBrB II s 563.
50 A st.

icke ringa utsträckning torde få avgöras av dettas ledning. Förledande blir då liktydigt med varje försök att utanför den militära organisationen söka påverka de angivna adressaterna i annan riktning än vad som godtas av försvarets ledning. — Det är givet att en sådan kriminalisering träffar yttrandefrihetens kärna och det förefaller överflödigt att ge exempel på framställningar som skulle kunna omfattas av bestämmelsen; i själva verket innefattar den ju en möjlighet att under krigstid eller liknande förhållanden kunna ingripa mot den press som har en avvikande mening i försvars- eller utrikespolitiska frågor.

Uppsåtskravet kan här få en viss betydelse. Det generella kravet på men ger utrymme för ett hävdande av att man haft landets och folkets bästa för ögonen om man t ex fört fram kritik mot hur försvaret skötts eller sköts.

Som andra exempel har angivits att man genom osann framställning *sprider misströstan bland allmänheten.* Detta stadgande har uppenbarligen pressen bland sina främsta adressater. I motiven framhöll departementschefen visserligen att ryktesspridning under krig bäst bekämpas genom upplysning. Osanna rykten, som t ex påståenden om att försvaret brutit samman eller att regeringen flytt, tillfångatagits eller liknande vore emellertid så farliga att ett särskilt stadgande i frågan behövdes.[51] Även om sanna uppgifter också kunde vålla mycken skada vore det dock enligt departementschefen inte tal om att bestraffa sådana som förräderibrott.[52] Uttalandet är av betydelse även beträffande förledandefallet ovan. "Misströstan" är liksom modlöshet så vagt att det vid sidan av det generella kravet på men knappast har en självständig betydelse. Inte heller kravet på spridande bland allmänheten har — mot bakgrund av att TF förusätter utgivning — någon självständig betydelse.

Vad slutligen angår *"annan dylik förrädisk gärning"* ligger häri att bestämmelsen skall kunna tillämpas på fall som är analoga med de givna exemplen.[53] I motiven framhölls vidare att vad som kunde komma i fråga var endast handlingar som framstår som "ett svikande av vad som i allmänhet uppfattas såsom en självklar plikt mot riket under rådande förhållanden".[54]

Landsskadlig vårdslöshet

Som landsskadlig vårdslöshet bestraffas enligt TF 7:4 p 5 de gärningar som ovan angivits om de ej begåtts uppsåtligen men väl genom oaktsamhet.

Det är svårt att säga vad utvidgningen av det straffbara området till oaktsamhetsfallen har för betydelse för tryckfrihetsrättens del. Å ena sidan kan det innebära att det objektiviserade tryckfrihetsansvaret luckras upp något när det finns möjlighet att gradera i uppsåtliga och oaktsamma gärningar. Å andra sidan innebär det samtidigt att utrymmet för åberopande av subjektiva faktorer som

51 Prop 1948:80, s 112 f.
52 A st.
53 Prop 1948:80, s 113.
54 A st.

grund för straffrihet här nästan försvinner; när redan uppsåtsprövningen tenderar mot en objektiv bedömning finns det skäl att tro att en oaktsamhetsprövning blir än mer objektiviserad.

Teoretiskt sett innebär kriminaliseringen av oaktsamhet en väsentlig utvidgning av det straffbara området vid rekvisit som "men för försvaret" och "osann framställning", eftersom det blir tillräckligt att styrka att gärningsmannen varit försumlig då han inte informerat sig om de föreliggande förhållandena, eller att att han eljest åsidosatt vad som kan anses ha ålegat honom. Praktiskt torde skillnaden, på grund av den tryckfrihetsrättsliga uppsåtsbedömningens karaktär, vara mindre betydande. Kanske ligger den största betydelsen i vad som ovan antytts, nämligen att utrymmet för subjektiva invändningar från ansvariga utgivare eller motsvarande drastiskt minskar i och med brottets kriminaliserande i culpa.

Ryktesspridning till fara för rikets säkerhet

Bestämmelsen om ryktesspridning till fara för rikets säkerhet i BrB 22:2 a och TF 7:4 p 7 är återstoden av en tidigare betydligt mer omfattande kriminalisering av olika former av ryktesspridning.

Enligt strafflagen 11:6 straffades den som bland allmänheten spred falskt rykte eller annat osant påstående som var ägnat att framkalla fara för rikets säkerhet, folkförsörjningen eller allmän ordning och säkerhet eller att undergräva aktningen för myndighet eller annat allmänt organ vilket ägde besluta i allmänna angelägenheter, för samhällsfarlig ryktesspridning (se SOU 1944:69, prop 1948:80 och LU I 39. Se även SOU 1935:8, prop 1936:234, 235 och LU I 48). Vid BrB:s införande delades denna bestämmelse upp på tre skilda lagrum: BrB 16:6 om samhällsfarlig ryktesspridning, 17:6 om beljugande av myndighet och 19:8 om ryktesspridning till fara för rikets säkerhet. I TF utfördes motsvarande uppdelning så, att de två förra brotten stod kvar i en punkt (7:4 p 11), medan ryktesspridning till fara för rikets säkerhet behandlades särskilt (p 10. Se vidare SFS 1965:52; SOU 1953:14, prop 1964:133, KU 13). I samband med 1976 års översyn av brotten mot rikets säkerhet avkriminaliserades beljugande av myndighet och samhällsfarlig ryktesspridning i såväl BrB som TF, medan ryktesspridning till fara för rikets säkerhet avkriminaliserades såvitt avser fredsförhållanden (SFS 1976:509 och 955; Ds Ju 1975:16, prop 1975/76:174, JuU 76, KU 54) — För en mer utförlig historik, se Ds Ju 1979:6 s 58 ff.

Den gällande bestämmelsen har i stort sett samma lydelse enligt BrB och TF. En skillnad föreligger dock såvitt avser tillämpligheten: BrB 22:2 a är tillämplig även under beredskapstillstånd, medan TF 7:4 p 7 förutsätter krigstillstånd eller att regeringen meddelat förordnande enligt BrB 22:16. (Om beredskapstillstånd, se BrB 22:18, jfr KBrB II s 604.)

Det centrala rekvisitet är spridande av falskt rykte eller annat osant påstående. För tryckt skrifts del gäller således att det påtalade yttrandet till sitt innehåll måste vara osant. En följd av detta krav är att det även måste röra sig om en uppgift som är så konkret och av sådan beskaffenhet att dess sanningshalt kan bedömas; värdeomdömen och åsikter omfattas därför inte. I praktiken torde kravet på att uppgiftens osanning måste styrkas medföra en klar begränsning av det straffbara området. Rykten som innefattar kritik mot försvarsmakten, att denna är oduglig, korrumperad osv går troligen sällan att vederlägga som "osanna", även om de framstår som ogrundade.

Illustrativt är här det tryckfrihetsåtal som i samband med den s k IB-affären (se nedan s 298) väcktes mot tidningen Folket i bild/Kulturfront. I tidningen hade skriftställaren Jan Myrdal enligt åklagarens mening påstått att HD tagit ovidkommande, snarast politiska, hänsyn i sitt beslut att vägra prövningstillstånd i själva IB-målet. Åtalet grundades på den numera upphävda bestämmelsen om beljugande av myndighet (jfr ovan). Detta brott förutsatte osann uppgift, "beljugande". Åklagaren, dvs justitiekanslern, hade därmed den närmast övermäktiga upgiften att bevisa att Myrdals påstående var osant. Publiceringen friades av juryn.

Av de bandutskrifter från målet som återges av Hofsten (Folket i bild/Kulturfront mot justitiekanslern, Sthlm 1976) framgår att JK sökte undkomma sin bevisbörda genom att åberopa rättegångsbalken 35:2, enligt vilket stadgande omständighet som är allmänt veterlig inte behöver bevisas. Det skulle med andra ord vara notoriskt att HD inte tar ovidkommande hänsyn. Det är naturligtvis en tilltalande tanke; som apriorisk föreställning hör den dock kanske inte hemma i ett samhälle av vår typ. (Stockholms tingsrätts avd 8 dom DB 2/1975. Se även Cars och Danowskys referat på s 55; i nämnda arbete har målet f ö på två ställen behandlats som gällde det förtal, se s 234 och 250.)

Enligt BrB gäller att spridande i första hand skall ha skett bland allmänheten. Uttrycket finns inte upptaget i TF; kravet på utgivning enligt TF förutsätter dock ett sådant spridande. En samläsning av TF och BrB ger i alla händelser vid handen att detta rekvisit föreligger även för tryckfrihetsbrott.

Som allmän förutsättning gäller att framställningen skall vara ägnad att framkalla fara för rikets säkerhet. Farerekvisitet är abstrakt; det är tillräckligt att framställningen typiskt sett inneburit fara, oavsett om fara uppkommit i det enskilda fallet.

Förarbetena innehåller inga klargörande uttalanden angående farerekvisitet. Spionbrottsutredningen diskuterade ett motsvarande rekvisit i anslutning till sitt — icke genomförda — förslag om "säkerhetshotande ryktesspridning", varvid man bl a anförde:[55]

> "För att tillämpningen av stadgandet skall begränsas till de fall som här angivits, bör man i avfattningen av stadgandet söka precisera när förutsättningarna för en abstrakt fara för rikets säkerhet föreligger. Preciseringen kan ske genom att det i lagtexten uttryckligen sägs att det skall finnas ett samband mellan faran och krig eller annat allvarligt orostillstånd. Faran skall enligt utredningens mening ha samband med krig eller oroligheter, som vårt land är utsatt för, eller med krig eller andra allvarliga oroligheter i länder, som ligger så nära att händelser där kan ha betydelse för vårt lands säkerhet."

Uttalandet hänför sig således till ett förslag som inte ledde till lagstiftning, men det ger en antydan om hur man idag kan uppfatta rekvisitet i fråga.

Rekvisitet måste mot bakgrund av det sagda förstås så, att det skall föreligga en visserligen abstrakt men ändå omedelbar och påtaglig fara för rikets säkerhet. Uttrycket rikets säkerhet kan inte här användas på det sätt som sker i rubriken till BrB 19 kap, där innebörden mer allmänt är "rikets försvar".

55 Ds Ju 1979:6 s 73 f.

För straffbarhet krävs uppsåt avseende ryktets eller påståendets osanning. Här finns utrymme för att i tryckfrihetsrättsliga sammanhang hävda att publiceringen skett i god tro. Kan den tilltalade presentera en någorlunda trovärdig invändning om att framställningen publicerats utan att man känt till dess osannning — man åberopar t ex en trovärdig källa — åligger det åklagaren att motbevisa detta. Eventuellt uppsåt är emellertid tillräckligt, varför det för fällande dom räcker att styrka att man vid publiceringen haft misstankar om att uppgiften kunde vara osann samt att det kan antas att visshet om dessa misstankars riktighet inte skulle ha påverkat fullföljandet av publiceringen.

Även beträffande farerekvisitet krävs uppsåt. Här gäller vad som ovan sagts om motsvarande rekvisit vid högförräderi.

Konkurrens synes kunna uppstå i förhållande till landsförräderibrottet, särskilt beträffande vad som där exemplifierats som "spridande av misströstan bland allmänheten". Frågan har inte berörts i motiven. En blick på straffskalorna och beaktande av brottsrubriceringarna ger dock vid handen att bestämmelsen om ryktesspridning måste anses subsidiär i förhållande till landsförräderi.

Uppvigling

Uppvigling tillhör de s k brotten mot allmän ordning i BrB 16 kap. Där straffbeläggs bl a gärningar som riktar sig mot allmän ordning i mer påtaglig, yttre bemärkelse. Exempel härpå är upplopp (16:1) och störande av förrättning eller allmän sammankomst (16:4), där man kan säga att gärningsmannens agerande stör normala samhällsaktiviteter. Även förargelseväckande beteende (16:16) hör åtminstone delvis hit. I kapitlet straffbeläggs emellertid också gärningar som riktar sig mer mot den "inre", sociala, ordningen än mot yttre faktorer. Hit hör t ex förbudet mot skyltning med pornografiska bilder (16:11) och stadgandet om förledande av ungdom (16:12). Det är i dessa bestämmelser ett slags moralisk ordning som utgör skyddsobjekt — åtminstone så till vida som de ställer krav på att en viss väl etablerad uppfattning i sedlighetsfrågor skall respekteras av alla. Det kan därför hävdas att BrB 16 kap utgår från ett relativt vidsträckt ordningsbegrepp, som bitvis innefattar såväl moralisk ordning, som "god ton" i samhällslivet.

Det sagda har ett visst intresse vid ett studium av uppviglingsbrottet. Det kan visserligen sägas att stadgandet i BrB 16:5 till direkt skyddsintresse har den lagliga ordningen i samhället. Men det torde även vara att förstå så, att uppmaning till brott, svikande av medborgerlig skyldighet respektive ohörsamhet mot myndighet är straffvärt i sig, som en samhällsmoralisk kränkning, utan att för den skull någon yttre oordning behöver uppkomma som följd av uppmaningen. Sålunda förstått utgör uppvigling som ordningsbrott även en form av lydnadsbrott. I denna mening är det ett syskonbrott till uppror; i likhet med detta har det ytterst den bestående samhällsordningen till skyddsobjekt. Denna brottets anknytning till samhällsordningen gör det, liksom några av de "extraordinära" tryckfrihetsbrotten, dynamiskt i den meningen att dess tillämpningsområde kan variera alltefter samhällsklimatet. Ett exempel härpå är de uppviglingsåtal som

under sextio- och sjuttiotalen fördes mot ungdomar som propagerade för värnpliktsvägran; motsvarande gärningar förekommer i dag, men härvid lämnar även tämligen medvetna försök att provocera fram åtal de rättsvårdande myndigheterna kallsinninga.

I sin lydelse före 1970 torde emellertid uppviglingsbestämmelsen ha haft en i förhållande till det allmänna rättsmedvetandet alltför vidsträckt omfattning. Detta blev också synligt i de nämnda målen om propaganda för värnpliktsvägran; det fanns här stundom en tendens hos de rättstillämpande myndigheterna att se mellan fingrarna även med fall som klart täcktes av bestämmelsens ordalydelse och framför allt synes man ofta ha utdömt påfallande låga straff.[56] Genom 1970 års lagändring kom stadgandet att indirekt tillföras ett farerekvisit, vilket medförde att uppvigling numera för att vara brottsligt i praktiken måste innefatta en viss risk för efterföljd. Härigenom kan lagstiftaren kanske sägas ha betonat att brottet framför allt är inriktat på att skydda den yttre allmänna ordningen.

Uppviglingsbestämmelsen erhöll sin rubricering och nuvarande gärningsbeskrivning genom 1948 års ändringar i strafflagen, varvid brottet inflöt som 11 kap 5 § (SOU 1944:69, prop 1948:80 och LU I 39. — Ett motsvarande stadgande, som dock ej rubricerades som uppvigling, fanns tidigare i strafflagen 10 kap 14 §; om denna bestämmelse, dess tillkomst och tillämpning, se SOU 1935:8 104 ff). Stadgandet överfördes med i sak oförändrad brottsbeskrivning till BrB 16:5. 1970 tillfogades en särskild straffrihetsregel för ringa fall (SFS 1970:225; Ju 1969:16 /stencil/, prop 1970:125 och LU I 47).

Ett stadgande om uppvigling intogs i TF:s brottskatalog. Det kvarstår oförändrat sedan 1949, sånär som på att det bytt plats. 1970 års ändring i BrB 16:5, då straffrihetsregeln för ringa fall infördes, föranledde således inte någon följdändring i TF (jfr prop 1970:125 s 57).

TF 7:4 p 6 och BrB 16:5 är i sina gärningsbeskrivningar huvudsakligen likalydande. Det finns dock skillnader. Stadgandet i TF innehåller således inte något offentlighetsrekvisit, jämför härom nedan. TF anger vidare den brottsliga handlingen som försök till förledande, medan BrB stadgar "uppmanar eller eljest söker förleda". Uppmaning utgör dock enligt BrB endast ett exempel på åtgärd vilken är att betrakta som försök till förledande, varför någon saklig skillnad inte föreligger.

Den straffrihetsregel som intagits i BrB 16:5 2 st saknar som nämnts motsvarighet i TF. Skälet härtill har i motiven angivits vara att straffrihetsregeln, på grund av den i TF uttryckta principen om dubbel kriminalisering som krav för straffbarhet, även utan att införas i TF skulle få full genomslagskraft också vid uppvigling genom tryckt skrift.[57] Detta är riktigt så till vida att en samläsning av TF och BrB leder till att det enligt TF straffbara området begränsas i enlighet med vad som gäller i BrB. Vad som däremot möjligen har förbisetts, eller eftersträvats, är att straffrihetsregeln genom den ensidigt företagna ändringen kommit att sakna grundlagsskydd — något som i och för sig strider mot den vid TF:s förarbeten hävdade principen att gränsen för det

56 Jfr de av Sträng anförda underrättsfallen, s 82 ff.

57 Uttalandet i prop 1970:125 s 57, att bestämmelsen i TF är "så utformad att den föreslagna ändringen i 16 kap. 5 § BrB inte behöver föranleda någon ändring i TF", torde böra förstås så.

straffbara området för tryckfrihetsrättens del skall åtnjuta konstitutionellt skydd genom reglering direkt i TF.[58]

I vissa fall kan fråga uppkomma huruvida uppvigling skall bedömas enligt TF eller BrB. Det gäller gränsdragningen mellan vad som innefattas i TF:s spridningsrätt och vad som kan bedömas som uppvigling enligt BrB.

Enligt TF 7:4 p 6 bestraffas för uppvigling den som
1. söker förleda
2. till a) brottslig gärning
   b) svikande av medborgerlig skyldighet
   c) ohörsamhet mot myndighet

Offentlighetsrekvisitet enligt BrB 16:5 föreligger således inte enligt uppviglingsstadgandet i TF. Skälet härtill är att detta i TF redan har en motsvarighet i kravet på utgivning. Det kan i och för sig ifrågasättas om dessa bägge rekvisit har samma innebörd. Eftersom de gäller olika förhållanden låter sig en jämförelse inte utan vidare göras. I huvudsak torde de dock sammanfalla; de har bägge till syfte att från bestämmelsernas tillämpningsområde avskilja meddelanden som inte är riktade till en obestämd krets av personer. Skulle i ett visst fall rekvisitet enligt BrB visa sig snävare än TF:s får detta, enligt principen om dubbel täckning, verkan även för tryckfrihetsrättens del.

Beträffande offentlighetsrekvisitet enligt BrB, se KBrB II s 229 f. Se även målet mot Z. Höglund m fl som gällde bl a uppvigling vid en kongress anordnad av socialdemokratiska ungdomsförbundet i Stockholm, refererat i *NJA 1916 s 483* (jfr Sträng s 51 ff och s 73 ff).

Uppvigling kan jämföras med stämpling till brott enligt BrB 23:2 2 st, vilket stadgande bl a kan tillämpas på försök till anstiftan till brott. "Stämpling skiljer sig — — — såtillvida från uppvigling, att den består i en uppmaning till viss person att begå brott, medan uppvigling förutsätter att man vänder sig till allmänheten", anförde departementschefen vid 1970 års lagändring (prop 1970:125 s 55). Stämpling är dock straffbelagt endast beträffande några få, grova brott, medan motsvarande begränsning saknas vid uppvigling; förledande till brott enligt BrB 16:5 är i princip straffbart vilket brott det än gäller. Härav kan man dra slutsatsen att det primärt är gärningens riktande till offentligheten som utgör det straffvärda.

Rekvisitet *"söker förleda" (förledanderekvisitet)* är något svårfångat. Klart är att det innefattar mer än enbart ett krav på orsakssamband. Det förhåller sig inte så, att var och en som föranleder fara för att allmänheten skall begå brott etc kan straffas för uppvigling; i förledanderekvisitet ligger något mera.

En jämförelse kan göras med den konstruktion som valts vid högförräderi och uppror, där vilken handling som helst som föranleder viss angiven fara kan bestraffas. Det heter sålunda enligt uppviglingsbestämmelsen inte: "den som med uppsåt att någon skall begå brott företager handling som föranleder fara härför straffas — — —"

Den brottsliga handlingen måste vara sådan att den objektivt sett ådagalägger ett syfte som svarar mot lagtextens "söker förleda". Gärningsmannens beteende skall med andra ord kunna konstateras ha varit målinriktat med avseende på de effekter — brott, svikande av medborgerlig skyldighet eller ohörsamhet mot myndighet — som bestämmelsen ytterst skall förhindra.

58 Se prop 1948:230 s 91 f.

Det krävs vidare inte att förledandet lett till brott etc; det är tillräckligt att gärningsmannen "sökt förleda", se vidare nedan om uppsåt.

Som ett huvudfall av förledande anges i BrB 16:5 uppmaning till brott etc. De under sextiotalet vanligt förekommande åtalen mot anti-militaristisk propaganda gällde oftast just uttryckliga uppmaningar till värnpliktsvägran. Det är emellertid ingalunda nödvändigt att uppvigling består i en uttrycklig uppmaning; man undgår inte straffrättsligt ansvar blott för det man undviker den imperativa formen. Ett förledande kan föreligga även om man rentav skulle ha avrått från den brottsliga handlingen, eller varnat för dess konsekvenser, nämligen om det bestående intrycket ändå är att adressaterna måste ha bestyrkts i ett brottsligt uppsåt.

Straffrättskommittén hade som särskild form av förledande angivit "prisande av brottslig gärning".[59] Departementschefen fann dock att detta kunde utgå ur lagtexten, eftersom det fick anses innefattat i "söka förleda".[60] Härav framgår således att den som framställer brottslig gärning eller motsvarande i positiv dager kan vara förfallen till ansvar för uppvigling. Detta har ett visst intresse ur tryckfrihetsrättslig synpunkt, eftersom särskilt litterära framställningar stundom kan förmenas utgöra förledande i denna mening. En jämförelse kan göras med biografförordningens (1959:348) censurregler. I dess 3 § 1 mom anges som grund för censuringrepp att film eller del därav kan förleda till brott. Förledandet synes härvid kunna förekomma i huvudsakligen två former.[60a] Dels avses moraliskt förledande, varmed menas framställningar som verkar "rättsupplösande" i det de uppmanar till asocialitet, t ex genom att framställa brott och förbrytare i positiv dager. Dels avses tekniskt förledande, dvs framställningar som genom att visa tillvägagångssätt vid brott har ett slags brottsinstruktiv effekt. (I sistnämnda avseende var filmen "Rififi" föremål för prövning; i den anvisades en då okänd — men sedermera ofta utnyttjad — inbrottsmetod.) Biografförordningens regler synes här möjligen ge vidsträcktare möjligheter till ingrepp än uppviglingsbestämmelsen. Denna kan inte anses omfatta allmänna förhärliganden av brott utan förutsätter ett närmare samband mellan förledande och brott; den kräver ett klart objektivt ådagalagt syfte.

Ett allmänt förhärligande av brott och förbrytare som kan tänkas förekomma i t ex deckare och spionromaner, och för all del även i mer seriöst syftande litteratur, synes sammanfattningsvis falla långt utanför uppviglingsbestämmelsens tillämpningsområde. Ett rent "tekniskt" förledande torde normalt inte heller omfattas.

Jämför JK:s beslut att inte väcka tryckfrihetsåtal för uppvigling mot "Nya hembränningsboken" — en skrift vari mycket utförligt beskrevs hur s k hembränning tillgår. Trots att JK fann att boken knappast hade något annat syfte än att göra det möjligt för läsaren att begå brott fann han, ehuru med tvekan, att den ej skulle åtalas. JK vägde i bedömningen som en förmildrande omständighet in att i framställningen på flera ställen angivits, att det beskrivna förfarandet var olagligt. — Vid bedömande av fallets prejudicerande värde synes böra beaktas svårighetsgraden av det brott framställningen beskrev. *(JK-beslut 1981 B 4)*

59 Om prisande av brottslig gärning, se t ex SOU 1935:8 s 112 ff.
60 Prop 1948:80 s 189.
60a Jfr Skoglund, Filmcensuren, s 203 f; även prop 1954:116 s 15 ff.

Framställningar som förenar tekniskt beskrivande och förledande torde däremot löpa uppenbar risk att åtalas som uppvigling, för så vitt inte sådana omständigheter föreligger att TF 1:4 kan åberopas; med stöd av det sistnämnda torde t ex skönlitterära framställningar normalt vara straffria.

Som ett särskilt fall av förledande kan man också tänka sig att ett straffbart förfarande beskrivs som straffritt; ett dylikt vilseledande bör stundom kunna anses synonymt med förledande.[61]

Vid *förledande till brottslig gärning* är den grundläggande förutsättningen för straffbarhet att den gärning vartill uppviglaren söker förleda är just brottslig, dvs kriminaliserad (jfr BrB 1:1). Ett problem kan här vara att precisera vad slags gärning förledandet avsett.

Jämför *JK-beslut 1982 B 4,* där åtal underläts med hänvisning till att förledandet befanns inte avse brottslig gärning.

Det torde vara tillräckligt att den gärning förledandet avser utgör brott objektivt sett. Detta följer bl a av att uppvigling är straffbart redan på ett så tidigt stadium att frågan om den uppviglades uppsåt aldrig behöver ha aktualiserats. Att lura en allmänhet att begå brottslig gärning på sådant sätt att de som begår brottet inte kommer att kunna straffas, eftersom de saknar uppsåt, kan således utgöra uppvigling.

Enligt äldre lagstiftning straffbelades även förledande till ”ohörsamhet mot lag”.[62] Detta var enligt straffrättskommittén ägnat att inge betänkligheter:[63]

> ”Uppmaning att icke fullgöra förpliktelser av privaträttslig natur, såsom uppmaning att icke erlägga förfallen hyra, torde näppeligen böra vara straffbelagd. Icke heller uppmaning till en, låt vara avtalsstridig, strejk torde böra medföra ansvar ——— Att med strafflagen ingripa reglerande i förhållandena på arbetsmarknaden möter nämligen starka betänkligheter.”

Med det sagda underströk kommittén att det icke främst är lagbrott i allmänhet som bestämmelsen syftar till att förhindra, utan brott, dvs straffbara gärningar.

I vissa fall har emellertid skäl ansetts föreligga att kriminalisera förledande även till icke brottslig handling, nämligen till *svikande av medborgerlig skyldighet.* Det fanns enligt kommittén goda skäl till detta: ”Den omständigheten att uppmaningen sker offentligen kan nämligen medföra, att uppmaningen framstår såsom mera straffvärd än det förfarande uppmaningen avser.”[64]

Som exempel på straffvärda gärningar under förevarande stadgande anförde kommittén uppmaning till skattestrejk eller värnpliktsvägran.[65] Andra exempel på medborgerliga skyldigheter i detta sammanhang är civilförsvarsplikt, vitt-

61 Jfr *RH 1981:197.*
62 Strafflagen 10:14 i lydelse före 1948.
63 SOU 1944:69 s 214.
64 A st.
65 A st.

nesplikt, skyldighet att avge självdeklaration (underlåtenhet härvidlag kan dock även utgöra brott) och även att åta sig vissa förtroendeuppdrag i kommun och landsting samt att vara juryman i tryckfrihetsmål.

Sträng sammanfattar de medborgerliga skyldigheterna på följande sätt: "Medborgerlig skyldighet kan närmast sägas vara en benämning på olika skiftande prestanda som åligger den enskilde gentemot det allmänna på basis av en offentligrättslig lagstiftning" (Sträng s 81).

De två av kommittén nämnda områdena är måhända de praktiskt viktigaste. Åtal för uppmaning till värnpliktsvägran har som nämnts flera gånger förekommit. Man kan även tänka sig att en offentligen framställd uppmaning, t ex i en skrift, att inte avge självdeklaration, skulle kunna medföra åtal. En saklig upplysning, av innebörd att det under vissa förutsättningar kan löna sig att inte avge deklaration, eftersom en följande skönstaxering skulle leda till mindre skatt — om det nu finns några sådana förutsättningar — kan dock inte utgöra uppvigling; det måste vara tillåtet att beskriva rättsordningens faktiska funktionssätt, även om denna beskrivning skulle implicera ett handlingssätt som myndigheterna ogillar. Eljest bleve för övrigt kritik av brister i samhället ofta otillåten.

I kommentaren till brottsbalken framhålls att det enbart är lagligen föreskrivna skyldigheter som avses, inte "moraliska plikter mot samhället", som t ex utövande av rösträtt.[66] Det sägs vidare att ett agiterande för en förändring av de medborgerliga skyldigheterna, t ex för avskaffande av värnplikten, inte utgör uppvigling, liksom inte heller uppmaning till ungdomar att utnyttja den lagliga möjligheten att göra vapenfri tjänst.[67]

Den tredje formen av gärningar som uppviglingsbestämmelsen riktar sig mot är *förledande till ohörsamhet mot myndighet.* Det kan här dels röra sig om vissa typer av myndighetspåbud, som t ex att efterkomma ett vitesförläggande[68] eller att betala förelagda avgifter (skattetillägg, böter, parkeringsavgifter m m). Det kan dels också gälla myndighets påbud i en viss situation; en order som myndighet enligt lag äger utfärda, t ex polismans befallning.[69]

Vad som ovan behandlats utgör rekvisiten enligt brottsbeskrivningen i TF 7:4 p 6 och BrB 16:5 1 st. Genom 1970 års lagändring har BrB, men icke TF, tillförts en *straffrihetsregel för ringa fall,* införd i 16:5 2 st. Regeln gäller dock, enligt vad ovan sagts, även vid tryckfrihetsbrott — ehuru den saknar konstitutionell status. Av denna regel synes till en början motsatsvis framgå att uppviglingsbrottet i praktiken även innehåller ett farerekvisit. Det sägs nämligen att ansvar ej skall ådömas i ringa fall, varvid särskilt skall beaktas om endast ringa fara för att uppmaningen eller försöket skulle leda till efterföljd förelegat. Härav torde följa att gärningen inte är straffbar då fara över huvud taget inte uppkommit.

Obetydlig fara anges som ett exempel på fall då brottet kan vara att anse som ringa och följaktligen straffritt; därmed är i och för sig inte sagt att det inte kan finnas fall där faran

66 KBrB II s 230.
67 A st.
68 A a s 231.
69 Jfr dock Sträng s 94 ff.

är liten men gärningen ändå är straffbar, t ex på grund av att uppmaningen gällt ett mycket allvarligt brott. Det är dock med den avfattning regeln fått knappast troligt att detta kan gälla då fara över huvud taget inte kan visas ha förelegat. Det är mot den bakgrunden rimligt att motsatsvis tolka regeln så, att krav på viss, möjligen för olika fall varierande, fara föreligger.

Om uppmaningen haft sådan form och framställts i sådant sammanhang att risken för att den skulle följas framstått som liten, skulle den enligt departementschefen inte bestraffas som uppvigling; det vore i dessa fall tillräckligt att straff kunde inträda enligt bestämmelsen om förargelseväckande beteende i BrB 16:16 (prop 1970:125 s 56). Eftersom förargelseväckande beteende inte är straffbart som tryckfrihetsbrott är de fall som departementschefen tänkte sig straffria i den mån de förekommer i tryckt skrift.

Den farebedömning som får göras synes vara densamma som vid ringa fall av stämpling enligt BrB 23:2 2 st; denna regel anfördes också i motiven som förebild till den införda bestämmelsen.[70] Härav och av den avfattning regeln fått följer att farerekvisitet är konkret.[71]

Beträffande farerekvisitet vid stämpling, se *NJA 1981 s 1057,* där HD bekräftade att det synsätt, enligt vilket farerekvisitet är uppfyllt då fara endast är utesluten på grund av tillfälliga omständigheter, som tillämpas vid försök enligt BrB 23:1, inte gäller för förberedelse och stämpling enligt BrB 23:2.

Farebedömningen skall dock göras med utgångspunkt från förhållandena vid den tidpunkt då uppviglingsgärningen begicks. Det är då stundom ofrånkomligt att denna bedömning kommer att få en abstrakt karaktär i det den måste avse ett slags sannolikhetsprövning av vilken fara som förelegat. Förhållandena är här åter analoga med vad som gäller för stämpling enligt BrB 23:2. Skulle emellertid i en viss situation förhållandena tillåta en mer konkret prövning — som i det anförda rättsfallet, där det kunde visas att fara för straffbart inköp av narkotika var utesluten, emedan den vidtalade säljaren ostridigt avsett att lura den tilltalade köparen och endast leverera ett icke narkotiskt pulver — kan en sådan inte underlåtas med hänvisning till att abstrakt fara i varje fall förelegat. Är det med andra ord så, att uppviglingen sådan den framförts de facto inte kunnat leda till något brott eller motsvarande, skall ej dömas till ansvar, även om denna omständighet framstått, som det heter i BrB 23:1, som "en tillfällighet" för gärningsmannen.

Bakgrunden till införandet av en straffrihetsregel för ringa fall var enligt motiven att uppviglingsbestämmelsen visat sig vara alltför vid; den omfattade förfaranden som inte kunde anses särskilt straffvärda — åtminstone inte som uppvigling, eftersom denna brottsbenämning förde tanken till grova brott.[72] Det kunde till och med, anförde departementschefen, "tänkas fall där — med hänsyn till det sätt på vilket uppmaningen framförs, det sammanhang i vilket uppmaningen görs och beskaffenheten av det brott som uppmaningen gäller — ett ingripande med straffrättsliga medel skulle te sig närmast löjeväckande".[73] Det sistnämnda är en inte oväsentlig anmärkning: i de ofta politiskt känsliga sammanhang som

70 Prop 1970:125 s 56.
71 Jfr Jareborg, Brotten III s 111.
72 Prop 1970:125 s 56.
73 A st.

uppviglingsbestämmelsen kan aktualiseras kan det vara vanskligt att som ordningens väktare utmana löjet och blotta sig för ironiens och satirens skarpa egg — ett faktum som åtalsmyndigheterna i tryckfrihetsmål, förut justitieministern och numera i första hand justitiekanslern, i sin tämligen diskretionärt utövade praxis inte synes ha varit okänsliga för.[74]

Tidningen ETC nr 19 -83 innehöll en längre artikel om "18 sätt att smita från lumpen". Justitiekanslern, som ansåg artikeln utgöra uppvigling, underställde i enlighet med 2 § TL åtalsfrågan regeringens bedömande. Regeringen fann dock ej skäl att lämna medgivande till åtal (se JK:s beslut 1984-01-09). — Delar av artikeln i ETC återgavs senare i ett närradioprogram. På uppdrag av JK har den för programmet ansvarige numera åtalats; närradiolagen saknar motsvarighet till kravet på regeringens medgivande för åtal enligt TL 2 § (se JK:s beslut 1984-02-24).

Som framgått var det framför allt de s k värnpliktsvägrarmålen som satte uppviglingsbestämmelsen i blickpunkten. I motiven anfördes också dess förhållande till demonstrationsrätten samt att den även rent allmänt, som framgått av uttalandet ovan, stundom syntes alltför vidsträckt.[75] Det framhölls dock även att avsikten inte vore att generellt göra det tillåtet att uppmana till värnpliktsvägran[76] samt att yttrandefriheten vid demonstrationer i princip inte bör vara större än i andra sammanhang.[77]

Straffrihetsregeln skall tillämpas främst i situationer då faran för att uppmaningen eller eljest förledandet skulle ha lett till efterföljd varit obetydlig. Det kan finnas flera orsaker till att så bedöms vara fallet. Hänsyn skall härvid enligt motiven tas till uppmaningens form och det sätt på vilket den framställts. Vidare är storleken och sammansättningen av den krets uppmaningen riktats till av betydelse. Om t ex adressaten kan antas ha varit tämligen oemottaglig för budskapet skall detta beaktas även om uppmaningen i och för sig avsett ett grovt brott, heter det vidare; det sagda anfördes uttryckligen inte stå i strid med BrB 16:5 3 st.[78]

I motiven underströks vidare att obetydlig fara endast utgör ett exempel på ringa fall; det kunde finnas situationer då fara i och för sig föreligger, men där andra faktorer kan motivera straffrihet i stället. Härvid anfördes särskilt uppvigling till bagatellartade förseelser, som inte kan anses medföra så allvarliga konsekvenser att gärningen framstår som straffvärd.[79] På annat ställe anmärktes emellertid att uppmaning till en i och för sig bagatellartad förseelse — som exempel nämndes åsidosättande av parkeringsföreskrift — skulle, om många människor följde den, kunna få så allvarliga konsekvenser att det vore uteslutet att bedöma gärningen som ringa.[80]

Av särskilt intresse i förevarande sammanhang är de resonemang som i förarbetena fördes om "intressekollisioner". Departementchefen anförde i sin redogörelse för kommitténs förslag följande.[81]

74 Se t ex de av Sträng, s 172 f, anförda fallen.
75 Se prop 1970:125 s 26 ff.
76 A a s 57.
77 Jfr a a s 27.
78 A a s 78.
79 A a s 78 f.
80 A a s 56.
81 A a s 28 f.

"Kommittén anser också, att det finns situationer som i och för sig skulle kunna falla in under det genom uppviglingsparagrafen kriminaliserade området, men där det kan sättas i fråga om ett ingripande med straff är den bästa lösningen. Kommittén åsyftar sådana fall som kan sägas innebära en kollision mellan den enskildes intresse att fritt få framföra sin åsikt och samhällets intresse att hindra brott. Det är t.ex. rimligt att anta att en del av dem som demonstrerar mot värnplikten gör detta på grund av starka ideella böjelser och att de genom denna sin verksamhet anser sig arbeta för världsfreden. Det kan då förefalla orätt att som uppviglare behandla alla dem som bara vill sprida sina åsikter och få allmänheten att tänka igenom problemen. Hänsyn till den allmänna yttrandefriheten och kritikrätten kan i dessa fall göra straffrihet motiverad. Som jämförelse hänvisar kommittén till straffbestämmelsen om förtal i 5 kap. 1 § BrB, vari har tagits in en undantagsbestämmelse om straffrihet i vissa situationer där det kan anses ha varit försvarligt att lämna vederbörande uppgift. De fall som kommittén åsyftar är sådana där inte själva uppmaningen är viktigast för den enskilde utan rätten att hävda en viss åsikt. Kommittén föreslår därför, att undantag görs från det straffbara området också i nyss angivna fall av intressekollisioner. Därmed har kommittén velat skapa möjlighet till straffrihet främst i sådana fall där gärningsmannen inte direkt har uppsåt att förmå en obestämd allmänhet att begå brott eller annan därmed jämställd handling, utan där han i huvudsakligt syfte att ge uttryck för en åsikt använder sig av uttryck och formuleringar, som objektivt sett uppfyller rekvisiten för uppvigling. Kommittén förutsätter även i dessa fall att gärningen vid ett samlat bedömande framstår som ringa sett från allmän synpunkt."

Departementschefen synes ha instämt i att det fanns skäl att utvidga yttrandefriheten "till förmån för den fria kritikrätten", även om han framhöll att det finns andra möjligheter att kritisera t ex värnpliktslagarna än att uppmana till lagbrott.[82] I denna typ av fall kunde man dock, anförde han vidare, " — liksom när det gäller tryckfrihetsbrott — se mera till syftet än till formen för uppmaningen". Han delade därför kommitténs uppfattning "att de fall, då gärningsmannens huvudsakliga syfte inte är att förleda till brott eller därmed jämställd handling utan uppmaningen till lagstridigt handlande får ses främst som ett led i opinionsbildningen, bör vara straffria".[83] I specialmotiveringen underströks att enbart det förhållandet att det huvusakliga syftet har varit att ge uttryck åt en åsikt inte är tillräckligt för straffrihet; samtliga omständigheter skall beaktas, och då kanske särskilt risken för "praktiska konsekvenser". "Bedömningen av risken för efterföljd påverkas givetvis av i vilken mån uppmaningen av de närvarande har uppfattats mera som en opinionsyttring än som ett verkligt försök att förleda till brott eller liknande".[84]

Sammanfattningsvis bör straffrihetsregeln förstås så, att fall där endast obetydlig, eller ingen, fara för uppviglingens efterföljande förelegat inte skall be-

82 A a s 57.
83 A a s 57.
84 A a s 79.

straffas. Alla omständigheter skall emellertid beaktas, varvid den faregrad som krävs kan variera beroende på andra föreliggande försvårande/förmildrande omständigheter.

Justitiekanslern underlät i *JK-beslut 1981 B 6* att väcka tryckfrihetsåtal för uppvigling under uttrycklig hänvisning till den införda straffrihetsregeln. Till bedömning förelåg en — något förtäckt — uppmaning till hyreshusockupation. JK fann att uttalandet utgjorde uppvigling, men lät bli att väcka åtal eftersom omständigheterna vore sådana att brottet kunde bedömas som ringa. Härvid synes ha beaktats dels att framställningens huvudsakliga syfte varit att ge uttryck för en åsikt, dels att risken för att gärningen skulle ha lett till praktiska konsekvenser med hänsyn till det sätt på vilket den framförts och i de sammanhang det skett varit obetydlig.

Beträffande kravet på *subjektiv täckning* är utgångspunkten, liksom eljest enligt brottsbalken, att de objektiva rekvisiten skall vara subjektivt täckta genom tillämpning av någon av de tre uppsåtsformerna.

Enligt brottsbeskrivningen föreligger uppvigling då någon "söker förleda" till brott etc. Det kan ifrågasättas om detta innebär ett krav på direkt uppsåt.[85] I motiven till uppviglingsbestämmelsen sägs dock inget härom; inte heller i rättspraxis har frågan väckts.

Det har emellertid hävdats att ordet "söker" generellt torde innebära ett krav på direkt uppsåt.[86] Något motivuttalande till stöd härför synes dock inte föreligga. Däremot anförde straffrättskommittén att man markerat de fall där krav på direkt uppsåt uppställts med uttrycken "för att" och "i avsikt att", under det att uttrycket " med uppsåt att" avsåge alla uppsåtsformer.[87] Ur rättspraxis har *NJA 1972 s 167* åberopats som stöd för att ordet söker innebär att endast direkt uppsåt kan tillämpas.[88] Målet gällde stämpling till mened och frågan om de tilltalade "sökt" anstifta till mened. De kunde dock övertygas endast om att ha framkallat osanna utsagor vid polisförhör; något vittnesförhör med de ifrågavarande personerna kom inte till stånd. Två justitieråd anförde, att även om åtgärderna, därest uppgifterna skulle ha vidhållits vid ett vittnesförhör, bort föranleda ansvar för medverkan, vore de tilltalade inte övertygade om "att — i den mening som vid tillämpning av BrB:s bestämmelser om stämpling bör inläggas i att någon söker anstifta till brott — ha sökt anstifta mened". Domen avfattades i enlighet härmed. Två ledamöter ville döma till ansvar med en motivering som innebar att de tilltalade i vart fall haft eventuellt uppsåt till fullbordad mened. Slutsatsen att domskälen får tolkas som att direkt uppsåt krävts ligger nära till hands. Att detta inte utsagts klarare, liksom det förhållande att domen avkunnats under betydande meningsskiljaktighet, synes emellertid medföra att den bör tolkas med viss försiktighet. Detta gäller i synnerhet dess betydelse för tolkning av andra rekvisit än dem som föreligger vid stämpling. Något ytterligare rättsfall som aktualiserar frågan synes inte föreligga. Vid angivna förhållanden torde det saknas stöd för det generella påståendet att "söker" innebär krav på direkt uppsåt, vilket dock inte medför att man inte i de

85 Så enligt Jareborg III s 110.
86 Strahl s 107, Jareborg I s 39.
87 SOU 1953:14 s 376 f.
88 Strahl s 107; jfr även den försiktigare hållningen i KBrB I s 26 samt II s 229, 283 och 622.

skilda sammanhang där det förekommer kan argumentera för att det just där bör tolkas så — det ligger ju som nämnts nära till hands att förstå ordet på detta sätt vid stämpling till mened. Argumentationen bör dock därvid utgå från brottsbeskrivningen i det enskilda fallet, och inte från en förståelse av ordet söker som hade det ingått bland de uttryck straffrättskommittén angav.

Inte heller enligt en rent språklig analys kan ordet söker ges denna innebörd. Det kan således inte anses beteckna ett mer finalt handlingssätt än uttrycken "med uppsåt att" eller "uppsåtligen", vilka bägge omfattar samtliga uppsåtsformer. En jämförelse kan också göras med bestämmelsen om försök till brott enligt BrB 23:1, vilken inte kräver direkt uppsåt.

Strahl har som ytterligare stöd för sin uppfattning angivit två exempel. Det ena gäller en städerska, som envisas med att dammsuga i en lokal där det pågår en allmän sammankomst, utan syfte att hindra denna men väl inseende att detta måste bli följden. Om BrB 16:4, enligt vilket stadgande bl a den kan straffas som genom oljud söker hindra allmän sammankomst, inte begränsades till fall av direkt uppsåt, skulle följden i exemplet bli en alltför långtgående kriminalisering, enligt Strahl. Resonemanget synes dock präglat mer av allmän billighet än rättsdogmatisk evidens; förvisso kan det finnas skäl att låta städerskan vara i fred och vid tolkning av 16:4 är exemplet relevant, men det ger knappast stöd för allmänna slutsatser angående ordet söker. Det andra exemplet gäller en chaufför "som för någon enskild angelägenhets skull kör en omväg med röstberättigade så att dessa, såsom han förstår, kommer för sent till omröstningen". Det skulle, menar Strahl, föra för långt att döma denne chaufför för att ha sökt hindra omröstning enligt BrB 17:8. Även här synes det vara fråga om en egensinnig person som av någon obekant anledning sätter sin egen vilja före ett i lagen skyddat intresse. Det kan överlåtas åt läsaren att fundera över vilka slutsatser som kan dras av exemplet. (Se Strahl s 107.)

I denna framställning över uppviglingsbrottet är utgångspunkten att brottsbeskrivningen i BrB 16:5 respektive TF 7:4 p 6 inte innehåller något som formellt binder tolkningen till ett krav på direkt uppsåt utan att samtliga uppsåtsformer i princip kan tillämpas.

Som ovan anförts föreligger däremot redan på den objektiva sidan i förledanderekvisitet en begränsning i det att uppvigling endast kan avse gärningar som ådagalägger ett syfte som kan svara mot lagtextens "söker förleda"; gärningen måste objektivt sett framstå som målinriktad. Under sådana förhållanden spelar det i praktiken mindre roll om alla tre uppsåtsformerna eller endast direkt uppsåt får användas; det straffbara området är redan på den objektiva sidan så avgränsat, att övriga uppsåtsformer endast kan spela en mindre roll. Jämför dock vad som nedan sägs om uppvigling som åsiktsbrott.

Det sagda betyder inte att det inte skulle finnas fall där gärningsmannen skall frikännas på grund av att han ej haft uppsåt till en gärning som objektivt sett uppfyller förledanderekvisitet. Om uppviglingen exempelvis uppkommit genom missförstånd skall straff givetvis inte utdömas. Denna typ av fall torde dock vara straffria oavsett vilket uppsåtskrav som ställs upp.

Uppsåtet måste täcka även det förhållandet att förledandet avser brottslig gärning, svikande av medborgerlig skyldighet eller ohörsamhet mot myndighet. Alla tre uppsåtsformerna kan tillämpas.

En särskild fråga är huruvida det krävs att gärningsmannen känt till att den gärning vartill han uppmanat eller eljest sökt förleda utgör brott eller motsva-

rande. Enligt gängse regler om s k rättsvillfarelse utgör misstag angående en viss gärnings straffbarhet inte ansvarsfrihetsgrund annat än i vissa, mycket sällan förekommande, undantagsfall (egentlig rättsvillfarelse). Däremot kan villfarelse angående ett rättsligt rekvisit, dvs den rättsliga reglering som ger rekvisitet dess innehåll, medföra att uppsåt till rekvisitet i fråga inte föreligger (oegentlig rättsvillfarelse). Här synes det vara fråga om en villfarelse av det senare slaget, varför utgångspunkten torde vara att den som inte känt till att den gärning vartill han "uppviglat" är straffbar inte kan dömas. Centralt i uppviglingsbrottet är ju också angreppet på den rättsliga ordningen; den som inte vet sig företa något sådant angrepp bör då inte heller straffas härför. Annorlunda förhåller det sig vid anstiftan till brott; det som där bestraffas är anstiftan till den brottsliga gärningen, inte till brott per se.

Resonemanget för medborgerlig skyldighet blir detsamma. Beträffande ohörsamhet mot myndighets bud aktualiseras knappast några rättsvillfarelsefrågor. Rekvisitet synes inte förutsätta annat uppsåt än att man uppfattat påbudet eller befallningen och förstått att den utfärdats i laga ordning.

Uppvigling som åsiktsbrott

Den som direkt eller indirekt uppmanar allmänheten att genom lagbrott eller liknande protestera mot den bestående ordningen riskerar att bestraffas för uppvigling. Samtidigt är det uppenbart att sådana uppmaningar också är uttryck för en åsikt — t ex åsikten att det är rätt att vägra värnplikt eller åsikten att orättfärdiga lagar och påbud inte behöver åtlydas (s k civil olydnad). Uppviglingsbestämmelsen kommer här i konflikt med yttrande- och tryckfrihetsrättsliga strävanden mot vars och ens villkorslösa rätt att uttrycka sina åsikter; den utgör en klar begränsning av yttrandefriheten, ett ingrepp i dess kärna. Av förarbetena till 1970 års lagändring — liksom givetvis av TF i allmänhet och TF 1:4 i synnerhet — framgår dock att hänsyn till yttrandefriheten skall tas så långt möjligt.

I de uppviglingsfall där den tilltalade till sitt fredande åberopar yttrandefrihetsrättsliga grundsatser bör man i första hand överväga huruvida förledanderekvisitet enligt ovan är uppfyllt. Gärningen skall till sitt yttre vara sådan att den ådagalägger ett syfte att förleda till brott etc. Rekvisitet torde vara uppfyllt så snart ett sådant syfte kan konstateras, även om samtidigt härmed framträder ett opinionsbildande syfte. Däremot kan det inte anses uppfyllt enbart på den grunden att gärningen i sin förlängning implicerar brott etc; att enbart ge uttryck för åsikten att det är rätt att vägra värnplikt är inte att "söka förleda" — även om det i det enskilda fallet tillkommande omständigheter naturligtvis kan medföra att det måste bedömas så. På enahanda sätt förhåller det sig med beskrivningar av brottsliga förfaranden; de utgör inte i sig förledande, utan kräver för straffbarhet ytterligare omtändigheter varur ett förledande syfte kan utläsas.

Förledanderekvisitet skall vara subjektivt täckt. Enligt vad ovan sagts kan samtliga tre uppsåtsformer tillämpas. I opinionsbildningsfallen synes detta ha viss praktisk betydelse, så tillvida att det torde möta svårigheter att styrka förevaron av direkt uppsåt hos den som visserligen insett att hans gärning kunde

innefatta ett förledande, men säger sig ha haft till enda avsikt att propagera för en åsikt.

Det torde vara omöjligt att döma för direkt uppsåt i ett sådant fall. Det kan t ex inte hävdas att förledandet är ett genomgångsled till opinionsbildningen; gärningsmannens opinionsbildande syfte förutsätter inte ett förledande, det kan tvärtom tänkas att han helst såge att denna effekt undveks. Förledandet framstår då för gärningsmannen som en nödvändig, men likgiltig eller rentav oönskad bieffekt, vartill endast indirekt uppsåt föreligger.

Det är i stället tillräckligt att visa antingen att förledandet för gärningsmannen framstått som en med det opinionsbildande syftet nödvändigt förbunden bieffekt (indirekt uppsåt) eller att han insett att gärningen kunde utgöra förledande samt att visshet härom inte skulle ha avhållit honom från gärningen (eventuellt uppsåt). — Kriminaliseringen kan synas väl utsträckt. Därvid bör dock beaktas den begränsning till målinriktade handlingar som föreligger redan på den objektiva sidan, ävensom vad som i följande sägs om straffrihet i ringa fall.

Förutsättningarna för att tillämpa straffrihetsregeln på opinionsbildningsfallen är i enlighet med vad ovan sagts följande.

1. Gärningens huvudsakliga syfte skall ha varit att ge uttryck för en åsikt. Med syfte torde här få förstås inte enbart det objektivt framträdande syftet — som vid förledanderekvisitet — utan jämväl det syfte gärningsmannen utifrån sina utgångspunkter kan göra trovärdigt.

2. Risken för efterföljd (”praktiska konsekvenser”) skall vara liten. Den grad av risk (fara) som krävs torde kunna variera beroende på vilka konsekvenser en efterföljd skulle få. — Vid bedömningen skall särskilt beaktas hur ”uppviglingen” uppfattats av dess adressater; har dessa uppfattat den främst som en åsiktsyttring och inte som ett verkligt försök till förledande, talar det för att risken för efterföljd skall bedömas som liten. (Jfr *RH 1981:197*, som gällde uppvigling av krigsmän i form av ”information” om planerad massjukskrivning. Hovrätten synes ha fäst avgörande vikt vid hur ”informationen” uppfattats av åhörarna.) Omvänt innebär detta ett krav på iakttagande av försiktighet i situationer då risken för missförstånd är påtaglig.

3. Stadgandet öppnar möjlighet att ta hänsyn även till andra omständigheter. I motiven, men inte i lagtexten, har det behandlats som en kollisionsnorm för fall då intressekonflikt föreligger.[89] Här avses bl a konflikter mellan de intressen som uppviglingsbestämmelsen skyddar och yttrandefrihetsrättsliga grundsatser. Hänvisningen till yttrandefrihetsrättsliga grundsatser innebär att intressekonflikter kan beaktas även i fall som inte omedelbart avser opinionsbildning, t ex då rätten att meddela upplysningar, rätten att kritisera eller den konstnärliga friheten åberopas.

Under förarbetena nämndes ansvarsfrihetsregeln vid förtal som förebild till förevarande stadgande. Bestämmelsen om intressekollision vid förtal i BrB 5:1

89 Se t ex prop 1970:125 s 57 och 79.

2 st (TF 7:4 p 9) är dock mer allmänt hållen; enligt denna kan straffrihet inträda bl a om gärningen är försvarlig med hänsyn till omständigheterna. Så långt sträcker sig inte lagen vid uppvigling, där det är de "ringa" fallen som föranleder straffrihet, inte de i största allmänhet "försvarliga". Skillnaden ligger i att man vid uppvigling inte velat binda sig för att beakta yttrandefrihetsrättsliga hänsyn vid grövre fall.

Såväl 1970 års lagändring som den nämnda skillnaden mellan ansvarsfrihetsreglerna vid uppvigling och förtal har dock mindre betydelse vid en tryckfrihetsrättslig prövning. Vid bedömandet av tryckfrihetsbrott skall enligt TF 1:4 alltid beaktas tryckfrihetens betydelse för vårt samhällsskick. Det stadgas vidare att syftet med gärningen skall särskilt beaktas. I sistnämnda hänseende gjordes i motiven till 1970 års ändring i BrB en uttrycklig hänvisning till vad som gäller enligt TF 1:4.[90]

Uppvigling utgör ett centralt tryckfrihetsbrott; kriminaliseringen inkräktar påtagligt på yttrande- och tryckfrihetens kärna. Den förbjuder enligt sin lydelse alltför påtagliga angrepp på lagarna och de medborgerliga skyldigheterna, även när dessa angrepp är politiskt/ideologiskt grundade. Stadgandet kan över huvud taget sägas förbjuda viss typ av agitation, och det ålägger den som offentligen framför sina åsikter att iaktta återhållsamhet om det finns risk för att allmänheten "uppviglas". Likväl framhärdar man, senast under 1970 års förarbeten, i att det i princip skall vara tillåtet att framföra åsikter. — Var går då gränsen för vad som får sägas?

Med en anspelning på den revolutionära jargongen kan man kanske förenklat sammanfatta det som tillåtet att yttra: "Det är rätt att göra uppror", medan yttrandet "Gör uppror!" skulle vara otillåtet. Det skulle stå var och en fritt att uttrycka sin åsikt om lagarna och deras moraliskt bindande verkan, medan det vore förbjudet att öva påtryckning mot en allmänhet för att denna faktiskt skall bryta mot dem.

Gränsdragningsproblem kan uppstå vid framställningar som givits en imperativ form — utan ett imperativt syfte — i avsikt att provocera fram debatt eller att skapa opinion. Vidare kan de uppstå beträffande framställningar som enbart uttrycker åsikter, eller meddelar sakupplysningar, men gör detta på ett sådant sätt att de i förlängningen implicerar brott etc — eller helt enkelt "förleder" härtill.

I den första typen av fall, där en framställning givits en tillspetsad, kanske avsiktligt provocerande form, som får den att framstå som en direkt uppmaning, skall först understrykas att såväl TF (1:4) som förarbetena till 1970 års ändring i BrB 16:5 utesluter att en framställning bedöms som uppvigling enbart därför att dess form är uppviglande. Sålunda skall enligt TF mer uppmärksamhet fästas på ämnets och tankens lagstridighet än på uttryckets; och syftet skall beaktas mer än framställningssättet. I nämnda förarbeten sägs att i de fall där slagord gjorts "tillspetsade ——— inte i första hand för att få en omedelbar effekt av uppmaningen utan för att väcka den allmänna opinionen", "bör man se mera till syftet

90 Prop 1970:125 s 57.

än till formen för uppmaningen".[91] Det finns således ett visst utrymme för att ge en framställning en tillspetsad, kanske till och med uppviglande, form, under förutsättning att det huvudsakliga syftet är ett annat.

Formen saknar dock inte betydelse. Faran för efterföljd kan öka om en olämplig form väljs. Det torde också krävas att en framställning anpassas efter omständigheterna; det som under vissa förhållanden bedöms som en straffri framställningsform kan under andra, mer upprörda förhållanden bedömas som brottsligt (jfr vad som ovan sagts om gärningsmannens skyldighet att beakta hur hans framställning kan komma att förstås av mottagarna, samt *NJA 1896 s 188,* se nedan). Lagstiftaren synes ha ställt upp ett krav på viss aktsamhet och torde därvid inte ha ansett det för mycket begärt att den som främst har för avsikt att göra bruk av sin yttrandefrihet låter detta komma till uttryck i den form han väljer för sin framställning.

Framställningens yttre form bör utgöra det primära föremålet för bedömningen: har en framställning givits en till brott eller motsvarande uppmanande form, kan det krävas av upphovsmannen att han gör troligt att dess huvudsakliga syfte varit ett annat — och kanske också att formen mot bakgrund härav framstår som ursäktlig. Har en framställning omvänt givits en oklanderlig form, bör det åligga åklagarsidan att styrka dess uppviglande art, utan spekulationer om framställningen bakomliggande syften.

Därmed är vi inne på den andra typen av gränsfall, de som inte ges vare sig uppmanande eller eljest förledande form, men som ändå kan angripas därför att de i sin förlängning kan uppmuntra till brott etc. Som ovan angivits bör man vara försiktig med att läsa in syften. Har en framställning givits en oklanderlig form — det har kanske uttryckligen sagts att ett beskrivet olagligt förfarande är straffbart (jfr *JK-beslut 1981 B 4,* ovan) — bör det krävas starka skäl för att ändå bedöma det som uppvigling. Eljest öppnar sig utrymme för ett omfattande godtycke vid bedömandet av politiska och samhällskritiska framställningar, ävensom av framställningar som endast syftar till att beskriva samhällsförhållanden. Det kan givetvis finnas fall där den yttre formen endast är kosmetisk, utgör ett sken, bakom vilket det är uppenbart att ett uppviglande syfte döljer sig. Sådana texter skall givetvis bedömas för vad de är. Tryckfrihetsrättsliga grundsatser och TF 1:4 talar dock för försiktighet när det inte rör sig om just uppenbara fall.

På samma sätt bör bedömas det fallet att någon framför åsikten att det under vissa förutsättningar är rätt att bryta mot lagen eller negligera sina medborgerliga plikter. Det kan gälla värnpliktsvägran, s k civil olydnad, skattestrejk eller mer sofistikerade diskussioner om en hypotetisk rätt att bryta mot orättfärdiga lagar eller påbud. Häri behöver ju inte inkluderas eller kunna inläsas avsikt att enskilda skall begå brott eller svika sina skyldigheter; detta kan tvärtom av den förmente uppviglaren uppfattas som något av hänsyn till den enskildes eget väl icke önskvärt — eller i varje fall som något som visserligen ligger i linje med det framförda budskapet, men bortom dess räckvidd i det föreliggande skedet. Avsikten, och det enda syfte som kan läsas in i framställningen, kan mycket väl vara att fler och fler skall omfatta den åsikt det propageras för, utan att därför

91 A st.

fler och fler skall bli lagbrytare. Det torde vara förenligt med tryckfrihetsrättsliga principer att iaktta stor försiktighet vid ingripanden mot "reformistisk subversion" och samtidigt ha något mindre överseende med mer revolutionära former, åtminstone de som är allvarligt menade och värda beaktande.

I brist på aktuella rättsfall skall ett äldre uppviglingsfall här nämnas. Det illustrerar den oundvikliga kollision mellan den politiska yttrandefriheten och kriminaliseringen av uppviglingsgärningar som alltfort är aktuell.

NJA 1896 s 188. K. H. Branting, skriftställare och ledande person i det socialdemokratiska partiet vid tidpunkten, höll den första maj 1895 tal till en församlad allmänhet på Gärdet i Stockholm. Branting yttrade bl a följande: "Solidariteten, internationellt tillämpad, betyder broderskap nationerna emellan. Därför är också slutligen d. 1 maj en demonstration för freden. Vi svenskar trodde nog de första åren, att denna sida av saken icke så mycket kom oss vid; vi ville ju leva i fred med hela världen. Men militarismen kom, och fredstryggheten minskades. Vi fingo besanna den gamla erfarenheten, att de krigsrustningar, som hettes avse vårt försvar, framkalla planer att missbrukas till anfall på vårt broderlands fria institutioner; ty det är det man menar, när man orerar om upprorsmakare i Norge. Ohejdat får en stor del av vår press fortgå med sina brottsliga upphetsningar till brodermord. Det må dock de, som ha ansvaret, veta så gott först som sist, att något så ohyggligt som allvarliga planer på att använda svensk vapenmakt mot våra norska bröder skulle upphäva alla vanliga regler, lösa alla vanliga förpliktelser, även den, som vi socialister eljest strängt hålla på: att icke göra den enskilde målsmannen för ett system personligen ansvarig för vad systemet kan vålla. Skulle det förfärliga verkligen bli allvar, att man ville låta de svenska gevären marschera väster ut, så må den, som bär ansvaret, också kunna säga sig, att måhända nere i svenska samhällets breda lager någon kan falla på den tanken att upphäva sig själv till domare för att med en kula söka förebygga, att tiotusen kulor på order avfyras för att lemlästa och slakta vänner och bröder."

Branting åtalades enligt strafflagen 10 kap 14 § för att ha uppmanat till våld å person och för att ha försökt förleda till ohörsamhet mot lag eller laga myndighet. Rådhusrätten fällde Branting till ansvar i det senare hänseendet, med hänvisning bl a till den ledande ställning han intog i partiet och det intryck anförandet måste ha givit åhörarna. HD gjorde ej annan ändring i rådhusrättens dom än att man förbytte det utmätta fängelsestraffet i böter.

Branting, som i överrätterna invänt att det för straffbarhet inte vore nog att anförandet kunde förleda utan att vilja härtill förelegat, må ha dragit den slutsatsen att det av personer i hans ställning krävdes större varsamhet med orden än av andra.

Hets mot folkgrupp

Brottet hets mot folkgrupp, som har en i förhållande till sina rekvisit något tillspetsad rubricering, hör liksom uppvigling till brotten mot allmän ordning enligt BrB 16 kap. Kriminaliseringens yttersta syfte är det kanske också att förebygga yttre oordning, som raskravaller och andra dylika oroligheter. Till dess ändamål får emellertid räknas även att skydda en samhällsmoralisk ordning, enligt vilken raspropaganda och andra utslag av rasism eller överdriven nationalism m m fördöms. Däremot är avsikten inte att direkt skydda enskilda medlemmar ur etniska eller andra av bestämmelsen omfattade grupper. Brottets konstruktion har i sistnämnda hänseende medfört att målsägande och målsägandetalan inte ansetts kunna förekomma, se *NJA 1978 s 3.*[91a]

91a Om målsägandetalan vid yttrandefrihetsbrott, se även *NJA 1969 s 364,* där enskilds ansvarstalan mot filmregissören Vilgot Sjöman för sårande av tukt och sedlighet i filmen "Jag är nyfiken – gul" jämlikt den numera upphävda bestämmelsen i BrB 16:11 avvisades.

Stadgandet infördes 1948 i strafflagen 11 kap 7 § (SOU 1944:69, prop 1948:80 och LU I 39). Kriminaliseringen var härvid i flera hänseenden betydligt snävare än den nuvarande. En motsvarighet togs in i TF 7:4 p 10. Stadgandet i strafflagen överfördes senare i sak oförändrat till BrB 16:8. I anledning av Sveriges ratificerande av FN:s konvention av den 21 december 1965 om avskaffande av alla former av rasdiskriminering företogs en översyn av bl a stadgandet om hets mot folkgrupp.

I sammanhanget aktualiseras särskilt konventionens artikel 4, som har följande lydelse:

> Artikel 4
> Konventionsstaterna fördömer all propaganda och alla organisationer, som grundar sig på uppfattningar eller teorier att någon ras eller persongrupp av viss hudfärg eller visst etniskt ursprung är överlägsen någon annan eller som söker rättfärdiga eller främja rashat och diskriminering i någon form, och förbinder sig att vidtaga omedelbara och konkreta åtgärder syftande till att avskaffa allt främjande eller utövande av sådan diskriminering. I detta syfte skall konventionsstaterna, med vederbörligt beaktande av de principer som omfattas av den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna och av de rättigheter som uttryckligen anges i artikel 5 av denna konvention, bland annat:
> (a) som brottslig handling, straffbar enligt lag, förklara allt spridande av på rasöverlägsenhet eller rashat grundade idéer, uppmaning till rasdiskriminering, varje våldshandling eller uppmaning till sådan handling mot någon ras eller persongrupp av annan hudfärg eller annat etniskt ursprung och även lämnandet av stöd i någon form åt rasförföljelse, inklusive finansiering därav,
> (b) olagligförklara och förbjuda organisationer och organiserad och annan propaganda, som främjar och uppmanar till rasdiskriminering, samt förklara deltagande i dylika organisationer eller dylik verksamhet som en brottslig handling, straffbar enligt lag,
> (c) icke tillåta offentliga myndigheter eller offentliga institutioner, vare sig nationella eller lokala, att främja eller uppmana till rasdiskriminering.

Genom lagändring 1970 (1970:224) utvidgades bestämmelsens tillämpningsområde i flera avseenden; brottsrubriceringen bibehölls dock (SOU 1968:68, prop 1970:87 och LU I 41). Ändringen följdes av en motsvarande justering i TF (SFS 1971:29; förarbeten som ovan samt KU 1970:31). Slutligen har vissa ändringar nyligen genomförts med avseende på de grupper bestämmelsen skyddar (SFS 1982:271 och 941; SOU 1981:38, prop 1981/82:58, JuU 41, KU 24).

Bestämmelsen i TF 7:4 p 8 överensstämmer med BrB 16:8 sånär som på några mindre betydande avvikelser. Sålunda innehåller TF inget offentlighetsrekvisit direkt i anslutning till stadgandet om hets mot folkgrupp. Som tidigare berörts har dock TF ett generellt offentlighetsrekvisit i kravet på utgivning (jfr ovan vid uppvigling). TF innehåller vidare inte själva brottsrubriceringen utan endast delar av den brottsbeskrivning som finns i BrB 16:8.[92]

Enligt TF 7:4 p 8 föreligger följande rekvisit.

1. a) hotande av eller
   b) uttryckande av missaktning för
2. a) folkgrupp eller
   b) annan sådan grupp av personer
3. med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse.

De objektiva rekvisiten skall på vanligt sätt vara subjektivt täckta.

92 Prepositionen "med" i uttrycket "med viss trosbekännelse" synes vidare överflödig; jfr BrB 16:8, där den saknas.

Tekniskt sett innefattar dessa rekvisit inga svårare gränsdragningsproblem. Kriminaliseringen som helhet kolliderar emellertid med yttrandefrihetsintressen Denna konflikt skall enligt förarbeten och allmän uppfattning beaktas, något som dock inte avspeglas i lagtexten.

Den brottsliga gärningen anges som *"hota eller uttrycka missaktning för"*.

I 1948 års bestämmelse (strafflagen 11:7), som ingick i TF 7:4 p 10, var kriminaliseringen snävare; där straffbelades endast hotelse, förtal (vari enligt den tidens terminologi inte omfattades t ex sanna uppgifter) och smädelse. Ett mer allmänt uttryck för missaktning föll således utanför bestämmelsen. Straffrättskommittén hade angående de grupper bestämmelsen skyddade anfört.[93]

> "Det måste fasthållas, att bestämmelsen icke avser att hindra ett sakligt dryftande av de spörsmål till vilka sådana gruppers härvaro ger upphov. Omdömen, vilka väl äro förklenande men som icke överskrida gränserna för en saklig karakteristik av dessa befolkningsgrupper, en saklig kritik av deras uppträdande eller ett vederhäftigt dryftande av deras önskvärdhet i landet, måste anses falla utanför straffbudet. Detta är att fatta såsom riktat endast mot en propaganda, som arbetar med hotelser, osanna uppgifter eller påståenden vilka på grund av sin form eller eljest äro att anse som smädelser."

Kommittén intog över huvud taget en restriktiv hållning till kriminaliserandet av förevarande gärningar:[94]

> "Rätten att fritt kritisera andra medborgares handlingssätt är från samhällets synpunkt av omistligt värde såsom ägnad att motverka handlingar vilka ej tåla allmän kritik. För ett demokratiskt samhälle är det i själva verket av grundläggande betydelse att frihet råder i sådant hänseende."

Även utskottet ansåg det nödvändigt med en begränsning:[95]

> "Den erforderliga begränsningen av stadgandets tillämpningsområde finner utskottet vinnas därigenom, att fråga skall vara om ett offentligt hotande, förtalande eller smädande, varvid tillika är att märka att förtal här icke föreligger annat än då det som säges eller skrives är osant; en sakligt underbyggd kritik, som framföres i hyfsad form, skall alltså icke drabbas av straffbudet, även om den är obehaglig eller skadlig för den berörda folkgruppen."

När rekvisiten förtal och smädelse 1970 byttes mot "uttrycka missaktning för" var den uttryckliga avsikten, bl a mot bakgrund av den ovan nämnda FN-konventionen, att vidga bestämmelsens tillämpningsområde.[96] Lagrådet avstyrkte förslaget och förordade en brottsbeskrivning i enlighet med den äldre lydelsen. Man anförde bl a att ändringen kunde inverka menligt på den fria politiska debatten och den kritik som härvid kan riktas mot främmande regimer:[97]

93 SOU 1944:69 s 228 f.
94 A a s 227.
95 LU I 1948:39 s 33.
96 Prop 1970:87 s 61.
97 A a s 126 f.

"Vid kritik av förhållandena i ett visst land överföres ofta de kritiska omdömena att gälla landets invånare och detta kan ske på ett sätt som ger uttryck för missaktning av dem. Gränsen mellan sakligt befogad kritik som skall vara tillåten samt straffbar missaktning blir i sådana fall flytande och svår att upprätthålla. Lättare förenligt med yttrandefriheten är att straffbarheten begränsas till förtal och smädelser."

Departementschefen anförde dock:[98]

"Jag är medveten om att den föreslagna utvidgningen av det straffbara området kan medföra vissa svårigheter vid gränsdragningen mellan tillåten, sakligt befogad kritik och straffbara uttalanden eller meddelanden. Jag är ense med lagrådet att detta kan bli fallet särskilt vid kritik i den politiska debatten av förhållandet i visst främmande land. Sådana konfliktsituationer som lagrådet pekar på kan emellertid uppkomma även om man behåller rekvisiten förtal eller smädelse. Det torde i själva verket inte vara möjligt att undvika sådana gränsdragningssvårigheter hur det straffbara området än beskrivs.

Enligt min mening bör en inskränkning i yttrandefriheten kunnas tolereras i fråga om yttranden som är nedsättande för en folkgrupp av t.ex. visst nationellt ursprung. Hänsynen till opinionsfriheten och kritikrätten bör inte kunna åberopas till skydd för uttalanden som uttrycker missaktning för hel folkgrupp på grund av att denna t.ex. tillhör viss nationalitet och av denna anledning skulle vara mindervärdig. I den politiska debatten förekommer ej sällan uttalanden som innefattar kritik mot en viss stat för handlingar, för vilka dess regering är ansvarig, men som kan uppfattas som ett angrepp mot medborgarna i den staten. Även om sådana uttalanden skulle kunna tolkas som uttryck för missaktning för dessa medborgare, får emellertid straffbarhet i sådana och liknande fall som regel anses utesluten redan på grund av att kravet på uppsåt från gärningsmannens sida att uttrycka missaktning för folkgruppen som sådan inte är uppfyllt."

På de anförda grunderna ansåg departementschefen att det saknades anledning att ändra det av lagrådet kritiserade förslaget.

Lagutskottet anslöt sig till vad departementschefen sålunda anfört om att opinionsfriheten och kritikrätten inte bör få åberopas till skydd för uttalanden som uttrycker missaktning för en hel folkgrupp. Utskottet framhöll dock att begreppet missaktning måste tolkas med en viss försiktighet; inte alla förnedrande eller nedsättande uttalanden skulle innefattas häri, "utan för straffbarhet bör krävas att det är fullt klart att uttalandet överskrider gränsen för en saklig och vederhäftig diskussion rörande folkgruppen i fråga".[99]

Sammanfattningsvis synes det som lagändringen 1970 klart syftade till en utvidgning av det straffbara området, samtidigt som man inte ville ha någon egentlig inskränkning i yttrandefriheten såvitt angår invandrarfrågor och politisk debatt. Eftersom lagrummet likväl faktiskt medger ingrepp i just denna yttrandefrihet blir det, som lagrådet anmärkte, svårt att avgränsa.

98 A a s 129 f.
99 LU I 1970:41 s 50.

Diskrimineringsutredningens 1981 lagda förslag (SOU 1981:38) innehöll ingen ändring beträffande gärningsbeskrivningen. I lagstiftningsärendet uttryckte emellertid flera remissinstanser oro över det vida tillämpningsområde bestämmelsen kommit att få, och det påmindes om lagrådets yttrande från 1970 års lagstiftning.[100] Frågan togs upp i propositionen. Enligt departementschefen tydde erfarenheterna av bestämmelsens tillämpning i och för sig inte på att yttrandefrihetsrättsliga hänsyn inte kunnat beaktas. Han medgav emellertid att det möjligen kunde hävdas att stadgandet vid en bokstavstolkning inte gav "någon ovillkorlig rätt att i neutral form framföra ens sanna eller seriöst underbyggda uppgifter, om dessa är sådana att de är ofördelaktiga för en viss folkgrupp".[101] Han anförde vidare att det med den utvidgning av bestämmelsens skyddsobjekt som föreslogs i propositionen (se vidare nedan) skulle bli tveksamt om "det alltid vore möjligt att fritt diskutera sociala problem inom invandrargrupper som sociologiska undersökningar, tidningsreportage, kriminalstatistik eller andra fakta kan ge upplysning om".[102] En sådan oklarhet om rättsläget kunde enligt departementschefen inte godtas. I propositionen föreslogs att "missaktning" skulle bytas ut mot "förakt", vilket ord enligt departementschefen bättre markerade det straffvärda området.[103] Han anförde vidare:[104]

> "Denna språkliga precisering får naturligtvis inte tolkas så att enskilda folkgrupper får ett sämre skydd än de har i dag och utgör således inte grund för en mera restriktiv praxis hos rättsväsendets myndigheter vad gäller kraven på straffbarhet i nu angivna hänseende."

Detta förslag avvisades av justitieutskottet. Utskottet instämde i och för sig i synpunkten att missaktning var en vag bestämning som kunde ge upphov till en icke önskvärd oklarhet om rättsläget.[105] Under hänvisning till det nyss återgivna uttalandet i propositionen angående att ändringen inte avsåg att utgöra grund för en mer restriktiv praxis än den hittills tillämpade, anförde utskottet: "Avsikten är alltså att ordet 'missaktning' skall bytas ut mot ordet 'förakt' utan att detta skall medföra att bestämmelsen får en ändrad innebörd."[106] Och vidare:[107]

> "Utskottet ifrågasätter dock det lämpliga i att byta ut ett ord i en lagtext utan att därmed avse en saklig ändring i textens innebörd. En sådan metod avviker från gängse lagstiftningsteknik."

Utskottets sätt att avvisa departemensförslaget är anmärkningsvärt. Det framgår nämligen tydligt — även av citat och referat ovan — att förslaget syftade till att bringa lagtextens ordalydelse i överensstämmelse med en praxis som var mera restriktiv än vad sagda ordalydelse krävde. Att justera en lagtext så att den överensstämmer med praxis avviker ingalunda från gängse lagstiftningsteknik.

100 Prop 1981/82:58 s 13 f.
101 A a s 14.
102 A st.
103 A a s 16.
104 A st.
105 JuU 1981/82:41 s 6 f.
106 A st.
107 A a s 7.

Den uppfattning som utskottet ger uttryck för i sitt mästrande av departementsförslaget skulle t ex innebära, att om lagstiftaren gjort ett misstag, som domstolarna underlåtit att tillämpa, detta inte senare kan rättas av lagstiftaren om en ändring av praxis inte åsyftas. Det är ingen praktisk princip.

Riksdagen beslöt emellertid i enlighet med utskottets betänkande. Den brottsliga gärningen skall således även i fortsättningen förstås på det sätt som anfördes vid 1970 års ändring. Det bör dock observeras att såväl justitieutskottet som konstitutionsutskottet förordade ytterligare utredning av frågan om brottets lämpliga avgränsning mot yttrandefriheten.[108] Yttrandefrihetsutredningen har sysselsatt sig härmed, se nedan.

Vad angår den brottsliga gärningen i övrigt kan anmärkas att det enligt motiven för straffbarhet är tillräckligt att ett uttalande om t ex en viss folkgrupp är nedsättande för dess anseende.[109] Förlöjliganden är avsedda att praktiskt taget undantagslöst falla in under bestämmelsen.[110] Enligt Jareborg är dock "oförargliga framställningar av anekdottyp" inte brottsliga.[111]

Lagtexten förutsätter slutligen inte någon effekt, dvs att framställningen skall ha lett till att gruppen kommit att missaktas; det är nog om den ger uttryck för missaktning.

Som *objekt för brottet* anges numera folkgrupp eller annan sådan grupp av personer. Tidigare angavs endast folkgrupp, något som medförde att angrepp som mer allmänt riktade sig mot "invandrare" ej ansågs kunna föranleda åtal för hets mot folkgrupp.

Se här de fall ur riksåklagarens respektive justitiekanslerns praxis som diskrimineringsutredningen anför i SOU 1981:38 (s 42 f och 45). Utredningen själv synes inte ha varit övertygad om att fallen bedömts korrekt (se s 53 f, även s 78). På annat ställe (s 21 f) antyds, tämligen oförblommerat, att åklagarbedömningarna i ärenden rörande hets mot folkgrupp stundom styrs mer av fördomar än av direktiven enligt gällande rätt — ett svårbelagt påstående som kanske hade gjort sig bättre i en mer efemär publikation än ett statligt utredningsbetänkande. För viss statistik och ytterligare uppgifter om rättstillämpningen före 1981 års ändringar, se samma arbete (s 41 ff).

Stadgandet ändrades 1981 till nuvarande lydelse i syfte att det klart skulle framgå att även invandrare och andra med avseende på de kriterier som i övrigt anges i bestämmelsen heterogena grupper omfattas.[112] I princip skyddas nu varje persongrupp mot angrepp som utgår från de angripnas rastillhörighet, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse.[113] Det kan tilläggas att gruppen i fråga inte behöver vara företrädd i Sverige.

I *JK-beslut 1983 B 1* ansågs "tattare" ej utgöra sådan folkgrupp som avses i lagrummet. Enligt JK visade ett historiskt-genealogiskt studium av denna grupp "att det rör sig om en kvarleva av det gamla bondesamhällets bottenskikt; avkomlingar till bödlar, hästkastrerare, lumpsamlare, värvade och avdankade soldater samt vandrande försäljare".

108 JuU a st, KU 1981/82:24 s 6.
109 Prop 1970:87 s 73.
110 A st.
111 Jareborg, Brotten III s 113.
112 Prop 1981/82:58 s 12 f.
113 A st.

De egenskaper på vilka anspelningen förbjuds, kan sammanfattas som angrepp som utgår från gruppens ras, härstamning eller tro. Här får anses inbegripet, åtminstone sedan den 1981 företagna ändringen, angrepp som utgår från att viss grupp *inte* tillhör viss ras, har viss härstamning eller viss tro.[114] Det krävs ej att angreppet sker direkt på de angivna kriterierna; det är tillräckligt att det på något sätt associerats med dessa.

Begreppen ras samt nationellt och etniskt ursprung föranleder inga större tolkningsproblem. Med ras avses indelning på antropologisk grund.[115] Etniskt ursprung syftar på grupper med någorlunda enhetligt kulturmönster, t ex samer.[116] Nationellt och etniskt ursprung sammanfaller naturligtvis ofta. (De i bestämmelsen angivna kriterierna sammanfaller över huvud taget ofta.) Med trosbekännelse förhåller det sig något annorlunda; detta begrepp anknyter till livsåskådning och därmed även till mera allmänna åsikter. Här föreligger ett gränsdragningsproblem, eftersom det i princip måste vara tillåtet att kritisera en grupps åsikter och detta rimligen även i t ex satirens form — skulle det exempelvis vara förbjudet att driva med katolikers uppfattning i abort- eller preventivmedelsfrågor? Avsikten torde vara att trosfrågor och vad därmed är förknippat — t ex religiösa ritualer — skall skiljas från åsikter. I grunden blir detta en fråga om vad som skall kallas tro och vad som skall kallas åsikt, vilket i sin tur blir en strid om ord, eftersom det knappast är möjligt att på ett juridiskt tillämpbart sätt skilja dessa företeelser åt.[117]

Beträffande *uppsåtet* tilldrar sig främst kravet på att framställningen skall innefatta uttryck för missaktning av en folkgrupp eller annan sådan grupp av personer intresse. Som nedan skall beröras har det i motiven funnits en tendens att i de fall där man haft svårigheter att på den objektiva sidan precisera gränsen mellan straffbart och straffritt, i stället hänvisa till att uppsåt normalt saknas i de fall som inte anses straffvärda. Det bör dock observeras att indirekt och eventuellt uppsåt kan användas. I de situationer då någon yttrar sig i ett ur yttrandefrihetssynpunkt aktningsvärt syfte — t ex samhällskritik, litterär eller konstnärlig framställning, vetenskapligt arbete, tidningsreportage m m — torde vederbörande normalt förstå att de uppgifter han lämnar i och för sig är nedsättande, men han yttrar sig ändå, just för att han anser sig handla i ett sålunda skyddsvärt syfte. I en sådan situation föreligger ett klart indirekt uppsåt att uttrycka missaktning för gruppen ifråga. Det är mot denna bakgrund tveksamt om det finns något utrymme för straffrihet på subjektiv grund i de mer klassiskt skyddsvärda yttrandefrihetsfallen.[118] Däremot kan uppsåtsbedömningen spela en större roll då upphovsmannen kommit att uttrycka sig i nedsättande form, utan att ha avsett det eller ens insett det med eventuellt uppsåt. Ligger det straffbara å andra sidan i innehållet torde straffrihet på grund av brist i uppsåtet inte kunna aktualiseras annat än om kravet på uppsåt skärptes till att endast omfatta direkt uppsåt. Ett sådant krav föreligger dock inte enligt gällande rätt.

114 Jfr SOU 1981:38 s 79.
115 SOU 1968:68 s 70 f.
116 A st.
117 Jfr Strömholm, Teaterrätt s 46.
118 Jfr dock det i SOU 1981:38 s 44 anförda fallet.

För tryckfrihetsrättens del torde det oftast bli fråga om att söka utröna det syfte som kan anses uttryckt i texten. Härvid kan i detta fall, där sådan oklarhet råder om hur kollisioner mellan yttrandefrihetsrättsliga grundsatser och de intressen som skyddas av bestämmelsen om hets mot folkgrupp skall bedömas, TF 1:4 spela en viss roll. Som ovan utvecklats bör vad som i denna den s k instruktionen sägs beträffande framställningens syfte, inte tolkas som en uppmaning till de rättstillämpande instanserna att spekulera i ett eventuellt illvilligt syfte där brottsligheten inte framgår av skriften. Den skall i stället förstås så, att ett yttrandefrihetsrättsligt skyddat syfte kan ursäkta ett mindre väl valt uttrycksätt. TF 1:4 ger således inte stöd för en subjektiv bedömning som utgår från antaganden om framställningens bakomliggande syften. Tvärtom får den anses förhindra den typen av bedömningar.

Några anmärkningar

Det finns, som nyss nämnts, när det gäller hets mot folkgrupp en tendens att dra gränsen mellan straffbart och straffritt på den subjektiva sidan. I 1970 års lagstiftningsärende var man i första lagutskottet ovillig att på brottets objektiva sida skilja mellan åsiktskritik och andra nedsättande omdömen eller liknande. Utskottet uppmärksammade att litterära och konstnärliga framställningar, "av vitt skiftande slag", fått en alltmer framträdande plats i den politiska debatten:[119]

> "Dessa innebär ——— ofta att man angriper och förlöjligar olika grupper som man ogillar. Enligt förslaget i propositionen, till vilket utskottet anslutit sig, är skyddet mot förlöjligande enligt det aktuella lagrummet långtgående. Då förlöjligandet har sin grund uteslutande i folkgruppens ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse kan det inte råda någon tvekan om bedömningen. I sådana fall, där det av utredningen framgår att det främst är åsikterna hos de personer, som ingår i folkgruppen, som förlöjligas, torde det ofta finnas fog för antagandet att det inte föreligger uppsåt att missakta gruppen som sådan. Ansvar kan då inte komma ifråga."

Utskottets uppfattning synes ha varit att straffrihet skall medges på subjektiv grund, då stöd härför dessutom kan vinnas objektivt, "av utredningen". Den konstruktion utskottet fått tillgripa visar hur problematisk gränsdragningen är med den nuvarande regleringen. Även departementschefen fick, som framgått ovan, falla tillbaka på subjektiva kriterier i sitt svar på lagrådets kritik. — En rimligare utgångspunkt vore eljest att kritiserande och förlöjligande av en åsikt inte i sig behöver innebära uttryck för missaktning för dem som hyser denna åsikt; skäl till kriminalisering saknas då, såvida inte en objektivt tillkommande omständighet, som t ex den använda formen, gör att framställningen framstår som uttryck för sådan missaktning.

En mer utpräglad subjektiv gränsdragning förespråkades av diskrimineringS-

119 LU I 1970:41 s 50.

utredningen. Utan att föreslå någon ändring i det ifrågavarande rekvisitet, ville utredningen poängtera att:[120]

> "uttryck för missaktning för invandrare i Sverige eller för enskilda etniska grupper och liknande inte sällan tar formen av åsiktsyttringar ——— Någon vars uppsåt är att hota eller uttrycka missaktning för invandrare kan framföra detta som en kritik av invandringens omfattning eller sammansättning. Man får i sådana fall se just till detta uppsåt. I enskilda fall kan därför sådana uttryck vara att hänföra till det straffbara området."

Det synes således enligt utredningens synsätt vara straffbart att kritisera invandringspolitiken, om det görs med uppsåt att uttrycka missaktning för invandrare.

Den iakttagelse utredningen gör, för övrigt i anslutning till vad som anfördes i lagutskottet enligt ovan, må vara riktig; dess föresats att komma till rätta med dolda former av rasistiskt uppsåt må vara vällovlig. Normalt är man dock försiktig med att bestraffa ett brottsligt uppsåt som inte kommit till objektivt uttryck. Det objektiva uttrycket skulle i detta fall vara kritiken av invandringspolitiken. Det synes, med utredningens uppfattning, innebära att den som vill framföra sådan kritik måste se till att ha en acceptabel avsikt att visa upp om han vill undgå åtal för hets mot folkgrupp.

För tryckfrihetens del torde en gränsdragning av föreslagen typ vara utesluten; i TF:s förarbeten har en gränsdragning på subjektiv grund generellt avvisats.[121] Det torde vidare, i enlighet med vad som ovan utvecklats angående tolkningen av TF 1:4 och dess tillämpning vid uppsåtsbedömningen, vara oförenligt med denna grundläggande bestämmelse att bestraffa en objektivt sett icke straffbar text under hänvisning till ett förmenat brottsligt syfte.

Den nuvarande lagtexten tillåter inte, särskilt mot bakgrund av de förevarande motivuttalandena, ett klart besvarande av i vad mån det är tillåtet att dryfta frågor om t ex invandrares brottslighet, kulturmönster och integrering i det svenska samhället. Ett skäl till detta är att man frångått yttre kriterier för att kunna mer skönsmässigt bekämpa vissa typer av föreställningar och åsikter; härvid har man också löst upp gränsen mellan yttre form och eventuella bakomliggande syften. Enligt vad som gällde före 1970 bestraffades hot, förtal och smädelse. Dessa är alla värdeladdade begrepp som ryms under det likaledes värdeladdade brottsnamnet "hets ———". I förarbetena underströks (se ovan) att sakliga framställningar, i hyfsad form, inte var straffbara. En sådan kriminalisering är relativt lätt att upprätthålla i det den inte tar sikte direkt på åsikter, utan på den form vari de uttrycks. Det står helt klart att den tillåter en hård kritik av en religiös grupp som tillämpar rituell omskärelse av kvinnor, medan den kan förbjuda ett förhånande av denna rit.

Genom den utveckling lagrummet genomgått har det, vilket inledningsvis påpekats, kommit att till sitt innehåll avlägsna sig från sin rubricering; att uttrycka missaktning för en folkgrupp är inte det samma som att hetsa mot den.

120 SOU 1981:38 s 65.
121 SOU 1947:60 s 252.

Man anar här ett moralbildande syfte hos lagstiftaren: genom att stämpla nedsättande omdömen som hets brännmärks de på ett särskilt sätt. Samtidigt utgör dylika stigmatiseringsförsök kanske ett vågspel med orden och deras betydelse. Eftersom lagtexten enligt sin ordalydelse straffbelägger även sådant som vi av yttrandefrihetsskäl uppenbart anser oss ha rätt att säga, och dessutom kallar detta för "hets" finns det en risk för att kriminaliseringen betraktas som överdriven, vilket i sin tur kan försvåra bekämpandet av verklig hets mot folkgrupp. Bestämmelsen om hets mot folkgrupp utgör ett mycket påtagligt ingrepp i yttrandefriheten; i stor utsträckning utgör den ett förbud mot att uttrycka vissa extrema åsikter. Delvis har detta också klart utsagts under lagförarbetena, som när man vid 1970 års ändringar framhöll att opinionsfrihet och kritikrätt inte innebär rätt att uttala sig nedsättande om en hel folkgrupp som man anser mindervärdig (se ovan). Ett sådant klarspråk torde vara till gagn såväl för yttrande- och tryckfriheten som för de, enligt min mening utomordentligt skyddsvärda, intressen som tillvaratas genom en kriminalisering av "hets mot folkgrupp".

Yttrandefrihetsutredningen har föreslagit att stadgandet delas upp i en bestämmelse om hot mot folkgrupp och en om uttryckande av missaktning (se SOU 1983:70 s 191 ff). Det senare uttrycket är enligt utredningen dock vagt och obestämt:

> "Nackdelen med 'missaktning' är att ordet är vagt och obestämt till sin innebörd; från språklig synpunkt är det ingenting som motsäger att även saklig kritik ryms under 'missaktning', trots att sådan kritik enligt förarbetena till bestämmelsernas gällande lydelse skall kunna framföras straffritt. Dessa synpunkter utvecklades bl a av lagrådet i lagstiftningsärendet 1970/71."

Utredningen har mot bakgrund härav föreslagit att en särskild försvarlighetbedömning skall göras i missaktningsfallet. Förslaget till ändring i TF har följande lydelse:

> *"Som hets mot folkgrupp betraktas att någon uppsåtligen uttrycker hot mot folkgrupp eller annan liknande grupp av personer som är grundat på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse.*
>
> *Som hets mot folkgrupp betraktas också att någon uppsåtligen uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan liknande grupp av personer på någon av de grunder som anges i första stycket, såvida icke gärningen är försvarlig av hänsyn till yttrandefriheten eller omständigheterna i övrigt."*

Förtal

Inledning. Äldre rätt.

Bestämmelserna om ärekränkning kan knappast sägas tillhöra de mest centrala i vår strafflag. De tillämpas sällan. När så sker tyder de påföljder och skadestånd som utmäts inte på att rättsordningen ser särskilt allvarligt på brotten. Bestämmelsernas allmänpreventiva verkan torde inte vara särdeles betydande; vad som är rätt och riktigt på detta område avgörs mer av moralregler än av rättsregler. Möjligen kan det hävdas att lagens regler om ärekränkning i svunna tider spelade en större roll. Likväl är det förvånande att konstatera hur stridbar frågan om ärekränkningsbrottets utformning varit både vid gamla strafflagens och nya brottsbalkens tillkomst. Vid den sistnämndas konception noterades

rentav av en av de inblandade, att svårigheterna att komma till rätta med denna del av strafflagsreformen varit större än med någon annan.[122] Vid bägge reformerna yppades principiella meningsskiljaktigheter i synen på ärekräkningsbrottets natur; dess skyddsobjekt och funktion. Mot bakgrund härav kan det vara av intresse att inledningsvis något belysa de problemställningar som aktualiserats före och i samband med nuvarande reglerings tillkomst.

I sin genomgång av äldre rätt återger Thyrén ett fragment ur den s k hednalagen på följande sätt:[123]

> "Om en man förolämpar en annan genom beskyllning för bristande mannamod, skola båda stämma möte vid en korsväg. Kommer förolämparen, medan den kränkte uteblir, så skall den senare gälla för vad han fått heta och ej mera vara vittnesbär. Uteblir förolämparen, så skall den kränkte tre gånger ropa niding och nedsätta nidstång: förolämparen blir då ärelös. Mötas de båda och faller den kränkte, skall för honom erläggas halv mansbot; faller förolämparen ligge han ogild."

Thyrén fann det inte osannolikt att detta stadgande uttrycker en forngermansk och fornnordisk syn på ärekränkningen, enligt vilken denna främst var en uppmaning till envig, vartill enviget också var den naturliga upplösningen.[124] När ärekränkningen senare kom att uppfattas som ett fridsbrott, farligt för samhället genom att den kunde framkalla strid och uppslitande fejder, låg detta i linje med en sådan grundsyn.

Det kan också sägas att det för denna lag helt avgörande var beskyllningens sanningshalt; den ytterst handgripliga form för sanningsbevisets utförande som bestämmelsen anvisar synes ha syftat till att slutgiltigt avgöra var mannamodet respektive fegheten fanns. Skillnaden i förhållande till senare lagar blir då främst att enviget som processuell form för sanningsbevisets utförande framstår som mer primitivt än sedermera etablerade bevismetoder.

Den som inte försvarade sig mot beskyllningar om feghet fick således finna sig i att gälla för vad han fått heta; det var inte så mycket lagen kunde göra åt det. Även om processformen med tiden blev mindre blodsdrypande fanns grundsynen att sanna och riktiga beskyllningar inte skulle bestraffas kvar. En bild av det synsätt som länge omfattades av svensk rätt ger följande citat ur Sture Petréns uppsats om sanningsbeviset vid ärekränkning:[125]

> "Överhuvudtaget uppfattades det under medeltiden liksom långt fram i senare tider som ett samhällsintresse att sanningen om människors egenskaper och gärningar skulle komma till allmän kännedom. Ingen borde få åtnjuta mer ära än han förtjänade. Tvärtom borde en mindervärdig person åsättas en lämplig benämning, som klargjorde vem man hade att göra med."

122 Se hovrättspresidenten Kjellin vid det nordiska kriminalistmötet 1961; NKÅ 1961 s 60.
123 Thyrén, Förb utk, speciella delen II, Lund 1919, s 95. Beträffande äldre rätt, se även Nelson, Envig och ära, i Saga och sed 1944 s 57 ff.
124 A a s 96.
125 SvJT 1948 s 166 f.

Av detta synsätt följer att endast osanna eller oriktiga uppgifter bör bestraffas som ärekränkning. Vid förberedandet av 1864 års strafflag kom emellertid denna uppfattning att ifrågasättas. Såväl lagkommittén som lagberedningen företrädde i och för sig uppfattningen att sanningsbevis skulle tillåtas och vid framgång medföra straffrihet.

Lagkommittén anförde i principfrågan följande:[126]

> "Man har ej kunnat undgå att till besvarande för sig framställa den mycket omtvistade frågan: om den, som gjort annan ett ärekränkande tillmäle, må med bevisning om sanningen därav fria sig från ansvar.
>
> Utan att upphäva möjligheten för människors borgerliga samlevnad, kan man ej förbjuda dem att tala om andras handlingar och över dem fälla omdömen.
>
> Även om dessa handlingar äro i sig själva vanhedrande, och således menlige för de handlande personernas goda namn och medborgerliga anseende, kan man ej, utan skadlig inverkan på sedligheten, vägra andra att dem omtala och med yttranden ogilla. En lag, däri sådant vore förbjudet, skulle, å ena sidan, alldeles förstöra den motvikt, som fruktan att bringas i elakt rykte innebär emot frestelsen att begå osedliga och vanärande gärningar, och å den andra, dana människor till hycklare. Romerska lagarna innehålla, rörande detta ämne, följande grundsats: '*Eum qui nocentem infamavit, non est bonum et aequum, ob eam rem condemnari: peccata enim nocentium nota esse et oportet et expedit.*' Den som sanningsenligt omtalar en av annan förövad gärning, som för dennes goda namn och rykte finnes menlig, är ej den egentlige ärekränkaren. Det är gärningsmannen själv, som kränkt sin ära."

Under förslagets slutbehandling yppades dock andra meningar och under till synes djup oenighet[127] kom strafflagens bestämmelser om ärekränkning i stället att innehålla ett principiellt förbud mot sanningsbevisning. Lagens huvudregel blev därmed att det för straffbarhet var ovidkommande om en kränkande beskyllning var sann eller inte. Visst utrymme gavs för den som mot annan riktat beskyllning om brottslig gärning, att till sitt fredande visa att den beskyllde blivit av domstol fälld till ansvar för brottet i fråga. Rätten att få framställa bevisligen sanna beskyllningar begränsade sig eljest till de fall då det fanns en motsvarande rätt att föra talan inför domstol. Man synes ha ansett det orimligt att den som kunde föra talan mot annan inför rätta inte i övrigt fick omtala de omständigheter som föranlett talan.[128] I andra sammanhang ansågs sanningsbevisning irrelevant och var förbjuden. Svensk rätt hade därmed intagit ståndpunkten att skyddet för den enskildes anseende skulle som samhällsintresse gå före uppenbarandet av "sanningen".

Det var emellertid uppenbart att en så sträng regel som den antagna inte kunde strikt efter sin ordalydelse upprätthållas; det fanns och finns situationer där skyddet för den enskildes anseende måste träda tillbaka. Dessa intressekolli-

126 Förslag till Allmän Criminallag, andra upplagan, Sthlm 1839, s 66 f.
127 Om bestämmelsernas tillkomst, se Nelson, i detta hänseende särskilt s 70–74, även Thyrén, a a s 112 ff.
128 Se Nelson s 243 f.

sionsfall löstes i rättspraxis till en början så, att uppsåt till brott inte ansågs föreligga då ärekränkning skett för att tillgodose ett godtagbart intresse.

Detta sätt att justera en objektivt alltför vidsträckt kriminalisering på den subjektiva sidan har i dag sina förespråkare när det gäller brottet hets mot folkgrupp, se ovan s 214 f. Om dylika konstruktioner och rättstridighetsläran, se Bjerre, Om rättsstridighetsrekvisitet vid förtalsförbrytelserna (t ex s 142 f).

I en rad rättsfall gav sålunda HD uttryck för uppfattningen att för straffbarhet förutsattes ett ärekränkande syfte; den som ärekränkte för att tillgodose ett beaktansvärt intresse gick fri.[129] Småningom ändrade HD dock sin praxis — till synes under inflytande av Bjerres nyss nämnda undersökning om rättstridighetskravet vid förtal — och friade vid intressekollision i stället på objektiv grund.

Vändpunkten anses ha ägt rum i och med *NJA 1914 s 334* (se Nelson s 371 och SOU 1953:14 s 204). Till stöd för att denna praxis senare vidmakthölls kan anföras *NJA 1918 s 453* och *1933 s 6* och *250* samt även *SvJT 1944 rf s 96*.

Den sålunda rådande uppfattningen om ärekränkningsbrottet synes ha uppburits av framför allt två argument. Dels att uppenbarandet av "sanningen" långtifrån alltid är ett samhällsintresse; särskilt upplysningar om en människas privatliv saknade offentligt intresse oavsett om de vore sanna eller inte. Dels medförde fokuserandet på en beskyllnings sanningshalt den olägenheten att svaranden fick obegränsade möjligheter att upprepa sina beskyllningar och till stöd för dem anföra och sprida andra mer eller mindre välgrundade påståenden utan att domstolen kunde hindra det; inför utsikten att offentligen utsättas för en moteld av ovidkommande och osakliga beskyllningar skulle ingen människa med en ära värd att försvara vilja anställa åtal, synes man ha resonerat. Mot det förra argumentet kunde kanske, som i äldre tider, anföras att sanningen har ett egenvärde, som inte kan förbises.

Typiskt är här justitiestatsministerns Louis De Geers svar då han kritiserades för att man med hans syn på ärekränkningsbrottet inte ägde något skydd mot att bli beskylld för äktenskapsbrott. — Jo, svarade De Geer, det har man, "genom att icke begå det" (De Geer, Minnen, Sthlm 1892, s 233).

Mot det senare argumentet invändes att det samtidigt betog käranden möjligheten att bevisa beskyllningens osanning och domstolen dess möjlighet att låta domen mynna ut i det som för käranden ofta vore det väsentligaste: ett fastställande av beskyllningens oriktighet.[130]

Straffrättskommittén förordade i förslaget till brottsbalk (SOU 1953:14) en omfattande omarbetning av ärekränkningsbestämmelserna. Den rådande lagstiftningen var enligt kommitténs mening behäftad med flera grundläggande brister; särskilt hade förbudet mot sanningsbevisning medfört att ärekränk-

129 *NJA 1886 s 401, 1900 s 116, 1905 s 121* och *1906 s 201*. Jfr SOU 1953:14 s 204, Nelson s 370 f, m fl.

130 Se vidare Stjernberg, Äro den svenska rättens regler angående bevisning i ärekränkningsmål af beskaffenhet att böra upprätthållas i en ny strafflag? Föredrag vid nordiska kriminalistföreningen 1915, Sture Petrén, Sanningsbeviset vid ärekränkning inför strafflagsreformen, SvJT 1948 s 165 samt Nelson s 131 ff.

ningsmålen råkat i vanrykte.[131] Kommittén utgick från att lagen måste ge den som utsatts för en osann beskyllning möjlighet att vinna verklig upprättelse. Detta kunde ske endast om den rättsliga prövningen tilläts utmynna i ett konstaterande av att beskyllningen varit oriktig, vilket i sin tur förutsatte att sanningsbevisning medgavs. Kommittén anförde:[132]

> "Om lagbestämmelserna ej medgiva att frågan om beskyllningens osanning prövas, kan den som ärekränkts genom en osann beskyllning ej vinna vad han främst åsyftat att nå genom en ansvarstalan, nämligen att det i domen fastslås att beskyllningen var osann eller saknade grund. I stället kan i sådant fall den dömde göra gällande att beskyllningen i själva verket var sann och att den fällande domen berott på att han ej fått bevisa sanningen av sitt påstående. Om förbud mot sanningsbevisning gäller, kan vidare den som blivit föremål för en sann beskyllning därav lockas att föra talan om ansvar och därmed vinna en framgång som han icke förtjänat."

Förbudet mot sanningsbevis ansågs vidare medföra den olägenheten att domstolarna vid utdömande av påföljd eller skadestånd blev tvungna att beakta att beskyllningen kanske var sann — varvid gärningen, synes man ha menat, i så fall vore mindre straffvärd.[133] Det bör framhållas att kommitténs huvudsakliga motiv för att återinföra sanningsbevisningen synes ha varit att tillgodose den kränktes anspråk på verklig upprättelse;[134] några mer eller mindre naturrättsligt färgade resonemang om sanningens eviga värde och företräde finner man inte bland de redovisade överväganden. Enligt kommittén fanns det också situationer då ett förbud mot sanningsbevisning vore motiverat. Detta gällde framför allt på familje- och privatlivets område. "Här kan situationen", anförde man, "ofta vara den att beskyllningen avser förhållanden av sådan natur att den, även om den skulle vara sann, framstår som snart sagt lika otillständig som om den varit osann".[135] På likartat sätt förhöll det sig med gamla straffdomar; att utan rimligt syfte dra fram sådana ting kunde enligt kommittén vara straffvärt.

Mot bakgrund av att de förhållanden bestämmelserna skulle reglera inte vore entydiga föreslog kommittén en uppdelning i två olika brottstyper: en som förutsatte beskyllningens osanning och tillät sanningsbevisning samt en som i princip straffbelade även sanna uppgifter och förbjöd sanningsbevisning utom vid intressekollision. Brottstyperna benämndes i förslaget förtal respektive vanryktande.

Osanna beskyllningar rubricerades således *förtal*. Med hänsyn till bevissvårigheten vore det dock tillräckligt om beskyllningen visades vara ogrundad. Ogrundad var en beskyllning om tillräckliga eller hållbara grunder inte kunde anföras för dess riktighet. Sanningsbevisning avsågs alltså vara tillåten. För straffbarhet krävdes å andra sidan att beskyllningen gällde gärning eller omständighet, dvs något som kunde göras till föremål för bevisning. Omvänd bevisbörda föreslogs inte, utan frågan om uppgiftens sanning eller grund skulle "utredas och bedö-

131 SOU 1953:14 s 189.
132 A st.
133 A st.
134 A a s 190.
135 A st.

mas enligt vanliga regler om bevisning i brottmål".[136] Subjektivt krävdes i detta hänseende att gärningsmannen varit medveten om de omständigheter som konstituerat domstolens bedömning av uppgiften som osann eller ogrundad. Däremot krävdes inte att han delat domstolens bedömning härvidlag. Med hänsyn till att sanningslöshet/grundlöshet uppställdes som rekvisit gjordes inget undantag för intressekollisioner.

Rekvisiten för *vanryktande* var desamma som för förtal, med undantag för att även sanna eller välgrundade beskyllningar omfattades. Det kan anmärkas att det också för vanryktande krävdes uppgift om gärning eller omständighet, dvs fakta och ej endast värdeomdömen. Vid vanryktande tilläts inte sanningsbevisning; brottet riktade sig mot beskyllningar som vore straffvärda oavsett sanningshalt. Undantag gjordes för intressekollisioner. Härmed avsågs situationer då uppgiftslämnandet varit "påkallat av enskilt eller allmänt väl". Även om sanningsbevisning således tilläts i dessa situationer framhöll kommittén att det inte var den framförda uppgiftens sanningshalt som var det egentliga föremålet för bevisningen, utan frågan om uppgiftslämnaren befunnit sig i en sådan situation att han haft tillräckligt fog för att framföra den.[137] Viss yttranderätt medgavs också utanför intressekollisionernas område; det hette att straffrihet skulle inträda om yttrandet med hänsyn till de omständigheter under vilka det fällts vore försvarligt. Med detta avsågs yttranden inom en trängre krets, t ex inom familjen.[138]

Med den föreslagna regleringen blev det i praktiken den kränkte, målsäganden/käranden, som förfogade över sanningsbevisets vara eller inte vara i processen. Önskade han att frågan om den lämnade beskyllningens sanning eller grund skulle prövas och avgöras av domstolen kunde han välja att grunda sin talan på förtalsbestämmelsen; önskade han åter inte att denna fråga skulle beröras i målet valde han i stället att stödja sig på bestämmelsen om vanryktande. — Frågan om inte detta också skulle medföra att den som förde talan om vanryktande på ett mer definitivt sätt än enligt den äldre regleringen berövat sig själv möjligheten till verklig upprättelse berördes inte i förslaget. Detta förhållande föranledde emellertid anmärkningar från flera av remissinstanserna.

Kommitténs förslag hade följande lydelse.

3 kap. Om ärekränkning

1 § *Den som om annan lämnar ogrundad uppgift angående gärning eller omständighet som är nedsättande för dennes anseende, dömes, evad han underlåtit skäliga mått och steg för att förvissa sig om uppgiftens sanning eller eljest saknade tillräcklig grund att hålla den för sann, för* förtal *till fängelse i högst ett år eller böter. Är brottet ringa, vare straffet böter.*

Är brottet grovt, skall för grovt förtal *dömas till fängelse i högst två år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om uppgiften var ägnad att medföra allvarlig skada eller framfördes på särskilt försåtligt sätt eller om däråt gavs stor spridning.*

136 A a s 192.
137 A a s 195.
138 A a s 182 och 212.

2 § *Lämnar någon uppgift om annan angående gärning eller omständighet som är nedsättande för dennes anseende, och var det ej påkallat av allmänt eller enskilt väl och ej heller eljest försvarligt med hänsyn till de omständigheter under vilka det skedde, skall han, där han ej straffas för förtal eller grovt förtal, dömas för* vanryktande *till böter.*

Är brottet grovt, skall för grovt vanryktande *dömas till fängelse i högst sex månader eller böter.*

Förslaget vann icke departementschefens gillande. Kommitténs utgångspunkt, att lagen i första hand borde skydda den som utsätts för osanna eller ogrundade beskyllningar och utgöra ett medel för denne att få upprättelse, var enligt honom inte riktigt. Han utvecklade i stället en annan grundsyn på ärekränkningsbrottet,[139] enligt vilken det straffvärda vid ärekränkning vore att det utgjorde ett angrepp på en annan människas ställning; ett angrepp som för den enskilde kunde vara farligt och leda till uteslutning ur den gruppgemenskap som människan i ett modernt samhälle är hänvisad att leva i. Sålunda förstått vore ärekränkning som ett angrepp på annans ställning straffvärt på samma sätt som angrepp på annans kroppsliga integritet och rörelsefrihet, synes departementschefen ha menat. Det centrala låg i "det direkt eller indirekt uttalade omdömet om den kränktes person".[140] I propositionen anfördes vidare:[141]

> "De flesta yttranden, som förekommer i det dagliga umgänget mellan människor, utgör en blandning av fakta och omdömen. Kränkande och skadebringande uttalanden har ofta skenet av fakta men visar sig vid närmare analys till övervägande delen bestå av suggestiva värderingsord, omdömen och slutledningar. Det kränkande i en uppgift om ett faktiskt moment, t.ex. att en person vid något tillfälle blivit dömd för brott, kan ligga i den både för sagesmannen och åhörarna underförstådda bibetydelsen, att han är en moraliskt mindervärdig, allmänt opålitlig person. Det är icke alldeles säkert att motbevisning av den lämnade uppgiften undanröjer sagesmannens och åhörarnas samförstånd härom. En annan form av kränkande uppgift består i det skeva urvalet av fakta. Vissa i och för sig riktiga uppgifter lämnas, medan andra som skulle ställa dessa i deras rätta belysning förtiges. Fakta är alltså i detta fall riktiga men det därav skapade helhetsintrycket oriktigt; den kränkte har tydligen svårt att komma till rätta härmed genom sanningsbevisning. Enligt min mening har kommittén överskattat möjligheterna att man med sanningsbevisets frigivande skall kunna röja i förtalets och bakdanteriets snårskog."

Departementschefen var allmänt pessimistisk när det gällde möjligheterna att via domstolarna komma till rätta med ärekränkningar; det praktiska värdet av en kriminalisering kunde enligt hans mening ifrågasättas.[142] Det förefaller som om denna hans något uppgivna hållning inför problematiken hängde samman

139 Se prop 1962:10 B 141 ff.
140 A a B 142.
141 A st.
142 A st.

med en misstro mot möjligheten att strukturera ärekränkningsbrottet i olika gärningstyper på det sätt som kommittén velat göra; departementsförslaget var genomgående mer generaliserat än kommitténs.

Medan kommitténs utgångspunkt således varit att sanningsenliga beskyllningar i stor utsträckning skulle vara straffria, var departementschefens den motsatta: någon allmän rätt att alltid få säga sanningen borde inte få åberopas.[143] Det som kommittén benämnt vanryktande kallades i propositionen förtal — med en erkännande anmärkning om att detta var språkligt tvivelaktigt, eftersom ordet förtal förutsatte en osann eller ogrundad uppgift[144] — och det gjordes till huvudregel. Kommitténs förtalsbestämmelse föll bort. Vad som däremot föreslagits angående intressekollision kvarstod i huvudsak.

Även när det gällde kommitténs uppfattning att de behandlade brotten skulle förutsätta att uppgift lämnats om ett bestämt faktum eller en bestämd omständighet, luckrades gränserna upp i propositionen. Kommitténs begränsning var enligt departementschefen alltför snäv. Det straffvärda vid ärekränkning var angreppet på annan; vari detta angrepp bestod spelade därvid underordnad roll, varför det inte fanns skäl att begränsa sig på det sätt kommittén förordat. (Se vidare nedan.)

Det första till lagrådet remitterade förslaget hade följande lydelse.

5 kap. Om ärekränkning

1 § *Den som utpekar någon såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller eljest lämnar uppgift som genom sitt innehåll är ägnad att utsätta honom för andras missaktning, dömes för* förtal *till böter.*

Vad i första stycket sägs skall icke gälla, om uppgiften lämnas för att tillgodose ett berättigat allmänt eller enskilt intresse samt den som lämnat uppgiften visar, att den är sann, eller åberopar sådana grunder för uppgiften att den kan anses vara försvarlig.

Lagrådet[145] fann förslaget kriminalisera sanna uppgifter i alltför stor omfattning. Det vore, anförde man, inte lämpligt att mer än undantagsvis straffbelägga meddelanden som riktigt återger vad som hänt. Vidare påpekades att straffrihetsregeln med den föreslagna lagtexten inte kunde åberopas annat än vid fall av verklig intressekollision.

Lagrådet ansåg att sanningsbevisning i princip borde vara tillåten. Om sådan bevisning framkom skulle straff ej ådömas. Bevisbördan åvilade därvid — i motsats till vad som gällde enligt kommitténs förslag — den som framfört beskyllningen. De krav som härvid skulle ställas på svaranden borde variera alltefter omständigheterna: den som varit skyldig att yttra sig kunde ej avkrävas lika god grund för sitt påstående som den som yttrat sig i oträngt mål. Att mer exakt ange beviskravet härvidlag vore därför inte möjligt: man fick nöja sig med en bestämmelse som uttryckte att ansvar för förtal inte skulle ådömas om den

143 A a B 144.
144 A a B 146.
145 A a B 423 ff.

tilltalade styrkte uppgiften eller eljest haft sådana skäl att uttalandet med hänsyn till omständigheterna vore försvarligt.

Även lagrådet medgav dock att det fanns fall där en beskyllnings sanningshalt vore ovidkommande. Följaktligen föreslogs att sanningsbevisning inte skulle få föras beträffande sådant som hörde till någons enskilda liv, såvida inte särskilda skäl förelåg. Med särskilda skäl avsågs fall då det för käranden fanns starka skäl att få kunna rentvå sig från den framförda beskyllningen.

Slutligen föreslog lagrådet ett stadgande som förbjöd (sanna) uppgifter som lämnats i chikanerande syfte eller eljest under särskilt stötande omständigheter. Lagrådet exemplifierade inte detta närmare, men framhöll att det skulle krävas alldeles särskilda omständigheter för stadgandets tillämpning; endast uppsåt att skada vore inte tillräckligt.

Även med avseende på vilken typ av uppgifter som kunde komma i fråga som förtal avvek lagrådets uppfattning från departementschefens. I anslutning till kommittéförslaget förordade lagrådet att till förtal hänfördes att man om någon uppgav gärning eller omständighet som vore ägnad att utsätta vederbörande för missaktning. Härigenom uteslöts, liksom enligt kommitténs förslag, rena värdeomdömen.

Lagrådet föreslog följande bestämmelser.

5 kap. Ärekränkning och ekonomiskt förtal

1 § *Den som om annan uppgiver gärning eller omständighet som är ägnad att utsätta honom för missaktning, dömes, om ej annat följer av vad nedan sägs, för* förtal *till böter. Är brottet grovt, dömes till fängelse i högst två år.*

Vad i första stycket stadgas är ej tillämpligt å den som styrker uppgiften eller eljest haft sådana skäl att uttalandet med hänsyn till omständigheterna var försvarligt.

I fråga om någons enskilda liv må bevisning ej föras, med mindre ur allmän eller enskild synpunkt synnerliga skäl äro därtill.

2 § *Har någon, utan att det är förtal, om annan lämnat uppgift som i 1 § sägs, och var uttalandet med hänsyn till att det skedde för att skada eller till omständigheterna i övrigt uppenbart otillbörligt, dömes för* otillbörligt uttalande *till böter eller, om brottet är grovt, till fängelse i högst sex månader.*

Vad lagrådet därmed givit uttryck för var inte bara en juridisk-teknisk kritik av förslaget, utan en från departementschefen avvikande syn på ärekränkningsbrottet. Departementschefen fann inte heller skäl att närmare gå in på lagrådets uppfattning. Liksom kommittén förut fick lagrådet nu finna sig i att se sitt förslag avfärdat som opraktiskt och onödigt komplicerat.[146] Vid närmare eftertanke ville departementschefen nu även uttrycka "en mera tveklös ståndpunkt" än tidigare, enligt vilken det för normalfallet av förtal inte behövdes någon närmare utredning om grunden för en framställd beskyllning — eftersom detta tydligen, med departementschefens synsätt, vore ovidkommande.[147]

146 A a C 183.
147 A st.

Lagrådets anmärkning att straffrihetsregeln fått en alltför snäv omfattning var dock enligt departementschefen befogad. Stadgandet om intressekollisioner m m omformulerades därför något och en särskild regel om straffrihet när ett yttrande framstår som försvarligt med hänsyn till omständigheterna tillfogades (se vidare nedan). Med den ändrade formuleringen gav lagtexten enligt departementschefen klart uttryck för att lagen medgav en det "dagliga livets yttranderätt beträffande sådant som riktigt återger vad som hänt".[148]

Man kan i det lagstiftningsarbete som lett fram till dagens bestämmelser urskilja två klart skilda uppfattningar om hur ärekränkningsbrottet bör konstrueras. Den ena uppfattningen utgår från att det som är sant, eller åtminstone välgrundat, bör få framföras straffritt, så länge det inte gäller privatliv eller framstår som klart otillbörligt, chikanerande, t ex på grund av att det som omtalas ligger långt tillbaka i tiden. Enligt den andra uppfattningen är huvudregeln att alla uppgifter som uttrycker missaktning för en annan människa är straffvärda, även sanna eller välgrundade yttranden, om det inte föreligger ett beaktansvärt intresse för deras framförande eller de framförs i mer förtroliga, vardagliga sammanhang. Av det sagda har framgått att det för de svenska ärekränkningsbestämmelserna är ett grundläggande kännetecken att de utformats utifrån den senare utgångspunkten, där en beskyllnings obehörighet, och inte dess sanningslöshet, utgör kriminaliseringens kärna.

Även i andra frågor har skilda uppfattningar framkommit. En är huruvida endast faktauppgifter skall kriminaliseras, eller om också mer allmänna värdeomdömen skall inkluderas. En annan är hur de s k intressekollisionerna skall behandlas, dels rent lagtekniskt, dels vid den rättspolitiska avvägningen mellan de motstående intressena. En särskild fråga är hur man hanterar de fall som inte kan kallas intressekollisioner, men vilka ändå inte rimligen bör straffbeläggas, t ex yttranderätten i vardagligt umgänge och informationsförmedling som är berättigad utan att för den skull äga rum under sådana omständigheter att "intressekonflikt" kan åberopas. — Dessa frågor skall behandlas vidare nedan, medan däremot det segslitna spörsmålet om "sanningens" och sanningsbevisets betydelse för ärekränkningsbrottet lämnas i fonden.

Gällande rätt

BrB och TF känner tre slags ärekränkningsbrott: förtal, förtal av avliden och förolämpning. Den huvudsakliga skillnaden mellan de två förstnämnda framgår av brottsrubriceringen. I förhållande till förolämpning skiljer sig förtal principiellt på det sättet att förtal alltid måste komma till tredje mans kännedom, dvs det skall utgöra ett omtalande av någon, medan förolämpning kan begås och stanna mellan fyra ögon.

Skillnaden mellan förtal och förolämpning kan även beskrivas så, att förtal angår den "objektiva äran" medan förolämpning angår den "subjektiva äran".

148 A st.

Denna distinktion, som allmänt erkänns inom läran om ärekränkningsbrotten, bygger på att man kan skilja mellan fall där en människas ära och anseende kränks i andras ögon och de fall där kränkningen riktar sig mot hennes egen känsla av "ärbarhet" och självrespekt.[149] Uppdelningen har även andra karakteristika. Kränkningen av den objektiva äran förutsätter således mer konkreta angrepp än kränkning av den subjektiva äran, där även rena värdeomdömen och "smädelser" innefattas. Förolämpning utgör i detta hänseende en i förhållande till förtal subsidiär brottstyp.

Brottsbeskrivningens uppbyggnad skiljer sig något i TF 7:4 p 9 från den i BrB 5:1. Innehållsmässigt utgörs den enda skillnaden dock av att TF för intressekollisionsfallen saknar ett uttryckligt stadgande för det fall gärningsmannen varit skyldig att yttra sig. Detta torde vara betydelselöst, dels därför att skyldighet att yttra sig i tryckt skrift sällan kan förekomma, dels därför att det mer vidsträckta stadgandet "med hänsyn till omständigheterna försvarligt" i och för sig omfattar även fall av yttrandeskyldighet (jfr även lagtexten i BrB: *"eljest"* med hänsyn till omständigheterna försvarligt...") TF saknar vidare ett särskilt stadgande för grovt förtal. I praxis har man sett sig oförhindrad att ändå döma för grovt förtal i tryckfrihetsmål. Något formellt hinder häremot torde heller inte föreligga; stadgandet om grovt förtal innehåller inga egna rekvisit, utan är snarast att betrakta som en straffmätningsregel och i denna egenskap bör den liksom de övriga straffmätningsregler i BrB som fyller ut TF kunna tillämpas även vid tryckfrihetsbrott.

Ur redigeringssynpunkt skulle det dock inte skada om TF:s brottskatalog, för tydlighetens skull, innehöll en hänvisning även till stadgandet om grovt förtal. Bristen framstår i varje fall här som större än när man i 7:4 p 1 (högförräderi) och p 3 (uppror) underlåtit att ta upp de särskilda stadgandena om ringa fall; att dessa omfattas av de i TF reglerade grövre fallen är uppenbart, medan det inte är lika uppenbart att straffskalan för grovt förtal i BrB kan tillämpas även för det i TF reglerade normalfallet av förtal.

Läst efter ordalydelsen innefattar förtalsparagrafen två olika gärningstyper. Den ena utgörs av ett utpekande av någon som brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt. Den andra innebär att man (eljest) lämnar uppgift som är ägnad att utsätta annan för missaktning. Den senare gärningstypen omfattar emellertid även den förra, varför bestämmelsen kan läsas så, att utpekande av annan som brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt endast utgör ett särfall av och exempel på uppgift som är ägnad att utsätta annan för missaktning. Av motiven framgår också att stadgandet skall förstås på detta sätt.[150]

Rekvisiten för förtal enligt huvudregeln kan därmed formuleras på följande sätt.

1. Lämnade av uppgift.
2. om annan
3. som är ägnad att utsätta denne för andras missaktning.

149 Om denna distinktion, se SOU 1953:14 s 177, prop 1962:10 B 143, Thyrén a a s 11 ff samt s 20 ff och s 82, KBrB I s 207 och s 213, m fl.
150 Prop 1962:10 B 143.

Dessa rekvisit skall på vanligt sätt vara subjektivt täckta. Det kan observeras att något krav på att uppgiften skall innebära skada inte reses, varför inte heller uppsåt att skada krävs. Förtal kan föreligga även då den som lämnat uppgiften inte haft för avsikt att utsätta den utpekade för andras missaktning. Det är tillräckligt att han insett möjligheten härav, om det samtidigt kan hållas för visst att han skulle ha lämnat uppgiften även om han varit införstådd med dess i denna mening nedsättande karaktär (eventuellt uppsåt). Jfr när det gäller uppgiftlämnarens syfte Hammarskjöld-målet, *NJA 1966 s 565*, refererat nedan.

Huvudregeln följs av det viktiga undantaget för intressekollisioner och vissa andra situationer. Enligt TF föreligger härvid följande rekvisit.

Förtal är ej straffbart om
1. det med hänsyn till omständigheterna varit försvarligt att lämna uppgift i saken; och
2. a) det kan visas att uppgiften var sann eller
   b) att uppgiftslämnaren haft skälig grund för uppgiften.

Undantaget har karaktären av ansvarsfrihetsgrund, varför det i princip skall vara (negativt) subjektivt täckt.

Som framgått ovan har förtalsbrottets konstruktion i hög grad motiverats av att man velat hålla sanningsbevisning borta från processen. För att sanningsbevisning skall få föras krävs därför att det först visas att uppgiftslämnandet typiskt sett varit försvarligt. Det kan ibland te sig något abstrakt att vid försvarlighetsbedömning bortse från den konkreta uppgiften för att pröva huruvida det i och för sig varit försvarligt att lämna den, eftersom det i många fall framstår som uppenbart att straffrihetsfrågan är helt avhängig av vilka grunder som kan åberopas för uppgiften. Detta är dock precis vad som påbjuds — i syfte att man inte bakvägen skall få in sanningsbevisning i mål där uppgiftslämnandet ändå inte varit försvarligt. I underrättspraxis synes det dock inträffa att man går direkt på sannings- eller skälighetsbedömningen.

I Cars och Danowskys material (se närmare nedan i avsnittet om underrättspraxis) kan man finna exempel på detta. I ett av de återgivna fallen har hovrätten korrigerat en fällande tingsrättsdom, vari anförts att skälig grund saknats, och i stället framhållit att det inte var försvarligt att framföra uppgiften i fråga; hovrätten tillade dock obiter dictum att svaranden dessutom inte visat skälig grund för uppgiften, varvid detta således ändå blev sagt (Se Cars och Danowsky, s 59 ff). Det finns också exempel på fall där domstolen inte förstått innebörden av BrB 5:1 2 st och blandat samman rekvisiten; jfr följande citat ur en tingsrättsdom (a a s 74):

"(Utgivaren) och bolaget har inte förmått visa att uppgifterna i fråga är sanna eller skäligen grundade. Mot bakgrund härav kan det inte heller anses ha varit försvarligt att lämna desamma."

Även användandet av uttrycket skäligen grundad uppgift som synonymt med att uppgiftslämnaren skall ha haft skälig grund för uppgiften är naturligtvis tvivelaktigt i sammanhanget.

Det kan nämnas att Cars och Danowskys framställning innehåller några fall där frågan om sanningsbevisnings tillåtlighet prövats särskilt (se s 160 ff och s 187 ff).

Lämnande av uppgift

I strafflagens ärekränkningsbestämmelser straffbelades dels beskyllning om brott (16:7), dels beskyllning om gärning eller last som kunde vara skadlig för vederbörandes medborgerliga anseende eller inverka negativt på förtroendet för honom som yrkesman (16:8).[151]

Straffrättkommitténs förslag innebar en viss utvidgning i förhållande till vad som sålunda gällde. Såväl vid förtal som vanryktande angavs den straffbara handlingen som lämnande av uppgift om annan angående gärning eller omständighet av för dennes anseende nedsättande art. Detta skulle jämföras med ett om annan uttalat omdöme som inte stödde sig på bestämda angivna fakta.[152] Enligt kommittén var det typiskt sett ett farligare angrepp på någon att lämna uppgift om nedsättande fakta än att framföra allmänt förklenande omdömen.[153] Förslaget hängde här också samman med den ställning sanningsbeviset gavs; uppgifterna skulle vara så bestämda att de kunde göras till föremål för sådan bevisning.[154]

Enligt departementschefen vore skillnaden mellan faktauppgifter och allmänt förklenande omdömen inte av avgörande betydelse; det väsentliga var det i bägge fallen direkt eller indirekt uttalade värdeomdömet om den kränktes person.[155] Han ansåg kommitténs begränsning till gärning eller omständighet alltför snäv. Vid förtal, till skillnad mot vid förolämpning, måste det dock, fortsatte han, röra sig om "uttalanden av en viss bestämdhet",varefter tillades:[156]

> "För att ytterligare klargöra innebörden av förtalsbrottet torde det vara lämpligt att, såsom exempel, i brottsbeskrivningen angiva att någon utpekar annan såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt. I båda fallen skall det vara sådana uppgifter som kan draga med sig andras missaktning; det måste alltså vara fråga om en brottslighet eller ett klandervärt levnadssätt av allvarligare beskaffenhet."

Departementschefens synsätt kan sägas innebära att tyngdpunkten förflyttas från det här behandlade uppgiftsrekvisitet till kravet på att uttalandet skall vara ägnat att utsätta den berörde för andras missaktning; med den syn departementschefen hade på förtalsbrottet var det denna effekt (fara) som var det avgörande, medan frågan om hur den uppkom — genom sanna uppgifter eller osanna, fakta eller värdeomdömen — tilldrog sig mindre intresse. Kravet på att det skall röra sig om en uppgift kvarstår dock; det framgår både av lagtexten och de i och för sig knapphändiga uttalandena i motiven. I kommentaren till brottsbalken anför man också att förtalsbestämmelsen kräver att det "skall vara fråga om vad som kan sägas vara en uppgift, icke blott ett värdeomdöme".[157]

151 Jfr Nelson s 153.
152 SOU 1953:14 s 179.
153 A st.
154 A a s 195.
155 Prop 1962:10 B 142.
156 A a s 143.
157 KBrB I s 219.

Klart är att uppgifter om föreliggande fakta och omständigheter, som skulle kunna göras till föremål för bevisning och ett objektivt bedömande, enligt detta rekvisit kan utgöra förtal. Lika klart är att rena värdeomdömen, som enbart är allmänt förklenande inte kan göra det.

Renodlade värdeomdömen torde i själva verket vara ganska sällsynta. Möjligen kan vissa typer av invektiv räknas hit, t ex "klantskalle", "gubbjävel", "krake" eller varför inte "svinpäls". Eljest hänför sig värdeomdömen oftast till någon egenskap eller omständighet som gör att de närmar sig vad som kan kallas för uppgift. I och för sig finns det också flera typer av värdeomdömen som formellt avser en egenskap, men som används i en mer allmänt nedsättande mening. Det lär bl a finnas en mängd egenskaper som kan göras till föremål för allmänna beskyllningar utan att för den skull utgöra en uppgift, t ex svepande tillvitelser om dumhet, feghet, omoral, ohederlighet, allmän inkompetens m m. På detta sätt används gärna invektiv som anspelar på avvikelser från den smala vägen eller de vanligast förekommande lasterna, t ex "slinka", "suput", "svindlare", "hästskojare"[158] m m. I den mån sådana beskyllningar emellertid syftar på ett — verkligt eller förmenat — bakomliggande förhållande kan saken te sig annorlunda. Att använda benämningen "femfemma" som allmänt uttryck för bristande uppskattning av någons förståndsgåvor kan sålunda inte utgöra förtal, medan detta skulle kunna vara fallet om det sker som en erinran om att den det gäller varit föremål för ingripande på grund av sinnessjukdom. Vad som kan utgöra en uppgift är med andra ord ofta något som kan avgöras först efter en närmare undersökning av bakomliggande omständigheter. Ett värdeomdöme som anspelar på en mer preciserad uppgift bör kunna likställas med ett lämnade av denna uppgift.

Ett värdeomdöme i sig kan i enlighet med det sagda inte utgöra förtal. Som ett exempel på denna distinktion kan anföras att någon beskyller en kvinna för att vara "hora". Framgår det av omständigheterna att beskyllningen avser det — verkliga eller förmenade — förhållandet att vederbörande ägnar sig åt prostitution kan den utgöra förtal. Framgår det åter att avsikten endast är att värdera kvinnan som "hora", utan att för den skull utgöra påstående om prostitution eller annat sådant nedsättande förhållande, föreligger inte förtal. Gemensamt för bägge fallen är att det är de eventuellt bakomliggande förhållandena som uttalandet kan anspela på som utgör "uppgiften" och således objektet för prövningen.

Ett möjligen mer praktiskt fall är följande. Antag att någon i en tidningsrubrik kallas "skattesvindlare". Detta ligger i sig på gränsen mellan värdeomdöme och uppgift; uppfattat som beskyllning om lagbrott utgör det en uppgift, och uppfattat som omdömet att vissa skattetransaktioner, vilka inte i sig är ägnade att utsätta dess upphovsman för missaktning, är att värdera som just skattesvindel kan det utgöra ett rent värdeomdöme.

Någon mer påtaglig begränsning av det straffbara området kan kanske inte direkt utläsas ur uppgiftskravet. Indirekt framgår dock att rena värdeomdömen

158 Just epitetet hästskojare var föremål för prövning i Stockholms tingsrätts avd 8 dom DT 95/1981; se även Cars och Danowsky s 214.

inte är straffbara. Att utifrån t ex moraliska eller ideologiska utgångspunkter värdera, kritisera eller diskutera andras göranden och låtanden kan således aldrig i sig utgöra förtal. Detta får anses gälla även om den som gör uttalandet har sådan ställning eller sammanhanget är sådant att andra kan komma att påverkas att ringakta den berörde genom det de läst eller hört. Ur yttrandefrihetssynpunkt är detta ett icke oväsentligt klargörande.

Det sagda har även viss betydelse för det subjektiva rekvisitet. När bakomliggande omständigheter åberopas som grund för straffbarheten krävs det att dessa omfattas av gärningsmannens uppsåt. Gäller det annonser kan i tryckfrihetsrättsliga sammanhang TF 7:2 aktualiseras. Vidare skall som vanligt framställningens syfte enligt TF 1:4 beaktas; har syftet inte varit att lämna nedsättande uppgifter, utan att värdera, kritisera eller diskutera någons handlingar får detta betydelse genom att vad som enbart är värdeomdömen inte skall bestraffas som förtal.

Att den uppgift som lämnas redan är känd utgör inte hinder mot tillämpning av förtalsbestämmelsen. Även ett fortspridande kan vara straffbart. Var och en som lämnar eller eljest sprider en uppgift svarar vidare ensam för sin gärning; en hänvisning till att annan redan har spritt samma sak har i princip ingen relevans. Detta gäller även om saken presenterats som en upplysning om att annan lämnat och spritt den kränkande uppgiften. Just den sistnämnda frågan var före i Hammarskjöld-målet, där svaranden om de uppgifter som lämnats invände att de endast utgjorde referat av vad som stått att läsa i andra tidningar; *NJA 1966 s 565*, se vidare nedan.

Vad som kriminaliseras vid förtal är ett uttalandes innehåll, men i princip inte sättet för dess framförande; det senare kan vara straffbart t ex som förolämpning, eller möjligen, så vitt avser icke tryckfrihetsrättsligt skyddade yttranden, som förargelseväckande beteende.

Uppgiften anses dock kunna lämnas genom insinuationer, gester eller liknande. Det kan utgöra förtal att t ex placera tjuvgods bland någons tillhörigheter i syfte att misstänkliggöra denne.[159] Det sagda har inget direkt intresse för tryckfrihetsrättens del, men man kan analogt sluta sig till att t ex bilder och teckningar kan innehålla uppgifter i förtalsbestämmelsens mening.

Uppgiftsrekvisitet innebär att käranden i ett förtalsmål har att precisera vilken uppgift som ligger till grund för talan. I tryckfrihetsmål måste detta i sin tur grundas på den angripna texten. Det föreligger härvid inget hinder mot att åberopa att en skrift i sin helhet ger uttryck för ett visst påstående även om detta inte kan beläggas med någon speciell passus ur texten. Vanligt är att flera enskilda passager åberopas för sig, varefter även samtliga dessa passager sammantagna eller texten i dess helhet också åberopas. Det utrymme som här finns att föra talan på olika sätt kan emellertid lätt leda till processuella komplikationer. Detta illustreras ur flera synvinklar av *NJA 1976 s 150;* ett fall som dock har sitt främsta intresse genom att där fastslogs att talan om tryckfrihetsbrott endast

159 SOU 1953:14 s 199.

kan grundas på innehållet i *en* tryckt skrift. Uppgifter ur flera nummer av en periodisk skrift kan således inte sammantagna utgöra ett tryckfrihetsbrott. HD tillade dock att detta inte hindrar att bedömningen av ett nummers straffbarhet sker under beaktande av vad som tidigare givits spridning.[159a]

Kravet på att uppgiften skall avse annan

Förtalsbestämmelsen gäller uppgifter som lämnas om annan. Av detta framgår två saker. Dels att uppgiften skall avse en människa, dels att den skall ha lämnats till någon annan än den det gäller.

Förtal är således endast straffbart om det angår fysiska personer. Den här behandlade bestämmelsen avser vidare endast levande människor; förtal av avliden straffbeläggs särskilt, dock med i huvudsak samma rekvisit.

Kriminalisering av förtal av juridiska personer och andra kollektiv har flera gånger övervägts i lagstiftningssammanhang. Straffrättskommittén föreslog ett särskilt hänvisningsstadgande, enligt vilket förtal skulle vara kriminaliserat även då det riktade sig mot "bolag, förening eller annat samfund, stiftelse eller annan sådan inrättning" (se förslaget 3:4 i SOU 1953:14). I propositionen ansågs dock en sådan straffbestämmelse obehövlig (prop 1962:10 B 147). — Frågan aktualiserades i riksdagen 1962, dock utan att leda till lagstiftning (se motion 1962 I:536 samt LU I 42. Litteratur, se Nelson s 234 ff, Wetter i Festskrift till Ekeberg s 555 ff samt KBrB I s 216. Jfr även *NJA 1904 s 483)*. Uppgifter som formellt berör endast juridisk person eller annat kollektiv anses dock kunna utgöra förtal av fysisk person som indirekt utpekas härigenom (se *NJA 1950 s 250* och KBrB I s 216 f), jfr nedan.

En förutsättning för straffbarhet är att det av uppgiften framgår vem som åsyftas. Detta kan få betydelse framför allt i de fall då det är uppenbart att en person omtalas samtidigt som det inte utan vidare kan avgöras vem denne är. Frågan framställs stundom som en rättsfråga: vad krävs för att den omtalade skall anses identifierad?[160] I själva verket rör det sig dock om en bevisfråga; rätten har att avgöra om den påtalade uppgiften avser målsäganden och om den av tredje man (dvs i tryckfrihetsrättsliga sammanhang läsaren) uppfattats göra det. Eftersom förtalsbrottet inte kräver ett utpekande inför en vidare krets, är det därför i princip tillräckligt om det visas att *en* utomstående person uppfattat saken, oavsett om detta framstår som en tillfällighet — något som däremot kan ha betydelse för uppsåtsbedömningen. I praktiken torde rätten ofta vara hänvisad till att göra antaganden om huruvida målsäganden kan anses utpekad och identifierad (jfr även nedan vid farerekvisitet). Av detta följer emellertid inte att lagen skulle ha uppställt några kriterier för när identifikation objektivt sett skall anses föreligga.

Frågan om utpekandet skett inför en större krets är av intresse när det gäller att bedöma brottets svårighetsgrad, dvs påföljd och skadestånd. Rätten är här i stor utsträckning hänvisad till antaganden om vilken spridning uppgifterna kan ha fått, även om det stundom kan gå att förebringa utredning härom.

159a Jfr också Stockholms tingsrätts avd 8 dom DB 27/1980, refererad hos Cars och Danowsky s 140 ff, särskilt s 145 f.

160 Cars och Danowsky s 234 ff.

Som ovan påpekats kan det finnas utrymme för invändning om bristande uppsåt i identifikationsfrågan. Det krävs att gärningsmannen haft åtminstone eventuellt uppsåt till att den omtalade kunde kännas igen av tredje man. Har identifikationen kunnat ske på grund av tillfälligheter, eller på annat sätt genom omständigheter som gärningsmannen inte känt till, är utpekanderekvisitet inte subjektivt täckt. Vid förtal i tryckt skrift måste bedömningen ibland ske utifrån den publicerade texten och de förhållanden under vilka den kom till; framstår identifikationen härvid som osannolik och slumpartad bör uppsåtskravet inte anses uppfyllt.

Det kan också tänkas att ingen fysisk person formellt omtalas, samtidigt som det indirekt framgår att de lämnade uppgifterna uttrycker missaktning för en eller flera personer. I den mån denne eller dessa kan anses utpekade kan förtal föreligga. I kommentaren till brottsbalken sägs särskilt att förtalsregeln i sådana sammanhang måste tolkas något mer extensivt än om förtal av kollektiva enheter varit straffbelagt.[161] Att förtala en liten firma med endast en eller ett fåtal intressenter kan således utgöra förtal av denne eller dessa. Rättsligt är det av vikt att fastslå, att endast det formella faktum att man i ett uttalande inte nämner en persons namn, eller att man på annat sätt undviker mer uppenbara kännetecken, inte utgör något hinder för ansvar om någon likväl utpekas och kan förknippas med de nedsättande uppgifterna.

Uppgiften skall vidare ha kommit till annans kännedom. Detta skulle kunna förstås som ett slags offentlighetsrekvisit. Det är det dock knappast; som ovan nämnts krävs inte spridning i en större krets, det är i princip tillräckligt att uppgiften når någon annan än den berörde och det gäller även om den bara når en person — vilket i vissa fall kanske kan vara nog så förödande.

Även ett fortspridande kan enligt ovan utgöra förtal, dvs det saknar i princip betydelse om uppgiften tidigare är känd eller ej. I kommentaren till brottsbalken sägs dock att man inte utan vidare kan stämpla som förtal att två personer som bägge känner till ett rykte sins emellan samtalar om detta. På samma sätt torde det inte kunna bestraffas som förtal att man i pressen diskuterar allmänt kända förhållanden. Görs detta emellertid på ett sätt som medför att uppgifterna får avsevärt större spridning än de tidigare haft kan saken te sig annorlunda, t ex om rikspressen tar upp förhållanden som tidigare främst varit kända lokalt (även det motsatta förhållandet kan faktiskt tänkas). Den omständigheten att en utpekad person låtit skriverier i vissa tidningar passera opåtalat, utgör i alla händelser inget hinder för honom att senare agera mot förnyade skriverier i samma ärende.

Att utsättas för andras missaktning

Enligt det ovan under 3 angivna rekvisitet krävs det att den lämnade uppgiften är ägnad att utsätta den berörde för andras missaktning. Detta rekvisit har en vidsträckt innebörd. Det innebär ingen påtaglig begränsning av det straffbara området; flera faktorer medverkar till att tolkningen oftast måste bli extensiv.

161 KBrB I s 216 f.

Det är för det första inte nödvändigt att den lämnade uppgiften verkligen leder till att den berörde missaktas av andra; det är tillräckligt att uppgiften *är ägnad* att utsätta honom för andras missaktning, dvs att fara härför uppkommit. Även om uppgiften således inte lett till någon skada i det enskilda fallet, kan ansvar ändå utkrävas om det kan visas att risk härför uppkommit. Ja, inte ens detta behöver egentligen visas, eftersom det är tillräckligt att det typiskt sett funnits en risk för att vederbörande skulle utsättas för andras missaktning under de aktuella omständigheterna, dvs bestämmelsen uppställer endast ett krav på abstrakt fara.

Lokutionen "ägnad att" är i första hand knuten till uppgiften och kravet på att denna skall kunna medföra att den berörde utsätts för andras missaktning. Det hela kan således inte förstås så, att det även skulle vara tillräckligt att uppgiften varit "ägnad att" komma till tredje mans kännedom (jfr ovan). I vissa fall kan emellertid situationen vara den, att det är först om uppgiften når vissa personer eller grupper som risk för missaktning uppkommer. I dessa fall möter det inget hinder att läsa lagtexten så, att det är tillräckligt om det visas att det typiskt sett förelegat fara för att uppgifterna skulle nå dessa personer eller grupper. Även praktiska hänsyn torde tala för att lagen förstås på det sättet; det är knappast rimligt att käranden/målsäganden skall invänta att uppgifterna når dessa adressater för att därmed kunna föra bevisning härom. Det sagda har även betydelse för identifieringsfrågan; också här måste man i förevarande typ av fall låta farerekvisitet slå igenom. Det medför att man får göra ett antagande om att uppgiften, därest den nått de ifrågavarande personerna eller grupperna, varit sådan att det typiskt sett skulle ha varit möjligt för dessa personer att identifiera målsäganden.

Den andra faktor som verkar extensivt är att bedömningen av vad som är en nedsättande uppgift inte skall göras utifrån allmänt rådande värderingar, utan från den berördes utgångspunkt. Det avgörande blir därmed ofta värderingarna där han bor och i de kretsar han umgås och verkar;[162] ett till synes oskyldigt påstående, som att en person setts intaga ett glas konjak, kan därmed utgöra förtal om vederbörande skulle vara organiserad nykterist.

I gärningsbeskrivningen anges som exempel på nedsättande uppgifter beskyllningar som innefattar att någon utpekas som brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt. I motiven framhölls dock att det skulle vara fråga om en brottslighet eller ett klandervärt levnadssätt av allvarligare beskaffenhet.[163] Straffrättskommittén hade framhållit att beskyllning om brott i regel måste anses nedsättande för den beskylldes anseende, men att det kunde finnas undantag, t ex påstående om att någon begått en lindrig trafikförseelse eller annan ordningsförseelse.[164]

Lagtexten innehåller dock ingen begränsning till visst eller vissa slag av uppgifter; det avgörande är om uppgiften är ägnad att utsätta den utpekade för missaktning, eller som Jareborg uttrycker saken, att "den är sådan att den duger för att framkalla missaktning hos andra".[165] Även om exempel kan ges på

162 SOU 1953:14 s 201.
163 Prop 1962:10 B 143.
164 SOU 1953:14 s 201. Jfr även Jareborg I st 253.
165 Jareborg a st.

uppgifter som uppfyller detta krav bör det understrykas att det i och för sig kan vara fråga om vilken typ av uppgifter som helst.

Vanligen torde kränkande uppgifter i dessa sammanhang röra beskyllningar om brott eller omoraliskt handlande; i största allmänhet bristande hederlighet är nog det vanligaste temat. Ofta gäller saken en uppgift som blir kränkande i förening med den utpekades yrke, ställning osv. En advokat uppges inte kunna lagen, en politiker beskylls för att inte leva som han lär etc. Likartade är beskyllningar om att en person inte är den han ger sig ut för att vara; en "seriös" skådespelare uppges t ex medverka i s k porrfilmer. I sådana fall får det betydelse att bedömningen av vad som är nedsättande skall göras ur den kränktes och hans omgivnings synvinkel. En annan grupp är uppgifter som inte direkt avser klandervärda egenskaper eller klandervärt levnadssätt, men vilka berör mer eller mindre tabubelagda områden där fördomar och andra allmänt spridda föreställningar medför risk för att den utpekade blir utsatt för andras missaktning. Det kan t ex gälla uppgifter om vissa sjukdomar, avvikande egenskaper eller livsstil osv. Även här är det av vikt att understryka att bedömningen skall göras från den utpekades situation; det vore således förfelat att anlägga ett "upplyst" perspektiv av typen "detta är då inget att skämmas för".

Det kränkande kan för övrigt i dessa sammanhang till stor del ligga i uppgifternas intimitet. Intrånget i den privata sfären i sig är dock inte kriminaliserat. Blottställande av någons privatliv torde — t ex genom att väcka löje — i och för sig kunna vara ägnat att frammana sådan missaktning som lagbudet avser. Om det som blottställs i ett större perspektiv framstår som tämligen trivialt och inte som en nedsättande uppgift föreligger emellertid inte förtal.

Straffrihet på grund av intressekollisioner m m

Enligt BrB 5:1 2 st skall ansvar ej ådömas den som varit skyldig att yttra sig eller om det eljest med hänsyn till omständigheterna varit försvarligt att lämna uppgiften i fråga. För straffrihet i dessa situationer krävs vidare att gärningsmannen visar att uppgiften var sann eller att han haft skälig grund för den.

Uppdelningen i fall då skyldighet att yttra sig föreligger respektive då yttrandet med hänsyn till omständigheterna är försvarligt tillkom i slutfasen av reformarbetet, efter lagrådets kritik. Kritiken hade härvidlag gått ut på att den tidigare lydelsen, vilken endast tog upp det fall att uppgift lämnats för att tillgodose ett berättigat allmänt eller enskilt intresse, inte gav täckning för den yttrandefrihet i mer förtroliga sammanhang som enligt motiven likväl var avsedd, eftersom det i de sammanhang som härvid åsyftades inte kunde sägas föreligga några verkliga intressekollisioner.[166] I det slutliga förslaget justerades därför lagtexten på det sättet att de fall då skyldighet att yttra sig föreligger bröts ut för att omnämnas särskilt, medan de övriga intressekollisionerna fick innefattas i "försvarlighetsfallen". De sistnämnda gavs vidare en sådan bestämning att däri kunde inkluderas även sådant som inte är att hänföra till de verkliga intressekollisionerna, som t ex yttranden i förtroliga sammanhang. Vad som skedde var således ännu en

166 Se prop 1962:10 B 424.

generalisering av lagtexten till undvikande av precisa gränsdragningar; i praktiken utgör BrB 5:1 2 st nu ett generellt undantag för försvarliga fall — vari givetvis situationer då det föreligger skyldighet att yttra sig ingår — vilket på ett något obestämt sätt omfattar dels intressekollisioner, dels också vissa andra fall. Det är därmed oegentligt att benämna stadgandet som ett undantag för intressekollisioner, eftersom det är mer omfattande än så. Stundom görs här den terminologiska indelningen i dels intressekollisioner, dels andra privilegierade situationer.[167] Denna framställning följer dock inte en sådan indelning.

Rättsläget efter BrB:s införande är därmed att lagtexten rymmer tre typer av straffrihetsgrundande situationer. För det första de situationer då gärningsmannen varit skyldig att yttra sig. Ett uppenbart exempel är vittnesplikt. Ett annat, som omnämndes i motiven,[168] är avgivande av tjänstevitsord. Man kan även tänka sig fall då rapporteringsskyldighet följer av anställningsförhållande. För det andra innefattas övriga intressekollisioner, dvs situationer då gärningsmannen eljest kan åberopa ett allmänt eller enskilt intresse som bedöms vara viktigare än de intressen förtalsbestämmelsen värnar. För det tredje, slutligen, vissa fall som inte är att bedöma som intressekollisioner men där det likväl med hänsyn till omständigheterna kan anses försvarligt att uppgiften lämnats. Till denna grupp hör enligt motiven yttranden i vardagligt umgänge; genom att formulera lagtexten på det sätt som skedde kom det enligt departementschefen även klart till uttryck att "lagen accepterar en det dagliga livets yttranderätt beträffande sådant som riktigt återger vad som hänt".[169]

När det gäller intressekollisionerna synes avsikten ha varit att anknyta till tidigare rättspraxis.[170] Den rättspraxis som sålunda åsyftades refererades ingående av straffrättskommitten[171]. Det saknas skäl att upprepa vad som sålunda redan sagts, i synnerhet som de närmare omständigheterna i dessa rättsfall på grund av att samhälls- och rättsutvecklingen numera endast har ett begränsat intresse. Här skall i stället något anknytas till den redogörelse för lagstiftning, rättspraxis och senare rättsutveckling som gjordes i 1972 års betänkande om ärekränkning.[172]

I betänkandet urskiljs till en början verksamhet inom stat och kommun.[173] Hit hör arbetet inom politiska organ som fullmäktige, nämnder, utskott m m. Verksamheten motiverar här generellt en vidsträckt yttrandefrihet på bekostnad bl a av den enskildes integritet och anseende. Det samma gäller i stor utsträckning myndigheters arbete; yttranden som är motiverade av tjänsteåligganden torde vara försvarliga i förtalsbestämmelsens mening. I nämnda verksamheter tillgodoses den enskildes intresse ofta av sekretessregler. En särskild typ av fall

167 Se t ex framställningen i KBrB I s 221 ff, där terminologin i fråga dock inte synes helt klar eller genomförd.
168 Prop 1962:10 C 183.
169 A st.
170 Prop 1962:10 B 144, KBrB I s 222; jfr även LU I 1962:42 s 37.
171 SOU 1953:14 s 204 ff, se även KBrB I s 222 ff. En utförlig redogörelse för rättsutvecklingen härvidlag finns hos Nelson s 257 ff och s 369 ff.
172 SOU 1972:88 s 27 ff och s 77 ff.
173 Se för det följande, a a s 31 ff.

är domstolsförhandlingar; yttrandefriheten är här vidsträckt för parter och andra medverkande.[174] Gemensamt för alla dessa situationer är att det ligger i verksamhetens natur att uppgifter som utsätter andra för missaktning måste förekomma. Så länge uppgifterna då ligger i linje med denna verksamhet och är någorlunda relevanta kan intressekollision åberopas som straffrihetsgrund.

Det sist sagda torde gälla även enskild verksamhet; det normala arbetet i företag och organisationer medför ofta att individer måste synas i sömmarna, t ex vid anställning, befordran, val till förtroendeuppdrag, vid utvärderingar m m.

En annan grupp är polisanmälningar och liknande. Vad gäller angivelser och tillvitelser finns särskilda bestämmelser i BrB 15:6 och 7, varför förtalsbestämmelsen endast undantagsvis aktualiseras i sådana sammanhang. Därest så sker — tillvitelsen avser t ex inte en brottslig gärning, men utgör likväl en kränkande beskyllning — kan intressekollision förekomma. Andra exempel i denna grupp är anmälningar till socialmyndigheter, skolstyrelser och över huvud taget allmänna eller enskilda organ som tar upp och agerar på initiativ utifrån. Det avgörande för försvarlighetsbedömningen i dessa fall är inte alltid enbart uppgiften i sig, utan huruvida den riktats till rätt adressat. Misstänker man t ex en far för att misshandla sina barn torde det kunna vara förtal att sprida dessa misstankar bland faderns grannar, medan intressekollision kan åberopas om man gör en anmälan till socialvårdsnämnd eller liknande om saken. (Dessutom torde kravet på skälig grund för uppgifterna ställas olika i de bägge fallen, jfr nedan).

Det sagda utgör endast exempel på verksamheter eller situationer där intressekollisioner är vanliga. Fler exempel kan nämnas: sjukvård, kreditupplysning, konsumentupplysning. Över huvud taget ligger det i intressekollisionsbegreppets natur att det alltid står öppet för en fri avvägning mellan alla slags intressen, förutsedda eller oförutsedda. På det område som här behandlas, där huvudregeln är att man inte får tala illa om andra även om det man säger är sant, torde de fall där motstående intressen kan åberopas vara så många att huvudregeln lika gärna kunnat vara den omvända. Under sådana omständigheter är det förenat med särskilda svårigheter att göra en exemplifiering heltäckande.

Intressekollisioner kan vara mer eller mindre påtagliga i det enskilda fallet. Vid avgivande av betyg eller vitsord är konflikten mycket konkret. I andra fall kan den vara av mer principiell art, t ex när det gäller de yttrandefrihetsintressen som kan åberopas i politisk verksamhet. I den sistnämnda typen av konflikter är det mer intresset av att typiskt sett få framföra de yttranden saken gäller som utgör det motstående intresset, än en påtaglig nödvändighet i det enskilda fallet. En indelning i konkreta och abstrakta intressekollisioner är illustrativ i detta sammanhang.

Som ett exempel på mer abstrakta intressekollisionsfall kan nämnas det som i 1972 års betänkande kallas "den allmänt erkända kritikrätten".[175] Denna rätt kan enligt betänkandet åberopas inte bara vid kritik mot representanter för de politiska partierna, utan även konstnärer och artistiskt verksamma personer

174 Jfr *NJA 1974 s 181* och *RH 1982:81*.
175 SOU 1972:88 s 35; se även KBrB I s 209.

måste tåla skarp kritik av sin verksamhet. Det är uppenbart att en sådan rätt främst måste ses mot bakgrund av vikten i ett större perspektiv av att man granskar dessa slags verksamheter, medan de intressen som kan åberopas i det särskilda fallet för att nedvärdera t ex den enskilde konstnären torde kunna vara väsentligt svagare.

Redan genom att de abstrakta fallen tillförts intressekollisionsbegreppet kan detta sägas ha förlorat något av sin pregnans som straffrihetsgrund. Man kan t ex jämföra med de betydligt handfastare straffrihetsgrunderna nöd och nödvärn i BrB 24 kap. Direkt urvattnat blir det om man, på det sätt som skedde i det ursprungliga departementsförslaget, inräknar även den yttrandefrihet som är rimlig i vardagslivet. Som ovan framgått undveks detta genom att intressekollisionerna löstes upp i det mer allmänna försvarlighetsundantaget. Gränsen mellan vad som härvid är att hänföra till intressekollision och vad som hör till den "det dagliga livets yttranderätt beträffande sådant som riktigt återger vad som hänt", som departementschefen anförde, är flytande och de lege lata kanske också mindre väsentlig. Det synes dock som det dagliga livets yttranderätt skulle kunna åberopas i stället för intressekonflikt i många fall, inte bara i förtroliga sammanhang, utan även i det vardagliga arbetet inom företag och myndigheter.

Intressekollisioner och övriga straffrihetsgrunder på tryckfrihetens område

Av de ovan behandlade straffrihetsgrunderna har långtifrån alla betydelse för tryckfrihetsrättens del. Skyldighet att yttra sig i tryckt skrift föreligger således sällan — en sådan skyldighet skulle närmast stå i strid med TF. Det kan inte heller komma i fråga att här hävda att det skulle ligga i den egna verksamhetens natur att behandla nedsättande uppgifter på det sätt som ovan angivits. Påtalande av missförhållande genom anmälan till myndighet och liknande bör givetvis inte ske via tryckt skrift om man vill åberopa intressekollision (jfr dock 1. nedan); tvärtom kan det vara så, att just ett dylikt tillvägagångssätt kan göra gärningen straffbar. Däremot har den nämnda kritikrätten som nedan skall framgå betydelse i tryckfrihetssammanhang.

De intressekollisioner som uppstår är delvis av annan art än dem som hittills behandlats. Som utgångspunkt för bedömningen kan följande citat ur motiven anföras:[176]

> "I den offentliga diskussionen, såväl i tal som i skrift, upprätthålles i vårt land en vidsträckt yttrandefrihet. Denna yttrandefrihet är grundvalen för ett demokratiskt samhällsskick. Det måste finnas utrymme för den politiska debatten, liksom också andra samhälleliga, kulturella och vetenskapliga frågor måste få ventileras, även om därigenom enskilda personer skulle i viss mån angripas. Ett annat viktigt område, där yttrandefriheten bör särskilt beaktas, är den yrkesmässiga nyhetsförmedlingen. Det är ett allmänt samhälleligt intresse att nyhetsförmedlingen är fullständig och vederhäftig, och detta

176 Prop 1962:10 B 144.

intresse kan därför ofta få väga över den enskildes anspråk på skydd mot kränkande uttalanden. Jag åsyftar därvid den rutinmässiga strömmen av nyheter om händelser av olika slag, men däremot icke sensations- eller skandaljournalistik som ej står i samband med den egentliga nyhetsförmedlingen."

Vad departementschefen här ger exempel på är intressekonflikten mellan yttrandefrihetens princip och den enskildes anspråk på skydd mot kränkande uttalanden, samt även sådant som torde kunna hänföras till det dagliga livets yttranderätt. Stundom kan kanske även på detta område mer konkreta konflikter anföras. Följande indelning kan göras.

1. Konkreta intressekonflikter

Den typ av intressekonflikt som enligt ovan kan föreligga vid polisanmälningar och liknande kan undantagsvis förekomma till tryckfrihetsrättsliga sammanhang. Det torde nämligen stundom kunna hävdas att ett visst missförhållande inte lämpligen kan påtalas annat än genom att presenteras för en större allmänhet. Det kan bero på att andra vägar saknas eller att de som finns prövats utan resultat. För en enskild människa som råkat illa ut i ett eller annat avseende kan det vara ett alternativ att skriva om saken eller eljest meddela sig med pressen. TF syftar uppenbarligen till att skydda medborgarens möjligheter härvidlag och i massmedia drivs ofta ärenden där man med publiciteten som vapen tillvaratar enskildas berättigade intressen. En förutsättning är givetvis just det sistnämnda, dvs att ett berättigat intresse kan anföras.

2. Kritikrätten

Yttrandefriheten innefattar frihet att kritiskt granska och värdera alla dem som frivilligt träder fram på den offentliga scenen och ber om eller tar emot allmänhetens stöd, förtroende och bifall, stundom med ekonomiskt utbyte. Hit hör det politiska livets aktörer och en mängd offentliga befattningshavare samt vetenskapsmän, artister, konstnärer och religiösa trosförkunnare. Även privata företagare omfattas, inte minst de som genom reklamen söker vinna gillande för sig och sina produkter hos konsumenter.

Kritikrätten måste emellertid begränsas till sådant som är relevant med hänsyn till den framträdandes gärning. Det är inte så att personen blir fågelfri, utan det är den offentliga insats han gör som skall underkastas kritik. Härigenom kan man säga att det är vederbörande själv som förfogar över vad som får omtalas; bjuder man ut sig själv, sitt privatliv osv finns det inte så mycket kvar som är fredat. Den som däremot endast ställer ut sina tavlor på galleri kan kräva att det bara är dessa som skall granskas offentligt.

3. Det dagliga livets yttranderätt

I departementschefens uttalande nämns den yrkesmässiga nyhetsförmedlingen. Man skulle möjligen kunna vidga detta något och här tala om en informationens frihet. Det torde var förfelat att hänföra detta till intressekollisionerna. Det är snarare fråga om det dagliga livets yttranderätt beträffande sådant som riktigt

återger vad som hänt. Kravet på att det skall vara fråga om korrekta uppgifter följer ju också direkt av förtalsbestämmelsen.

På tryckfrihetens område är det främst den periodiska pressen som kan åberopa denna rätt; den normala nyhetsförmedlingen kan som departemenschefen angav inte påverkas av förtalsbestämmelsen så länge den information som lämnas är korrekt och vederhäftig. Den gräns som i uttalandet dras mellan "egentlig" nyhetsförmedling och sensations- och skandaljournalistik får dock anses oklar; för närvarande finns här ingen juridisk standard, och det är kanske inte heller förenligt med tryckfrihetsrättsliga principer att uppställa en sådan.

Diskussionen förs ofta kring begrepp som nyhetsvärde och informationsintresse. Mycket ofta anges som försvar för en publicering att den är av "allmänt intresse". Begreppet är något försåtligt. Använt i samband med intressekollisioner betyder det närmast samhälleligt intresse. I pressetiska sammanhang får det dock gärna betydelsen "allmänt utbrett intresse". Det föreligger emellertid en avsevärd skillnad mellan att viss information tilldrar sig ett allmänt (allmänhetens) intresse att det föreligger ett allmänintresse (samhällsintresse) för dess publicerande. När begreppet används på det förra sättet tillåter det pressen själv att alstra och vidga ramarna för det allmänna intresse som ligger till grund för publiciteten. Ett exempel på detta är när någon som av en eller annan anledning hamnat i den massmediala hetluften sedan upphöjs till en s k offentlig person vars privatliv plötsligt förmenas tilldra sig "allmänt intresse.'[177]

Det vore rimligt att anta att det dagliga livets yttranderätt för pressens del innefattar den nyhets- och informationsförmedling som är av allmänt intresse i begreppets vedertagna mening, medan allmänhetens eviga eller nyväckta nyfikenhet inte ensam kan tillåtas ursäkta publicering av uppgifter som är kränkande för enskilda. Någon särskilt exakt gräns vare härmed knappast uppdragen; i enlighet med den tradition som svensk pressrätt byggt upp måste hithörande frågor bedömas som i första hand etiska och det torde vara en fördel om de kan undandras från juridisk reglering. Det vore t ex svårt att i lag tillfredsställande reglera rätten att publicera namn och bild på personer som är misstänkta för brott. Man torde få nöja sig med en bortre gräns enligt vilken det dagliga livets yttranderätt inte kan ursäkta förtal vid publicering som saknar varje allmänt intresse.

När man talar om det dagliga livets yttranderätt bör även sättet för en uppgifts lämnande kunna vägas in i bedömningen. Det stämmer väl överens med de motivuttalanden där synen på förtalsbrottet som ett angrepp på annans ställning i gruppgemenskapen kommer till uttryck (se ovan). När denna rätt åberopas bör således ställas krav på att den utnyttjats på ett rimligt sätt med visst beaktande av de enskilda intressen som faktiskt kränks.

4. Vetenskapliga sammanhang

Som en särskild grupp framstår de fall där vetenskapliga intressen kan åberopas. Visserligen finns här redan ett utrymme enligt kritikrätten och det dagliga livets yttrandeträtt, men det torde finnas fall som inte ryms härinunder, t ex mer

177 Jfr angående begreppet offentlig person m m Lögdberg, Personlighetsrätt, s 36 ff.

personinriktad historisk forskning. Här torde intressekollisionen kunna åberopas; vetenskapliga intressen bör härvid, i enlighet med departementschefens yttrande ovan, väga tungt.

5. Konstnärliga och litterära sammanhang

En femte grupp av fall är sådana där konstnärliga — i detta sammanhang främst skönlitterära — hänsyn kan åberopas. Till viss del torde man här kunna stödja sig på det dagliga livets yttranderätt, nämligen när man rör sig bland allmänt informationsgods som historiska fakta, kända och allmänt omtalade episoder m m. Föreligger ett direkt historiskt intresse kan givetvis detta anföras. Det kan dock ifrågasättas om det inte dessutom finns en konstnärlig frihet, innefattande en rätt att återge och skapa en mer subjektiv bild av människor.[178] Möjligen kan en sådan rätt åberopas i enskilda fall, t ex med stöd i TF 1:4. Det generella utrymmet synes dock enligt svensk rätt begränsat. I ett rättsfall från 1970 yttrade sig hovrätten i denna fråga och anförde:[179]

> "En skönlitterär författare skall självfallet ha frihet att skildra livet i alla dess aspekter, att visa människors goda och dåliga sidor, att ge uttryck för egna reaktioner och tankar, att måla i svart och vitt. För att författarens yttrandefrihet vid skildring av verkliga personer skall kunna ges företräde framför den enskilde individens krav på att icke utsättas för andras missaktning fordras i första hand att författaren har starka skäl att skriva så verklighetstroget att identitet uppkommer mellan verkets person och verkligheten. Sådana skäl torde sällan föreligga. Författaren måste antagas ha förmåga att införa sådana fiktiva element att identifikationen upphäves utan att fördenskull syftet med verket eller dess konstnärliga kvalitet äventyras."

Som jag framhållit i annat sammanhang torde det anförda kunna tolkas som att hovrätten ansett att en konstnär då han lånar ur verkligheten är skyldig att "förfrämliga" de gestalter han använder om förebilden eljest kan kränkas av framställningen.[180] Något direkt konstnärligt privilegium kan man knappast heller i övrigt tala om i svensk rätt, det skulle i så fall snarare ligga i frånvaron av begränsande regler — den svenska upphovsrätten är exempelvis liberal i detta hänseende — än i uttryckliga garantier.

Krav på att uppgiften skall vara sann eller att uppgiftslämnaren kan visa att han haft skälig grund för den

Om det enligt det ovan sagda kan visas att det med hänsyn till omständigheterna varit försvarligt att lämna en nedsättande uppgift, krävs det för straffrihet vidare att uppgiften visas vara sann eller att uppgiftslämnaren haft skälig grund för den. Bevisbördan ligger på den tilltalade.[181] Kravet på att uppgiften skall vara sann är

178 Jfr Axberger i Festskrift till Hans Thornstedt s 55 ff.
179 *SvJT 1970 rf s 2.*
180 A a s 71.
181 Prop 1962:10 B 145.

tekniskt sett okomplicerat. Fastställande av vad som skall anses utgöra skälig grund är något svårare. Utgångspunkten är att den tilltalade skall redovisa de skäl på vilka han stödde sig när han lämnade uppgiften. Under förarbetena anfördes härom bl a följande:[182]

> "Straffrihetsregeln innebär att man tager hänsyn till den situation vari en viss person befinner sig vid ett visst tillfälle, då uppgiften lämnas, och straffriheten medgives i betraktande av att denna situation gör lämnandet av uppgiften berättigat eller åtminstone ursäktligt."

Det skall göras en objektiv bedömning utifrån vad som var känt för gärningsmannen. Det framgår vidare att denna inte skall avse grunden för själva uppgiftens riktighet, utan grunden för uppgiftslämnandet i dess helhet. Bedömningen synes härvid kunna komma att tangera de omständigheter som beaktas redan i försvarlighetsfrågan.[183] Prövningen kan således avse huruvida det i den föreliggande situationen på de föreliggande grunderna var försvarligt att lämna uppgiften.

Det faktastöd som krävs kan variera beroende på vad uppgiften gäller. I motiven anfördes att man fick ställa högre krav på en uppgifts tillförlitlighet då den gäller allvarliga ting.[184] Ett liknande relativt bedömingsperspektiv torde få anläggas beträffande den andra sidan i intressekonflikten. Är man således som vittne skyldig att yttra sig synes kravet på skälig grund lägre ställt, medan den som agerar oombedd måste kunna visa bättre skäl; även uppgiftslämnandets angelägenhet spelar naturligtvis in.[185] Jämför även exemplet med barnmisshandel ovan.

Rekvisitet ger vidare utrymme för en viss aktsamhetsbedömning; i kravet på skälig grund torde således kunna läsas in en viss undersökningsplikt angående riktigheten av de uppgifter man lämnar ut. I kommittéförslaget talades om ansvar för den som underlåtit att vidta skäliga mått och steg för att förvissa sig om uppgiftens sanning, se även nedan.[186] Av särskild vikt torde detta vara vid journalistisk verksamhet.

Det sist sagda för in på den subjektiva bedömningen.[187] Såväl när det gäller försvarlighetsprövningen som frågan huruvida skälig grund för uppgiften förelegat skall bedömningen göras objektivt; gärningsmannens egen värdering i det hänseendet är utan betydelse. Däremot skall bedömningen göras ur gärningsmannens synvinkel, dvs utifrån den situation vari han befann sig och de omständigheter som var bekanta för honom; eventuella villfarelser, stressmoment osv skall således räknas honom till godo.

Om det efter det att uppgiften lämnats kommer fram omständigheter som visar att det finns skälig grund att tro att den är sann skall detta enligt motiven inte kunna åberopas av den tilltalade.[188] Annorlunda måste det emellertid

182 LU I 1962:42 s 39; jfr även SOU 1953:14 s 195.
183 Jfr prop 1962:10 B 145.
184 A st.
185 Jfr KBrB I s 232 f, med hänvisning till lagrådet i prop 1962:10 B 426.
186 Jfr SOU 1953:14 s 197 och 201.
187 Jfr KBrB I s 235.
188 LU I 1962:42 s 39.

förhålla sig om det kan visas att uppgiften är sann. Det objektiva rekvisitet enligt straffrihetsregeln är då uppfyllt och gärningsmannen skall gå fri — under förutsättning givetvis att försvarlighetsbedömningen utfallit till hans fördel — även om han själv vid tillfället för uppgiftens lämnande inte ens hade skälig grund för den. Situationen är jämförbar med att någon handlar i nödvärn utan att veta om det. Denna distinktion återspeglas klart i lagtexten, som anger att uppgiften antingen skall visas vara sann eller att gärningsmannen skall visa att han hade — dvs vid dess lämnande — skälig grund för den.

Sanning och skälig grund på tryckfrihetens område

Sanningskravets tillämpning ställer sig inte annorlunda i tryckfrihetsrätten än i andra sammanhang. Tolkningen av kravet på skälig grund påverkas däremot av de särskilda omständigheter som här föreligger. Frågan om den periodiska pressens ansvar härvidlag tilldrog sig också ett visst intresse under förarbetena. Straffrättskommittén — vars förslag ju dock inte var identiskt med det som sedermera antogs — anförde härom att[189]

> "den ansvarige utgivaren skall fällas till ansvar för förtal om tidningen saknade tillräcklig grund att hålla uppgiften för sann eller från tidningens sida icke vidtagits skäliga mått och steg för att kontrollera uppgiftens sanning. Vilka mått och steg som skola vidtagas för att kontrollera sanningen i en ärekränkande uppgift innan den framställes i en tidningsartikel är givetvis beroende på omständigheterna i det särskilda fallet, främst huruvida uppgiften innefattar en beskyllning av allvarlig beskaffenhet. Hänsyn får här tagas till god publicistisk standard. Anonymitetsskyddet för författaren begränsar möjligheterna att i rättegången få klarhet om grunden för beskyllningen. Det bör emellertid åligga ansvarige utgivaren att, så länge det är förenligt med anonymitetsskyddet, vid domstolen lämna upplysningar om sina källor och redogöra för hur man gått till väga för att kontrollera uppgiften."

På annat ställe tillades:[190]

> "Vid bedömande huruvida från tidningens sida skäliga mått och steg vidtagits för att kontrollera en uppgift bör beaktas såväl de särskilda betingelser under vilka pressen arbetar med hänsyn särskilt till kraven på snabb nyhetsförmedling som det särskilda ansvar som i förevarande hänseende åvilar tidningsmännen såsom yrkesmän på grund av den stora spridning deras uppgifter erhålla."

Även om kommitténs uttalanden alltså avser en annan lagtext än den slutligen antagna synes de väl förenliga med de överväganden som senare gjordes beträffande kravet på skälig grund.[191]

189 SOU 1953:14 s 197 f.
190 A a s 203.
191 Jfr KBrB I s 234 f.

Under den fortsatta behandlingen kom man särskilt att ifrågasätta vilka krav som kunde ställas på den ansvarige utgivaren.[192] Första lagutskottet underströk att den fråga som skall besvaras är huruvida den ansvarige utgivaren vid utgivningen haft skälig grund för uppgiften, inte de grunder han i efterhand kan anföra till stöd för dess sanning.[193] Bevisningen skulle normalt inriktas på de upplysningar utgivaren förfogat över samt de kontrollåtgärder som utförts. Utskottet medgav samtidigt att anonymitetsskyddet kunde lägga hinder i vägen. Man uppmärksammade vidare att pressens arbetsförhållanden stundom inte tillåter ett verkligt ställningstagande från den ansvariges sida. Längre än till att uppmärksamma problemen gick utskottet emellertid inte; man nöjde sig med att framhålla att rättstillämpningen måste ägna dem särskilt beaktande.

I sistnämnda hänseende anslöt sig utskottet till departementschefen, som en smula uppgivet avslutade sin motivering till förtalsbrottet på följande sätt: "Beträffande ärekränkning genom tryckt skrift kräves särskilda överväganden med beaktande bl.a. av det speciella ansvarighetssystem som upprätthålles enligt vår tryckfrihetsförordning. Dessa frågor torde få upptagas i annat sammanhang" (prop 1962:10 B 147).

Det kan tilläggas att så ännu ej skett. (Jfr prop 1964:133 s 14, där man endast återgav det nyss relaterade utskottsutlåtandet och instämde däri.)

I *SvJT 1977 rf s 33* har refererats ett tryckfrihetsmål angående kravet på skälig grund. Saken gällde en fackföreningstidskrift som lämnat kränkande uppgifter om en arbetsgivare. Hovrätten (två ledamöter) fann att det varit försvarligt att lämna uppgifterna i fråga. Man fann vidare att "vissa detaljer" var oriktiga samt att framställningen delvis gav en till arbetsgivarens nackdel "skev bild" av vad som förevarit. Dessutom förekom "vissa överdrifter". Till sin "väsentliga innebörd" var framställningen dock sann; beträffande de mindre väsentliga — eventuella — felaktigheterna fick utgivaren enligt den segrande meningen anses ha haft skälig grund, varför utgivaren friades. Man synes ha ansett att det är helheten och det väsentliga budskapets sanningshalt som är det primära, medan smärre oriktigheter kan tolereras. Vid anförandet av att det för de senare fick anses föreligga skälig grund, torde man ha avsett att det mot bakgrund av omständigheterna förelåg skälig grund för att lämna vissa, möjligen felaktiga, detaljuppgifter, inklusive smärre överdrifter och en vinklad bild av skeendet. — Två ledamöter gjorde en annan bedömning av vad som var väsentligt och hänvisade vidare till att utgivaren åsidosatt sin undersökningsplikt, bl a hade han inte gjort tillräckliga ansträngningar att inhämta arbetgivarens syn på de aktuella händelserna före publiceringen. Man anförde även att det kan ställas högre krav härvidlag på en tidskrift av det slag det var fråga om, än på en dagstidning som utformas under brådska.

En särskild fråga är om det någon gång kan vara straffritt att publicera en uppgift som är osann eller ogrundad. Som ovan anmärkts torde kravet på skälig grund inte enbart avse de fakta som kan anföras till stöd för uppgiftens riktighet utan bedömningen skall göras även med beaktande av de förhållanden under vilka uppgiftslämnandet ägt rum. Kan man då sträcka detta så långt som till att

192 Jfr motionen I:535 vid 1962 år riksdag och utskottets utlåtande häröver, LU I 1962:42.
193 LU I 1962:42 s 39.

det i vissa fall kan finnas skälig grund för att lämna en uppgift trots att det saknas stöd för dess riktighet? Det kan man knappast, eftersom det skulle innebära att skillnaden mellan försvarlighetsbedömningen och kravet på skälig grund löstes upp. Lagen skulle därmed aldrig medge att någon om annan lämnar en nedsättande uppgift om denna är osann eller ogrundad. Att denna princip möjligen är alltför sträng kom att uppmärksammas i samband med det s k Hammarskjöldmålet.

NJA 1966 s 565. Dag Hammarskjöld omkom i en flygolycka 1961. I en större svensk dagstidning infördes sommaren 1965 en artikel med rubriken "Hammarskjöld tog sitt liv enligt intervju i Spiegel". I artikeln refererades uppgifter ur den tyska tidskriften Der Spiegel enligt vilka flygolyckan skulle ha varit ett av Dag Hammarskjöld iscensatt självmord. Häri låg en antydan om att han även skulle ha bragt sina medresenärer om livet, dvs en anklagelse om brottslig gärning. Bl a på grund av detta förde Hammarskjölds bror talan om förtal av avliden.

HD (två justitieråd) anförde att uttalandet innefattade ett utpekande av Dag Hammarskjöld som brottslig. En invändning om att den svenska artikeln endast utgjorde ett korrekt återgivande av vad som faktiskt stått att läsa i Der Spiegel (och därmed var sann i denna mening) hade tidigare avfärdats av hovrätten. HD anförde härom endast att det faktum att syftet med artikeln varit att återge de ifrågavarande uppgifterna och inte att utsätta Dag Hammarskjöld för missaktning inte i och för sig kunde frita från ansvar för förtal. I målet var ostridigt att uppgifterna om flygolyckan var osanna eller ogrundade. Straffrihet skulle därmed i princip inte kunna komma i fråga. Enligt HD fick det emellertid anses framgå av motiven att straffrihet kan medges även i vissa fall få BrB 5:1 2 st inte direkt är tillämpligt, t ex med hänsyn till yttrandefriheten och den yrkesmässiga nyhetsförmedlingen. Såvitt gäller osanna eller ogrundade uppgifter fick utrymmet härför anses snävt. I den typ av fall som målet gällde fordrades för straffrihet enligt HD i regel att "uttalandet går ut på att gendriva ett rykte eller att uppgiftslämnaren eljest ger uttalandet sådan form, att det huvudsakligen motverkar eller i vart fall ej ökar ryktets skadliga verkan". Att det i den ifrågavarande artikeln uttrycktes vissa reservationer vore härvid inte tillräckligt. Sedan man även konstaterat att artikeln var sårande för de efterlevande bifölls talan.

Två justitieråd var skiljaktiga beträffande motiveringen. De framhöll bägge att referat eller återgivanden av den typ saken gällde kunde ske på sådant sätt att det ej vore ägnat att utsätta den berörde för andras missaktning. Den ene ansåg att så kunde vara fallet om det klart framgick att syftet varit att kritisera, bemöta eller dementera uppgifterna. Den andre hänvisade allmänt till återgivande på sådant sätt att det icke vore ägnat att utsätta den omtalade för andras missaktning. — Enligt denna uppfattning skulle problemet således kunna lösas inom ramen för BrB 5:1 1 st. Som framgått ovan avvisades detta synsätt närmast av den segrande meningen. Samtliga synes dock ha varit eniga om vilka slags fall som borde lämnas straffria.

Målet väckte frågan om förtalsbestämmelserna i förevarande hänseende möjligen begränsade utrymmet för normal nyhetsförmedling på ett icke önskvärt sätt. Saken utreddes i det ovan nämnda betänktandet Ärekränkning (SOU 1972:88). Kommittén kom till slutsatsen att den nuvarande lagtexten är alltför sträng. Den skulle enligt kommitténs mening t ex inte ge stöd för att ställa kravet på skälig grund lågt i situationer då uppgiftslämnadet framstår som mycket angeläget; som exempel gavs vittnesmål och anmälan om brottslighet.[194] Kommittén förordade att yttrandets syfte skulle tillmätas avgörande betydelse; vid återgivande av uppgifter på det sätt som skett i det refererade målet måste man således se till

194 SOU 1972:88 s 79.

publiceringens ändamål. Man framhöll även, att då det från allmän synpunkt är motiverat att vissa missförhållanden påtalas, bör man kunna överse med att det samtidigt lämnas vissa detaljuppgifter som senare visar sig vara oriktiga, men som uppgiftslämnaren inte haft möjlighet att närmare kontrollera.[195] För att täcka in de fall där man ansåg den nuvarande lagtexten alltför sträng föreslogs ett tredje stycke i BrB 5:1, enligt vilket straffrihet förutom i de fall som anges i 2 st även skulle kunna medges om det med hänsyn till det sätt på vilket uppgiften framfördes samt övriga omständigheter kunde anses påkallat av ett allmänt intresse att uppgiften lämnats.

Kommittén ansåg sitt förslag åtminstone delvis utgöra ett lagfästande av den rättsutveckling som redan skett.[196] Frågan är dock om man inte till och med slog in öppna dörrar. Möjligheten att vid bedömande av vad som skall anses utgöra skälig grund låta kraven variera beroende på omständigheterna i det särskilda fallet föreligger således redan enligt gällande lydelse. Tanken att helheten skall gå före enskildheter på det sättet att om en framställning i allt väsentligt är sann skall man kunna överse med oriktigheter i detaljer har framskymtat i senare rättspraxis.[197] Kommitténs önskan att framhålla syftet med uppgiftslämnandet är däremot inte förenligt med de svenska ärekränkningsbestämmelsernas uppbyggnad, vilket också framgår av rekvisiten i BrB 5:1 och den rättspraxis som enligt motiven låg till grund för konstruktionen. Denna uppfattning bekräftas av HD:s dom i Hammarskjöldmålet, där det bl a var avvisandet av ett sådant synsätt som karakteriserade den segrande meningen.

Betänkandet ledde inte till lagstiftning. Materiellt torde rättsläget dock vara nära överensstämmande med det av kommittén åstundade. Den ytterligare straffrihet som kan komma i fråga, förutom vad som direkt framgår av lagtexten, får emellertid grundas på den tolkning HD anförde i Hammarskjöldmålet, dvs att det inom vissa mycket snäva ramar finns möjlighet att medge straffrihet även för osanna eller ogrundade uppgifter om starka skäl kan åberopas. Beaktande av syftet med en framställning kan vidare ske om man håller sig till det i texten framträdande syftet, dvs ett objektivt kriterium; jfr även TF 1:4.

Något om underrättspraxis

Den svenska tryckfrihetsrätten alstrar få prejudikat. Skälet härtill är framför allt den processuella ordning som tillämpas. Mål där talan ogillas i första instans på grund av friande juryuttalande kan i praktiken inte föras vidare. Eftersom juryn friar i betydligt fler mål än den fäller når de flesta mål inte längre. Av det fåtal som går vidare har endast ett egentligt förtalsmål — det ovan omtalade Hammarskjöldsmålet — nått HD. Det finns dessutom en handfull hovrättsfall, varav två — bägge har nämnts ovan — har refererats. I ett sådant läge tilldrar sig givetvis icke refererad praxis ett visst intresse eller i vart fall nyfikenhet.

195 A a s 80.
196 A a s 81.
197 Jfr det ovan anförda hovrättsfallet.

Hovrättsfall kan naturligtvis ha ett visst värde. Tingsrättsdomar har däremot, av skäl som inte torde behöva anföras, mycket begränsat intresse ur rättsdogmatisk synpunkt. Det sistnämnda gäller i än högre grad de tingsrättsdomar i tryckfrihetsmål som grundar sig på ett friande juryutlåtande; här saknas nämligen helt motivering till domen — den goda regeln att all dom skall befästas med uppenbara skäl och bevis gäller som bekant inte på detta område.

De kan också hävdas, och hävdas ofta, att en av avsikterna med detta system är att förhindra prejudikatsbildning, eftersom en sådan vore av ondo för tryckfrihetens del.[198] Om denna uppfattning är riktig, innebär den att praxis här inte är tänkt att ingå som rättskälla. Det kan under alla förhållanden sägas att lagen här tonar ned prejudikatsintresset genom det processuella systemet och att man då inte gärna bör ägna sig åt att vaska fram förmenta prejudikat ur underrättspraxis i stället.

Nu är ju emellertid inte praxis av intresse enbart ur rättsdogmatisk synpunkt; för den som verkar eller eljest hamnar i systemet är det av intresse hur det faktiskt fungerar alldeles oavsett det rättsdogmatiska prejudikatsvärdet. Ur denna synvinkel har den inventering av svensk tryckfrihetspraxis under perioden 1970–1981 som Thorsten Cars och Peter Danowsky gjort ett värde.[199]

Cars och Danowskys inventering omfattar ca etthundra fall. Av dessa har juryn friat i ca 65 %. Över 90 % av målen gällde förtal. Författarna har gett sig på den vanskliga uppgiften att referera även de fall där juryn friat och domsmotivering således saknas. Det är emellertid mycket svårt att bilda sig någon uppfattning om dessa mål; mest tjänar de som exempelsamling över vad slags mål som förekommer och vilka omständigheter som därvid anförs.

I materialet återfinns en handfull hovrättsfall av principiellt intresse.

I ett fall från 1971[200] ansågs en felaktig kreditupplysningsuppgift, innefattande att käranden skulle vid tillfället vara föremål för en lagsökningsansökan, inte kunna utgöra förtal. Käranden arbetade inom detaljhandeln och anförde att han haft obehag av uppgiften. Det kunde emellertid enligt domstolarna inte anses vara i sådan grad nedsättande för en person att det omnämns att någon anser sig ha en fordran på vederbörande att det vore ägnat att utsätta personen i fråga för andras missaktning.[201] En poäng i sammanhanget är att juryn funnit uppgiften brottslig som grovt förtal, något som även föranledde hovrätten att enligt 10 § TL kvitta rättegångskostnaderna.

Beträffande tingsrättspraxis kan anföras ett fall där Stockholms rådhusrätt fann att det inte var förtal att tillskriva en person uttalandet "Städa upp här hemma... skit i u-länderna". Med "hänsyn till de skilda uppfattningar som kan råda beträffande frågan hur uttrycken sammanställda med varandra skall tolkas och beträffande frågan vilken prioritet som skall ges hjälp till underutvecklade länder", fann rådhusrätten att uttryckssättet inte var ägnat att utsätta dess utpekade upphovsman för andras missaktning.[202]

Av intresse är också ett mål från 1972 där Stockholms tingsrätt inte ansåg att en

198 Se t ex SOU 1983:70 s 78.
199 Cars/Danowsky, Pressen inför rätta, 1982. Tidigare inventeringar har redovisats statistiskt av Holmberg i SvJT 1963 s 662 och av massmedieutredningen, SOU 1975:49 s 134 f.
200 A a s 124.
201 Jfr *NJA 1962 s 31.*
202 A a s 100.

förfalskad intervju i sig kunde utgöra förtal. Käranden hade hävdat att det faktum att artikeln innefattade uppgiften att hon skulle ha varit beredd att lämna ut sitt och sin förre makes privatliv till veckopressen var ägnat att utsätta henne för andras missaktning. Tingsrätten fann att så inte kunde vara fallet så länge inga av de uttalanden som i artikeln tillskrevs henne i sig var av denna art. — Tingsrättens resonemang förefaller tvivelaktigt. Käranden var själv ingen "kändis", men hon hade varit gift med boxaren Ingemar Johansson. Hon hade flera gånger uppsökts av tidningen för en intervju men avböjt. Det synes på grundval av de uppgifter som ges i referatet sannolikt att det varit ägnat att utsätta henne för andras missaktning när tidningen likväl genom artikeln påstod att hon skulle ha varit beredd att blottställa sina och sin förre makes privata förhållanden. (Se Cars och Danowsky s 105.)

I några fall har försvarlighetsfrågan kommit under hovrätts bedömande. I ett av dessa ansågs det försvarligt att i en bok lämna uppgifter om att vetenskapsmannen Hugo Theorell åtalats i samband med de rättsaffärer som följde efter Axel Wenner-Grens död.[203] Att lämna sanna uppgifter — i form av bilder — om en mans besök och offentliga förehavanden på en s k sexklubb ansågs i ett fall från 1972 inte försvarligt.[204] Kritikrätten har åberopats i ett fall av konstkritik, varvid även TF 1:4 anfördes till ursäkt för det onödigt nedsättande uttryck kritiken fått vid publiceringen.[205]

Frågan om skälig grund har ett flertal gånger prövats. I ett fall från 1979 anförde hovrätten, snarast obiter dictum, att uttalanden i en annan tidning inte utgjorde skälig grund.[206] I det ovan nämnda målet med Hugo Theorell som kärande hade svarandena i sin bok uppgivit att Theorell åtalats för osant intygande. Så hade dock aldrig skett; han hade endast delgivits misstanke härom, varefter saken lagts ned, till synes på grund av att åtalspreskription inträtt. (Han synes emellertid senare ha åtalats för annat brott. I såväl Cars och Danowskys referat som i hovrättens dom talas om "grov vårdslöshet mot huvudman"; något sådant brott har brottsbalken dock aldrig känt.) Författarna ansågs inte ha haft skälig grund för sitt misstag.

Underlåtenhet att kontrollera uppgifter har medfört att skälig grund inte ansetts föreligga.[207]

I ett mål mellan Leif Stenberg, den s k Mr X, och Expressen gjorde Svea hovrätt ett uttalande angående vad som kan anses utgöra skälig grund vid beskyllning om brott:[208]

> "Det är visserligen inte visat i målet att Stenberg begått sådana brott som tidningen velat göra gällande. Emellertid framgår det av utredningen i hovrätten, särskilt vittnesförhören — — —, att från Expressens sida ägnats åtskillig tid och möda åt att så fullständigt som möjligt klarlägga Stenbergs affärstransaktioner och mellanhavanden med myndigheterna, och de åtgärder som vidtagits mot Stenberg under förundersökningen har kunnat ge tidningen visst stöd för att hans handlande vid en juridisk bedömning framstått som brottsligt."

203 Göta hr avd 1, DB 403/1976; a a s 108.
204 A a s 171. — Se vidare a a s 59, 64, 75 och 216.
205 A a s 160.
206 A a s 59.
207 A a s 152; jfr även s 51.
208 A a s 192.

Med hänsyn härtill "och till vad som i övrigt var känt om Stenbergs förhållanden vid tiden för artikelns publicering", ansåg hovrätten att Expressen haft skälig grund för sitt utpekande av Stenberg som brottslig. Det synes som hovrätten beaktat att tidningen försökt utreda saken grundligt samt att detta inte var någon lätt uppgift. Man har även accepterat att tidningen dragit — möjligen felaktiga — slutsatser på grundval av de tvångsåtgärder som hade vidtagits mot Stenberg. Fallet kan jämföras med det ovan nämnda målet där Hugo Theorell var kärande; skälig grund ansågs då inte föreligga för en felaktig slutsats på grundval av ett komplicerat juridiskt material.

Jfr även Cars/Danowsky s 140; ett fall där tingsrätten fann att åklagares talan utgjorde skälig grund för att den utpekade begått de brott talan gällde, trots att det vid en senare rättegång klarlagts att den utpekade var oskyldig.

I ett mål angående förtal i radioprogram gjorde Göteborgs tingsrätt en bedömning av huruvida det fanns skälig grund för den (nid)bild som i en s k satir tecknats av en kommunaltjänsteman (a a s 68). I målet mellan advokaten Sjöström och Fib-aktuellt bedömde Stockholms tingsrätt frågan om skälig grund och särskilt de beviskrav som kan ställas härvidlag (a a s 77).

Ett av de principiellt mer intressanta fallen gällde ett ledarstick i Nya Wermlands-Tidningen angående den kriminellt belastade journalisten Tony Rosendahls inval i Publicistklubben.[209] I ledarsticket kritiserades invalet av Rosendahl, "en av Sveriges mest ökända brottslingar" som varit "tillräckligt smart för att slå journalistiskt mynt av sin brottsliga verksamhet". I ledarsticket framhölls avslutningsvis att frågan om Rosendahls inval inte var en personfråga utan en principfråga. Tidningens ansvarige utgivare fälldes till ansvar för förtal i både tingsrätten och hovrätten. Det ansågs i och för sig försvarligt att ifrågasätta Rosendahls inval mot bakgrund av dennes förflutna, men framställningen var enligt hovrättens mening ofullständig på det sättet att den saknade uppgifter om den förändring som Rosendahls personliga förhållanden genomgått. Vid tiden för ledarens publicering hade Rosendahl nämligen såvitt framgick av utredningen i målet börjat leva ett mer normalt liv och fått visst erkännande som journalist och författare. Hovrätten slöt:

> "Genom ledarens avsaknad av upplysning om att den åsyftade brottsligheten tillhörde Rosendahls förflutna har Rosendahl i ledaren oriktigt utpekats som en person som alltjämt lever ett brottsligt liv. — — — Det måste — — — anses ha ålegat ledarskribenten — när han nu ansåg sig böra beröra Rosendahls brottslighet — att använda ordalag som otvetydigt gjorde klart att Rosendahls brottslighet tillhörde hans förflutna."

Argumenteringen synes innebära att framställningen genom sin ofullständighet bedömts som osann i förtalsbestämmelsens mening.

Intressekollisionen i målet är närmast klassisk. Det faktum att domstolarna fann att det i och för sig varit försvarligt att ta upp ämnet gjorde dock sanningsfrågan till det avgörande. Man ansåg i hovrätten således att framställningen på det sätt som framgår av motiveringen var osann. Ordföranden i tingsrätten var i denna fråga av annan mening; han hade anfört:

209 Hovrätten för Västra Sverige avd 3, DB 118/1976; a a s 94.

”Från (utgivarens) sida vid huvudförhandlingen lämnade uppgifter angående Rosendahls brottsliga belastning har av Rosendahl vitsordats. Det kan icke råda någon tvivel om att Rosendahl dels genom arten och mångfalden av hans brott, dels ock genom den omskrivna rymningen från Kumlaanstalten blev en för allmänheten bekant person, vars rykte icke kunde räknas till de goda. Annat har knappast heller gjorts gällande från hans sida. Vid tiden för ledarens tillkomst har det åtminstone funnits skälig grund för att beteckna Rosendahl såsom illa beryktad eller ökänd.

Med hänsyn till att det var försvarligt att i Nya Wermlands-Tidningen vid bekantgörande och kritik av Rosendahls inval i PK lämna uppgifter om hans brottsliga belastning och rykte, och då uppgifterna härom i den ifrågavarande ledaren var sanna eller med skäl kunde hållas för riktiga, skall de för Rosendahls anseende menliga uppgifterna om hans brottslighet och rykte — oavsett att i ledaren valts en för ändamålet onödigt tillspetsad och aggressiv form — icke bedömas såsom förtal.”

Det kan tilläggas att Pressens opinionsnämnd enligt vad som framgår hos Cars och Danowsky friade publiceringen.

Avslutningsvis kan beträffande jurypraxis anmärkas att den som inte har så mycket ära att försvara synes ha svårt att göra sig gällande i förtalsmål inför jury. Stundom tycks detta också kunna bero på att man har överseende med mindre felaktigheter och osanningar när andra grövre beskyllningar som är sanna samtidigt framställts (Jfr a a s 35, 50, 147, 168, 187, 191 f och 211). Detta är i och för sig inte ägnat att förvåna, men det framstår samtidigt som tämligen godtyckligt.

Framställningen hos Cars och Danowsky innehåller vidare ett antal mål där man synes kunna konstatera att juryn dömt fel eller åtminstone på ett sådant sätt att saken varit värd ytterligare prövning. Detta gällde t ex ett fall där en namngiven skådespelare i tidningen Lektyr felaktigt utpekades som agerande på i tidningen intagna bilder ur en pornografisk film. Uppgiften var osann och skälig grund förelåg på intet sätt; likväl friades publiceringen (a a s 114 f). Samma sak gällde beträffande en man som i lönndom fotograferats på allmän plats, varefter bilderna publicerades i en kvällstidning med en påhittad, för mannen kränkande, bildtext (a a s 169). För ytterligare exempel hänvisas till framställningen (s 77, 92, 139 och 147). Exempel på tvivelaktiga fällande juryutslag erbjuder det ovan nämnda kreditupplysningsfallet, där rätten friade medan juryn ansåg grovt förtal föreligga. (Jfr även det på s 160 ff refererade fallet.)

Förtal av avliden

Före BrB saknade svensk rätt bestämmelser om förtal av avliden. Som skäl för införandet anförde straffrättskommittén bl a att människor i allmänhet har en önskan om att åtnjuta ett gott namn och rykte även efter döden. ”Ur samhällets synpunkt är det ett intresse att den inverkan som en sådan önskan kan ha på en människas handlande icke försvagas av att hon genast efter döden ostraffat kan göras till föremål för ärekränkande beskyllningar”, anförde kommittén.[210] Ett annat skäl var hänsynen till efterlevande. Det vore vidare ”ett renlighetsintres-

210 SOU 1953:14 s 223.

se" att det inte gavs full frihet för utslungande av beskyllningar mot den som inte längre kan försvara sig själv. Bestraffning av förtal mot död man kunde också uppfattas som ett uttryck för aktningen för människovärdet. Enligt departementschefen förelåg inte något särskilt starkt behov av en dylik bestämmelse.[211] Han ansåg sig dock inte mot bakgrund av att den praktiskt taget enhälligt tillstyrkts av remissinstanserna böra motsätta sig dess införande.

De särskilda rekvisiten tillkom på departementschefens initiativ; han anförde härom:[212]

> "Lagrummet torde — — — böra avfattas så att det i varje särskilt fall får bedömas, huruvida uttalandet kan anses kränka den frid som bör tillkomma den avlidne. Vid detta bedömande blir längden av den tid som förflutit från det den avlidne var i livet en betydelsefull faktor, men hänsyn får tagas även till andra föreliggande omständigheter. Särskilt får beaktas huruvida uttalandet var sårande för den avlidnes efterlevande, varvid hänsyn närmast får tagas till efterlevande make och barn men i undantagsfall även till senare generationer. Av väsentlig betydelse vid bedömandet är huruvida minnet av den avlidne inom en större eller mindre krets alltjämt kvarstår med levande personlig kraft. — — — Med en dylik utformning av brottstypen synes den giva erforderligt skydd mot obehöriga kränkningar mot avliden utan att den behöver innebära någon hämsko på den historiska forskningen och på den fria yttrande- och kritikrätten i övrigt."

Bestämmelsen har tillämpats bl a i Hammarskjöld-målet, *NJA 1966 s 565*.[213]

De särskilda rekvisiten torde inte behöva någon kommentar utöver det som anförts i departementschefens yttrande. De svårigheter i tillämpningen som kan uppstå synes ligga inom ramen för de rekvisit som är gemensamma med förtalsbestämmelsen.

Förolämpning

I TF:s brottskatalog, 7:4 p 11, har förolämpning tagits upp som otillåtet yttrande. Detta har skett trots att det för förolämpningsbrottet utmärkande är att det riktar sig direkt till den berörda personen[214] Yttranden i tryckt skrift kan sällan anses riktade till en person på detta sätt. Att införandet, som saknar närmare motivering i förarbetena,[215] närmast skett slentrianmässigt synes vinna stöd i det faktum att lokutionen "annat skymfligt beteende" kommit med i TF:s gärningsbeskrivning; uttrycket, som syftar på skymfliga åtbörder och s k realinjurier, t ex att spotta på någon,[216] är knappast anpassat till att kunna utgöra otillåtet yttrande i tryckt skrift.

Bestämmelsen i BrB 5:3 fick sin nuvarande lydelse vid BrB:s införande.[217]

211 Prop 1962:10 B 151.
212 Prop 1962:10 B 152.
213 I SOU 1972:88 s 40 ff har detta och ett par andra mål ang. förtal av avliden utförligt refererats.
214 Prop 1962:10 B 148.
215 Prop 1964:133 och KU 13.
216 SOU 1953:14 s 213.
217 Se SOU 1953:14 s 213, prop 1962:10 B 147 ff.

Förolämpning är subsidiärt till förtal. Om förhållandet till förtalsbestämmelsen, se även ovan s 225 f. Som där sägs är brottets skyddsföremål den subjektiva äran.

Det egentligen enda fall där förolämpning skulle kunna förekomma som tryckfrihetsbrott är då ett uttalande framstår som ett renodlat värdeomdöme vilket icke uppfyller uppgiftsrekvisitet för förtal. Det skulle då kunna anses utgöra smädande eller kränkande tillmäle eller beskyllning enligt förolämpningsbestämmelsen.

Gotlands tingsrätt har avgjort ett mål angående förolämpning i tryckt skrift (DB 305/1984). Tingsrätten ansåg sig kunna pröva frågan om förolämpning trots att yttrandena i skriften ej riktats direkt till målsäganden. I belysning av vad som tidigare förekommit mellan parterna ansågs förolämpning dock inte föreligga.

Det kan anmärkas att trots att det inte framgår av lagtexten anses intressekollisioner kunna beaktas även vid förolämpning; detta kan enligt motiven ske jämlikt "allmänna grundsatser".[218]

Barnpornografibrott

Sedan bestämmelsen om sårande av tukt och sedlighet försvann 1970 har inga direkta inskränkningar förelegat beträffande möjligheterna att framställa pornografiska alster. (Spridningsrätten är dock i viss mån inskränkt enligt BrB 16:11 och 12 samt TF 6:2.) Den liberalisering som i detta hänseende karakteriserade 1960- och 70-talen kan numera möjligen sägas ha avstannat eller rentav vänt. Införandet av bestämmelsen om barnpornografi och framför allt dess tillkomsthistoria ger visst stöd för ett sådant påstående. De framställningar som kriminaliseringen av barnpornografi avser ansågs så angelägna att stävja att frågan bröts ut till särskild behandling i yttrandefrihetsutredningens arbete. Utredningen avgav 1978 ett särskilt betänkande med förslag till lagstiftning[219] vilket ledde till att det nya brottet togs upp i BrB 16:10 a och TF 7:4 p 12.[220]

Bestämmelserna i BrB och TF är huvudsakligen identiska. Kravet på uppsåt att bilden skall spridas, är för TF:s del utan självständig betydelse eftersom TF själv förutsätter att skriften ges ut och att detta är täckt av den ansvariges uppsåt, åtminstone enligt presumtionen i TF 8:12. Som rekvisit kvarstår då endast skildrande av barn i pornografisk bild samt undantaget för fall då gärningen med hänsyn till omständigheterna bedöms som försvarlig.

Bestämmelsen avser att skydda barn. Härvid avses i första hand de barn som förmås medverka vid pornografisk fotografering. Departementschefen anförde dock att de bilder kriminaliseringen avser att träffa är "kränkande för barn över huvud taget"[221] varför det inte behöver visas att det eller de barn som medverkat kränkts.

Med bild förstås såväl foto som teckning. Huruvida motivet är pornografiskt

218 Prop 1962:10 B 149.
219 Ds Ju 1978:8
220 SFS 1979:375 och 1979:936; prop 1978/79:179, KU 33.
221 Prop 1978/79:179 s 8.

skall avgöras vid en objektiv bedömning; det krävs att bilden "enligt vanligt språkbruk och allmänna värderingar är pornografisk"[222] Den närmare avgränsningen är avsedd att äga rum i rättstillämpningen.

Någon åldersgräns för vad som skall avses med "barn" har ej uppställts. Viss ledning ger dock kommitténs uttalande att bestämmelsen avser att skydda unga människor, vilkas könsmognadsprocess inte är avslutad.[223]

Framställningen är inte straffbar om den med hänsyn till omständigheterna är försvarlig. Som exempel anfördes i propositionen konstnärliga eller vetenskapliga framställningar, ävensom allvarligt syftande nyhetsförmedling.[224]

222 A prop s 9.
223 Ds Ju 1978:8 s 25.
224 A prop s 10. Jfr även Ds Ju 1978:8 s 25.

Otillåtna offentliggöranden

De s k otillåtna offentliggörandena behandlas i TF 7:5. Liksom de gärningar som straffbeläggs i 7:4 är de enligt TF:s terminologi att hänföra till tryckfrihetsbrotten. Betydelsen av den terminologiska distinktionen mellan otillåtet yttrande och otillåtet offentliggörande har behandlats ovan.

7:5 fick sin nuvarande lydelse genom 1976 års ändringar (SFS 1976:955; se SOU 1975:49, prop 1975/76:204, KU 54; även SOU 1975:102). Ändringen innebar i denna del framför allt att bestämmelsen koordinerades med de regler om meddelarbrott som samtidigt infördes. Bl a tillkom i 7:5 p 3 ett generellt stadgande om brott mot tystnadsplikt som ansluter till vad som gäller enligt motsvarande punkt i 7:3. De mer omfattande ändringar som massmedieutredningen föreslog — bl a att uppdelningen i otillåtna yttranden och otillåtna offentliggöranden skulle försvinna — genomfördes inte (se ovan s 163 f).

7:5 innehåller numera tre punkter. Dessa reglerar delvis vitt skilda gärningstyper. p 1 utgör sålunda ett slags blankettstraffbud, vilket i sig rymmer en egen liten fortsättning på brottskatalogen. p 2 och 3 behandlar rena sekretessbrott och ansluter till den indelning i utlämnande av handling respektive uppgift som återfinns i motsvarande punkter i 7:3.

Brott mot rikets säkerhet

Enligt 7:5 p 1 utgör offentliggörande av uppgifter vilkas röjande enligt lag utgör brott mot rikets säkerhet tryckfrihetsbrott. Detta kortfattade stadgande är inte en egentlig brottsbeskrivning utan endast en hänvisning till vad som i allmän lag, i detta fall brottsbalken, hänförs till brott mot rikets säkerhet. Varför de brott som härvid avses inte angivits i bestämmelsen är oklart. Jämför härom ovan s 163 f.

Den gällande konstruktionen gör det svårt att avgöra vilka brott 7:5 p 1 egentligen hänvisar till. Vidare innebär den använda tekniken att grundlagsskyddet för det straffbara områdets avgränsning urholkats. Med den formulering lagtexten givits synses även frågan om vad som skall förstås med begreppet "rikets säkerhet" få besvaras utifrån allmän lag; om ett brott enligt brottsbalken anges som ett brott mot rikets säkerhet torde man vid den tryckfrihetsrättsliga bedömningen vara hänvisad till att godta det, åtminstone så länge begreppet inte uttänjs på ett sätt som uppenbart avviker från vad som kan ha avsetts vid införandet av TF 7:5.

De krav som 7:5 p 1 uppställer för att otillåtet offentliggörande skall föreligga är att

1. gärningen skall utgöra ett offentliggörande, och att
2. offentliggörandet skall, enligt den systematik som tillämpas i allmän lag, vara straffbart som brott mot rikets säkerhet.

Kravet på offentliggörande utgör ingen mera påtaglig begränsning av det straffbara området; tryckfrihetsbrott kan definitionsmässigt endast begås genom publikation. Det understryker dock att det inte får röra sig om kända uppgifter, varvid dock bör observeras att publicering av sammanställning av var för sig

kända uppgifter kan vara straffbart som otillåtet offentliggörande, se nedan. Med kända uppgifter menas här allmänt kända eller tillgängliga. Däremot torde inte ur rekvisitet kunna utläsas något krav på att de uppgifter som publiceras skall vara hemliga enligt sekretesslagen eller någon annan författning. Vidare följer av det sagda, och även av lagtexten, att det måste röra sig om fakta eller uppgifter om faktiska omständigheter. Rekvisitets uppgift kan sammanfattningsvis sägas vara att avgränsa bestämmelsens tillämplighet till de brott mot rikets säkerhet som tillika kan sägas utgöra "sekretessbrott", varmed då skulle förstås brott vars huvudsakliga gärningsinnehåll är röjande av hemliga uppgifter. Det sistnämnda betyder att när 7:5 p 1 hänvisar till brotten mot rikets säkerhet enligt allmän lag avses de av dessa brott som kan hänföras till "sekretessbrotten".

Till brott mot rikets säkerhet hänförs enligt BrB 19 kap ett flertal till sin art skiftande brott, t ex högförräderi, krigsanstiftan, spioneri och olovlig värvning. Även vissa av de s k högmålsbrotten enligt BrB 18 kap måste emellertid räknas hit (uppror, olovlig kårverksamhet). Dessutom torde ett flertal av krigsartiklarna i BrB 22 kap omfattas (landsförräderi, ryktesspridning till fara för rikets säkerhet m fl). Åtskilliga av de nämnda brotten finns redan upptagna i 7:4. Eftersom 7:4 inte är begränsad till gärningar som inte har karaktären av sekretessbrott innebär vad som stadgas i 7:5 här inte någon ytterligare kriminalisering; de brott som kan förekomma i bägge formerna kommer därför inte tas upp till någon ytterligare behandling detta avsnitt.

De brott som förekommer under 7:4 vilka tillika kan, åtminstone i teorin, förekomma som otillåtet offentliggörande under 7:5 är: högförräderi, krigsanstiftan, uppror, vissa former av landsförräderi och landsskadlig vårdslöshet samt ryktesspridning till fara för rikets säkerhet.

Av de återstående brott som sålunda kan anses riktade mot rikets säkerhet är följande såsom inte utgörande "sekretessbrott" uteslutna från tillämpningsområdet enligt 7:5: olovlig kårverksamhet (BrB 18:4), egenmäktighet vid förhandling med främmande makt (19:4), olovlig underrättelseverksamhet (19:10) och tagande av utländskt understöd (19:13). På motsvarande sätt utesluts samtliga återstående krigsartiklar utom försvarsskadlig ryktesspridning (22:6). Beträffande undergrävande av stridsviljan (22:5) kan särskilt anmärkas att detta brott riktar sig mot otillbörlig rådgivning eller annan sådan påverkan, vilket inte utgör röjande av fakta eller omständigheter på ett sådant sätt att gärningen kan hänföras till vad som här kallas sekretessbrott. Brottet trolöshet vid förhandling med främmande makt (19:3) utesluter möjligen inte gärningar som begås genom offentliggöranden i tryckt skrift; i exeptionella fall är det kanske t ex möjligt att publicering av uppgifter från utrikespolitiska förhandlingar skulle kunna rymmas under bestämmelsen. Det synes dock förutsätta dels mycket särpräglade förhållanden, dels en tillämpning av stadgandet på gärningar som ligger långt från dess tänkta användningsområde. Den bör därför inte tas upp bland brotten mot rikets säkerhet enligt 7:5. I den mån det aktualiseras torde det i tryckfrihetsrättsliga sammanhang vara lämpligare att tillämpa stadgandena i 7:5 p 2 eller 3.

Försvarsskadlig ryktesspridning enligt BrB 22:6 kan teoretiskt sett begås genom offentliggörande i tryckt skrift. Det bör dock observeras att stadgandet

gäller osanna uppgifter vilket försvårar dess inordnande bland de övriga "sekretessbrotten". En jämförelse med bestämmelsen om ryktesspridning till fara för rikets säkerhet enligt 7:4 p 7 och BrB 22:2 a ger vidare vid handen att förevarande stadgande karakteriseras av att ryktesspridningen skall ha skett i en begränsad krets; där BrB 22:2 a talar om allmänheten talar 22:6 om krigsmän. Syftet med stadgandet om försvarsskadlig ryktesspridning får därvid anses vara att fylla ut den lucka som består i att spridande av osant rykte bland krigsmän inte skulle fylla rekvisitet allmänheten enligt 22:2 a.[1] Även om bestämmelsen härvid kunde spela en marginell roll i tryckfrihetsrättsliga sammanhang motiverar detta inte att den här tas upp till särskild behandling som tryckfrihetsbrott.

De brott som härefter återstår är: spionerí och grovt dito (BrB 19:5 och 6), obehörig befattning med hemlig uppgift och grov dito (19:7 och 8) samt vårdslöshet med hemlig uppgift (19:9).

Tryckfrihetssakkunniga hänförde till brotten mot rikets säkerhet enligt 7:5 "i främsta rummet" spionerí och obehörig befattning med hemlig uppgift (SOU 1947:60 s 252). Massmedieutredningen fann, på grundval av motiven till TF, att 7:5 med brott mot rikets säkerhet avsåg spionerí, obehörig respektive vårdslös befattning med hemlig uppgift,vissa former av landsförräderi och landskadlig vårdslöshet samt försök, förberedelse och stämpling till dessa brott (SOU 1975:49 s 237). Enligt yttrandefrihetsutredningen avser 7:5 i förevarande hänseende "spionerí, obehörig befattning med hemlig uppgift och landsförräderi och därmed besläktade brott" (SOU 1983:70 s 181).

Spionerí

Spionerí enligt BrB 19:5 förutsätter, efter de ändringar som företogs 1976, direkt uppsåt att gå främmande makt till handa. Från att tidigare ha varit det centrala brottet enligt 7:5 kom det därmed att förlora i betydelse som tryckfrihetsbrott. Det synes nämligen inte annat än i undantagsfall kunna visas att ett offentliggörande i tryckt skrift skett med direkt uppsåt att gå främmande makt till handa; det skulle närmast förutsätta att skriftens innehåll vore direkt riktat till den främmande makten. Som nedan något skall beröras finns det dock ett begränsat utrymme för tillämpning av spionaribestämmelsen inom ramen för 7:5 p 1. En allmän redogörelse för brottet skall därför lämnas. Den tjänar som bakgrund även till spionerí som meddelarbrott enligt 7:3 p 1, där stadgandet spelar en större praktisk roll.

Spionerí enligt BrB 19:5

En spion är, enligt vanligt språkbruk, närmast någon som i hemlighet skaffar information. Ordet spionerí är även värdeladdat; det för tanken till förräderi och trolöshet.[1a] När brottsbalken använder begreppet är det också — numera — detta som avses.

1 Jfr KBrB II s 575.
1a Jfr Ds Ju 1975:16 s 23, noten.

Något förenklat kan det sägas att begreppet spioneri i brottsbalken i förhållande till vanligt språkbruk preciseras på två sätt. Dels gäller det bara informationssamlande som sker för att hjälpa främmande makt. Dels gäller det inte bara samlande av information utan även vidarebefordrande, röjande, av densamma. Det sistnämnda är av betydelse för spioneri som tryckfrihetsbrott.

Nuvarande bestämmelser härrör huvudsakligen från 1948 års ändringar i strafflagen (se SOU 1944:69 och prop 1948:80). Dessa bestämmelser överfördes i stort sett oförändrade till brottsbalken. Ändringen har därefter vidtagits 1976 (se Ds Ju 1975:16, prop 1975/76:174, JuU 1975/76:46) och 1981 (se Ds Ju 1979:6, prop 1979/80:176, JuU 1981/82:8).

Vid spioneri enligt BrB 19:5 1 p föreligger följande objektiva rekvisit.

1. Obehörigt anskaffande, befordrande, lämnande eller röjande av
2. uppgift rörande försvarsverk, vapen, förråd, import, export, tillverkningssätt, underhandlingar, beslut eller förhållande i övrigt
3. vars uppenbarande kan medföra men för totalförsvaret eller eljest för rikets säkerhet

Enligt BrB 19:5 2 p föreligger vidare följande objektiva rekvisit.

1. Obehörig framställning eller befattning med
2. skrift, teckning eller annat föremål
3. som innefattar uppgift av det slag som ovan under 2 och 3 nämnts.

Subjektivt krävs att det objektiva rekvisitet skall vara täckt av uppsåt, varvid samtliga uppsåtsformer är tillämpliga. Dessutom föreligger som fristående subjektivt rekvisit krav på *direkt uppsåt* att gå främmande makt tillhanda.

Skyddsobjektet är rikets säkerhet; som övergripande rekvisit framstår på den objektiva sidan kravet på att åtgärden skall kunna innebära men för rikets säkerhet. Straffbudets begränsning ligger till stor del på den subjektiva sidan i kravet på att gärningsmannen skall ha haft avsikt, direkt uppsåt, att gå främmande makt tillhanda.

Gärningen skall ske obehörigen. Härigenom utesluts situationer då handlingen "på grund av särskilda förhållanden är tillåten".[2] Avsikten är att uttryckligen från paragrafens tillämpningsområde undanta legitim befattning, t ex i militär verksamhet.[3] Straffrättskommittén hade ansett kravet på obehörighet överflödigt och utmönstrat det ur sitt förslag, men departementschefen var således av annan mening. Eljest synes anskaffande, befordrande, lämnande eller röjande innefatta varje befattning med de uppräknade uppgifterna.[4]

Av lagtexten framgår numera klart att var och en av de handlingar som nämns för sig är tillräckliga för ansvar. Enligt lydelsen före 1981 hette det "eller eljest röjer", vilket kunde föranleda slutsatsen att det alltid skulle krävas ett röjande — varur även ett krav på att uppgiften skulle vara tidigare okänd för adressaten kunde utläsas. Detta torde dock aldrig ha varit avsikten (se prop 1975/76:174 s 33). Den nuvarande lydelsen, som bättre speglar vad som åsyftas, tillkom på initiativ av utskottet 1981 (JuU 1981/82:8 s 7).

2 Prop 1948:80 s 123.
3 Jfr KBrB II s 350.
4 Jfr Ds Ju 1979:6 s 28.

Uppräkningen av olika uppgifter enligt punkten 2 ovan är som framgår tämligen heltäckande; även uppgift om "förhållande i övrigt" omfattas. Syftet med uppräkningen är att ge realistiska exempel för att på så sätt klargöra bestämmelsens innebörd.[5]

Det bör observeras att stadgandets tillämplighet inte är begränsat till uppgifter om militära förhållanden; redan vid 1939 års ändringar framhölls krigets förändrade, totala karaktär till stöd för ett utvidgande av spioneribestämmelserna till att omfatta även andra förhållanden än rent militära.[6] I det senaste lagstiftningsärendet anförde departementschefen i denna fråga att det "avgörande för om en verksamhet skall vara straffbar som spioneri är — — — i vad mån den kan medföra men för rikets säkerhet, inte dess inriktning mot en viss sektor av samhället".[7]

Beträffande de givna exemplen kan särskilt framhållas att "tillverkningssätt" införts 1981 som exempel på uppgift som är att hänföra till industrispionage och att "underhandlingar" och "beslut" avser att utgöra exempel på politiskt spionage.[8]

Det krävs att uppgiften skall kunna medföra men för totalförsvaret eller eljest för rikets säkerhet. "Men för totalförsvaret" utgör här endast ett exempel på något som är menligt för rikets säkerhet.[9] Kravet på men för rikets säkerhet upptogs ursprungligen som en "generalklausul".[10] Detta uttryckssätt kan vara befogat i så måtto att bestämmelsen på den objektiva sidan straffbelägger varje befattning med uppgifter som kan medföra men för rikets säkerhet.

Enligt förarbetena krävs det inte att uppgiftens befordrande till främmande makt är farligt i det enskilda fallet, utan det avgörande är "om uppgiften angår förhållanden av sådan art, att deras uppenbarande för främmande makt är farligt".[11] Det rör sig således om ett slags abstrakt farerekvisit.[12] Det medför bl a att ansvar kan inträda oavsett om uppgiften är riktig eller inte och oavsett om främmande makt kan ha nytta av den. Att uppgiften kan antas ha varit okänd för den främmande makten krävs heller inte.

Det behöver heller inte röra sig om "hemliga" uppgifter. I motiven har som exempel nämnts att uppgift om folkstämningen i landet kan utgöra spioneri.[13] 7:5 är här dock möjligen snävare, eftersom där krävs ett "offentliggörande".

Uppgift angående folkstämningen kan naturligtvis under vissa omständigheter betraktas som hemlig; det beror på vem den kommer från och vilka fakta den grundar sig på.

5 Prop 1979/80:176 s 10, se även Ds Ju 1979:6 s 56 och JuU 1981/82:8 s 7.
6 Se historiken i Ds Ju 1979:6 s 14 ff.
7 Prop 1979/80:176 s 6.
8 A prop s 10.
9 JuU 1981:82:8 s 7; se även försvarsutskottets yttrande 1981/82 y, som återgivits i sagda utskottsbetänkande, s 27. I propositionen hade departementschefen uttalat att det kunde finnas fall då men för totalförsvaret kunde föranleda att spioneri förelåg, utan att för den skull kravet på men för rikets säkerhet behövde vara uppfyllt (a prop s 9). Denna ståndpunkt tillbakavisades dock således av justitie- och försvarsutskotten.
10 SOU 1944:69 s 129.
11 SOU 1944:69 s 130.
12 Jfr även prop 1948:80 s 123, där det talas om "kravet på fara för rikets säkerhet".
13 SOU 1944:69 s 129.

Klart är att insamlande av var för sig obetydliga och kända uppgifter kan rymmas under stadgandet. Som exempel har angivits uppgifter om trafiken i en hamn. Det har dock i samband härmed framhållits att uppgifter om allmänt kända sakförhållanden inte är sådana att deras uppenbarande för främmande makt kan innebära men för rikets säkerhet.[14] I propositionen fann departementschefen sig föranlåten att påpeka att kravet på men för rikets säkerhet måste anses innefatta en begränsning till verkligt betydelsefulla ting.[15]

I BrB 19:5 2 p behandlas särskilt det fall att uppgiften föreligger i skrift, vari inbegrips att gärningsmannen själv materialiserar uppgiften på detta sätt, t ex genom att rita en karta eller liknande. Detta i lagtexten särskilt behandlade fall har rönt ringa intresse i förarbetena och vid senare justeringar av spioneribestämmelsen. Det kan ifrågasättas om inte 2 p helt enkelt är överflödig: vad där sägs synes rymmas under 1 p. Möjligen har gärningsbeskrivningen självständig betydelse i det exempel som nämndes, dvs då gärningsmannen själv framställer den uppgift det är fråga om.

De objektiva rekvisiten skall som nämnts vara subjektivt täckta. Alla uppsåtsformer kan användas. Svårigheter torde kunna uppkomma endast beträffande rekvisitet men för rikets säkerhet. I likhet med vad som gäller uppsåt vid farerekvisit[16] krävs här i första hand att gärningsmannens uppsåt omfattar de omständigheter på vilka domstolens bedömning grundar sig. Dessutom torde krävas att han inser att gärningen kan bedömas medföra men för rikets säkerhet, även om han inte själv gör den bedömningen. Normalt ryms väl uppsåt till men för rikets säkerhet inom det fristående subjektiva rekvisitet, dvs den direkta avsikten att gynna främmande makt. I undantagsfall kan det dock tänkas att någon vidtagit en åtgärd i syfte att hjälpa främmande makt utan att för den skull uppsåt till men för rikets säkerhet föreligger; åtgärden kan då inte bestraffas som spionerі.

I hög grad karakteristiskt för spioneribrottet är det fristående subjektiva rekvisitet som innebär att gärningsmannen skall ha handlat i avsikt att gå främmande makt till handa.[17] Häri ligger som nämnts ett krav på direkt uppsåt.

Enligt 1948 års lagstiftning hette det att gärningen skulle ha begåtts "med uppsåt att gå främmande makt tillhanda", varvid även indirekt och eventuellt uppsåt inkluderades. Under den s k IB-affären (jfr härom även nedan s 298) kom detta rekvisit i blickfånget. De journalister som i målet anskaffat och offentliggjort uppgifter på ett sätt som objektivt utgjorde spionerі ansågs ej ha haft direkt uppsåt att gå främmande makt till handa. Det var tvärtom tämligen uppenbart att deras syfte varit att rikta den svenska opinionens uppmärksamhet på den s k informationsbyråns verksamhet. Lika uppenbart torde det ha varit att journalisterna insåg att en bieffekt till förverkligandet av detta syfte på det sätt som skedde var att främmande makt "tillhandagicks". Oaktat detta

14 A st.
15 Prop 1948:80 s 123. För en mer utförlig behandling av detta rekvisit, se Ds Ju 1979:6 s 44 ff.
16 Se ovan s 171.
17 I Ds Ju 1975:16 s 21 kallas denna typ av rekvisit "fristående avsiktsrekvisit".

fullföljdes emellertid gärningarna. Härmed förelåg ett indirekt uppsåt.[18] I den debatt som fördes kring IB-affären kom det korrekta i att tillämpa indirekt uppsåt vid spioneribrott att ifrågasättas; det uppfattades som oförenligt med begreppet spioneri att kalla den som endast på detta sätt haft uppsåt att gynna en främmande makt för spion.[19] Det bör för missförstånds undvikande understrykas att det inte kan hävdas annat än att domstolarnas tolkning av spioneribestämmelsen och gällande uppsåtsregler var helt korrekt. Debatten visade dock att brottsbalkens spioneristadgande var mera omfattande än vad som åtminstone på vissa håll kunde accepteras enligt allmänt språkbruk.

Debatten och kritiken togs på allvar. En utredning tillsattes. I den proposition som följde framhölls:[20]

> "Mina överväganden har — — — lett mig till uppfattningen att sådana förfaranden som för ett naturligt betraktelsesätt inte ter sig som spioneri måste tas undan från paragrafens tillämpningsområde. I det allmänna rättsmedvetandet uppfattas spioneri som ett handlande i förrädisk avsikt eller i syfte att gå främmande makt tillhanda. Beteckningen spioneri bör i enlighet härmed förbehållas fall där gynnandet av främmande makt ingår som ett avsiktligt led i gärningsmannens handlande."

Spioneristadgandets tillämpning begränsades därmed till fall då direkt uppsåt att gå främmande makt till handa föreligger. Samtidigt justerades stadgandet om obehörig befattning med hemlig uppgift och TF 7:3. Den samlade effekten blev, såvitt angår de omständigheter som aktualiserades i IB-affären, att de gärningar som där bedömdes i princip fortfarande är straffbara, men icke som spioneri utan som (grov) obehörig befattning med hemlig uppgift (observera dock att även de tryckfrihetsrättsliga processreglerna ändrades).

Det krävs inte att gärningen varit avsedd att utgöra bistånd i någon av den främmande makten inledd eller planerad verksamhet, utan det räcker att gärningsmannen åsyftat att ge främmande makt en fördel i ett eller annat hänseende.[21]

Vid behandlingen av rekvisitet i motiven, och även i brottsbalkskommentaren, görs flera anmärkningar som inte synes vara av subjektiv karaktär. Det heter sålunda, apropå det just anförda, att med tillhandagående "avses icke blott hjälp i någon verksamhet, som främmande makt redan igångsatt eller planerat. Det är tillräckligt, att gärningen länder främmande makt till fördel" (SOU 1944:69 s 132). På motsvarande sätt heter det i brottsbalkskommentaren: "Å andra sidan fordras det för att tillhandagående av främmande makt skall föreligga icke att uppgiften länder främmande makt till effektiv nytta, utan det är tillräckligt, att den är främmande makt till hjälp i något avseende vari denna önskar bistånd" (KBrB II s 351; jfr SOU 1944:69 s 133)

I motiven har anförts att gärningsmannens avsikt inte måste vara inriktad på hjälp till främmande makt; det kan även röra sig om en utländsk organisation vilken i sin tur handlar i främmande makts intresse.[22] Vidare behöver det inte ha

18 Se SvJT 1974 rf s 84.
19 Jfr Ds Ju 1975:16 s 24 ff.
20 Prop 1975/76:174 s 21.
21 Jfr SOU 1944:69 s 132 f.
22 SOU 1944:69 s 132; se även prop 1975/76:174 s 21.

varit gärningsmannens avsikt att träda i direkt förbindelse med den främmande makten. Han kan t ex ha skaffat sig information som han vid ett lägligt tillfälle ämnar utnyttja till en fiendes fördel; som exempel nämndes i motiven att man skaffar sig kännedom om var ett ammunitionsförråd är beläget i avsikt att senare bringa det att detonera.[23]

Det skall slutligen anmärkas att direkt uppsåt föreligger även då tillhandagående av främmande makt inte är slutmålet för gärningsmannens handlande men uppfattas som ett nödvändigt genomgångsled för uppnåendet av detta. En person som säljer information till fienden har ekonomisk vinning som slutmål, men gynnandet av fienden utgör enligt hans uppfattning ett nödvändigt genomgångsled härtill, varför direkt uppsåt ändå föreligger. På enahanda sätt är förhållandet med den som lämnar uppgifter sedan han utsatts för utpressning.[24]

Spioneri som otillåtet offentliggörande i tryckt skrift

I och med de ändringar som företogs efter den s k IB-affären har spioneri förlorat det mesta av sin betydelse som tryckfrihetsbrott enligt 7:5 p 1. Det får nämligen som ovan nämnts anses mycket osannolikt att den som handlar i direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda gör detta genom att offentliggöra uppgifter som kan vara menliga för rikets säkerhet i en skrift för vilken han själv är ansvarig enligt TF. Det förefaller under alla förhållanden vara en för sitt syfte olämplig spionerimetod. Tvärtom torde det väl ofta vara så att just det förhållandet att uppgifterna publicerats utgör ett tecken på att det direkta uppsåt som krävs inte föreligger.

Undantag från det sagda kan dock i och för sig tänkas. I situationer där syftet att informera en större allmänhet framstår som helt sekundärt eller till och med obefintligt kanske det kan styrkas att avsikten i stället varit att tillhandagå främmande makt. Detta kan exempelvis vara möjligt för det fall användandet av tryckt skrift mest framstår som ett sätt att i skydd av TF bedriva brottslig verksamhet; förutom 7:5 p 1 torde då även motsvarande stadgande i 7:3 aktualiseras.

Det anförda exemplet ligger långt från normal tidnings- och bokutgivningsverksamhet. Man kan möjligen allmänt göra den reflektionen att det under extraordinära förhållanden kan förekomma att trycket används på ett annat sätt än det vi normalt är vana vid och att spioneristadgandet då kanske kan spela en större roll i tryckfrihetsrättsliga sammanhang.

Obehörig respektive vårdslös befattning med hemlig uppgift

Genom 1976 års ändringar kom vissa av de gärningar som tidigare var straffbara som spioneri att i stället kriminaliseras som obehörig befattning med hemlig uppgift. Detta stadgande kan i viss mån sägas utgöra ett ”reservstadgande”[25] till

23 SOU 1944:69 s 132 f.
24 Prop 1975/76:174 s 21.
25 Ds Ju 1975:16 s 27.

i första hand spioneribrottet. Därvid bör dock observeras att det delvis har ett snävare tillämpningsområde än vad som gäller för spioneri. I och med de ändringar som sålunda vidtogs kom under alla förhållanden obehörig befattning med hemlig uppgift att ersätta spioneri som det praktiskt mest betydelsefulla av de brott mot rikets säkerhet som ryms under otillåtet offentliggörande enligt TF 7:5 p 1.

Obehörig befattning med hemlig uppgift enligt BrB 19:7

Liksom spioneri härrör bestämmelsen om obehörig befattning med hemlig uppgift från 1948 års ändringar i strafflagen och den har på samma sätt i huvudsakligen oförändrat skick överförts till BrB. Ändringar har företagits parallellt med ändringar i spioneribestämmelserna 1976 och 1981 (se ovan).

Bestämmelsen i BrB 19:7 skiljer sig från spioneri på två sätt. Å ena sidan är den vidare genom att det överhuvud taget inte krävs något uppsåt att gå främmande makt tillhanda. Å andra sidan är den snävare genom kravet på att den uppgift med vilken gärningsmannen obehörigen tar befattning skall vara hemlig. I övrigt är rekvisiten desamma. Det krävs således bl a att uppgiftens uppenbarande för främmande makt kan innebära men för rikets säkerhet. Detta rekvisit måste i vanlig ordning vara subjektivt täckt; det bör därvid observeras att detta här får större självständig betydelse än vid spioneri, där kravet på direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda oftast får antas inrymma uppsåt till men för rikets säkerhet.

Att det straffbara området begränsats till uppgifter rörande förhållande av hemlig natur har motiverats med att det inte vore straffvärt att t ex sprida uppgifter om stämningen bland befolkningen eller inom krigsmakten utan avsikt att hjälpa främmande makt.[26] Beträffande uttrycket ”hemlig natur” gjordes vissa klargörande uttalanden i motiven. Straffrättskommittén uttalade sålunda:[27]

> ”Egenskapen hemlig får enligt förslaget, i likhet med vad fallet är enligt SL 8:9 och 10, förstås så, att sakförhållanden, som av envar kunna iakttagas utan några särskilda anordningar och icke uteslutande äro av militär betydelse, i regel icke äro hemliga. Såsom hemlighet kan ej betraktas vad som är allmänt känt, även om myndigheterna försett det med hemligstämpel. Har en hemlighet utlämnats av myndighet för publicering, upphör den att vara hemlig i lagens mening. Om en uppgift publicerats i ett bland allmänheten spritt tidningsnummer, torde i regel dess egenskap av hemlighet likaledes ha upphört. Å andra sidan fordras icke, att uppgiften hemligstämplats. Huruvida en uppgift är av hemlig natur, får alltså bedömas med ledning av sakliga överväganden.”

26 SOU 1944:69 s 135.
27 A a s 135 f.

Enligt departementschefen gav kommittén dock rekvisitet en alltför vidsträckt innebörd; han uttalade:[28]

> ”Såsom kommittén framhållit bör — — — det avgörande vara, huruvida uppgiften sakligt sett är hemlig. Vad kommittén till utveckling härav anfört i motiven synes dock kunna leda till en alltför vidsträckt tolkning av uttrycket 'uppgift av hemlig natur'. Härunder torde icke få inbegripas annat än sådant som verkligen är avsett att hemlighållas och icke heller redan blivit allmänt känt. För att ett viss förhållande skall kunna anses vara avsett att hemlighållas bör denna avsikt i regel ha kommit till uttryck på något sätt, såsom — frånsett hemligstämpel — genom order till underlydande eller anslag om förbud för obehöriga att vinna tillträde o. dyl. I undantagsfall kan ett visst förhållande — t ex militära positioner under krig — vara sådant att det i och för sig framgår att förhållandet är av hemlig natur.”

Rekvisitet ägnades en del uppmärksamhet vid 1976 års ändringar. Bl a underströks vad som framgår av det refererade uttalandet, nämligen att det skall vara fråga om uppgifter som ”explicit” är hemliga; endast i undantagsfall kan en underförstådd hemlighet medföra att obehörig befattning med uppgiften blir straffbar.[29]

Av särskilt intresse är att sammanställning av uppgifter vilka var för sig inte är hemliga inte kan utgöra uppgift av hemlig natur.[30] Vid lagändringen 1976 observerades att en viss avkriminalisering skulle komma att äga rum så tillvida att befattning med uppgift som rymdes under spioneribestämmelsen utan att för den skull röra förhållande av hemlig natur skulle bli straffri även om befattningen skett med indirekt eller eventuellt uppsåt att gå främmande makt tillhanda.[31] Förhållandet påpekades även av vissa remissinstanser. I ett av justitieutskottet inhämtat lagrådsyttrande föreslogs att stadgandet i stället skulle gälla ”uppgift av betydelse för rikets säkerhet”, till undvikande av en alltför omfattande avkriminalisering.[32] Utskottet ansåg dock, i likhet med utredningsmannen och departementschefen, att det vore så osannolikt att de fall som meningsskiljaktigheterna gällde skulle inträffa i praktiken, att man kunde bortse från dem.[33]

Som lagrådet påpekat var det dock ingen som gett något exempel på de osannolika fall som åsyftades, medan däremot en remissinstans anfört fallet att någon mot ersättning samlar in upplysningar om hamn- och sjöfartsförhållanden ur tidningar och officiella publikationer utan att för den skull ha direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda (JuU 1975/76:46 s 41 f).

Det sagda har naturligtvis intresse för publicistisk verksamhet; insamlande och sammanställande av offentliga och tillgängliga uppgifter är ju inte bara en spionerimetod utan även ett journalistiskt arbetssätt.

28 Prop 1948:80 s 126.
29 Ds Ju 1975:16 s 30.
30 Jfr prop 1975/76:174 s 22 samt lagrådet i JuU 1975/76:46 s 42.
31 Se Ds Ju 1975:16 s 31.
32 Se JuU 1975/76:46 s 41 ff.
33 A a s 12.

På den subjektiva sidan krävs uppsåt omfattande de objektiva rekvisiten. Det är här främst kravet på att uppgiftens uppenbarande för främmande makt skulle innebära men för rikets säkerhet och på att uppgiften skall angå förhållande av hemlig natur som tilldrar sig intresse. Som ovan påpekats får det förstnämnda rekvisitet på den subjektiva sidan större självständig betydelse än vid spionerі. Förutom vad som ovan i anslutning till spionerі anförts, kan nämnas att det inte alltid är så säkert, att de omständigheter på vilka den rättsliga bedömningen att uppgiften är eller kunnat vara menlig för rikets säkerhet grundats, varit kända för gärningsmannen. Den som tillfälligtvis kommer i besittning av i och för sig hemliga uppgifter torde lätt kunna missbedöma deras säkerhetspolitiska innebörd. En missbedömning härvidlag kan utesluta uppsåt. Eventuellt kan den i stället aktualisera ansvar för oaktsamhet, se nedan.

För att kravet på men på den subjektiva sidan skall få den självständiga innebörd det just givits förutsätts att kravet på uppgiftens hemlighet inte förstås så, att röjandet av en i denna mening hemlig uppgift alltid innebär att kravet på men är uppfyllt; det skulle eljest vara tillräckligt att gärningsmannen visades ha uppsåt omfattande uppgiftens hemlighet. Som ovan framgått förutsätter emellertid kravet på men att saken gäller "verkligt betydelsefulla ting", varav synes följa att man inte utan vidare kan dra slutsatsen att röjande av varje hemlig uppgift a priori uppfyller detta krav.

Även uppgiftens hemlighet, eller det faktum att den rör förhållande av hemlig natur, skall vara täckt av uppsåt. Häri torde ligga en påtaglig begränsning av stadgandets tillämplighet. Den som på ovan antytt sätt tillfälligtvis kommer i besittning av t ex hemliga handlingar lär ofta inte kunna överbevisas om att ha insett handlingarnas hemliga natur om inte detta mycket klart framgått av hemligstämplar eller liknande. Lagrådet anförde i 1976 års lagstiftningsärende som exempel att en städare finner "intressanta", kanske handskrivna, handlingar i en papperskorg eller att liknande handlingar återfinns i en kvarglömd portfölj eller i ett tillfälligt tomt tjänsterum där en objuden besökare råkar passera.[34] Om handlingarna i ett sådant fall tas i besittning och vidarebefordras torde det ofta vara svårt att styrka att gärningsmannen haft uppsåt omfattande deras eventuella hemlighet. Detsamma gäller naturligtvis en journalist som får sig motsvarande material tillsänt, kanske från en anonym avsändare. — Betydelsen av det sagda minskar genom möjligheten att använda konstruktionen med eventuellt uppsåt, dvs att gärningsmannen anses ha haft uppsåt om han misstänkt att uppgifterna var hemliga och det kan antas att visshet härom inte skulle ha avhållit honom från att handla som han gjort. Går icke detta kvarstår vidare möjligheten att straffa för oaktsamt brott.

Grov obehörig befattning med hemlig uppgift enligt BrB 19:8

I samband med att spioneribestämmelsens tillämpningsområde inskränktes och delvis överfördes till obehörig befattning med hemlig uppgift ansågs det nödvän-

34 Se JuU 1975/76:46 s 43.

digt att införa en straffskala för grova fall. Tidigare fanns endast en särskild bestämmelse om brott då riket var i krig. Den nuvarande regeln innehåller som kvalifikationsgrunder dessutom att gärningen innefattat tillhandagående av främmande makt, att brottet rört förhållande av stor betydelse eller att gärningsmannen röjt vad som på grund av allmän eller enskild tjänst betrotts honom.

Gränsen mellan obehörig befattning med hemlig uppgift och grov dito är i förevarande sammanhang av stort intresse genom att bestämmelsen om meddelar- och medverkansbrott i TF 7:3 endast tar upp det grova brottet. Någon helt skarp linje mellan det grova och det "ordinära" brottet kan dock knappast skönjas. Det är en fråga om gradering, vilken liksom vid motsvarande indelningar i övrigt i brottsbalken får göras i praxis med en relativt fri bedömning. I motiven har såvitt 7:3 angår påmints om att gränsdragningen skall prövas av jury.[35]

De kvalifikationsgrunder som anges är, som brukligt i brottsbalken, endast exempel på omständigheter vilka kan beaktas; som princip gäller att samtliga omständigheter skall tas med i bedömningen.[36] Det förhållandet att gärningen inneburit tillhandagående av främmande makt togs upp särskilt i samband med de ändringar som vidtogs efter IB-affären.[37] Den torde tjäna till vägledning just vid bedömning enligt 7:3.

Vårdslöshet med hemligt uppgift enligt BrB 19:9

Om obehörig befattning med hemligt uppgift begås icke uppsåtligen men av grov oaktsamhet föreligger vårdslöshet med hemlig uppgift enligt BrB 19:9. Även detta stadgande härrör huvudsakligen från 1948 års ändringar i strafflagen.[38]

Bestämmelsen hänvisar numera direkt till BrB 19:7. Förutom att uppsåt ej krävs föreligger olikheten att anskaffande inte omfattas; det har ansetts obehövligt att kriminalisera icke uppsåtligt anskaffande av hemlig uppgift.[39]

Skillnaden i förhållande till 19:7 ligger således i allt väsentligt på den subjektiva sidan. För brottet krävs inte i något hänseende uppsåt.[40] Den som således icke insett, ens med eventuellt uppsåt, att en uppgift rört förhållande av hemlig natur, men uppenbarligen bort inse detta kan härigenom ha anses ådagalagt grov oaktsamhet. Detsamma gäller rekvisitet men för rikets säkerhet och befattningens obehörighet.

Det bör observeras att oaktsamheten måste vara grov, vilket innebär att stadgandets tillämpning begränsas till uppenbart oursäktliga fall.

Närmast till hands ligger att oaktsamheten avser det förhållande att uppgiften

35 Prop 1975/76:204 s 160.
36 Prop 1975/76:174 s 23.
37 Jfr a st.
38 Det ingick från början som 2 st i 8 kap 6 § och överfördes sedan till BrB 19:7 2 st. 1976 placerades det som en egen bestämmelse i 19 kap 9 §. Vissa redaktionella ändringar vidtogs 1981.
39 SOU 1944:69 s 136.
40 KBrB II s 357.

röjs för utomstående. I motiven har nämnts som exempel att någon förvarar handlingar som innehåller hemliga uppgifter på ett ovarsamt sätt med påföljd att någon obehörig får del av dem.[41] Departementschefen tänkte sig att stadgandet främst fyllde ett behov när det gällde "ämbetsmän och tjänstemän samt sådana enskilda, exempelvis ingenjörer och sjökaptener, vilka genom sin yrkesutövning erhålla kännedom om hemliga uppgifter".[42]

Särskilt om obehörig respektive vårdslös befattning med hemlig uppgift som tryckfrihetsbrott

Obehörig (eller vårdslös; fortsättningsvis används termen obehörig sammanfattande) befattning med hemlig uppgift torde som ovan nämnts vara det praktiskt väsentligaste av publiceringsbrotten mot rikets säkerhet. Till skillnad från vad som gäller enligt 7:5 p 2 och 3 krävs här inte att den för skriften ansvarige själv är bunden av en sekretessbestämmelse, utan det är tillräckligt att uppgiften vid en allmän bedömning befinns angå förhållande av hemlig natur samt att dess uppenbarande inneburit eller kunnat innebära men för rikets säkerhet. Detta ställer relativt höga krav på publicisten; han kan inte nöja sig med att kontrollera formella sekretessregler eller leta efter hemligstämplar utan måste göra en självständig bedömning. Om denna bedömning skulle visa sig felaktig riskerar han att straffas för att ha varit grovt oaktsam.

Vid en jämförelse med spioneri bör särskilt noteras att det vid obehörig befattning krävs att uppgiften är hemlig. Ovan har framgått att det redan på den objektiva sidan föreligger en begränsning till uppgifter som är "explicit" hemliga; endast i undantagsfall är det tillräckligt att hemligheten framgår "av sakens natur" eller liknande. Ett praktiskt väsentligt fall är sammanställning av allmänt tillgängliga offentliga uppgifter. Sådan sammanställning torde ofta kunna uppfylla uppgiftsrekvisitet enligt spioneribestämmelsen. Däremot torde den knappast kunna uppfylla motsvarande rekvisit enligt BrB 19:7–9.

Skulle hemligrekvisitet visa sig vara uppfyllt återstår att visa att detta omfattas av uppsåt. Publicisten får ofta antas vara mindre bekant med de förhållanden som konstituerar uppgiftens hemliga natur. Stundom kan dessa förhållanden naturligtvis vara uppenbara. Det kan också tänkas att det förelegat faktorer som varit ägnade att göra denne uppmärksam på att uppgifterna kunde vara hemliga. Under dylika omständigheter torde det ibland kunna hävdas att publicisten måste ha misstänkt att uppgifterna var hemliga, samtidigt som det kan hållas för visst att han skulle ha publicerat dem även om han varit säker på att de var hemliga, varvid eventuellt uppsåt föreligger. Vad som här sagts om "publicisten" kan, i enlighet med vad som gäller för den tryckfrihetsrättsliga uppsåtsbedömningen, även tillämpas på ett kollektiv, t ex en tidningsredaktion. Det blir då fråga om vad "man" insett respektive bort inse.

Kan uppsåt icke fastställas återstår möjligheten att i stället styrka grov oaktsamhet. Grov oaktsamhet torde kunna utgöras t ex av att man medvetet

41 SOU 1944:69 s 136.
42 Prop 1948:80 s 127.

håller sig okunnig, trots att det finns omständigheter som bort föranleda närmare kontroll av huruvida uppgifterna var hemliga eller kunde orsaka men för rikets säkerhet om de offentliggjordes. Även fall av grova missbedömningar kan höra hit, liksom då någon på grund av okunnighet eller bristande erfarenhet publicerar hemliga uppgifter utan att närmare tänka sig för.

Att brottet är straffbart även i oaktsamhet, låt vara grov, är ägnat att öka stadgandets preventiva effekt. I praktiken innebär kriminaliseringen att publicister åläggs en viss skyldighet att vara försiktiga med uppgifter som berör rikets säkerhet, dvs främst rikets försvar. Det har ovan framgått att det, åtminstone i fall då det finns faktorer som är ägnade att väcka misstanke om det ur säkerhetssynpunkt lämpliga i en publicering, föreligger en viss undersökningsplikt. När denna inträder och hur långt den sträcker sig är svårt att exakt avgöra. I viss mån torde det få bedömas mot bakgrund av uppgifternas natur och vad som eljest varit känt. Man torde också få beakta att undersökningen kan vara svår att utföra; det kan mycket väl förhålla sig så att den enda möjliga informationskällan är de militära myndigheterna, vilka av sekretesskäl kan tänkas vara förhindrade att uttala sig, eller kanske i största allmänhet mer intresserade av att stoppa all publicitet än att ge råd om lämplig sådan. Att de militära myndigheterna här kan ha andra intressen än de publicisten har är uppenbart och inte särskilt märkvärdigt. I slutändan blir det tryckfrihetsjuryn som får avgöra om publicisten förfarit grovt oaktsamt i en sådan konflikt. Härvid måste givetvis vad som sägs i TF 1:4 tillmätas stor betydelse.

Ansvariga utgivarna för tidningarna Aftonbladet och Expressen åtalades hösten 1983 för att de publicerat flyg- respektive kartbilder över minstationer i Sundsvalls skärgård. Publiceringen ägde rum i samband med militära ubåtsjaktsoperationer som tilldragit sig stor uppmärksamhet. Åtalen avsåg obehörig alternativt vårdslös befattning med hemlig uppgift. Juryn fann dock att de publicerade bilderna inte innefattade tryckfrihetsbrott. (Se Stockholms tingsrätts avd 8 dom DB 2/1984.)

Rena sekretessbrott

De otillåtna offentliggörandena enligt 7:5 p 2 och 3 är rena sekretessbrott. Vad som straffbeläggs är publiceringen av handlingar eller röjande av uppgifter, som är hemliga, oavsett om någon viss angiven skada eller annan oönskad effekt uppkommer (en annan sak är att den aktuella sekretessbestämmelsen kan innehålla ett skaderekvisit). Det för bestämmelsernas innehåll väsentligaste, själva sekretessreglerna, återfinns emellertid inte i TF — med undantag för TF 3:3. TF underförstår här i stället sekretessregleringen i allmän lag. I denna mening utgör även 7:5 p 2 och 3 ett slags blankettstraffbud.

Regleringen kompliceras ytterligare, åtminstone ur tryckfrihetsrättslig synpunkt, av att sekretessreglerna i allmänhet inte innehåller egna straffstadganden. I stället finns i BrB (20:3) en allmän bestämmelse om brott mot tystnadsplikt, vilken generellt är tillämplig på i lag föreskrivna tystnadsplikter. TF 7:5 p 2 och 3, som alltså förutsätter dubbel straffbarhet, vilar i första hand på denna bestämmelse.

7:5 p 2 anknyter vidare till reglerna om allmänna handlingar. Dessa regler återfinns i TF 2 kap, som behandlar allmänna handlingars offentlighet.

7:5 p 2 och 3 är således, liksom motsvarande punkter i 7:3, sammanlänkade med andra regelkomplex på ett något svåröverskådligt sätt. Det medför att bestämmelserna inte kan kommenteras direkt. I stället kommer framställningen att inledas med en allmän redogörelse för sekretessregleringen. Denna redogörelse tjänar sedan som bakgrund vid behandlingen av såväl de otillåtna offentliggörandena i 7:5 p 2 och 3 som meddelarbrotten i 7:3.

Handlingssekretess och tystnadsplikt

I svensk rätt har man sedan länge skilt mellan handlingssekretess och tystnadsplikt. Genom 1980 års sekretesslag har den skillnaden dock avsevärt minskat i betydelse. För TF:s del är den emellertid fortfarande central; dels på grund av att TF 2 kap endast gäller handlingar, dels på grund av att straffbestämmelserna i 7:5 och 7:3 sträcker sig olika långt beträffande handlingar respektive muntligen lämnade uppgifter.

Skillnaden torde ursprungligen ha berott på att principen om allmänna handlingars offentlighet slogs fast så tidigt — första gången redan i 1766 års tryckfrihetsförordning. Detta förde med sig en utförlig undantagsreglering, dvs bestämmelser om när de allmänna handlingarna skulle hållas hemliga. Regler om offentlighet för uppgifter har däremot inte införts, varför ett behov av övergripande regler om tystnadsplikt inte gjort sig gällande på samma sätt. Medan bestämmelserna om allmänna handlingars offentlighet och handlingssekretess sålunda utvecklades genom sammanhängande lagstiftning, växte tystnadsplikter av olika art och räckvidd upp till en lika omfångsrik som oöverblickbar flora. Före 1980 års sekretesslag fanns särskilda sekretessbestämmelser för handlingar i 1937 års lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar. Regler om tystnadsplikter fanns däremot spridda i över tvåhundra olika författ-

ningar av skiftande valör; dessutom ansågs tystnadsplikt ofta följa "av sakens natur", på överordnads befallning osv (s k oreglerad tystnadsplikt).[1]

Handlingssekretess. Allmänna handlingars offentlighet

Principen att myndigheters handlingar skall hållas tillgängliga för envar grundlagsfästes som nämnts första gången i 1766 års tryckfrihetsförordning (6–12 §§). Reglerna tillkom, heter det hos Fahlbeck, som "en direkt reaktion mot den frihetstida ämbetsmannaregimens sekretessvälde".[2] Regleringen var givetvis inte identisk med den nuvarande, men principen om offentlighet var densamma.

1766 års tryckfrihetsförordning blev som bekant inte långlivad; även dess offentlighetsprincip upphävdes så småningom. Den återkom dock i 1812 års TFF, där § 2 mom 4 utförligt reglerade rätten att utfå och trycka myndigheters handlingar samt inskränkningar i denna rätt. Att offentlighetsprincipen, som numera i praktiken främst har en indirekt betydelse för tryckfriheten, på detta sätt kom att regleras direkt i våra äldre tryckfrihetsförordningar sammanhänger med att rätten att trycka allmänna handlingar länge framstod som det väsentligaste i denna offentlighetsprincip; rätten att utfå handlingarna var främst garanterad i egenskap av förutsättning för tryckningen.[3] Detta framgår även av det stadgande om tryckfrihetens innebörd som infördes i 1809 års regeringsform; om allmänna handlingar sades i dess 86 § följande:

> "Alla handlingar och protokoll i vad mål som helst, de protokoll undantagna, som uti statsrådet och hos konungen i ministeriella ärenden och kommandomål föras, må ovillkorligen genom trycket kunna utgivas. Ej må tryckas banko- och riksgäldsverkens protokoll och handlingar rörande ärenden, vilka böra hemliga hållas."

Reglerna om allmänna handlingar i 1812 års TFF kvarstod i stort sett oförändrade fram till 1937. Genom en omfattande omarbetning infördes då den systematik som även präglar nuvarande TF.[4] Ur konstitutionell synvinkel var den viktigaste förändringen att reglerna om undantag från principen om offentlighet, dvs sekretessreglerna, bröts ut ur TF för att överföras till allmän lag: lagen om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar. Denna lag kom att gå under benämningen sekretesslagen; den upphävdes i samband med att 1980 års mer omfattande sekretesslag infördes. I TFF behölls dock vissa ramar för vilka inskränkningar som fick göras i allmän lag; härvid överensstämde TFF i huvudsak med vad som i dag gäller enligt TF 2:2.[5]

TF:s regler om allmänna handlingars offentlighet återfinns i dess 2 kapitel. Den huvudsakliga innebörden härav är, något förenklat, följande.

1 Se SOU 1975:102 s 126 ff.
2 Fahlbeck, Tryckfrihetsrätt, s 6.
3 Jfr SOU 1927:2 s 24.
4 SFS 1937:248; förarbeten, se SOU 1927:2, 1935:5, prop 1936:140, KU 37.
5 En omfattande revision av reglerna i TF 2 kap företogs 1976 (SFS 1976:954); någon förändring av de grundläggande principerna företogs dock icke.

Handlingar som förvaras hos myndigheter skall vara tillgängliga för envar. Undantag från denna princip görs i två hänseenden.

För det första medför hänsyn till myndigheters arbetsuppgifter att ej färdigställda handlingar inte alltid kan lämnas ut. Därför uppställs kravet att en handling för att anses som *allmän* måste vara *upprättad* (2:7). Detta gäller endast handlingar som tillkommer vid myndigheten, handlingar som *inkommer* till myndighet blir omedelbart allmänna (2:6). Om en handling inte är allmän i TF:s mening omfattas den ej av 2 kap; den behöver därför inte lämnas ut på begäran.

För det andra erkänner TF förevaron av en rad sekretessintressen vilka väger tyngre än offentlighetsintresset. Enligt 2:2 medger TF sålunda att rätten att ta del av allmänna handlingar begränsas om det är påkallat av hänsyn till:

1. rikets säkerhet eller dess förhållande till annan stat eller mellanfolklig organisation,
2. rikets centrala finanspolitik, penningpolitik eller valutapolitik,
3. myndighets verksamhet för inspektion, kontroll eller annan tillsyn,
4. intresset att förebygga eller beivra brott,
5. det allmännas ekonomiska intresse,
6. skyddet för enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden,
7. intresset att bevara djur- eller växtart.

I prop 1936:140 hade föreslagits att inskränkning skulle få ske även om det var påkallat av "andra lika viktiga skäl". Denna grund utgick dock efter anmärkning från konstitutionsutskottet (KU 1936:37 s 10).

Merparten av de begräsningar som gjorts med stöd i 2:2 är numera upptagna i 1980 års sekretesslag. Om en begränsning sålunda är meddelad i allmän lag med stöd i 2:2 innebär det att handling som omfattas härav inte får lämnas ut.

Det sagda innebär att det enligt TF huvudsakligen kan finnas fyra typer av handlingar hos myndigheter:

1. Allmän handling som får — och på begäran skall — lämnas ut, dvs dess innehåll omfattas inte av någon sekretessbestämmelse.
2. Allmän handling som inte får lämnas ut då dess innehåll eller del därav omfattas av sekretessbestämmelse.
3. Icke allmän handling som i och för sig får lämnas ut, dvs dess innehåll omfattas inte av någon sekretessbestämmelse.
4. Icke allmän handling som inte får lämnas ut då dess innehåll eller del därav omfattas av sekretessbestämmelse.

Begreppet "offentlig handling" förekommer inte uttryckligen i TF. Det kan dock lämpligen användas på handling som dels är allmän, dels inte omfattas av sekretess. Med en sådan terminologi är endast den under p 1 nämnda handlingstypen att hänföra till offentlig handling. Det kan dock observeras att handlingarna under p 3 i och för sig får lämnas ut; att de inte omfattas av TF 2 kap betyder endast att de inte enligt lag behöver lämnas ut — de är således varken hemliga eller offentliga.

Tystnadsplikter. Sekretesslagen

Någon enhetlig reglering av rättsligt sanktionerade tystnadsplikter förekom inte före tillkomsten av 1980 års sekretesslag (sekretesslagen). Som ovan påpekats fanns dessförinnan olika slags regler om tystnadsplikt utspridda på ett otal ställen. Indirekt kom dessa reglers giltighet att påverkas redan av 1974 års regeringsforms bestämmelser om yttrandefriheten som en grundläggande fri- och rättighet (RF 2:2). Härigenom fördes frågan om regleringen av tystnadsplikter upp på ett konstitutionellt plan.

Det har påpekats att frågan om offentliga tjänstemäns tystnadsplikt tidigare uppfattades som en tjänstemannarättslig fråga. Enligt detta synsätt var tystnadsplikten "en del av lydnads- eller trohetsplikten som snart sagt i alla tider ansetts åvila tjänstemännen" (SOU 1975:102 s 127). — Numera finns en tendens att se offentliga tjänstemäns rätt att informera osv som en del av offentlighetsprincipen (jfr Corell m fl, KSekrL, s 17).

Den nya regleringen innebär bl a att varje medborgare gentemot det allmänna tillförsäkras yttrandefrihet, innebärande frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor. En föreskriven tystnadsplikt utgör en inskränkning i denna frihet. Regeringsformen medger dock inskränkningar i yttrandefriheten under vissa förutsättningar. Enligt 2:12 gäller därvid att inskränkning för att vara giltig skall ske i lag eller annan författning.[6] Genom detta krav kom de s k oreglerade tystnadsplikterna att sakna sanktion; de blev vidare grundlagsstridiga. Ett flertal av de förut oreglerade tystnadsplikterna torde emellertid numera omfattas av sekretesslagen.

De närmare förutsättningarna för att inskränkning i yttrandefriheten skall få ske ges i 2:12 och 13.

2:12 hänvisar bl a till 2:13 där det anges att yttrandefriheten får begränsas med hänsyn till följande ändamål: rikets säkerhet, folkförsörjningen, allmän ordning och säkerhet, enskilds anseende, privatlivets helgd eller förekommandet och beivrandet av brott. Vidare får yttrandefriheten i näringsverksamhet, dvs främst i reklamsammanhang, begränsas. Därjämte anges att begränsning av yttrandefriheten i övrigt får ske endast om det föranleds "av särskilt viktiga skäl". Det sistnämnda stadgandet är en generalklausul vars innebörd inte närmare preciserats i förarbetena. (Jfr motsvarande ramlagstiftning i TF 2 kap där ett förslag om ett dylikt stadgande som ovan nämnts avvisades av KU och riksdagen.)

Enligt RF 2:12 gäller även att begränsning av yttrandefriheten får ske "endast för att tillgodose ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle"; "begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och ej heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar"; begränsningen får inte heller göras "enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning". Dessa allmänna villkor för begränsning av yttrandefriheten gäller inte handlingssekretess enligt TF (Se RF 2:1 2 st). Någon materiell skillnad torde detta knappast innebära.

6 Huvudregeln är att den skall ske i lag. Regeringen kan dock efter bemyndigande i lag genom förordning föreskriva tystnadsplikt innebärande förbud att röja sådant som någon erfarit i allmän tjänst eller under utövande av tjänsteplikt (RF 2:12 jfrd med 8:7 1 st 7 p). Det bör även observeras att författning eller föreskrift som meddelats på annat sätt enligt p 6 övergångsbestämmelserna vid införandet av nya RF (1974:152) skall äga fortsatt giltighet om den meddelats innan RF trädde i kraft, dvs före 1 januari 1975. Övergångsbestämmelsens betydelse torde dock vara liten sedan 1980 års sekretesslag införts.

För att brott mot tystnadsplikt skall kunna beivras krävs att den sekretessbestämmelse som åberopas inte strider mot de krav som sålunda uppställts i RF 2 kap. Denna konstitutionella ram för lagstiftning om tystnadsplikt motsvarar vad som enligt TF 2:2 gäller för handlingssekretess; utrymmet för lagstiftning om handlingssekretess är dock som nämnts formellt sett något snävare avgränsat.[7] Denna skillnad på det konstitutionella planet har numera knappast någon motsvarighet i allmän lag; 1980 års sekretesslag reglerar gemensamt och i allt väsentligt både handlingssekretess och tystnadsplikt. I princip görs ingen åtskillnad mellan de bägge slagen av sekretess; enligt 1 kap 1 § avser bestämmelserna i lagen "förbud att röja uppgift, vare sig det sker muntligen eller genom att allmän handling lämnas ut eller på annat sätt (sekretess)".

Sekretesslagen reglerar sekretess i det allmännas verksamhet (beträffande övrig författningsreglerad sekretess, se nedan). Dess indelning och uppbyggnad ansluter till de enligt TF 2:2 tillåtna inskränkningsintressena. Den närmare avgränsningen av det område som sekretessbeläggs kan inte här göras till föremål för behandling; det faller utanför ramen för detta arbete att belysa huruvida sekretess föreligger i det enskilda fallet. Däremot skall några allmänna frågor som berör lagens uppbyggnad och som kan aktualiseras vid tryckfrihetsrättsliga bedömningar enligt TF 7:5 och 7:3 tas upp.

Den första frågan gäller vad som med en viss förenkling kan kallas *sekretesslagens subjekt.* Som ovan framgått gäller lagen uppgifter, såväl muntliga som skriftliga. Sekretessen är dock inte enbart kopplad till viss uppgift; för att sekretess skall föreligga krävs ett visst sammanhang och ett sekretessbelagt subjekt. Av sekretesslagen 1:6 framgår att dess bestämmelser gäller för anställda och uppdragstagare hos myndigheter samt för den som på grund av tjänsteplikt eller liknande deltar i det allmännas verksamhet. Alla dessa subjekt omfattas självfallet inte av lagen i dess helhet utan endast av de bestämmelser som angår deras respektive verksamhetsområde. Sekretessplikten upphör vidare inte i och med att anställningen eller motsvarande tar slut.

Andra subjekt är inte — med ett undantag — bundna av sekretesslagens bestämmelser. En utomstående som får kännedom om en hemlig uppgift eller tillgång till en hemlig handling kan således utan hinder av sekretesslagens bestämmelser sprida innhållet vidare. Spridandet kan emellertid utgöra t ex förtal eller brott mot rikets säkerhet och vara straffbart på den grunden.

Undantag från huvudregeln att endast offentliganställda och motsvarande kan bindas av sekretesslagens bestämmelser stadgas i 14:9 och 10, som innebär att sekretessbelagd uppgift under vissa förutsättningar kan lämnas ut om myndigheten genom förbehåll inskränker mottagarens rätt att förfoga över uppgiften. Ett sådant förbehåll innebär att mottagaren kan straffas för brott mot tystnadsplikt om han inte följer det, även om han inte hör till de subjekt som anges i 1:6. Det är således fråga om en möjlighet för en myndighet att i vissa fall lämna ut hemliga uppgifter eller handlingar i utbyte mot att mottagaren ålägger sig sekretessplikt. Det sagda betyder för tryckfrihetsrättens del att bestämmelserna

7 Samma bedömning hos Strömberg, Handlingsoffentlighet och sekretess, s 28 och i Corell m fl, KSekrL, s 38. Jfr dock Holmberg/Stjernquist, Grundlagarna s 65.

i TF 7:5 och 7:3, såvitt angår den sekretess som följer av sekretesslagen, endast kan tillämpas på den som är knuten till offentlig verksamhet på det sätt som anges i 1:6 eller den som fått ut uppgift eller handling under förbehåll. Bestämmelsernas tillämpningsområde är således snävare än det i förstone kan synas vara — detta gäller särskilt TF 7:5.

Som antytts ovan föreligger även vissa sekretessplikter enligt andra lagar, vilka gäller verksamhet utanför den offentliga sektorn. Här kan nämnas tystnadsplikter för advokater, läkare, präster och banktjänstemän samt även den tystnadsplikt som enligt TF 3:3 och 9 § radioansvarighetslagen gäller till skydd för meddelares och andra medverkandes anonymitet i de sammanhangen. Dessa bestämmelser är sanktionerade i BrB 20:3 alternativt i respektive lagar och de kan ligga till grund för tillämpning av TF 7:5 och 7:3. Principen är emellertid även här att endast vissa subjekt omfattas.

Den andra frågan gäller *sekretessbestämmelsernas relativa karaktär.* Endast ett fåtal av de sekretetessplikter som stadgas i sekretesslagan är absoluta. Huvudregeln är att sekretess endast gäller om ett utlämnande av uppgiften skulle medföra skada för det intresse som sekretessen syftar till att skydda. Dessa s k skaderekvisit kan ha varierande styrka. De kan — enligt motivens terminologi — vara "raka", vilket innebär en presumtion för offentlighet. Detta gäller t ex sekretess för uppgift ur förundersökning i brottmål; sådan gäller "om det kan antas att syftet med beslutet eller förutsedda åtgärder motverkas eller den framtida verksamheten skadas om uppgiften röjs" (5:1). De kan eljest vara "omvända", vilket innebär att presumtionen ligger för sekretess. Exempel härpå är sekretess inom hälso- och sjukvården; den gäller "uppgift om enskilds hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon honom närstående lider men" (7:1).

Avsikten med uppställandet av skaderekvisit är att förhindra att sekretessen får en onödigt vid omfattning.[8] Den använda tekniken innebär att bedömningen huruvida sekretess skall föreligga eller inte i det enskilda fallet lämnats relativt öppen.[9] Det utrymme för olika bedömningar som uppstår kan stundom göra det svårt att beivra ett påstått sekretessbrott; det torde ibland vara vanskligt att i efterhand avgöra huruvida det varit felaktigt att lämna ut en viss uppgift. Det komplicerar också uppsåtsbedömningen (jfr om rättsvillfarelse nedan.) För tryckfrihetsrättens del skall tilläggas att tolkningen av den aktuella sekretessregeln i tryckfrihetsmål normalt kommer att göras av jury och mot bakgrund av bestämmelsen i TF 1:4, enligt vilken därmed även allmänna tryckfrihetsrättsliga hänsyn skall vägas in i bedömningen.

Den tredje frågan gäller det förhållandet att *sekretesslagen privilegierar meddelanden som är avsedda för publicering i tryckt skrift* eller eljest för offentliggörande i massmedia. Merparten av de sekretessplikter som stadgas i sekretesslagen undantar sådana meddelanden. Endast de sekretessplikter som tas upp i

8 Se prop 1979/80:2 s 78 f.

9 Förarbetena till sekretesslagen innehåller grundliga resonemang om skaderekvisitet (prop 1979/80:2 s 78 ff), resonemang som dock varken är eller syftar till att vara särskilt vägledande (a a s 85).

sekretesslagen 16 kap 1 § kan beivras då röjande skett genom dylikt meddelande. Konstruktionen är förutsedd — och förutsatt — i TF, där såväl 7:5 som 7:3 hänvisar till sekretess som gäller enligt "särskild lag". Den särskilda lag som avses är alltså sekretesslagen 16:1. De sekretessplikter som där finns upptagna kan kallas *kvalificerade* sekretessplikter, dvs de gäller även meddelanden för offentliggörande i massmedia.

Förbehåll enligt sekretesslagen 14:9–10 betraktas i sig som kvalificerad sekretess, oavsett om den sekretess från vilken undantag gjorts vid utlämnande under sådant förbehåll inte är kvalificerad (sekretesslagen 16:1 p 4).[10]

Uppräkningen av de kvalificerade sekretessbestämmelserna i 16:1 är fullständig; den omfattar även de sekretessplikter enligt annan lagstiftning, t ex rättegångsbalken, som avsetts äga företräde framför meddelarfriheten. En sekretessbestämmelse i annan lag än sekretesslagen får således anses kvalificerad endast om den upptagits i 16:1.

Den gränsdragning som gjorts i 16:1 är inte alldeles okomplicerad; förutom att den helt bygger på hänvisningar, vilket i sig gör den svårtydd, har den egna skaderekvisit, vilka således skall läggas till de skaderekvisit som redan finns i "moderbestämmelsen". Redan på den objektiva sidan torde det kunna uppkomma svåra gränsdragningsfrågor. På den subjektiva sidan är utrymmet för villfarelser och missförstånd stort. Enligt motiven skall okunskap eller missuppfattning om innebörden av en sekretessplikt utesluta ansvar för uppsåtligt brott, dvs betraktas som oegentlig rättsvillfarelse. Detta är av avgörande betydelse i tryckfrihetsrättsliga sammanhang, eftersom såväl 7:5 som 7:3 här förutsätter uppsåt — detta till skillnad från BrB 20:3 som straffbelägger även oaktsamt brott.

Otillåtet offentliggörande av allmän handling enligt TF 7:5 p 2

Bestämmelsen om otillåtet offentliggörande enligt 7:5 p 2 anknyter som framgått dels till TF 2 kap, dels till sekretessregleringen i allmän lag dels också till straffbestämmelsen i BrB 20:3.

Anknytningen till TF 2 kap består för det första i en hänvisning till den där använda terminologin, för det andra i att de i 2:2 angivna ramarna för sekretess inte får vara överskridna i den lagstiftning som åberopas.

I det förstnämnda hänseendet måste observeras att bestämmelsen endast gäller offentliggörande av *allmän* handling, vilket betyder att publiceringen av icke allmän handling vars innehåll i och för sig omfattas av sekretess inte kan bestraffas enligt denna bestämmelse; här kan endast 7:5 p 3 (eller p 1, om det skulle gälla rikets säkerhet) användas. Detta får praktiskt betydelse när det gäller myndigheters handlingar som inte är upprättade i enlighet med TF 2:7 och heller inte inkomna till myndigheten enligt 2:6. Publicering av dylika handlingar är inte straffbart som rent sekretessbrott annat än om handlingen innehåller uppgift vars röjande är otillåtet enligt 7:5 p 3 — varvid bör observeras att

10 Yttrandefrihetsutredningen har dock föreslagit att förbehåll skall utgöra kvalificerad sekretess endast om den bakomliggande bestämmelsen är kvalificerad, se SOU 1983:70 s 143 ff.

sekretessen där är snävare än enligt p 2, se nedan. Offentliggörande av handlingar, vars innehåll i och för sig omfattas av sekretess, tillhörande ett ännu ej avgjort ärende, kan således vara straffritt om sekretessen inte är kvalificerad enligt sekretesslagen 16:1. Detsamma gäller handlingar som är undantagna från vad som enligt TF 2:6 eljest är att betrakta som inkommen handling, t ex tävlingsskrift eller anbud. Att 7:5 p 2 endast gäller allmänna handlingar synes få betydelse även för de handlingar som enligt TF 2:11 är undantagna från offentlighetsregleringen. Publiceringen kan dock vara straffbar enligt annat lagrum. När det gäller sådant som avses i 2:11 kan offentliggöranden av privata brevsamlingar eller andra deposita aktualisera ansvar för förtal eller förtal av avliden. Straff för upphovsrättsbrott kan vidare utgå utan hinder av TF; publicering av handling som avses i 2:11 p 3 kan härvid tänkas vara straffbart.

Den sekretessbestämmelse som åberopas i det enskilda fallet *får inte ligga utanför de ramar som anges i TF 2:2* (se ovan). De rekvisit som där anges är dock relativt allmänt hållna, varför det inte är särskilt troligt att kollisioner uppstår. Dessa frågor skall i första hand givetvis beaktas av lagstiftaren; det är emellertid även domstolarnas sak att i tillämpningen kontrollera att ramarna i TF ej överskridits.

Den brottsliga gärningen beskrivs i 7:5 p 2 som offentliggörande av allmän handling som inte är tillgänglig för envar. I sistnämnda hänseende torde numera avses att handlingens innehåll omfattas av sekretess. Det bör observeras att det vid tillämpningen av detta stadgande inte krävs att sekretessen är kvalificerad. Med offentliggörande avses vidare avtryck av handlingen, helt eller delvis.[11] Återgivande av uppgifter ur handlingen, referat av densamma etc omfattas däremot inte av 7:5 p 2; inte heller ett ordagrant citerande av handlingen i dess helhet omfattas.

Av lydelsen i 7:5 p 2 kan man få intrycket att publicering av hemliga (sekretessbelagda) handlingar generellt är straffbart. Så är dock långtifrån fallet. Bestämmelsen riktar sig endast till sekretesspliktigt subjekt. Detta följer som framgått ovan av bestämmelser i allmän lag; TF medger i och för sig ett generellt straffbeläggande.

Det utrymme som TF ger är således inte fullt utnyttjat i allmän lag. Enligt prop 1975/76:204 (s 173) skulle ett generellt förbud mot offentliggörande av hemlig allmän handling införas; departementschefen hade för avsikt att småningom föreslå en sådan bestämmelse. Dessa planer synes dock numera skrinlagda; i prop 1979/80:2 (s 403) avvisades tanken på en dylik utvidgning av det straffbara området, bl a mot bakgrund av att allvarliga fall kunde bestraffas enligt BrB 19 kap, t ex som spioneri, med stöd i TF 7:5 p 1 eller motsvarande stadgande i 7:3.

En ansvarig utgivare av en tidning, som kommit i besittning av hemliga handlingar — t ex via en anonym försändelse eller genom felaktigt utlämnande från en myndighet — omfattas således inte av 7:5 p 2. Det finns dock ett praktiskt viktigt undantag och det är när en hemlig handling lämnats ut med förbehåll (jfr ovan), riktat till den för skriften ansvarige, att handlingen inte får spridas vidare.

11 SOU 1947:60 s 252, prop 1975/76:204 s 173.

Har den ansvarige fått del av ett sådant förbehåll kan offentliggörande leda till straff.

Ansvar enligt 7:5 p 2 förutsätter som nämnts att gärningen skett *uppsåtligen*,[12] vilket får anses innefatta samtliga uppsåtsformer. Uppsåtet skall täcka även det förhållandet att handlingen i det enskilda fallet inte får lämnas ut.[13] Okunskap skall således, som tidigare framhållits, behandlas som oegentlig rättsvillfarelse. Eftersom sekretessregleringen inte alltid är entydig har detta stor praktisk betydelse. I icke tryckfrihetsrättsliga sammanhang minskas betydelsen dock genom att BrB 20:3 straffbelägger även oaktsamt brott.[14] Massmedieutredningen anmärkte i detta sammanhang att TF:s uppsåtsbegrepp med dess presumtion enligt 8:12 är vidare än det vanliga uppsåtsbegreppet varför det inte funnes samma behov av att här utsträcka ansvaret till även oaktsamma brott.[15]

När det gäller själva publiceringen äger presumtionen givetvis tillämpning. Det kan dock inte bli fråga om att presumera att den ansvarige känt till den sekretessplikt som skall ha åvilat honom. Om t ex en journalist får ut en handling från en myndighet under förbehåll att denna icke publiceras och detta förbehåll riktas jämväl till tidningens ansvarige utgivare men detta förhållande förtigs av journalisten kan ansvar för en eventuell publicering inte ådömas utgivaren; han måste anses sakna erforderligt uppsåt. Annorlunda skulle det vara om publicerandet av handlingen generellt vore straffbelagt; nu riktas ansvaret dock endast mot den som är sekretesspliktig och det måste då krävas att vederbörande är medveten härom. Förbehåll av denna typ bör därför alltid direkt delges den som är ansvarig för den skrift där offentliggörande kan tänkas ske.[16]

Har den ansvarige känt till sekretessplikten men missförstått dess innehåll kan ansvar heller inte utgå.

Otillåtet röjande av uppgift enligt TF 7:5 p 3

Förevarande bestämmelse skiljer sig från den föregående på det sättet att här avses uppgifterna i sig och inte den handling där de kan vara återgivna. Det kriminaliserade området är härvidlag mindre än vad som gäller offentliggörande av handlingar; beträffande uppgifter gäller således att de måste vara omfattade av kvalificerad sekretess enligt sekretesslagen 16:1 för att deras röjande genom tryckt skrift skall vara straffbart enligt 7:5 p 3. I övrigt gäller samma förutsätt-

12 Jfr SOU 1947:60 s 252.
13 Prop 1979/80:2 s 404. Jfr *JK-beslut 1983 B 7.*
14 Jfr dock vad som sägs om ringa brott. Se närmare prop 1979/80:2 s 403 f.
15 SOU 1975:49 s 244 f.
16 Jfr SOU 1975:102 s 330; se allmänt även prop 1975/76:204 s 169 ff.

ningar som ovan. Bl a krävs det således att sekretessen åvilar den för skriften ansvarige, vilket gör bestämmelsens praktiska tillämpningsområde begränsat. Såvitt gäller pressens förhållanden torde bestämmelsens största betydelse ligga i att den ger möjlighet att via ett till den ansvarige riktat förbehåll straffsanktionera offentliggörandet i tryckt skrift av en uppgift som det inte finns skäl att eljest hemlighålla.

Kapitel IV

Ansvar för meddelare och andra som medverkar till framställning i tryckt skrift

Ansvar för meddelare och andra som medverkar till framställning i tryckt skrift

Inledning. Meddelarfrihet och meddelarskydd

Något medverkansansvar i brottsbalkens mening förekommer inte i TF. För tryckfrihetsbrott kan endast en person göras ansvarig; dennes ansvar är exklusivt och utesluter ansvar för medverkan. TF innehåller emellertid en straffbestämmelse som i praktiken kan framstå som ett slags medverkansregel, nämligen bestämmelsen i 7:3 enligt vilken meddelare och vissa andra ”medverkande” kan ställas till ansvar. Formellt korresponderar denna regel med tryckfrihetsbrotten enligt 7:4 och 7:5 endast på det sättet att ansvar enligt de senare utesluter ansvar enligt 7:3; 7:3 kan inte tillämpas på den som enligt TF 8 kap är ansvarig för en utgiven skrift. I övrigt är regeln i 7:3 självständig och tillämpas oberoende av om ansvar för tryckfrihetsbrott kan utmätas eller inte. I praktiken kan detta synas som ett undantag från det s k ensamansvaret; formellt är ensamansvaret för *tryckfrihetsbrott* dock undantagslöst.

Det är även av viss praktisk betydelse att man inte betraktar bestämmelsen i 7:3 som en allmän medverkansregel vid vissa typer av brott, eftersom 7:3 tillika innehåller en avgränsning av personkretsen som avviker från vad som gäller för medverkan enligt brottsbalken. När i denna framställning talas om ”meddelare och andra medverkande” avses således endast den kategori som omfattas av 7:3.

Även om de gärningar som kriminaliserats i 7:3 inte förutsätter att tryckfrihetsbrott begås, ansluter de nära härtill. Systematiskt utgör de ursprungligen undantag från ”meddelarfriheten” i TF 1:1 3 st (nuvarande). Genom 1976 års ändringar innefattar de emellertid även undantag från den allmänna principen om ensamansvar och ansvarsfrihet för medverkan enligt TF 1:3. Det kan sägas att bestämmelsen härigenom kommit att gälla dels meddelare i traditionell mening, dels personer som arbetar med själva skriften, t ex författare, journalister och andra redaktionsmedlemmar. Denna indelning kan också sägas motsvara en indelning i olika typer av gärningar. Meddelarens brott är typiskt sett självständigt och en publicering som bygger på det brott meddelaren sålunda har begått är ofta inte straffbart som tryckfrihetsbrott (just detta faktum förbisågs nog i äldre tryckfrihetsrätt, jfr nedan). De brott som den andra gruppen kan ställas till ansvar för ansluter däremot mycket nära till tryckfrihetsbrotten; i denna del utgör onekligen 7:3 ett slags tryckfrihetens medverkansansvar vid den kvalificerade brottslighet som anges i 7:3 p 1. Anmärkas bör att gränsen mellan dessa grupper inte är knivskarp; det kunde till och med hävdas att någon sådan

gräns över huvud taget inte kan dras (se nedan beträffande frilans och andra fristående bidragsgivare).

De tryckfrihetsrättsliga reglerna beträffande "meddelare" har vuxit fram längs delvis olika vägar, framför allt kring principerna om anonymitet respektive ensamansvar. Numera är de sammanflätade i ett snårigt grenverk, som tillhör de mest svårutredda i TF. Även om reglerna om anonymitet och ensamansvar hänger samman på ett i viss mening oupplösligt sätt är det befogat att såvitt angår meddelarens ställning här göra en distinktion. Principen om ensamansvar betyder för meddelarens del straffrihet, dvs den ensamansvarige bär hela den straffrättsliga risken. Principen om rätt till anonymitet skyddar meddelaren från andra obehag; genom att inte framträda undviker han andra sociala sanktioner än straff. Om man, så långt möjligt, håller i sär dessa bägge ting blir regleringen något överskådligare.

Denna framställning bygger på en indelning i enlighet med det sagda. För friheten att utan straffansvar meddela sig för publicering i tryckt skrift används begreppet meddelarfrihet. För rätten att under skydd av anonymitet meddela sig på enahanda sätt används begreppet meddelarskydd.

Begreppen meddelarfrihet och meddelarskydd har i den juridiska litteraturen inte använts på något enhetligt sätt. MMU synes exempelvis ha använt termen meddelarskydd för det som här benämns meddelarfrihet, medan det som här kallas meddelarskydd av MMU kallas rätten till anonymitet, se SOU 1975:49 s 116 ff; jfr även prop 1975/76:204 s 45. I samma prop (s 93) används meddelarskydd som övergripande term. Ofta synes de behandlas synonymt och därvid omfatta hela regelkomplexet, således både anonymitetsreglerna och ansvarsfriheten. Språkligt sett kan detta naturligtvis vara helt oklanderligt; att meddelaren åtnjuter straffrihet utgör t ex ett "meddelarskydd". Terminologin kompliceras ytterligare av att man ofta torde avse att framhålla det faktum att regleringen återfinns i grundlag; med meddelarskydd alternativt meddelarfrihet åsyftar man då i första hand principstadgandet i TF 1:1 3 st. Med den här använda terminologin åtnjuter såväl meddelarfriheten som meddelarskyddet grundlagsskydd; det följer dels av att regleringen väsentligen återfinns i grundlag, dels av TF 1:1 3 st och 3:1 2 p.

Det skall även anmärkas att meddelarskydd enligt denna terminologi skiljer sig från anonymitetsskydd genom att det inte omfattar de regler som gäller författare till icke periodisk skrift.

Begreppet meddelarfrihet kommer vidare till en början, och när ej annat uttryckligen framgår, att användas i vid mening innefattande inte bara meddelare i traditionell bemärkelse utan samtliga som bidrar till framställande av tryckt skrift utom den ensamansvarige.

De bägge begreppen skall preciseras i samband med framställningen av nu gällande regler. Redan här skall dock framhållas att de inte, liksom inte heller tryckfriheten i dess helhet, avser absolut frihet respektive skydd; primärt åsyftas kanske i stället "friheten" och "skyddet" att reglereras endast i grundlag. Genom rättsutvecklingen har de bägge rättsinstituten emellertid kommit att få en mer konkret innebörd. Meddelarfriheten innebär sålunda en frihet att under vissa förhållanden begå en eljest straffbelagd handling. På samma sätt inkluderar meddelarskyddet en rätt att vara anonym trots att man begått brott — det sistnämnda gäller t o m i något fall vid brott enligt TF. Detta kan jämföras med den marginal mellan vanliga yttrandefrihetsbrott och tryckfrihetsbrott, som ovan omtalats.

Något om rättsutvecklingen

Ensamansvarets rättsliga — eller rättsideologiska — grund är möjligen något oklar. Numera kan två motiv framhållas. Dels att konstruktionen underlättar beivrande av tryckfrihetsbrott; enligt det successiva ensamansvarssystemet finns det nästan alltid någon tillgänglig att ställa till svars. Polis och åklagare slipper en stundom kanske övermäktig uppgift att först och främst finna en misstänkt och sedan att enligt gängse bevis- och uppsåtsregler binda vederbörande vid brottet. Dels medför systemet att pressen i vid mening skyddas från hemsökelser av dessa myndigheter, något som underlättar pressens verksamhet i allmänhet och möjlighet att skydda källor i synnerhet.

Eek kritiserade i sin avhandling uppfattningen att ensamansvaret — enligt den pressliberala ideologin, får man förmoda att han menade — skulle utgå från den förstnämnda repressiva grunden.[1] Synpunkten att det skulle vara svårare att finna upphovsmannen till en tryckt skrift än andra brottslingar, t ex en tjuv eller en mördare, tillbakavisades av Eek. I stället framhöll han att reglerna om begränsad ansvarighet uppfattats som ett privilegium för pressen, ett skydd mot inblandning i dess inre angelägenheter.

Eek kritiserade här Alexanderson som ensidigt framhållit den repressiva synpunkten som grund för det särskilda ansvarssystemet; förhållandena vid tryckfrihetsbrott var enligt Alexanderson egenartade och vanliga straffrättsliga regler vore svåra att tillämpa. (Se Alexanderson s 116.)

I synnerhet vände sig Eek emot den strikta tillämpning av det successiva ensamansvarets princip, enligt vilken varje tryckfrihetsbrott alltid skulle kunna beivras. En sådan tillämpning — som utan tvivel ligger nära den vi idag har enligt TF — synes enligt Eek ha stridit mot tryckfrihetens ideologi. Dessutom var det förhållandet att systemet gav möjlighet att bestraffa personer, som inte haft det ringaste med tryckfrihetsbrott att göra, ägnat att framställa straffsystemet som en parodi, som alls icke skulle medföra någon preventiv verkan; i stället riskerade man att lagen miste "sitt grepp över sinnena."[2]

Eeks uppfattning att det successiva ensamansvaret enligt den pressliberala ideologin inte skall förstås som instrument för effektiv repression, utan som ett pressens privilegium, är sannolikt riktig. Det centrala i denna ideologi är i denna del pressens oberoende ställning i förhållande till statsmakten och dess verkställande organ i allmänhet och rätten att publicera sig anonymt i synnerhet. Det successiva ensamansvaret blir därmed den teknik som används för att förverkliga rätten till anonymitet. Det förefaller emellertid som det häri ligger något av en kompromiss.[3] Kravet på anonymitet har inte kunnat fullföljas till en rätt att helt anonymt ge ut tryckta skrifter. Så långt har ingen av våra tryckfrihetsförordningar gått — tvärtom har det varit och är straffbelagt att utan någon som helst angivelse om ursprunget trycka och ge ut skrifter. Rätten till anonymitet för den

1 Eek s 107 f.
2 A a s 108.
3 I denna mening kan systemet med en lätt åtkomlig på förhand utpekad även härledas ur kravet på frihet från censur. Jfr 1912 års betänkande s 59.

ene har alltid förutsatt ett framträdande av den andre; den svenska tryckfrihetslagen har i princip aldrig lovat mer, än att den som finner en annan som är villig att låna ut sitt namn eller eljest överta ansvaret, ej skall kunna tvingas att framträda.[4] Det krav på möjlighet till repression, som man i strafflagen sålunda inte velat undvara, har i det successiva ensamansvarets system kunnat kombineras med en villkorlig rätt till anonymitet som samtidigt skapar en rågång mellan press och myndigheter. Det förefaller inte vara en alltför osannolik historisk hypotes, att den vidsträckta anonymitetsrätten kunnat accepteras och utvecklas just därför att den förenats med ett ansvarssystem som — i varje fall formellt — är betydligt effektivare än den vanliga av rättsäkerhetshänsyn nedtyngda straff- och processregleringen. När man talar om ensamansvarets rättsliga grund torde det därför också vara korrekt att, såsom man i allmänhet gör, framhålla bägge aspekterna — även om de kan synas representera motstående intressen.

Trots att anonymitetsreglerna och systemet med ensamansvar torde ha en gemensam rot har de sedan vuxit ut och utvecklats till självständiga rättsinstitut. När man numera talar om ensamansvarets funktion är det således vanligare att betona den trygghet genom frånvaro av straffhot som det ger övriga medverkande, än att det utgör en förutsättning för anonymitet och oberoende. När det gäller vår äldre tryckfrihetslagstiftning är det dock tveksamt om ensamansvaret gav en sådan trygghet åt de medverkande. Det kan också ifrågasättas om det fanns ett sådant behov; det primära torde ha varit att garantera möjligheten för anonyma skriftställare att verka. 1766 års tryckfrihetsförordning innehöll inget direkt stadgande till skydd för anonymiteten, men förordningen tillät[5] och närmast uppmuntrade anonymt utgivande av skrifter. I dess 4 § hette det nämligen att "Boktryckaren utsätter på titelbladet författarens namn, så framt denne ej åstundar vara onämnd, vilket icke förnekas bör, ———". Boktryckaren uppmanades också att ta skriftligt erkännande från författaren om författarskapet. Ett eventuellt åtal skulle riktas mot boktryckaren, som hade att leda över ansvaret till författaren om han "gitte", eljest fick han själv stå ansvaret.[6] Något förbud för boktryckaren att eljest uppge författarens namn innehöll förordningen inte.[7] Det förefaller snarast som anonymitet eller inte var en fråga mellan författaren och boktryckaren, som lagen inte lade sig i.

Det outvecklade successiva ansvarssystem — med endast två länkar i "ansvarskedjan" — som regleringen innefattade var knappast, i varje fall inte uttryckligen, något ensamansvar. 1766 års tryckfrihetsförordning torde inte ha beaktat medverkanssituationer.[8]

När den för tryckfriheten så dystra period, som följde efter 1766 års förordnings avlivande 1772, nalkades sitt slut och ett återupprättande av tryckfrihetens

4 Beträffande meddelare går TF numera något längre, se nedan.
5 Jfr Eek, 1766 års tryckfrihetsförordning, dess tillkomst och betydelse i rättsutvecklingen, StvT 1943, s 220 f.
6 "Är skriften utan namn och gitter boktryckaren det ej bevisligen uppgiva, när åtal därå göres, stånde själv i allt det ansvar, som skriftens författare stå bort. Men gitter han autoren uppgiva, vare från allt ansvar fri" (4 §).
7 Jfr Eek, a a s 220, samt Ask s 118 med hänvisningar.
8 Det synes dock inte uteslutet att det gavs möjlighet till bestraffning av flera samverkande gärningsmän; jfr Eek, a st.

principer förbereddes, framstod rätten till anonymitet, som det heter i 1912 års betänkande, "såsom ett av hela tryckfrihetens väsentligaste moment".[9] Av 1812 års tryckfrihetsförordning (TFF) framgår dock att vad man härvid hade för ögonen var de fria skriftställarnas rätt att anonymt eller under pseudonym ge ut sina skrifter. Denna rätt kom indirekt till uttryck i ansvarsregleringen, som utformades i anslutning till 1766 års regler.[10] Till skillnad från dessa gav dock TFF uttryckligen författaren rätt att vara anonym. En än viktigare nyhet var emellertid att boktryckare som utan tillstånd utsatte författarens namn på skriften eller eljest röjde hans identitet kunde bestraffas härför; TFF innehöll således en viss straffsanktionerad sekretessplikt för boktryckare.[11]

1766 års förordning hade inga särskilda regler för periodiska skrifter. När sådana nu infördes i TFF innefattade de inte någon uttrycklig regel om anonymitet, utan endast att ensamansvarets princip med utgivaren som ansvarig för hela innehållet i sådana skrifter genomfördes.[12] Trots att TFF sålunda inte hade något stadgande till skydd för meddelares i vid mening anonymitet har det ofta hävdats att ansvarssystemet syftat till ett sådant skydd.

Se *JO 1856 s 57*, där ett opreciserat skydd för meddelare synes förutsatt. — Vidare prop 1887:21 där ett sådant skydd förutsattes som alldeles självklart: "De skäl som föranlett, att förslaget liksom gällande lag och för övrigt de flesta andra länders lagstiftning i ämnet gjort huvudredaktören av en *periodisk* skrift ansvarig för dess innehåll, och ej medgivit inkvisition efter författarne till de särskilda uppsatser, som i skriften förekomma, är det överflödigt att nu anföra, då, så vitt jag vet, ingen på allvar yrkat förändring i detta förhållande, som tvärtom av den periodiska pressens representanter anses såsom ett oeftergivligt villkor för dess självständighet och existens" (s 30). Sistnämnda arbete bör möjligen tolkas med viss försiktighet då det på andra ställen innehåller tvivelaktiga uppgifter om TFF:s regler om anonymitet och delaktighet, se ovan kapitel II s 88. — Enligt 1912 års betänkande framkom ett skydd för anonymiteten i förevarande hänseende även "vid ett uppmärksamt studium av förordningens egna stadganden" (s 61). Den systematiska tolkning av TFF som av publicistklubben förordades i ett JO-ärende från 1909 torde illustrera vad de sakkunniga därvid haft i åtanke; se JO 1910 s 226 ff.

I JO:s ämbetsberättelser har framhållits att statstjänstemäns möjligheter att med inskränkning endast av TFF:s stadganden komma till tals genom pressen är av avgörande betydelse för tryckfriheten.[13] I allmänhet har man därvid åsyftat statstjänstemäns rätt att författa skrifter; det finns dock inget som tyder på att man velat begränsa denna rätt blott till icke periodisk skrift. Tvärtom synes det antagligt att man åsyftat även medverkande i periodiska skrifter. Av det faktum att en viss sekretessplikt ålades boktryckare visavi författare till icke periodisk skrift är man därför inte direkt berättigad till motsatsslutet att inget övrigt skydd fanns för anonymiteten. Det korrekta torde i stället vara att säga att TFF inte innehöll något straffsanktionerat skydd för anonymiteten, förutom det nämnda, och att förordningen därför lämnade förhållandet mellan t ex utgivare och sagesman oreglerat i detta avseende, men att av dess ansvarssystem följde att anledning och stöd för ett efterforskande av anonyma författare och sagesmän

9 1912 års betänkande s 61.
10 Se TFF 1 § mom 6 och 8.
11 TFF 1 § mom 6 3 p och mom 8 3 st.
12 TFF § 1 mom 7 och § 4 mom 7.
13 Se JO 1854 s 49, 1856 s 57. Jfr *NJA 1915 s 513* (se nedan).

icke gavs i TFF.[14] Som nedan framgår hände det dock att man sökte stöd för ett sådant efterforskande på annat håll än i TFF. Senare praxis visar också att frånvaron av stöd för efterforskning i TFF inte ansågs liktydigt med ett förbud (se nedan rättsfallen från 1914 och 1915).

Ensamansvarets princip genomdrevs således i TFF både beträffande periodiska och icke periodiska skrifter. Något delaktighets- eller medverkansansvar har inte fortsättningsvis ifrågasatts för tryckfrihetsrättens del (jfr dock Rydin, se nedan). En fråga som däremot kom att bli i viss mån omtvistad var om detta tryckfrihetsansvar uteslöt ansvar enligt annan lagstiftning för andra än den ensamansvarige. Härmed avses då inte det förhållandet att viss brottslighet som i och för sig förövades genom tryckt skrift likväl ansågs kunna bestraffas utan stöd i TFF; denna fråga, om räckvidden av TFF:s exklusiva tillämpningsområde, har behandlats ovan. Vad som avses är i stället i vilken mån man kunde ställas till ansvar enligt allmän lag för gärningar som begås i anslutning till framställning i tryckt skrift. Ytterst gäller det även här hur långt TFF:s tillämpningsområde sträckte sig, men argumentationen utgick inte från vad TFF avsåg att skydda och inte skydda, utan snarare från hur långt ensamansvaret sträckte sig.

Två JO-ärenden från artonhundratalets mitt illustrerar det spörsmål saken gäller. I JO:s ämbetsberättelse för 1849 omtalas följande.

JO 1849 s 57. Ett domkapitel lät inkalla en präst till förhör på grund av att han utgivit en tryckt skrift vari han uttryckt vad som påstods vara religiösa villfarelser. Prästen tillfrågades bl a om han låtit dessa såsom villfarelser betecknade trossatser komma till uttryck i sin tjänsteutövning och om han var beredd att inför domkapitlet vidhålla dem. Prästen besvarade den första frågan nekande och den andra jakande. Med åberopande av bestämmelser i allmän lag (Kyrko-ordningen m m) avstängde domkapitlet prästen från hans ämbete som präst och tillika skollärare. Prästen klagade i hovrätten under anförande bl a av att domkapitlet på grund av TFF:s bestämmelser saknade behörighet att vidtaga de angivna åtgärderna. Hovrätten fann emellertid att TFF inte hindrade domkapitlet att vidtaga åtgärder eftersom präsen, även i sin egenskap av skollärare, hade möjlighet att sprida de lärosatser han sålunda framfört i tryckt skrift. Hovrätten framhöll särskilt att prästen i förhör vidhållit de trossatser han framfört. I detta utslag gjorde högsta domstolen ej ändring.

JO förde ett allmänt och utförligt resonemang om förhållandet mellan religionsfriheten och det skydd för tankens frihet som kom till uttryck i TFF. Härav framgick att JO ansåg rättstillämpningen i det förevarande fallet felaktig, eftersom TFF inte gjorde något undantag för prästers yttrandefrihet i tryck — och det var i realiteten för begagnandet av denna yttrandefrihet prästen hade avstängts.

Fallet synes visa att man inte på alla håll tog TFF:s klara bestämmelser på allvar. Man ansåg sig kunna angripa prästens åsiktsbrott inte på grund av det han yttrat i tryckt skrift, utan för det han muntligen *vidhållit* dessa yttranden vid senare förhör. Detta framstår som ett kringgående av TFF. När tryckfriheten skyddar framförandet av en åsikt skyddas även åsikten; inte bara uttrycket för denna. Den tolkning som här användes medför den orimliga konsekvensen att TFF endast skulle ha skyddat den som utan allvarligt syfte, utan att mena det, framfört en kättersk uppfattning.

14 Jfr dock Reuterskiöld, Sveriges grundlagar III s 223: TFF innebär "ingen *anonymitetsrätt* för skriftens medarbetare vare sig i den mening, att deras namn icke skulle få efterforskas eller därom upplysning lämnas, eller så att de skulle vara fria från ansvar för handlingar som med utgivningen ägt samband, när detta ansvar ej avser skriften".

Denna metod, att döma den som vid senare förhör vidhåller vad han uttryckt i tryckt skrift, hade tillämpats i ännu ett fall, från 1817, för vilket JO redogjorde i samma ämbetsberättelse (*1849 s 53*). Här tillkom dessutom den omständigheten att prästen dessförinnan hade som författare åtalats i tryckfrihetsmål och där frikänts, något som gjorde det efterföljande disciplinära förfarandet än mer anmärkningsvärt.

Fallen har inte anförts som exempel på att forna tiders lagskipning i tryckfrihetsrättsliga ting skulle ha varit tvivelaktig, utan endast för att illustrera att TFF synes ha givit utrymme för delade meningar. Ett annat exempel härpå är följande.

JO 1854 s 47. Detta fall rör den flerstädes i dessa sammanhang förekommande filosofie magistern tillika boktryckaren Nils Rudolph Munck af Rosenschöld (M). M hade från sitt tryckeri under 1852 utgivit tidningen Fäderneslandet. Tidningen hade med artiklar signerade av M ådragit sig kraftigt missnöje hos Consistorium Academicum i Lund; tidningen vore sålunda ett skandalblad innehållande såväl smädligheter mot enskilda personer — bl a mot medlemmar av Consistorium, som nesligheter och osedligheter av allehanda slag; JO anförde om skrifterna att han visserligen inte tagit del av dem, men att han funnit sig böra antaga "att de vore bland de sämsta litteraturens alster, som brukas". Enär M var medlem av Akademien kallades han till förhör för att inför Consistorium redogöra för omständigheterna kring tidningens utgivande och spridande. På frågan om han var författare till de artiklar vilka bar hans signatur, lämnade M enligt ämbetsberättelsens referat härpå det svar, att han "såsom boktryckare och publicist ansåge sig ingalunda subordinera under Consistorium Academicum, utan under den del av våra grundlagar, som kallades tryckfrihetsförordningen, och under de domstolar, som deruti nämnas; hvarföre han ansåge Consistorium Academicum obefogat att någon inkvisition med honom i så fall, som den nämnde frågan åsyftade, hålla eller dom över honom fälla". Detta svar, liksom, synes det, M:s förhållningssätt i övrigt, föll icke Consistorium i smaken; M relegerades för all framtid från universitetet.

M anmälde saken till JO, vilken väckte ansvarstalan mot Consistorium, varvid JO bl a anförde att han funnit sig böra klandra skrifternas olagliga behandlande "icke till fördel för deras utgivare, om vars person och öden min talan icke handlade, men därför, att hans rätt är allas rätt, och att jag icke trodde lagens helgd böra, i något fall, allraminst av den lumpnaste anledning, till spillo givas". Den olagliga behandlingen bestod enligt JO huvudsakligen däri att Consistorium utan stöd i TFF och i strid mot denna beivrat innehållet i tryckt skrift.

Ärendet drog ut på tiden; möjligen förhalades det. Av ämbetsberättelsen 1856 framgår att ansvarstalan då ännu ej blivit prövad. Det antyds även att JO:s agerande rönt motvilja. "Åtalet mot ett Akademiskt Consistorium för en i disciplinär avsikt begången förgripelse mot tryckfriheten" säges ha tillskyndat JO en "kollision med högre myndigheters åtgärder" och, anförde JO, "jag har även av sakkunniga vänner fått höra missnöje med mitt förfarande i denna sak" (JO 1856 s 65).

Först i 1859 års ämbetsberättelse får man veta att åtalet ogillats i både hovrätt och högsta domstol, varvid den sistnämnda särskilt anförde att det inte som ämbetsfel kunde läggas Consistorii ledamöter till last att de på grund av M:s uppförande i allmänhet vidtagit åtgärder mot honom. Av detta drog JO slutsatsen att HD inte godtagit M:s befattning med tryckt skrift som skäl för åtgärderna, vilket enligt JO fick det att framstå som "uppenbart, att den grundsats Justitie-Ombudsmannen i detta mål förfäktat, vunnit bifall av Konungens Högsta Domstol; och därmed är även åt Svenska Tryckfriheten förvarat det med Grundlags helgd befästade stadgande, att utgivare av tryckt skrift får allenast efter tydlig lag till ansvar för innehållet därav ställas, på det sätt och i den ordning, Tryckfrihetslagen bestämmer" (1859 s 148 f). — För en sentida läsare framstår denna JO:s tillfredsställelse med sakens utgång något ansträngd; det må vara att man av HD:s utslag kan utläsa att Consistorii åtgärd att åberopa befattningen med de tryckta skrifterna inte direkt gillats av HD, men som huvudsak framstår ändå att HD inte fann ett disciplinförfarande i anledning av yttrande i och befattning med tryckt skrift — ty det var

det det var fråga om — utgöra ett angripbart ämbetsfel. Mähända skall JO:s uttalande förstås så att utslaget vore en seger för framtiden, ehuru en motgång i det enskilda fallet.

Bägge dessa fall visar hur man ifrågasatt en tryckfrihetens begränsning i anställnings- eller subordinationsfall. Domkapitlet synes ha menat sig ha rätt att utan hinder av TFF avskeda en präst som i tryckt skrift förbrutit sig mot vad tjänsten krävde; Consistorium Academicum att relegera en medlem som, likaledes i tryck, skändat och eljest visat vanvördnad för Consistorium och dess övriga medlemmar. Denna fråga, om man på grund av ett tjänste- eller förtroendeförhållande kunde anses underkastad begränsningar i den tryckfrihet som eljest tillkom envar enligt TFF, prövades vidare i ett rättsfall från 1901.

NJA 1901 s 280. Med anledning av en artikel i tidningen Hudiksvallsposten, vari beskrevs hurusom ett kompani tillhörande Helsinge regemente vid midsommarfirandet varit ganska mangrant berusat, höll majoren Rettig förhör med beväringen Julin, varvid Julin erkände sig vara författare till ifrågavarande artikel. Julin tilldelades därefter en bestraffning i form av tre dagars sträng arrest för det han brustit i anständigt uppförande genom att ha framfört lögnaktiga uppgifter av beskaffenhet att nedsätta regementets anseende. På uppdrag av JO åtalades Rettig sedermera för tjänstefel, under åberopande av att den rättsskipning som ägt rum stred mot TFF:s bestämmelser. Rettig invände bl a att tryckfriheten vore en allmän medborgerlig rättighet, som inte vore ovillkorlig, utan den kunde inskränkas för vissa samhällsmedlemmar på grund av deras särskilda ställning och förpliktelser. De föreskrifter som hade tillämpats i förevarande fall var anpassade just till sådana särskilda förhållanden, synes Rettig ha menat. I krigshovrättens utslag, vari HD icke gjorde ändring, anfördes att Rettigs bestraffning av Julin stod i uppenbar strid mot TFF § 1 mom 7; Julin hade bestraffats för en handling för vilken endast skriftens utgivare kunde bestraffas. Åtalet bifölls.

Utgången visar framför allt att ensamansvarets princip upprätthållits. — Rettig hade vidare invänt att beväringen inte bestraffats för sitt författarskap, utan för överbringandet av artikeln till tidningen. Domstolarna avvisade den invändningen inte på grund av dess rättsliga brister, utan på den grunden att man av det hållna förhöret och andra omständigheter fann det uppenbart att det var i egenskap av författare som Julin tillrättaförts. Två ledamöter av HD var skiljaktiga och anförde att det förhållandet att annan person enligt TFF stod författaransvar för den ifrågavarande artikeln, inte hindrade att Julin, som vid dess insändande till tidningen lytt under strafflagen för krigsmakten, kunnat genom insändandet göra sig skyldig till brott mot denna lag.

Fallet har behandlats av Reuterskiöld.[15] Den uppfattning som Reuterskiöld härvid företrädde bygger på att man skiljer mellan överbringandet av ett meddelande för publicering och själva publiceringen, och vidare att tryckfriheten inte kan upphäva en tjänsteplikt. I sistnämnda hänseende heter det följaktligen:[16]

> ”En var är visserligen alldeles oförhindrad att trycka och skriva vad han vill och om allt, varom han *såsom medborgare* kan lagligen förskaffa sig kännedom, utan att kunna därför åtalas annorlunda än i enlighet med tryckfrihetsförordningen. Men den som på grund av sin särskilda ställning har särskilda plikter och förbindelser, vilkas brytande medför ansvar, blir heller icke därför ansvarsfri därigenom, att han bryter dem genom begagnande av den

15 Tryckfrihet och tjänsteplikt, i Strödda uppsatser i statsrätt och politik, Uppsala 1901, s 41 ff.
16 A a s 44 f.

av honom *såsom enskild medborgare* tillförsäkrade tryckfrihet. Missbrukar han sin tjänsteställning och begår han i tjänsten ett fel, så ådrager han sig vanligt ansvar, alldeles oavsett huruvida han därvid tillika begagnat den rätt, han blott såsom medborgare äger."

Att TFF:s ansvarssystem uteslöt ansvar för delaktighet ifrågasattes inte i och för sig av Reuterskiöld. Detta innebar dock endast att man inte kunde straffas för delaktighet i publiceringsgärningen; "(m)eddelandet ——— såsom uttryck för delaktighet i den tryckfrihetsförbrytelse, som möjligen genom utgivandet av skriften ägt rum, är icke åtalbart". Däremot kunde meddelargärningen i sig vara straffbar på annan grund: "Var ——— meddelandet redan såsom privat brottsligt från synpunkten av krigsmans tjänsteplikt, så kunde detsamma utan allt tvivel bliva föremål för disciplinär bestraffning".[17] — I det behandlade rättsfallet ovan kunde därför beväringens handling då han överlämnade artikeln bedömas för sig, varvid Reuterskiöld dock var noga med att framhålla att den ytterligare skada som publiceringen medförde endast kunde tillvitas den för skriften enligt TFF ansvarige.

Reuterskiöld fortsatte sedan en allmän diskussion där han utvecklade sin syn på tryckfriheten och dess förhållande till andra lagar. Tryckfriheten var visserligen en rättighet som enligt RF 86 § tillkom varje svensk man. Att detta inte kunde tas alltför bokstavligt framgick om man frågade sig i vad mån en straffånge ägde de rättigheter som TFF stadgade; det var enligt Reuterskiöld uppenbart att TFF här begränsades utan att detta för den skull behövde framgå direkt av TFF.

Denna fråga synes dock inte ha varit så självklar som Reuterskiöld förutsatte; jfr JO 1854 s 48 och 1856 s 59 f. I sistnämnda ämbetsberättelse anförde JO om fånges rätt att idka författarskap: "Det är ju ——— uppenbart, att den lag (TFF, min anm.), som härom tiger, men däremot aldrig underlåter att utsätta sina förbud, ej kunnat här mena ett sådant med sin blotta tystnad".

"Över huvud", anförde Reuterskiöld vidare, "förbjuder för övrigt tryckfrihetsförordningen ingalunda en lagstiftning, som eventuellt skulle kunna för viss person inskränka rätten till tryckfrihet, utan allenast all sådan lagstiftning, vars syfte är att för svenska medborgare i allmänhet inskränka tryckfrihetsrätten".[18] Fången, liksom beväringen Julin, hade sin tryckfrihet inskränkt inte som medborgare i allmänhet utan på grund av den särskilda ställning han intog. Det samma gällde för tjänstemän. På deras ämbetsbrott kunde TFF aldrig vara tillämplig. Reuterskiöld anförde:[19]

"Är det nu så, att en ämbets- eller tjänsteman ovillkorligen vill meddela allmänheten den kunskap, varmed han sitter inne, men som han såsom tjänsteman måste behålla för sig eller överordnade, ja, då finns för honom endast ett antingen — eller: att bryta sin plikt och bära det ansvar, som följer därmed, eller att avstå från sin tjänst och dess förmåner, då han ock blir fri att såsom medborgare under medborgareansvar tala vad helst han vill och

17 A a s 46.
18 A a s 49.
19 A a s 54.

vet. Något som helst tryckfrihetstvång finns ej, men väl ett ämbetstvång, som är oskiljaktigt från tjänstens innehavande. Presstjänst är ett — statstjänst ett annat; och vill innehavare af statstjänst vara meddelare och medarbetare i pressen, så kan han dock icke för den tjänsten äga rätt att låta statens tjänst stå tillbaka."

Reuterskiölds uppfattning synes kunna sammanfattas så, att TFF uteslöt ansvar för delaktighet i den ensamansvariges brott, men inte för gärningar som var straffbara enligt annan lagstiftning, även om den gärning som därvid bestraffades kunde ses som en delaktighet i det skriftens utgivande för vilket enligt TFF endast den ensamansvarige kunde straffas.

Visst stöd för sin ståndpunkt kunde Reuterskiöld hämta i Rydins skrifter. Enligt denne skyddade TFF ingen åtgärd som föregick skriftens lämnande till tryck. (Se Rydin i Reform . . . s 222.) En ämbetsman som meddelade hemliga upplysningar kunde inte freda sig med att dessa offentliggjorts i en tidning, vilket gällde även den som till en tidning lämnade "äreskändande eller oro åstadkommande lögnaktig notis" (a a s 223). Rydins uppfattning är eljest något svårgripbar, vilket synes bero på att han i sin iver att beskriva TFF:s förtjänster och brister inte helt skilde gällande bestämmelsers tolkning från en enligt hans förmenande lämpligare ordning. Han anförde således i sitt större arbete att TFF uteslöt delaktighetsansvar (Rydin s 281), men synes han samtidigt ha ansett att detta endast gällde så länge en skrift inte blivit förklarad brottslig enligt TFF. När detta väl skett fanns det inget skäl att låta dem som hade "anstiftat eller varit delaktiga uti den förbrytelse, som förövats medelst den brottsliga skriftens offentliggörande" gå fria (a a s 282). Efter att ha ägnat ett par sidor åt att argumentera efter denna linje upplyser så Rydin läsaren om att sakernas ordning skulle ha varit mer tillfredsställande om den förordade tolkningen tillämpats (a a s 285). Längre fram får man så veta att det författaren veterligen aldrig inträffat att någon annan än den ensamansvarige åtalats för tryckt skrifts utgivning (a a s 287). I det ljuset framstår den framförda uppfattningen som åtminstone de sententia ferenda. — På annat ställe (a a s 208 noten) upprörs Rydin över de ovan omtalade JO-fallen om disciplinärt beivrande av innehållet i tryckt skrift. Det felaktiga i bägge fallen var dock enligt Rydin att de disciplinära åtgärderna vidtagits utan att en fällande dom i tryckfrihetsmål förelegat; i den mån så varit fallet hade hinder för disciplinär bestraffning inte förelegat.

Ask behandlade Rydins uppfattning utförligt (Ask s 161 f) och kom till slutsatsen att den var felaktig; TFF uteslöt ansvar för delaktighet i alla hänseenden. Som stöd anförde Ask även *NJA 1886 s 256*. — Den typ av frågeställningar som Reuterskiölds tolkning gav upphov till synes inte ha beaktats av Ask.

Fallet Rettig (*NJA 1901 s 280*) kan sägas ha befäst en viss meddelarfrihet i så måtto att det klart visar att endast utgivaren kunde straffas för innehållet i en periodisk skrift, även om bestämmelser i allmän lag kunde åberopas mot den verklige författaren. Däremot klargjordes inte huruvida själva meddelandegärningen, på det sätt Reuterskiöld hävdade, kunde göras till föremål för särskild ansvarstalan vid sidan av TFF. Av såväl Reuterskiölds som Rydins och Asks framställningar synes framgå att problematiken kring "meddelarfriheten" ännu var openetrerad vid 1800-talets slut.

Vad åter angår rätten till anonymitet och "meddelarskydd" var situationen likartad; en viss anonymitetsrätt erkändes otvivelaktigt även om dess omfång var oklart. Det sistnämnda framgår av en "Framställning till Kungl Maj:t angående förtydligande av tryckfrihetsförordningens bestämmelser i syfte att bereda erforderligt skydd åt anonymitetsrätten" i JO:s ämbetsberättelse för 1910, vari omtalas följande.

JO 1910 s 224. I ett tryckfrihetsmål begärde käranden vittnesförhör med en journalist. Journalisten i fråga hade som referent för den åtalade tidningen varit närvarande vid den rättegång som de i tryckfrihetsmålet angripna tidningsartiklarna behandlade. Vittnesförhöret angavs syfta till att utreda hur det hade gått till när de berörda artiklarna införts i tidningen ("huru vid referatens i fråga tillställande till tidningen tillgått"). Svaranden invände häremot, att enligt gällande grundlag var utgivaren av en tidning ensam underkastad författaransvar för tidningens innehåll. På grund härav, och då denna bestämmelse enligt svarandens mening innebar ett skydd mot allt inkvisitoriskt förfarande som syftade till att utforska från vem eller på vilket sätt den ansvarige utgivaren förskafffat sig de meddelanden som låg till grund för tidningens innehåll, ifrågasatte svaranden lämpligheten av att hålla förhör med journalisten. — Rådhusrätten fann dock i särskilt beslut inte hinder föreligga för vittnets hörande. När målet i dess helhet sedermera underställdes hovrättens prövning yrkade svaranden även att hovrätten skulle förklara att vittnesmålet ej bort äga rum, vilket yrkande hovrätten emellertid lämnade utan avseende.

Sedan JO utförligt refererat och återgivit en anmälan från publicistklubben, vari riktigheten i de förevarande besluten ifrågasattes, slöt han att rådhusrätten förfarit felaktigt när förhöret tilläts. Från rådhusrättens sida hade invänts att dylikt förhör skulle anses tillåtet då det kunde äga betydelse för målets utgång genom att t ex frambringa utredning om brottets art och svårighetsgrad. Med en sådan tolkning skulle det, enligt JO, vara lätt för käranden i ett tryckfrihetsmål att inrikta sin talan så att verklig författares anonymitet röjdes. Ett dylikt tillvägagångssätt kunde emellertid "icke stå i överensstämmelse med uppfattningen hos tryckfrihetsförordningens författare, vilka uppenbarligen låtit sig synnerligen angeläget vara att bereda effektivt skydd åt anonymitetsrätten". "Å andra sidan anser jag", fortsatte JO, "med hänsyn därtill att tryckfrihetsförordningen härutinnan, likasom i många andra stycken, saknar önskad klarhet och tydlighet, mig icke kunna stämpla rådstuvurättens förfarande såsom ämbetsfel av beskaffenhet att böra eller kunna medföra ansvar." Under sådana förhållanden vore det inte lämpligt att dra saken under domstol endast för att få klarlagt hur anonymitetsreglerna rätteligen skulle förstås. I stället överlämnade JO ärendet till Kungl Maj:t med en hemställan om anonymitetsreglernas förtydligande.

Av JO:s åtgärder i ärendet framgår dels hur TFF:s anonymitetsskydd enligt hans mening rätteligen skulle förstås, dels att det inte var uppenbart att det skulle förstås på det sättet, utan att saken fastmera vore så oklar att ett förtydligande genom lagstiftning påkallades.

Till sin anmälan hade publicistklubben fogat en utredning, en utredning som JO fann "sakkunnig" och vilken syntes honom fullt övertygande. Enligt JO:s referat hette det där bl a: "Inom tidningsmannavärlden såväl som inom de vidsträckta kretsar, från vilka man i varjehanda former stode pressen till tjänst med medarbetareskap, hade det av gammalt varit en rotfäst övertygelse, att medarbetarnes — inom och utom redaktionen — intresse av anonymitet vore hägnat av grundlagsskydd." Det erkändes att detta icke omedelbart framgick av TFF:s bestämmelser, men det ansågs stå klart vid en systematisk sammanställning av dem. — Vad man möter i publicistklubbens yttrande är dock snarare argument för en förespråkad ordning, än övertygande bevisning om innehållet i gällande rätt. Liksom i senare sammanhang framskymtar här en diskrepans mellan den bild av tryckfriheten som hennes vänner bär och det som juristerna kan vaska fram ur sina rättskällor. Rättsutvecklingen skulle också småningom visa att den inom pressen rotfästa övertygelsen endast långsamt grodde hos domstolarna.

JO:s framställan blev överlämnad till 1909 års tryckfrihetskommitté.[20] Ehuru

20 1912 års betänkande s VII.

det betänkande de kommitterade småningom avgav till dels var en anonymitetsrättens höga visa[21], innehöll varken förslaget eller dess motiver något verkligt klargörande av anonymitetsskyddets gränser. Visserligen föreslogs sekretessplikten bli något utvidgad (4 kap 2 §), men det synes oklart huruvida den omfattade även röjande av författare till artikel i periodisk skrift; meddelare i snäv mening torde under alla förhållanden inte ha åtnjutit något dylikt skydd enligt förslaget. Eftersom förslaget inte heller genomfördes är vad som anfördes om gällande rätt av större intresse.

Allmänt sades att till den gällande tryckfrihetsrättens grundprinciper hörde "beredandet av ett effektivt anonymitetsskydd åt författare, meddelare till pressen och andra andliga medarbetare vid en tryckt skrifts tillkomst.[22] När det gällde att precisera vari detta skydd bestod var man mer försiktig. De kommitterade anförde[23] att eftersom ansvar för delaktighet var uteslutet skedde ingen efterforskning i syfte att utkräva sådant ansvar. Beträffande periodiska skrifter tillades att något efterforskande från åklagarens sida av en författare till en artikel eller notis icke fick äga rum i tryckfrihetsmål, eftersom utgivaren i första hand stod författaransvaret, medan författaren själv aldrig kunde göras ansvarig.[24] TFF angavs vidare innefatta förbud mot författarinkvisition, vilket varit motiverat av omsorg om anonymitetsrätten. Den sistnämnda hade, vilket med stor tydlighet framginge av TFF:s tillkomsthistoria, "för lagstiftarna framstått såsom ett av hela tryckfrihetens väsentligaste moment".[25] — Framställningen är försiktig när det gäller att precisera anonymitetsskyddets juridiska innebörd. Det står att efterforskning — faktiskt — ägde rum och att åklagare i samband med utkrävande av tryckfrihetsansvar inte fick efterforska författare till bidrag i tryckt skrift. Något generellt förbud mot efterforskning av den art som publicistklubben utgått från att TFF innefattade synes man dock inte ha känts vid; som nämnts sades det visserligen att tryckfrihetsrätten innehöll ett "förbud mot författarinkvisition", men ingenstädes preciserades vari detta förbud skulle ha bestått och hur det skulle ha varit avgränsat. Den ovan nämnda diskrepansen synes således framträda även i 1912 års betänkande.

Det skall i detta sammanhang även anmärkas att den fråga som väcktes men ej avgjordes i det Rettigska fallet, och som även behandlades av Reuterskiöld, nämligen huruvida ensamansvaret uteslöt ansvar enligt annan lagstiftning för gärningar som begås i anslutning till tryckt skrifts framställning och utgivning, inte togs upp av de kommitterade i betänkandet. Detta tyder, tillsammans med det ovan sagda, på att problematiken kring meddelarfriheten, i nuvarande mening, ännu inte hade uppmärksammats.

Genom två rättsfall från 1914 och 1915 synes bilden ha klarnat något.

NJA 1914 s 381. En extra ordinarie tjänsteman, Elliot, vid Väg och vattenbyggnadsstyrelsen framställde i en tidningsartikel vissa anmärkningar om obehörigt gynnande av vissa e o tjänstemän inom styrelsen. Elliot inkallades till styrelsens chef och tillfrågades om han vore författare till artikeln i fråga — av referatet framgår ej om den publicerats anonymt,

21 Jfr a a s 61 ff.
22 A a s 48.
23 A a s 60 f.
24 Jfr även a a s 48 f.
25 A a s 61.

vilket man dock möjligen får förmoda. Sedan Elliot vidgått sitt författarskap försågs han inte mera med några arbetsuppgifter vilket i praktiken var liktydigt med ett avskedande, eftersom han som "e o tjänsteman" avlönades endast för utfört arbete. JO fann styrelsens förfarande utgöra en bestraffning som stod i strid med grunderna för TFF 1 § och dess chef åtalades för fel i ämbetet, vilken talan bifölls. I hovrättens av HD ej ändrade domskäl anfördes att styrelsens åtgärder visserligen inte kunde anses utgöra bestraffning men att de likväl stred mot grunderna för TFF 1 §.

NJA 1915 s 513. Ett telegram som inkommit till länsstyrelsen i Västerbottens län hade av en tjänsteman, t f landssekreteraren Hellgren, försetts med påskriften "hemlig". Hellgren förbjöd vidare all personal att yttra sig för pressen i anledning av telegrammets innehåll. Trots dessa åtgärder innehöll Västerbottenskuriren följande dag en notis i saken. Med anledning härav gjorde Hellgren efterforskningar för att få reda på vem som informerat tidningen. JO, som anmärkte att de handlingar vars utlämnande Hellgren förbjudit vore offentliga, anställde åtal mot densamme för ämbetsfel; enligt JO stred Hellgrens åtgärder mot TFF:s anda, om än ej mot dess bokstav, som oförnuftiga och ändamålslösa tilltag, innefattande missbruk av det ämbete Hellgren innehaft. Hellgren frikändes dock. I hovrättens av HD ej ändrade domskäl sägs endast att vad som lades Hellgren till last icke var av beskaffenhet att kunna till ansvar för honom föranleda.

De två rättsfallen torde böra tolkas så, att sanktioner mot författare till tidningsartikel ej fick företas utan stöd i TFF, medan däremot enbart ett efterforskande av den som lämnat meddelande till tryckt skrift inte ansågs oförenligt med TFF. Det första fallet har sitt värde framför allt genom att där klargjordes att inte blott rena bestraffningsåtgärder måste ha stöd i TFF, utan även andra ingripanden som kan uppfattas som sanktion eller repressalie i anledning av det tryckfrihetsrättsligt skyddade medarbetarskapet.[26] Av det senare fallet framgår, förutom att efterforskning av icke tryckfrihetsrättsligt ansvarig meddelare ansetts tillåten, att ett förbud mot att i visst hänseende meddela sig med pressen inte ansågs stå i strid mot TFF, vilket tyder på att "meddelarfriheten" ännu inte var påtänkt. Ett rättsfall av betydligt senare datum verkar bekräfta detta. I *NJA 1941 B 723* fälldes en officer till ansvar för det han i publiceringssyfte tillställt en tidning brottstycken ur en militär handbok, vilka dock aldrig kom att inflyta i tidningen. Utgången har tillskrivits det faktum att publicering inte kom till stånd.[27]

Vid 1941 års ändringar, som väsentligen avsåg ansvarssystemet, infördes en i förhållande till de tidigare reglerna något mer omfattande sekretessplikt till skydd för författares anonymitet. Enligt § 1 mom 15 ålades såväl utgivare som förläggare och boktryckare förbud att röja författares namn annat än då åtal enligt TFF medgav det. Det kan synas något oklart om bestämmelsen gällde även författare av bidrag till periodisk skrift; den torde dock ha tolkats så.[28] Anonymitetsskyddet fick därmed en något fastare struktur. Det bör emellertid observeras att endast de tre nämnda kategorierna hade sekretessplikt; övriga, t ex redaktionsmedlemmar, omfattades inte. Bestämmelsen var vidare begrän-

26 Det avgörande torde ha varit, som Strömberg anmärkt "åtgärdens reella syfte" (StvT 1959 s 387).

27 Svennegård i SvJT 1946 s 673. Refereratet i NJA är ytterst kortfattat; här återgivna uppgifter har hämtats ur Svennegårds uppsats. Jfr vidare Strömberg i StvT 1959 s 387.

28 Jfr prop 1940:270 s 36. Se även Eek s 311.

sad till "författare". Meddelare i snäv mening och t ex annonsörer faller otvivelaktigt utanför en sådan bestämning. Eek synes ha menat att regleringen likväl innefattade ett skydd för dessa. Han anförde att efterforskning av den som inte kunde göras tryckfrihetsrättsligt ansvarig "i princip" icke fick ske[29] och att TFF:s stadganden även medförde "ett privilegierande av meddelanden i och för publicering till utgivare eller förläggare, vilka under andra omständigheter skulle kunna leda till meddelarens bestraffande för t ex överskridande av yttrandefriheten".[30] Som motiv härför anförde han att den "anonymitet som man varit så angelägen att skydda skulle få uppges, om ett privilegium av antydd art icke erkändes"[31] — vilket mot bakgrund av ovan relaterad praxis får anses som ett svagt stöd, i brist på uttryckliga regler. Eek synes ha varit medveten härom. Han tillade nämligen att praxis vacklat när det gällt att dra de ifrågavarande konsekvenserna av TFF:s stadganden, och han avslutade:[32]

> "Otvivelaktigt äro de gränsproblem som kunna uppstå svåra att avgöra. De ha icke på förhand beaktats av lagstiftaren och det måste vara i hög grad tveksamt, om rättsvetenskap och praxis på nuvarande lagstiftnings grund skall kunna åstadkomma den konsekvens, reda och systematiska fasthet, varom lagstiftaren icke tillräckligt bekymrat sig."

Två rättsfall från 1944 illusterar det sagda.

NJA 1944 s 610 I. I en insändare i Aftonbladet tackade en kvinnlig luftbevakare sina överordnade för en s k fältjulklapp bestående av pipa, tobakspung, cigarrsnoppare, rakblad m m som förärats henne. Insändaren var undertecknad med hennes namn, befattning och fältpostnummer. Fältpostnummret hade dock angivits bland vissa följdupplysningar i ett personligt meddelande till redaktören och det synes inte ha varit avsett för publicering. Inom förbandet var man ålagd att iaktta försiktighet med uppgifter om befattning och fältpostnummer, i synnerhet i kombination, vid korrespondens med utomstående. För att ha brustit i detta hänseende tilldelades luftbevakerskan i disciplinär ordning en tillrättavisning. — Den officer som utdelat tillrättavisningen åtalades av militieombudsmannen för att ha gjort detta utan laga grund och i strid mot TFF:s bestämmelser. HD fann att luftbevakerskan genom att i brev till Aftonbladet meddela de ifrågavarande uppgifterna brutit mot för henne gällande förskrifter och att den tillrättavisning hon tilldelats med anledning härav inte kunde anses ha inneburit beivran av innehållet i tidningsartikeln varför den ej heller mött hinder enligt TFF. (Två justitieråd var skiljaktiga och fann under hänvisning till TFF att officeren icke ägt utdela tillrättavisningen.)

Utgången av fallet har givits olika tolkningar.[33] Den springande punkten synes vara att den uppgift som utgjorde grunden för tillrättavisningen uppgivits vid sidan av det för publicering avsedda meddelandet. Härmed kan utgången tillskrivas det faktum att uppgiften lämnats utan publiceringssyfte.[34] Därav följer emellertid också att tillrättavisningen endast skall ha avsett det personliga meddelandet och inget annat — något som framstår som en efterhandskonstruk-

29 A a s 308.
30 A a s 311.
31 A st.
32 A a s 312.
33 Se Svennegård i SvJT 1946 s 671 f, Strömberg i StvT 1959 s 387 f; jfr även SOU 1944:69 s 412.
34 Så Strömberg, a st.

tion, enär det av referatet framgår att tillrättavisningen utdelats innan någon närmare utredning om dessa förhållanden förelegat. Det sistnämnda hindrar i och för sig inte att domen likväl var korrekt om den grundade sig på det förhållandet att det sedermera visat sig att tillrättavisningen objektivt sett ej skett i strid med TFF. Närmare till hands ligger dock att tolka utgången i linje med det av Reuterskiöld förespråkade synsättet[35] att sekretessbrottet om möjligt bör skiljas från publiceringen. I detta fall har ett sådant särskiljande underlättats dels genom frånvaron av publiceringssyfte, dels genom att uppgiften i fråga saknat betydelse för innehållet.

Det sistnämnda är visserligen orimligt; man kan inte ur ett meddelande plocka vissa uppgifter och säga att dessa är "onödiga" för innehållet och att de därför kan bestraffas i annan ordning. Såväl Strömberg som Svennegård har dock anfört denna läsning i ovan anförda arbeten och den har otvivelaktigt visst stöd i HD:s skrivning.

Mot bakgrund bl a av de omständigheter Eek anförde i citatet ovan bör man kanske stanna vid det sagda, ehuru det snarare utgör en förklaring till än en tolkning av utgången. Ett svar på frågan vad HD egentligen menat hade man kunnat få om insändaren innehållit bägge de aktuella uppgifterna och publicerats in extenso.

NJA 1944 s 610 II. Tidningen Haparandabladet innehöll den 12 november 1942 uppgifter om att tyska flygplan flugit över staden, varvid det svenska luftvärnet inte avgivit varningseld på grund av en utfärdad order enligt vilken sådan eld icke fick avges om risk förelåg att planen skulle störta och orsaka skada på finskt territorium. Från militärt håll uppdrogs åt översten Sandahl att utreda de närmare förhållandena kring dessa händelser. Under denna undersökning — som i främsta rummet syftade till att utreda om och i så fall av vem denna order, som stred mot gällande föreskrifter, utfärdats — vände sig Sandahl till den journalist som skrivit artikeln med en fråga om vem som meddelat uppgifterna. Han fick omedelbart svaret att de lämnats av landsfiskalen på orten. Mot landsfiskalen vidtogs inga åtgärder. Däremot hölls vissa förhör med militär personal till utrönande bl a av vilka kontakter som förekommit med pressen. — På uppdrag av militieombudsmannen anställdes åtal mot Sandahl för oförstånd i tjänsten. HD anförde i denna del att "Sandahl varken genom sin till (journalisten) framställda och av denne omedelbart besvarade fråga rörande tidningsartikeln eller, såvitt handlingarna utmärkte, vid det av anbefalld utredning föranledda förhöret med militär personal kunde anses hava gått tillväga på otillåtet och emot tryckfrihetsförordningen stridande sätt".

Utgången är förenlig med vad som ovan anförts i anslutning till 1915 års rättsfall. Vad som här sägs är att TFF inte förbjöd efterforskning av sagesmän, i varje fall inte så länge den bedrivs utan otillbörliga påtryckningar utan endast genom framställandet av en enkel fråga. I förevarande fall var emellertid, liksom i det förra (*NJA 1944 s 610 I*), två justitieråd skiljaktiga. De förklarade att på grund av TFF:s stadganden om ansvarighet för innehållet i tryckt skrift och anonymitetsskydd för författare — "med vilken är att jämställa annan meddelare till pressen" — hade Sandahl inte ägt efterforska vem som varit tidningens sagesman. Denna dissens kan tyda på att anonymitetsskyddet inklusive dess rättsliga konsekvenser fått ett visst fäste.

Att tryckfrihetens principer när det gällde förhållandet till tjänsteåligganden vunnit insteg synes bekräftat av ett fall ur JO:s ämbetsberättelse för 1944. Ett polisbefäl hade tilldelat

35 Så synes straffrättskommittén ha velat se saken, jfr SOU 1944:69 s 412.

en polisman en till synes eljest befogad varning på grund av att denne skrivit en tidningsartikel vari en enskild person som ifrågasatt polismannens tjänsteåtgärder angripits på ett sårande och anstötligt sätt. Polisbefälet åtalades av JO och dömdes i hovrätten för oförstånd i tjänsten *(JO 1944 s 26)*. Jfr vidare *MO 1936 s 84* och det fall som anmärkts i MO 1944 s 221 å s 231 (noten). — I *MO 1947 s 181* åtalades och dömdes en officer av hovrätten för oförstånd i tjänsten bestående i att han efterforskat författare till artikel i tryckt skrift. I förhållande till tidigare HD-praxis gick man här således ytterligare ett steg när det gällde att dra de rättsliga konsekvenserna av anonymitetsskyddet.

Även om rättsutvecklingen, som torde ha framgått av det sagda, präglats av att de principer om ansvarsfrihet och anonymitetsskydd, som hävdades av pressens och tryckfrihetens vänner, successivt vann visst gehör i de rättsliga instanserna kvarstod i flera hänseenden betydande oklarheter. Det gällde frågor som betydelsen av om ett meddelande publicerats eller inte, huruvida ett syfte att publicera krävdes och givetvis även mer övergripande frågor som vari skyddet konkret bestod. Beträffande ansvarsfriheten kvarstod den fråga som Reuterskiöld med anledning av det Rettigska fallet rest, nämligen om meddelandegärningen kunde bestraffas för sig utan hinder av TFF. I en senare framställning än den ovan refererade uttryckte Reuterskiöld sin uppfattning på följande sätt:[36]

> ”Att ingen kan straffas för innehållet i tryckt skrift annorledes än enligt TFF, utesluter ej, att den handling, varigenom innehållet meddelats, kan, även om innehållet är straffritt, vara straffbar enligt annan lag eller författning.”

Som ovan antytts fanns det i praxis viss antydan till att förstå TFF på det sätt som Reuterskiöld förordade.[37] Sålunda kan fallet med den kvinnliga luftbevakaren (*NJA 1944 s 610 I*) tolkas i den riktningen. Straffrättskommittén såg sig här skönja en ”tydlig tendens i rättspraxis att, då ämbetsmans sekretessbrott innefattar medverkan till ett offentliggörande i tryck för vilket annan bär ansvaret, bedöma sekretessbrottet såsom självständigt ämbetsbrott vilket icke undantränges av det exklusiva tryckfrihetsansvaret”.[38] I ett rättsfall från 1934, vilket refererats ovan,[39] synes Reuterskiölds princip direkt ha tillämpats. Majoriteten fällde där den tilltalade till ansvar under motiveringen att han genom att ”till tidningen avlämna” ett annonsmanus gjort sig skyldig till brott — detta till synes oavsett TFF:s bestämmelser om ansvarige utgivarens exklusiva ensamansvar, vilka av rådhusrätten åberopats vid ogillande av åtalet. Fallet är dock ensamt i sitt slag och något särpräglat, varför man kanske i detta sammanhang bör nöja sig med att anföra det som ett exempel på att Reuterskiölds tankegång — som står i klar motsatsställning till den tryckfrihetsliberala uppfattningen om ensamansvarets utsträckning — inte varit främmande för domstolarna.

Eek kritiserade Reuterskiölds uppfattning[40] under anförande bl a av att en författare till en ärekränkande tidningsartikel skulle, om Reuterskiölds uppfattning varit riktig, kunna ansvara för själva överlämnandet av artikeln till tidning-

36 Reuterskiöld, Sveriges grundlagar III, s 217.
37 Författaren själv noterade i den nämnda framställningen (a st) att praxis gick i annan riktning än den av honom själv förordade och anförde 1901 och 1914 års ovan refererade rättsfall.
38 SOU 1944:69 s 412.
39 *NJA 1934 s 7*; se s 111.
40 Eek, s 300 ff.

en. Detta vore enligt Eeks mening uppenbarligen inte förenligt med TFF. Denna Eeks kritik förefaller välgrundad. Samtidigt förbryllar utgången i det nämnda rättsfallet, eftersom detta ju gällde just en sådan situation; det anfördes också av Eek som ett brott mot tidigare praxis och som ett argument mot den egna uppfattningen.

På flera håll konstaterades att problematiken inte var lättlöst. Det vore å ena sidan olyckligt om principen om TFF:s exklusiva ensamansvar sattes ur spel, eftersom det, som Eeks exempel visar, skulle påtagligt urholka skyddet för dem som medverkade i periodiska skrifter. Å andra sidan framhölls att myndigheter, och kanske särskilt militären, ofta hade befogade anspråk på att kunna beivra sekretess- och lydnadsbrott.[41]

Oklarheten beror bl a på att man vid ensamansvarets införande och inte heller senare riktigt tänkt sig situationen att meddelaren kunde begå ett brott som inte återspeglades som ett publiceringsbrott, antingen på grund av att det inte publicerades eller p g a att det krävde specialsubjekt vilket uteslöt ansvar för utgivaren eller motsvarande.

Åtskilliga, för att inte säga de flesta, av de oklarheter som tidigare präglat rättsläget beträffande meddelanden för publicering i tryckt skrift undanröjdes genom införandet av 1949 års tryckfrihetsförordning. Såvitt avser just meddelares — i vid mening — ställning nåddes här en tryckfrihetsliberal höjdpunkt från vilken lagstiftaren senare något retirerat.

Meddelarfriheten upphöjdes till ett särskilt rättsligt institut genom stadgandet i TF 1:1 2 st (numera 3 st), vari envar tillförsäkras frihet att, med begränsning endast av bestämmelser i TF, för offentliggörande i tryckt skrift till dess författare eller utgivare eller, om för skriften fanns särskild redaktion, till denna meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst. Härigenom kom meddelarfriheten att framstå som en överordnad huvudregel, vilket medförde att eljest straffbelagda gärningar, som t ex tjänstefel eller brott mot tystnadsplikt, kunde vara straffria om de begicks genom meddelande till tryckt skrift. Vidare fick TF:s regler om meddelarfrihet ett direkt grundlagsskydd.

Meddelarfriheten enligt TF gäller både publicerade och opublicerade meddelanden. Till en början gjordes dock undantag för opublicerade meddelanden som var ärekränkande. Sådana meddelanden kunde bestraffas enligt allmän lag. Skälet härtill var att TF främst syftade till att skydda information om allmänna angelägenheter och att det i dessa fall fanns anledning att till skydd för enskildas intressen göra ett undantag.[42]

Förutom det nämnda undantaget var meddelarfriheten för enskilda fullständig; TF innehöll inga ytterligare bestämmelser enligt vilka enskild kunde ställas till ansvar för sin medverkan i tryckt skrift. Övriga undantag från meddelarfriheten gällde vid utövandet av allmän befattning eller tjänsteplikt; enligt 7:3 2 st kunde den som på grund av allmän befattning, eller i och för utövande av allmän tjänsteplikt, erhållit kännedom om förhållande, vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller varom han eljest enligt lag haft att iaktta tystnad,

41 Jfr SOU 1944:69 s 412, MO 1944 s 228 f, Eek i StvT 1944 s 315 och Svennegård i SvJT 1946 s 672.
42 Prop 1948:230 s 89, KU 1948:30 s 32.

straffas även då han meddelade sig för offentliggörande i tryckt skrift. Enligt regeln krävdes således ett specialsubjekt: allmän befattningshavare eller den som utövade allmän tjänsteplikt, t ex värnpliktig. Vidare krävdes enligt huvudregeln att vederbörande brutit mot en i lag stadgad tystnadsplikt.

I propositionen ansågs detta alltför snävt; man hade även angivit tystnadsplikt i författning; prop 1948:230 s 90. KU förordade dock den snävare kriminalisering som de sakkunniga föreslagit, varvid utskottet dock förutsatte att gällande lagstiftning korrigerades så att de tystnadsplikter som ansågs böra gälla även beträffande meddelande för offentliggörande i tryckt skrift upptogs i lag; KU 1948:30 s 33.

Begränsningen att endast lagstadgad tystnadsplikt bröt igenom meddelarfriheten gällde dock inte om röjandet innefattade brott mot rikets säkerhet. Däremot gällde kravet på specialsubjekt även här. Straffbarheten var oberoende av om publicering skett eller inte och likaledes oberoende av ett eventuellt tryckfrihetsansvar för publiceringen.

Beträffande ett specialfall av meddelande, utlämnande av hemlig handling i syfte att denna eller uppgifter ur den skulle publiceras, hänvisade TF till lagen om inskränkning i rätten att utbekomma allmänna handlingar, enligt vars 41 § sådant utlämnande var straffbart. Här gällde således inga särskilda privilegier och bestämmelsen kunde träffa även enskild person som fått ut en handling under förbehåll att den inte fick lämnas ut. Däremot gällde, vilket klart framgår av propositionen[43], att röjande av uppgift ur hemlig handling enligt 7:3 var straffbart endast om tillika ett brott mot i lag stadgad tystnadsplikt begåtts. Som framhållits på annat ställe var tystnadsplikt beträffande innehållet i hemliga handlingar ofta inte stadgad i lag utan ansågs följa av allmänna grundsatser. I dessa fall var det således enligt TF tillåtet för en tjänsteman att meddela uppgifter ur handlingen för publicering, men straffbart att lämna ut själva handlingen.

Den nya lagstiftningen innebar ett befästande och i viss mån ett utvidgande av principen om ett allt delaktighetsansvar uteslutande ensamansvar. I propositionen hette det:[44]

> "I vedertagen mening kan tryckfriheten sägas innefatta rättighet att fritt och obehindrat, men dock under det ansvar för brott som tryckfrihetsförordningen stadgar, bringa meddelanden av olika slag till allmän kännedom genom framställande, utgivning och spridning av tryckt skrift. De personer som äro verksamma i sådant syfte intaga såtillvida en privilegierad ställning som deras handlande skall bedömas uteslutande enligt tryckfrihetsförordningens regler. Det nya i förslaget ligger däri att denna förmån principiellt utsträckes till att omfatta även den som, utan att vara skriftens upphovsman, meddelar uppgifter och underrättelser för offentliggörande i tryckt skrift."

Tanken på att man skulle kunna, i enlighet med den av Reuterskiöld hävdade tolkningen av TFF, bestraffa själva meddelandegärningen särskilt, är oförenlig med de nya bestämmelserna och frågeställningen saknar numera i stort sett intresse. Detsamma gäller givetvis den av Rydin hävdade meningen att delaktig-

43 A prop s 175.
44 A prop s 87.

het skulle kunna bestraffas sedan väl den huvudansvarige fällts till ansvar i tryckfrihetsmål. Över huvud taget innebar 1949 års lagstiftning om meddelarfriheten ett stort steg i tryckfrihetsliberal riktning och en påtagligt klarare reglering. Som något osäkra punkter framstår vissa avgränsningsfrågor. Vad menades ursprungligen med "meddelare" — inkluderade det t ex fasta medarbetare på en tidning? Hur avgränsade man den grupp till vilken meddelanden straffritt fick lämnas? Vad krävdes för att ett publiceringssyfte skulle föreligga? Dessa och andra frågor som fortfarande har aktualitet skall tills vidare lämnas för att behandlas nedan i anslutning till gällande rätt.

Även skyddet för meddelares anonymitet — vilket tillsammans med förbudet mot efterforskning utgör meddelarskyddet — utvecklades något genom 1949 års regler. I TF 3:2 infördes sålunda ett generellt förbud mot att i tryckfrihetsmål väcka fråga om författarskapet till periodisk skrift. Detta gällde, anfördes i betänkandet, även om det på grund av straffmätningen eller eljest kunde vara av betydelse för målet.[45] Något anonymitetsskydd för meddelare utanför tryckfrihetsmål ville de sakkunniga inte förorda. Detta skulle lägga band på utgivarens handlingsfrihet, anförde man, och fortsatte:[46]

> "I vilken utsträckning utgivaren bör begagna sin möjlighet att skydda meddelare, synes utgöra en inre pressangelägenhet, som knappast behöver finna sin lösning i tryckfrihetsförordningen."

Detta ställningstagande rönte kritik från flera remissinstanser.[47] Särskilt underströks att ett förbud mot röjande av meddelares identitet skulle utgöra ett stöd för pressen vid påtryckningar utifrån. Ett principiellt förbud mot att röja anonym meddelares identitet inflöt därefter i 3:4.

Något särskilt förbud mot efterforskning infördes inte.

Genom en smärre ändring 1956 justerades 1 kap 1 § så, att med tidningsredaktion likställdes företag för yrkesmässig förmedling av nyheter till periodiska skrifter.[48] Härigenom kom meddelanden till s k nyhetsbyråer av typen TT (Tidningarnas telegrambyrå) att omfattas av meddelarfriheten.

Den omfattande meddelarfrihet som 1949 års TF inneburit inskränktes påtagligt genom de ändringar i TF 7:3 som vidtogs i samband med brottsbalkens införande år 1965. Tryckfrihetsreformen präglades på den straffrättsliga sidan av en viss återhållsamhet, vilket säkerligen hängde samman med att förberedandet av brottsbalken pågick parallellt. När det gäller utformandet av tryckfrihetsbrotten är detta helt uppenbart. Men även beträffande meddelarfriheten synes man i första hand ha inriktat sig på att skapa konstitutionella garantier. Kravet på lagform för att tystnadsplikt skulle få bryta igenom meddelarfriheten var således grundat på sådana skäl, medan frågan om det sekretessbelagda områdets lämpliga omfång i detta hänseende inte övervägdes.[49] Konstitutionsutskottet förutsat-

45 SOU 1947:60 s 227; jfr *JO 1910 s 224*, refererat ovan.
46 A a s 87.
47 Se prop 1948:230 s 145 f.
48 SFS 1957:163, förarbeten se prop 1956:167; KU 9.
49 SOU 1947:60 s 126.

te ju, som ovan nämnts, uttryckligen att gällande lagstiftning om tystnadsplikter skulle korrigeras i anledning av det uppställda kravet på lagform.[50] Den mycket markanta reträtt från den meddelarfrihet som införts 1949, som 1965 års ändringar innebar, kan knappast förklaras på annat sätt än att man i tryckfrihetsfrågan inte tillräckligt penetrerat de straffrättsliga problemen. Detta ledde till en ur straffrättslig synpunkt angripbar produkt, något som i sin tur öppnade för en renodlat straffrättslig omarbetning av bestämmelserna om meddelarfrihet som knappast varit möjlig om de tryckfrihetssakkunniga från början bättre förankrat sina förslag i detta hänseende.

Enligt straffrättskommittén var den meddelarfrihet som införts alltför vidsträckt särskilt när det gällde allvarliga brott mot rikets säkerhet. Man anförde:[51]

> "Den begränsning i ansvarigheten som följer av tryckfrihetsförordningens regler synes icke böra upprätthållas i sådana fall då offentliggörande av viss uppgift innebär brott av allvarligt slag mot rikets säkerhet. De värden, som i en för riket kritisk situation äventyras genom en sådan handling, äro så stora att det icke kan anses tillfredsställande att värdet av anonymitetsskyddet skall väga över, så att ansvaret uteslutande lägges på den ansvarige utgivaren av den tryckta skriften eller att ansvar överhuvud ej kan utkrävas. Undantaget i 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen, i vad det avser uppenbarande av förhållande vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet, torde därför böra utsträckas så att det avser envar som genom att lämna meddelande till annan förövar allvarligt brott mot rikets säkerhet. För att vinna en fast avgränsning torde undantaget böra bestämmas att avse uppror, högförräderi, landsförräderi, grovt spionieri eller försök, förberedelse eller stämpling till något av nämnda brott."

Kommitténs förslag vann gehör på denna punkt. Utan närmare motivering tillfogades i propositionen till de uppräknade brotten dessutom landssvek och spionieri — det sistnämnda tillägget skulle komma att få betydelse i den s k IB-affären. Det väsentligaste i ändringen var eljest att meddelarfriheten nu inskränktes för envar. Härigenom kom bestämmelsen att påtagligt närma sig en medverkansregel som kunde tillämpas på alla som medverkat vid framställningen av en tryckt skrift. — Mot bakgrund av den kursomläggning detta innebar i förhållande till den ännu relativt unga tryckfrihetsförordningen är motiven påtagligt korthuggna — samtidigt som det är förvånande att denna reträtt, som i fredstida lagstiftning är den mest markanta i vår tryckfrihetsrätts utveckling sedan 1812, kunde passera utan dokumenterat motstånd från tryckfrihetens eljest så vaksamma vänner.

Genom den s k IB-affären[52] restes flera viktiga frågor kring meddelarfriheten och meddelarskyddet. Journalisterna Peter Bratt och Jan Guillou publicerade i den periodiska skriften Folket i Bild/Kulturfront under 1973 ett antal artiklar

50 KU 1948:30 s 33.
51 SOU 1953:14 s 327.
52 Se redogörelse i SOU 1975:49 s 112 ff.

och reportage om en för allmänheten och även för högt uppsatta politiker och tjänstemän okänd svensk underrättelseorganisation vid namn informationsbyrån (IB). Den första artikeln infördes i maj. I september gav Bratt under eget namn ut en bok om IB — "IB och hotet mot vår säkerhet" — som trycktes i Avesta. I oktober anhölls och häktades Bratt, Guillou samt en tredje person, som tidigare arbetat vid IB och fungerat som journalisternas sagesman. Samtidigt företogs husrannsakan på den nämnda tidskriftens redaktion, varvid material beslagtogs. De anhållna häktades sedermera av Stockholms tingsrätt, varvid tryckfrihetsrättsliga invändningar om att domstolen inte vore behörig att pröva målet i annan ordning än den enligt TF stadgade, kom under HD:s prövning (se nedan). I december väckte justitiekanslern tryckfrihetsåtal vid Falu tingsrätt mot Bratt för de uppgifter som publicerats i den bok han ensam givit ut. I brottmålet vid Stockholms tingsrätt fälldes Bratt och Guillou till ansvar för spionerі och dömdes till vardera ett års fängelse. Guillou vädjade i Svea hovrätt, där vissa åtalspunkter ogillades — dock inte på tryckfrihetsrättslig grund — och straffet nedsattes därför till tio månaders fängelse; HD vägrade prövningstillstånd.[52a] Bratt nöjdförklarade sig i tingsrätten, varefter JK lade ned tryckfrihetsåtalet vid Falu tingsrätt. Bratt anförde emellertid senare besvär över domvilla, varvid de tryckfrihetsrättsliga aspekterna ånyo kom under HD:s prövning.

IB-målet, eller målen, gällde befattning med vissa uppgifter — rubricerad som spionerі. Befattning hade skett på sätt som ur tryckfrihetsrättslig synvinkel kunde rubriceras som anskaffande, meddelande och publicerande. På dessa förfaranden bedömdes olika regler vara tillämpliga: anskaffandet ansågs brottsligt direkt enligt BrB varvid åtal kunde föras i vanligt brottmål; meddelandet bedömdes brottsligt enligt TF 7:3 och även här kunde talan, enligt då gällande regler, föras i vanligt brottmål; publiceringen slutligen kunde bedömas endast enligt TF 7:5 och åtal fick föras endast enligt TF mot ansvarige utgivare för tidningen eller mot Bratt i hans egenskap av författare till boken. Den, med all sannolikhet oförutsedda, situationen uppstod att åtalsmyndigheterna, allmän åklagare å ena sidan och justitiekanslern och justitieministerna å den andra, kunde avgöra om befattningen med de ifrågavarande uppgifterna skulle bedömas enligt TF som jurymål eller enligt BrB som vanligt brottmål. I brist på uttryckliga juridiska direktiv fanns det härvid utrymme att låta besluten i åtalsfrågan styras av andra lämplighetsöverväganden än rättsliga, varvid besluten således utföll så att någon tryckfrihetsrättslig prövning av publiceringen aldrig kom att ske, medan anskaffandet och meddelandet åtalades i vanlig ordning och ledde till fällande domar. Denna handläggning utsattes för viss kritik. Särskilt kan nämnas att Svea hovrätt i målet mot Guillou tämligen opåkallat fann sig föranlåten att påpeka att "(a)nsvarstalan i vanlig brottsmålsordning mot meddelaren är ——— ej avsedd att träda i stället för tryckfrihetsåtal mot ansvarige utgivaren utan bör föregås av eller föras vid sidan av tryckfrihetsåtal".[53] Eljest synes riksåklagaren i sin inlaga till HD i anledning av Bratts besvär över

52a Till IB-affären hör även tryckfrihetsåtalet mot Fib/Kulturfront för beljugande av myndighet i samband med HD:s beslut att vägra prövningstillstånd, se ovan s 191.

53 SvJT 1974 rf s 91.

domvilla väl ha sammanfattat det rättsliga läget. Om den uppkommna situationen yttrade han:[54]

> "Regler som ger tryckfrihetsförordningen företräde i dylika situationer saknas. Med tanke på tryckfrihetens stora betydelse kan väl sägas att man i ett sådant läge bör fästa största vikten vid offentliggörandet och låta tryckfrihetsprocessen bli den primära. Något hinder mot att anställa åtal i allmän ordning för övriga delar av det straffbara förfarandet kan emellertid inte anses föreligga. En annan sak är att man av billighetsskäl eller andra hänsyn underlåter allmänt åtal."

Den uppståndelse IB-affären orsakade i rättsligt hänseende torde främst ha gällt handläggningen i åtalsfrågan. Genom en med anledning av denna affär vidtagen lagändring har processreglerna numera ändrats så att såväl meddelanden som det anskaffande det var fråga om skall behandlas i tryckfrihetsmål inför jury, varför den situation som uppkom inte torde upprepas. Även andra frågor restes dock. Möjligheten till husrannsakan och beslag på tidningsredaktioner oroade, även om förevaron av juridiskt stöd för åtgärderna inte direkt kunde ifrågasättas; reglerna är härvidlag fortfarande oförändrade.[55] Vidare dömdes Bratt och Guillou för spioneri, till vilket brott de bedömdes ha indirekt uppsåt. Det ansågs i den allmänna debatten förvånande att endast ett indirekt uppsåt att gå främmande makt tillhanda kunde rubriceras som spioneri. Härvid vidtogs senare en lagändring enligt vilken de gärningar som lades Bratt och Guillou till last i dag skulle bedömas som (grov) obehörig befattning med hemlig uppgift, medan för spioneri numera krävs direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda (se ovan). När det gäller meddelarfriheten förekom följande.

Spioneribestämmelsen i BrB 19:5 straffbelägger bl a obehörigt *anskaffande* av vissa slags uppgifter. När Bratt och Guillou konfronterades med denna anklagelse invände de att det anskaffande som tillvitades dem skett för publicering i tryckt skrift och att det därför borde bedömas endast enligt TF. Denna invändning, som framställdes och prövades redan vid häktningsförhandlingen, beaktades inte av tingsrätten. Bratt besvärade sig i hovrätten, där man skilde mellan det anskaffande som hänförde sig till uppgifter som återgivits i Bratts bok och det anskaffande som gällde uppgifter som förekommit i tidningen. I det förstnämnda hänseendet fann hovrätten att ansvarsfrågan "i första hand" skulle prövas enligt TF, varför hovrätten inte ansåg sig i detta skede kunna pröva ett av allmän åklagare i den för brottsmål stadgade ordningen framställt häkningsyrkande. I det andra hänseendet ansåg hovrätten dock inte att hinder mötte att talan fördes enligt BrB. Bratt besvärade sig över hovrättens beslut, varvid HD anförde:[56]

> "HovR:ns beslut är, såvitt angår den av Bratt författade boken 'IB och hotet mot vår säkerhet', att förstå så, att Bratt t v icke skall vara häktad för vad

54 NJA 1975 s 588.
55 Jfr SOU 1976:36, Anonymitet och tvångsmedel, vilket betänkande ej lett till lagstiftning. Jfr även SOU 1984:54.
56 *NJA 1973 C 295.*

åklagaren lagt honom till last beträffande denna. Då HovR:ns beslut ej överklagats av RÅ, har KM icke att ingå i prövning av beslutet i angiven del.

I målet i övrigt görs gällande att Bratt är på sannolika skäl misstänkt för spioneri, bestående i att han anskaffat och meddelat de uppgifter rörande försvarets informationsverksamhet, som återgivits i artiklar i nr 9 och 10 av tidningen Folket i Bild/Kulturfront, och anskaffat uppgifter som framgår av nr 17 av tidningen.

Bratt har hos KM hävdat, att samtliga åtgärder som åklagaren lagt honom till last i häktningsärendet är att betrakta som en enda gärning och har utgjort förberedelse till utgivande av boken samt att åtgärderna på grund härav kan åtalas endast i den för tryckfrihetsmål stadgade ordningen.

Det obehöriga anskaffande, som påstås ha förekommit i fråga om uppgifter vilka meddelats till tidningen, är emellertid ej underkastat tryckfrihetsförordningens regler. Detsamma gäller — till följd av bestämmelsen i tryckfrihetsförordningen 7:3 st. 2 — det meddelande av uppgifter till tidningen, som skett genom artiklar till vilka Bratt framträtt som författare eller som gjorts av honom på annat sätt. Beträffande åtal för dessa förfaranden skall därför tillämpas vad som är stadgat för brottmål i allmänhet."

HD:s beslut bekräftar en tendens i domstolarnas bedömning i tryckfrihetsfrågor som framkommit i denna undersökning, nämligen att man är obenägen att tolka TF:s skyddsregler extensivt efter deras syfte; man föredrar att tolka förordningen paragraf för paragraf tämligen strikt efter ordalydelsen. I förevarande fall saknade TF uttryckligt skydd för anskaffande av uppgifter, varför HD inte antog något sådant föreligga, trots att Bratts ståndpunkt ur tryckfrihetssynpunkt hade fog för sig. Sett ur ett sådant perspektiv var HD:s beslut korrekt och förutsebart; om HD funnit anskaffandet skyddat av TF hade det varit mer överraskande.

Hovrättens bedömning såvitt angick de uppgifter som publicerades i Bratts bok prövades som framgår aldrig av HD. Den distinktion som hovrätten gjorde är något svårbegriplig. Anskaffandet torde väl antingen få ha ansetts skyddat av TF eller också inte, och detta oavsett om anskaffandet skett som förberedelse för meddelande till periodisk skrift — dvs materialsamling till tidningsartikel — eller om det skett som förberedelse för egen publicering i icke periodisk skrift. En sak vore väl om man särbehandlat anskaffande som varken lett till meddelande eller publicering, men det var det ju inte fråga om här. Möjligen har man menat att talan för anskaffande inte skall föras särskilt mot en person när det föreligger skäl att föra talan mot samma person för publiceringen, medan så däremot kunde ske om annan var ansvarig för publiceringen. Den korrekta slutsatsen av ett sådant resonemang hade dock varit att även i det andra fallet inskränka talan till den enligt TF för publiceringen ansvarige; personfrågan kan inte tillmätas någon betydelse. — Hovrätten synes senare ha intagit en annan ståndpunkt; i anledning av Bratts domvillobesvär anförde hovrätten i sitt av HD fastställda beslut att anskaffande och offentliggörande av uppgifter var skilda gärningar, varav följde att anskaffandet kunde åtalas särskilt i vanligt brottmål även såvitt avsåg de uppgifter som Bratt själv senare publicerat i sin bok. (*NJA 1975 s 585.*)

I anledning av vad som sålunda förekom infördes genom 1976 års ändringar ett särskilt stadgande om "anskaffarfrihet" i TF 1:1 4 st. Stadgandets betydelse ligger i att det utsträcker och preciserar området för meddelarfriheten; det är framdeles inte möjligt att angripa anskaffandet som en särskild gärning. På samma sätt som införandet av stadgandet om meddelarfrihet i samma paragraf

1949 satte punkt för resonemangen om huruvida meddelargärningen kunde bedömas som en särskild från publiceringen avskild handling sätter förevarande stadgande punkt för diskussionen om anskaffandet som en från meddelandet, eller publiceringen, avskild handling. Anskaffandet skyddas oavsett om publiceringen skett och oavsett om uppgiften vidarebefordrats för publicering; dock särbehandlas anskaffande som inte uppenbarligen skett i publiceringssyfte i processuellt hänseende. Se vidare om "anskaffarfrihet" och "anskaffarskydd" nedan.

Den andra frågan om meddelarfriheten som behandlades i IB-affären var omfattningen av undantagsregeln i dåvarande 7:3 2 st (se ovan). Bratt och Guillou bestred bl a att de vore meddelare i den mening stadgandet avsåg, eftersom de var knutna till tidningen Fib/Kulturfronts redaktion. Redan i häktningsfrågan anförde HD här att stadgandet i 7:3 innefattade även meddelande till en tidning i form av artiklar. I sin till Svea hovrätt fullföljda talan mot Stockholms tingsrätts dom framhöll Guillou särskilt att han som anställd på redaktionen med chefredaktörs befogenhet inte kunde betraktas som meddelare i TF:s mening. Härtill anförde hovrätten endast att 7:3 2 st avsåg "olika former av meddelanden, även meddelanden i form av till tidningen ingivna artiklar till vilka meddelaren framträder som författare. Något undantag har inte gjorts för det fall att meddelaren tillika är redaktör på tidningen".[57]

Mot bakgrund av 1965 års ändringar var denna rättstillämpning inte kontroversiell, även om det naturligtvis framstod som i viss mån uppseendeväckande att man kunde kalla en redaktionsmedlem för "meddelare". Stadgandet i 7:3 nämnde dock inte detta begrepp, utan upptog endast "den som . . .". Som ovan anmärkts hade gränsen mellan "meddelare" å ena sidan och författare, redaktion och nyhetsbyrå å andra sidan upplösts när 7:3 utvidgades till att gälla envar. Genom IB-affären bekräftades att 7:3 därmed fått innebörden av ett slags medverkansregel för de i bestämmelsen uppräknade brotten. I det efterföljande lagstiftningsärendet framkom att detta också var lagstiftarens mening. Någon återgång till tidigare regler föreslogs således inte.[58] Däremot förtydligades stadgandet i 7:3 genom uttryckligt angivande av att undantagsregeln avsåg även den som medverkar till framställning som införs eller är avsedd att införas i tryckt skrift; regeln anges dock gälla endast författare, utgivare eller annan upphovsman. Undantaget gäller även den nya "anskaffar"-kategorin.

Som ovan antytts innebar inte 1949 års TF någon fullständig reglering av anonymitetsskyddet. Straffsanktionerade sekretess- och tystnadsplikter infördes för boktryckare, förläggare eller annan som hade att ta befattning med skrifts tryckning eller utgivning. Bestämmelserna skulle först endast gälla till förmån för författare; genom ett tillägg i 3:4, som föreslogs i propositionen, kom de dock att gälla även till förmån för meddelare.[59] Såvitt angick tryckfrihetsmål fick frågan om författarskap och vem som lämnat meddelande för publicering i princip inte väckas alls. Beträffande tryckfrihetsmål angående periodisk skrift

57 SvJT rf 1974 s 91.
58 Jfr dock numera YFU:s förslag, se SOU 1983:70 s 176 ff.
59 Enligt 3:4 skyddades även utgivare av icke periodisk skrift.

var detta förbud undantagslöst. I tryckfrihetsmål angående icke periodisk skrift fick frågan om författarskap väckas om författaren framträtt; härvid fick även utredning av om den som framträtt var den verklige författaren förebringas, även om detta skulle innebära att en dittills anonym författares identitet röjdes.[60] Förbudet mot att väcka frågan om meddelares identitet var däremot undantagslöst även i mål angående icke periodisk skrift.

Konkret bestod skyddet således dels av straffsanktionerad sekretessplikt för dem som tog befattning med skrifts tryckning och utgivning, dels av ett processuellt förbud mot frågans väckande i tryckfrihetsmål. Från sekretessplikten fanns ett undantag, nämligen om skyldighet enligt lag förelåg att uppenbara författaren eller meddelaren. Det viktigaste fallet torde här ha varit den allmänna vittnesplikten. Att i t ex ett bedrägerimål upprätthålla anonymitetsskydd för den som lämnat vilseledande uppgifter för publicering kom således inte i fråga. På samma sätt kunde anonymiteten få vika i mål om författarrätt eller författararvode.[61]

Vad särskilt gäller meddelare gjordes inget undantag för de situationer då meddelaren begått brott enligt 7:3. Det är något förvånande, men det får kanske förklaras med att skyddet för meddelare tillkom på ett senare stadium av lagstiftningsarbetet. I den mån vittnesplikt eller eljest i lagstadgad skyldighet att yttra sig förelegat, framför allt i ett brottmål mot meddelaren för brott mot 7:3, torde visserligen t ex utgivaren varit tvungen att avslöja meddelaren. Under en vanlig förundersökning måste däremot sekretessplikten ha gällt. Detta innebar, vilket senare uppmärksammades,[62] att vissa misstänkta brott mot 7:3 i praktiken inte kunde beivras. Med den terminologi som används i denna framställning kan man säga att meddelarskyddet härigenom blev mer omfattande än meddelarfriheten.

Något förbud mot efterforskning av författare eller meddelare infördes inte, förutom i tryckfrihetsmål. Ett dylikt förbud kom dock att framskymta i JO:s praxis. I ett principiellt intressant fall från 1959 hävdade JO således ett sådant förbud gentemot vittnesplikten — som i målet dock utsträckts på ett tvivelaktigt sätt — i ett vanligt brottmål.

JO 1959 s 75. I ett ärekränkningsmål ville svaranden göra gällande att målsäganden genom att sprida vissa uppgifter till pressen provocerat fram den påtalade ärekränkningen. I syfte att styrka detta ville svaranden till ett vittne, som misstänktes ha förmedlat uppgifter från målsäganden till pressen, framställa frågor kring detta tema. Rätten tillät att dessa frågor ställdes och erinrade även vittnet om skyldigheten att i enlighet med avlagd ed besvara dem.

JO fann i sin utredning av huruvida rättens ordförande förfarit felaktigt dels att frågorna saknat betydelse för prövningen av målet, dels att de stod "i direkt konflikt med det på andemeningen i TF grundade intresset av att meddelare förblir anonym". Ordförandens handläggning befanns således vara felaktig; JO underlät emellertid att föra saken till åtal.

Det bör noteras att det här enligt TF inte förelåg något uttryckligt anonymitetsskydd; frågorna framställdes direkt till meddelaren, vilken givetvis inte hade

60 SOU 1947:60 s 84 f. Jfr ovan kap II.
61 SOU 1947:60 s 85.
62 Se t ex prop 1975/76:204 s 96.

tystnadsplikt till skydd för sig själv. Något efterforskningsförbud fanns som nämnts inte heller i TF. Likväl fann JO vid en avvägning mellan intresset av TF:s skydd för meddelarens anonymitet och frågornas betydelse för målet att det förra övervägde.

I flera senare fall hävdade JO i praktiken ett efterforskningsförbud. I *JO 1964 s 431* ansågs det således felaktigt av en polischef att, trots frånvaro av "obehörigt syfte", diskussionsvis fråga underordnade om de kände till vem som informerat pressen i viss angelägenhet. I *JO 1973 s 346* uttalade JO att efterforskning av meddelare i princip var förbjuden men att det kunde vara tillåtet om syftet var godtagbart. I ärendet var fråga om att felaktiga uppgifter om utbetalning av pensioner från Riksförsäkringsverket gått ut i pressen. En förfrågan från högre tjänsteman i syfte att kunna göra rättelser kunde enligt JO inte anses som en kränkning av anonymitetsskyddet. En förutsättning var därvid att tjänstemannen handlade utan varje avsikt att "sätta fast"[63] meddelaren, se vidare nedan. I *JO 1974 s 407* uttalade JO först att socialchefs efterforskande av meddelare var tillåtet eftersom den publicerade uppgiften omfattades av lagstadgad tystnadsplikt och det därför kunde antas att meddelaren gjort sig skyldig till brott enligt TF 7:3. Sedan JO mot denna bakgrund lämnat klagomålen utan åtgärd återkom klaganden och gjorde JO uppmärksam på att efterforskningen i det aktuella fallet syftat till att utröna huruvida klaganden själv, som inte omfattades av någon lagstadgad tystnadsplikt, meddelat sig med pressen. JO slog åter fast att efterforskning av om en uppgift nått pressen genom att någon, medelst åsidosättande av lagstadgad tystnadsplikt meddelat den, inte stred mot TF. En dylik efterforskning måste dock för att vara tillåten göras på ett sådant sätt att anonymiteten för andra eventuella sagesmän inte äventyrades. Att, som i det aktuella ärendet, direkt till en journalist fråga vem som lämnat uppgiften vore härvid felaktigt och JO fann därför att socialchefen gjort sig skyldig till tjänstefel.

De angivna fallen visar att JO intog en sträng hållning när det gällde myndigheters efterforskande av meddelare. Av det sistnämnda ärendet synes emellertid framgå att efterforskning var tillåten om brott mot TF 7:3 kunde misstänkas. Meddelarskyddet genom efterforskningsförbud skulle således inte varit mer omfattande än meddelarfriheten. Detta skulle möjligen även innebära att det enligt JO inte varit oförenligt med TF att göra efterforskningar trots att utgivare och journalister kunde tänkas vara omfattade av tystnadsplikt enligt TF 3:5 (jfr ovan). Något sådant fall kom dock aldrig under JO:s prövning såvitt framgår av ämbetsberättelserna; det synes emellertid enligt min mening mycket osäkert om ett efterforskande där myndigheten riskerade att begå anstiftan till brott mot tystnadsplikt — i och för sig icke straffbar, eftersom brottsbalkens medverkansregler ej ansetts gälla vid tillämpning av TF[64] — skulle kunna sanktioneras av JO annat än om det skett under strängt iakttagande av vad TF sålunda stadgar.

Trots JO:s stränga hållning — vilken synes ha åsyftats när massmedieutredningen uttalade att TF:s regler om meddelarskydd och anonymitetsrätt "enligt

63 JO 1973 s 347.
64 Jfr *NJA 1957 s 352*. Se ovan s 157.

rättspraxis" innebar "att en myndighet eller tjänsteman inte får försöka ta reda på varifrån en publicerad uppgift kommer"[65] — var frågan om efterforsknings tillåtlighet knappast helt ostridig. JO synes ha varit medveten härom när han i 1973 års ämbetsberättelse anmärkte att TF trots vad som ofta gjordes gällande inte innehöll något uttryckligt förbud mot efterforskning[66] och även särskilt framhöll att något domstolsavgörande av prejudicerande betydelse för frågans bedömning inte fanns.[67]

Genom 1976 års ändringar uppnåddes viss klarhet kring anonymitetsskyddets avgränsning såväl när det gäller sekretessplikter och dessas förhållande till bl a vittnesplikten som när det gäller efterforsknings tillåtlighet. Sålunda förstärktes anonymitetsskyddet i förhållande till vittnesplikten; den tidigare regeln om att vittnesplikten generellt ägde företräde eftersom den var föreskriven i lag ersattes av en generalklausul enligt vilken röjande av anonym meddelare eller författare i icke tryckfrihetsmål får ske endast om rätten av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift lämnas i saken. Även tystnadsplikter till förmån för meddelare omreglerades. Den ovan omtalade diskrepansen mellan meddelarskyddet och meddelarfriheten, som innebar att den förra såvitt gällde tystnadsplikter var mer omfattande än den senare, blev tydligare lagfäst. Den gjordes vidare fullständig genom att meddelarskyddets andra del, efterforskningsförbudet, nu lagfästes och på ett sådant sätt att meddelare som misstänks för att ha begått ett brott enligt 7:3 får efterforskas endast under beaktande av de tystnadsplikter som enligt TF är stadgade till hans skydd. Tystnadsplikten kan i dessa fall undanröjas, men endast efter beslut av rätten när någon är tilltalad eller eljest skäligen misstänkt för brottet.

65 SOU 1975:49 s 111.
66 JO 1973 s 348.
67 A a s 346.

Meddelarfriheten

Med meddelarfrihet avses i denna framställning friheten att utan straffansvar lämna meddelande för publicering i tryckt skrift på det sätt som anges i TF 1:1 3 st. För rätten att under motsvarande omständigheter vara anonym och fredad från efterforskning används termen meddelarskydd.

Meddelarfriheten sådan den bestäms enligt TF innebär närmare bestämt att det skall stå var och en fritt att, med undantag endast för begränsning som stadgas i TF, meddela uppgifter och underrättelser i vilket ämne som helst för offentliggörande i tryckt skrift. Meddelandet måste vidare, för att meddelarfriheten skall kunna åberopas, riktas till författare eller annan upphovsman, till skrifts utgivare, redaktion eller till företag som sysslar med yrkesmässig förmedling av nyheter och annat material till tidningar. Meddelarfrihetens juridiska betydelse ligger dels på ett abstrakt konstitutionellt plan, dels på ett konkret rättstillämpningsplan. I det förstnämnda hänseendet innebär meddelarfriheten att lagstiftningsåtgärder inom dess område kan vidtas endast i form av grundlag, dvs genom ändring av TF; all annan lagstiftning på detta område är utan verkan i rättstillämpningen. I det senare hänseendet innebär meddelarfriheten att gärningar som är straffbara enligt allmän lag kan vara straffria på grund av TF:s regler om meddelarfrihet, dvs regleringen öppnar en möjlighet att straffrättsligt privilegiera vissa yttranden; den skapar en "marginal", som av lagstiftaren kan utnyttjas i större eller mindre grad. Man kan här jämföra med den motsvarande marginal som TF beträffande publiceringsgärningar skapar i förhållande till andra yttranden.

Det kan synas konstlat att på detta sätt se en "abstrakt" och en "konkret" sida hos meddelarfriheten — i synnerhet som den senare tekniskt sett uppstår som en följd av den förra. Det förhåller sig emellertid så att det som här kallas den konkreta meddelarfriheten, dvs rätten att under vissa förutsättningar begå en eljest kriminaliserad gärning — t ex brott mot tystnadsplikt, inte på något sätt är en självklar följd av att meddelarfriheten grundlagsreglerats. Det kan i stället mycket väl förhålla sig så att syftet med en grundlagsreglering endast är att "frysa" en gräns mellan straffbart och straffritt som i allmän lag befunnits lämplig. Syftet är i så fall främst att införa ett konstitutionellt tröghetsmoment för en senare lagstiftare som kan ha en annan mening om hur gränsen skall dras. Såväl regeringsformens regler om fri- och rättigheter som — i huvudsak — TF:s regler om tryckfrihetsbrott har detta syfte och denna funktion.

Beträffande den abstrakta, konstitutionella, sidan av meddelarfriheten är den centrala juridiska uppgiften helt enkelt att fastställa dess avgränsning, dvs att undersöka vilket område som är avspärrat för ingrepp genom allmän lag. Den konkreta sidan av meddelarfriheten framgår genom att det sålunda avspärrade området jämförs med regleringen i allmän lag: finns det regler i allmän lag som på grund av avspärrningen inte kan tillämpas, samtidigt som TF saknar motsvarighet till dessa regler, föreligger en konkret meddelarfrihet.

Som den typiska meddelarsituationen framstår fallet där den enskilde medborgaren vänder sig till publicisten med en vädjan: "Skriv om detta!" Den ligger nära det förr oftare än nu förekommande fallet att en enskild publicist eller

tillfällig skriftställare vänder sig till en tryckare med begäran om att hans skrift skall tryckas och spridas anonymt. Meddelarfriheten har också utvecklats ur rätten att anonymt trycka och sprida sitt budskap. Som den nu ser ut omfattar den emellertid även fall som ligger en bit ifrån denna typiska situation.

Meddelarfriheten gäller envar som lämnar meddelande på det sätt som anges i TF 1:1 3 st.[1] I princip bör här kategorin meddelare hållas skild från mottagarkretsen. Detta kan dock vara förenat med svårigheter, t ex i det fall då en journalist i det ena ögonblicket tar emot ett "meddelande" och i det andra själv vidarebefordrar det för publicering. Den uppdelning i meddelare och andra medverkande som görs i 7:3 är av motsvarande art; inte heller där går det att dra någon skarp gräns. Området präglas över huvud taget av en viss systematisk oreda, vilket gör det svårtillgängligt.

På sätt och vis är stadgandet om meddelarfrihet onödigt, eftersom straffrihet för missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri med undantag endast för TF:s egna straffbud redan framgår av TF 1:3. När meddelarfriheten fick sin särskilda reglering innebar det inte något avsteg från denna princip om ensamansvar. Att avgränsa meddelande för publicering i tryckt skrift enligt 1:1 3 st från annan medverkan till framställning i tryckt skrift är därför i detta hänseende onödigt, eftersom principen om att gärningen kan bestraffas endast enligt TF gäller ändå. Den enda gräns som är av intresse är den mellan de medverkande som, liksom meddelare, omfattas av undantagen från meddelarfriheten och principen om ensamansvar i 7:3 och de medverkande som inte gör det;[2] de senare åtnjuter undantagslöst straffrihet för sin medverkan, se nedan.

Enligt MMU skulle begreppet meddelare omfatta alla andra medverkande än den för skriften ansvarige (SOU 1975:49 s 117). Man föreslog även i MGL 8 kap 1 § 2 st en bestämmelse av denna innebörd. I propositionen ansågs en sådan bestämmelse överflödig, eftersom det skydd MMU eftersträvade redan ansågs föreligga enligt TF 1:1–3 (prop 1975/76:204 s 130). Avgränsningen av meddelarbegreppet i förhållande till annan medverkan var av större betydelse före 1976 års ändringar, eftersom straffstadgandet i 7:3 då endast omfattade meddelande. I IB-affären väckte det således, som nämnts, ett visst uppseende att en anställd journalist kunde anses som meddelare i denna mening; om det kunnat hävdas att journalisten varit att betrakta som medverkande till framställningen men inte som meddelare hade utgången i målen blivit en annan. Enligt yttrandefrihetsutredningen var grunden för denna tolkning att ansvarsfriheten för meddelare innefattade alla som medverkat till en skrifts innehåll och att de inskränkningar som gällde för meddelare enligt 7:3 därför måste omfatta samma grupp (SOU 1983:70 s 174 f). Domstolarna gav dock i IB-målen knappast uttryck för ett så generaliserat betraktelsesätt; man anförde endast att den som författat en artikel som införts i en tidning fick anses som meddelare, även om vederbörande var anställd på tidningen.

Meddelande kan lämnas muntligen som information eller skriftligen genom överlämnande av handlingar eller egna skrifter. Ett insändande av en allmän

1 I JO *1983/84 s 251,* har ifrågasatts att meddelarfriheten inte skulle gälla för myndigheter vid t ex utfärdande av pressmeddelande; ett dylikt skulle eljest inte kunna kritiseras av JO annat än med stöd av TF:s bestämmelser. Som JO också uppmärksammade är meddelanden av denna typ dock inte exklusivt avsedda för pressen på det sätt som torde krävas enligt TF 1:1 3 st. — Jfr även *JO 1984/85 s 278.*

2 För en inte särskilt klargörande behandling av dessa frågor, se prop 1975/76:204 s 129 f och s 160.

handling eller en egenhändigt författad debattartikel utgör ett meddelande i denna mening. En meddelare behöver alltså inte vara en tillfällig informatör, utan det kan t ex också vara ofta återkommande skribenter eller frilansjournalister.

Meddelarfriheten gäller meddelande som lämnas till någon som har en faktisk möjlighet att offentliggöra det.[3] I lagtexten anges fyra olika mottagarkategorier.

Till den första gruppen hör författare eller annan som är att anse som skrifts upphovsman. Begreppet författare är i detta sammanhang inte helt klart; som ovan framgått kan den faktiske författaren till t ex en tidningsartikel enligt TF vara att betrakta som meddelare. Det ligger nära till hands att tro att när TF här nämner författare så avses författare till icke periodisk skrift. Så torde dock inte vara fallet, utan med författare avses faktisk upphovsman, oavsett om denne sedan publicerar sig i periodisk eller icke periodisk skrift.[4] Såsom annan upphovsman har i motiven angivits fotograf eller illustratör. "Däremot avses inte", sägs det vidare, "den som enbart i mera yttre bemärkelse har tagit befattning med utgivning eller tryckning av skrift, såsom utgivare, förläggare eller boktryckare".[5]

Att meddelande kan lämnas till författare innebär att det i dessa fall kan bli fråga om att skydda meddelande till "meddelare". Om ett meddelande t ex lämnas till en frilansjournalist varefter denne inarbetar detta i en artikel och sedan "meddelar" denna till en tidning kommer meddelande till meddelare att skyddas trots att detta i normalfallet inte varit avsikten.[6]

Den andra mottagarkategori som nämns i TF 1:1 3 st är skrifts utgivare. Även om det här — särskilt mot bakgrund av det ovan återgivna motivuttalandet om utgivare, förläggare och boktryckare — kan råda viss tvekan torde man få anta att såväl utgivare av periodisk som av icke periodisk skrift omfattas.[7]

Som tredje grupp anges redaktion, varmed avses redaktion för periodisk skrift.[8] Av motiven[9] framgår vidare att även lokalredaktioner omfattas, men däremot inte korrespondenter.[10] Vid 1976 års ändringar framhölls även att meddelandet kan lämnas till vem som helst på redaktionen, t ex en receptionist eller växeltelefonist samt att meddelandet kan skickas med post eller bud.[11]

Den fjärde gruppen tillkom genom en ändring 1957[12] varigenom s k nyhetsbyråer av typen TT jämställdes med redaktioner.

Vad som är något egendomligt är att förläggare enligt lagtexten inte tillhör mottagarkretsen (jfr även departementschefens citerade uttalande ovan). Det

3 SOU 1975:49 s 263.
4 Se prop 1948:230 s 109.
5 Se prop 1975/76:204 s 130. På s 160 synes man dock ha utgått från att manuskript som lämnas till förläggare kan omfattas av meddelarfrihet.
6 Jfr SOU 1947:60 s 51. Om frilansjournalisters ställning i detta hänseende, se SOU 1975:49 s 264.
7 Prop 1948:230 s 109.
8 SOU 1947:60 s 51, a prop s 109.
9 SOU 1947:60 s 210.
10 A st; se även SOU 1975:49 s 263.
11 SOU 1975:49 s 263 f.
12 SFS 1957:163; förarbeten prop 1956:167, KU 9.

får den konsekvensen att den som sänder ett manuskript till en litterär tidskrift omfattas av meddelarfriheten medan detta inte synes vara fallet om manuskriptet sänds till en förläggare. Här föreligger en lucka i såväl meddelarfriheten som meddelarskyddet vilken inte synes vara motiverad av några sakligt grundade överväganden.

Meddelarfriheten gäller oberoende av om publicering skett eller inte. Denna princip infördes i och med 1949 års TF; dessförinnan synes opublicerade meddelanden, som framgått ovan, inte ha skyddats. Principen genomfördes emellertid inte fullt ut 1949; undantag gjordes för ärekränkande meddelanden som inte ledde till publicering. Detta undantag förekom inte i de sakkunnigas förslag, utan frågan hade väckts under remissbehandlingen. Departementschefen anförde som allmän utgångspunkt följande.[13]

> "Frågan, i vilken utsträckning meddelare bör kunna göras ansvarig, kan icke ses helt isolerad; den sammanhänger med den ståndpunkt som den svenska rätten eljest intagit till anonymitetsskyddet och till ansvaret för tryckfrihetsbrott. En avgörande synpunkt har härvid varit att möjliggöra att uppgifter framkomma rörande förhållanden av allmänt intresse och motverka de krafter som obehörigen kunna vilja förhindra att sådana uppgifter bringas till allmän kännedom. Utkrävande av ansvar för meddelande, vilket lämnats för offentliggörande i tryckt skrift, kan verka hämmande på dylika upplysningar, även då dessa äro sanningsenliga. Denna synpunkt talar för att ansvar utkräves endast för vad som blivit offentliggjort i skriften och blott av den därför ansvarige, men att meddelaren icke kan ställas till ansvar för sitt meddelande. Detta är också, såsom jag nyss framhållit, den gällande rättens ståndpunkt i de fall då meddelandet influtit i skriften. Å andra sidan måste emellertid beaktas att ett utkrävande av ansvar endast av den som är ansvarig för skriften på grund av vad som blivit däri offentliggjort icke lämnar ett tillräckligt skydd mot spridandet av brottsliga meddelanden. Båda de nu angivna synpunkterna kunna icke på en gång tillgodoses. Det är nödvändigt att här göra en avvägning mellan olika intressen."

Vid en sådan intresseavvägning fann departementschefen skäl föreligga att särbehandla ärekränkande uppgifter; de sakkunnigas förslag öppnade en möjlighet att ostraffat sprida äreröriga beskyllningar mot oförvitliga medborgare och det gav därmed inte ett tillräckligt skydd för den enskilde. Denna synpunkt beaktades på det sättet att beivran av ärekränkning mot enskild person tilläts beträffande meddelande som inte intagits i den skrift vartill det meddelats. Detta tillstyrktes av KU som tillade att friheten att lämna meddelande för offentliggörande i tryckt skrift i främsta rummet var till för att främja uppgifter som angick vården av allmänna angelägenheter.[14] — Det kan tilläggas att frågan ur principell synvinkel inte är så enkel. Konsekvent genomförd borde den synpunkt som vann gehör i propositionen och utskottet leda till att ärekränkning

13 Prop 1948:230 s 88 f.
14 KU 1948:30 s 32.

av enskild icke behandlades som tryckfrihetsbrott över huvud taget, något som även anmärktes i propositionen.[15] Samtidigt kunde det undantag som gjordes åberopas även av en enskild ämbetsman som ärekränkts i sin tjänst, varvid kritik av vården av allmänna angelägenheter kunde bli utan tryckfrihetsrättsligt skydd oaktat avsikten varit att få den publicerad i tryck.

Undantaget utmönstrades ur TF vid 1976 års ändringar. Som motiv anfördes att det inte fanns något påtagligt behov av bestämmelsen.[16] Publicerades meddelandet kunde ansvar utkrävas av den formalansvarige; publicerades det inte vore ingen större skada skedd, såvida det inte spreds vidare på annat sätt, varvid dock detta vidarespridande vore straffbart i sig enligt BrB. Till detta lades att publicering eller inte var något som låg utanför meddelarens kontroll och att bestämmelsen var svårtillämpad. Som exempel i sistnämnda hänseende angavs det fallet att ett meddelande lämnats till flera tidningar, men endast publicerats i en, eller publicerats i en annan utformning än det ursprungliga meddelandet.[17]

Det nuvarande rättsläget beträffande ärekränkande meddelanden är således att sådana kan fritt spridas till press och publicister; det enda som kan hända är att den mottagare som sprider dem vidare eller t ex röjer meddelarens identitet genom att polisanmäla förtalet kan straffas härför.

I ett hänseende synes TF dock kräva publicering för att tryckfrihetsrättsligt skydd skall uppkomma. Som ovan nämnts torde 1:1 3 st inte omfatta meddelanden till förläggare. Det betyder att den som sänder ett manuskript till ett förlag är beroende av att manuskriptet antas för publicering; eljest kan han bestraffas i vanlig ordning och hans identitet kan straffritt röjas.

Det krävs att den som lämnat meddelandet åsyftat att det skulle offentliggöras. Som tidigare påpekats torde man här främst ha tänkt på fall där publicisten anmodas att helt enkelt vidarebefordra meddelandet till offentligheten på ungefär samma sätt som förläggaren eller tryckaren offentliggör ett anonymt manus. Ett studium av motiven visar dock klart att man åsyftat en betydligt mer vidsträckt meddelarfrihet än så. Det framgår således att den innefattar inte bara en rätt att meddela uppgifter direkt för publicering utan även en rätt att mer allmänt informera om den eller den omständigheten.[18] Vid 1976 års ändringar framhölls som motivering för en vidsträckt meddelarfrihet bl a att massmedia har ett behov av "initierad kunskap som underlag för kommentarer och information till allmänheten".[19] I anslutning härtill angavs även "det största värdet av en vidsträckt meddelarfrihet ligga i att uppgifter lämnas, inte för direkt publicering, utan mera för att tjäna som underlag för kommande publicering i ämnet"[20] Mot bakgrund härav torde kravet på publiceringssyfte böra tolkas så att syftet även får vara att ge bakgrundsinformation inför publicering eller tips på ämnen och områden som kan bli föremål för publicering. Som stöd

15 A st.
16 SOU 1975:49 s 118.
17 Prop 1975/76:204 s 108 f.
18 SOU 1947:60 s 51.
19 Prop 1975/76:204 s 94.
20 A a s 95.

för en sådan uppfattning kan följande uttalande av massmedieutredningen åberopas:[21]

> "Innebörden av kravet på att meddelandet lämnats för publicering kan sägas vara något oklar. — — — Det bör emellertid framhållas, att det ofta händer att en uppgift lämnas icke för direkt publicering utan mera för att tjäna som underlag för kommande publicering i ämnet. MMU anser att man i en sådan situation måste tolka stadgandet liberalt och alltså behandla även ett sådant meddelande såsom lämnat 'för offentliggörande'."

Omständigheter av subjektiv art är här uppenbarligen av betydelse. Bevissvårigheter kan givetvis uppkomma.[22] Ämnet är knapphändigt behandlat i motiven; i propositionen sägs några ord om att invändning om publiceringssyfte får behandlas på samma sätt som andra subjektiva omständigheter.[23] Ett uttalande om motsvarande rekvisit vid anskaffande från motiven till 1976 års ändringar är något mer vägledande. Där sägs att en invändning om publiceringssyfte måste godtas "om den inte kan vederläggas eller framstår som helt osannolik".[24] Det förefaller som departementschefen här tänkt sig samma lösning som vid invändning om straffrihetsgrund av typen nödvärn, där ett dylikt resonemang brukar föras.

Om en redaktion eller motsvarande endast utnyttjas för vidare befordrande av ett meddelande till viss adressat på annat sätt än genom offentliggörande i skrift är kravet på publiceringssyfte ej uppfyllt. Jfr vidare nedan s 351 f.

Som en teoretisk intressant omständighet kan här anmärkas att den som meddelat en ärekränkande uppgift, som inte publiceras, går fri om hans syfte var att den skulle spridas till offentligheten, medan den som förtroligt, utan sådant syfte, meddelat en journalist motsvarande uppgift, inte går fri om journalisten skulle publicera uppgiften. I teorin, nota bene.

En fråga om det subjektiva rekvisitet uppkommer även om meddelaren tror sig ha lämnat sin uppgift till någon av de mottagarkategorier som anges i TF 1:1 3 st, men det visar sig att han inte gjort det. Massmedieutredningen nämnde sålunda som exempel att någon lämnar en uppgift i avsikt att den skall publiceras i en tryckt skrift, varefter den i stället offentliggörs i en stencilskrift som ej försetts med de uppgifter som krävs för att den skall bedömas enligt TF.[25] I ett sådant fall kan reglerna om meddelarfrihet på objektiv grund inte åberopas. Enligt massmedieutredningen borde uppgiftslämnaren emellertid ändå åtnjuta meddelarfrihet såvida han inte var införstådd med att uppgiften skulle publiceras i en skrift som inte föll under TF.[26] På annat ställe sägs att uppgiftslämnarens handling skall bedömas enligt TF om han haft skälig anledning att tro att den skrift han meddelat sig med skyddades av grundlagen.[27] I propositionen som

21 SOU 1975:49 s 262.
22 Jfr referat av remissyttranden i prop 1948:230 s 53 ff. Jfr även den episod som relateras nedan s 351.
23 A a s 109.
24 Prop 1975/76:204 s 129.
25 SOU 1975:49 s 204.
26 A st.
27 A a s 264.

följde anfördes beträffande de situationer då något skydd för uppgiftslämnaren objektivt sett inte förelegat att ett påstående från uppgiftslämnarens sida "att han verkligen räknade med att uppgiften skulle få inflyta i en av TF omfattad skrift" fick tagas för gott, "om det inte med hänsyn till omständigheterna framstår som helt osannolikt".[28] Någon skillnad mellan faktisk villfarelse och rättsvillfarelse synes inte ha gjorts.

Det sagda synes böra förstås så att reglerna om meddelarfrihet i subjektivt hänseende skall behandlas som de allmänna objektiva straffrihetsgrunderna. Det är därvid för straffrihet tillräckligt att uppgiftslämnaren uppfattat att meddelarfrihet förelegat, oavsett om så objektivt sett inte varit fallet.[29] Ett icke helt osannolikt eller orimligt påstående om att reglerna i TF 1:1 3 st är tillämpliga får med andra ord i en process tas för gott om det inte kan vederläggas av åklagaren.

Särskilt om anskaffande

Genom IB-affären aktualiserades frågan om en meddelare, och för den delen även en författare eller ansvarig utgivare, trots TF:s regler kunde straffas för anskaffande av uppgifter som sedan publicerats. HD fann härvid, som framgått ovan, att detta var möjligt; TF:s regler täckte inte anskaffande av uppgifter.

Massmedieutredningen ansåg i sitt betänkande att anskaffandet av uppgifter fick anses höra till själva meddelarfriheten.[30] Enligt utredningen låg det i sakens natur, att den som lämnar ett meddelande också måste ha skaffat underlag till det på ett eller annat sätt; man ansåg därför att anskaffandet i princip borde inkluderas i det som här benämns meddelarfriheten och att det skulle kunna åtalas och bestraffas endast i de undantagsfall som angavs i grundlag.[31] I meddelarfriheten skulle begreppsmässigt "även ligga det så att säga normala anskaffandet av den uppgift som är i fråga".[32] Förslaget i denna del utsattes för viss kritik.[33] Det gjordes bl a gällande att utredningen i alltför hög grad låtit sin framställning präglas av IB-affären samtidigt som den i anskaffandefrågan inte redovisade något annat jämförelsematerial. Det anmärktes också att innebörden av det utsträckta grundlagsskyddet vore oklar och att det mest vore fråga om att ge vissa i och för sig inte straffbara handlingar grundlagsskydd.

Massmedieutredningen hade inte ansett sig behöva införa en uttrycklig bestämmelse i denna fråga; man nöjde sig med motivuttalanden — bl a de ovan refererade — och ett stadgande där vissa former av anskaffande undantogs från grundlagsskydd, vilket stadgande motsatsvis skulle förstås så att en rätt till normalt anskaffande av uppgifter för publicering förelåg.[34] Enligt departements-

28 Prop 1975/76:204 s 130.
29 Jfr departementschefens hänvisning till straffprocessuella regler på a st.
30 SOU 1975:49 s 198.
31 A a s 263.
32 A a s 117. Anskaffandefrågan behandlas på fyra ställen i betänkandet, s 117, 139 f, 198 f och 263.
33 Se prop 1975/76:204 s 50 ff.
34 SOU 1975:49 s 139.

chefen fanns det emellertid skäl att införa ett särskilt stadgande om "anskaffarfrihet"; ett sådant infördes också som ett fjärde stycke i TF 1:1. Departementschefen såg detta som "en principellt värdefull förstärkning och en logisk utbyggnad av det nuvarande meddelarskyddet".[35]

Ändringens betydelse uppgavs ligga i att den framdeles förhindrade förbud genom vanlig lagstiftning mot inhämtande av viss information för publicering.[36] Härigenom bekräftades i princip vad som ovan i referat av remisskritiken anförts, nämligen att det främst var fråga om att — konstitutionellt — skydda vissa i och för sig icke straffbara handlingar i grundlag. Betydelsen angavs vidare ligga i att rättsläget i vissa tveksamma fall klargjordes (se vidare nedan). Här skulle man kunna ha avsett just den form av anskaffande som var aktuellt i IB-affären. Det gjorde man dock knappast; det anskaffande som ägde rum i IB-affären skulle vara straffbart även i dag, låt vara enligt andra lagrum och framför allt under iakttagande av andra processuella former.

Det är befogat att såvitt "anskaffarfriheten" angår — med anknytning till vad som inledningsvis sagts om meddelarfriheten — slå fast att den i allt väsentligt är "abstrakt" konstitutionell; någon "konkret" sida i betydelsen straffrättsligt privilegium för anskaffande av uppgifter för publicering i tryckt skrift kan man knappast tala om (se dock vidare nedan).

Bestämmelsen om anskaffande i 1:1 4 st gäller envar som anskaffar uppgifter och underrättelser — "i vad ämne som helst" — för att offentliggöra eller låta offentliggöra dem i tryckt skrift. Den gäller således inte endast meddelare utan även författare, ansvarig utgivare eller den som eljest enligt TF 8 kap är utpekad som ansvarig för den skrift där uppgiften publicerats eller skulle ha publicerats. Däremot omfattar den enligt sin lydelse inte den som ej själv ämnar offentliggöra uppgiften eller lämna den för offentliggörande på sådant sätt att han är att anse som meddelare enligt 3 st.

För att regeln skall kunna åberopas krävs att man haft publiceringssyfte. Vad som härvid närmare gäller har framgått ovan.

Från "anskaffarfriheten" föreligger det mycket väsentliga undantaget att allmän lag enligt TF 1:9 3 p är tillämplig såvitt avser "det sätt på vilket uppgift eller underrättelse anskaffats". Som allmän motivering anfördes i motiven:[37]

> "Det kan enligt min mening inte komma i fråga att privilegiera journalister eller andra som för att söka material för artiklar eller böcker använder sig av t. ex. inbrott, brott mot telehemligheten eller posthemligheten eller olovlig avlyssning. De särskilda omständigheter som här någon gång kan tänkas tala i mildrande riktning torde kunna beaktas inom ramen för brottsbalkens bestämmelser."

I denna högst rimliga reflektion kan man instämma. Möjligen hade det funnits skäl att placera det stadgande den hänför sig till i omedelbar anslutning till den proklamerade "anskaffarfriheten" i stället för att gömma det bland alkohol, tobak och kreditupplysning sist i kapitlet.

35 Prop 1975/76:204 s 98.
36 A st.
37 A st.

Som massmedieutredningen anmärkt var det bara "det normala anskaffandet" som kunde innefattas i meddelarfriheten. Utöver de ovan nämnda exemplen angavs i specialmotiveringen intrång i förvar, egenmäktigt förfarande, hemfridsbrott, olaga tvång, olaga hot samt även mutbrott.[38] Den journalist som vid besök på en myndighet egenhändigt plockar åt sig handlingar, offentliga eller ej, kan således inte åberopa "anskaffarfrihet" om han skulle åtalas för egenmäktigt förfarande. Inte heller kan den som åtalas för bestickning sedan han betalat en tjänsteman för upplysningar göra det. Däremot kan enligt uttalanden i motiven den som anstiftat någon att bryta en tystnadsplikt med stöd av bestämmelsen i TF 1:1 4 st gå fri.[39] Det är svårt att se den principella skillnaden mellan detta fall och t ex besticknings fallet. Gränsdragningen synes under alla förhållanden materiellt sett tvivelaktig. Det är t ex svårt att inse att straffrihet skall föreligga för den som under felaktiga förespeglingar om rättsläget förmår någon att bryta en tystnadsplikt i tron att det är lagligt. Samtidigt skall det inte fördöljas att den hållning som intas i motiven kan ha fog för sig i så måtto, att det eljest bleve riskabelt för pressfolk att ha kontakter med tystnadspliktiga personer; det krävs ju endast ett tämligen ringa främjande av den andres brottsliga gärning för att BrB:s medverkansregler skall vara tillämpliga.[40]

Bestämmelsen i TF 1:1 4 st innebär att TF:s tillämpningsområde har utsträckts till att omfatta handlingar som den tidigare enligt domstolarnas bedömning i IB-affären inte ansetts omfatta. Någon konkret utökad tryckfrihet eller meddelarfrihet innebär ändringen dock knappast. Däremot innebär den att grundlagsgarantierna för tryckfriheten stärkts och att en möjlighet att på omvägar, dvs utanför TF, ingripa mot handlingar som utgör led i framställandet av tryckta skrifter stärkts. I det sistnämnda hänseendet kan ändringen jämföras med 1949 års reglering av meddelarfriheten, vilken definitivt stängde vägen för ingripande mot den som lämnade uppgift till pressen på grund av själva överbringandet av uppgiften.

Exklusivitetsgrundsatsen och meddelarfriheten

Rätten att meddela uppgifter för publicering i tryckt skrift och den därtill hörande rätten att anskaffa uppgifter gäller enligt TF oavsett uppgifternas art, sanningshalt och vederhäftighet.[41] Detta anges i TF 1:1 3 och 4 st så, att rätten inkluderar uppgifter och underrättelser "i vad ämne som helst". Det kunde, mot bakgrund av att TF:s motsvarande princip när det gäller publicerade uppgifter kommit att tolkas teleologiskt restriktivt, ifrågasättas om inte en motsvarande begränsning bör läsas in i meddelarfriheten. Den senare skulle då inte, för att anknyta till den terminologi som myntades av 1909 års kommitterade, omfatta meddelanden som inte "har med yttrandefriheten att göra". Denna fråga disku-

38 A a s 131.
39 A a s 98, även s 129.
40 Jfr även KBrB II s 435.
41 Jfr Malmgren, TF 1:1 anm 10.

terades inte direkt under förarbetena till 1949 års TF, då stadgandet om meddelarfrihet kom till. De sakkunniga anmärkte dock i sin behandling av anonymitetsrättens förhållande till vittnesplikten i icke tryckfrihetsmål följande.[42]

> "Såsom närmare utvecklas vid behandlingen av tryckfrihetsbrotten kan upphovsmannen till tryckt skrift genom dess utgivning göra sig skyldig till brottslig gärning, som ej har med yttrandefriheten att skaffa. Dylik gärning kan därför utan hinder av tryckfrihetsförordningens bestämmelser bestraffas enligt allmän lag. Bedrägeri, illojal konkurrens och andra förmögenhetsbrott kommer härvid främst i fråga. Tveksamt kan vara hur långt anonymitetsskyddet enligt gällande rätt sträcker sig i dylika fall. — — — Starka skäl tala emellertid för den uppfattningen att anonymitetsskydd inte tillkommer gärningsmannen. Uppenbart är ock att i en omarbetad tryckfrihetsförordning författarens anonymitetsskydd icke får tjäna honom till skydd för dylika brottsliga gärningar."

Vad som här sägs är således, att anonymitetsskyddet inte bör upprätthållas i mål angående brott som begåtts genom tryckt skrift utan att för den skull TF är tillämplig; vittnesplikten skall äga företräde. Det sägs däremot inte att meddelande som legat till grund för sådant brott ej skulle omfattas av TF och meddelarfriheten, och därför överhuvud taget inte ge sina upphovsmän något anonymitetsskydd.

Vid 1976 års ändringar företogs en översyn av förevarande bestämmelser, varvid man intog ståndpunkten att meddelanden som vore straffbara i annat hänseende än som missbruk av tryckfriheten, t ex bedrägeri eller svindleri, omfattades av anonymitetsskyddet; tystnadsplikt för redaktörer m fl enligt 3:3 gällde med undantag endast enligt 3:3 p 5.[43] Det betyder att tystnadsplikten viker bara då rätten av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift i saken lämnas vid vittnesförför. Det betyder även att polis- och åklagarmyndigheter vid efterforskning av den som misstänks för att ha begått bedrägeri genom tryckt skrift har att iaktta de restriktioner som gäller enligt 3:4.[44] — De sålunda gjorda uttalandena hade varit överflödiga om man ej avsett att låta denna typ av meddelanden omfattas av meddelarskyddet över huvud taget. Det kan anmärkas att även massmedieutredningen gjorde uttalanden som pekar i samma riktning; man anförde sålunda att förutom de meddelanden som avses i 7:2 (svårbegripliga annonser m m) omfattades annonser av de allmänna reglerna om det som här kallas meddelarfrihet och meddelarskydd.[45]

De fall som avses i 7:2 synes dock även de i princip omfattas enligt det förslag som sedermera antogs; de är enligt 3:3 p 4 principiellt inräknade i meddelarskyddet och inte som enligt förslaget till MGL 8:12 helt undantagna från meddelarfrihet och meddelarskydd.

De angivna uttalandena gäller primärt meddelarskyddet.[46] Någon direkt diskus-

42 SOU 1947:60 s 85.
43 Prop 1975/76:204 s 144.
44 Jfr a st.
45 SOU 1975:49 s 279.
46 MMU:s uttalande synes dock gälla generellt, dvs även för meddelarfriheten.

sion om meddelarfriheten enligt 1:1 3 st synes ej ha förekommit. Det är emellertid uppenbart att den tolkning av TF:s exklusiva tillämplighet på publicerade yttranden som utförligt behandlats ovan måste påverka även meddelarfriheten. Själva poängen är ju där att t ex den som låter införa en bedräglig annons, d v s en meddelare, skall kunna straffas utan hinder av TF. Stadgandet om meddelarfrihet måste här anses inskränkt i motsvarande mån — även om meddelarskyddet, enligt vad ovan framgått, inte är det. Det kan därför slås fast att publicerade meddelanden som faller utanför TF:s exklusiva tillämpningsområde inte heller omfattas av meddelarfriheten. Det synes vidare saknas skäl att behandla motsvarande typ av meddelanden på annat sätt om de inte publicerats; ett insänt, men ej publicerat, bedrägligt meddelande av dylik art bör således kunna bestraffas som försök till bedrägeri. Härvid är dock att observera att meddelarskyddet synes förhindra en tidning från att polisanmäla meddelaren — om denne kan antas åberopa sin rätt till anonymitet. Det måste vidare betonas att det här endast är fråga om att dra konsekvenserna av begränsningen av den tryckfrihetsrättsliga publiceringsfriheten; det är icke frågan om en självständig begränsning av meddelarfriheten. Det sagda gäller således endast meddelanden som om de skulle ha publicerats i ingiven form vore straffbara enligt allmän lag utan hinder av TF.

Det kunde dock ifrågasättas om man inte, i stället för att gå omvägen via det publicerade meddelandet respektive meddelandet sådant det skulle ha publicerats, skulle kunna gå direkt på meddelandet och ställa sig frågan om detta har ett tryckfrihetsrättsligt skyddat innehåll eller inte. Man skulle med andra ord anlägga samma bedömningsperspektiv på meddelanden som lämnas för offentliggörande som man gör på tryckt skrifts innehåll. Resultatet skulle då bli att själva meddelandefriheten är inskränkt på samma grunder som den tryckfrihetsrättsliga publiceringsfriheten. Mot ett sådant synsätt talar att meddelarskyddet, enligt vad som framgått ovan, uppenbarligen inte är begränsat på detta sätt, och att det även i övrigt helt saknas stöd i lagförarbeten och övriga rättskällor för en dylik begränsning i direkt strid mot lagtexten.

Även andra överväganden talar mot att meddelarfriheten skulle vara inskränkt till meddelanden av tryckfrihetsrättsligt skyddat innehåll. Den doktrin det gäller har kommit till med avseende på publicerade yttranden. Dessa har ett fixerat innehåll som kan ligga till grund för bedömningen. "Meddelanden" däremot, kan vara av allehanda slag och det torde ofta vara svårt att på grundval av deras "innehåll" avgöra om de har med yttrandefriheten att göra eller inte. Så som meddelarfriheten utvecklats framstår den i stor utsträckning som en rätt till kontakter mellan medborgare i allmänhet och publicister. Dessa kontakter kan inte göras till föremål för bedömning på samma sätt som tryckt skrifts innehåll; det framstår under alla förhållanden som tryckfrihetsrättsligt tvivelaktigt om det skulle kunna göras till föremål för rättslig prövning huruvida det informationsutbyte som ägt rum mellan en journalist och en "meddelare" varit ur yttrandefrihetssynpunkt relevant eller inte.

Tanken att meddelarfriheten enligt gällande rätt generellt skulle vara på angivet sätt begränsad måste således avvisas. Att en viss sådan begränsning i praktiken ändå föreligger har framgått ovan: som konsekvens av TF:s begränsade tillämplighet på tryckt skrifts innehåll följer att meddelaren ibland kan

bestraffas trots att detta inte direkt kan utläsas ur TF. Det är dock endast fråga om meddelanden som publicerats eller meddelanden som är så konkret avfattade att det kan bedömas hur de skulle ha sett ut om de offentliggjorts.

Andra sanktioner än straff

Det centrala i det meddelarfrihetsbegrepp som här används är friheten från straffansvar. Förbudet att vidta sanktioner mot den som lämnar meddelande i enlighet med TF 1:1 3 st sträcker sig emellertid längre än till vad som enligt gängse terminologi är att bedöma som straff. Av TF 1:3 framgår att förbudet mot sanktioner i icke tryckfrihetsrättslig ordning för tryckfrihetsmissbruk eller medverkan däri, gäller även utdömande av skadestånd samt konfiskering och beslag av skrift. Såvitt angår myndighet har man i rättspraxis dock gått ännu längre; i praktiken synes varje åtgärd mot enskild som medför någon för denne negativ konsekvens vara otillåten om den grundar sig på medverkan i tryckt skrift.[47]

I *NJA 1914 s 381* (refererat ovan) framhöll HD att den åtgärd som vidtagits — författare till tidningsartikel hade ej erhållit vidare uppdrag hos myndighet — inte var att bedöma som bestraffning men att den likväl stod i strid med TFF.

Från senare tid föreligger två fall där JO intagit en kompromisslös hållning.

JO 1975/76 s 314. Polisstyrelse uttalade att en polisintendents insändare i en lokaltidning innehållit "onyanserade utfall mot i laga ordning genom allmänna demokratiska val utsedda kommunala förtroendemän". Formellt innebar uttalandet ingen anmärkning eller "prickning" av polisintendenten. JO ansåg likväl att polisstyrelsen förfarit felaktigt; tjänstemans yttrandefrihet fick inte kringskäras genom att myndighet framför kritik mot det sätt på vilket tjänsteman utnyttjat denna frihet.

JO 1975/76 s 317. En hälsovårdsinspektör ansåg sig på grund av uttalanden hon gjort i massmedia ha blivit "prickad" vid sammanträde i hälsovårdsnämnden. Att så skett kunde dock ej styrkas, inte heller förelåg några protokollsanteckningar i frågan. Enligt JO var det emellertid tydligt att inspektören varit föremål för kritiska frågor och uttalanden av tillrättavisande innebörd; härvid ansåg JO nämndens ordförande ha förfarit i strid med TF:s bestämmelser om rätten att fritt meddela sig med massmedia. — JO anförde även att tjänstemannen i det aktuella ärendet ägt full frihet att framföra de åsikter och uppgifter hon önskade samt att "hälsovårdsnämnden inte efteråt fick lägga sig i hennes kontakter med massmedia".

Det bör observeras att meddelarna i de refererade fallen framträtt öppet. JO synes ha varit av uppfattningen att det även i sådana fall är otillåtet för myndighet att "lägga sig i" de kontakter som meddelaren haft med pressen. Det verkar som man här närmar sig en punkt där förbudet mot straff och andra sanktioner eller repressalier sammanfaller med efterforskningsförbudet, d v s själva efterforskandet av de kontakter som ägt rum uppfattas som en repressalie eller i varje fall som en otillåten förberedelse härtill. Att ta kontakt med en meddelare som framträtt öppet, utan syfte att kritisera eller eljest vidta för denne negativa åtgärder, kan däremot inte anses otillåtet, jfr *JO 1964 s 450.*

47 Jfr Strömberg s 37 samt densamme i StvT 1959 s 387. Jfr även SOU 1975:49 s 192.

Meddelarfrihet och avtalsfrihet m m

De fri- och rättigheter som TF skyddar och garanterar är den enskilde medborgarens fri- och rättigheter gentemot staten. Det väsentliga konstitutionella elementet i de tryckfrihetsrättsliga garantierna är att staten och lagstiftaren ålagt sig vissa restriktioner visavi de enskilda medborgarna. TF innehåller emellertid inte enbart garantier av detta slag; i denna grundlag har även reglerats förhållanden vilka lika gärna kunnat regleras i vanlig lag, om det inte varit för att man velat ge konstitutionellt skydd åt en viss rättslig avvägning. TF innehåller t ex detaljerade straffbestämmelser för tryckfrihetsbrott. Det väsentliga syftet härmed är att skydda den avvägning mellan straffbart och straffritt som vid en given tidpunkt gjorts av en lagstiftare från framtida angrepp och ändringsförsök av en ny lagstiftare. Även detta kan naturligtvis ses som en form av garanti. Genom att TF emellertid kommit att innehålla så många detaljregler vars konstitutionella karaktär i den mer vardagliga juridiken framstår som sekundär har det också blivit mer komplicerat att avgöra vilka som är dess adressater. TF innehåller sålunda bestämmelser om kompetensförhållandet mellan utgivare och ägare av periodisk skrift (låt vara av betydelse främst för frågan om vilka regler som skall tillämpas för utmätandet av tryckfrihetsrättsligt ansvar), om förhållandet mellan tidningsföretags bestämmanderätt över tidningens innehåll och annonsörs rätt att få annons införd i tidningen, om titelskydd för periodisk skrift, om sanktion mot t ex förläggare som bryter avtal om tystnadsplikt gentemot anonym författare och om rätt för enskilda att i vissa fall bryta lagstadgad tystnadsplikt gentemot annan enskild vid meddelande till pressen. Äldre TFF innehöll vidare en gång bestämmelser om den litterära äganderätten (jfr ovan s 41); nuvarande förordning innehåller en hänvisning om upphovsrättslig lagstiftning. Ett klart exempel på att TF kan gå före civilrättslig lagstiftning är att skadestånd enligt skadeståndslagen 1:2 inte i strid med grundlagsstadgandena i TF 1:1 och 1:3 kan utgå på grund av innehåll i tryckt skrift eller medverkan däri. De nämnda exemplen visar att lagstiftaren i TF inte enbart ägnat sig åt att ålägga sig själv och staten restriktioner gentemot medborgarna för att på så sätt skapa en rågång mellan staten och de enskilda medborgarna på tryckfrihetens område; man har i betydande utsträckning även infört grundlagsbestämmelser som ingriper i förhållandet mellan enskilda.

Även om TF således griper in i förhållandet mellan enskilda vore det naturligtvis felaktigt att hävda att förordningen därmed delvis skulle vara av civilrättslig karaktär. Däremot är det korrekt att säga att den tryckfrihetsrättsliga regleringen får återverkningar på civilrättens område.

I Ds A 1984:4 anförs allmänt att TF inte skulle gälla gentemot det allmänna som stiftare av "civillag" (a a s 23). Grundlagen som sådan binder dock alltid lagstiftaren oavsett vilken lag som stiftas. En annan sak är att TF:s regler i betydande utsträckning kan vara utformade så att civilrättslig lagstiftning kan genomföras utan att komma i konflikt med TF. Stiftas däremot en civilrättslig lag som strider mot någon av TF:s bestämmelser kan inte TF åsidosättas under anförande av att den införda lagen är "civillag". Tvärtom blir utgångspunkten i ett sådant fall att TF i egenskap av grundlag äger företräde. Ett enkelt exempel är om man genom arbetsrättslig lagstiftning skulle inkräkta på den ansvarige utgivarens exklusiva bestämmanderätt över innehållet i tryckt skrift (jfr TF 5:3). Denna bestämmanderätt, vilken ytterst är en funktion av det tryckfrihetsrättsliga ansvarssyste-

met som får civilrättsliga återverkningar utan att för den skull vara en civilrättslig regel, kan inte på detta sätt rubbas. I det anförda betänkandet har man också slagit fast att grundlagen inte behöver tillåta "lagstiftning av civilrättslig natur som i sig själv ter sig som ett ingrepp i rättigheter som är fullständigt skyddade gentemot offentliga myndigheter" (a a s 41).

Frågan om den civilrättsliga avtalsfrihetens förhållande till tryckfriheten i allmänhet och meddelarfriheten i synnerhet kan mot bakgrund av det ovan sagda inte lösas dogmatiskt med en hänvisning till att TF inte gäller i förhållandet mellan enskilda. Vad som sagts kan dock heller inte okritiskt tas till intäkt för att tryckfriheten alltid skulle gå före ett ingånget avtal.

Frågan har inte varit föremål för någon klargörande utredning i förarbetena till TF. I litteraturen synes den någorlunda utförligt behandlad endast av Eek i dennes handbok över 1949 års TF.[1] Enligt Eek var ett avtal varigenom en person utfäste sig att tåla vissa inskränkningar i sin tryckfrihet i och för sig giltigt; något förbud häremot förelåg inte. "Ett träffat avtal, varigenom någon begränsar sin handlingsfrihet, då det gäller uttalanden i tryckt skrift, kan dock inte rubba bestämmelserna i TF", fortsatte han. Däremot kunde i och för sig påföljd, exempelvis skadestånd,[2] inträda för "själva avtalsbrottet", eftersom detta inte skedde "på grund av skrifts innehåll". — Det synes som Eek här gjort en distinktion av samma art som den Reuterskiöld ville göra mellan publiceringsgärning och brott mot tjänsteplikt.[3] På samma sätt som Reuterskiöld menade att tjänsteplikt var en sak och tryckfrihet en annan synes Eek ha menat att avtalsbrott var en sak och tryckfrihet en annan. Precis som Reuterskiölds resonemang lider Eeks av den bristen att det egentligen inte ger något svar på vilket som skall äga företräde när avtalsbrottet och bruket av den grundlagsskyddade tryckfriheten består i en och samma gärning. Eftersom det är det som är själva problemet har man med det förda resonemanget just inte sagt mer än att man tycker att avtalsbrottet rättsligt går före tryckfriheten.

Även om Eek sålunda ansåg att skadestånd i dylika fall kunde utgå, ville han inte tillerkänna avtalet full rättsverkan. Han ansåg det nämligen oförenligt med TF 1:2 att vidta preventiva åtgärder i anledning av ett avtal: man kunde "inte hindras från att, om ock avtalsstridigt, bruka sin tryckfrihet enligt TF". TF 1:2 skulle således rikta sig även till enskilda.

1 Eek Nya TF, s 69 ff. Jfr även SOU 1983:70 s 154 ff och Ds A 1984:4 s 31 ff.

2 När det gällde frågan om skadestånd kan utgå på grund av brott mot privat tystnadsplikt anförde Eek dock att denna fråga kunde besvaras jakande endast med stor tvekan (a a s 71).

3 Se ovan s 286 ff. Arbetsdomstolen har i *AD 1981:124* fört ett likartat resonemang beträffande kollektivavtalsbrott. AD fann sig på grund av TF i och för sig förhindrad att pröva innehållet i tryckt skrift men ansåg sig samtidigt kunna pröva huruvida en artikel i skriften i fråga utgjorde avtalsbrott; enligt AD:s synsätt skulle nämligen frågan då inte längre gälla tillämpning av TF utan "huruvida att visst förfarande strider mot kollektivavtal". Artikeln hade införts i arbetstagarpartens tidskrift och innehöll kritik mot arbetsgivarparten för förmedling av s k grå arbetskraft.

Det kan anmärkas att arbetsdomstolen i *AD 1982:31* utan anförande av tryckfrihetsrättsliga överväganden funnit arbetstagarorganisation skadeståndsskyldig gentemot arbetsgivarorganisation för otillåten stridsåtgärd bestående bl a i annonsering i tryckt skrift. I annonserna synes allmänheten ha uppmanats att inte handla i söndagsöppna butiker.

Eeks resonemang lider av ett par brister som gör att det inte kan ligga till grund för en närmare analys. För det första riktar sig inte TF 1:2 till enskilda; ett förslag av denna innebörd hade lagts fram av de tryckfrihetssakkunniga men det förkastades i propositionen (1948:230 s 86 f) och sedermera även av riksdagen (jfr KU 1948:30 s 31 där man anslöt sig till de sakunnigas förslag). Man torde därför böra vara försiktig med att dra slutsatser av civilrättslig innebörd från detta stadgande. För det andra är 1:2 som Eek noterat begränsat till åtgärder som grundar sig på skrifts innehåll; denna begränsning måste ges samma innebörd vare sig det är fråga om preventiva eller repressiva åtgärder (om man bortser från att 1:2 över huvud taget inte gäller repressiva åtgärder). För det tredje skall tillåtligheten enligt TF av en sanktion i anledning av uttalande i tryckt skrift eller till tidningsredaktion etc bedömas enligt 1:3 eventuellt jämförd med 1:1 och inte enligt 1:2. — Jfr även Holmberg, s 39 f.

Eek framhöll vidare att ett avtal om inskränkning i någons tryckfrihet eventuellt skulle kunna anses ogiltigt antingen enligt avtalslagens ogiltighetsregler eller med stöd av doktrinen om pactum turpe. Som yttrandefrihetsutredningen framhållit torde utrymmet härför dock vara mycket begränsat.[4]

Även Holmberg har något berört frågan.[5] Han behandlade framför allt tystnadsplikter i enskild verksamhet till följd av anställning eller eljest på grund av avtal. Holmberg synes närmast ha lutat åt att sådana avtal inte bryter igenom tryckfriheten och meddelarfriheten, men att metoden att inskränka TF:s tillämpningsområde genom teleologisk tolkning här ofta kunde komma att åberopas, dvs TF vore över huvud taget inte tillämplig ity att den lämnade uppgiften (= avtalsbrottet) i det konkreta fallet inte skulle skyddas av TF:s syfte att främja ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. — Detta kan givetvis inte gälla generellt. Som Holmberg anmärker torde ett avtalsbrott av denna typ ofta kunna motiveras med allmänna intressen av den typ TF värnar. För övrigt torde bevisbördan vid exklusivitetskonflikter ligga så att det är den som hävdar att ett formellt sett av TF skyddat meddelande likväl inte är skyddat som skall visa att det saknar varje samband med främjandet av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Kan han inte det skall TF tillämpas.[6]

Yttrandefrihetsutredningen har i sitt betänkande utgått från att tystnadsplikter i avtalsförhållanden sannolikt bryter meddelarfriheten.[7] Utredningen betecknar rättsläget som ovisst,[8] men kommer "till den slutsatsen att man med nuvarande rättsläge i varje fall får räkna med möjligheten att de avtalade eller eljest dispositiva tystnadsplikterna generellt bryter meddelarfriheten".[9] Utredningens uttalanden de lege lata bör här ses i samband med att man föreslagit relativt långtgående förändringar av innebörd att meddelarfriheten generellt skall gälla "i förhållandet enskilda emellan".[10] Mot den bakgrunden synes utredningen inte ha ansett sig behöva ta definitiv ställning de lege lata, utan man utgick från det för TF:s del mest defensiva alternativet i ett ovisst intervall.

4 SOU 1983:70 s 156; även Holmberg s 40.
5 Holmberg s 32 f och s 39 f.
6 Frågan om den teleologiska tolkningsmetodens tillämpning beträffande meddelarfriheten och meddelarskyddet har behandlats ovan s 314 ff.
7 SOU 1983:70 s 161.
8 A a s 162. Jfr även behandlingen av hithörande frågor i SOU 1983:52 (Företagshemligheter) s 53 ff.
9 A a s 171.
10 Se a a, förslaget till ändring TF 1:1.

Frågan är med ett undantag inte behandlad i rättspraxis. Undantaget är en dom från arbetsdomstolen 1961, *AD 1961:27*. En flygmaskinist vid flygbolaget SAS avskedades efter det att han i en utländsk tidning ifrågasatt flygsäkerheten inom företaget; han hade bland annat hävdat att bemanningen var bristfällig på vissa turer. Artikeln utgjorde enligt SAS ett brott mot förbud enligt kollektivavtalet att röja uppgifter av konfidentiell natur. Maskinisten drog saken inför arbetsdomstolen där han begärde att få bli återanställd. Hans syfte med artikeln hade varit att värna om flygsäkerheten. Enligt SAS var det dock enbart fråga om ett fackligt syfte; hade han velat värna om flygsäkerheten borde han ha vänt sig till luftfartsverket eller motsvarande. Domstolen gick på arbetsgivarens linje under påpekande av att ett flygbolags anseende är ömtåligt och att maskinisten hade kunnat värna om flygsäkerheten på sådant sätt att bolaget inte skadats. — Tryckfrihetsrättsliga överväganden förekommer inte i domskälen. Vid utvärderingen av fallet bör vidare observeras att det inte var fråga om utdömande av ersättning och inte heller utdömande av annan sanktion utan om huruvida avskedandet som civilrättslig handling på grund av TF:s bestämmelser skulle anses som ogiltigt.

Den principiella frågeställningen gäller här inte bara meddelarfrihetens förhållande till avtalsfriheten utan tryckfrihetens i dess helhet förhållande därtill. Sedan meddelarfriheten genom 1949 års TF kommit att ingå som en del i tryckfriheten torde man inte kunna göra någon principiell skillnad i detta hänseende (annorlunda i exklusivitetsfrågan) mellan publiceringsmeddelanden och publicerade meddelanden, dvs tryckt skrifts innehåll. Om ett avtal innebär att en person förbinder sig att inte för utomstående röja vissa uppgifter torde således avtalets förhållande till tryckfrihetsrätten böra bedömas på samma sätt om ett röjande sker genom att uppgifter lämnas till en tidningsredaktion som underlag för publicering som om det sker genom en insänd och publicerad artikel eller i en egenhändigt författad bok.

För att belysa problemet kan vi anta följande exempel.

1. Ett företag träffar med sina anställda ett avtal där de anställda förbinder sig att icke röja uppgifter om företagets inre angelägenheter samt att icke till massmedia yttra sig på ett sätt som kan skada eller diskreditera företaget eller personer i dess ledning.

2. En förening tar i sina stadgar in en bestämmelse, riktad till föreningens medlemmar, av samma innebörd som i avtalet i exempel 1.

3. En generalagent för ett utländskt bilmärke träffar avtal med en försäljare om rätt att återförsälja bilmärket i fråga. I avtalet ingår en klausul enligt vilken avtalet kan hävas och skadestånd utgå om återförsäljaren skadar generalagentens eller dennes produkters rykte.

4. Två uppfinnare träffar avtal om att tillsammans utveckla, patentsöka och marknadsföra en uppfinning. I avtalet ingår en bestämmelse enligt vilken ingen av dem vid vite av femtio tusen kronor får röja några som helst uppgifter om arbetet för utomstående.

Antag vidare att avtalsbrott i samtliga fall äger rum genom att avtalspart i tryckt skrift röjer uppgift som omfattas av avtalet. — Vilka rättsföljder är då tillåtna enligt TF?

På denna fråga ger TF inget klart svar. Man tvingas liksom yttrandefrihetsutredningen till en början konstatera att rättsläget är ovisst. Utredningen löste sitt problem därvid med att föreslå en ny ordning. En sådan lösning kan endast en utredning tillgripa. I väntan på den föreslagna ordningens inträdande eller förkastande måste det gällande rättsläget preciseras.

Låt oss till en början anta att de kränkta parterna i de olika exemplen ovan kräver skadestånd i anledning av avtalsbrotten och att skadeståndsanspråken civilrättsligt är lagligen grundade. Antag vidare att de meddelade uppgifterna inte är av den arten att de kan sägas sakna varje samband med främjandet av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Möter det något hinder enligt TF för en domstol att döma ut skadeståndena i fråga?

Enligt TF 1:3 gäller att "(f)ör missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri må ej någon i annan ordning eller i annat fall än denna förordning bestämmer kunna – – – dömas till – – – ersättningsskyldiget – – –". Den relevanta frågan blir i första hand om utdömandet av ett inomobligatoriskt skadestånd omfattas av utdömande av "ersättningsskyldighet" enligt stadgandet. Yttrandefrihetsutredningen synes ha ansett att så är fallet om bestämmelsen tolkas efter ordalydelsen.[11] Utredningen har emellertid noterat att stadgandet under förarbetena till medbestämmandelagen synes ha tolkats på annat sätt. Lagrådet refererade där regeln såsom endast omfattande skadestånd på grund av brott.[12] Yttrandefrihetsutredningen har dock ifrågasatt riktigheten häri.[13] Utredningen kom för sin del under hänvisning till TF:s förarbeten fram till att TF 1:3 utesluter varje form av skadestånd och att detta gäller även avtalade tystnadsplikter.[14]

Yttrandefrihetsutredningen har till stöd för sin uppfattning åberopat specialmotiveringen till TF 1:3.[15] Stödet består här i att de sakkunniga från sanktionsförbudets tillämplighet endast undantog skadestånd på annan grund än missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri, "exempelvis för intrång i författarrätt eller till följd av illojal användning av kännetecken", dvs upphovsrättsligt eller varumärkesrättsligt grundade skadestånd. Uttalande ger onekligen ett visst stöd för yttrandefrihetsutredningens uppfattning; det synes som de sakkunniga inte haft andra fall i åtanke än publiceringar som på grund av uttryckliga undantag eller på grund av exklusivitetsgrundsatsen faller utanför TF.

De sakkunniga utvecklade emellertid denna fråga även på ett annat ställe. Man anförde under rubriken Om enskilt anspråk. Förutsättningar för skadeståndsskyldighet, följande.[16]

> "Beträffande frågan, i vad mån missbruk av tryckfriheten bör kunna åberopas såsom grund för ett anspråk på skadestånd, göra sig samma synpunkter gällande som i fråga om straff. Skadestånd bör alltså utgå i den omfattning som framgår av allmänna lagbestämmelser. Härvid måste emellertid beaktas att skadestånd utgör en menlig påföljd, som kan innebära en inskränkning i

11 SOU 1983:70 s 159 f och 162.
12 Prop 1975/76:105 bilaga 1 s 508; se även departementschefen i samma prop s 537.
13 SOU 1983:70 s 160 f.
14 A a s 161 och 162.
15 Se SOU 1947:60 s 212.
16 SOU 1947:60 s 173 f.

tryckfriheten, om skadestånd kunde utgå även då skriften icke är brottslig. Samma lagliga gränser för tryckfriheten böra gälla, vare sig fråga är om straff eller annan påföljd. Den inskränkningen måste därför gälla att, oavsett vad allmänna skadeståndsregler innehålla, skadestånd i anledning av missbruk av tryckfriheten endast kan grundas på att skriften innefattar otillåtet yttrande eller otillåtet offentliggörande. Detsamma måste gälla i fråga om annat enskilt anspråk, i den mån sådant kan förekomma."

Uttalandet kan ses som ett än pregnantare stöd för yttrandefrihetsutredningens uppfattning än det ställe utredningen själv anförde. Samtidigt synes de sakkunniga här inte tala om skadestånd och enskilda anspråk som grundar sig på avtal.

Visst stöd härför kan sökas i att man i specialmotiveringen till 1:3 angivit att stadgandet "bildar underlag för tryckfrihetsförordningens reglering av straff- och processrättsliga frågor" (SOU 1947:60 s 212). Även ett uttalande i specialmotiveringen till bestämmelsen om förhållandet mellan TF och upphovsrätten i TF 1:8 tyder på att de tryckfrihetssakkunniga undvek civilrättsliga överväganden; det heter där att TF:s bestämmelser inte ingrep "i gällande privaträttsliga regler och rättsgrundsatser" (a a s 217). — Det sistnämnda uttalandet kritiserades av Westerberg i SOU 1967:28 (Tryckfrihet och upphovsrätt) såsom innebärande "ett upp- och nedvänt, felaktigt betraktelsesätt" (SOU 1967:28 s 39). Enligt Westerberg, som uttalande sig om offentlighetsprincipens förhållande till upphovsrätten, gällde TF:s gamla, uttryckligen grundlagsfästa princip härvidlag "såsom primär — — — före och över privat rätt" (a st).

Det bör också anmärkas att man på annat ställe medgivit, låt vara motvilligt, frivilliga begränsningar av tryckfrihetens legala gränser.[17] Av de här behandlade motivuttalandena kan man enligt min mening endast dra den slutsatsen att förarbetena till TF inte ger stöd för att ett inomobligatoriskt skadestånd skulle kunna utdömas utan hinder av TF 1:3; man kan däremot inte dra slutsatsen att utdömandet av ett sådant skadestånd skulle vara otillåtet enligt samma bestämmelse.[18] I det läget torde man endast ha att återvända till bestämmelsens ordalydelse. Som yttrandefrihetsutredningen framhållit synes denna förhindra att en domstol ger bifall åt ett enskilt skadeståndsanspråk av den typ som här är aktuellt utan stöd i TF. Detsamma torde få gälla ett vite av den typ som förekommer i exempel 4 ovan. Och eftersom förarbetena inte ger vidare ledning och praxis veterligen saknas torde man få stanna vid den lösningen — vilken ingalunda är en nödlösning; "Grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas" hette det ju i 1809 års regeringsforms 84 §.

Om man trots det sagda likväl vill hävda att TF 1:3 över huvud taget inte gäller enskilt anspråk som grundas på avtal kan man möjligen anföra vad som ovan antyddes, nämligen att en del tyder på att man under TF:s förarbeten helt enkelt förbisåg möjligheten av en konflikt mellan TF och avtalsfriheten eller kanske till och med ansåg det så självklart att det stod var och en fritt att genom avtal frånsäga sig sina rättigheter enligt TF att detta inte behövde sägas, och att det därför är helt irrelevant att föra in TF i denna diskussion.

Detta låter sig onekligen sägas. Om man betraktar exemplen ovan kan man vid en fri avvägning också finna det ganska rimligt att uppfinnaren i exempel 4

17 Se vidare nedan.
18 Jfr SOU 1966:60 s 117.

skall kunna göra sina rättigheter enligt avtalet gällande. Även i de övriga exemplen kan man tänka sig fall av röjande av konfidentiella uppgifter där det vore rimligt att uppgiftslämnaren i enlighet med sin utfästelse får ersätta den skada han orsakat. Avtalen är emellertid här ur tryckfrihetssynpunkt något mer problematiska. Det förefaller som man träffat avtal som skyddar mot förtal och ekonomiskt förtal. Detta är ju en fråga som eljest är reglerad i TF; beträffande ekonomiskt förtal på det sättet att man övervägt en bestämmelse i frågan men förkastat tanken. Är det då förenligt med TF att arrangera ett avtalsmässigt skydd i stället? Måhända än mer problematiskt blir det när den personligen förtalade direktören, föreningsordföranden eller generalagenten via avtalet kan välja om han skall föra talan i ett tryckfrihetsrättsligt förtalsmål eller i ett civilmål om skadestånd på grund av avtalsbrott. Det finns med andra ord fall där avtalet gäller förhållanden som ligger relativt långt ifrån det som TF reglerar, samtidigt som det finns andra avtal som kan placeras mitt på den tryckfrihetsrättsliga planhalvan. — Om man bortser från den begränsning som följer av exklusivitetsgrundsatsen, vilken enligt premisserna inte är aktuell i de exempel som här diskuteras, ger TF inga särregler som sorterar bort det som inte berör tryckfriheten från det som gör det. Enligt min mening måste grundregeln i TF 1:3 om att skadestånd inte kan utgå tillämpas generellt, dvs avtalen kan i inget av fallen läggas till grund för utdömande av skadestånd. Därmed givetvis inte sagt att denna avvägning är rättspolitiskt idealisk, utan endast att den synes vara gällande rätt.

För ett sådant ställningstagande talar även följande.

Om man godtar att domstol kan utdöma skadestånd för avtalsbrott i de fall det här gäller måste man också godta att bevisning angående avtalsbrottet får föras inför domstolen. Om svaranden vidgår sitt författarskap eller sina kontakter med pressen uppkommer härvid inte nödvändigtvis några problem. Om svaranden däremot bestrider att han är författare eller att han haft några kontakter med pressen måste bevisning härom förebringas. I första hand aktualiseras därvid vittnesförhör. Det kan antas att de vittnen som åberopas i många fall kommer att vara bundna av tystnadsplikt enligt TF 3:3. I ett civilmål kan rätten därvid under åberopande av 3:3 p 5 lösa vittnet från tystnadsplikten om man av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift lämnas i saken. Av intresse är att man i motiven till denna bestämmelse inte antytt att den skulle kunna tillämpas i denna typ av fall. Detta gäller även TF 3:1 2 st i dess lydelse före 1976. Om man tänkt sig att denna typ av mål skulle förekomma hade det varit naturligt att anmärka dem som exempel på fall där vittnesplikten kunde ges företräde. Av motiven till 3:3 p 5 synes man därför kunna dra slutsatsen att man inte tänkte sig att civilmål med enskilt anspråk mot författare eller meddelare på grund av innehållet i tryckt skrift eller meddelande för publicering i tryckt skrift kunde förekomma. Det är i själva verket tydligt att man tänkte sig denna bestämmelse tillämpad i mål som gäller helt andra ting än tryckfrihetsmissbruk men där frågan om vem som författat viss skrift eller lämnat viss uppgift till pressen ändå kan ha betydelse som bevis. Det sagda innebär dock inte att bestämmelsen inte skulle kunna användas i mål om avtalsbrott av den typ som här diskuteras. Tvärtom torde det vara så att den blir direkt tillämplig därest sådant mål skulle tas upp av en domstol. Den intresse-

avvägning som därvid skall göras av rätten torde också böra utfalla till kärandens förmån om annan möjlighet att förebringa bevisning saknas.

Detta är emellertid inte den enda betänkliga komplikation som kan uppstå. Man kan även tänka sig att käranden åberopar handlingar som han hävdar finns hos en tidningsredaktion eller på ett förlag. Hur skall domstolen då ställa sig till en begäran om editionsföreläggande? Kan domstolen med andra ord ställa tvångsmedel till förfogande för att utfå material från en tidning i en process som gäller innehållet i tryckt skrift eller enskilds kontakt med pressen utan att för den skull vara en process som har stöd i TF? I den mån man anser att domstolens medverkan vid utdömandet av skadestånd över huvud taget är förenlig med TF torde svaret böra bli jakande.[19]

Tanken på att skadestånd skulle kunna utdömas i de fall som här har diskuterats bör avvisas. Sammanfattningsvis grundar sig denna bedömning dels på att det är oförenligt med TF 1:3 tolkad efter dess ordalydelse, dels på att det skulle medföra praktiska konsekvenser som strider mot tryckfrihetsrättens grunder och ingriper i dess grundläggande principer och system på ett sätt som uppenbarligen inte förutsatts i lagstiftningen. Man kunde tillägga ännu en grund, nämligen att det strider mot TF 1:3 att en myndighet (domstol) medverkar till (även civilrättslig) sanktion mot enskild på grund av uttalande i eller till tryckt skrift.

Vad som ovan sagts är att utdömandet av skadestånd inte är en med TF förenlig rättsföljd i de exempel som antagits. Man kan emellertid tänka sig även andra rättsföljder. Här skall frågan om det är förenligt med TF att häva avtalet något beröras. I exempel 1 synes det liktydigt med avskedande och i exempel 2 med uteslutning.

De i exemplen träffade avtalens giltighet måste bedömas enligt civilrättsliga regler. TF förbjuder som Eek påpekade i och för sig inte att man i avtal gör utfästelser varigenom ens rättigheter enligt TF begränsas;[20] TF kan endast begränsa avtalets rättsföljder. Avtalen antas således vara giltiga. Finns det då någon bestämmelse i TF som hindrar rättsföljden hävning? Det torde återigen vara TF 1:3 som skall tolkas. Enligt ordalydelsen förbjuds härvid att någon utan stöd i TF döms till ansvar. Härmed avses uppbenbarligen straffansvar. Något uttryckligt förbud mot hävning av avtal föreligger därför inte. Inte heller i motiven finns stöd för ett sådant förbud.

I *SvJT 1977 rf s 52* hade medlem i ideell förening uteslutits bl a på grund av uttalanden i tryckt skrift. Talan, som bl a gällde skadestånd på grund av felaktig uteslutning, grundades dock inte på några tryckfrihetsrättsliga argument. Inte heller domskälen innehöll (följaktligen) något härom.

Hävningen kan naturligtvis få sådana konsekvenser att den av den drabbade uppfattas som ett "straff". Det gäller kanske särskilt när konsekvensen är avsked.

19 Jfr här *NJA 1981 s 791*, som gällde begäran att få använda filmmaterial från Sveriges Television AB som bevisning i brottmål.

20 Eek, Nya TF, s 70.

När det gäller myndigheter har TF 1:3, som ovan framgått, vuxit i till ett allmänt sanktionsförbud omfattande varje saktions- eller repressalieåtgärd som får negativa konsekvenser för författaren eller meddelaren. Detta kompletteras av och övergår delvis i ett efterforskningsförbud. Myndigheter har dock att rätta sig efter TF i dess helhet på ett annat sätt än enskilda, t ex gäller ju inte det nämnda efterforskningsförbudet enskilda. Vidare skall beaktas att vad myndigheter har att iakttaga på tryckfrihetens område till stor del är reglerat genom JO:s praxis, en praxis som är helt irrelevant när det gäller att bedöma enskildas eventuella skyldigheter enligt TF. Att man funnit att TF 1:3 i fråga om skadestånds utdömande gäller även i avtalsförhållanden medför således inte att man är berättigad att analogivis tillämpa det sanktionsförbud som stadgandet 1:3 utgör för myndigheter på enskilda.

Tillämpningen av 1:3 på enskilda måste därmed inskränka sig till vad som framgår av stadgandets ordalydelse, motiv och relevant praxis. Härav följer att en civilrättsligt grundad hävning av ett avtal inte står i strid med TF även om grunden de facto utgörs av uttalande i eller till tryckt skrift. Beträffande avsked bekräftas detta också av det ovan refererade målet ur arbetsdomstolens praxis.[21]

Yttrandefrihetsutredningen synes inte tillräckligt ha beaktat den skillnad som föreligger mellan olika typer av rättsföljder eller sanktioner. Utredningen ansåg det egendomligt om TF 1:3 skulle förbjuda utdömande av skadestånd vid sidan av TF men inte utgöra hinder för avskedande.[22] De lege ferenda kan man möjligen instämma häri. Samtidigt är det emellertid klart att TF i nuvarande lydelse inte kan hindra varje åtgärd som utanför den offentliga sektorn vidtas mot den som uttalat sig i eller till tryckt skrift. Sålunda förhindrar inte TF omplacering, tillsägelse eller efterforskning i syfte att vidta sådan åtgärd. Att gränsen härvid dras mellan de åtgärder som TF enligt sin ordalydelse förbjuder respektive inte förbjuder synes naturligt. I ett kritiskt perspektiv de lege ferenda — dvs det perspektiv som utredningen haft — bör särskilt beträffande de arbetsrättsliga sanktionerna observeras att den här förespråkade tolkningen av TF ju på intet vis sätter de vanliga arbetsrättsliga reglerna ur funktion. Den avvägning mellan arbetsgivares och arbetstagares intressen som där gjorts rubbas inte; uttalandet till eller i skriften får här bedömas som vilken annan omständighet som helst. Att TF inte förbjuder avsked i en sådan situation betyder endast att bedömningen inte måste påverkas av det allmänna tryckfrihetsintresse som skyddas av TF.

Undantagsvis kan det tänkas att en domstol, på grund av att TF inte förhindrar vissa rättsföljder av ett avtal som inskränker tryck- eller meddelarfriheten, måste tillåta viss kränkning av anonymitetsrätten m m på det sätt som ovan antyddes. Denna omständighet kan dock inte ensam utgöra grund för att rättsföljden skall anses oförenlig med TF. Möjligen finns det här ett behov av klara regler för hur en domstol skall förfara i dylika situationer. Som ovan nämnts öppnar redan gällande TF (3:3 p 5) möjlighet att undanröja tystnadsplikt. I

21 Holmberg har i enlighet med vad som anförts uttalat att "(d)omslutet kan ——— möjligen förklaras med att det inte var fråga om straff eller skadestånd och att därför TF:s exklusivitetsregel (1:3) inte förbjöd sanktionen" (Holmberg s 32).

22 SOU 1983:70 s 161.

övrigt hindrar TF formellt inte heller andra ingrepp, t ex editionsföreliggande av ovan nämnd typ. De fall som kan tänkas förekomma torde vara så sällsynta att man inte heller kan hävda att de rubbar det tryckfrihetsrättsliga skyddssystemet.

Vissa frivilliga överenskommelser

Vid en diskussion av förhållandet mellan avtalsfrihet och tryckfrihet är det ett område på det publicistiska fältet som omedelbart tilldrar sig intresse, nämligen de överenskommelser som träffas mellan parterna på tidningsmarknaden. Genom avtal har dessa som bekant åtagit sig att i enlighet med vissa avtalsvis uppställda s k pressetiska regler iaktta viss återhållsamhet i det man skriver och publicerar. Avtalen innehåller sanktionsmöjligheter bl a i form av kritiserande utlåtanden åt vilka ges offentlighet, uteslutning och s k expeditionsavgifter av icke obetydlig storlek (f n upp till ca tiotusen kronor). Dessa avtal inkräktar onekligen på tryckfrihetens område, dvs parterna utfäster sig delvis att inte göra bruk av hela den frihet som TF medger. De s k expeditionsavgifterna är vidare jämförbara med skadestånd eller viten. Det kan ifrågasättas om dessa avtal är förenliga med TF.

Tryckfrihetssakkunniga anförde följande.[23]

> "Även inom de legala gränser, som sålunda äro dragna för tryckfriheten, kunna ytterligare restriktioner förekomma. Dessa måste emellertid vila på frivillighetens grund. I detta sammanhang är särskilt att uppmärksamma åtskilliga publicitetsregler, som syfta till att förhindra oriktiga eller ofullständiga meddelanden och skydda den enskilde mot onödigt lidande. Dylika publicitetsinskränkningar böra icke ha sin plats i tryckfrihetsförordningen; de däri upptagna bestämmelserna om missbruk av tryckfriheten äga sin givna begränsning i vad som är att hänföra till brott och såsom sådant av samhällets organ beivras. Tryckfrihetsförordningens bestämmelser böra å andra sidan icke uppställa något hinder mot att dylika publicitetsregler på frivillighetens grund upprätthållas, i den mån därigenom icke tryckfrihetens utövning förhindras."

De sakkunnigas uttalande synes ge utrymme inte bara för avtal om publiceringsregler, utan även för andra frivilliga restriktioner. Det är dock svårt att veta vad de sakkunniga härvid hade i åtanke. Som antytts ovan är det möjligt att man tänkte sig att TF i princip inte skulle lägga några hinder i vägen för frivilliga överenskommelser.

I propositionens behandling av frågan återfinner man en mer stram hållning:[24]

> "Tryckfriheten innebär samma rätt för envar att framställa åsikter och meddela underrättelser i skilda ämnen. Lagstiftningen utgår från att denna yttrandefrihet, inom de legala gränser som bildas av straffbuden mot brott, utgör den enda säkra grundvalen för ett fritt meningsutbyte och en allsidig

23 SOU 1947:60 s 47.
24 Prop 1948:230 s 108.

upplysning. Däri ligger även ett korrektiv mot att åsikter eller upplysningar undanhållas allmänheten eller att händelser och förhållanden framställas på ett osannfärdigt sätt. Med en sådan frihet torde en monopolisering av det fria ordet knappast vara genomförbar i ett demokratiskt samhälle. Uppenbart är emellertid att, därest tendenser i sådan riktning skulle förmärkas, de böra motarbetas. Under nuvarande förhållande torde dock detta spörsmål, vad angår vårt land, icke äga någon aktualitet.

Även om sålunda någon särskild kontroll över sanningsenligheten i vad som publiceras icke är förenlig med de grundsatser, varå tryckfriheten vilar, må å andra sidan framhållas att tryckfrihetsförordningen icke lägger hinder i vägen t. ex. för frivilliga överenskommelser i syfte att sörja för att god publicistisk sed iakttages. Sålunda beröres i tryckfrihetsförordningen icke den verksamhet som utövas av pressens opinionsnämnd. Även andra åtgärder av liknande karaktär äro tänkbara, i den mån dessa icke hindra tryckfrihetens utövning."

Det understryks här att de frivilliga övrenskommelser man har i åtanke är sådana som främjar god publicistisk sed och möjligen även andra *i den mån de inte hindrar tryckfrihetens utövning*. Det synes således som man inte varit beredd att tolerara överenskommelser som motverkar tryckfrihetens syfte. När departementschefen framhåller tryckfriheten som ett korrektiv mot hemlighetsmakeri och osanna framställningar tyder inget på att han endast skulle ha avsett företeelser inom statens och myndigheternas sfär. — Uttalandet torde dock böra tolkas med viss försiktighet beträffande andra avtal och överenskommelser än dem som här uttryckligen nämns; det är viss skillnad mellan avtal om publiceringsregler och avtal om tystnadsplikt på ett företag eller inom en organisation.

Sammantagna ger de bägge motivuttalandena klart besked om att man genom TF inte avsett att lägga hinder i vägen för frivilliga publiceringsregler av den typ som parterna på den svenska tidningsmarknaden sedan länge ställt upp. Däremot är det för mycket sagt att, som stundom görs från dem som vill skärpa genomslagskraften i de pressetiska reglerna, hävda att dessa reglers upprätthållande är förutsatt i TF som ett slags komplement till TF.

När det gäller reglernas tillämpning och de sanktioner som används ger motiven ingen ledning. Att kritik och "prickning" (varning) som förutsatts i avtal kan användas, liksom även uteslutning, framgår av det ovan under föregående rubrik sagda. Den s k expeditionsavgiften som numera används fanns inte vid tiden för TF:s införande. Som den tillämpas utgör den onekligen en form av vite eller privat bestraffning och som sådan skulle den därmed enligt vad ovan sagts strida mot TF 1:3. Samtidigt har den vunnit hävd inom det kvasirättsliga pressetiska systemet, vilket i sin tur vid det här laget är sanktionerat av lagstiftaren som en del av den svenska tryckfrihetsmodellen.[25] Mot den bakgrunden vore det nog endast ett tecken på bristande verklighetssinne att i den juridiska formalismens namn förklara "expeditionsavgifterna" för lagstridiga. — Däremot bör det

25 Jfr här KU:s överväganden angående det pressetiska regelsystemet i KU 1970:41.

givetvis inte förekomma att dessa avgifter, eller någon annan del av det mellan parterna överenskomna systemet, åberopas utanför avtalsförhållandet. — Jfr även *NJA 1970 s 344*, där förbindelse vid anmälan till pressens opinionsnämnd, att ej tillika väcka tryckfrihetsåtal i saken, förklarades icke bindande.

Eek har behandlat även andra typer av frivilliga överenskommelser.[26] Bl a tog han upp det fallet att en journalist i avtal med tidningsföretag utfäster sig att inte skriva i andra tidningar. — Ett sådant avtal får antas främst ha en ekonomisk innebörd, innebärande att tidningen har en publiceringsrätt till det journalisten producerar; normalt beskärs inte journalistens yttrandefrihet härav. Avtalet kan dock även innebära att journalisten utfäst sig att inte skada arbetsgivaren genom att t ex behandla interna förhållanden i andra tidningar eller låta sig intervjuas för dessa. Ett sådant avtal torde enligt vad som ovan sagts kunna göras gällande, med undantag för att skadestånd inte kan utdömas.

Myndighets avtalsfrihet

För offentliganställda gäller endast de tystnadsplikter som följer av författning. Detta anses framgå av regeringsformen.[27] Myndigheter är härigenom förhindrade att träffa särskilda avtal i dessa frågor med sina anställda. Därest sådana avtal träffas eller den anställde skriver på "förbindelse" om tystnadsplikt är den giltig endast i den utsträckning tystnadsplikten har täckning i författning.[28] Myndighet anses dock kunna träffa avtal om tystnadsplikt med enskild. I motiven till sekretesslagen anfördes att detta kunde ske t ex i förhållande till en leverantör.[29] Förutsättningen torde vara att avtalet gäller enskild part vars verksamhet inte är eller genom avtalet blir underkastad offentlighetslagstiftningen.

Sammanfattning

Gränsområdet mellan tryckfriheten och avtalsfriheten består mest av lösan sand där man fåfängt söker efter de rå och rör lagstiftaren kan tänkas ha lämnat efter sig. Som ovan framgått finns det en risk att man i detta sökande överdriver den subjektiva lagtolkningen för att hamna i spekulationer över vad lagstiftaren kan ha menat och inte menat trots att det blir allt mer uppenbart att han inte menat något alls utan helt enkelt inte reflekterat över det problem vars lösning man söker.

När det gäller de frågor som här behandlats och de lösningar som föreslagits skall det således slås fast att de är diskutabla. Det har hävdats att TF inte förbjuder avtal som inskränker parternas eller den ena partens tryckfrihet; detta torde vara odiskutabelt. Det har vidare hävdats att TF 1:3 begränsar rättsfölj-

26 Eek, Nya TF s 70 f.
27 SOU 1975:102 s 159; prop 1979/80:2 s 338.
28 Se SOU 1975:102 s 219 f.
29 Prop 1979/80:2 s 338.

derna av ett sådant avtal genom att denna bestämmelse förbjuder utdömande av skadestånd på grund av missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri i annan ordning än som medges i TF. Detta är diskutabelt; det kunde hävdas att skadestånd på grund av avtal inte omfattas av TF. De argument som kunnat anföras för den ståndpunkt som här förespråkats är härvid varken uppenbara eller helt övertygande; enligt min mening är de dock tillräckliga för att överväga det som kan anföras till stöd för motsatsen.

Det har vidare hävdats att övriga rättsföljder — hävning, avsked, uteslutning — inte står i strid med TF. Även detta är diskutabelt; om en typ av sanktion är otillåten borde väl alla vara det? Ett ställningstagande som bygger på en tolkning av TF 1:3 efter detta stadgandes ordalydelse måste emellertid medföra en sådan åtskillnad.

Undantagen från meddelarfriheten och principen om ensamansvar enligt TF 7:3

TF 7:3 innehåller straffbestämmelser om meddelare och andra som medverkar till framställning i tryckt skrift samt om straffansvar för anskaffande av uppgifter i publiceringssyfte.

Straff för meddelande och annan medverkan

7:3 1 st gäller två kategorier av gärningar eller, om man så vill, två kategorier av gärningsmän. Det gäller dels lämnande av meddelande på det sätt som anges i TF 1:1 3 st, dels annan medverkan till framställning i tryckt skrift. Som ovan framhållits saknas det, i varje fall numera, skäl att närmare avgränsa dessa kategorier från varandra. I straffrättsligt hänseende är den viktigare gränsdragningsfrågan i stället den mellan de medverkande som omfattas av bestämmelsen och de som inte gör det.

I lagtexten talas om medverkan "såsom författare, annan upphovsman eller såsom utgivare". Enligt motiven är det frågan om medverkan som bidragit till framställningens innehåll eller utgjort initiativ till dess offentliggörande.[1] Avsikten är vidare inte att stadga straffansvar "för den som — utan att vara ansvarig enligt 8 kap. TF — endast förlägger, trycker eller sprider en skrift".[2]

På samma ställe anförs även att av bestämmelsen motsatsvis framgår att de personer som hör till den angivna kretsen är fritagna från straffansvar om 7:3 inte kan tillämpas. Detta torde, på grund av bestämmelsen i TF 1:3, vara ett överflödigt påpekande. Det är dessutom missvisande, eftersom man därav kunde förledas att tro, att medverkande som inte inkluderas i denna krets, icke skulle vara garanterade straffrihet för sin medverkan . I Malmgren, TF 7:3 anm 1 synes man ha förstått saken så.

Även om det mot bakgrund av det sagda kan vara svårt att exakt ange gränsen torde det kunna slås fast att det skall vara fråga om medverkan som utgjort ett avgörande inflytande; det ligger nära till hands att säga att det skall vara fråga om upphovsmannaskap eller motsvarande. Uppenbart är att fotograf eller tecknare kan omfattas, liksom att teknisk personal eller redaktionsmedlemmar som endast deltagit i diskussioner kring publiceringen inte gör det.[3] Bestämmelsen är således långt ifrån en medverkansregel i brottsbalkens mening.

Den som varit delaktig i framställandet av en tryckt skrift utan att för den skull omfattas av regeln i 7:3 är fri från allt ansvar härför. Straff kan endast utgå i den mån gärningen faller utanför vad som enligt TF 1:3 utgör missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri.[4]

De som omfattas av 7:3 1 st kan sammanfattningsvis sägas vara dels meddela-

1 Prop 1975/76:204 s 160.
2 A st.
3 Jfr Strömberg s 59.
4 Jfr prop 1948:230 s 87. Annan mening i Malmgren, TF 7:3 anm 1, där det sägs att annan medverkan än sådan som omfattas av 7:3 kan bestraffas i vanligt brottmål.

re i traditionell mening, dvs personer som inte hör till en tidning eller motsvarande men som hör av sig i syfte att informera eller för att få ett meddelande eller en artikel publicerad, dels upphovsmännen till den aktuella framställningen. Det kan vidare tänkas att det någon gång finns en initiativtagare eller idégivare vars roll framstår som avgörande för att publiceringen eller arbetet med den tilltänkta publiceringen kommit till stånd. När det särskilt gäller icke periodiska skrifter kan författare som inte framträtt träffas av bestämmelsen i egenskap av upphovsman. Detsamma gäller utgivare av icke periodisk skrift. Även översättare torde här kunna omfattas. — 7:3 synes sålunda förstådd närmast utgöra en straffbestämmelse för *verkligt gärningsmannaskap* till de brott den gäller, som komplement till det artificiella tryckfrihetsansvaret i fall av svårare brottslighet eller där det eljest framstår som befogat.

Ansvar enligt 7:3 förutsätter inte att publicering skett.[5] Ingripande kan ske mot meddelare som inte fått sitt meddelande publicerat; i princip även innan det hunnit meddelas till tidningsredaktionen eller motsvarande. Det kan här observeras att försök, förberedelse och stämpling är straffbart enligt 7:3 p 1. Även sådan kvalificerad medverkan som avses i bestämmelsen kan vara straffbar utan att framställningen införts i någon skrift.

I sammanhanget bör dock observeras de restriktioner beträffande ingripande mot tryckt skrift innan den utgivits som föreligger enligt TF 1:2. Betydelsen av att gärning som avses i 7:3 är straffbar redan innan publiceringen skett minskar därigenom åtskilligt; ingripande mot skrift kan inte ske, även om det finns misstanke om brott enligt 7:3. Däremot är det ju tänkbart att en enskild meddelare eller enskilda medverkande kan anges för brott enligt 7:3 och att detta kan beivras utan hinder av 1:2, t ex på grund av att man i den skrift där publiceringen tänkts ske inte varit intresserad härav. En ansvarig utgivare kan således ange en meddelare — med stöd av TF 3:3 p 3 — eller medlem av redaktionen när han konfronteras med de brottsliga planerna. (Det kan, som nämnts, i vissa fall till och med finnas en skyldighet härtill enligt BrB 23:6, jfr nedan s 340.) Gränsdragningen mellan vad som här är tillåtet respektive förbjudet är dock icke klar och den har heller inte diskuterats i motiven. Det är mot den bakgrunden inte helt orealistiskt att tro att myndigheterna vid misstanke eller kännedom om brott enligt 7:3 p 1 skulle bortse från 1:2 och tillåta sig att ingripa mot t ex misstänkt spioneribrottslighet vid en tidningsredaktion redan innan brottsligheten kommit till uttryck i den vid redaktionen utgivna tidningen. — Möjligheten till ingrepp synes endast föreligga vid brott enligt p 1. Vid p 2 och 3 måste åtminstone föreliggande tystnadsplikter iakttas och respekteras enligt TF 3:4 respektive det s k frågeförbudet i 3:5.

7:3 gäller enligt sin lydelse inte den för skriften ansvarige. Denne ansvarar endast för eventuell publicering. Detta kunde betyda att han inte skulle kunna straffas då utgivning ej skett, även om han i och för sig skulle träffas av den kvalificerade medverkansregeln i 7:3. Det kan dock ifrågasättas om TF 7:3 skall

5 Jfr SOU 1975:49 s 265.

förstås på det sättet. När det gäller periodiska skrifter kunde resonemanget kanske ha visst fog för sig. Beträffande icke periodiska skrifter skulle det däremot få klart märkliga konsekvenser. Om man t ex fann ett outgivet bokmanus som innefattade spionerі, skulle TF 7:3 med den angivna tolkningen inte kunna tillämpas på dess författare. Och eftersom skriften inte utgivits skulle inte heller 7:5 kunna tillämpas. Författarens spionerі skulle därmed inte kunna beivras. Något rimligt skäl för att författaren i detta exempel skulle särbehandlas, jämfört t ex med det fall att hans opublicerade alster varit avsett som tidningsartikel, synes dock inte föreligga.

Undantaget för den för skriften ansvarige enligt 7:3 måste i stället ses sammantaget med ansvarsreglerna och tryckfrihetsbrotten; avsikten torde vara att straff inte skall kunna utgå både enligt 7:3 och för tryckfrihetsbrott enligt 7:4 eller 5. 7:3 skulle därmed läsas så att för ansvarsfrihet för den för skriften ansvarige förutsätts att ansvar enligt TF 8 kap inträtt, dvs att skriften utgivits. Bestämmelsen omfattar därmed den ansvarige fram till utgivningspunkten.

TF 7:3 p 1. Grövre brott mot rikets säkerhet

Enligt 7:3 p 1 kan ansvar enligt allmän lag utdömas för högförräderi, landsförräderi, uppror, landssvek, spionerі, grovt spionerі, grov obehörig befattning med hemlig uppgift samt för försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott. Tillämplig lag är brottsbalken. Det bör emellertid observeras att mål om ansvar enligt 7:3 skall handläggas som tryckfrihetsmål (TF 12:1). Däremot gäller givetvis vanliga uppsåtsregler.

Hänvisningen till allmän lag innebär också att den exakta gränsen för det straffbara området inte är grundlagsskyddad; en ändring i allmän lag inom ramen för de i 7:3 upptagna brottsbenämningarna får direkt genomslag i 7:3.

De angivna brotten finns alla reglerade i BrB och det är således dessa stadganden som direkt skall tillämpas. Bedömningen och tolkningen påverkas dock av instruktionen enligt TF 1:4 samt av juryprövningen.

Samtliga brott har behandlats tidigare i framställningen. För en allmän beskrivning av de gärningar som avses hänvisas till dessa ställen. 7:3 p 1 kan knappast preciseras till vissa gärningstyper; de brott som avses torde kunna begås på många olika sätt. De uppräknade brotten behöver inte nödvändigtvis ha någon särskild tryckfrihetsrättslig profil. Innebörden av bestämmelsen är snarare att ansvar för de brott som avses kan utkrävas oaktat den gärning det gäller eljest omfattas av tryckfrihetsrättsligt skydd. Sålunda förstådd är 7:3 p 1 inte i första hand en självständig straffbestämmelse, utan ett undantag från den straffrihet TF eljest garanterar. Det saknas därmed skäl att här särskilt granska de ifrågavarande brotten. Endast några helt korta anmärkningar skall göras.

Beträffande spionerі bör särskilt nämnas att det vid tillämpning av 7:3 blir aktuellt att åberopa vad i BrB 19:5 sägs om anskaffande, befordrande och lämnande av uppgifter. Dessa gärningsbeskrivningar stämmer väl in på journalistisk "research" eller annan informationsinsamling inför publicering. Av betydelse är här bl a att insamlande av var för sig offentliga och tillgängliga uppgifter kan omfattas. I och för sig gäller väl även här vad som ovan sagts om den

begränsning som följer av kravet på direkt uppsåt, nämligen att det medför att spioneribestämmelsen inte är särskilt relevant såvitt avser publicistisk verksamhet. Det kan dock tänkas att verksamhet som utgör spioneri bedrivs i skydd av tidningsredaktion, förlag eller liknande; 7:3 medför då att nämnvärd hänsyn vid utmätande av ansvar inte behöver tas till invändningar om verksamhetens publicistiska inriktning — varvid bestämmelsen fyller den funktion som nyss angivits.

Även straff för röjande eller försök därtill kan dock förekomma, t ex om en meddelare för att hjälpa främmande makt försöker nå ut med publicitet som kan skada rikets säkerhet. Det kan i sådana fall tänkas att endast meddelaren kan straffas även om meddelandet publiceras; dess brottsliga karaktär kanske inte framgår för den oinvigde, varvid den för skriften ansvarige inte kan straffas på grund av att det tryckfrihetsrättsliga uppsåtskravet inte uppfylls.

Kriminaliseringen enligt 7:3 och BrB 19:8 av grov obehörig befattning med hemlig uppgift är av central betydelse för publicistisk verksamhet. Härigenom hindras man att över huvud taget ta befattning med vissa hemliga uppgifter. Det vanliga är ju eljest att TF bestraffar endast publicering, vilket ger en viss frihet att t ex orientera sig bland hemliga uppgifter som man har tillgång till. Denna frihet gäller dock således inte uppgifter vars uppenbarande kan medföra men för rikets säkerhet, även om man inte skulle ha någon avsikt att uppenbara dem.

Straff för anskaffande av uppgifter enligt TF 7:3 2 st.

Kriminaliseringen enligt 7:3 p 1 gäller även anskaffande av uppgifter på det sätt som beskrivs i TF 1:1 4 st. Vad som ovan anförts är direkt överförbart på anskaffarfallen. En formell skillnad är att den för en skrift ansvarige inte är undantagen från ansvar enligt 7:3 2 st. En ansvarig utgivare kan således straffas särskilt för en anskaffargärning även om den anskaffade uppgiften publicerats; ett dylikt förfarande skall således bedömas som två brott.[6]

Den ansvarige kan straffas för anskaffandet endast om detta omfattas av 7:3 p 1. Skulle han drabbas av publiceringsansvar för t ex obehörig befattning (ej grov) med hemlig uppgift kan ett eventuellt anskaffande inte läggas honom till last och ej heller göras till föremål för närmare utredning i målet; se prop 1975/76:204 s 99 samt SOU 1975:49 s 139.

Mål om ansvar för anskaffande enligt 7:3 2 st skall handläggas som tryckfrihetsmål med jury om det är uppenbart att anskaffandet skett för offentliggörande i tryckt skrift (TF 12:1).[7]

TF 7:3 p 2. Oriktigt utlämnande av allmän handling

Bestämmelsen om oriktigt utlämnande av allmän handling i 7:3 p 2 korresponderar mot bestämmelsen om otillåtet offentliggörande i 7:5 p 2. Vad som i

6 Jfr prop 1975/76:204 s 99.
7 Se prop 1975/76:204 s 117 och s 186 f.

anslutning till detta brott sagts är här tillämpligt med beaktande av att det rör sig om utlämnande i stället för publicering samt att uppsåtspresumtionen enligt TF 8:12 inte gäller.

Bestämmelsen anknyter således till reglerna i TF 2 kap om allmänna handlingar samt sekretessregler i allmän lag. Vad som vid otillåtet offentliggörande sagts om straffbarhetens begränsning till allmänna handlingar gäller även här. Dubbel kriminalisering föutsätts; tillämplig straffbestämmelse är BrB 20:3; endast uppsåtliga gärningar är straffbara.

Begränsningen till uppsåtliga gärningar inkluderar som utvecklats ovan att vetskap — åtminstone eventuellt uppsåt — krävs om att handlingen enligt sekretessbestämmelse icke får lämnas ut. Som tidigare anmärkts innebär detta att misstag om sekretessregleringen bedöms som oegentlig rättsvillfarelse vilken utesluter straffbarhet.[8]

Stadgandet riktar sig till envar, vilket skall jämföras med 7:5 p 2 som endast riktar sig till den för skriften ansvarige. Liksom vid 7:5 p 2 förutsätts dock för straffbarhet att gärningsmannen själv omfattas av den sekretessbestämmelse som åberopas. Det betyder att det främst gäller tjänstemän och andra som omfattas av sekretesslagens bestämmelser. Den typiske brottslingen enligt 7:3 p 2 är tjänstemannen vid en myndighet som lämnar ut en hemlig handling till massmedia. Ett annat fall är när en hemlig handling lämnats ut till en journalist med förbehåll enligt sekretesslagen att den inte får spridas vidare, men journalisten trots förbehållet låter publicera den; ansvar kan då utgå enligt 7:3 p 2.

Liksom vid 7:5 p 2 gäller att varje sekretessbelagd handling omfattas; kvalificerad sekretess enligt sekretesslagen 16 kap krävs inte. Lagen är strängare när det gäller utlämnande av handlingar än när det gäller muntligt återgivande av hemliga uppgifter.

Mål om brott enligt stadgandet handläggs som tryckfrihetsmål. TF 1:4 är tillämplig. Enligt reglerna om meddelarskydd föreligger restriktioner för myndigheters befogenhet vid utredande av brott enligt 7:3 p 2, vilket kan medföra att gärningen i praktiken inte kan bestraffas, jfr nedan.

Det torde överhuvud taget ofta föreligga stora svårigheter att bestraffa denna typ av brott. I samband med den 1983–84 timade s k Ferm-affären kom ett hemligt brev att avtryckas i tidningen Expressen. Eftersom publiceringen torde ha förutsatt brott enligt TF 7:3 p 2 tog JK upp saken till prövning. Efter att ha "samtalat med ett flertal personer" vid konstitutionsutskottet, statsrådsberedningen och utrikesnämnden tvingades dock JK konstatera att "ingenting framkommit som har givit mig anledning att anta att det finns förutsättningar för att med framgång bedriva en förundersökning rörande brott mot tystnadsplikt" (se JK:s beslut 1984-06-18).

TF 7:3 p 3. Otillåtet åsidosättande av tystnadsplikt

7:3 p 3 skiljer sig från föregående punkt på det sättet att här avses utlämnande av uppgifter i stället för handlingar. Det straffbara området begränsas dock påtagligt av att endast sådana uppgifter som omfattas av kvalificerad sekretess

8 Jfr *JK-beslut 1983 B7.*

enligt sekretesslagen 16 kap avses; utlämnande av sekretessbelagda uppgifter i övrigt är tillåtet om det sker på det sätt som i TF 1:1 3 st sägs — och om det inte sker genom utlämnande av allmän handling där uppgiften återfinns.

Det typiska brottet enligt 7:3 p 3 blir därmed på motsvarande sätt tjänstemannen vid en myndighet som bryter mot en kvalificerad tystnadsplikt genom att lämna ut information till massmedia. När sekretessbelagd uppgift lämnats ut med förbehåll att den inte får spridas vidare utgör detta förbehåll i sig en kvalificerad sekretessplikt.[9] Den som underlåtit att iaktta ett sådant förbehåll — t ex en journalist som fått tillgång till eljest hemliga uppgifter under dylikt förbehåll men likväl låtit publicera uppgifterna — kan straffas enligt 7:3 p 3.

Vad ovan sagts vid 7:3 p 2 om de processuella reglerna gäller även här.

9 Se sekretesslagen 16:1 p 4.

Meddelarskyddet

Med meddelarskydd avses i denna framställning det skydd som lagen uppställer för meddelares anonymitet, varvid med meddelare avses den som lämnat meddelande på sätt som anges i 1:1 3 st.

Meddelarskyddet har utvecklats ur den sedan länge hävdade rätten att anonymt ge ut skrifter; steget mellan att via en boktryckare anonymt låta sprida en skrift och att via en tidning anonymt ge spridning åt en uppgift är inte särskilt stort.

Men vad innebar och innebär egentligen *rätten* till anonymitet? En sak är säker: det var ingen rätt gentemot tryckaren — åtminstone inte i betydelsen rätt att gå till vilken tryckare som helst och vifta med tryckfrihetsförordningen för att under åberopande av denna tvinga tryckaren att utan utsättande av författarnamnet trycka och ge ut en skrift. Detta torde ha varit självklart; tryckfriheten var en rätt gentemot myndigheterna, inte mot enskilda medborgare. Rätten till anonymitet innebar i stället en rätt att få ett avtal om anonymt utgivande av en skrift respekterat, dels såtillvida att myndigheterna inte ägde bryta upp det och lösa tryckaren från sitt löfte, dels så till vida att lagen bestraffade avtalsbrott. Som framgått ovan vann den senare konsekvensen insteg något senare än den förra; i TFF fanns de dock bägge med.

När rätten till anonymitet i lagen småningom erkänts även för meddelare har en liten förskjutning ägt rum: den som mottar ett meddelande på det sätt som sägs i TF 1:1 3 st kan inte välja om han vill respektera ett krav på anonymitet från meddelaren; han åläggs genom TF omedelbart tystnadsplikt vare sig han vill det eller inte (jfr härom nedan s 352). En rest från äldre tider är kanske det faktum att gällande TF inte ger omedelbart anonymitetsskydd åt den som sänder ett manus till en förläggare; förläggaren har i detta fall icke tystnadsplikt förrän han accepterat ett utgivande av skriften utan utsättande av det riktiga författarnamnet. För att meddelarskydd skall kunna åberopas krävs att de förutsättningar som anges i TF 1:1 3 st är uppfyllda, dvs meddelande eller motsvarande skall omfattas av meddelarfrihet. Särskilt kravet på publiceringssyfte bör observeras.

Det finns inget fall där den som handlat inom ramen för meddelarfriheten inte tillika åtnjuter meddelarskydd — utom då vederbörande avstått härifrån genom att framträda. Däremot är meddelarskyddet, vilket snart skall framgå, mer vidsträckt än meddelarfriheten, dvs det finns fall där anonymiteten skyddas trots att meddelaren handlat utanför meddelarfrihetens ram.

Reglerna om meddelarskydd återfinns i TF 3 kap. De består dels av vissa processulla regler som gäller förbud mot att i tryckfrihetsmål väcka frågan om författarskap eller vem som är meddelare. Dessa bestämmelser, som berörts på annat ställe,[1] skall här icke närmare utvecklas. Dels består de av straffsanktionerad skyldighet för dem som tar befattning med tryckt skrifts utgivning att inte röja författare eller meddelare. Dels består de slutligen i regler med inskränkning i myndigheters befogenhet att efterforska den som enligt TF har rätt till

1 Se ovan kap II och även i avsnittet om rättsutvecklingen härovan.

anonymitet. Man kan också se det så att meddelarskyddet består av två delar: efterforskningsförbud och tystnadsplikt — varvid kan observeras att dessa två delar inte är helt synkroniserade, eftersom efterforskningsförbud kan föreligga även då tystnadsplikt inte föreligger, t ex på grund av att meddelaren inte åberopat anonymitet (TF 3:3 p 1) eller att det helt enkelt inte finns någon meddelare med i bilden.

Förbud mot att röja författare eller meddelare enligt TF 3:3

Tystnadsplikt enligt 3:3 gäller för den som tagit befattning med tillkomsten eller utgivningen av tryckt skrift eller med framställning som varit avsedd att införas i sådan skrift. Den gäller vidare den som varit verksam inom företag för utgivning av tryckta skrifter eller inom företag för yrkesmässig förmedling av nyheter eller andra meddelanden till periodiska skrifter. Enligt motiven riktar sig bestämmelsen till alla som är eller varit anställda eller på annat sätt verksamma inom tidningsföretag, bokförlag, nyhetsbyråer eller tryckerier.[2] I stadgandet har en uppdelning gjorts mellan dem som faktiskt tar befattning med framställning där författaren eller meddelaren ej vill framträda, och dem som rent allmänt är verksamma inom ett företag där sådan framställning tas emot, kommer till, ges ut, trycks eller sprids; bägge grupperna har tystnadsplikt. I den första gruppen är det den faktiska befattningen som är avgörande. I den andra gruppen är det att man varit verksam i ett företag av angiven typ. De företag det här är fråga om är först och främst de i motiven nämnda. Därtill torde dock kunna föras t ex reklambyråer. Det finns här strängt taget ingen anledning att göra begränsningar på formell grund; det avgörande bör vara om verksamheten innefattar framställande, utgivande eller spridande av tryckta skrifter.[3] Med att man "varit verksam inom" sådant företag menas enligt motiven främst att man skall ha varit anställd; bestämmelsen är emellertid också "tillämplig på personer som, ehuru något direkt anställningsförhållande inte förelegat, på grund av verksamhet inom företaget fått kännedom om en författare eller annan medverkandes identitet"[4] — något som synes understryka att man ej eftersträvat en formell avgränsning av kretsen av tystnadspliktiga personer. Tystnadsplikten består givetvis även sedan man lämnat företaget.[5]

När det gäller avgränsningen av den tystnadspliktiga kretsen bör man observera att det inte enbart är vanliga straffrättsliga överväganden som gör sig gällande. Ett avgörande motiv för de förevarande tystnadsplikternas införande har varit att de utgör ett skydd mot påtryckningar i efterforskningssyfte.[6] En enskild redaktör etc, som utsätts för påtryckning, skall således kunna värja sig med att han enligt lag inte får röja meddelarens identitet. Sett mot bakgrund av

2 Prop 1975/76:204 s 110.
3 Jfr prop 1975/76:204 s 142 där kretsen anges som vidare än den krets till vilken meddelande kan lämnas enligt TF 1:1 3 st.
4 SOU 1975:49 s 273 f.
5 Jfr a a s 273.
6 Jfr prop 1948:230 s 146 f; även prop 1975/76:204 s 141 f.

att bestämmelsen även är avsedd att fylla denna funktion finns det anledning att anta att kretsen tystnadspliktiga bör ges en relativt vidsträckt bestämning.[7] Detta får givetvis återverkningar rent straffrättsligt; har någon i denna krets brutit sin tystnadsplikt är detta straffbart. Uppsåtskravet innebär dock, här som eljest, en begränsning, se vidare nedan. Även åtalsregeln i 3:5 3 st, enligt vilken målsäganden måste ange brottet till åtal för att allmänt åtal skall kunna väckas, bör i det sammanhanget uppmärksammas.

Den brottsliga gärningen består i att den tystnadspliktige röjer vad han vid sin befattning med skriften eller genom sin verksamhet i företaget erfarit om vem som är författare eller meddelare. För straffbarhet krävs inte att ett direkt uppenbarande av vederbörandes identitet ägt rum; det är tillräckligt att man talat om vad man känner till i frågan. Det kan uttryckas så att varje upplysning som angår författares eller meddelares identitet är otillåten.

Från tystnadsplikten föreligger fem undantag, varav två gäller generellt och tre endast inför domstol.

Samtycke

Anonymiteten är givetvis frivillig. Författare eller meddelare som framträder öppet har inget skydd och det finns inga restriktioner för kretsen av eljest tystnadspliktiga angående andra omständigheter än sådana som ger ledning i identitetsfrågan. Även i de fall då vederbörande från början ej framträtt och tystnadsplikt således föreligger kan den anonyme genom sitt samtycke lösa tystnadsplikten. Det föreligger härvid inget hinder mot att den som har tystnadsplikt frågar vederbörande om han samtycker till att hans identitet röjs.[8]

Det torde ibland kunna vara svårt att avgöra om en meddelare eller författare velat göra bruk av sin möjlighet att vara anonym. Om frågan inte direkt har tagits upp mellan t ex en journalist och en person som intervjuats kan man undra hur presumtionen ligger, eller annorlunda uttryckt, om det åligger journalisten att förvissa sig om att meddelaren vill framträda eller om det åligger meddelaren att yrka på att få vara anonym. Härom anförde massmedieutredningen:[9]

> ”Ofta lär det ——— kunna förutsättas att en författare eller annan som medverkat, t. ex. i en intervju, är införstådd med att hans namn offentliggörs. Det kan därför inte generellt krävas att en medverkande skall ha uttryckligen samtyckt till att hans namn publiceras. Ansvar enligt förevarande punkter bör kunna ådömas endast om den medverkande givit till känna att han inte önskar bli namngiven eller detta klart framgår av omständigheterna. Det kan i detta sammanhang framhållas, att i de för pressen och Sveriges Radio

7 Jfr även Malmgren, TF 3:3 anm 1.
8 Jfr SOU 1975:49 s 274.
9 SOU 1975:49 s 278.

antagna etiska reglerna ——— sägs att särskild hänsyn skall visas mot ovana intervjuobjekt och att den intervjuade skall upplysas om huruvida samtalet är avsett för publicering eller enbart för information. Dessa uttalanden, som i första hand tar sikte på det sakliga innehållet i de lämnade uppgifterna, torde gälla även beträffande angivandet av vederbörandes namn."

Den hänvisning till sedvänja, som ligger i åberopande av de etiska reglerna, som massmedieutredningen här gör torde gälla generellt; stor betydelse måste tillmätas omständigheterna i det enskilda fallet och vad som därvid kan anses normalt. Situationen är t ex långtifrån densamma då en författare presenterar ett manus för en förläggare som då en "tipsare" ringer upp en tidningsredaktion; i det förra fallet torde anonymitet vara så ovanlig att det förutsätts en uttrycklig överenskommelse för att den skall kunna åberopas, medan det i det senare fallet snarare är tvärtom. Det bör också observeras att en förutsättning för att någon skall kunna dömas för brott mot tystnadsplikt är att han insett, eller åtminstone bort inse, att samtycke inte förelegat. Presumtionen synes därmed i praktiken, åtminstone när det kommer till brottets beivrande, oftast ligga för att samtycke funnits, dvs det måste av omständigheterna ha framgått eller det måste ha överenskommits att röjande inte skulle ske.[10] Och detta oavsett om brott mot de etiska reglerna föreligger eller inte.

Utredning av författarskap i vissa fall

Som framgått ovan i kapitel II kan frågan om den som framträtt som författare till icke periodisk skrift är den verklige författaren prövas i tryckfrihetsmål (TF 3:3 p 2). Tystnadsplikt gäller då inte till skydd för den verklige författarens identitet.

Vissa grövre brott mot rikets säkerhet

Det väsentligaste undantaget från meddelarskyddet inträder då meddelaren förbrutit sig mot de brott mot rikets säkerhet som anges i TF 7:3, dvs då meddelaren begått högförräderi, uppror, landsförräderi, landssvek, spionerі, grovt spionerі, grov obehörig befattning med hemlig uppgift eller försök, förberedelse eller stämpling till något av dessa brott. Tystnadsplikten gäller här inte alls; det krävs således inte att en domstol löser den.

I själva verket är det inte bara så att man här ej har tystnadsplikt; man har enligt BrB 23:6 jfrd med 18:7, 19:14 och 22:12 skyldighet att avslöja om man har kännedom om att något av de brott som anges i 7:3 är å färde. En förutsättning för att sådan skyldighet skall föreligga är att avslöjandet kan ske utan fara för den eljest tystnadspliktige eller någon av hans närmaste. Skyldigheten gäller inte bara då man har vetskap om brottet utan även i de fall då man ej insett att brottet var å färde men väl bort inse detta.

10 Jfr dock Malmgren, TF 3:3 anm 2.

Det kan observeras att bestämmelsen i BrB 23:6 om straff för den som underlåter att avslöja brott som är å färde gäller även flera andra brott — t ex mord, dråp, misshandel som ej är ringa, människorov, olaga frihetsberövande, försättande i nödläge samt försök, förberedelse och i vissa fall stämpling till dessa brott — utan att tystnadsplikten enligt TF 3:3 för den skull upphör att gälla. Det betyder att en tidningsredaktion som får "tips" om t ex en planerad kidnappning trots BrB:s regler inte lagligen kan underrätta polisen om vem som lämnat tipset. Redaktionens handlingsfrihet i detta hänseende är begränsat till att meddela polisen om tipsets innehåll utan att därvid "röja vad man erfarit om vem som lämnat meddelandet". (Jämför vidare nedan s 352.) Möjligen skulle därjämte bestämmelserna om nöd i BrB 24:4 kunna åberopas i extrema fall.

Ansvar för övriga meddelar- och medverkansbrott samt ansvar för svårbegripliga annonsmeddelanden

Domstol kan lösa den enligt 3:3 föreliggande tystnadsplikten vid mål angående övriga meddelar- och medverkansbrott, dvs brott enligt 7:3 p 2 och 3, samt vid mål angående brott enligt 7:2, dvs publicerat annonsmeddelande eller liknande som är straffbart på grund av omständighet som inte omedelbart framgår av dess innehåll. I det förra fallet rör det sig om tryckfrihetsmål, i det senare om vanligt brottmål (eller skadeståndstalan på grund av brott).

En förutsättning för att tystnadsplikten skall få undanröjas är att rätten finner det erforderligt att uppgift om den anonymes identitet lämnas. Härav får anses framgå att bevisning inte skall kunna ske på annat sätt; det är inte fråga om att tystnadsplikten generellt viker: de intressen den tillvaratar skall fortfarande beaktas, men de är underordnade intresset av att få upplysningar som inte kan erhållas på annat sätt. Det bör understrykas att det är rätten och inte den tystnadspliktige som skall göra denna bedömning.

Av det sistnämnda framgår även att tystnadsplikten fortsätter att gälla i alla sammanhang utom inför domstol. Det är således inte tillåtet att röja den anonymes identitet vid vanligt polisförhör även om detta gäller de brott som det här är fråga om. Däremot kan tystnadsplikten lösas vid vittnesförhör inför domstol under förundersökning om någon är skäligen misstänkt för något av de brott det här rör sig om.

Det är vidare något oegentligt att säga att tystnadsplikten undanröjs, snarare är det så att intrång i densamma tillåts. Den enda fråga som får ställas och som den tystnadspliktige måste besvara är nämligen huruvida den som är tilltalad eller skäligen misstänkt för brottet är identisk med den till vars förmån den aktuella tystnadsplikten gäller. Denna fråga kan endast besvaras med ja eller nej. I motiven sägs uttryckligen att den hörde inte får upplysa vem som eljest är författare eller har lämnat meddelande.[11] Den tystnadspliktige får därmed anses vara förhindrad att ge varje form av upplysning som leder mot ett avslöjande av någon som inte är tilltalad eller skäligen misstänkt för brottet. Härav torde följa

11 Prop 1975/76:204 s 143.

att man i viss mån är förhindrad att ställa de frågor beträffande kringliggande omständigheter, som eljest vore naturliga för att utreda trovärdigheten i det lämnade svaret när detta varit nekande.

Det kan anmärkas att det inte endast är i egenskap av vittne som man trots sin tystnadsplikt av rätten kan tvingas att svara; ibland kan mål mot den för skriften ansvarige och meddelare handläggas samtidigt, varvid den ansvarige kan höras över meddelarens identitet oaktat han själv är tilltalad i målet och således inte kan höras som vittne.[12]

Vad särskilt gäller brott enligt TF 7:2 kan nämnas att massmedieutredningen föreslog att tystnadsplikt över huvud taget inte skulle gälla för den som tagit befattning med sådant meddelande som där avses.[13] I propositionen ansågs det emellertid betänkligt att överlämna åt den som fått kännedom om meddelarens identitet att avgöra om de fall som avses i 7:2 vore aktuellt eller inte. Med hänsyn härtill bestämdes i stället att tystnadsplikt i princip skulle gälla, men att den kan undanröjas på det sätt som ovan beskrivits.[14]

Undantag för vittnesplikten i övriga fall

TF 3:3 p 5 innehåller något som snarast är en generalklausul, enligt vilken rätten av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse kan tillåta att anonymiteten röjs, om man finner det vara av synnerlig vikt att uppgift lämnas i saken vid vittnesförhör eller förhör med part under sanningsförsäkran. Bestämmelsen gäller i icke tryckfrihetsmål och bedömningen av om tystnadsplikten skall vika görs även här exklusivt av rätten. Stadgandet utesluter inte att rätten vid förhör under förundersökning medger intrång i tystnadsplikten; i förarbetena har dock förordats att så sker endast i huvudförhandling.[15]

Beträffande den avvägning som skall göras anfördes i motiven följande.[16]

> ”Tystnadsplikten till skydd för anonymiteten får givetvis enligt den föreslagna, allmänna regeln brytas vid vittnes- eller partsförhör endast om det är av verklig betydelse i målet att uppgift om meddelare eller författare lämnas och bevisningen inte lämpligen kan föras på annat sätt. Att dessa villkor är uppfyllda kan emellertid inte utan vidare tas till intäkt för att tystnadsplikten bör vika. I tvistemål får dessutom beaktas parternas intresse av målets utgång, såvitt denna kan påverkas av den ifrågasatta bevisningen. I brottmål bör hänsyn tas till hur pass allvarligt det brott är som avses med åtalet. Under i övrigt likartade förhållanden måste det vidare ligga närmare till hands att medge bevisning som bryter anonymiteten, om bevisningen kan antas vara till en tilltalads förmån än om motsatsen är fallet. Sammanfattningsvis vill jag understryka att beslut om att hänsynen till anonymiteten skall vika får fattas endast om mycket starka skäl kan åberopas.”

12 A st.
13 SOU 1975:49 s 279, MGL 8:12.
14 Prop 1975/76:204 s 144.
15 A a s 144. Se även Malmgren TF 3:3 anm 7.
16 Prop 1975/76:204 s 111 f.

Stadgandet motsvarar det tidigare undantaget för situationer då skyldighet att yttra sig förelåg enligt lag (jfr ovan s 303). Det nuvarande undantaget är dock betydligt snävare; det är inte längre tal om att generellt ge vittnesplikten företräde framför anonymitetsskyddet.

Det kan ifrågasättas hur omfattande intrång i tystnadsplikten det här kan röra sig om: kan tystnadsplikten fullständigt undanröjas eller kan endast enkla frågor av den typ som medges enligt 3:3 p 4 medges? Något krav på att intrånget skall begränsas på sistnämnda sätt synes inte uppställt, varför frågan torde få besvaras med att rätten, vid den avvägning man enligt stadgandet har att företa, även måste ta ställning till vilken omfattning förhöret bör ha. Rätten bör således inte en gång för alla avgöra om vittnesplikten eller meddelarskyddet skall ha företräde, utan bör kontinuerligt övervaka att de intressen som det senare tillgodoser inte träds för när annat än då detta är av synnerlig vikt på sätt i stadgandet anges.

Under förarbetena ifrågasattes möjligheten att låta beslut om vittnespliktens företräde underställas prövning i högre instans. En sådan ordning hade föreslagits av MMU. Någon motsvarighet förekom dock inte i propositionen; departementschefen sade sig ha för avsikt att återkomma till den saken i samband med ändringar i rättegångsbalken (prop 1975/76:204 s 112). Ändringar av denna innebörd har sedermera vidtagits (SFS 1977:1020); se RB 49:4.

3:3 p 5 omfattar två väsentliga typer av fall: dels fall av grövre brottslighet — av annat slag än den i p 3 upptagna — där tidningsredaktioner och liknande kan utnyttjas som ett led i brottet, dels fall där tryckt skrifts innehåll på grund av doktrinen om TF:s exklusivitet inte omfattas av TF.

I den först nämnda gruppen kan det t ex röra sig om att en tidningsredaktion underrättats om planerade eller utförda kidnappningar eller andra utpressningsförsök (jfr nedan s 351). Som ovan nämnts viker tystnadsplikten här inte generellt. Den enda möjligheten att lagligen röja meddelaren i en sådan situation synes vara inför rätta enligt stadgandet i 3:3 p 5. Vid grov brottslighet torde rätten helt böra befria redaktionsmedlemmar från tystnadsplikten avseende dylikt meddelande.

I den andra gruppen rör det sig således om publicerade meddelanden vilka undantagits från TF:s tillämpningsområde med stöd av exklusivitetsgrundsatsen.[17] Som ovan konstateras kan dessa meddelanden inte anses generellt undantagna från TF och meddelarfriheten. Än mindre är de undantagna från meddelarskyddet: som tidigare nämnts framgår klart av motiven att anonymitets- och efterforskningsreglerna gäller med undantag endast för 3:3 p 5. I ärende om t ex bedrägeri som begåtts genom meddelande i tryckt skrift gäller tystnadsplikten därför intill dess att domstol finner det vara av synnerlig vikt enligt sagda stadgande att uppgift lämnas om vem som ingivit meddelandet för publicering.

Till 3:3 p 5 får även föras ärende angående den som anskaffat uppgift för publicering i tryckt skrift men gjort detta på ett brottsligt sätt så att åtal i vanligt brottmål är tillåtet enligt 1:9 p 3.[18] Det kan observeras att "anskaffare" åtnjuter

17 Som ovan anmärkts torde även opublicerade meddelanden av denna art under vissa omständigheter kunna vara straffbara. Se vidare ovan s 316.

18 Se prop 1975/76:204 s 144.

anonymitetsskydd endast då han är att betrakta som meddelare eller författare.[19]

3:3 p 5 har emellertid funktionen av en generalklausul; den kan generellt åberopas i icke tryckfrihetsmål där frågan om vem som författat viss skrift eller lämnat viss uppgift till pressen kan vara av betydelse som bevis, varvid rätten har att avgöra om det är av synnerlig vikt att tystnadsplikten åsidosätts.

JO har i *JO 1979/80 s 344* uppmärksammat att en domstols undanröjande av vittnes tystnadsplikt i icke tryckfrihetsmål kan komma i konflikt med efterforskningsförbudet. Myndighet eller annat allmänt organ, dit domstol givetvis hör, får enligt TF 3:4 inte efterforska författare eller meddelare i vidare mån än vad som erfordras för åtal eller annat ingripande mot vederbörande som inte står i strid med TF. Mot bakgrund härav vore det enligt JO:s mening mycket tveksamt huruvida "vittnesförhör överhuvudtaget får hållas angående författarskapet till en anonym skrift vars innehåll inte är föremål för domstolens prövning".

Straff för brott mot tystnadsplikten enligt TF 3:5

Tystnadsplikten enligt TF 3:3 är sanktionerad i 3:5. Enligt denna bestämmelse straffas också den som mot författares eller meddelares vilja[20] utsätter dennes namn, pseudonym eller signatur på tryckt skrift; även detta är ju en form av anonymitetens röjande. Dessutom bestraffas att någon sätter annan persons namn, pseudonym eller signatur än den verklige författarens på skriften.

I sistnämnda hänseende kriminaliseras således utsättande av oriktig uppgift. Åtal förutsätter enligt 3:5 3 st angivelse från målsäganden. Bestämmelsens skyddsobjekt synes vara den som oriktigt utpekas; det är således denne som kan vara målsägande. Detta medför att ansvar i praktiken inte kan utdömas då ett helt fiktivt namn, som ej utpekar någon särskild person, utsätts.[21]

Den brottsliga gärningen vid brott mot tystnadsplikt har ovan något berörts. Bl a understryks att det inte krävs ett direkt uppenbarande av den anonymes identitet, utan att det räcker att man röjt uppgifter som är relevanta för identitetsfrågan. Härav följer att det ställs stora krav på omskrivningar och liknande om man t ex i ett tidningsreportage skall teckna en bild av en sagesman som inte vill framträda.

I subjektivt hänseende framgår av motiven att även oaktsamt åsidosättande av tystnadsplikten skall kunna bestraffas.[22] Detta framgår inte av lagtexten, vilket är något förvånande. Som specialstraffrättslig författning följer TF dock givetvis inte det krav som uppställts i BrB 1:2, varför skäl saknas att frångå vad sålunda i motiven angivits.[23] Det straffbara området blir därmed tämligen vidsträckt.

19 Jfr KBrB II s 458.

20 Här krävs således bevisning om att vederbörande motsatt sig åtgärden; jfr Malmgren, TF 3:5 anm 1. Om förhållandet till förfalskningsbrott, se Löfmarck s 224 f.

21 Jfr SOU 1975:49 s 278.

22 Prop 1975/76:204 s 146.

23 Om brottet skulle begås som meddelande till tryckt skrift förutsätts dock enligt TF 7:3 p 3 att gärningen begåtts uppsåtligen.

Förbud mot efterforskning

Som meddelarskyddets andra del framstår förbudet i TF 3:4 mot efterforskning av författare eller meddelare som inte framträtt öppet. Förbudet riktar sig enligt motiven till "myndighet och annat allmänt organ", varmed avses samma adressater som i TF 1:2.[24] Däremot riktar sig bestämmelsen inte till privatpersoner[25]. All form av efterforskning avses, såväl inom som utom myndigheten.

Efterforskning är förbjuden inte bara då det klart framgår att författaren eller meddelaren vill vara anonym; det synes förbjudet för myndighet att överhuvud taget hos exempelvis en tidning höra sig för om vem som lämnat en uppgift eller skrivit en artikel, även om syftet endast är att få veta om vederbörande möjligen går att få kontakt med. Det föreligger med andra ord en rågång mellan anonymitetsskyddet och efterforskningsförbudet på det sättet att efterforskning är otillåten även om anonymitetsskydd inte förligger. Man kan ju tänka sig att en tidning underlåtit att sätta ut namn på en uppgiftslämnare men att denne uppgiftslämnare i och för sig inte skulle ha något emot att tala med en myndighet. Myndigheten synes i ett sådant fall på grund av efterforskningsförbudet förhindrad att ta reda på uppgiftslämnarens inställning härvidlag.

Undantag från förbudet föreligger endast då ingripande mot den som efterforskas är tillåtet enligt TF. Här avses först och främst att vederbörande misstänks för att ha begått brott enligt TF 7:3. Även brott enligt 7:2 kan föranleda tillåten efterforskning. Efterforskning får vidare ske för att utreda brott som enligt exklusivitetsgrundsatsen inte faller under TF trots att de begåtts genom yttrande i tryckt skrift.[26] Det sistnämnda torde få anses gälla all brottslighet som faller utanför TF; det kan t ex inte vara förbjudet att efterforska den som misstänks för människorov, blott för att denne som ett led i sin brottsplan meddelat en tidning om de planerade eller utförda gärningarna — föreliggande tystnadsplikter måste dock respekteras, se nedan.

Det kan givetvis inte helt fastställas att den efterforskade är skyldig till brott innan efterforskningen får börja; det kan t ex inte bli tal om att antecipera invändningar om bristande uppsåt. Man torde vara hänvisad till att göra antaganden utifrån kända omständigheter.[27] Det måste här bli fråga om en abstrakt bedömning, vilket givetvis kan leda till att man får fram en meddelare som visar sig inte ha begått någon straffbar handling.

En särskild fråga är om efterforskning möjligen kan vara tillåten då syftet är ur tryckfrihetsrättslig synvinkel acceptabelt. I *JO 1973 s 346* synes JO ha varit av den uppfattningen. Det gällde där att få tag på den tjänsteman som lämnat ut vissa felaktiga sakuppgifter till pressen i syfte att kunna vidtaga rättelse; enligt vad JO anförde skulle detta kunna vara tillåtet om syftet inte på något sätt varit att vidtaga för tjänstemannen negativa åtgärder.

JO synes ha skilt mellan ett efterforskande av meddelare å ena sidan och ett efterhörande hos någon om vilka som begärt upplysningar av honom. Det är dock knappast en i detta sammanhang relevant distinktion; efterforskning av meddelare kan bestå både i att

24 Se närmare prop 1975/76:204 s 145.
25 Jfr *JK-beslut 1983 B 6.*
26 A prop s 145.
27 Jfr a st.

allmänt söka en okänd meddelare och i att fråga en viss person om och till vilka han lämnat meddelande för publicering.

Fallet härrör från tiden före det uttryckliga efterforskningsförbudets införande och det kan knappast mot den tydliga lagtexten och de därtill hörande motivuttalandena[28] ges något prejudicerande värde. Det synes uppenbart att det av JO förda resonemanget lätt skulle kunna leda till att myndigheter i föregivet syfte att rätta sakuppgifter lade sig i enskilda tjänstemäns kontakter med massmedia på ett med TF oförenligt sätt. Att det kan anses åligga en myndighet att korrigera felaktiga upplysningar till allmänheten är en annan sak; detta måste enligt TF ske utan efterforskning av meddelaren även om efterforskningens angivna syfte skulle vara förenligt med myndighetens övriga åligganden.

Principen om att efterforskning får ske då ingripande mot författaren eller meddelaren är tillåtet enligt TF har ett undantag. Detta sammanhänger med att meddelarskyddet är mer omfattande än meddelarfriheten. Som framgått ovan gäller tystnadsplikten enligt TF 3:3 i flera fall även till förmån för den som begått brott, till och med vid brott enligt TF. I de fall där tystnadsplikt sålunda föreligger får efterforskning ske endast under beaktande av dessa tystnadsplikter. Detta har i motiven formulerats så att det föreligger ett "principiellt frågeförbud" för polis och andra utredande myndigheter gentemot dem som har tystnadsplikt när dessa brott utreds.[29] Förutom vid meddelarbrott enligt 7:3 p 2 och 3 gäller detta frågeförbud även vid brott enligt 7:2 och vid utredning av brott som skett genom tryckt skrift utan att TF för den skull, enligt exklusivitetsgrundsatsen, är tillämplig. De nämnda fallen torde vara de praktiskt mest väsentliga. Frågeförbudet gäller dock även i övrigt; i all myndighetsverksamhet måste de i 3:3 stadgade tystnadsplikterna respekteras. Det betyder t ex att man under en polisutredning i ett kidnappningsärende är förhindrad att förhöra sig hos tidningsredaktioner om någon där lämnat meddelande av intresse i saken.

Straff för otillåten efterforskning

Efterforskning då ingripande mot författaren eller meddelaren är oförenligt med TF kan bestraffas med stöd av 3:5 2 st. Denna bestämmelse gäller dock inte då endast frågeförbudet överskridits. I motiven har angivits att endast uppsåtliga överträdelser är straffbara.[30] Uppsåtsbegreppet torde här få förstås på samma sätt som enligt BrB, dvs samtliga uppsåtsformer kan användas.

Av visst intresse är hur man skall bedöma de situationer då den efterforskande personen, dvs gärningsmannen, inte känt till efterforskningsförbudet. Det torde inte vara ovanligt att tjänstemän är okunniga om det långtgående skydd TF ger meddelare, varför frågan är av intresse. Det finns en tendens, både i lagstiftning och praxis, att se milt på tjänstemäns brottsliga gärningar då det kan antas att de inte själva förstått att de handlat fel. Som exempel kan nämnas det

28 A st.
29 A a s 113.
30 A a s 146.

ovan behandlade fallet att en tjänsteman varit okunnig om föreliggande tystnadsplikt.

Jfr Justitiekanslerns beslut 1980-03-28 att inte väcka åtal för otillåten efterforskning mot en kriminalinspektör som under förundersökning tillfrågat några personer om deras kontakter med massmedia. Förundersökningen gällde misstanke om att polismän misshandlat en omhändertagen person; de tillfrågade var anhöriga till den som omhändertagits. JK underlät åtal under hänvisning till att syftet med frågorna inte varit att röja någon anonym meddelares identitet utan att få underlag för en allsidig belysning av de händelser förundersökningen gällde; enligt kriminalinspektören hade avsikten med frågorna varit att "få fram vittnen och andra personer som kunde lämna uppgifter om den påstådda misshandeln". — I *JK-beslut 1983 B 4* bedömdes i och för sig otillåten efterforskning inte vara "av allvarligare slag"; annan påföljd än böter kunde vidare inte antas komma i fråga och lagföring ansågs inte heller påkallad ur allmän synpunkt, varför åtal underläts under hänvisning till rättegångsbalken 20 kap 7 § 1. — Jfr även *JK-beslut 1983 B 3*, som dock möjligen egentligen gällde otillåten bestraffning för medverkan i tryckt skrift; vad som bedömdes var emellertid huruvida otillåten efterforskning ägt rum.

Några synpunkter. Epilog

Av den givna framställningen över meddelarreglerna torde i vart fall en sak ha framgått: regleringen är tekniskt komplicerad. Den juridiska knut som TF 7:3 och 7:5 bildar tillsammans med offentlighetsprincipen, sekretesslagen i allmänhet och dess 16 kapitel i synnerhet samt BrB 20:3 torde vara något av det mest svåröverskådliga den svenske lagstiftaren skapat. Att vissa rättsområden kan vara svårtillgängliga beroende på att de anknyter till och reglerar komplicerade samhällsförhållanden är en sak; att lagstiftningen i sig skapar problem är något annat — och det är i stor utsträckning vad som är fallet på detta område.

Yttrandefrihetsutredningen har ingående behandlat meddelarreglerna.[1] Den i många hänseenden klargörande framställningen över gällande rätt utmynnar i ett förslag som innebär att ytterligare detaljreglering införs i TF och att meddelarfriheten och meddelarskyddet principiellt utvidgas till att gälla även "enskilda emellan", som det heter i utredningens lagförslag.

I det förstnämnda hänseendet innebär förslaget bl a att avvägningen mellan kvalificerad och icke kvalificerad sekretess, dvs de regler som för närvarande återfinns i sekretesslagen 16:1, skall i sin helhet göras direkt i TF. Samtliga sekretessplikter som utgör inskränkning i meddelarfriheten skulle därmed anges i grundlagen. Ett sådant förslag är i och för sig logiskt och konstitutionellt motiverat; om tryckfrihetens gränser skall vara angivna i grundlag skulle även denna för meddelarfriheten avgörande gräns kunna vara det. Å andra sidan kan det noteras att man i TF 2 kap beträffande sekretess för allmänna handlingar låter grundlagen hänvisa till avvägningen i allmän lag under beaktande av de i TF 2:2 angivna ramarna.

Förslaget till ett utvidgande av reglernas tillämplighet till att gälla även i förhållandet mellan enskilda motiveras med behovet av insyn även i privat eller privaträttsligt organiserad verksamhet.[2] "Där beslutsmakt finns, där skall också insyn finnas", slöt utredningen.

Insynsbehovet aktualiserar emellertid i första hand frågan om en utvidgad offentlighetsprincip.[3] Utredningen berörde denna sak, men synes ha funnit ett sådant företag alltför vidlyftigt.[4] De kortfattade resonemang som i betänkandet förs härom synes innebära att utvidgad meddelarfrihet respektive meddelarskydd[5] skulle kunna tillgodose insynsbehovet och således ersätta en utsträckt offentlighetsprincip. Ett sådant resonemang är på flera sätt tvivelaktigt. Det är således tveksamt om meddelarreglerna utgör en lika effektiv insynsgaranti som ett generellt krav på offentlighet. Konstruktionen lider vidare av den ur konstitutionell och demokratisk synvinkel fundamentala bristen att den endast ger rätt

1 Se SOU 1983:70 s 115 ff.
2 Se a a s 165 ff.
3 Jfr SOU 1983:61.
4 SOU 1983:70 s 167.
5 Huruvida förslaget innebär utvidgad meddelarfrihet i privata sammanhang är i och för sig oklart (jfr förslaget till ändring i TF 7 kap 8 § i betänkandet). Att det innebär ett utvidgat meddelarskydd genom efterforskningsförbudets utsträckande är dock tydligt (jfr förslaget TF 3 kap 4 § 2 st).

till insyn för en grupp medborgare, publicister, medan det karakteristiska för offentlighetsprincipen är att den ger varje medborgare rätt till information. Resonemanget visar också hur långt man kommit från det som en gång torde ha varit meddelarreglernas ursprung, nämligen rätten (för den initierade) att sprida information om det som är offentligt (men kanske ändå osynligt för andra än de initierade). Sålunda förstådda var meddelarreglerna ett komplement till offentlighetsprincipen.[6] Att vilja sätta dem i stället för en utvidgad offentlighetsprincip är i det perspektivet en bakvänd tanke. I nuvarande pespektiv, där meddelarreglerna alltmer kommit att stå för rätten att till massmedia lämna eljest straffbelagda meddelanden, utgör den dock en tämligen logisk fortsättning.

Tendensen i lagstiftningen synes således vara att utvidga såväl det tekniska grundlagsskyddet, genom överförandet av en ny detaljreglering till TF, som meddelarfrihetens princip. Den som studerat den nuvarande regleringens utformning kan dock fråga sig om man inte nått den punkt där regleringens komplexitet blivit ett argument för att göra den materiella avvägningen på ett något annorlunda sätt. Denna fråga blir än mer påträngande vid ett studium av yttrandefrihetsutredningens förslag. Dess genomförande skulle göra regleringen näst intill ogenomtränglig för alla utom för dem som väljer att göra området till sin specialitet — och det bör framhållas att detta inte beror på att förslaget utifrån sina utgångspunkter skulle vara illa utformat. Slutsatsen härav borde vara att regleringen bör förenklas snarare än kompliceras ytterligare.

Det synes vara framför allt två saker som lett till att TF:s meddelarregler blivit onödigt komplicerade.

För det första finns det på detta område, liksom inom yttrandefrihetsrätten över huvud taget, en något överdriven uppfattning om behovet av grundlagsskydd. Det är givetvis av värde och vikt att grundläggande rättsprinciper ges ett konstitutionellt skydd. När man inför detaljregler i grundlag skapas dock rättssystematiska problem och lagtolkningen låses formellt på ett sätt som inte alltid kan anses uppvägt av värdet av grundlagsskyddet för detaljregeln i fråga. Det finns här även en uppenbar risk för att grundlagen trivialiseras, både i den meningen att konstitutionellt skydd allmänt tillmäts mindre värde och i den meningen att domstolar och lagstiftare visar den mindre respekt i tillämpningen. I sistnämnda hänseende kan hela exklusivitetsproblematiken anföras som exempel; dess behandling i lagstiftning och praxis har präglats av en pragmatism som stundom legat långt från den mer strama respekt som man i och för sig kunde vänta sig vid tillämpande av grundlag. Ett ytterligare införande av detaljregler i TF skulle binda lagstiftaren på ett sådant sätt att det finns risk för att man av praktiska skäl skulle fortsätta den tradition som redan fått ett visst fäste vid lagkonflikter mellan TF och allmän lag, nämligen att hellre omtolka eller ignorera TF än att känna sig bunden av dess i och för sig klara stadganden.

För det andra har tryckfrihetsrätten genom meddelarreglernas utveckling kommit att få karaktären av privilegielagstiftning syftande till att ge massmedias

6 "Meddelarfriheten är att uppfatta som ett medel att förverkliga offentlighetsprincipen", anför också yttrandefrihetsutredningen, SOU 1983:70 s 132.

representanter en särställning vad gäller tillgång till information. Attityden till meddelarreglerna synes också ganska snabbt ha förskjutits från en uppfattning av dem som säkerhetsventiler och ansvarsfrihetsgrunder[7] till att se dem som öppna kanaler syftande till att allmänt ge massmedia tillgång till för andra grupper sekret information. Numera framhålls gärna att reglernas betydelse inte ligger i att den hemliga informationen når allmänheten utan att den delges massmedia för att där ligga till grund för verksamheten.[8] "En sanningstrogen verklighetsuppfattning hos företrädarna för massmedierna kan ses som en värdefull tillgång för alla", heter det härvid i yttrandefrihetsutredningens betänkande.[9] Resonemangt innebär i förlängningen att avvägningen mellan offentlighet och sekretess delvis flyttas över från det allmänna till pressen.

Den privilegierade ställning press m m intar i ett sådant system synes inte vara utan risker för en fri och oberoende press. Till förmånen kan skyldigheter komma att knytas vilket kan skapa beroendeställningar som inte gagnar tredje man. Allmänt kan en privilegierad ställning för pressen i konstitutionen uppfattas som att denna givits en funktion i systemet, vilket i sin tur kan tas till intäkt för uppställande av krav på att man i olika hänseenden har att verka i systemets intresse. Mot den bakgrunden kan det stundom finnas skäl att något begrunda det engelska talesättet: "The freedom of the press is the freedom of everybody".[10] Långt viktigare för denna typ av reflektioner är naturligtvis ekonomiska ingrepp av typen presstöd och liknande; ett studium härav faller dock utanför ramen för detta arbete.

Uppdelningen i olika slags sekretessbestämmelser för information till allmänheten respektive till pressen m m leder till en tekniskt komplicerad lagstiftning. Av det ovan sagda har framgått att den inte heller är konstitutionellt invändningsfri. Det synes böra övervägas om inte lagstiftningen skulle kunna förenklas på de angivna punkterna utan att de värden meddelarfriheten respektive medlarskyddet tillgodoser går förlorade.

Till att börja med bör man i vart fall undvika ytterligare detaljreglering i grundlag. Utgångspunkten bör här vara att de grundläggande principerna stadgas i TF medan den mer detaljerade avstämningen mot andra intressen kan göras genom ordinär lagstiftning. Den teknik som används vid regleringen av allmänna handlingars offentlighet i TF 2 kap synes därvid kunna tjäna som förebild.[11] Vidare bör sekretessbestämmelserna utformas så att sekretessen principiellt blir densamma för alla medborgare, inklusive gentemot pressen. Intresset av att information av allmän vikt inte obehörigen undanhålls kan i stället tillgodoses genom att sekretessbestämmelsernas skaderekvisit i vissa fall kompletteras med rekvisit av typen "sekretess gäller ej uppgift som är av allmänt intresse där utlämnande kan ske utan att det sekretesskyddade intresset skadas".[12] Vidare kan man aktualisera införandet av en allmän straffrihetsgrund

7 Jfr referat av remissyttrandena över MMU i prop 1975/76:204 s 59 ff.
8 Jfr prop 1975/76:204 s 94 f. Se även ovan s 310 f.
9 SOU 1983:70 s 153.
10 Jfr Eek s 37 f.
11 Jfr de tankegångar som JK framfört, se SOU 1983:70 s 134 f.
12 Liknande tankegångar har framförts av JO, se prop 1975/76:204 s 61 ff.

för den som brutit en sekretess och därigenom främjat allmänt eller enskilt intresse som överväger sekretessintresset.[13] Tillsammans med meddelarskyddet skulle ett sådant system erbjuda ett lika gott skydd mot obehörigt hemlighetsmakeri som dagens. Det skulle vidare tvinga lagstiftaren att bättre överväga *varje* ny sekretessregel och inte bara dem som även gäller gentemot pressen och därmed kan ådraga sig dennas hörbara missnöje. Den snåriga uppdelningen i kvalificerad och icke kvalificerad sekretess enligt sekretesslagen 16:1, TF 7:3 p 3 och 7:5 p 3 skulle därmed försvinna; regleringens privilegiekaraktär skulle upphöra och ersättas av intresseavvägningar och ansvarsfrihetsbedömningar av en med svensk rättstradition mer förenlig art. Den ökade smidighet som därmed också vunnes skulle vidare gälla även det område som idag belagts med kvalificerad sekretess samt utlämnande av handlingar, vilket vore till gagn för de intressen som bär upp meddelarfriheten.

En förenkling av ovan antytt slag behöver inte beröra meddelarskyddet. Detta torde i praktiken utgöra ett väsentligt starkare skydd för meddelaren än meddelarfriheten, dvs den straffrättsliga ansvarsfriheten.[14] Att det emellertid finns viss anledning att överväga någon justering även av dessa regler visar följande rättsliga episod.

En tidning uppringdes av en person som på bruten och delvis svårbegriplig svenska bl a förklarade att en vid tillfället beryktad terroristorganisation planerade att kidnappa diverse kända svenskar, däribland kungaparet, invandrarministern och en schlagersångerska. Den journalist som tog emot samtalet spelade in det på band. Han kontaktade sedan polisen och överlämnade även bandet. Detta innehöll bl a uppgift om den uppringandes namn, vilket här kan förkortas G. Med anledning av anmälan vidtogs säkerhetsåtgärder till skydd för de angivna personerna. G greps tre dagar senare och anhölls så småningom som misstänkt för olaga hot. En knapp vecka senare hölls häktningsförhandling varvid G:s försvarare påpekade att G:s agerande föll under TF:s regler om meddelarfrihet. Tingsrätten försatte efter moget övervägande G på fri fot under motiveringen att uppgiftslämnandet sannolikt skyddades av TF. Sedan det uppdagats att G var eftersökt för annan brottslighet greps han på nytt och blev senare också häktad. Inför huvudförhandlingen i målet ändrades talan om olaga hot till falsk larm enligt BrB 16:15. Tingsrätten biföll åtalet härvidlag.[15] Invändningen om att TF skulle vara tillämplig på förfarandet tillbakavisades med motiveringen att det av bandinspelningen framgick att G önskat få meddelandet framfört till polisen; det kunde enligt tingsrätten inte råda någon tvekan om att G i lika hög grad åsyftat ett meddelande till polisen för omedelbara åtgärder som information till pressen. Tingsrätten torde härvid ha menat att meddelandet inte lämnats på sådant sätt att TF:s regler om meddelarfrihet aktualiserats.[16]

13 Jfr SekrL 14:3.

14 Förundersökningar angående brott mot TF 7:3 p 2 eller 3 synes på grund av meddelarskyddet oftast bli resultatlösa; jfr t ex JK:s åtgärder i anledning av publicering av handlingar i samband med den s k Ferm-affären, se ovan s 335.

15 Huddinge tingsrätts avd 2 dom DB 209/1984.

16 Obiter dictum anförde tingsrätten även att vilseledande, hotelser m m enligt förarbetena till regeringsformen 2 kap 1 § föll utanför grundlagens skydd. — RF 2:1 gäller dock enligt sin uttryckliga lydelse inte de förhållanden som regleras i TF.

Episoden aktualiserar två problem: dels i vad mån den här typen av meddelanden omfattas av meddelarfrihet och dels i vad mån meddelarskyddet tillåter att en tidning eller enskild journalist agerar på det sätt som här skedde. I det förstnämnda hänseendet har redan ovan påvisats att meddelarfriheten inte generellt kan anses inskränkt till sådant som har med tryckfriheten "att göra" (jfr ovan s 314); den teleologiska metoden kan således inte tillämpas här. Däremot torde det finnas ett smärre utrymme för att, som tingsrätten, hävda att meddelandet inte lämnats i publiceringssyfte. När en tidningsredaktion utnyttjas som "brevlåda" för vidarebefordrande av meddelanden till polis eller annan adressat är kravet på publiceringssyfte inte uppfyllt vilket medför att allmänna regler kan tillämpas.

Frågan vilka gränser meddelarskyddet genom tystnadsplikten enligt TF 3:3 sätter för en tidnings personal att agera i fall av denna art är svårare. Att inte heller meddelarskyddet kan begränsas genom den teleologiska tolkningsmetoden har framgått tidigare. Förutsättningarna för att meddelarskydd skall inträda är emellertid vad gäller kravet på publiceringssyfte desamma som för meddelarfrihet, vilket i och för sig torde innebära att man är fri att agera i "brevlådefallet". Problemen uppstår då meddelandet verkligen lämnats i syfte att det skall offentliggöras i tidningen, eller i vart fall utan avsikt att det skall föras vidare till polis eller annan bestämd adressat. I en sådan situation kan det hävdas att meddelarskyddet gäller; tidningens personal skulle då vara bunden av tystnadsplikt enligt 3:3.

Meddelandets innehåll kan givetvis föras vidare; det är ju avsikten. Inget hindrar heller att detta sker direkt till berörd myndighet eller person. Källan får dock inte röjas utan eget medgivande, något som givetvis avsevärt kan minska möjligheterna att förhindra ett förestående brott, t ex en kidnappning eller ett terroristdåd av annat slag.

De undantag som föreligger enligt 3:3 ger i denna typ av fall inget utrymme för den enskilde tidningsmannen att bryta tystnadsplikten. Endast om meddelaren samtyckt får angivande av vederbörandes identitet ske på detta stadium; eljest finns endast möjligheten att koppla in domstol som enligt 3:3 p 5 kan häva tystnadsplikten. I extrema fall torde även bestämmelserna om nöd och nödvärn i BrB 24 kap kunna åberopas; dessa har i rättssystemet en sådan ställning att de av en tilltalad bör kunna åberopas även vid grundlagsbrott.

Detta att meddelarskyddet inte är något som den enskilde journalisten förfogar över utan något han är bunden av vare sig han vill det eller inte synes man inte på alla håll inom journalistkretsar vara medveten om. Meddelarskyddet har ju också ibland ansetts vara tidningarnas ensak; lagen borde inskränka sig till regler om att man inte annat än i vissa fall får tvinga en publicist att röja sin källa, har man resonerat.[17] När den bindande tystnadsplikten infördes skedde detta mycket för att ge stöd för den som inte önskade lämna ut namnet på sin källa. Samtidigt fick detta dock den effekt som här illustrerats, dvs att en journalist som önskar röja en meddelare och också kan åberopa ett starkt allmänt intresse för att göra detta likväl kan vara förbjuden att agera. Principen

17 Jfr ovan s 297.

om att meddelarskyddet skall gälla oavsett vad den enskilde journalisten anser i det särskilda fallet synes ju också riktig. Felet är snarare att man bland de undantag som gjorts i 3:3 inte generellt inkluderat grövre brottslighet.

Enligt 3:3 p 2 gäller tystnadsplikt inte då det är fråga om de brott som anges i 7:3 p 1, dvs högförräderi, uppror, landsförräderi, landssvek, spioneri, grovt spioneri eller grov obehörig befattning med hemlig uppgift. Däremot gäller tystnadsplikten t ex även vid meddelande angående förestående mord, människorov, sabotage m m, m m. Grundlagsregeln tar här över stadgandet i BrB 23:6 om skyldighet att anmäla brott som är å färde, vilket stadgande bl a omfattar de nämnda brotten. Betydelsen härav är att skyldighet att anmäla brottet kan föreligga även för en journalist men att angivandet samtidigt inte får ske på ett sådant sätt att TF 3:3 överträds. — Det vore kanske här rimligt om 3:3 tillät publicister att agera utan hinder av tystnadsplikten i sådana fall som omfattas av BrB 23:6. Allra smidigast vore kanske om TF på denna punkt innehöll en hänvisning till allmän lag; den betänkliga situationen att en journalist som underrättas om ett förestående brott av allvarligt slag skulle kunna känna sig förhindrad av grundlagen att förebygga brottets fullbordan behövde då inte uppkomma. Det bör observeras att någon motsvarande inskränkning av efterforskningsförbudet inte synes påkallad; vad som behövs är ett vidgat utrymme för den enskilde publicisten att agera vid intressekollisioner.

För att återvända till den ovan omtalade G var det i hans fall mest en bevisfråga huruvida meddelandet syftat till publicering eller inte; av akten i dess helhet synes snarast framgå att G knappast ens själv haft detta helt klart för sig. Fallet företer över huvud taget så många särpräglade drag att det är svårt att dra några slutsatser av det. Saken kom heller aldrig under prövning i högre instans. G — som från det misslyckade telefonsamtalet i augusti 1983 fram till domen i februari 1984 hann med att bli anhållen som terrorist och sedan släppt av domstol under hänvisning till tryckfriheten; anhållen igen och häktad, nu som checkbedragare, trafikförbrytare m m; skickad på rättspsykiatrisk undersökning för att där bli friskförklarad; samt slutligen dömd till fängelse i ett år och tre månader för falskt larm och diverse andra brott — föredrog att nöjdförklara sig och övergå till frivården framför att ta nya nappatag med rättvisan. Därvid må G ha gjort samma reflektion som skriftställaren Thomas Thorild gjorde då han i ett tryckfrihetsmål år 1793 ställdes inför åklagarens yrkande om dödsstraff för de tankar Thorild fört fram i sin skrift "Allmänna förståndets frihet", nämligen att straffet gick väl an, om man blott sluppe "att först marteras av det som är värre än fängelser och hotelser: av slät juridik".

Anförd litteratur

(Propositioner, motioner och utskottsbetänkanden har ej upptagits.)

Andenæs Johs., Rettsvesendet og massemedia, i Forhandlingene ved det 30. nordiske juristmøtet, Oslo 1984

Alexanderson, Nils, Föreläsningar över den svenska tryckfrihetsprocessen, Uppsala 1907

Ask Johan, Om ansvarighet för tryckfrihetsbrott, Lund 1890

Axberger Hans-Gunnar, Dikt och annan fiktion, i Festskrift till Hans Thornstedt, Sthlm 1983, s 55

Beckman, Holmberg, Hult och *Strahl,* Kommentar till brottsbalken del I, 4 uppl, Sthlm 1982 (cit. KBrB I)

—, Kommentar till brottsbalken del II, 5 uppl, Sthlm 1982 (cit. KBrB II)

Benzelstjerna G., G. Benzelstjernas censorsjournal 1734–1746, Sthlm 1884–85

Bergendal Ragnar, Förekommer strikt ansvar för annan gärning i svensk rätt?, i SvJT 1928 s 425

Bernitz Ulf, Modig Jonas och *Mallmén Anders,* Otillbörlig marknadsföring, Nyköping 1970

Bjerre S. A., Om rättsstridighetsrekvisitet vid förtalsförbrytelserna, Sthlm 1910

Boberg Stig, Gustav III och tryckfriheten, Sthlm 1951

Burius Anders, Ömhet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik, Uppsala 1984

Cars Thorsten och *Danowsky Peter,* Pressen inför rätta, Sthlm 1982

Corell Hans, Egerstedt Olof, Heuman Sigurd och *Regner Göran,* Sekretesslagen, Sthlm 1980 (cit. KSekrL)

De Geer Louis, Minnen, Förra delen, Sthlm 1892

Eberstein Gösta, Den svenska författarrätten, del I och II, Sthlm 1923–1925

Eek Hilding, Om tryckfriheten, Sthlm 1942 (cit. Eek)

—, Om ansvarighet för tryckfrihetsbrott, i TSA 1941 s 57

—, 1766 års tryckfrihetsförordning, dess tillkomst och betydelse i rättsutvecklingen, i StvT 1943 s 220

—, Militärmyndigheterna och tryckfriheten, i StvT 1944 s 307

—, Nya tryckfrihetsförordningen Svensk pressrätt i systematisk framställning, Sthlm 1948 (cit. Eek, Nya TF)

Fahlbeck Erik, Tryckfrihetsrätt, 2 upplagan, Sthlm 1954

Fahlbeck, Jägerskiöld och Sundberg, Medborgarrätt, Sthlm 1947

Hoflund Olle, Om farebegreppet i straffrätten, Sthlm 1967

Hofsten Greta, Folket i bild/Kulturfront mot justitiekanslern: mål nr B 50/74 —, Sthlm 1976

Holmberg Claes-Göran, Oscarsson Ingemar och *Rydén Per,* En svensk presshistoria, Sthlm 1983

Holmberg Erik och *Stjernquist Nils,* Grundlagarna, Sthlm 1980

Holmberg Erik, Frihet och ansvar i tryck och i radio, Sthlm 1968 (cit. Holmberg)

—, Erfarenheter av juryrättegången enligt nya tryckfrihetsförordningen, i SvJT 1963 s 662

Jareborg Nils, Brotten. Första häftet, Sthlm 1979 (cit. Jareborg I)

—, Brotten. Tredje häftet, Sthlm 1982 (cit. Jareborg III)

—, Handling och uppsåt, Sthlm 1969

Kjellin Björn, Anmälan av Fahlbeck, Tryckfrihetsrätt, i FT 1952 s 327

Klemming G. E. och *Nordin S. G.*, Svensk boktryckeri-historia 1483–1883, Sthlm 1883, (nyutgåva Sthlm 1983), (cit. Klemming och Nordin)

Löffler Martin, Presserecht. Band I, 2 upplagan, München 1969

—, Presserecht. Band II, Landespressegesetze, 2 upplagan, München 1968

Löfmarck Madeleine, Om urkundsförfalskning, Sthlm 1971

Lögdberg Åke, Personlighetsrätt, Sthlm 1972

Malmgren Robert, Sveriges grundlagar, Sthlm 1921
—, Tryckfrihetsförordningen som exklusiv strafflag, i StvT 1931 s 376
Malmgrens grundlagskommentar, se Petrén
Naumann Christian, Sveriges grundlagar, Sthlm 1866
—, Sveriges statsförfattningsrätt, 4 bandet, 3 häftet, Sthlm 1873
Nelson Alvar, Rätt och ära, Uppsala 1950
—, Envig och ära, i Saga och sed 1944, s 57
—, Tryckfrihet och annonsering, i FT 1973 s 1
Nial Håkan, Annonsavtalet, Sthlm 1949
Nisser Carl W, Tryckfrihet och annan yttrandefrihet, 2 uppl, Sthlm 1983
Nordisk kriminalistisk årsbok 1960, Sthlm 1962
Olsson Agne Henry, Copyright. Svensk och internationell upphovsrätt, 2 upplagan, Sthlm 1978
Petrén Gustaf och *Ragnemalm Hans,* Sveriges grundlagar och tillhörande författningar. Tolfte upplagan av Robert Malmgrens Sveriges grundlagar, Sthlm 1980 (cit. Malmgren)
Petrén Gustaf, Tryckfrihetslagstiftningen, 6 uppl, Malmö 1978
Petrén Sture, Högförräderi och uppror i 1948 års strafflagstiftning, i Festskrift tillägnad Birger Ekeberg, Sthlm 1940, s 410
—, Sanningsbeviset vid ärekränkning inför strafflagsreformen, i SvJT 1948 s 165
Reuterskiöld C. A., Sveriges grundlagar, 2 uppl, del III, Sthlm 1937
—, Tryckfrihet och tjänsteplikt, i Strödda uppsatser, I Statsrätt och politik, Uppsala 1901
Rydin Herman Ludvig, Om yttrandefrihet och tryckfrihet. Försök till belysning af Svenska Press-lagstiftningen, Sthlm 1859 (cit. Rydin)
—, Om reform av den svenska tryckfrihetslagstiftningen, i Ny svensk tidskrift 1887 s 210 (cit. Rydin, Reform . . .)
Skoglund Erik, Filmcensuren, Sthlm 1971
Stjernberg Nils, Äro den svenska rättens regler angående bevisning i ärekränkningsmål af beskaffenhet att böra upprätthållas i en ny strafflag? Föredrag vid nordiska kriminalistföreningen 1915
Strahl Ivar, Allmän straffrätt i vad angår brotten, Sthlm 1976
Sträng Hans, Uppvigling och förargelseväckande beteende, Uppsats i tillämpade studier vid Stockholms universitet 1969
Strömberg Håkan, Handlingsoffentlighet och sekretess, 3 uppl, Lund 1983
—, Tryckfrihetsrätt, 8 uppl, Lund 1983 (cit. Strömberg)
—, Meddelanden för offentliggörande i tryckt skrift av den som är underkastad tystnadsplikt, i StvT 1959 s 385
—, Lagen och den politiska yttrandefriheten, i StvT 1968 s 207
—, Tryckfrihet och marknadsföring, i SvJT 1980 s 25
Strömberg Tore, Om konfiskation av tryckt skrift i StvT 1951 s 130
Strömholm Stig, Teaterrätt, Sthlm 1971
Svennegård Carl, Tryckfrihet, anonymitet och tjänstefel, i SvJT 1946 s 656
—, Ytterligare om TF:s exklusivitet, i SvJT 1947 s 108
Sylwan Otto, Nils von Oehlreich såsom censor librorum, i Historisk tidskrift 1893 s 123
—, Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772, Lund 1896
Thornstedt Hans, Om företagaransvar Sthlm 1948 (cit. Thornstedt)
—, Straffrättsligt ansvar inom näringslivet i Sverige, i Lov og Frihet. Festskrift till Johs. Andenæs, Oslo 1982, s 357
Thulin Olof, 1941 års tryckfrihetslagstiftning, Sthlm 1941
Thyrén Johan, Förberedande utkast till strafflag, speciella delen II, Lund 1919
Vinding Kruse Sysette, Erhvervslivets kriminalitet, Köpenhamn 1983
Wetter Folke, Ärekränkning mot kollektiva enheter, i Festskrift tillägnad Birger Ekeberg, Sthlm 1950, s 555

Betänkanden

Förslag till Allmän Criminallag, 2 uppl, Sthlm 1839
Betänkande med förslag till Tryckfrihetsordning, Sthlm 1912 (cit. 1912 års betänkande)
Patentlagstiftningskommitténs betänkande bd IV, Sthlm 1915
SOU 1927:2, Utredning med förslag till ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet
SOU 1933:36, Utredning angående tredje mans rätt till neutralitet i arbetskonflikter
SOU 1935:5, Förslag till ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet
SOU 1935:8, Betänkande med förslag angående åtgärder mot statsfientlig verksamhet
SOU 1939:32, Betänkande angående revision av tryckfrihetsförordningens ansvarighetsregler
SOU 1940:5, Promemoria med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten
SOU 1944:69, Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten
SOU 1946:83, Betänkande med förslag till Strafflagstiftning för krigsmakten
SOU 1947:60, Förslag till tryckfrihetsförordning
SOU 1953:14, Förslag till brottsbalk
SOU 1955:17, Sekretessen vid förundersökning i brottmål
SOU 1956:25, Upphovsmannarätt
SOU 1963:16–19, Författningsutredningens betänkanden
SOU 1965:58, Radioansvarighetslag
SOU 1966:60, Offentlighet och sekretess
SOU 1966:71, Otillbörlig konkurrens
SOU 1967:28, Tryckfrihet och upphovsrätt
SOU 1968:68, Lagstiftning mot rasdiskriminering
SOU 1969:38, Yttrandefrihetens gränser
SOU 1972:15–16, Ny regeringsform
SOU 1972:49, Tryckfriheten och reklamen
SOU 1972:88, Ärekränkning
SOU 1975:49, Massmediegrundlag (cit. MMU)
SOU 1975:102, Tystnadsplikt och yttrandefrihet
SOU 1976:36, Anonymitet och tvångsmedel
SOU 1976:48, Reklam och integritet
SOU 1979:49, Grundlagsskyddad yttrandefrihet
SOU 1980:8, Privatlivets fred
SOU 1981:38, Om hets mot folkgrupp
SOU 1983:52, Företagshemligheter
SOU 1983:61, Handlingsoffentlighet utanför myndighetsområdet
SOU 1983:70, Värna yttrandefriheten (cit. YFU)
SOU 1984:54, Tvångsmedel, anonymitet och integritet

Departementspromemorior

Ds Ju 1975:16, Spioneribrottet m.m.
Ds Ju 1975:23, Vissa specialstraffrättsliga problem
Ds Ju 1977:11, Handlingssekretess och tystnadsplikt, förslag till ny sekretesslag
Ds Ju 1978:5, Företagsböter
Ds Ju 1978:8, Barnpornografi
Ds Ju 1979:6, Översyn av spioneribrottet m.m.
Ds A 1984:4, Tryckfrihet och medbestämmande

Anförda rättsfall m m

	sid.
NJA 1874 s 197	43
NJA 1886 s 256	86
NJA 1886 s 401	219
NJA 1890 s 401	32
NJA 1896 s 188	207
NJA 1900 s 116	219
NJA 1900 s 528	43
NJA 1901 s 280	286
NJA 1902 s 367	32
NJA 1904 s 89	27
NJA 1904 s 483	231
NJA 1905 s 121	219
NJA 1905 s 364	43
NJA 1906 s 201	219
NJA 1908 s 399	43
NJA 1908 s 418	43
NJA 1909 s 330	32
NJA 1909 s 389	131
NJA 1914 s 334	219
NJA 1914 s 381	290, 317
NJA 1915 s 513	291
NJA 1916 s 483	194
NJA 1918 s 453	219
NJA 1931 s 338	22
NJA 1933 s 6	219
NJA 1933 s 250	219
NJA 1934 s 7	111, 294
NJA 1935 s 113	75
NJA 1936 s 567	34, 76
NJA 1940 s 518	87
NJA 1941 B 723	291
NJA 1943 s 445	109
NJA 1944 s 610 I	292
NJA 1944 s 610 II	293
NJA 1944 s 702	75
SvJT 1944 rf s 96	219
NJA 1945 s 680	111
NJA 1950 s 250	231
NJA 1951 s 652	125
NJA 1954 s 115	145
NJA 1954 s 393	53
NJA 1956 s 48	37
NJA 1957 s 352	157, 304
NJA 1959 s 495	32
NJA 1961 s 715	52, 143
NJA 1962 s 31	246
NJA 1963 s 574	90
SvJT 1964 rf s 19	76

NJA 1966 s 565	227, 230, 244
NJA 1967 s 150	150
NJA 1969 s 364	207
NJA 1970 s 344	329
SvJT 1970 rf s 2	240
NJA 1972 s 167	201
NJA 1973 s 29	74
NJA 1973 s 699	148
NJA 1973 C 295	300
NJA 1974 s 181	236
NJA 1974 s 516	66
SvJT 1974 rf s 84	302
NJA 1975 s 585	301
NJA 1976 s 589	29, 57
NJA 1976 s 43	150
NJA 1976 s 150	230
NIR 1976 s 330	150
NIR 1976 s 331	150
NJA 1977 s 751	58
SvJT 1977 rf s 33	243
SvJT 1977 rf s 52	325
NJA 1978 s 3	207
SvJT 1978 rf s 37	59
NJA 1979 s 602	50, 61, 144
NJA 1979 s 802	95
NJA 1981 s 791	325
NJA 1981 s 1057	198
RH 1981:197	196, 204
RH 1982:81	236
Stockholms tingsrätt, avd 8, DB 2/1975	191
Hovrätten för Västra Sverige, avd 3, DB 118/1976	109, 248
Göta hovrätt, avd 1, DB 403/1976	247
Svea hovrätt, avd 2, DB 9/1980	104
Stockholms tingsrätt, avd 8, DT 95/1981	229
Stockholms tingsrätt, avd 8, DB 2/1984	266
Huddinge tingsrätt, avd 2, DB 209/1984	351
Gotlands tingsrätt, DB 305/1984	251

Angående övrig underrättspraxis, se s 245 ff, med hänvisningar till Cars och Danowsky, Pressen inför rätta.

Arbetsdomstolens domar

AD 1961:27	321
1981:124	319
1982:30	319

Marknadsdomstolens avgöranden

MDA 1974:4	74, 134
1976:24	76

Justitieombudsmannens ämbetsberättelser

JO	1849 s 53	285
	1849 s 57	284
	1854 s 47	285
	1856 s 57	283
	1860 s 13	88
	1910 s 224	289
	1944 s 26	293
	1959 s 75	303
	1964 s 431	304
	1964 s 450	317
	1970 s 36	33
	1970 s 294	74
	1973 s 346	304, 345
	1974 s 407	304
	1975 s 169	74
	1975/76 s 178	74
	1975/76 s 314	317
	1975/76 s 317	317
	1978/79 s 101	74
	1978/79 s 103	74
	1979/80 s 344	344
	1981/82 s 287	74
	1983/84 s 251	307
	1984/85 s 278	307

Militieombudsmannens ämbetsberättelser

MO	1936 s 84	294
	1944 s 221	294
	1947 s 181	294

Justitiekanslerns beslut

JK-beslut	1981 B 4	195
	1981 B 6	201
	1982 B 4	196
	1983 B 1	212
	1983 B 3	347
	1983 B 4	347
	1983 B 5	157
	1983 B 6	345
	1983 B 7	275, 335

Opublicerade

JK:s beslut	1980-03-28 (angående otillåten efterforskning)	347
	1984-01-09 (angående tryckfrihetsåtal för uppvigling (ETC))	199
	1984-02-24 (angående tryckfrihetsåtal för uppvigling)	199
	1984-06-18 (angående brott mot TF 7:3 p 2 (”Ferm-affären”))	335

Abstract

"Tryckfrihetens gränser" is a doctrinal analysis of the constitutional provisions regarding the freedom of the press with a focus on the limits of those provisions, especially the sections related to criminal liability.

The thesis is divided into four chapters. Chapter I deals with the field of application of the Freedom of the Press Act (Tryckfrihetsförordningen), which is an integral part of the Constitution. Different kinds of conflicts between this legislation and ordinary legislation are discussed. According to Swedish law, the constitutional principle of freedom of the press is restricted through a teleological interpretation, meaning that only expressions which further a free flow of opinions or promote general enlightenment are exlusively protected by the Constitution. Hence, advertising for example, has to a large extent been excluded from constitutional protection. The basis for this view is that the freedom of expression has been given constitutional protection because, above all, it is a condition for the proper functioning of democracy; expressions or statements that have no relevance in this respect can thereby be judged according to ordinary legislation without considering the Constitution. The author points out that such a "functional" way of understanding the concept of freedom of the press can result in an interpretation which only covers politically relevant information. Such a concept would differ substantially from a more classical freedom of the press concept.

Chapter II explains the liability for the contents in printed matter. The legislation is based on an artificial and objective (strict) liability that is unique in Swedish law. The purpose of this chapter is to explain those rules and to coordinate them with other penal legislation.

The crimes regulated in the Freedom of the Press Act are examined in Chapter III. Among the crimes presented here, from a freedom of speech point of view, are: high treason, rebellion, espionage, revealing of privileged information, instigation of rebellion, defamation and agitation against a group of people based on their racial, ethnical, national or religious background.

Chapter IV deals with the rules of the constitutional right to provide information to the press. To a very large extent Swedish law guarantees the right to protection from reprisal and the right to remain anonymous for those who contribute to or assist in the production of printed matter. Only the person who is formally liable for the contents of the publication is required to come forth to face possible punishment, whereas assistance normally cannot be the subject of legal reprisal. The legislation also provides the press with a special position regarding access to information: official secrets and other legally privileged information can often be exposed without the risk of a criminal action if they are revealed through contacts with the press. This special privilege legislation is the subject of some criticism in the thesis, partly because it results in a technically complicated system of regulation and partly because the author believes that privileges should be avoided in the Constitution: "the freedom of the press should be the freedom of everybody". The author suggests some changes in the current legislation that would diminish the problems pointed out without limiting the media's access to information.

1949 års tryckfrihetsförordning (TF) är till stora delar en konstitutionell strafflag. TF:s syfte är främst att skydda och garantera tryckfriheten. Men merparten av dess bestämmelser handlar direkt eller indirekt om hur tryckfriheten avgränsas. I *TRYCKFRIHETENS GRÄNSER* avhandlas just detta: TF:s avgränsning mot annan lagstiftning, tryckfrihetens begränsning genom olika straffbestämmelser och räckvidden av tryckfrihetsrättsliga institut som t ex meddelarfriheten.

I kapitel I behandlas TF:s tillämplighet och den s k exklusivitetsgrundsatsen. I det andra kapitlet presenteras ansvarssystemet, dvs bestämmelserna om vem som enligt TF ansvarar för innehållet i en tryckt skrift. Det tredje kapitlet utgör en genomgång av TF:s brottskatalog, från de särpräglade stadgandena om högförräderi och uppror till bestämmelserna om uppvigling, hets mot folkgrupp och ärekränkning. Särskilt utrymme ägnas åt förtal — det vanligast förekommande tryckfrihetsbrottet.

Det avslutande kapitlet tar upp reglerna om meddelarfrihet och meddelarskydd. I ett omfattande avsnitt om rättsutvecklingen presenteras dessa reglers framväxt inklusive den s k IB-affären och de lagändringar som följde i dess spår. Bestämmelserna är numera så tillkrånglade att ingen kan göra anspråk på att ge dem en helt klargörande presentation; i *TRYCKFRIHETENS GRÄNSER* kommenteras de dock utförligt och systematiseras på ett delvis nytt sätt.

Hans-Gunnar Axberger är lärare i straff- och tryckfrihetsrätt vid Stockholms universitet och Journalisthögskolan i Stockholm.

Liber

ISBN 91-38-90530-2